

مطبعة دارالافتاء دارالعلوم دیوبند

احکام فقہ الحنفی

والا فاعلموا انما احکام الله عز وجل

والا فاعلموا انما احکام الله عز وجل
والا فاعلموا انما احکام الله عز وجل
والا فاعلموا انما احکام الله عز وجل

مجلد

الکتاب الاول من احکام الله عز وجل

مجلد

الکتاب الاول من احکام الله عز وجل

حنفی شافعی
بسم اللہ الرحمن الرحیم
کفایت دینی کتب خانہ

کفایت اللہ ابن صدیق

وائس ایپ گروپ ٹیلی گرام چینل
اس گروپ میں کتابیں اہل السنۃ والجماعت، حنفی، شافعی، مالکی،
حنبل، دیوبند، علماء حق کے عقائد کے مطابق ہوں گی مختلف
زبانوں میں اسلامی کتابیں پشتو عربی اردو فارسی جیسے تفسیریں،
فتاویٰ درسی کتب خارجی کتب وغیرہ۔

کفایت اللہ ابن صدیق
+923052488551
+923247442395
easypaisa
بیلنگٹن
ماکی
حنبل

من یرد الله به خيراً یفقهه فی الدین. [الحديث]

د پلچرخي په صليبي زندان کې د اهل السنة والجماعت
او د لامذهبو (وکتوري اهل حديثو، مماتيانو، بريلويانو، مودوديانو) دعقايدو او د مسائلو په
تشریح کې ليکل شوی کتاب

احقاق الحق

في الدفع عن المذهب الحق

مؤلف

الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحقاني الافغاني
کاتب: مولوي هدايت الله (بدر)

لومړی ټوک

اهل السنة والجماعة العالمي

احقاق الحق

د کتاب نوم:	إحقاق الحق في الدفع عن المذهب الحق
ليکوال:	الشيخ أبو إبراهيم رحيم الله ألقاني النجراهری
زیار او تصحيح:	الشيخ الشهيد مولانا عبد السلام ألقاني النجراهری
اول چاپ:	۲۰۱۴ م کال
دویم چاپ:	۲۰۱۵ م کال
دریم چاپ:	۲۰۱۶ م کال
تعداد:	۱۱۰۰ ټوکه
کمپوز او بنایست:	مولوي هدايت الله همت او حافظ حمزه مجاهد

جميع الحقوق محفوظة

د نړیواله کیدو نځای

محله جنگي پشت قصه خواني نديم مارکيت

اهل السنة والجماعة العالمي ادار

مسئول اداره: م بدر

د اړیکو شمېرې: ۰۳۴۷۰۰۵۰۹۰۴-۰۳۴۸۴۳۱۹۵۴۱

الإهداء ...

* إلى قائد المجاهدين ورئيس الإستشهاديين نبي الرحمة والملاحمة، وإلى آله وأصحابه الذين أحيوا في هذه الأمة روح الجهاد والإستشهاد قولاً وعملاً...

* إلى الشهداء الذين وضعوا أرواحهم على أكفهم لنصرة الدين ومضوا إلى الله ..

خصوصاً: إلى الشهيد البطل استاذ الشهداء الشيخ الشهيد المظلوم مولانا عبد السلام الحقاني الذي ساهم في تأليف هذا الكتاب في السجن رحمه الله رحمة واسعة...

* إلى المأسورين القابضين على الجمر في سجون أعداء الله ...

* إلى مشايخنا الذين استفدت من كتبهم في تأليف هذا الكتاب...

* وإلى أساتذتي ووالدي الذين لم يألوا جهودهم في تربيتي ..

* إلى جميع أئمة الأمة الإسلامية خصوصاً إلى إمامنا الأعظم أبي حنيفة رَحِمَهُ اللهُ الذي روى بإجتهاده وبدمائه الزكية أرض محمد صلى الله عليه وسلم أجزل الله لهم الثواب الآخرة..

* إلى كل المجاهدين في سبيل الله - أفراداً وجماعات - على جميع ثغور الإسلام وأرض الله الواسعة.

* إلى الإخوة الذين ساهموا في طبع الكتاب وترتيبه والذين يستفيدون منه لا يعلمهم إلا الله..

أهدي هذا

عسى الله أن ينفعنا وينفعهم به جميعاً، إنه كريم سميع مجيب الدعاء .. آمين

احقاق الحق

دليکوال لنډه پېژندنه:

نوم او نسب: الشيخ محمد رحيم الله، بن العالم سعد الله، بن محمد اجان، بن الشيخ محمد، بن العارف بالله وبأمر الله الشيخ عبد المجيد آخند زاده، بن العارف بالله وبأمر الله الشيخ عبد الله آخند زاده خليفه العارف بالله وبأمر الله مولانا عبد الغفور (سيد وشريف سوات) **دولادت نېټه:** ۱۳۵۷ لمريز دميزان ۱۵ (۱۹۷۸) ميلادي، (۱۳۹۹) قمري كال دجمعي ورځ. **قوم:** خروټي **مقام ولادت:** أفغانستان، دننگرهار ولايت، داگام ولسوالۍ پاس صبر.

ابتدایي تعلیم: دروسانو له تجاوز څخه دهجرت پر مهال:

- ۱- مدرسه الهجرت والجهاد - تر ۱۱ صنف، ۲- دارالعلوم اسلاميه رستم مردان، ۳- دارالعلوم منهاج العلوم نرياب هنگو، ۴- فيض العلوم لوگر محمد آغه، ۵- دارالعلوم هاشميه باره خيبر ايجنسي، ۶- دارالعلوم فاروقيه لمولانا سيد قريش رحمه الله يار حسين صوابي، ۷- دارالعلوم اسلاميه، دير، کومې، لصوفي محمد.

موقوف عليه: جامعه نعمانيه چارسده اتمانزي، عند الشيخ مولانا محمد ادریس حفظه الله **تفسير القرآن:** جامعه مظهر العلوم داگی، عند الشيخ مولانا حمد الله جان الداجوي حفظه الله. **فراغت:** ديوبند ثاني، الجامعة الحقانيه، اکوړه خټک، نوشهره.

سال فراغت: ۱۹۹۸ ميلادي قدوسي: ټول فنون تر دوره الحديث پورې په لاندي مدرسو کې:

- (۱) الجامعة الرازيه ناصرياب پشاور، (۲) الجامعة الصديقيه دروټه تنگرهار داسلامي امارت جهادي مدرسه، (۳) الجامعة الاسلاميه جلال آباد، (۴) الجامعة الاسلاميه تالاب سفيد سنگ، (۵) الجامعة الهاشميه باره خيبر ايجنسي، (۶) دپلچرخي په زندان درېيم بلاک کې په شخصي مدرسه کې د موقوف عليه، ترمذي او تفسير درس، (۷) الجامعة المحمديه ماشو خېل پشاور، (۸) الجامعة الاسلاميه هري پور مهاجر کمپ، (۹) دوهم ځل لپاره دپلچرخي په زندان کې شخصي درس، (۱۰) شمس المدارس سريند (۱۱) او في الحال په جامعه زيريه پشاور کې دحديثو استاذ.

جهادي خدمات

لساني جهاد: دصليبيت، رافضيت، مودوديت، معاتيت، بريلويت، داعشيت اولامذهبيت مکمل ترديد او دمنظرونو د کورسونو سره سره عملي مناظرې. **بدني جهاد:** (۱) ديوې جهادي دلگۍ سرپرستي، (۲) داسلامي امارت دننگرهار ولايت دنظامي کميسيون مسؤليت، (۳) داسلامي امارت په مرکزي نظامي کميسيون کې خدمت، (۴) داسلامي امارت دمرکزي نظامي کميسيون دملکي تلفاتو په اداره کې خدمت، (۵) داسلامي امارت په خصوصي محاکمو کې خدمت، (۶) دمجاهدينو داصلاح او نظرياتي تربيت لپاره مختلفو ولاياتو ته سفرونه.

قصايف: (۱) عقد الالهي شرح خيالي، (۲) احسن الفرائد دشرح العقايد شرح، (۳) الروض المکمل شرح المطول، (۴) فريده الغواص شرح سلم العلوم، (۵) احقاق الحق في الدفع عن المذهب الحق پنځه جلد، (۶) شمس الحکمة شرح هداية الحکمة. **بيعت:** العارف بالله وبأمر الله مولانا عبد السلام رحمه الله (پيرسباق شريف) وابنه العارف بالله وبأمر الله قاري بشير احمد حفظه الله.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مُقَدِّمَةٌ

نحمده ونصلی علی رسولہ الکریم، أما بعد :

محترمو لوستونکو !

دفتنو دور دی، نوې فتنې راپیدا کېږي، یوه فتنه ختمه نوي بله فتنه سر راپورته کړي، په اسلامي ملکونو باندې د لادینیت طوفان را الوتنی دی، کفري طاقتونه د اسلام په بنیادونو باندې د هر طرف څخه حملې کوي، په اسلامي ملکونو کې د بې حیایی، بې شرمۍ، عیاشۍ، او فحاشۍ بازار ونه گرم دي، په دې پرفتن دور کې چې د اتحاد او د اتفاق ثومره ضرورت دی هغه د عقل خاوندانو ته پوره ښکاره دي. (عیان راجه بیان).

ددې حالاتو تقاضی دا وه چې مسلمانانو خپل اختلافات بالکل یو طرفته کړي وای او کفري، یهودي او صلیبي سېلاب ته یو بلاک جوړ شوي وای، په یو اتحاد یې د کفر، شرک، صلیبیت، یهودیت، او دهریت سېلاب ته بند جوړ کړای وای، په خپلو تقریرونو او تحریرونو یې د صلیبیانو، یهودیانو، ملحدینو او زندیقانو مقابله کړای وی.

مگر افسوس چې په مسلمانانو کې یوه وړه فرقه چې د غیر مقلدینو په نوم سره یادېږي، او د افغانستان او پاکستان عوام ورته وهاییان، سلفیان، اهلحدیث، اشریان وغیره وایی د حالاتو په نزاکت نه پوهېږي، او ددې خبرې سره یې هېڅ کار نښته چې صلیبیانو قرآنونه بیت الخلاگانو او ډېرانو ته وغورزول، قرآنونه یې په ډزو وویشتل، د عیسویت لپاره دومره کار وشو چې زیات مسلمانان عیسویان شول، د مسلمانانو څخه زندانونه ډک شول، د مسلمانانو د پېغلو سره په ډله ایزه توګه جنسي تیري وشول، په مسجدونو او په مدارسو باندې بمبارونه وشول، د ګوتتانامو، بگرام،

پلچرخي او په داسې نورو کفري زندانو کې د مسلمانانو غوښې ورستې شوې، په زرگونو د قرآن حافظان او عالمان د صليبيانو په دارونو را وژول شول، او هر طرفته د مسلمانانو قتل عام روان دی.

بلکې ددوي کار صرف د مسلمانانو په مابين کې انتشار پيدا کول دي، داخلک په خپلو تقريرونو او تحريرونو کې د ملحدينو، زنديقينو، صليبيانو او د کفارو د ترديد پر ځای دا حنا فوسې بدرد وايي، فروعی مسائل يې د کفر او اسلام مدار گرزولي دي، او دانگريزانو د امشن يې ښه په وړاندې روان کړی دی چې ډيوالډ اينډ رول (*Divide And Rul*) په خلکو کې بې اتفاقي واچوه او حکومت پرې وکړه.

په افغانستان د صليبيانو د يرغل هر کلی يې وکړو، لا مذهب سياف وهايي او د جميل الرحمن ځای ناستی لا مذهب سميع الله نجيبی د امريکايانو د يرغل لپاره د قرآن او حديث نه دلايل بيانول چې ددې صليبي خدمت په عوض او دنور خدمت په طمع د امريکايانو لخوا ښه ونازول شول، او مهم رياستونه ورکړل شول، لکه د حج او اوقافو او داسې نور رياستونه، چاته يې د طرز العمل او د علماءو دشوری په نوم شورا گانې جوړې کړې، او څه يې د مرکزي مساجدو امامان کړل، او چاته يې (F.M) ايف ايم راډيو گانې جوړې کړې، چاته ئی مدرسې جوړې کړې، په دې رياستونو، شوراگانو، مساجدو، مدارسو، او راډيوگانو کې د ناستو نام نهاده علماءو غټ شعار دادی چې د صليبي طاغوتيانو په خلاف جهاد حرام دی، ليکن دا حنا فو په خلاف فساد فرض عين دی، دفحاشی او د عريانی، ارتداد په خلاف رساله ليکل او اشتهاړ چاپول حرام دي، ليکن د تقليد په خلاف په خلکو کې انتشار پيدا کول فرض عين دي، د دېموکراسی او بې دينی په خلاف باندې هر حرکت حرام دی، ليکن دامام صاحب رحمه الله د مذهب په خلاف اجتماع گانې او غونډې جوړول فرض عين دي، د شهيدانو او دا ولياؤ زيارت ته تلل حرام دي، ليکن دامريکايانو د پېزونو او د سپينې ماڼۍ څخه طواف کول فرض عين دی، د صليبيت او يهوديت په خلاف قلم پورته کول حرام دي، لکن د رفع اليدين، آمين بالجهر وغيره مسایلو په وجه په مساجدو کې جنگونه جوړل فرض عين دي.

دغه نام نهاده علماء په سالانه اجتماعاتو او په عامو غونډو او مجلسونو کې په ډېر شوق سره اختلافي مسائل بيانوي. دا په ياد لرئ چې زمونږ ملکونو ته قرآن احنافو مجاهدينو را رسولی دی، همدارنگه د رسول الله صلی الله عليه وسلم مونځ احنافو تر دې ځايه را رسولی دی، د افغانستان خلک چې کله مسلمانان شول،

احنافو فاتحو علماؤ ورته همدانبوي لمونځ وښودلو، چې لاسونه دنوم څخه لاندې تړي، دامام پسې فاتحه مه لولي، رفع الیدین، دیوڅو ځایونو څخه بغیر په بل ځای کې مه کوي، امین په زوره مه وایي الخ.

او دا هم په یاد لرئ چې در رسول الله صلی الله علیه وسلم حدیث دی چې، زما دامت د بهترو خلکو په لاس به هند فتحه کېږي، نسائي جلد ۲ ص ۵۲ مسند احمد بن حنبل ج ۵ ص ۲۷۸، مجمع الزوائد ج ۵ ص ۲۸۲. الله جل جلاله ددې وړاند وینې مصداق احناف وګرزول، دغزنوي، غوري او سوري خاندانونو په لاس باندې هند فتحه شو چې ټول احناف وو، او احنافو فاتحو علماؤ دهند مسلمانانو ته همدغه نبوي ﷺ مونځ ور وښودلو، په هندوستان کې تر ډولس سوه کلونو پورې او په افغانستان کې تقریباً تر څه د پاسه دیارلس سوه کلونو پورې ټولو مسلمانانو همدغه لمونځ کولو، او هېچا دا آوازنه پورته کولو چې دغه لمونځ دستو څخه مخالف دی، پدې دیارلس سوه کلونو کې په کربونو کربونو علماء، اولیاء مجاهدین او عوام د حج او د تعلیم لپاره حرمینو شریفینو ته تلل، هلته ورته هېچا نه ویل چې ستاسو لمونځ دستو څخه مخالف دی په ټول تاریخ د اسلام کې یوه واقعہ هم داسې نده پیدا شوې. لیکن کله چې ملکې وېکټوريې هندوستان ونيولو، نو دانگریز په دوره کې د اهل حدیثو مشرانو نذیر حسین، عبدالحق بنارسي، وحید الزمان، نواب صدیق حسن خان، محمد حسین بټیالوي وغیره، ددې متواترو سنتو په خلاف آوازنه پورته کړل، او اشتهارونه یې خپاره کړل چې دا احنافو لمونځ دستو څخه مخالف دی، دا اشتهارونه یې کلي په کلي تقسیم کړل. او دانگریزانو دې پالیسی ته یې چې (لږ او اور حکومت کړو) عملي جامه ور واغوستله.

د وکټوري اهل حدیثو دوه مقصده وو:

د دوي اول مقصد دا وو چې خلکو ته دا ذهنیت ورکړي چې: دانگریزانو په خلاف جهاد حرام دی، او ددې مقصد ډپوره کولو لپاره مولوي محمد حسین دخپل جماعت له طرفه یوه رساله ولیکله په نامه د (الاقتصاد فی مسائل الجهاد) ددې رسالې په عوض کې دانگریزانو له طرفه جاگیر دار شو، بله رساله صدیق

حسن خان وليکله په نامه د (ترجمان وهايه) ددې رسالې په عوض کې دانگریزانو لخوا ورته ریاست ورکړل شو، او نوابي يې حاصله کړه، دا دواړه رسالې د (رسائل اهلحدیث) په اول جلد کې موجودې دي. ددوي دوهم مقصد دا وو چې دمسلمانانو په مساجدو کې فسادونه جوړ کړي، ددوي په نيز په مساجدو کې دفسادونو جوړول فرض عین دی او ددې مقصد لپاره يې اشتهارونه چاپ کړل په اشتهارونو کې يې يو څو مسائل وليکل او بيا يې اخطارونه ورکړل او وې ليکل چې دپنجاب او د هند حنفیانو ته داشتهار په ذریعه دا وعده ورکړه چې په دوي کې هريو عالم ددې مسائلو جواب په آیت او یا پداسې صریح صحیح حدیث سره چې په صحت کې يې هېڅ خبره نوي پېش کړي، نو دهر آیت او دهر حدیث په مقابل کې ورته لس روپۍ دانعام په طریقه ورکول کېږي.

دشیخ الهند رَحْمَةُ اللَّهِ جواب:

حضرت شیخ الهند رَحْمَةُ اللَّهِ ددې فتنې دخاموشولو لپاره یوه وړه رساله وليکله په نامه د(ادله کامله) په هغې کې ئی ليکلي وو، چې دا وخت دا اختلافاتو ندى، دمسلمانانو په مابین کې دا اختلاف په نحای داتحاد کوشش پکار دی، او دایې هم وليکل چې مشتھر صاحب! ستا انداز دتحقیق ندى، دمسلمانانو جنگول دحدیثو اتباع نده، ستا دعلم سرمایه دومره ده چې په حدیثو کې درته صرف متعارضات معلوم دي، او په قرآن کې درته صرف متشابهات معلوم دي، دشیخ الهند رَحْمَةُ اللَّهِ درسالې په جواب کې د وکتوري اهل حدیثو له طرفه محمد أحسن أمروهي د (مصباح الادله) په نوم باندې کتاب وليکلو چې په دې کتاب کې نه آیت وو اونه حدیث، بلکه صرف او صرف کنخلې وې. حضرت شیخ الهند رَحْمَةُ اللَّهِ بیا په جواب کې (ایضاح الأدله) وليکلو.

دشیخ الهند رَحْمَةُ اللَّهِ کرامت:

په امت مسلمه کې دشیخ الهند رَحْمَةُ اللَّهِ دامنل شوی کرامت دی چې کله أحسن أمروهي ورپسې کنخلې وليکلې نو الله جل و علا ددې لامذبه څخه ایمان واخیست، او دقادیانیت په حال کې مړ شو، دنیا او آخرت يې دواړه برباد شوه. مجموعه اشتهارات مرزا ج ۱ ص ۳۳۷.]

نو دانتشار بنياد دغولا مذهبو کښودلو، اوچې کله افغانستان ته روسان راغلل، نو ددوي دافتنه دلته هم را ورسېدله، او اوس د انگریزانو دیرغل په دوره کې پوره اوج ته ورسیدله، دخپلو روحاني پلرونو سره پوره همکارۍ، زمونږ د ولایت (ننګرهار) د مرکزي مساجدو حنفي علماء یې څه شهیدان کړل او څه یې بندیان کړل، او څه د وطن څخه فرار شول او غرونو ته وختل، او دهغوئ په ځای دا کثرو مرکزي مسجدونو امانان همدغه وکتوري اهلحدیث شول، دوي یو طرفته انگریزانو ته جاسوسي کوي، او بل طرفته عوام په فروعی مسائلو کې جنگوي، ترڅو چې د جهاد د درسو نوږ ځای پدې فسادونو کې مصروف وي، او د جهاد جذبه پکې سره شي، والی الله المشتکی.

کله چې زه دخلور کاله آزادی څخه وروسته دوهم ځل په څوارلس سوه دوه دېرشم کال، دشعبان په اول تاریخ، د ماښام په اته بجو دلغمان د علیشنگ په لاره د اسلام آباد په ساحه کې دیو مرتد صلیبي (قومندان زمريالي) لخوا په یو کمین کې ونیول شوم، او د ظلم او د وحشت ناتار را باندې جوړ شو، دلغمان د استخباراتو په ریاست کې بیا دکابل (۱۷) او (۹۰) په ریاستونو کې را څخه غوښې غوڅېدلې، او نو کونه را څخه وېستل کېدل، په وینو لمېدلې ووم، پښې مې د حرکت څخه غور زېدلې وې، تشناب ته په گنډو او په څنگلو تلم، په سترگوراته څه نه ښکارېدل، او اکثر به یې هوښه پروت ووم، پداسې حالت کې هم زمونږ د وطن دیو څو نام نهادو اهلحدیثو ملایانو زړه را باندې نه یخېدلو، او خپلو صلیبي بادارنو ته به یې د غلامۍ او د جاسوسۍ پوره حق ادا کولو، او زما تعذیب به یې زیاتولو، بیا چې کله د پول څرخي زندان ته نقل کړی شوم، نو هلته د هر قسم جرمونو خلک بندیان وو، مثلاً، مواد مخدر، غلا، سرقت او داسې نور... او طالبان هم بندیان وو، د جنایي جرمونو خلک زیات وو، داسې خلک پکې وو چې دخپلې مور سره ئې زنا کړې وه (معاذ الله) لکن هلته هم دافتنه رسیدلې وه، دغلو او د زنا کارو د اصلاح کوشش یې نه کولو، دبې نمازانو غم ورسره نه وو، بلکې دهغو مخلصو مجاهدینو پسې لگېدلي وو چې مقلدین وو، لمونځ گزارو خلکو ته به یې دخپلو لمونځونو په باره کې وسوسې اچولې، دا اختلافاتو بازاریې گرم کړی وو، مونږ دخپلو اکابرو په طریقه ډېر د صبر او تحمل سره برداشت کولو، لکن چې کله مو ولیدل چې دوي زمونږ شرافت په کمزورۍ ور حملوي، او ددې څخه علاوه هغو عوامو او طالبانو چې ددوي تقریرونه یې اورېدل، او ددوي کتابونه یې کتل هم زمونږ څخه

پوښتنې کولې چې آیا واقعي دا حنافو لمن د حدیثو څخه خالي ده؟ آیا واقعي تقلید شرک دی؟ آیا واقعي دا حنافو سره په ترک د قراءت خلف الامام او په ترک درفع الیدین او همداسې نورو مسائلو باندې هېڅ دلیل نشته؟ او آیا واقعي فقه حنفي د قرآن او حدیث څخه خلاف ده؟ نو د مجبوریت له وجهې مې قلم راواخیستلو او یو څه هغه موضوعات مې ولیکل چې غیر مقلدینو پرې د فتنې بازار گرم کړی وو.

د مناظري اصول

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده، والصلاة والسلام على من لا نبي بعده. أما بعد:
دشروع فی المقصود خنجه مخکې به په طریقې د تمهید سره یو څو امور ذکر کړو!

د مناظري ثبوت

۱- په مناظرو باندې د مسلمانانو د عقایدو اصلاح او تحفظ راځي او دا د انبیاءو کاروو، انبیاءو به د عقایدو اصلاح کوله او بیا به یې تحفظ هم کولو الله تعالی د ابراهیم علیه السلام مناظرې رانقل کړي دي (اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِي حَاجَّ اِبْرٰهٖمَ فِی رَبِّهٖ اَنْ اَتٰهُ اَللّٰهُ الْمَلٰٓئِکَ اِذْ قَالَ اِبْرٰهٖمُ رَبِّی الَّذِیْ یُحٰی وَ یُیِّتُ قَالَ اَنَا اُحٰی وَ اُمِیْتُ قَالَ اِبْرٰهٖمُ فَاِنَّ اَللّٰهَ یَآتِیْ بِالشَّیْءِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَآتٍ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِیْ کَفَرَ وَ اَللّٰهُ لَا یَهْدِی الْقَوْمَ الظَّالِمِیْنَ ۝)

۲- الله تعالی فرمایي چې: اُدْعُ اِلٰی سَبِیْلِ رَبِّکَ بِالْحِکْمَةِ وَ الْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ.

علامه نسفي رحمه الله د دغې ایت په تشریح کې فرمایي چې: هور د علی من یأبی المناظرة فی الدین دا په هغه چار د دی چې په دین کې د مناظرې خنجه انکار کوي (تفسیر نسفی تحت هذه الایة)

۳- الله تعالی فرمایي: (وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِیْ هِیْ اَحْسَنُ) مدارک د جادلهم معنی په ناظرهم سره کړې ده، یعنی د معاندینو سره د اخلاقو په دایره کې مناظره وکړه، د مناظرې حکم یې په اخر کې ورکړو، پدې کې دې خبرې ته اشاره ده چې د اظهار د حق او حق ته د یو کس د راوولو اخري حربه مناظره ده لکه د مریض اخري علاج چې آپریشن وي، دنن سبا په بعضو مناظرو کې کله مقابل طرف ته حق په نصیب شي لکن اکثر داسې وي چې هر مناظر پخپل ضد ټینګ وي، نو که مقابل طرف ته حق په نصیب نه شي بیا هم اقله د خپلو ملګرو د عقایدو حفاظت خو ورباندې کیږي.

۴- د (قل هاتوا برهانکم) په تشریح کې علامه قرطبي د مناظرې د اثبات لپاره ډیر بحث کړی دی، همدارنګه د (وَمِنْ اِلٰی اٰثْنَيْنِ وَمِنْ الْبَقَرِ اٰثْنَيْنِ) لاندې لیکي چې فدلته الایة علی اثبات المناظرة فی العلم لان الله امر النبی صلی الله علیه وسلم ان یناظرهم.

۵- صاحب د کشف الظنون فرمایي چې علم المناظره د فروعو د اصول فقه خنجه ده.

۶- په شرح الزرقاني ج ۳ ص ۲۸۶ کې فرمایي چې: ان المناظرة وطلب الدلیل ودفع الحجة کان قديما فی زمن الصحابة ولا ینکره الا جاهل.

۷- امام غزالي رحمه الله فرمايي: مناظره كله واجبه وي، (مستصفى ج ۱ ص ۳۵۸) لکن نن سبا د دين د دفاع صرف يو صورت دی چې مناظره ده.

۸- رسول الله صلى الله عليه وسلم د نصاراوو د نجران سره مناظره وکړه (ابن کثير د قل تعالو ندع ابناؤنا وابناؤکم په تشریح کې فرمايي: دعا رسول الله صلى الله عليه وسلم وفد نجران من النصارى بعد قيام الحجة عليهم فى المناظرة وعتوهم وعنادهم الى المباهلة).

رسول الله صلى الله عليه وسلم اول د نصاراوو د نجران سره مناظره وکړه کله چې اظهار د حق وشو او نصاراوو د نجران ونه منلو بلکې سرکشي او عناديې وکړو نو نبي کریم صلى الله عليه وسلم د مباهلې دعوت ورکړو. نو پدې سره دهغو خلکو اعتراض هم دفع شو چې وايي چې په مناظره کې مقابل نه قانع کېږي نو فائده پکې نشته، گوره رسول الله صلى الله عليه وسلم د نصاراوو د نجران سره مناظره کړې دی اگر چې قانع شوي ندي، د مناظرې غايه خود مقابل قانع کول ندي بلکې غايه يې اظهار د صواب دی، ابراهيم عليه السلام د نمرود سره مناظره وکړه، لکن هغه ددې پرځای چې قناعت وکړي نور هم سرکشه شو، ابراهيم عليه السلام يې اورته وغورزوولو.

مناظره او علم المناظره

پدې خبره ځان پوه کړئ! چې يو علم المناظره ده چې علم الجدل او علم البحث هم ورته ويلی شي، او بله مناظره ده.

علم المناظره

د علم المناظرې تعريف علماء داسې کوي چې: هو علم يعرف به كيفية أداب إثبات المطلوب، أو نفيه، أو نفى دليله مع الخصم الباحث عن كيفية البحث.

علم المناظره هغه علم دی چې پدې سره د مدعاء او مطلوب د اثبات (چې کله مدعي وي) او يا (چې کله سائل وي) د مقابل طرف د مدعی او مطلوب د نفی او يا د مقابل طرف د دليل د نفی کیفیت پرې پيژندلی شي، د داسې مد مقابل سره چې د کوم بحث صحيح والي يا غير صحيح والي په باره کې بحث کوي، نو علم المناظره مدعي ته د مطلوب د اثبات کیفیت وپيژني او مدعي عليه ته (۱) د مدعي د مطلوب د نفی کیفیت (۲) او د مدعي د دليل د نفی کیفیت وپيژني، بحث کله مسموع وي چې متخاصمين په ظاهري کلام سره بحث کوي او کله غير مسموع وي چې د قلبي صفايي او کاملې توجه په وجه يو د بل د زړه خبره معلومه کړي او باطني بحث ورسره وکړي لکه اشراقينو به چې د يو بل سره

مناظرې کولې.

أوموضوع يې داسې بيانوي چې: هو الأدلة من حيث أنها تثبت المدعى على الغير، يعني ادله په دې حيثيت سره چې دعوي په غير باندې ثابتوي، نو دلته د دلائلو د استعمال طريقه بنودلې کيږي او په اصول فقه کې د ادله وو څخه بحث کيږي.

او غرض د علم المناظرې داسې بيانوي چې: صيانة الذهن عن الخطاء في الوصول الى المطلوب. يعني تتيحي او دعوي ته په رسيدلو کې د ذهن ساتل دي د خطائي څخه. **مناظره:** د مناظرې د بيان لپاره به لاندې امور ذکر کړو.

(۱) اول: د مناظرې لغوي معنی.

(۲) دوهم: د مناظرې اصطلاحي معنی.

(۳) دريم: د مناظرې ارکان.

(۴) او څلورم د مناظرې اجزاء.

لغوي معني

مناظره (۱) يا مأخوذه له نظير څخه (او مناظرې ته ځکه مناظره وائي چې په مناظره کې به هم دواړه مناظره کونکي په علميت کې سره برابر وي، (داسې به نه وي چې يو شيخ الحديث وي او بل د دوهمې درجې طالب وي) امام شافعي رحمه الله فرمايي چې (کلما ناظرت عالماً أبهتته وکلما ناظرتی جاهل أبهتتی) ما چې کله د عالم سره مناظره کړې ده نو هغه مې حيران کړی دی او کله چې جاهل را سره مناظره کړې ده نو زه يې حيران کړی يم. او دا مساوات او برابر والی به تقريبي وي مثلاً دواړه به فارغ التحصيل علماء وي او يا به دواړه د يوې درجې طالبان وي.

فانقیل: نظير صفت مشبه دی او مناظره مصدر د مفاعلي دی د مزید و څخه، نو مزید څرنگه د مجرد و څخه مشتق دی؟

قلنا: د دواړو مأخذ الاشتقاق (ن، ظ، ر) يو دی نو دا اتحاد د مأخذ الاشتقاق له وجې ورته مشتق وويلی شو.

(۲) او يا مأخوذه له نظر څخه، نظرياً يا په معنی د ابصار سره دی او پدې معنی مناظرې ته ځکه

مناظره وائي چې، مناظره کوونکي هم غالباً یو بل ته مخامخ کوي او یا په معنی د تأمل سره دی او مناظرې ته په دې معنی ځکه مناظره وائي چې مناظره کوونکي هم تأمل کوي په خپله خبره او د خصم په خبره کې او یا نظر په معنی د مقابلې سره دی.

(۳) او یا ماخوډه له انتظار څخه، او په دې معنی مناظرې ته ځکه مناظره وائي چې مناظره کوونکي یو د بل د خبرو ختمیدلو ته انتظار کوي او دهغه د خبرو په منځ کې خبرې نه کوي.

اصطلاحی معنی

علماء د مناظرې اصطلاحی تعریف داسې کوي چې: هي توجه المتخاصمين في النسبة بين الشئین لاظهار الصواب) د صحیح خبرې د ثابتولو لپاره د دوو شیانو په مابین کې د نسبت (نفی یا اثبات) د ثابتولو په باره کې د دوو مقابله کوونکو یو بل ته متوجه کیدل.

نو متخصصین علة فاعلي دی او النسبة بین الشئین علة مادي دی، او توجه المتخاصمين علة صوري دی او اظهار الصواب علت غائي دی، د نسبة څخه مراد نسبت تام خبري دی، په نسبت انشائي او نسبت ناقص کې مناظره نه کیږي، د نسبت تام خبري لپاره مثال التقليد واجب، د (التقليد) او د (واجب) په مابین کې چې کوم نسبت دی هغې ته دوه مقابله کوونکي (مقلد او غیر مقلد) متوجه دي، مقلد یې ثابتوي او غیر مقلد یې نفی کوي.

فائده: مخکې ذکر شو چې بعضې خلک اعتراض کوي چې په مناظره کې اکثر مخالف نه قانع کیږي، لهذا مناظرې عبث دي.

جواب: دادی چې د مناظرې فایده اظهار د حق دی مقابل قانع کیږي او که نه، ابراهیم علیه السلام مناظرې کړې دي خو مقابل یې ندی قانع کړی صرف اظهار د حق یې کړی دی، نو ایا د ابراهیم علیه السلام په باره کې داسې ویلی شئ چې ابراهیم علیه السلام په مناظرې سره مقابل قانع نه کړو لهذا عبث کاریږي کړی دی؟ معاذ الله.

امام ابو حنیفه رحمه الله مناظرې کړې دي مقابل یې اکثر ندی قانع شوی، صرف اظهار د حق یې کړی دی، رسول الله صلی الله علیه وسلم د نصار او د نجران سره مناظره وکړه لکن هغوی قانع نه شول نو ایا د دوي په باره کې داسې ویلی شي چې عبث کاریږي کړی وو؟ حکم د مناظرې دادی چې (المناظرة فی

العلم لنصرة الحق عبادة، رد المحتار، كتاب الحظر والاباحة، وسياق التفصيل).

والمجادلة: هي المنازعة لا لإظهار الصواب بل لإلزام الخصم، په مجادله کې مقصود د خصم دخولي بندول وي.

دا تعريف په اصطلاح د مناظرينو کې دی او په قرآن کې مجادله په معنی د مطلق منازعې سره هم راغلی ده، لکه الله تعالی فرمایي چې وجادلهم بالتي هي احسن الايه او دهغوي سره په ښه طريقه باندې مباحثه وکړه.

حکم د مجادلې دادی چې که مقصود د مقابل تذليل وي فقط نو بيا حرامه ده او که مقصود د ضدې اوباطل پرست خصم دخولي بندول وي نو بيا مستحسنه ده.

والمكابرة: هي المنازعة لا لإظهار الصواب ولا لإلزام الخصم (بل لإظهار علمه...) حکم د مکابري دادی چې دا په هر صوت کې حرامه ده.

ارکان المناظرة

وهي اربعة: ۱- مدعي ۲- مدعى عليه ۳- دعوى ۴- دلائل.

تعريف الدعوى: هي قضية مشتملة على الحكم (النظري او البديهي الخفي) دعوا هغې قضې ته وايي چې په هغې کې د موجود حکم ثابتول (اذا كان نظريا) او بيا ظاهرول (اذا كان بديها) مقصود وي، که حکم نظري وو نو مقصود اثبات ددې حکم وي په دليل سره او که حکم بديهي خفي وو نو مقصود اظهار ددې حکم وي په تنبيه سره، دعوى ته مسئله، مبحث، قاعده، خبر، مقدمه او نتیجه هم وايي، له دې حيثيت څخه چې سوال پرې واريږي مسئله ورته وايي او له دې حيثيت څخه چې دا د بحث موضوع ده مبحث ورته وايي او له دې حيثيت څخه چې دعوه کله قضيه کليه وي قاعده او قانون ورته وايي او له دې حيثيت څخه چې احتمال د صدق او کذب پکې دی خبر ورته وايي او کله له دليل څخه جزء وي نو مقدمه ورته وايي او له دې حيثيت څخه چې په دليل ثابتولی شي نتیجه ورته وايي.

په دعوه کې حکم لگول ضروري دي

مدعي که په دعوه کې حکم ونه لگوي نو څه شی به ثابتوي؟ نو که مناظره په احکامو شرعيه وکې وه نو حکم شرعي به لگوي نه حکم منطقي، احکام شرعيه: فرض، واجب، سنت، مستحب، مباح، حرام،

مکروه وغيره دي او دا حکم کله اثباتا وي لکه غير مقلدين چې وايي: (قرائت الفاتحة خلف الامام فرض) او کله نفياً وي لکه حنفي چې ووايي چې: (قرائت الفاتحة خلف الامام ليس بفرض)

د لامذهبه وکتوري اهلحديثو خط

د لامذهبه (وکتوري اهلحديثو) په کتاب کې يوه دعوه وي، په بيان کې يې بله دعوه وي او په مناظره کې بله دعوه وي مثلاً وکتوريان په کتابونو کې ليکي چې تقليد شرک دی، په بيانونو کې کله ورته شرک او کله بدعت او کله حرام وايي، لکن په مناظره کې چونکې دا احکام به دلايلو نه شي ثابتولی نو بيا ورته شرک بدعت يا حرام نه وايي، بلکې حکم منطقي ذکر کوي چې: تقليد نه دی ثابت نو د تقليد په مسئله کې که غير مقلد په دعوه کې وليکل چې په اجتهادي مسايلو کې دغير مجتهد لپاره د مجتهد تقليد حرام دی نو دا دعوه يې مکمله شوه، ځکه چې حرمت حکم شرعي دی، او که ئي وليکل چې تقليد نشته يا ثابت نه دی، نو دا دعوه يې مکمله نه شوه ځکه چې مناظره په احکامو شرعيه وو کې ده او ده حکم شرعي ونه لگولو بلکه حکم منطقي يې ولگولو.

همدارنگه وکتوريي اهل حديث په کتابونو کې ليکي چې رفع الدين عند الركوع سنت دی، لکن په مناظره کې شرک ته تيارېږي، لکن د سنت ليکلو ته نه تيارېږي، ځکه چې د رفع الدين عند الركوع په ستو والي ورسره هيڅ دليل نه شته، دوي په ثبوت دلايل وايي او د ثبوت او د سنت په مابين کې عموم او خصوص مطلق دی هر سنت ثابت دی، لکن هر ثابت سنت ندي، لکه بول قائما چې د صحيح بخاري په حديث ثابت دي لکن سنت ندي.

مولانا محمد امين صفدر رحمه الله فرمايي چې: زمونږ سکول ته يو بريلوي عالم راغلو او زمونږ پرنسپل ته يې وويلې تا دا گمراه ولې په سکول کې استاذ کړی دی؟ نو فرمايي چې زه هغه پرنسپل را وغوښتم راته يې وويلې دا مولوي صاحب وايي چې محمد امين صفدر گمراه دی، نو ماروته وويل چې ولې؟ هغه بريلوي راته وويل چې ته درود شريف نه منې؟ نو ما ورته ويل چې کوم درود شريف يادوي؟ هغه راته وويل چې د اذان څخه مخکې، نو ما ورته ويل چې ددې درود حکم څه دی؟ فرض دی که واجب دی او که سنت دی؟ نو خاموش شو ځکه چې که پدې احکامو کې يې کوم حکم ذکر کړی وی نو هغه به يې په شرعي دليل سره ثابتولو، نو د ډير اصرار څخه وروسته يې وويلې چې مباح دی، نو ما

ورته وويلې چې مباح خو دېته وايي چې نه پکې ثواب وي او نه عقاب، نو د ټولو څخه غټ گستاخ خوته يې چې په درود شريف کې ثواب نه منې.

تعريف المدعي: چې معلل او مستدل هم ورته وايي ځکه چې مدعي که دليل اني پيش کړو مستدل ورته وايي لکه دخان چې دليل په نار شي او که دليل لمي يې پيش کړو نو معلل ورته وايي، لکه نار چې دليل په دخان شي، په محسوساتو کې مدعا عليه هغه چاته ويل کيږي د چا په لاس کې چې متنازع فيه شي وي يعنې قابض ته مدعي عليه ويل کيږي نو مقابل طرف يې مدعي شو، لکن په مسائلو کې علماو د مدعي لپاره ډېر تعريفات ذکر کړي دي مثلاً:

۱- من نصب نفسه لاثبات الحكم بالدليل العقلي او النقلی (اذا كان الحكم نظرياً مجهولاً) او التنبيه (اذا كان بديهيّاً) المراد البديهي الخفي ويقال له البديهي الغير الاولى). په بديهياتو اوليه وو کې مناظره نه وي بلکې مکابره او مجادله وي. ځکه چې په بديهياتو اوليه وو باندې په علم راوستلو کې عقل واسطې ته نه وي محتاج او په بديهياتو خفيه وو کې محتاج وي لکه: فطريات، مجربات او مشاهدات، همدارنگه نظري معلوم هم دليل ته نوي محتاج.

يعنې مدعي هغه چاته وايي چې د حکم د ثابولو ذمه واري يې اخستې وي اثباتا وي لکه غير مقلد چې ووايي: (القراءة خلف الامام فرض) يا نفيا وي لکه حنفي چې ووايي: (القراءة خلف الامام ليس بفرض).

۲- من اذا تَرَكَ تُرِكَ (يعني مدعي هغه څوک دی چې که خپله خبره پرېږدي نو مدعا عليه دده سره کار نه لري بلکې مسئله به ختميږي مثلاً که غير مقلد رفع اليدين پرېږدي نو مسئله به ختمه شي نو دلته غير مقلد مدعي شو، که د مدعي په ترک الدعوي سره نزاع ختميدله نو بيا دا من کل وجه مدعي دی او که د مدعي په ترک الدعوي سره نزاع نه ختميدله نو بيا هر فريق من وجه مدعي او من وجه مدعا عليه دی لکه په مسئله د تقليد کې که غير مقلد خپله دعوا پرېږدي چې (التقيد شرک) دی نو بيا هم نزاع نه ختميږي ځکه چې بيا (التقليد واجب) متنازع فيه دی.

۳- المدعي من يثبت أمراً زائداً لکه: آمين بالجهر، يا قراءة خلف الامام: يارفع اليدين، دا درې واړه امور زائده دي او غير مقلدين يې اثبات کوي، نو دلته هم غير مقلد مدعي دی.

۴ المدعي من يخالف الظاهر. لکه د درې طلاکو په مسئله کې غير مقلد مدعي دی، ځکه چې

ظاهره داده چې درې درې وي او غير مقلد د ظاهر په خلاف دريو ته يو وايي، همدارنگه په برصغير کې په دې تقريباً خوار لس سوه کلن تاريخ د اسلام کې په اربو نو اربو نو مسلمانانو، محدثينو، فقهاوو، مجاهدينو، حاجيانو رفع اليدين عند الركوع نه دي کړي او اوس يې هم نه کوي، نو ظاهر ترک درفع اليدين شو نو اوس که څوک رفع اليدين کوي نو دا به د ظاهر څخه مخالف وي او درفع اليدين په مناظره کې به همدا مدعي حيثيت لري.

فائده

مدعي خپله دعوه بيانوي، لهذا اول تقرير به مدعي کوي او چونکې د اثبات د حکم ذمه داري په مدعي ده لهذا په اخر کې به هم مدعي تقرير کوي چې ماخپله ذمه داري پوره کړه، لکن داسې خبره به نه کوي چې سائل ته يې جواب ورکول ضروري وي، او دروغ به هم نه وايي، کله غير مقلد مدعي وي هيڅ دليل يې هم نه وي ذکر کړی خو د مناظرې په اخر کې وايي چې ماخپله دعوا ثابته کړه که دروغ يې وويلې سایل به تنبيه ورکوي.

تعريف المدعا عليه: ويقال له السائل والنافي: هو من نصب نفسه لنفي الحكم: مثلاً غير مقلد ووايي چې تقليد شرک دی او مقلد ووايي چې شرک ندی نو مقلد نفی د حکم کوي او وايي چې شرک نه دی، نو دلته مقلد ته مدعا عليه ويل کيږي.

او که مقلد ووايي چې تقليد واجب دی، او غير مقلد ووايي چې واجب نه دی، نو دلته غير مقلد نفی د حکم کوي، نو غير مقلد مدعا عليه دی، نو د تقليد په مسئله کې من وجه مقلد مدعي دی، او من وجه غير مقلد مدعي دی.

فان قيل: د مدعي مقابل کله مناقض وي کله مانع وي او کله معارض وي او نفی د حکم د مدعي يواځې مناقض کوي مانع خو د مدعي په يوه معينه مقدمه باندې دليل طلبوي او معارض د مدعي د دليل په خلاف دليل پيش کوي؟

قلنا: مراد د نفی د حکم څخه (التکلم علی خلاف ماتکلم به المدعي) دی بيا مناقض وي او که مانع وي او که معارض وي.

د مدعي په اول تعريف کې د دليل نقلي ذکر وشو لهذا په مناظره کې د نقل پيژندل ضروري دي.

النقل: الاتيان بقول الغير بحيث لا يتغير معناه مع اظهار أنه قول الغير صريحا أو ضمنا أو كناية أو إشارة مثلا اهل سنت ووايي چې: امام طحاوي رحمه الله فرمايلي دي چې دنارينه وولپاره په لمناخه کې په سينه باندې لاسونه کينودل د يهودو سره مشابهت دی (احکام القرآن للطحاوي، تحت قوله تعالى قُصِّلَ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ) نو دا اوس نقل دی.

و اما الاتيان به علي وجه لا يظهر منه أنه قول الغير لا صريحا ولا ضمنا ولا كناية ولا إشارة فهو اقتباس) مثلا اهل سنت مناظره په امام طحاوي حواله ورنکړي او ووايي چې دنارينه وولپاره په لمناخه کې په سينه باندې لاسونه کينودل د يهودو سره مشابهت دی، څوک چې نقل کوي هغه ته ناقل وایي، په ناقل باندې د منقولې خبرې دليل نه وي او مقتبس مدعي وي هغه به دليل پيش کوي. تصحيح النقل: که خصم ته ددې قول صحة معلوم وو چې دا دهغه غير قول دی، نو بيا حوالې غوښتلو ته ضرورت نشته ځکه چې بيا حواله غوښتل مجادله او مکابره ده او که صحت ورته نه وو معلوم نو بيا حواله نه غوښتل هم مناظره نه بلکه مسامحه ده، يعنې بيا حواله غوښتل ضروري دی.

دلایل

دليل په دوه قسمه دی: اول تحقيقي دليل، وهو: ما يلزم من العلم به العلم بشئ آخر - يا قول مؤلف من قضايا للتأدي الى مجهول په دليل تحقيقي کې داسې مقدمات وي چې مسلم عند المستدل وي که اهل سنت والجماعت د قرآن، سنت، اجماع او قياس څخه دليل پيش کړي دا دليل تحقيقي دی، وکتوري اهل حديث که په دليل کې صريح ايت يا صريح حديث پيش کړي نو دا دليل تحقيقي دی او که غير مقلد په دليل کې صريح ايت يا صريح حديث پيش نکړو، نو دا به دليل تحقيقي نه وي، غير مقلدين اکثر په دليل کې د شوکاني، د ابن القيم او ابن تيميه اقوال پيش کوي.

دوهم الزامي دليل:

په دليل الزامي کې داسې مقدمات پيش کولی شي چې مسلم عند الخصم وي، په دليل الزامي باندې دعوی نه ثابتیږي، صرف خصم پرې ملامتیږي.

يو دريم قسم دليل هم شته چې دليل استثنائي ورته وایي: وهو الانتقال من دليل الى دليل اخر اوضح،

مثلا چې خصم ته دليل پيش كړی شي لکن هغه په دليل پوه نه شي نو مستدل بل دليل ته انتقال وکړي لکه ابراهيم عليه السلام چې نمرود ته اول يو دليل پيش کړو چې: (رَبِّی الَّذِیْ یُحْیِیْ وَیُمِیْتُ) نمرود په دې دليل پوه نه شو وې ويل چې (اَنَا اُحْیِیْ وَ اُمِیْتُ) نو ابراهيم عليه السلام بل اوضح دليل ته انتقال وکړو چې: فَإِنَّ اللّٰهَ یَأْتِیْ بِالشَّیْءِ مِنَ الشَّرْقِ قَاتٍ بِهِمَا مِنَ الْمَغْرِبِ.

۱- التقريب: تقرب په دوه قسمه دي: ۱- تام ۲- غیر تام.

تقرب تام عبارت دی د (سوق الدلیل بحیث یستلزم المطلوب) څخه، یعنې چې دلیل مستلزم مطلوب لره وي، یعنې دلیل په داسې انداز باندې پيش کړی شي چې مطلوب ترینه لازما حاصل شي، مثلا اهل سنت والجماعت فرمائي چې ۱- په اجتهادي مسايلو کې ۲- د غیر مجتهد لپاره ۳- دمجتهد دخبرې منل ۴- واجب دي. دليل دا ایت کریمه دی چې: (أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ^۱) أَطِيعُوا اللَّهَ دا خبره ومنئ د الله خبره قران دی، یعنې قرآن ومنئ (وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ) دمصطفی صلی الله علیه وسلم خبره ومنئ، دمصطفی خبره احادیث دي یعنې احادیث ومنئ (وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ) دفقهاوو خبره ومنئ، دفقهاوو خبره فقه او اجتهاديات دي، یعنې دمجتهد اجتهاديات ومنئ، او امر د وجوب لپاره وي نو دمجتهد داجتهادياتو منل واجب شو، نوزمونږ دعوا مکمله ثابته شوه، لهذا دا تقرب تام دی.

او تقرب غیر تام دیتبه وايي چې دلیل مستلزم مطلوب لره نه وي یعنې دلیل په داسې انداز باندې پيش کړی شي چې مطلوب ترینه نه حاصلیږي، مثلا غیر مقلدين وايي چې دمقتدي لپاره قرائت خلف الامام واجب دی او په دليل کې حدیث پيش کوي چې (لاصلوة لمن لم یقرأ بفاتحة الكتاب) حالانکې دا تقرب تام ندی، ځکه چې دا حدیث دمقتدي په باره کې نه دی، بلکې حضرت جابر، حضرت عبد الله بن عمر، سفیان بن عیینه، امام احمد وغيره فرمائي چې دا حدیث دمنفرد په باره کې دی، همدارنگه غیر مقلدين وايي چې د رکوع په رفع الیدین کې لس نیکی دي او په دليل کې دعقبه بن عامر رضی الله عنه قول پيش کوي چې: له بكل اشارة عشر حسنات، حالانکې دا تقرب تام ندی، ځکه چې دعقبه بن عامر رضی الله عنه قول د تکبیر تحریمه د رفع الیدین په باره کې دی، وگوره زاد المسلم، فیما اتفق علیه البخاري و مسلم رقم (۱۱۴۶)

همدارنگه غیر مقلدين د تقلید په خلاف یو ایت وايي چې: (وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا^۲)، حالانکې دا تقرب تام ندی. ۱- ځکه چې تقلید په اجتهادياتو کې کيږي او په دې ایت

کې په عقاید و باطله وو او د منصوصاتو په مقابله کې د تقلید ذکر دی. ۲- همدارنگه تقلید د مجتهد کېږي او په دې ایت کې د کافرانو تقلید کیدل ذکر شوي دي. ۳- همدارنگه تقلید مسلمان غیر مجتهد کوي او پدې ایت کې د کافرانو تقلید کول ذکر شوي دي، همدارنگه غیر مقلدین وایي چې تراویح اته رکعتنه دي او په دلیل کې د حضرت عائشې رضی الله عنه حدیث پیش کوي چې: ما زاد رسول الله صلى الله عليه وسلم في رمضان ولا في غيره على احدى عشرة ركعة الخ حالانکې دا تقریب تام ندی، ځکه چې دا حدیث د تراویحو په باره کې ندی، بلکې د تهجدو په باره کې دی.

۲- التعلیل: (تبیین علت الشئ) دیو شي علت بیانول، (په فن د مناظرې کښې د دعوي علت بیانېږي).

۳- العلت: علت د یته وایی چې معلول ورته په ماهیت او یا وجود کښې محتاج وي که په دواړو کښې محتاج وو، نو بیا ورته علت تامه وایي، لکه لمونځ چې په ماهیت کښې قیام، رکوع او سجده ته محتاجه دی (ویدی رکناً) چې محتاج الیه په محتاج کې داخل وي، او لمونځ په وجود کښې مصلي (لمونځ کونکی) ته محتاج دی. نو قیام، رکوع، سجده او مصلي مجموعې ته علت تام وایي.

۴- الملازمة والتلازم والاستلزام في اصطلاحهم بمعنى واحد: (وهو كون الحكم مقتضيا لحكم آخر بان يكون اذا وجد المقتضي وجد المقتضى) لکه طلوع الشمس چې مقتضي د وجود النهار دی، نو طلوع الشمس ملزوم او وجود النهار ورسره لازم دی کله په دې ملازمه منع واریږي.

۵- المقدمة: مدار صحة الدليل، یعنی هغه شی چې مدار د صحت دلیل وي صحت د دلیل لپاره مدار وي، یعنی دده څخه بغیر دلیل نه وي صحیح بیا عام ددې څخه چې د دلیل څخه جزوي او که نه؟ مثلاً زموږ په مذهب نفل بعد الشروع لازمېږي او قضاء یې لازم ده د امام شافعي رحمه الله په مذهب یې قضاء نده لازم، امام شافعي رحمه الله په دلیل کې حدیث پیش کوي چې (الصایم المتطوع أمير نفسه ان شاء صام وان شاء افطر) لکن دا تقریب تام ندی، ځکه چې پدې کې نفی د قضاء نشته دا استدلال به هلته صحیح شي چې پدې حدیث کې (ولیس علیه قضاء) راشي، نو لیس علیه قضاء مدار د صحت دلیل دی.

الاسولة الواردة على دليل المعلل

سایل د مدعي په دلیل درې قسمه اعتراضونه کوي: نقض، منع او معارضه:

(۱) النقض: ابطال الدليل بعد تمامه.

نقض په دوه قسمه دی:

اول نقض اجمالي: چې خصم مدعي ته ووايي چې ستا دليل بجمیع مقدماته جاري کيږي په دې بله ماده کې هم او مدعا دې ترېنه متخلفه ده. مثلاً که غیر مقلد ووايي چې درکوع رفع الیدین په حدیث ثابت دي (صغری) او هرشی چې په حدیث ثابت وي هغه سنت مؤکده وي، (کبری) نو درکوع رفع الیدین سنت مؤکده شو، (نتیجه) نو په دې باندې نقض اجمالي داسې واردیږي چې ستا دليل بجمیع مقدماته جاري کيږي په (بول قائما) کې هم، همدارنگه بیت المقدس ته په مونځ کولو کې هم، همدارنگه د سجدو په رفع الیدین کې هم، ځکه چې په حدیث د سجدو رفع الیدین بول قائما او استقبال بیت المقدس ته ثابت دي او مدعا دې ترېنه متخلفه ده ځکه چې سنت مؤکده ورته ووايي، یا مثلاً غیر مقلد ووايي چې مجتهد ته ضرورت نشته، ځکه چې الله تعالی او رسول شته د وایانو تعبیر داسې وي چې الله تعالی او رسول کافی دی نو امام صاحب ته څه ضرورت دی؟ نو نقض اجمالي دادی چې الله تعالی او رسول الله صلی الله علیه وسلم کافی دی، نو هرې چند هندو ته څه ضرورت دی؟ تاسو خو دهغه د (الظفر المبین) په نوم کتاب گورئ او دهغې څخه په فقه اعتراضات رانقلوئ، همدارنگه ستاسو ملایانو ته څه ضرورت دی؟ تاسو خو دخپلو ملایانو نیانونه اورئ او دهغوي کتابونه گورئ، نو د سجدو په رفع الیدین وغیره کې تخلف المدلول عن الدلیل راغلو، د نقض لپاره شاهد ضروري دی د شاهد څخه بغیر نقض ته اعتبار نشته، د شاهد تعریف وروسته راروان دی.

خلاصه دا چې په نقض اجمالي کې خصم مستدل ته ووايي چې پدې ځای کې دلیل شته او مدلول نشته اسانه مثال دا چې مستدل ووايي چې هذا انسان (دعوی) لانه حیوان (دلیل) نو خصم ورته ووايي چې دا دلیل صحیح نه دی ځکه چې په فرس کې دلیل شته لانه حیوان او مدلول نشته لانه لیس بانسان.

دوهم نقض تفصیلي: دې ته ووايي چې خصم د مستدل په یوه معینه مقدمه باندې اعتراض وکړي، یعنې په قیاس اقتراني کې په ۱- صغری اعتراض وکړي ۲- په کبری اعتراض وکړي او په قیاس استثنائي کې ۳- په وضع د مقدم اعتراض وکړي ۴- یا په رفع د تالي اعتراض وکړي ۵- یا په ملازمې اعتراض وکړي.

مثلاً په مذکور صورت کې ورته ووايي چې زه ستا صغری نه منم، ځکه چې ستا مکمل رفع الیدین په هیڅ صحیح (غیر متعارض) حدیث کې نه دي ثابت او یا یې په کبری رد وکړي مثلاً په مذکور صورت کې ورته ووايي چې زه دا نه منم چې هرشی چې په حدیث ثابت وي هغه سنت وي، ځکه چې د ثبوت او د سنت په منځ کې فرق دی، مثلاً د سجدو رفع الیدین، بول قائما، بیت المقدس طرف ته لمونځ، نهه بیبیاني،

كان يطوف على نسائه بغسل واحد، كان يصلي في ثوب واحد وغيره ثابت دي لكن سنت نه دي، همدارنگه دتقليد په اعتراض كې ورته ووايي چې الله تعالى او رسول الله صلى الله عليه وسلم ته خو منصوصات يعنې دين منسوبو يري او اجتهاديات اولى الامر يعنې مجتهدينو ته منسوبو يري، نو امام صاحب ته په اجتهادياتو كې ضرورت دى.

الشاهد: مايدل على فساد الدليل للتخلف او لاستلزامه محالا، يعنې دمدعي ددليل څخه وروسته چې مدعا عليه ورته ووايي چې ستاد دليل څخه تخلف المدلول عن الدليل راځي او بيا دا تخلف ثابت كړي چې گوره هر ثابت سنت نه دى مثلاً (بول قائما) په حديث كې شته او سنت ندي، نو په (بول قائما) كې تخلف المدلول عن الدليل راغلو، د سجدو رفع اليدين په حديث كې شته او سنت نه دي نو د سجدو په رفع اليدين كې تخلف المدلول عن الدليل راغلو، نو په كوم شي يې چې دا تخلف ثابت كړو هغې ته شاهد وائي، يا ورته ووايي چې ستاد دليل كه ومنلى شي نو د مدلول د تحقق په صورت كې محال راځي او بيا يې ثابت كړي، مثلاً ورته ووايي چې گوره كه هر ثابت فى الحديث سنت شي نو اجماع د صحابه و و به راشي په ترك دستتو او دا عاده محال دى، ځكه چې صحابه و و بول قائماً نه كول د بيت المقدس طرفته يې لمونځ نه كولو، حالانكې په حديث كې بول قائماً او استقبال الى بيت المقدس ته ثابت دي نو دپته شاهد وائي.

(۲) المنع: (طلب الدليل على مقدمة معينة) يعنې سايل ووايي چې ۱- لانسلم الصغرى، صغرى په دليل ثابته كړه. ۲- يا لانسلم الكبرى، كبرى په دليل ثابته كړه دا په قياس اقتراني كې ۳- يا لانسلم وضع المقدم د وضع المقدم لپاره دليل پيش كړه. ۴- يا لانسلم رفع التالى، د رفع التالى لپاره دليل پيش كړه. ۵- يا لانسلم الملازمة د ملازمې لپاره دليل پيش كړه دا په قياس استثنائي كې.

مثلاً په مذكور صورت كې ورته ووايي چې زه صغرى نه منم، پخپل مكمل رفع اليدين دليل پيش كړه او يا كبرى نه منم دليل پيش كړه چې هر شى چې په حديث كې ثابت وي هغه سنت وي، او منعې ته كله مناقضه او نقض تفصيلي هم ويلى شي.

منع په دوه قسمه ده اول: منع مقرونه بالسند، دوهم منع عاريه عن السند: مثلاً په مذكور مثال كې ورته ووايي چې لانسلم الكبرى سندی يې دادى چې گوره بول قائما او د سجدو رفع اليدين په حديث كې ثابت دي او سنت ندي، كه منع مقرونه بالسند وه نو مدعي به يا ابطال اللبند كوي او يا به اثبات د مقدمې ممنوعې كوي، يعنې ۱- يا به صغرى ثابتوي ۲- يا به كبرى ثابتوي ۳- يا به وضع د مقدم ثابتوي ۴- يا به

رفع دتالي ثابتوي ۵- يا به ملازمه ثابتوي ۶- او يا به د سايل سند باطلوي او په منعه عاريه عن السند کې به مدعي اثبات دمقدمې ممنوعې کوي مثلاً په مذکور مثال کې ورته صرف دومره ووايي چې زه کبري نه منم چې هر شی چې په حديث ثابت وي هغه سنت دی، نو دا منع عاريه عن السند ده دلته به مدعي اثبات دمقدمې ممنوعې کوي دا به ثابتوي چې هر شی چې په حديث ثابت وي هغه سنت وي.

په کومه مقدمه چې منعه وارده شوې وي صغری وي او که کبری نو هغې ته مقدمه ممنوعه وايي او مقوی دمنعې ته سند وايي، دسند علامه داده چې دلانسلم څخه وروسته - لم لا يجوز؟ يا لم لا يكون؟ او - وكيف لا؟ راشي سايل چې کله په مقدمه ممنوعه باندې منعه وارده کړي نو وايي چې: لانسلم مونږ دانه منو - نو دا منعه شوه او يا ددې څخه وروسته سند ذکر کوي، لکن دسند څخه مخکې يوه داسې کلمه ذکر کوي چې دهغې څخه معلوميږي چې دا سند دی، هغه کلمه کله - لم لا يجوز وي کله لم لا يكون وي او کله وكيف لا وي.

خلاصه دا چې يو منع ده، دوهم علامه دسند ده، دريم سند دی، لکه لانسلم الکبري، لا يجوز ان يكون منسوخا پدې کې لانسلم الکبري منعه ده، لم لا يجوز، علامه دسند ده، او ان يكون منسوخا سند دمنعې ده.

بيا سند په دوه قسمه دی: ۱- السند الصحيح ۲- السند الفاسد، سند صحيح دپه ويايي چې دتقيض دمقدمې ممنوعې سره عين يا مساوي يا اخص او يا مباین وي، يعنې مدعي يو دعوه وکړي خصم دده دعوي نفې وکړي او دخپلې نفې لپاره داسې سند پيش کړي چې دده دنفې سره عين وي يا مساوي وي يا اخص يا مباین وي.

نو صحيح سند په څلور قسمه دی ۱- عين ۲- مساوي ۳- اخص ۴- مباین.

۱- عين لپاره مثال دادی چې معلل ووايي چې (هذا انسان) سائل ورته ووايي چې (لانسلم انه انسان لم لا يجوز ان يكون لا انسان) نو (هذا انسان) مقدمه ممنوعه ده - او (لا انسان) يې تقيض دی، او (لانسلم انه انسان) منعه ده او (لم لا يجوز ان يكون لا انسان) يې سند دی، نو په سند کې هم لا انسان دی چې عين دی دتقيض دمقدمې ممنوعې سره، يا غير مقلد ووايي - چې (رفع اليدين عند الركوع سنة) سائل ورته ووايي چې (لانسلم انه سنة لم لا يجوز ان لا يكون سنة) نو (رفع اليدين سنة) مقدمه ممنوعه ده تقيض يې ليس بسنة دی او په سند کې هم لا يكون سنة دی چې ددواړو په مابين کې عينيت دی.

۲- دمقدمې ممنوعې دتقيض سره د مساوي سند مثال چې: مدعي ووايي چې (هذا انسان) سايل ورته

ووايي چې: (لانسلم انه انسان لم لا يجوز أن يكون لناطق نو) (هذا فسان) مقدمه ممنوعه ده او (لانسلم انه انسان) منع ده او په (لم لا يجوز انه لناطق) کښې (لناطق سند) مساوي دی، ځکه چې دانسان نقيض (لا انسان) دی او (لناطق) مساوي دی دلا انسان سره يا غير مقلد ووايي چې (رفع الیدین عند الركوع دایم) سائل ورته ووايي چې (لانسلم انه دایم لم لا يجوز ان يكون متروکاً) نورفع الیدین دایم مقدمه ممنوعه ده او - لانسلم انه دائم ممنوعه ده - او په لم لا يجوز انه متروک کښې متروک سند مساوي دی، ځکه چې دایم نقيض لا دایم دی او متروک مساوي دی دلا دایم سره.

۳- دمقدمې ممنوعې د نقيض سره داخص سند مثال چې مدعی او معلل ووايي چې: هذا انسان - سایل ورته ووايي چې (لانسلم انه انسان لم لا يجوز ان يكون فرساً) نو هذا انسان مقدمه ممنوعه ده او (لانسلم انه انسان) ممنوعه ده - او فرس اخص سند دی ځکه چې دانسان نقيض لا انسان دی او فرس دلا انسان څخه اخص دی ځکه چې لا انسان فرس هم کیدلی شي او دفرس څخه علاوه حمار او بقر هم کیدلی شي. يا مثلاً غير مقلد ووايي چې رفع الیدین عند الركوع سنة - سائل ورته ووايي چې: لانسلم انه سنة لم لا يجوز ان يكون منسوخاً، نو رفع الیدین عند الركوع سنة مقدمه ممنوعه ده او منسوخ د نقيض د سنة څخه چې لاسته دی اخص دی، ځکه چې لاسته منسوخ هم کیدلی شي. اود منسوخ څخه علاوه مکروه فرض او واجب وغيره هم کیدلی شي يا مثلاً غير مقلد ووايي چې التقليد حرام، سایل ورته ووايي چې: (لانسلم انه حرام لم لا يجوز ان يكون واجباً) نو (التقليد حرام) مقدمه ممنوعه ده نقيض يې ليس بحرام دی او واجب سند اخص دی.

۴- دمبائن سند مثال چې معلل ووايي چې (هذا ليس بانسان) او سائل ورته ووايي چې (لانسلم انه ليس بانسان لم لا يجوز ان يكون فرساً).

نو (هذا ليس بانسان) مقدمه ممنوعه ده او د (ليس بانسان) نقيض انسان دی او فرس ددې نقيض سره مباين دی.

او سند فاسد دېته وایي چې د مقدمې ممنوعې د نقیض سره نه عین وي نه ورسره مساوي وی او نه ترینه اخص وي او نه ترینه مباین وي، بلکه د نقیض د مقدمې ممنوعې څخه اعم وي، بیا سند فاسد په دوه قسمه دی ۱- اعم مطلق ۲- اعم من وجه

د اعم مطلق لپاره مثال دادی چې معلل وایي مثلاً چې (هذا انسان) نو سائل ورته وواي چې (لانسلم أنه انسان لم لا يجوز ان يكون غير ضاحك بالفعل) نو (هذا نسان) مقدمه ممنوعه ده نقیض یې (لا انسان) دی او (غير ضاحك بالفعل) چې سند دمنعې دی د (لا انسان) څخه اعم دی ځکه چې هر لا انسان غیر ضاحک با لفعْل دی ولا عکس کلیاً، یا مثلاً مقلد وواي چې (رفع الیدین عند الركوع ليس بسنة)، غیر مقلد ورته وواي چې (لانسلم انه غير سنة لم لا يجوز ان يكون ثابتاً).

نو (ليس بسنة) مقدمه ممنوعه ده نقیض یې سته دی او ثابت د سته څخه اعم مطلق دی ځکه چې هر سنت ثابت دی ولا عکس کلیاً، لکه بول قائماً ثابت دی او سنت ندی، د سجدو رفع الیدین ثابت دی او سنت نه دی، نو داسند فاسد دی او دا اعم من وجه لپاره مثال لکه معلل وواي چې: (هذا انسان) سائل ورته وواي چې: (لانسلم أنه انسان لم لا يجوز ان يكون ابيض)، (نو هذا انسان) مقدمه ممنوعه ده، نقیض یې ليس بانسان دی او د ابيض ليس بانسان سره عموم او خصوص من وجه دی (جدار ابيض) یې ماده اجتماعي ده بقرا اسود ليس بانسان دی او ابيض ندی او انسان ابيض، ابيض دی او ليس بانسان ندی یا مثلاً مقلد وواي چې (رفع الیدین عند الركوع مکروه) او سایل غیر مقلد وواي چې (لانسلم أنه مکروه لم لا يجوز ان يكون ثابتاً) نو مکروه مقدمه ممنوعه ده نقیض یې ليس بمکروه دی او دلېس بمکروه او د ثابت په مابین کې عموم او خصوص من وجه دی، درې مادې غواړي یوه ماده د اجتماع او دوه مادې د افتراق، د تکبیر تحریمه سره (رفع الیدین ليس بمکروه) هم دی او ثابت هم دی او درکوع او د سجدو رفع الیدین ثابت دی او ليس بمکروه ندی بلکه مکروه دی او مباحات ليس بمکروه دی او ثابت ندی.

قنیه: ۱- په سند صحیح کې هم صرف سند مساوي او سند عین فایده مند دی، ځکه چې یو مقدمه ممنوعه ده، بل یې نقیض دی او دریم سند دی چې عین یا مساوي د نقیض دی، نو چې دریم یعنی سند مساوي د نقیض ثابت شي، نقیض به ثابت شي نو مقدمه ممنوعه به باطله شي او که سند باطل شي نو دده مساوي چې نقیض دی هم به باطل شي نو مقدمه ممنوعه به ثابت شي، نو استلزام فی الانتفاء یواځې د تساوي او د عینیت په صورت کې راځي دا اخص سند په صورت کې نه راځي او د مباین په صورت کې خو خبره بالکل معکوسه کیږي.

۲- د مدعي لپاره په سند کې بحث په هغه وخت کې فائده کوي چې سند مساوي وي، ځکه چې په ابطال د سند ابطال د نقيض د مقدمې ممنوعې رايې او چه نقيض د مقدمې ممنوعې باطل شي نو مقدمه ممنوعه به ثابته شي.

(۳) المعارضه: (اقامة الدليل على خلاف ما اقام الدليل عليه الخصم)

مدعي پخپله دعوه دليل پيش کړي، سائل دده د دعوي نفې وکړي او بيا په خپله نفې دليل پيش کړي، سائل ته پکار دی چې د مدعي د دليل څخه وروسته معارضه پيش کړي د مدعي د دليل څخه مخکې معارضه پيش کول غصب دی.

معارضه په دوه قسمه ده: ۱- معارضه في المقدمة ۲- معارضه في الحكم، مدعي چې دليل پيش کړي، نو معارضه دده د دليل د کومې مقدمې نفې وکړي او بيا په دې نفې دليل قائم کړي، دېته معارضه في المقدمة وايي که سائل دده د دليل د کومې مقدمې نفې وکړي او بيا په دې نفې دليل قائم کړي، دېته معارضه في المقدمة وايي، لکه غير مقلد ووايي چې: رفع اليدين عند الركوع سنة، لانه ثابت، وکل ما هو ثابت فهو سنة فرجع اليدين عند الركوع سنة، سائل ورته ووايي چې: ليس کل ما هو ثابت فهو سنة لان بعض الثابت كرفع اليدين في السجود و كالبول قائما ليس بسنة او مدعي چې دخپل دليل څخه کوم حکم راويستلی وي او سائل ددې حکم نفې وکړي او پخپله نفې دليل قائم کړي نو دېته معارضه في الحكم وايي.

مثلا: غير مقلد ووايي چې (رفع اليدين عند الركوع سنت دی) دا دعوه شوه (لشوته في الحديث) دا دليل شو، نو ته ورته ووايه چې (رفع اليدين عند الركوع ليس بسنة) دا دعوه شوه (لشوت تركه في الحديث) دا دليل شو، يا مدعي ووايي چې (هذا انسان) او خصم ورته ووايي چې (هذا لا انسان لانه غير ناطق).

تقسيم آخر في المعارضة: معارضه په پنځه قسمه ده ۱- معارضه على المعارضة چې مدعي پخپل مطلوب دليل پيش کړي، سائل دده د مطلوب په نقيض باندې دليل پيش کړي، کما مر.

۲- معارضه بالبدهة على البديهي، چې مدعي دخپل مطلوب لپاره دليل پيش نکړي بلکې د بدهت دعوي يې وکړي نو دعوي د بدهت په منزله د دليل شي او سائل دده د مطلوب په نقيض کې دعوه د بدهت وکړي، مثلا غير مقلد ووايي چې رفع اليدين عند الركوع سنة بديهي، سائل ورته ووايي چې رفع اليدين عند الركوع ليس بسنة بديهي.

يو اهل بدعت وويل چې: نبي كريم صلى الله عليه وسلم ته علم غيب جزئي عطائي ثابت دی، ما ورته وويل چې

په قران، حديث يا د عقائدو په كوم مسلك كتاب كې د (علم غيب جزئي عطائي) اصطلاح وښايه، نو هغه د بداهت د عوه وكره، حالانكې ددې نفې بديهي ده.

۳- معارضة بالبداهة على البديهي المبين بداهته بالدليل، يعني د بداهت سره معارضه د داسې بديهي په خلاف چې دهغه بداهت په دليل سره واضح شوی وي، مدعي د بداهت د عوه وكرې او بيا يې په دليل سره واضح كړي، خصم دده د دعوي نفې وكرې او په دې نفې كې د عوه د بداهت وكرې.

مثلاً: غير مقلد ووايي چې رفع اليدين عند الركوع سنة بديهي لانه من المحسنات، سايل ورته ووايي چې رفع اليدين عند الركوع ليس بسنة بديهي، يا مثلاً مدعي ووايي چې علم الغيب الجزئي او الكلي ذاتي يا عطائي غير الله ته ندی ثابت بداهه، لعدم ذكره في كتب العقائد، خصم ووايي چې علم الغيب جزئي يا كلي عطاء غير الله ته ثابت دی بداهه، نو د سائل دعوی د بداهت داسې ده لکه دليل يې چې ذکر کړی وي.

۴- معارضة بالدليل على الحكم الذي يدعى بداهته چې مدعي ووايي چې زما مطلوب بديهي دی، سايل دده د مطلوب نفې وكرې او په نفې دليل هم قايم كړي، داد دريم عكس دی.

۵- معارضة بالدليل على الحكم الذي بين المدعى بداهته بالدليل، چې مدعي دخپل مطلوب لپاره د عوه د بداهت وكرې او دعوی د بداهت په تنبيه سره واضحه كړي سائل دده د مطلوب نفې وكرې او په نفې باندې دليل هم قايم كړي.

بيا معارضه على المعارضة په درې قسمه ده اول: معارضه بالقلب دوهم معارضه بالمثل دريم معارضه بالغير. معارضه بالقلب: دېته ووايي چې د مدعي او معارض دليلين په ماده او صورة دواړو كې متحد وي مثلاً احناف فرمايي چې (مسح ربع الرأس فرض ولا يكفى اقل ما يطلق عليه) داد عوه شوه (لان المسح ركن الوضوء) (صغرى) ولا يكفى فى الركن اقل ما يطلق (كبرى) فلا يكفى فى المسح اقل ما يطلق (نتيجة) نو شوافع معارضه بالقلب داسې كوي چې (اقل ما يطلق عليه اسم الرأس يكفى ولا يقيد بالربع) داد عوه شوه، لانه ركن الوضوء (صغرى) والركن لا يقيد بالربع (كبرى) فالمسح لا يقيد بالربع (نتيجة) نو دواړه دلائل متحد دی صورة ټكه دواړه د شكل اول څخه دی او همدارنگه متحد دی ماده ټكه وهو ظاهر، ټكه چې په دواړو كې ركنيت دليل شو.

يو غير مقلد وويل چې د ركوع په رفع اليدين كې لس نيكې دي (دعوى) ټكه چې رفع اليدين عند الركوع

په حديث ثابت دي (صغرى) او هر شى چې په حديث ثابت وي هغه نيكي وي (كبرى) نور رفع اليدين عند الركوع نيكي شوه (نتيجه) دا نتيجه بيا صغرى كړه او كبرى ورسره يوځاى كړه چې رفع اليدين عند الركوع نيكي ده (صغرى) او دنياى ثواب په لس چنده وي (كبرى) نو د رفع اليدين عند الركوع ثواب په لس چنده دى د كبرى ثاني دليل ايت كريمه دى چې (مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ امْتَالِهَا) نو معارضه بالقلب داسې ده چې په ترك د رفع اليدين عند الركوع كې لس نيكي دي (دعوه) ځكه چې ترك د رفع اليدين عند الركوع په حديث ثابت دي (صغرى) او هر شى چې په حديث ثابت وي هغه نيكي وي (كبرى) نو ترك د رفع اليدين عند الركوع نيكي شوه (نتيجه) دا نتيجه بيا صغرى كړه او مسلمه كبرى ورسره يوځاى كړه چې ترك د رفع اليدين عند الركوع نيكي ده (صغرى) او دنياى ثواب په لس چنده دى (كبرى) نو د ترك د رفع اليدين عند الركوع ثواب په لس چنده ده، همدارنگه كه يو شيعه ووايي چې رفع اليدين عند السجود نيكي ده، ځكه چې په حديث ثابته ده دنياى ثواب په لس چنده ده

او معارضه بالمثل: دېته ووايي چې د مدعي او د معارض دليلين متحد وي صورة فقط لافى المادة مثلا مدعي ووايي چې العالم حادث (دعوى) لانه محتاج الى المؤثر (صغرى) وكل ما يحتاج الى المؤثر فهو حادث (كبرى) فالعالم حادث (نتيجه) نو خصم ورته ووايي چې العالم قديم (دعوى) لانه مستغنى عن المؤثر (صغرى) وكل ما هو مستغنى عن المؤثر فهو قديم (كبرى) فالعالم قديم (نتيجه) يا مثلا غير مقلد ووايي چې التقليد حرام (دعوه) لانه منهى عنه (صغرى) وكل منهى عنه حرام (كبرى) فالتقليد حرام (نتيجه) معارضة بالمثلي داده چې: التقليد واجب (دعوه) لانه مأمور به (صغرى) وكل مأمور به واجب (كبرى) فالتقليد واجب (نتيجه)

معارضه بالغير: دېته ووايي چې د مدعي او مستدل دليلين نه صورة متحد وي او نه ماده لكه مدعي د شكل اول په طريقه ووايي چې العالم حادث لانه محتاج الى المؤثر وكل ما هو محتاج الى المؤثر فهو حادث فالعالم حادث، نو خصم د قياس استثنائي رفعي په طريقه ووايي چې (العالم قديم لانه لوكان حادثا) مقدم (لما كان مستغنيا عن المؤثر) تالى (لكن التالى باطل فالمقدم مثله).

يا مثلا غير مقلد د قياس اقتراني په طريقه ووايي چې التقليد حرام لانه منهي عنه وكل منهي عنه حرام

فالتقليد حرام نو خصم د قياس استثنائي رفعي په طريقه ووايي چې التقليد واجب لآنه لو كان حراماً لما قلده الصحابة او لما كان مأموراً به، لكن التالى باطل فالمقدم مثله.

تعريف الغصب والتوجيه

غصب (اخذ منصب الغير) ته وايي لکه مدعي چې د دعوي د ثابتولو په حای په سایل اعتراضات کوي دا غصب دی او یا سایل چې د مدعي په دلايلو د اعتراض په حای خپل دلايل شروع کړي دا غصب دی، د مدعي د اکثر تعريفونو مطابق د رفع الیدین په مسئله کې غیر مقلد مدعي دی دلائل د مدعي په ذمه دي او اکثر غیر مقلد د خان خنجه سائل جوړ کړي او حنفي ته وايي چې ته د رفع الیدین د منع دليل پيش کړه نو دا غصب دی، دارنگه د مدعي عليه په ذمه منع يا نقض يا معارضه ده، نو که مدعي عليه دلائل شروع کړي نو دا غصب دی، همدارنگه د ناقل په ذمه صرف تصحيح د نقل ده چې په فلان کتاب کې دا قول موجود دی اوس چې ناقل د قول منقول د اثبات لپاره دلايل وايي نو دا غصب دی، لاخذه منصب المدعي فى القول المنقول. او د غصب په مقابل کې توجيه ده چې د مناظر کلام منع، يا نقض، يا معارضه د کلام د خصم وي.

د مدعي ذمه داري

- ۱- مدعي به اول خپله دعوى د خپل يو مسلم کتاب په حوالې سره پيش کوي، بعضې اهل بدعت دعوى کوي چې نبی کریم صلی الله عليه وسلم ته علم الغیب جزئي عطائي ثابت دی، لکن چې بيا ترينه مطالبه وکړي چې په يو مسلم کتاب حواله ورکړه، نو د حوالې څخه عاجز وي.
- ۲- د خپلې دعوى وضاحت به کوي او په دعوى کې د مفرداتو تشریح به دخپلو اصولو مطابق کوي.
- ۳- استلزام: يعنې د دعوى او د دلائلو په مابين کې به مطابقت راوړي چې د پته تقريب تام وايي.
- ۴- د مدعي عليه د جرحو او اعتراضاتو څخه به جوابونه کوي.

د مدعي عليه ذمه داري

- د مدعي عليه ذمه داري د مدعي په دليل باندې اعتراضات دي بطريق المعارضه، او بطريق المنع او بطريق النقض او بطريق القدح فى الدليل او بطريق المصاراة على المطلوب.
- ۱- مثلاً غیر مقلد د عوه پيش کړه چې: تقليد حرام دی (دعوى) ځکه چې الله تعالى د تقليد څخه منع کړې ده (صغرى) او الله تعالى چې د کوم شي څخه منع کړې وي هغه حرام وي (کبرى) نو تقليد حرام شو (نتيجه) کبرى ظاهره ده او دليل د صغرى د اقول د الله تعالى دی چې: (وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ) نو د الله تعالى منعه يې دليل کړو، نو د مدعي عليه ذمه داري په لاندې طريقه سره جوابونه دي.

اول جواب پہ طریقہ د معارضی بالقلب: چہ عدم تقلید حرام دی (دعویٰ) حُک کہ چہ: اللہ تعالیٰ استلزاماً عدم تقلید خُخہ منع کړې ده (صغریٰ) او اللہ تعالیٰ چہ دکوم شی خُخہ منعه وکړي هغه حرام وي. (کبریٰ) نو عدم تقلید حرام شو (نتیجہ) کبریٰ ظاہرہ ده او دلیل د صغریٰ د اقول د اللہ تعالیٰ دی چہ (وَأَتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ) اتباع او تقلید یو شیخ دی او د من أناب الی اولین مصداق مجتہدین دی، نو پدې ایت کپ د مجتہد د تقلید امر دی او أمر بالشئ نہی عن الضد وي، لہذا عدم التقلید ممنوع شو، دلته د مدعی او د معارض دلیلین متحد دی مادہ (وہو منع اللہ) او صورۂ حُک کہ چہ دواړہ د شکل اول خُخہ دی.

دوہم جواب پہ طریقہ د معارضی بالمثل: چہ تقلید واجب دی (دعویٰ) حُک کہ چہ تقلید مأمور بہ دی (صغریٰ) او ہر مأمور بہ واجب وي (کبریٰ) نو تقلید واجب شو (نتیجہ) کبریٰ ظاہرہ ده او دلیل د صغریٰ دیرایتونہ او حدیثونہ دي لکہ (وَأَتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ) دلته د مدعی او د معارض دلیلین متحد دی صورۂ فقط.

دریم جواب پہ طریقہ د معارضی بالغیر: چہ تقلید واجب دی (دعویٰ) لانہ لوکان حراماً (مقدم) لما کان مأموراً بہ (تالی) لکن التالی فالمدقم مثله.

دلته د مدعی او د معارض دلیلین نہ صورۂ متحد دی او نہ مادہ.

خلورم جواب پہ طریقہ د نقض اجمالی: چہ ستا دلیل بجمیع مقدماتہ جاری کیري ستاسو د زمانې د ملایانو پہ اتباع کپ ہم او مدعی دی ترینہ متخلفہ ده حُک کہ چہ ستا سو ملایان ہم پہ من دونہ اولیاء کپ داخل دي او تاسو یې پیروی تہ حرام نہ وایي، حُک کہ چہ دہمدوي بیانونہ اورئ دہمدوي شرحې گورئ او مطالبہ د دلیل ہم ترینہ نہ کوئ، حُک کہ پہ دلیل نہ پوهیرئ.

پنځم جواب پہ طریقہ د نقض تفصیلی: چہ صغریٰ دی غلطہ ده حُک کہ چہ اللہ تعالیٰ پہ اجتہادي مسائلو کپ د مجتہد د تقلید خُخہ منعه نہ ده کړې، بلکې پدې ایت کپ پہ عقائدو باطلہ وو کپ د تقلید خُخہ منعه ده، ہمدارنگہ پہ منصوصي مسائلو کپ د نص پہ مقابلہ د من دونہ اولیاء د پیروی خُخہ منعه ده، اللہ تعالیٰ فرمایي چہ اتباعوا ما أنزل الیکم من ربکم.

حاصل دا چہ د منصوصاتو پیروي وکړئ (وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ) یعنی د منصوصاتو پہ مقابلہ کپ د (مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ) پیروي مہ کوئ او تقلید پہ منصوصي مسایلو کپ نہ وي، ہمدارنگہ د منصوصاتو پہ مقابلہ کپ ہم نہ وي بلکې تقلید پہ اجتہادي مسائلو کپ وي.

شپږم جواب: پہ طریقہ د منع مع السند: چہ صغریٰ د مدعی نہ منم چہ اللہ تعالیٰ پہ اجتہادي مسایلو کپ د مجتہد

د خبرې د منلو څخه منع کړې ده، سند د منع دادی چې په اجتهادي مسایلو کې د مجتهد د خبرې منل مأمور به دی، الله تعالی فرمایي چې: (أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ) د اولی الامر څخه مجتهدین مراد دي د مجتهد خبرې فقه او اجتهاديات دي نو په اجتهادياتو کې د مجتهد د خبرې منل مأمور به شو.

اووم جواب په طريقې د منع عاري عن السند: چې صغری د مدعی نه منم چې الله تعالی په اجتهادي مسایلو کې د مجتهد د خبرې د منلو څخه منعه کړې ده دلیل پیش کړه.

اتم جواب: په طريقې د قدح الدلیل لعدم الاستلزام: چې د مدعی د دعوي او د دلیل په مابین کې مطابقت نه شته ځکه چې دعوه یې داده چې تقلید حرام دی او تقلید په اجتهادي مسایلو کې د مجتهد د خبرې منلو ته وایي او په دې ایت کې داندې راغلي چې په اجتهادي مسایلو کې د مجتهد د خبرې منل حرام دي، بلکې پدې ایت کې په عقائدو باطله وو کې او د منصوصاتو په مقابل کې د تقلید ذکر دی، همدارنگه مونږ د مجتهد تقلید کوو او پدې ایت کریمه کې د مشرکانو د تقلید څخه منعه ده، نو د مدعی تقریب تام ندی، یا په بل تعبیر سره ووايه چې د مدعی په دلیل کې استلزام نه شته، یعنې دلیل یې د دعوي سره مطابق ندی، پکار دی چې غیر مقلد داسې دلیل پیش کړي چې هغه پدې دلالت وکړي چې په اجتهادي مسایلو کې غیر متجهد ته د مجتهد د خبرې منل حرام دي او داسې یو دلیل هم نشته.

نهم جواب: بطریق القدح فی الدلیل: چې کوم مسلم مفسر ددې ایت څخه د تقلید په خلاف استدلال کړی دی؟ دا خو ستا تفسیر بالرأی دی.

لسم جواب: په طريقې د قدح الدلیل لعدم الاستلزام: چې په دې ایت کې خو د ماسوی الله د تقلید څخه منعه نه ده بلکې د ماسوی الله اتباع څخه منعه راغلي ده او غیر مقلدین خو د تقلید او اتباع په مابین کې د مغایرت قایل دي و مذمة احد المتغائرين لا يستلزم مذمة الآخر.

یوولسم جواب: په طريقې د قدح الدلیل لعدم الاستلزام: چې پدې ایت کې په هغه چار د دی چې خپل مشران یې شارحان گڼل او امامان د دین شارحان دي.

۲- غیر مقلدین کله داسې دعوه لگوي چې د الله او د رسول الله صلی الله علیه وسلم اطاعت وکړئ او بیا دلیل داسې وایي چې اطیعوا الله و اطیعوا الرسول دلته دلیل عین دعوه شوه چې مصادره علی المطلوب ورته وایي.

فایده: قدح الدلیل او مصادره علی المطلوب

د قدح الدلیل لپاره ډیر صورتونه دي: ۱- عدم استلزام الدلیل للدعوی چې د دعوي او د دلیل په مابین کې مطابقت نوي، بیا قادح کله د عدم استلزام لپاره شاهد پیش کوي او کله نه؟

۲- لاحتیاجه الی مقدمه لم تذکر، چې مدعي دلیل پيش کړي او سایل ورته ووايي چې ستا دلیل داسې مقدمې ته محتاج دی چې تانه ده ذکر کړی او دهغې مقدمې څخه بغير ستا دلیل فايده منډنه دی، مثلاً کله غير مقلد دعوه کوي چې تقلید گمراهي ده او په دلیل کې حدیث پيش کوي چې کل بدعة ضلالة نو دلته مونږ قدح الدلیل کوو چې ستا دلیل یوې مقدمې ته محتاجه دی چې: تقلید بدعت دی، ته اول دا مقدمه ثابته کړه بیا ووايه چې هر بدعت ضلالت دی، نو نتیجه به داسي چې تقلید گمراهي ده، حالانکې ته دا مقدمه هغه شي ثابتولی چې تقلید بدعت دی، بلکې عدم تقلید بدعت دی، یا مثلاً شوافع وایي چې نفل په شروع سره نه لازمیږي او قضائي یې نده واجبه او په دلیل کې حدیث وایي چې الصائم المتطوع أمير نفسه ان شاء صام وان شاء أفطر؟ قلنا بطريق القدح فی الدلیل چې تاسو داسې یوې مقدمې ته محتاجه یئ چې هغه مقدمه دلته نده ذکر شوې چې وان شاء أفطر ولا یجب علیه القضاء.

۳- او کله قدح الدلیل لاستدراک مقدمه من مقدمات الدلیل وي چې سائل مدعي ته ووايي چې ستا دلیل یوه مقدمه زائده ده.

۴- مصادره علی المطلوب دپته وایي چې دعوه عین دلیل شی، یا دعوه جزء ددلیل شي، یا دعوه موقوف علیه دلیل شي یا جزء ددعوي موقوف علیه ددلیل شي.

قدحې په اول او دوهم صورت کې که شاهد ذکر شي نو دا بیا نقض دی او که شاهد ذکر نه شي نو دا بیا مکابره ده، په څلورم صورت یعنې مصادره علی المطلوب کې هم که شاهد ذکر شي نو دا بیا نقض دی او که شاهد ذکر نه شي نو دا بیا مکابره ده او دریم صورت یعنې دزایدې مقدمې ذکر کول د مناظرې د غرض سره منافي ندي، ځکه چې د مناظر غرض اثبات المدعا بالدلیل ده او هغه بغير دزایدې مقدمې څخه حاصلیږي، صرف دومره ده چې خلاف الأولى کار یې کړی دی اولی داوه چې زاید مقدمات یې نه وي ذکر کړې او په ترک الأولى باندې دا اعتراض هیڅ حیثیت نه شته، نو د مدعي علیه اعتراضونه درې قسمه شو، معارضه، نقض او منعه.

فانقیل: چې کله مدعا علیه د مدعي څخه مطالبه د تصحیح الدلیل کوي او یا د مدعي د دلیل ضعف ذکر کوي نو دا خو څلورم قسم اعتراض شو.

قلنا: دا قسم په منعه کې داخل دی ځکه چې دا منع د صحة الدلیل ده.

اجزاء البحث

د بحث درې حصې دي: ۱- مبادیات ۲- اوساط المناظره ۳- مقاطع المناظره.

مبادي عبارت دي له تعين د دعويٰ څخه چې کله پکې خفاء وي اکثر په مبادياتو کې تقريباً لس شيان ليکل کېږي

اول: تعين د مدعي او د مدعي عليه.

دوهم: تعين د دعويٰ او د جواب د دعويٰ: يعنې مدعي به د دعوه ليکي او مدعي عليه به جواب د دعويٰ ليکي، د دعوه واضحه او مکمله ليکل پکار دی او په جواب کې د همدې دعويٰ د جواب ليکل ضروري دي مثلاً: مدعي وليکل چې: (۱) په مسایلو اجتهاديه وو کې (۲) په غير مجتهد باندې (۳) د مجتهد تقليد واجب دی، نو غير مقلد به د همدې دعويٰ جواب ليکي چې په اجتهادي مسایلو کې په غير مجتهد باندې د مجتهد تقليد حرام يا شرک يا بدعت دی او که غير مقلد وليکل چې تقليد ثابت دی، نو دا بيا د دعويٰ جواب نه دی.

دريم: تعين د دلائلو: يعنې مقلد به خپل دلائل معين کوي، مثلاً وائي به چې څه اوله قرآن کریم څخه دلائل پيش کوم بيا له سنتو څخه، بيا له اجماع څخه بيا د قياس څخه علی الترتیب، يعنې که چرته په کتاب الله کې راته دليل ملاو نه شو نو بيا ئې د سنتو در رسول الله څخه پيش کوم، که په سنتو کې هم راته ملاو نه شو نو بيا اجماع په دليل کې پيش کوم او که اجماع هم ملاو نه شوه نو بيا زه قياس د مجتهد په دليل کې پيش کوم، او غير مقلد به هم خپل دلائل معين کوي مثلاً د دوي دلائل دوه دي، صريح ايت او صريح حديث (اهل حديث کې دو اصول، اطيعوا الله والرسول) نو دوي به په دليل کې صرف آيت او يا حديث پيش کوي، همدارنگه اهل قرآن (منکرين د حديثو) به په مناظره کې د خپل دليل تعين کوي چې صرف قرآن دی، يعنې اهل قرآن به په دليل کې صرف قرآن پيش کوي.

فائده: غير مقلد په اهل سنت والجماعت مناظر باندې دا پابندي نشي لگولی چې: ماته به په دليل کې صرف ايت او يا حديث پيش کوي، ځکه چې اهل سنت والجماعت د غير مقلدينو د اصولو پابند نه دی، بلکې دخپلو اصولو پابند دی او د اهل سنت اصول ادله اربعه دي لکه څرنگه چې که د غير مقلد (اهل حديث منکرين فقه) او د (اهل قرآن منکرين حديث) مناظره وي، نو اهل قرآن په اهل حديث باندې دا پابندي نشي لگولی چې ماته به په دليل کې صرف د قرآن ايت پيش کوي.

څلورم: تشریح المفردات: يعنې که مقلد ووائي چې التقليد واجب نو اوس به مقلد

د خپلو اصولو مطابق د دې جملې د مفرداتو تشرېح کوي، اول به د لفظ د تقلید تشرېح کوي، بیا به د واجب تشرېح کوي، او که غیر مقلد ووايي چې التقلید شرک: نو غیر مقلد به هم د خپلو اصولو مطابق چې صرف قرآن او یا حدیث دی د دغو مفرداتو تشرېح کوي، نو هریو مناظر به د هریو مفرد تشرېح د خپلو اصولو مطابق کوي.

فائده: اکثره وخت غیر مقلدین (اهل حدیث منکرین د فقهې) او یا اهل قرآن (د حدیثو څخه منکرین) په همدغې تشرېح کې راگیر ولای شي: ځکه چې صرف په قرآن کریم او یا صرف په قرآن او په حدیث کې د تقلید او د شرک جامع او مانع تعریف صراحتاً نه دی ذکر شوی، نو که اهل قرآنو (منکرینو د حدیثو) د قرآن څخه بغیر بل هر تعریف درته رانقلولو نو ته به ورته ووايي چې د خپلو اصولو څخه ووتلې، همدارنگه که غیر مقلد (اهل حدیث) منکرین د فقهې د قرآن دایت او د صریح حدیث څخه بغیر د بل هر امتي تعریف درته را نقلولو نو ته به ورته ووايي چې له خپلو اصولو څخه ووتلې د تقلید په رد کې دی تقلید وکړو.

پنځم: تعین د تاریخ المناظرې.

شپږم: تعین د مقام د مناظرې.

اووم: تعین د مناظر، معاون او صدر المناظره.

اتم: تعین د کل وخت د مناظرې چې ټوله مناظره به یو ساعت وي مثلاً.

ههم: د هر مناظر د دلایلو وخت مثلاً چې هر مناظر به لس لس دقیقې بیان کوي مثلاً.

لسم: نور ضروري شرائط.

اوسا: د دلایلو څخه عبارت دي: په اوسا ط المناظره کې به له مدعي څخه دلائل غوښتل کېږي او مدعی علیه به دده په دلایلو باندې نقض، منع او معارضه کوي.

خلاصه: دا چې دلایل به مدعي بیانوني، د مدعی علیه څخه به دلایل نه غواړي، بلکې د مدعی علیه وظیفه صرف دا ده چې د مدعي په دلایلو باندې نقض اجمالي یا نقض تفصیلي یا منعه او یا معارضه وکړي، نو د مدعی علیه څخه د دلایلو مطالبه غصب دی، البته که مدعی علیه دلیل پیش کول غواړي نو پیش کولای شي، یا داسې ووايه چې کله کله دنافي نفی مدلوله دنص وي نو بیا ورته د دلایلو دپیش کولو اجازت شته.

مقاطع المناظرة

مقاطع هغو ضروري او يا ظني مقدماتو ته وايي چې هغوي ته په رسيدلو سره بحث ختمیږي او هغه مقدمات مسلم عند الخصم وي، لکه: دور، تسلسل او اجتماع د تقيضينو وغيره، کله چې بحث داسې مقدماتو ضروريه وو او ظنیه وو ته ورسیږي چې مسلمې عند الخصم وي نو بحث ختمیږي، بیا، ثالث یا مدعي د مناظرې په آخر کې تقرير کوي، او وائی چې د مدعي دغه دعوو وه او دغه دلائل یې پيش کړل، مثلاً: ثلور دلائل کي پيش کړل، او مدعی علیه په اول دليل باندې اعتراض وکړو مدعي دغه جواب ورکړو او په دوهم دليل ئي مثلاً هيڅ اعتراض ونه کړو له دې وجهې د مدعي دغه دليل بې اعتراضه دی، نو د مدعي دعوو ثابته شوه.

فائدة: لکن د اهل السنة والجماعة مناظر دې متوجه او سپړي، ځکه چې لامذهبان اکثر دروغ وايي کله یې هيڅ دليل نه وي پيش کړی کله یې دلائل پيش کړي وي لکن هيڅ دليل یې بې اعتراضه نه وي پاتې شوی لکن بیا هم وايي چې ما دومره دلائل پيش کړل او دعوی مې ثابته کړه نو درواغو ته دې یې نه پرېږدي.

د ثالث تفصيل

مناظره چې د اهل حقو په مابين کې وي نو هلته متعين اشخاص ثالثين جوړيدلی شي او کله چې د اهل حقو د اهل باطلو سره مناظره وي نو هلته په يو ثالث اتفاق نه راضي مثلاً که د غير مقلد سره مناظره وي نو که مقلد ثالث شي غير مقلد یې نه مني او که غير مقلد ثالث شي مقلد یې نه مني، ابراهيم عليه السلام د اهل باطلو سره مناظرې کړې دي لکن ثالث یې نه وو مقرر کړی، رسول الله صلی الله علیه وسلم د نصاراو د نجران سره مناظره شوې ده، لکن ثالث پکې نه وو مقرر شوی.

حكم المناظرة

علامه شامي رحمه الله فرمايي چې: المناظرة في العلم لنصرة الحق عبادة، ولا حد ثلاثة حرام! لقهر مسلم، ولاظهار علم، ونيل دنيا و مال، الخ رد المحتار، كتاب الحظر والاباحة، فصل في البيع. د حق د دفاع لپاره مناظره کول عبادة دی او دلاندې دريو کارونو لپاره حرامه ده، اول: د مسلمان د ذليله کولو لپاره، دوهم: د خپل علم د ظاهرو لولو لپاره، دريم: د دنيا او د مال د حاصلولو لپاره. د مخالف فريق څخه د بېج کېدلو طريقه: مقابل طرف اول سخت کوشش کوي چې تا ته په

علمي سطحه باندې شکست درکړي، او که ددې لارې څخه کامياب نه شي نو بيا نورې حربې استعمالوي، مثلاً: کله درباندي جادو کوي، لهذا اهل سنت والجماعت مناظر ته پکار دي چې په علمي سطحې باندې دمضبوطوالي سره سره په عملي سطحه باندې هم ځان مضبوط کړي او (سبع الحصار) په خپلو معمولاتو کې داخل کړي، په سبع الحصار کې سورة فاتحه، ايت الكرسي، امن الرسول تر اخره پورې، سورة الكافرون، سورة الفلق، او سورة الناس داخل دي، بعضو علماو پکې سورة النصر هم داخل کړې دي، پکار دی چې هر سهار او ماښام دا په خپلو معمولاتو کې داخل کړي.

اداب المناظره

مناظره دنظير څخه ده بمعنی المثل، لهذا پکار ده چې مناظره کونکي په علم کې برابر وي.

۲- دبدزبانۍ څخه پرهيز پکار دی لپاره ددې چې اهل المجلس متنفر نشي.

۳- د بې ځايه خندا څخه ځان ساتل پکار دي البته تبسم په مقابل طرف رعب راولي.

۴- داختصار فی الکلام همدراڼگه دتطويل فی الکلام څخه ځان ساتل پکار دي، ځکه چې اختصار په فهم کې خلل راولي او تطويل ملال راولي.

۵- دغير مأنوسو الفاظو دا استعمال څخه ځان ساتل پکار دي.

۶- دداسې جملو استعمالول نه دي پکار چې ددوه معناگانو احتمال لري او دمعنی مرادې لپاره قرينه نه وي.

۷- دمقابل طرف دخبرې دختيملول څخه مخکې دخبرو شروع نه ده پکار

۸- خصم حقير نه گڼل، ځکه کله يو څوک خپل خصم حقير وگڼي چې په نتيجه کې ترينه کمزروي مقدمات صادر شي او دهمدا حقير خصم ورباندې غالب شي.

۹- نه د ډير مرخت په وخت کې مناظره پکار ده ځکه چې ډير مرخت سستي راولي او نه د ډيرې ولږې په حالت کې مناظره پکار ده ځکه چې وږې سړی زر غوصه کيږي او کله چې انسان غوصه شي نو بيا مناظره نه شي کولی.

۱۰- دداسې مقابل سره مناظره کول ندي پکار کوم چې ستا په نيز د احترام قابل وي او يايې په تارعب وي، ځکه چې کله دهغه رعب ستا ذهن فليج کړي.

۱۱- دمقابل اصولو ته پابنديدل ندي لازم مثلاً غير مقلدين په مونږ دا پابندي نه شي لگولې چې په دليل کې به صرف ايت او يا حديث پيش کوي، ځکه چې زموږ اصول څلور دي: قرآن، سنت، اجماع او قياس.

۱۲- غير مقلدين (وکتوري اهل الحديث) دروغژن او دوکه باز خلک دي، لهذا ددوي سره په غير جانبداره ځای کې مناظره کول پکار دي.

۱۳- د مناظرې لپاره کل وخت مقررول پکار دي، پدې کې فائده داده چې د وخت مطابق به دلايل تيار کړي.

د خبر واحد حکم

د خبر واحد لپاره درې صورته دي اول: چې راوي يې عادل، حافظ او امين وي، په دې خبر واحد کې احتمال د صدق راجح دي، (۹۹) فيصده پکې احتمال د صدق دی او يو احتمال د خطا دی.

دوهم: چې راوي يې کاذب وي نو په دې کې احتمال د کذب راجح دی.

درېم: چې در اوي حالات نه وي معلوم، نو دده په خبر کې صدق او کذب يو برابر وي، ددې درېم قسم خبر په باره کې به توقف کيږي ترڅو چې د يو طرف لپاره د ترجيح قرائن پيدا شي، دوهم قسم بالاتفاق مردود دی او په فروعو کې داوول قسم په حجت باندې د صحابه وو او د تابعينو بلکې د اولې صدې تر آخره پورې د ټول امت اتفاق وو، معتزله وو د اول صورت د حجت څخه انکار وکړو او دا خبرې يې شروع کړې چې په فروعو کې هم خبر واحد ته اعتبار نشته، په هغه وخت کې علماوو په ډير زور سره د خبر واحد حجت ثابت کړو، امام شافعي رحمه الله د خبر واحد په حجت باندې يوه مستقلة رساله وليکله نورې هم ډيرې رسالې وليکل شوې تردې چې معتزله يې دې ته مجبور کړل چې د خبر واحد حجت ومني، لکن بيا يې د انکار لپاره بله طريقه شروع کړه، چې مونږ خبر واحد منو، لکن په هغه وخت کې چې ددې در اوي سره بل ښه راوي يو ځای شي، لکن دا طريقه يې هم غلطه وو ځکه د يو راوي په يو ځای کيدلو خوروايت د متواتر مرتبې ته نه رسيږي بلکې بيا هم واحد وي.

د خبر واحد د حجت دلايل

(۱) کله چې د موسى عليه السلام د لاسه قبطني مړ شو او فرعون د موسى عليه السلام د گرفتاري حکم وکړو نو د موسى عليه السلام يو خير خواه راغلو او موسى يې خبر کړو (وَجَاءَ رَجُلٌ مِّنْ أَقْصَا الْمَدْيَنَةِ) موسى عليه السلام پدې خبر واحد باندې عمل وکړو (فَخَرَجَ مِنْهَا) او شرايع من قبلنا من غير نکير حجت دی.

(۲) الله تعالى فرمايي (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا) خلاصه دا چې د فاسق په خبر کې تحقيق پکار دی او د تحقيق مطلب دادی چې که د صدق قرائن يې ظاهر شو نو وې منی او که نه مه يې منی، نو د قرائنو له وجې د فاسق خبر منل کيږي نو د عادل به په طريقه اولی منل کيږي.

(۳) داوولې صدې تر آخره پورې هيچا په فروعو کې د خبر واحد د حجت څخه انکار نه دی، کړی علماوو ددې لپاره ډير مثالونه پيش کړي دي، مثلاً کله چې تحويل د قبلې نازل شو، نو صرف يو سړي د قباء خلکو ته د تحويل خبر ورکړو د قباء خلک د سهار په لمونځ ولاړ وو په خبرو واحد يې عمل وکړو او په لمانځه کې يې بيت الله شريف

ته مخ کړو.

(۴) حضرت انس رضی الله عنه او يو جماعت د صحابه کرامو رضی الله عنه د شرابو په يو دعوت کې شرکت کړی وو، کله چې شراب حرام شو نو يو صحابي خبر راوړو چې شراب حرام شو، نو ابو طلحه رضی الله عنه حضرت انس رضی الله عنه ته حکم وکړو چې شراب واپوه.

(۵) د رسول الله صلی الله عليه وسلم د دعوت خطونه به د خبر واحد په طريقه صرف يو يو کس وړل، نو که خبر واحد حجت نه وي نو نبی کریم صلی الله عليه وسلم خو به اقلًا درې کسان ليرېلی.

(۶) مختلفو علاقه ته د نبی کریم صلی الله عليه وسلم حاکمان، مبلغين او معلمين تلل چې دا هم د خبر واحد په طريقه وو.

(۷) د نبی کریم صلی الله عليه وسلم د زکوة وصولونکي به هم يو يو کس تلو.

(۸) په نهم کال د هجرت باندې نبی کریم صلی الله عليه وسلم دا بوبکر صديق رضی الله عنه په امامت کې صحابه حج ته وليږل او ورپسې يې د براءت د اعلانولو لپاره د خبر واحد په طريقه باندې حضرت علی رضی الله عنه وليږلو.

(۹) د دوو شاهدانو په شهادت باندې قتل ثابتيږي او قصاص پرې راځي، حالانکې د دوو شاهدانو شاهدي خبر واحد دی.

خبر واحد مفيد للیقین ندی

جمهور علماء کرام فرمايي چې خبر واحد حجت دی او مفيد دظن دی لهدا په خبر واحد باندې عقیده نه ثابتيږي بعضې حنابله، لکن ابن القيم رحمه الله همدارنگه ابن حزم رحمه الله فرمايي چې په خبر واحد باندې هم عقیده ثابتيږي.

فان قيل: خبر واحد اذا تلقتة الأمة باقبال يفيد القطع وكذلك المحتف بالقرائن؟

قلنا: في هذه الصورة يصير قسما من المتواتر وكلامنا في خبر الواحد.

فان قيل: كله د خبر واحد په وجه د قرآن ايت منسوخ يږي لکه دا قول د الله تعالی چې (كُتِبَ عَلَيْكُمُ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ) البقرة،

په تاسو باندې فرض ده چې د زنګدن په وخت کې که مال يې وو، نو والدینو او خپلوانو ته په معروفه طريقه باندې وصيت وکړئ، نو دا ايت د دې خبر واحد په وجه منسوخ دی چې (لا وصية لوارث).

قلنا: دی حديث ته هم تلقی باقبول حاصله ده نو په حکم د متواتر کې دی.

دلائل

- ۱- لو كان الخبر الواحد مفيدا للقطع لما قدّم مالك رحمه الله عمل اهل المدينة عليه، لكن التالى باطل فالمقدم مثله.
- ۲- لو كان الخبر الواحد مفيدا للقطع للزم علينا تصديق كل خبر، لكن التالى باطل فالمقدم مثله.
- ۳- لو كان الخبر الواحد مفيدا للقطع لما تردد فيه احمد بن حنبل، لكن التالى باطل فالمقدم مثله، دليل د بطلان دتالى دادى چې په يو خبر واحد کې راځي (يقطع الصلوة المرءة والحمار والكلب) امام احمد رحمه الله فرمايي (الذى لا شك فيه ان الكلب الاسود يقطع الصلوة وفي نفسى من المرءة والحمار شيء) سنن ترمذى، كتاب الصلوة باب ماجاء انه لا يقطع الصلوة الا الكلب والحمار.
- ۴- خبر واحد په پنځه قسمه دى، خبر يقطع بصدق، خبر يقطع بكذب، خبر يحتمل الصدق والكذب واحتمال الكذب ارجح فيه، خبر يحتمل الصدق والكذب واحتمال الصدق ارجح فيه خبر يحتمل الصدق والكذب على السواء، عام اخبار احاد په څلورم قسم کې داخل دي او په هغې کې اگر چې صدق راجح دى لكن بيا هم پکې احتمال دکذب شته.
- ۵- خبر الواحد يتصف بالتصحيح والتضعيف والتحسين والتصحیح والتضعيف والتحسين امور ظنية واليقين ينافي الظن.

فائده أقسام الحديث

حديث په دوه قسمه دي: (۱) خبر متواتر، (۲) خبر واحد:

خبر متواتر هغه حديث ته وايي چې په هره زمانه کې يې راويان دومره زيات وي چې عقل سليم د هغوي اجتماع په کذب باندې محاله گڼي او خبر واحد هغه حديث ته وايي چې راويان يې دومره ډير نه وي.

د تواتر شروط:

د خبر متواتر تعريف څخه يو څو شرطونه را فهميږي (۱) د دې خبر تعلق به د امر محسوس سره وي. (۲) د دې راويان به ډير وي. (۳) ډير والى د راويانو به دومره وي چې عقل د دوي اجتماع په کذب باندې محاله گڼي. (۴) د اکثرت به د ابتداء څخه تر انتها پورې وي، حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله يو پنځم شرط هم اضافه کړى دى چې هغه ترتب د علم يقيني دى، يعنې دا خبر به داسې خبر وي چې د دې څخه وروسته به يقين حاصلېږي.

د تواتر اقسام:

تواتر په څلور قسمه دى (۱) تواتر الاسناد (۲) تواتر الطبقة (۳) تواتر التوارث يا تواتر التعامل (۴) التواتر المعنوى يا تواتر القدر المشترك.

تواتر الاسناد:

چې د حديث سند متعين وي، او په هر دور کې يې راويان دومره ډير وي چې عاده د هغوي اجتماع په کذب باندې محاله وي ددې لپاره علماء د احديث په مثال کې پيش کوي چې (من کذب علی معتمدا فليتبؤ مقعده من النار)

تواتر الطبقة:

چې يوه خبره يوه طبقه ذيلې څخه او جماعات يې د جماعتونو څخه را نقل کړي، لکه نقل د قرآن چې قرون يې د قرونو څخه را نقلوي ددې قسم تواتر د تحقق څخه وروسته د متعين سند ضرورت نشته.

تواتر التواتر يا التعامل:

چې يو کار جماعت عن جماعت په خپل عمل سره محفوظ کړي، لکه جماعت د صحابه وورضى الله عنهم رسول الله صلى الله عليه وسلم په ماسپښين کې په څلور رکعتو لمونځ باندې ليدلى دى، نو صحابه وور د ماسپښين څلور رکعتو په خپل عمل کې داخل کړل، بيا تابعينو رحمهم الله د صحابه وور عمل وليدلو او دا څلور رکعتو يې په خپل عمل کې داخل کړل، وهلم جرا.

تواتر القدر المشترك:

دې ته تواتر معنوي هم وايي چې د يو ګلي لپاره جزئيات د خبر واحد په طريقه باندې را نقل شوي وي، يعنې د هر جزئي نقل د تواتر مرتبې ته نه وي رسيدلې لکن ددې جزئياتو په مابين کې چې کوم قدر مشترک دى هغه د تواتر مرتبې ته ورسېږي، لکه د حاتم طائي د جود هره واقعه د خبر واحد په مرتبه کې ده، لکن ددې واقعاتو مشترک مدلول چې جود دى متواتر دى، په احاديثو کې ددې مثال د معجزاتو احاديث دى، د رسول الله صلى الله عليه وسلم د معجزاتو ټول واقعات متواتر نه دي، لکن ددې ټولو واقعاتو په مابين کې يو امر مشترک چې د نبى کريم صلى الله عليه وسلم څخه د خوارق ظهور دى دا د تواتر مرتبې ته رسيدلى دى.

فائده:

حافظ ابن الصلاح رحمه الله فرمايي متواتر احاديث ډير لږ دي، لکن حافظ ابن حجر رحمه الله پدې خبره باندې رد کړى دى، ځکه چې د نبى کريم صلى الله عليه وسلم هغه اعمال چې د صحابه کرامو رضى الله عنهم د وخت څخه تر ننه پورې ورباندې عمل جاري وي هغه ټول په تواتر التعامل سره ثابت دي، همدارنگه د تواتر القدر المشترك او د تواتر الطبقة لپاره هم ډير مثالونه دي.

بعضې علماء فرمايي: چې د حافظ ابن الصلاح قول صرف د اول قسم تواتر په باره کې دى په ورستنيو دريو اقسامو کې هغه د قلت او يا د عدم دعوى نه ده کړې.

د خبر متواتر حکم:

خبر متواتر مفید لپاره د علم یقینى دى او کوم سړى چې د داسې شرعي حکم څخه منکر شي کوم چې په تواتر ثابت وي نو هغه کافر وي ځکه چې دا تکذیب النبی صلی الله علیه وسلم دى او تکذیب النبی کفر دى او کوم حکم شرعي چې په خبر واحد باندې ثابت وي دهغې څخه منکر ضال او فاسق دى، البته په تکفیر کې یې احتیاط پکار دى، ځکه چې امکان لري چې په وسائطو باندې یې اعتما نه وي، نو دا به تکذیب الرسول نه وي بلکې تغلیط الوسائط به وي.

د خبر واحد اقسام:

خبر واحد په اعتبار د منتهی سره په درې قسمه دي:

۱- مرفوع ۲- موقوف ۳- مقطوع.

مرفوع: هغه حدیث ته وايي چې در رسول الله صلی الله علیه وسلم قول یا فعل او یا تقریر پکې ذکر شوی وي.

موقوف: هغه حدیث ته وايي چې د صحابي قول یا فعل او یا تقریر پکې ذکر شوی وي.

مقطوع: هغه حدیث ته وايي چې د تابعي قول یا فعل او یا تقریر پکې ذکر شوی وي.

خبر واحد د راویانو په اعتبار سره په درې قسمه دى: ۱- مشهور ۱- عزیز ۳- غریب.

مشهور: هغه حدیث ته وايي چې راویان یې په هیڅ مرتبه کې د دریو څخه کم نه وي او د متواتر حد ته نه وي رسیدلی.

عزیز: هغه حدیث ته وايي چې راویان یې په هیڅ مرتبه کې د دوو څخه کم نه وي.

غریب: هغه حدیث ته وايي چې دهغې په سند کې په یوه مرتبه کې صرف یو راوی وي.

خبر واحد په اعتبار د صفاتو د راویانو سره په (۱۶) شپاړس قسمه دى.

۱- صحیح لذاته ۲- حسن لذاته ۳- ضعیف ۴- صحیح لغيره ۵- حسن لغيره ۶- موضوع ۷- متروک ۸- شاذ

۹- محفوظ ۱۰- منکر ۱۱- معروف ۱۲- معلل ۱۳- مضطرب ۱۴- مقلوب ۱۵- مصحف ۱۶- مدرج.

صحیح لذاته: هغه حدیث ته وايي چې راویان یې عادلان او کامل الضبط وي سند یې متصل وي علت او

شدوډ پکې نه وي.

حسن لذاته: هغه حدیث ته وايي چې د صحیح لذاته ټول صفات په کې وي لکن په ضبط او په حفظ کې یې

نقصان وي.

ضعیف: هغه حدیث ته وايي چې د صحیح او د حسن شرائط پکې نه وي.

صحیح لغيره: بعینه حسن لذاته دى چې په متعددو طرقو باندې روایت شي.

حسن لغيره: بعينه ضعيف حديث دى چې په متعددو طرقو باندې روايت شي.

موضوع: هغه حديث ته وايي چې راوي يې د كذب على النبى صلى الله عليه وسلم مرتكب شوى وي.

متروك: هغه حديث ته وايي چې راوي يې متهم بالكذب وي او يا يې روايت د قواعدو معلومه وو فى الدين

څخه مخالف وي.

شاذ: هغه حديث ته وايي چې راوي يې ثقه وي لکن د داسې جماعت كښه سره مخالف وي كوم چې دده څخه

زيات ثقه وي.

محفوظ: مقابل د شاذ ته وايي.

منكر: هغه حديث ته وايي چې راوي يې د ضعف سره د ثقاتو څخه مخالف وي.

متروك: مقابل د منكر ته وايي.

مغلل: هغه حديث ته وايي چې علت قاده خفيه پكې وي.

مضطرب: هغه حديث ته وايي چې په متن او يا په سند كې يې داسې اختلاف وي چې ترجيح او تطبيق پكې نه وي ممكن.

مقلوب: هغه حديث ته وايي چې په متن او يا سند كې يې تقديم او تاخير راغلى وي او يا ديو راوي په ځاى پكې

بل راوي ذكر شوي وي.

مصعب: هغه حديث ته وايي چې د خطي صورت د برقرارۍ سره سره يې په نقطو او يا په حركت اوسكون كې

غلطي راغلې وي.

مدوح: هغه حديث ته وايي چې راوي پكې په يو ځاى كې خپل كلام وړ داخل كړى وي.

خبر واحد په اعتبار د سقوط دراي او د عدم سقوط دراي سره په اووه قسمه دي:

۱- متصل ۲- مسند ۳- معلق ۴- منقطع ۵- معضل ۶- مرسل ۷- مدلس:

متصل: هغه حديث ته وايي چې د سند ټول راويان يې ذكر شوي وي.

مسند: هغه حديث ته وايي چې سند يې تر رسول الله صلى الله عليه وسلم پورې رسيدلى وي.

منقطع: هغه حديث ته وايي چې په سند كې يې كوم راوي حذف شوى وي.

معلق: هغه حديث ته وايي چې د سند په شروع كې يې يو يا زيات راويان حذف شوي وي.

معضل: هغه حديث ته وايي چې د سند په مابين كې يې ديو څخه زيات راويان حذف شوي وي.

مرسل: هغه حديث ته وايي چې د سند په اخر كې يې راوي حذف شوى وي.

مدلس: هغه حديث ته وايي چې د راوي عادت يې دا وي چې دخپل شيخ او يا د شيخ الشیخ نوم پټوي.

خبر واحد په اعتبار د صيغو سره په دوه قسمه دی:

١- معنعن ٢- مسلسل:

معنعن: هغه حديث ته وايي چې په سند کې يې لفظ د عن راغلی وي.

مسلسل: هغه حديث ته وايي چې په سند کې صيغ الاداء راغلې وي او يا يې دروايانو صفات يوشی وي.

صيغ الاداء: ١- حدثني ٢- أخبرني ٣- انبئنا ٤- أنبأني ٥- حدثنا ٦- قرأت ٧- أخبرنا ٨- قال لي فلان ٩- ذكر لي فلان ١٠- روي لي فلان ١١- كتب لي فلان ١٢- عن فلان ١٣- قال فلان ١٤- ذكر فلان ١٥- روي فلان ١٦- كتب فلان.

د حدثني او أخبرني فرق:

متقدمين دواړو ته مترادف وايي او د متاخيرينو په نيزه استاذيې لولي او شاگرد يې اوري نو که شاگرد تنها وو حدثني وايي او که ډيروو حدثنا وايي او که شاگرد يې لولي او استاذ يې اوري نو بيا که شاگرد تنها وو أخبرني وايي او که ډيروو أخبرنا وايي.

کتاب الحديث

المحدث الدهلوی شاه عبد العزيز رحمه الله په خپل کتاب (عجالة نافعه) کې د حديثو د کتابونو لپاره شپږ اقسام ذکر کړي دي.

١- جوامع ٢- مسانيد ٣- معاجم ٤- اجزاء ٥- رسائل ٦- (مقدمة لامع الدراري ج ١ ص ١٤٢)

شاه عبد العزيز رحمه الله سنن په جوامعو کې داخل کړي دي او که سنن د جوامعو څخه مستقل شمار کړلی شي نو بيا اوه اقسام کيږي، عام محدثين دا اوه قسمه ذکر کوي اگر چې د حديثو کتابونه داوو څخه زيات دي دلته به د دې اوو اقسامو سره نور اقسام هم ذکر کړو ان شاء الله تعالى.

جوامع: جوامع جمع د جامع ده او جوامع هغو کتابونو د حديثو ته وايي چې په اتو مضامينو باندې مشتمل وي هغه اته مضامين په لاندې شعر کې ذکر شوي دي:

فتن، احکام، أشرط و مناقب

سير، آداب، تفسير و عقايد

د سير څخه د جهاد او د مغازي احاديث مراد دي، د ادب څخه د معاشرت احاديث مراد دي، د تفسير څخه د تفسيري روايات مراد دي، د عقائدو څخه د ايمانياتو احاديث مراد دي، د فتن څخه هغه احاديث مراد دي چې د را روانو فتنو ذکر پکې شوی دی، د احکامو څخه هغه احاديث مراد دي چې د احکامو فقهيه وو سره يې تعلق دی،

دا شرطو څخه هغه احاديث مراد دي چې د قيامت د علاماتو ذکر پکې شوی وي، او د مناقبو څخه هغه احاديث مراد دي چې د صحابه و و فضائل پکې ذکر شوي وي، په صحاح سته و و کې صحيح البخاري، سنن ترمذي بالاتفاق د جوامعو څخه دي او په صحيح مسلم کې اختلاف دی بعضې علماء ورته جامع نه وايي ځکه چې تفسيري روايات پکې ډير لږ دي او (القليل کالمعدوم) لکن صحيح داده چې صحيح مسلم هم د جوامعو څخه دی ځکه چې د صحيح مسلم په کتاب التفسير کې اگر چې تفسيري روايات لږ دي، ليکن په نور صحيح مسلم کې په مختلفو مواضعو کې ډير تفسيري روايات راغلي دي او په کتاب التفسير کې د تفسيري رواياتو د قلت وجه داده چې امام مسلم رحمه الله چې د کوم مناسبت له وجې څخه يو روايت ذکر کړي، نو دهغه روايت ټول اطراف هملته ذکر کوي، بيا د تکرار څخه ځان ساتي، لهذا کوم تفسيري روايات چې امام مسلم په مختلفو ځايونو کې ذکر کړي دي، نو په کتاب التفسير کې يې دهغې اعاده نده کړې، همدارنگه امام مسلم د صحابه و و او د تابعينو اثار نه ذکر کوي او د اهل لغتو اقوال هم نه بيانوي.

ددې په خلاف امام بخاري رحمه الله مکررات هم ذکر کوي او د صحابه و و او د تابعينو اثار هم ذکر کوي او د اهل لغتو اقوال هم ذکر کوي، امام ترمذي هم په کتاب التفسير کې مکرر روايات ذکر کوي، لهذا د ترمذي کتاب التفسير طويل دی او د امام مسلم کتاب التفسير مختصر دی اگر چې تفسيري روايات يې په مختلفو مواضعو کې ډير دي، لدې وجې څخه صاحب د کشف الظنون او صاحب د قاموس علامه مجد الدين فيروز ابادي ورته جامع ويلي دي (کشف الظنون تحت حرف الجيم ج ۵۵۵، فتح الملهم ج ۱۰۵)

سنن: دا دهغه کتاب نوم دی چې په هغه کې احاديث د ابوابو فقهيه و و په ترتيب مرتب شوي وي، دې قسم کتاب ته به په اول کې ابواب ويلي کيدلو، وروسته دا نوم په سنن باندې بدل شو، په صحاح سته و و کې، نسائي، ابوداود، ترمذي، او ابن ماجه سنن دي، کله چې د سنن اربعه و و لفظ ذکر شي نو همدا څلور کتابونه به ترې مراد وي، د سنن اربعه و و څخه علاوه سنن ييهقي، سنن دارمي، سنن دارقطني، او سنن سعيد بن منصور ددې نوعې مشهور کتابونه دي،

همدارنگه سنن ابن جريج او سنن و کيع بن الجراح ددې نوعې قديم کتابونه دي، همدارنگه مصنف عبدالرزاق او مصنف ابن ابي شيبه هم ددې نوعې څخه دي، بعضو علما و و د مکحول کتاب السنن هم پدې نوعه کې شميرلی دی.

المسانيد: د مسند جمع ده دا دهغه کتابونو د حديثو نوم دی چې په هغه کې احاديث د صحابه کرامو رضی الله عنهم په ترتيب سره ذکر شوي وي، يعنې چې ديو صحابي تمام مرويات په يو محل ذکر شي هغه که د هر باب سره متعلق وي بيا د بل صحابي تمام مرويات ذکر شي وهلم جرا.

د صحابه کرامو رضی الله عنهم ترتيب کله د حروفو تهجيو په اعتبار سره وي، يعنې د کوم صحابي رضی الله عنهم دنوم په سر کې چې همزه وي نو دده احاديث اول ذکر کولی شي، ورپسې دهغه صحابي احاديث ذکر کولی شي چې دنوم په سر کې يې (باء) وي وعلی هذا القياس، او کله د سابقيت فی الاسلام په اعتبار سره وي، لکن داسې مسانيد مفقود دي او کله د فضيلت په اعتبار سره وي چې اول د خلفاء راشدينو رضی الله عنهم روايات ذکر کړی شي بيا د عشره و و مبشره و و رضی الله عنهم بيا د بدريانو رضی الله عنهم بيا د شرکا و و دييغت الرضوان رضی الله عنهم بيا دهغو صحابه و و چې د فتح دمکې څخه يې مخکې هجرت کړې وي بيا دهغو صحابه کرامو رضی الله عنهم چې د فتح دمکې څخه يې وروسته ايمان راوي وي، بيا د صغارو صحابه و و رضی الله عنهم، لکن په زنانه و و کې د أمهات المؤمنین رضی الله عنهن احاديث مقدم کولی شي، ځکه چې د رسول الله صلی الله عليه وسلم په لورگانو رضی الله عنهن کې د حضرت زينب رضی الله عنها، حضرت رقيه رضی الله عنها او حضرت أم کلثوم څخه هيڅ روايت نه دی راغلی، ځکه چې د دې درې واړو انتقال د رسول الله صلی الله عليه وسلم په ژوند کې شوی دی، او د حضرت فاطمة الزهراء رضی الله عنها څخه يو څو روايات راغلي دي، لکن هغه ډير لږ دي ځکه چې د دې وفات د نبی کریم صلی الله عليه وسلم د وفات څخه شپږ مياشتې وروسته و او دا شپږ مياشتې يې هم په مريضۍ کې تيرې شوې.

که مسند د قبيلو په اعتبار مرتبېږي، نو اول به د بنو هاشم روايات راوړلی شي خصوصاً به د حضرت علی رضی الله عنه، حسينو رضی الله عنهما، او د حضرت عبداللہ بن عباس رضی الله عنه روايت مقدم کولی شي، بيا به دهغه چار روايات راوړلی شي چې بنو هاشمو ته نږدې وي، نو په دې صورت کې به د حضرت عثمان رضی الله عنه روايات په شينخينو باندې مقدم کولی شي ځکه چې حضرت عثمان رضی الله عنه د بنو أميه د قبيلې څخه و چې دا قبيله د حضرت ابو بکر صديق رضی الله عنه او د حضرت عمر رضی الله عنه د قبيلو په نسبت سره بنو هاشمو ته ډيره نږدې وه.

په مسانيدو کې د ټولو څخه مخکې نعيم بن حماد يو مسند ليکلی دی (لامع الدراری ته ج ۱ ص ۱۲) د دې څخه وروسته بې شماره مسانيد ليکل شوي دي، تر دې چې دا خبره مشهوره وه چې هر محدث يو يو مسند ليکلی دی، نن سبا په مطبوعه شکل باندې درې مسانيد پيدا کيږي، مسند ابی داود الطيالسی، مسند حميدی او مسند امام احمد رحمهم الله.

يوه بله غير مشهور اصطلاح هم شته: چې هغه كتاب چې مرفوع احاديث پكې ذكر شوي وي مسند ورته ويلی شي لكه صحيح بخاري ته چې المسند الصحيح ويلی شي، همدارنگه سنن دارمي ته مسند الدارمي ويلی شي، ځكه چې په دوي كې مرفوع احاديث ذكر شوي دي لکن دا اصطلاح مشهوره نه ده.

المعجم: شاه عبدالعزیز رحمہ اللہ په (عجاله نافعہ) كې ليكلي دي چې معجم د حديثو هغه كتاب ته وايي چې په هغه كې محدث دخپلو شيوخو او استاذانو په ترتيب سره احاديث راجمع كړي وي، بيا دا ترتيب كله د تقدم فی الوفات په اعتبار سره وي، يعنې كوم استاذ چې اول وفات شوی وي دهغه احاديث يې د ټولو څخه مقدم كړې وي بيا يې د هغه استاذ احاديث ذكر كړي وي كوم چې دده پسې وفات شوی وي او كله دا ترتيب د زيادت د فضيلت په اعتبار سره وي او كله د حروفو تهجيو په اعتبار سره وي، لکن مولانا زکريا رحمہ اللہ فرمايلي دي چې: معجم د حديثو هغه كتاب دی په هغه كې د حروفو تهجيه وو په اعتبار سره احاديث ذكر شوي وي او دا په درې قسمه دي:

۱- چې دا ترتيب د صحابه كرامو په نومونو كې وي.

۲- چې دا ترتيب د مشايخو په نومونو كې وي.

۳- چې دا ترتيب د احاديثو په حروفو كې وي، يعنې چې د كومو احاديثو په ابتداء كې همزه راغلې وي هغه مقدم كړی شي بيا هغه احاديث ذكر كړی شي د كومو په ابتداء كې چې (باء) وي وهلم جرا.

نو د مسند او معجم په منځ كې نسبت د عموم او خصوص مطلق دی، معاجم هم ډير دي لكه معجم اسماعيلي معجم ابن الغيطی وغيره، خو د ټولو څخه مشهور د امام طبراني معاجم ثلاثه دي.

اول: المعجم الكبير پدې كې د صحابه كرامو په ترتيب سره احاديث دي (بستان المحدثين ص ۱۳۷ الشاه عبدالعزیز محدث دهلوی رحمہ اللہ) لکن مولانا زکريا رحمہ اللہ فرمايي چې ما په مدينه منوره كې د معجم كبير قلمي نسخه وليدله په هغه كې ترتيب د مشايخو په اعتبار سره وو، شاه عبد العزيز رحمہ اللہ په عجاله نافعہ كې هم ليكلي دي چې په معجم كبير كې ترتيب د مشايخو په اعتبار سره دی (مقدمة لامع الدراري ج ۱ ص ۱۴۸)

دوهم: المعجم الأوسط: په دې كې د شيوخو په اعتبار سره احاديث راجمع شوي دي.

دريم المعجم الصغير: پدې كې امام طبراني دخپل هر شيخ يو يو حديث ذكر كړی دی.

مستدركات: مستدرک هغه كتاب ته وايي چې په هغه كې د بل مؤلف د شرط مطابق دهغه څخه پاتې شوي روايات ذكر شوي وي، لكه مستدرک علی الصحيحين دا كتاب ابو عبدالله محمد بن عبدالله النيسابوري المشهور بالحاكم المتوفی (۴۰۵ هـ) ليكلی دی، دې كتاب ته مستدرک حاكم هم ويلی شي، پدې كې دوي هغه احاديث

را جمع کړي دي کوم چې په صحيحينو کې نه دي ذکر، خو د امام حاکم په خيال کې دبخاري او ياد مسلم په شرط برابر دي، لکن امام حاکم دا احاديثو په تصحيح کې ډير متساهل دی، ډير ځلې ضعیف او منکر بلکې موضوعي روايت ته هم صحيح علی شرط الشیخین وایي، امام ذهبي رحمه الله د امام حاکم په ډيرو غلطيانو باندې تنبيه ورکړې ده او دده دا تنبيهات مستقل د تلخیص المستدرک للحاکم په نوم باندې شایع شوي دي، نو ترڅو چې امام ذهبي رحمه الله د مستدرک د حديث تصحيح ونکړي تر هغه پورې صرف د حاکم تصحيح ته اعتبار نه شته. تنبيه: مشکوة د علامه بغوي رحمه الله په مصابيح باندې تخریج دی او د مشکوة دریم فصل مستدرک دی. مستخرجان: مستخرج هغه کتاب ته وایي چې په هغه کې يو مصنف د بل مخکني مصنف حديث پخپل داسې سند باندې ذکر کړي وي چې د مخکني مصنف واسطه په کې نه وي، لکه مستخرج ابی عوانه علی صحيح مسلم، په مستخرج کې فايده دا وي چې د اصل کتاب دا احاديثو توثيق او تأيد ورباندې کيږي. اربعينات: اربعينات د اربعين جمه ده هغه کتابونو ته وایي چې په هغو کې ټولې بنسټ احاديث د يو باب او يا د مختلفو بابونو راجمع شوي وي، اربعينات ډير زيات دي او د اربعيناتو د تأليف مقصد په هغه حديث باندې عمل کول دي چې امام ييهقي رحمه الله په شعب الايمان کې د ابوالدرداء رضی الله عنه څخه مرفوعاً را نقل کړی دی: من حفظ علی أمتی أربعين حديثاً فی أمر دينها بعثه الله فقیها وکنت له يوم القيامة شافعاً وشهيداً (مشکوة کتاب العلم، فصل ثالث)

امام احمد رحمه الله د دې حديث په باره کې فرمایلي دي: متنه مشهور فيما بين الناس وليس له اسناد صحيح. لکن تعدد طرقوله وجي د حسن لغیره مرتبې ته رسيږي. اجزاء او رسائل: د شاه عبدالعزیز رحمه الله د تحریر مطابق په اجزاء او رسائل کې فرق دی، اجزاء هغو کتابونو ته وایي چې په هغو کې د يو شيخ احاديث راجمع شوي وي او رسائل هغو کتابونو ته وایي چې په هغو کې د يوې مسئلې متعلق احاديث راجمع شوي وي (فوائد جامعہ بر عجاله نافعہ ص ١٦) لکن تحقيق دادی چې دا دواړه يو شی دي متقدمينو چې د کوم شي څخه په اجزاء باندې تعبير کولو، متأخرين د هغې څخه په رسائل باندې تعبير کوي، لکه جزء رفع الیدین للبخاري او جزء القراءة خلف الامام للبخاري، حالانکې دا هريو د يوې يوې مسئلې سره تعلق لري.

كتاب العقائد: دا د حديثو هغه كتاب ته وايي چې د عقايدو او احاديث پكې راجمع شوي وي، لكه كتاب الاسماء والصفات د بيهقي او كتاب التوحيد د ابن خزيمة رحمه الله او خلق افعال العباد د امام بخاري رحمه الله (مقدمة لامع الدراري ج ١ ص ١٤٣)

كتاب الاحكام: دا د حديثو هغه كتاب ته وايي چې د فقهي مسائلو سره متعلق روايات پكې راجمع شوي وي، لكه صحاح سته او الاحكام الصغرى او الاحكام الكبرى د حافظ عبدالحق او عمدة الاحكام د عبد الغنى مقدسى.

كتاب التاريخ: دا د حديثو هغه كتاب ته وايي چې د تاريخ متعلق روايات پكې راجمع شوي وي، بيا دا په دوه قسمه دي يو هغه دي چې د ابتداء د مخلوق څخه واقعات پكې راجمع شوي وي، لكه بدأ المخلوقات د امام بخاري رحمه الله او دوه هغه دي چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم پورې مربوط تاريخي واقعات پكې راجمع شوي وي، لكه سيرت ابن هشام او مغازي د محمد بن اسحاق.

كتاب الزهد: د حديثو هغه كتاب ته وايي چې په هغه كې د زړه نرمونكي احاديث راجمع شوي وي، په دې كې عبد الله بن مبارك رحمه الله، امام احمد بن حنبل رحمه الله، امام بخاري رحمه الله، امام ترمذي رحمه الله، امام ابو داود رحمه الله او امام بيهقي رحمه الله وغيره كتابونه ليكلي دي.

كتاب الأداب: د حديثو هغه كتاب ته وايي چې د فتنو پورې متعلق احاديث پكې راجمع شوي وي، لكه د نعيم بن حماد، كتاب الفتن والملاحم.

كتاب المناقب: د حديثو هغه كتاب ته وايي چې د كوم قوم يا د جماعت او يا د فردو وغيره د فضايلو متعلق احاديث پكې راجمع شوي وي، لكه د محب الدين الطبري رحمه الله، (الرياض النضرة فى فضائل العشرة).

كتاب الأفراد والغرائب: دا د حديثو هغه كتاب ته وايي چې په هغه كې د يو څيځ تفردات راجمع شوي وي، لكه د دارقطني كتاب الافراد.

مشيخه: د حديثو هغه كتاب ته وايي چې په هغه كې د يو او يا د څو ښوونكو روايات راجمع كړي شوي وي هغه كه دهرې مسئلې سره تعلق لري، لكه مشيخه ابن البخاري او مشيخه ابن القاري.

كتاب العلل: د حديثو هغه كتاب ته وايي چې په هغه كې دا احاديثو علل خفيه ليكل شوي وي، كوم چې صحت د حديث ته ضرر رسوي، د حديث په علت خفيه باندې خبريدل ديز مشكل كار دى چې دهر چا په وس كې نده دى.

اطراف: اطراف د حديثو هغه كتاب ته وايي چې په هغه کې د حديث يوه حصه ذکر شوي وي او دا په کې بنودلی شوي وي چې دا حديث په کوم کوم کتاب کې په کوم کوم ځای کې موجود دي، لکه تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف للحافظ جمال الدين مزی.

الترغيب والترهيب: د حديثو هغه کتاب ته وايي چې په کوم کې چې د رغبت الى الآخرة او د خوف النار احاديث راجع شوي وي، لکه د حافظ منذري رحمه الله الترغيب والترهيب.

مسلسلات: دا هغه کتاب ته وايي چې دا احاديثو راويان يې په يو صفت يا په يو خاص لفظ او يا په يو خاص فعل کې متفق وي، مثلاً ديو حديث تمام راويان فقهاء او يا محدثين وي يا مثلاً هر راوي د روايت په وخت کې مصافحه کړې وي.

ثلاثيات: د حديثو هغه کتاب ته وايي چې صرف هغه احاديث په کې ذکر شوي وي چې د مصنف څخه تر رسول الله صلى الله عليه وسلم پورې پکې درې واسطې وي، لکه ثلاثيات البخاري، ثلاثيات الدارمي، ثلاثيات عبد بن حميد وغيره.

په صحيح البخاري کې دوه ويشت ثلاثيات دي، چې يوولس يې دامام ابو حنيفة رحمه الله د خاص شاگرد مکي بن ابراهيم څخه روايت کړي دي، شپږ يې دامام صاحب ديو بل شاگرد ابو عاصم النبيل ضحاک بن مخلد څخه روايت کړي دي او درې يې د محمد بن عبد الله الانصاري څخه روايت کړي دي، چې دا دامام ابو يوسف او امام زفر رحمهما الله شاگرد دي، نو شل ثلاثيات يې د حنفي مشايخو څخه روايت کړي دي او پاتې دوه يې يو دخلا د بن يحيى الکوفي څخه روايت کړي دي او بل يې د عصام بن خالد الحمصي څخه روايت کړي دي، ددې دواړو په باره کې دا معلومات نشته چې حنفيان وو او که نه؟

د صحيح البخاري څخه علاوه په ابن ماجه کې پنځه ثلاثيات دي او په ترمذي کې يو حديث ثلاثي دی، په صحيح مسلم، ابوداود او نسائي کې هيڅ ثلاثي حديث نشته، ملا علي قاري رحمه الله فرمايي د ترمذي يو حديث ثنائي دی (مقدمة مرقاة ج ۱ ص ۲۳) لکن دا د ملا علي قاري رحمه الله وهم دی ځکه چې د ترمذي هغه حديث په کتاب الفتن کې ذکر شوی دی او ثلاثي دی د حديث متن داسې دی:

يأتى على الناس زمان الصابر فيهم على دينه كالقابض على الجمر (كتاب الفتن باب ۷۳ حديث ۲۲۶۰) عجيبه لاداده چې ملا علي قاري رحمه الله چې د مشکوة د احاديثو په تشريح کې دې حديث ته زسيديلى نو دې حديث ته يې ثلاثي ويلي دي.

دملاعلي قاري رحمه الله څخه دوهمه سهوه هم شوې ده چې په مقدمه دمرقات کې يې اشاره کړې ده چې په صحيح مسلم او ابوداود کې هم ثلاثي روايت شته حالانکې په دې دواړو کې هيڅ ثلاثي روايت نشته، البته ابوداود کې يو روايت رباعي في حکم الثلاثي دی، يعنې دمصنف څخه تر رسول الله صلى الله عليه وسلم پورې پکې څلور واسطې دي لکن دوه راويان پکې ديوې طبقې دي، يعنې تابعيان دي، چې دپته په اصطلاح کې رباعي في حکم الثلاثي وايي.

په مسند احمد بن حنبل کې درې سوه درې ديرش (۳۳۳) ثلاثيات دي (عقود اللآلی في الأسانيد العوالی ص ۱۲۷). په صحيح البخاري او صحيح مسلم کې دټولو څخه نازل سند تساعي دی په ترمذي او په نسائي کې دټولو څخه نازل سند عشاري دی او په ابوداود کې ثنائي دی. دامام ابو حنيفه رحمه الله روايات اکثر ثلاثي او ثنائي دي کما في مسند الامام الاعظم وكتاب الآثار، دکتابونو نور اقسام هم شته خو اکثر ذکر شو.

دوهم تقسيم باعتبار کونه مقبولا و غير مقبول

پدې اعتبار سره کتب الحديث په پنځه قسمه دي:

اول: چې ټول احاديث يې صحيح وي لکه موطا مالک، صحيح بخاري، صحيح مسلم، صحيح ابن حبان، صحيح ابن حاکم، مختاره ضياء المقدسي، صحيح ابن خزيمه، صحيح ابن عوانه، صحيح ابن سکن، منتقى ابن جارود. دوهم: هغه کتابونه چې صحيح، حسن او ضعيف هر قسم احاديث پکې وي، لکن ټول قابل د احتجاج وي ځکه چې ضعيف روايات يې هم حسن ته قريب وي لکه سنن ابی داود، جامع الترمذي، سنن سنائي، مسند احمد. دريم: هغه کتابونه چې حسن، صالح او منکر هر قسم احاديث پکې وي لکه: ۱- سنن ابن ماجه ۲- مسند عبدالرزاق ۳- مسند ابو يعلى الموصلى ۴- مسند طيالسي ۵- مسند سعيد بن منصور ۶- مسند بزار، مسند ابن جرير ۷- تهذيب ابن جرير ۸- تفسير ابن جرير ۹- تاريخ ابن مردويه ۱۰- تفسير ابن مردويه ۱۱- دامام طبراني معاجم ثلاثه (معجم کبير، معجم اوسط معجم صغير) ۱۲- سنن دراقطني ۱۳- غرايب دارقطني ۱۴- حلية ابن نعيم ۱۵- سنن بيهقي ۱۶- شعيب الايمان بيهقي.

څلورم: هغه چې ټول احاديث يې ضعيف وي الا ماشاء الله، لکه سنن ابن ماجه، مسند طيالسي، زيادات ابن احمد بن حنبل نوادر الأصول حکيم ترمذي، تاريخ الخلفاء، تاريخ ابن نجار، مسند الفردوس ديلمی، کتاب الضعفاء عقیلی، کامل ابن عدي، تاريخ بغدادی، تاريخ ابن عساكر.

پنځم: هغه کتابونه چې موضوع احاديث يې معين کړي وي، لکه موضوعات ابن جوزي، موضوعات ملاعلي القاري

موضوعات شيخ محمد طاهر نهرواني، رسالت في ما يجب حفظه للنظر، للمحدث الشاه ولي الله الدهلوي.

بيان الصحاح الستة

د صحاح ستہ و و تخہ مراد: ۱- صحيح بخاري، ۲- صحيح مسلم ۳- جامع الترمذي ۴- سنن النسائي ۵- سنن ابی داود ۵- سنن ابن ماجه دي، بعضو د سنن ابن ماجه په ځای موطا مالک او بعضو مسند دارمي پکې شمار کړي دي، دې شپږو ته صحيح ويل تغليباً دي، ځکه چې صحيح صرف صحيح بخاري او صحيح مسلم دی (عجاله نافع)

مذاهب أصحاب صحاح ستہ:

- ۱- امام بخاري رحمه الله مجتهد دی (نافع کبير كشف الحجاب) يا شافعي دی (طبقات شافعية) يا حنبلي
- ۲- امام مسلم رحمه الله شافعي دی (اليانح الجنى ص ۴۹)
- ۳- امام ابو داود حنبلي دی (الحطه ص ۱۲۵) يا شافعي دی (طبقات شافعية ج ۶ ص ۴۸)
- ۴- امام نسائي رحمه الله، شافعي دی (الحطه ص ۱۳۷)
- ۵- امام ترمذي او ابن ماجه هم شافعي دی (عرف شذی)

الجرح والتعديل

د تعديل الفاظ بعضې په توثيق کې اعلی دي، بعضې اوسط دي، بعضې أدنی دي، علی هذا الفاظ د جرحې بعضې په جرحه کې اعلی دي بعضې اوسط دي او بعضې أدنی دي، د اعلی څخه تر أدنی پورې علی الترتیب داسې دي.

الفاظ التعديل

- ۱- ثبت حجة ۲- ثبت حافظ ۳- ثقة متقن ۴- ثقة ثبت ۵- ثقة ثقة ۶- ثقة ۷- صدوق ۸- لا بأس به
- ۹- ليس به بأس ۱۰- محله الصدق ۱۱- جيد الحديث ۱۲- صالح الحديث ۱۳- شيخ وسط ۱۴- شيخ صالح الحديث ۱۵- صدوق ان شاء الله ۱۶- صويلح. وغيرها.

الفاظ الجرح

- ۱- دجال كذاب ۲- وضاع يضع الحديث ۳- متهم بالكذب ۴- متفق على تركه ۵- متروك ۶- ليس بثقة ۷- سكتوا عنه ۸- ذاهب الحديث ۹- فيه نظر ۱۰- هالك ۱۱- ساقط ۱۲- واه بمره ۱۳- ليس بشيء ۱۴- ضعيف جداً ۱۵- ضعفه ۱۶- ضعيف واه ۱۷- يضعف ۱۸- فيه ضعف ۱۹- قد ضعف

۲۰- ليس بالقوى ۲۱- ليس بحجة ۲۲- ليس بذاك ۲۳- يعرف وينكر ۲۴- فيه مقال ۱۵- تكلم فيه ۱۶- لين ۲۷- سئى الحفظ ۲۸- لا يحتج به ۲۹- اختلف فيه ۳۰- صدوق لكنه مبتدع وغيره (ديباجه ميزان الاعتدال).

اقسام الجرح والتعديل

جرح او تعديل هريو په دوه دوه قسمه دي: ۱- مبهم، ۲- مفسر: مبهمه جرحه او تعديل هغه ته وايي چې سبب د جرحې او د تعديل پكې نه وي ذكر شوى. مفسر جرحه او تعديل هغه ته وايي چې سبب د جرحې او د تعديل پكې ذكر شوى وي. جرح مفسره او تعديل مفسر اتفاقاً مقبول دي، او په جرحه مبهم او تعديل مبهم كې اختلاف دى، صحيح داده چې جرحه مبهمه مطلقاً نه قبلېږي او تعديل مبهم قبلېږي، دا قول د امام بخاري، امام ترمذي، ابوداود، نسائي، ابن ماجه او جمهورو محدثينو دى.

شروط قبول الجرح والتعديل

جرحه مفسره او تعديل مفسر به هم هلته قبلېږي چې به جرح او معدل كې د لاندې صفات وي: علم، ورع، صدق، عدم تعصب، معرفة اسباب الجرح والتعديل او خصوصاً جرحه مفسره به هلته قبلېږي چې جرحه كونكى به متعصب نه وي او ددې سره به متعنت او متشدد هم نه وي. هغه محدثين چې په جرحه كې متعصب دي: ۱- دارقطني ۲- خطيب بغدادى.

هغه محدثين چې په جرحه كې متعنت دي: ابن الجوزي، عمرو بن بدر موسى، رضى صنعاني لغوي، جوزقاني، مؤلف كتاب الاباطيل، ابن تيميه حراني، مجدد الدين لغوي، مؤلف قاموس.

تعارض الجرح والتعديل

په يوراوي كې د جرحې او د تعديل صورتونه څلور دي: ۱- جرح مبهم و تعديل مبهم ۲- جرح مبهم و تعديل مفسر ۳- جرح مفسر و تعديل مبهم ۴- جرح مفسر و تعديل مفسر، په اول او دوهم صورت كې جرحه غير معتبره ده، په دريم او څلورم صورت كې جرحه معتبره او تعديل غير معتبر دى.

امام ابو حنيفه رحمه الله او علم الحديث

د امام صاحب تعديل اظهر من الشمس دى، چا چې جرحې كړې دي، نو په هغوي كې بعض جارجين متعصبين، متشددين

او متعنتين دي او اکثر خپله مجروحين دي، داسې جرحې د تعديل په مقابله کې نه قبلېږي.

د رسول الله صلى الله عليه وسلم د وفات څخه وروسته په سلگونو صحابه کرام رضی الله عنهم په کوفه کې اوسیدل، لدې وچې دمکې او مدینې څخه وروسته کوفه دریم علمي مرکز وو، امام صاحب پدغه علمي مرکز کې پیدا شو، بل طرفته الله تعالی امام صاحب ته قوي استعداد ورکړی وو چې ددې قوي استعداد څخه په استفادې سره یې د نورو علومو شرعيه وو په څنګ کې په علم الحديث کې هم امتیازي مقام حاصل کړو، امام اعظم ابو حنیفه رحمه الله پېشکه چې په علم الحديث کې لوی امام وو، ځکه چې په قرآن، حدیث، تاریخ او لغت کې د مهارت څخه بغیر د اجتهاد تصور نه شي کیدلی، ځکه چې مجتهد د قرآن او حدیث څخه د مسایلو استنباط کوي او په استنباط او اجتهاد کې د امام صاحب نظیر نه وو، لکه امام شافعي رحمه الله چې فرمایلي دي چې الناس فی الفقه عیال علی أبی حنیفة (الخیرات الحسان ص ۵) خلک په فقه کې د امام صاحب روحاني اولاد دي، لهذا د قرآن او حدیث په مهارت کې د امام صاحب نظیر نه وو، همدارنګه مکي بن ابراهیم فرمایلي دي چې: کان أعلم أهل زمانه (مقدمة اعلاء السنن ج ۱ ص ۱۸۷، مناقب الامام الاعظم للموفق ج ۱ ص ۲۰۴) په (علم الحديث والقران) کې دخپلې زمانې د ټولو علماوو څخه لوی عالم وو، په هغه زمانه کې د علم اطلاق په علم الحديث کیدلو، علامه ذهبي رحمه الله د احادیثو په حافظانو کې ذکر کړی دی (تذکره ج ۱ ص ۱۵۸).

د محدثینو په اصطلاح کې حافظ هغه چاته ویلی شي چې یو لکه احادیث یې متناً و سندا جرحاً و تعديلاً یاد وي (مقدمة اعلاء السنن ج ۱ ص ۲۲)

مشهور محدث یزید بن هارون فرمایلي دي چې: کان ابو حنیفة احفظ اهل زمانه (ابن ماجه اور علم الحديث، عبد الرشید نعماني ص ۲۱)

امام ابو حنیفه رحمه الله په خپله زمانه کې د ټولو څخه لوی حافظ وو، علامه ذهبي رحمه الله د امام صاحب د همدري مسعر بن کدام په حوالې سره لیکلي دي چې ما د امام ابو حنیفه رحمه الله سره یو ځای علم الحديث شروع کړو، لکن هغه راباندې غالب شو او په زهد کې هم الله تعالی هغه ته فوقیت ورکړی دی او په فقه کې خويې تاسو ته مرتبه معلومه ده (مناقب أبي حنیفه لشمس الدين الذهبي ص ۲۷)

عبد الله بن المبارك ته علماء امير المؤمنين فی الحديث وايي کله چې عبد الله بن المبارك د امام صاحب په تربیت کې راغلو نو بیا به یې امام صاحب ته د احادیثو شهنشاه ویلی (تاریخ بغداد للخطیب ج ۱۳ ص ۳۴۵)

همدارنګه به یې فرمایلي چې که الله تعالی زه د امام صاحب په تربیت کې نه وی راوستی نو زه به یو عام سړی وم (مقدمه اعلاء السنن ج ۱ ص ۱۸۷)

بې نظیره محدث امام سفيان الثوري رحمه الله فرمایلي دي چې: کنا بين ابی حنیفة رحمه الله کالعصافير بين یدی البازي وان أبا حنیفة سيد العلماء (مقدمة اعلاء السنن ج ۱ ص ۲۷)

مونږ به د امام صاحب په مخکې داسې وو لکه چنچنې (مرغی) چې د باز په مخکې وي او امام ابو حنیفه رحمه الله

د علماوو سردار وو.

امام ذهبي رحمه الله په تذکره ص (۱۹۵) کې پخپل سند سره د سفیان بن عیینه قول رانقل کړی دی چې: لم یکن فی زمان ابي حنیفة بالكوفة افضل منه ولا أروع منه ولا أفقه منه، دامام صاحب په زمانه کې په کوفه کې دامام صاحب څخه بهتر تقوی دار او فقیه نه وو، همدارنگه علامه ذهبي په تذکره ص (۱۶۰) کې دامام ابو داود قول رانقل کړی دی چې: ان أبا حنیفة رحمه الله کان اماماً.

دامام صاحب د علم الحديث انداز د امام صاحب د شیوخو او د شاگردانو څخه لگيري، امام مزي رحمه الله په تهذيب الکمال کې دامام صاحب (۷۴) شیوخ شمیرلي دي او علماء پوهيږي چې امام مزي رحمه الله د یو راوي د شیوخو استيعاب نه کوي، بلکې په بعضو باندې اکتفاء کوي، لهذا ملا علي القاري رحمه الله د مسند ابي حنیفة رحمه الله په شرحه کې او علامه ابن حجر المکي په (الخيرات الحسان) کې دامام ابو حنیفه رحمه الله د شیوخو تعداد (۴۰۰۰) ذکر کړی دی او شیوخ هم د داسې درجې دي چې په وروسته معروفو او مشهورو محدثینو کې چاته نه دی په نصیب شوي، ځکه چې دامام صاحب شیوخ یا صحابه او یاتابعین دي، دامام صاحب د شاگردانو شمیر بعضي اصحاب التراجمو (۳۰۰۰) ذکر کړی دی، پدوي کې سلو کسانو په علم الحديث کې ممتاز حیثیت لرلو، لکه عبد الله بن المبارك، یحیی بن سعید القطان، وکیع بن الجراح، مکي بن ابراهیم، مسعر بن کدام، فضل بن دکین، صاحب د مصنف عبد الرزاق وغيره (تبیض الصحیفة ص ۶۴) امام وکیع بن الجراح دامام صاحب څخه (۹۰۰) احادیث روایت کړي دي، امام ترمذي رحمه الله په کتاب العلل کې د عبد الحمید الرحمانی په طریقه د جابر جعفي او د عطاء ابن ابي رباح په باره کې دامام صاحب دا قول رانقل کړی دی چې ما د جابر جعفي څخه زیات دروغ ژن او د عطاء بن ابي رباح څخه زیات بهتر څوک نه دی لیدلی، (کتاب العلل ج ۵ ص ۷۴۱)

ددې څخه معلومه شوه چې دامام صاحب قول په جرح او تعدیل کې معتبر وو، امام نسائي په السنن الکبری کې پخپل سند سره دامام صاحب څخه روایت رانقل کړی دی هغه فرمایي چې: أخبرنا عيسى بن حجر، قال أخبرنا عيسى بن يونس، عن النعمان يعني ابن ثابت عن عاصم، عن أبي رزين، عن عبد الله بن عباس رضي الله قال: ليس على من أتى بهيمة حد (السنن الکبری ج ۱ ص ۲۲۳، ابواب التعزيرات، باب من وقع على بهيمة) همدارنگه مشهور محدث ابو داود الطيالسي دامام صاحب څخه یو روایت رانقل کړی دی چې: حبك الشئ يعنى ويصم (جامع المسانيد ج ۱ ص ۲۳)

د تاريخ او د سيرت په کتابونو کې د علم الحديث په باره کې دامام صاحب عجيبه عجيبة واقعات ذکر شوي، دلته به دنمونې په طریقه دوه واقعي رانقل کړو، اول: ملا علي القاري رحمه الله دامام صاحب په مناقبو کې فرمایلي دي چې یو ورځ امام اعظم رحمه الله او امام اعمش رحمه الله په یو مجلس کې یو ځای وو، نو یو چا دیوې مسئلې پوښتنه وکړه، امام اعظم رحمه الله جواب ورکړو، امام اعمش رحمه الله چې جواب واوریدلو نو امام اعظم رحمه الله ته مخاطب شو او ورته وې فرمایلي چې (من اين أخذت هذا؟) ددې جواب مأخذ څه شی دی؟ امام اعظم رحمه الله ورته و فرمایلي چې: (انت

حدثتنا عن أبي صالح عن أبي هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا وأنت حدثتنا عن أبي أياس عن أبي مسعود الانصاري، أنت حدثتنا عن أبي وايل عن عبد الله قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا وأنت حدثتنا عن أبي مجلز عن حذيفة اليمان قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنت حدثتنا عن أبي الزبير عن جابر رضى الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا.

امام اعمش رحمه الله چې دا واورېدل نو حيران شو او وې فرمايل چې: (حسبك، ماحدثت به في مائة يوم حدثتني به في ساعة واحدة) بيا يې وفرمايل چې (يا معشر الفقهاء أنتم الاطباء ونحن الصيادلة وأنت ايها الرجل أخذت بكلا الطرفين).

ای فقهاوو تاسو سپیشلست ډاکټران یی او مونږ پښاریان او دوا فروشان یو او ته ای ابو حنیفه رحمه الله هم طیب یې او هم دوا فروش یې، یعنې هم فقیه یې او هم محدث یې.

دوهمه واقعہ: امام ابو یوسف رحمه الله فرمایي چې کله به چې امام اعظم رحمه الله یوہ شرعي مسئلہ بیان کړه، نو ما به دا مسئلہ یادہ کړه او بیا به د کوفې په محدثینو باندې گرزیدلم او ددې مسئلې متعلق احادیث به مې راجمع کول او بیا به مې دا احادیث پټه دې خیال باندې امام صاحب ته ور اورول چې امام صاحب به خوشحاله شي، کله به چې ما احادیث واورول او فارغ به شوم نو امام صاحب به زما په احادیثو کې تحقیق شروع کړو چې پدې احادیثو کې په فلان حدیث کې فلان نقص دی او په فلان حدیث کې فلان راوي ضعیف دی او په فلان حدیث کې فلان علت دی له دې وجې قابل د استدلال نه دی او بیا به یې وفرمایي چې: أنا عالم بعلم اهل الکوفة

کتاب الآثار

د امام صاحب کتاب په نوم د کتاب الآثار په علم الحديث کې د امام صاحب په علمي مقام باندې شاهد دی، دا کتاب په فقهې ابو ابو باندې په حدیثو کې د ټولو څخه اولنی کتاب دی، دا کتاب د امام مالک رحمه الله د موطا لپاره د مأخذ حیثیت لري، عبد العزيز راوردی رحمه الله فرمایي چې: کان مالک ينظر في كتب أبي حنيفة وينتفع بها.

امام مالک رحمه الله به د امام صاحب کتابونه مطالعه کول او نفعه به یې ترې اخستله، د کتاب الآثار راویان څلور دي: ۱- امام ابو یوسف رحمه الله ۲- امام محمد رحمه الله ۳- امام زفر رحمه الله ۴- اما حسن بن زیاد رحمه الله.

لکه د صحیح البخاري احادیث چې د شپږو لاکو احادیثو څخه انتخاب دی، نو همدارنگه کتاب الآثار امام اعظم رحمه الله د څلوېښتو زرو احادیثو څخه منتخب کړی دی، ابو بکر بن محمد فرمایي چې: (انتخب ابو حنیفه الآثار من اربعین ألف حدیث) مناقب موفق المکی ص ۹۵

یحیی بن نصر رحمه الله فرمایلي دي چې: (سمعت أبا حنیفه رحمه الله يقول عندي صناديق من الحديث ما

أخرجت منها الا الشيء اليسير الذي ينتفع به، مناقب موفق).

ما دامام ابو حنيفه رحمه الله څخه واوريدل چې فرمايل يې چې زما سره دا حديثو صندوقونه دي ما دهغوي څخه ډير لږ راويستلی دي، هغه چې (د ضرورت مطابق) نفع ورباندې اخستلی شي، علامه زبيدي رحمه الله په عقود الجواهر المنيفه کې د حافظ ابو نعيم اصفهاني په سند سره د يحيى بن نصر رحمه الله دا قول رانقل کړی دی چې زه يو ځل امام ابو حنيفه رحمه الله ته ورغلم، نو کوته يې د کتابونه څخه ډکه وه، ما پوښتنه وکړه چې دا څه شی دي؟ امام صاحب رحمه الله وفرمايل چې دا د حديثو کتابونه دي.

نو ددې واقعاتو څخه دا ظاهره شوه چې په کتاب الآثار کې چې کوم احاديث دي دا دامام صاحب ټول احاديث نه دي بلکې دا دامام صاحب ډير لږ منتخب احاديث دي.

د کتاب الآثار اهميت د محدثينو په نيز ددې څخه معلومېږي چې دوي په خپلو شاگردانو ددې کتاب د مطالعې تاکيدي حکم کولو او فرمايل به يې چې بغير ددې څخه علم فقه نه شي حاصليدلی، داسې اقوال ډير زيات دي چې دامام صاحب په مناقبو کې يې په تفصيل سره کتلی شئ او همدارنگه ددې کتاب اهميت ددې څخه هم معلومېږي چې ډيرو محدثينو د کتاب الآثار شروح ليکلي دي او ډيرو محدثينو ددې کتاب په رجالو باندې کتابونه ليکلي دي، د علامه ابن الهمام شاگرد حافظ بن زين الدين قطلوبغا په کتاب الآثار يوه شرحه ليکلې ده او يو مستقل کتاب يې ددې په رجالو ليکلی دی په نوم (الاخبار لتذكرة رواة الآثار). ددې کتاب ذکر يې په (تعجيل المنفعة بذوايد رجال الاربعة) کې کړی دی، همدارنگه يې په تعجيل المنفعة کې د کتاب الآثار ټول روايات راجمع کړي دي، ځکه چې حافظ ابن حجر رحمه الله دا کتاب دامام ابو حنيفه رحمه الله، امام شافعي رحمه الله، امام مالک رحمه الله او امام احمد رحمه الله يعنې دايمه اربعه وو د رواياتو په رجالو ليکلی دی، دلامذهبه وکتوري اهلحديثو د سرگروه نواب صديق حسن خان په تحاف النبلاء کې دا خبره غلطه ده چې د حافظ ابن حجر کتاب تعجيل المنفعة د سنن اربعه وو په رجالو دی، ځکه چې حافظ ابن حجر رحمه الله د تعجيل المنفعة په مقدمه کې صراحتاً ليکلي دي چې دده مقصد دايمه يې اربعه وو د رواياتو د رجالو تذکره ده، همدارنگه الحافظ ابو بکر بن حمزه الحسيني د صحاح سته وو او دايمه وو اربعه وو د رجالو لپاره يو کتاب ليکلی دی په نوم (التذكرة لرجال العشرة) په دې کې هم د کتاب الآثار ټول روايات ذکر شوي دي.

جامع المسانيد

د کتاب الآثار څخه علاوه لويو لويو محدثينو دامام اعظم رحمه الله روايات په نوم د مسند أبي حنيفه کې راجمع کړي دي، ددې مسانيدو تعداد تقريباً شلو ته رسيږي، په دې محدثينو کې ابو نعيم اصفهاني، حافظ ابن عساكر، حافظ ابو العباس الدوري، حافظ ابن منده او حافظ ابن عدي وغيره شامل دي، حافظ ابن عدي رحمه الله په ابتداء کې دامام صاحب سخت مخالف وو، بيا چې کله دامام طحاوي رحمه الله شاگرد شو او دامام صاحب په علمي مقام باندې خبر شو نو بيا يې د سابقه خيالونو په کفاره کې مسند أبي حنيفه وليکلو دا مسانيد علامه ابن خسرو د (جامع المسانيد) په نوم راجمع کړي دي.

د امام صاحب په تصانيفو کې اويا زره احاديث

دامام صاحب رحمه الله د يو شاگرد د وينا مطابق د امام صاحب په تصانيفو کې اويا زره احاديث دي، بعضې کم ظرفه خلک اعتراض کوي چې مونږ خو دامام صاحب رحمه الله په تصانيفو کې دومره احاديث پيدا نکړل، په حقيقت کې دا معترضين يا د متقدمينو د طريقې څخه جاهلان دي او يا تجاهل کوي. ځکه چې متقدمينو به احاديث په دوو طريقو بيانول، کله به يې رسول الله صلى الله عليه وسلم ته منسوبول او مرفوعاً به يې بيانول او کله به يې د احتياط له وجې رسول الله صلى الله عليه وسلم ته د نسبت په ځای خپل قول گرځولو او د فقهي مسئلې په صورت کې به يې بيانول، پدې کې فائده دا وه چې که په نقل کې به څه خطايي راغلې وه، نو نبی کریم صلى الله عليه وسلم ته به نه منسوبيدله، بلکې دوي ته به منسوبيدله، ددې لپاره يو مثال دی چې بعضو محدثينو حضرت عمر رضی الله عنه په متوسطينو کې شمیرلی دی او شاه ولي الله رحمه الله په (ازالة الحفاء) کې په مکثرينو کې شمیرلی دی، مکثرين هغو حضراتو ته واي چې دهغوي روايات د زرو څخه زيات وي او د عمر رضی الله عنه مرفوع روايات د پنځوسو څخه زيات او د زرو څخه کم دي، نو شاه ولي الله رحمه الله چې حضرت عمر رضی الله عنه په مکثرينو کې شمیرلی دی وجه يې دا بيان کړې ده چې حضرت عمر رضی الله عنه به اکثر په دويمه طريقه حديث بيانولو، نو ددوي زيات روايات ددوي د قول په طريقه باندې مروي دي، ددې بل مثال دادی چې بعضې تابعين فرمايي:

لان نقول قال علقمه، قال عبد الله أحب الينا من أن نقول قال رسول الله

علامه ظفر احمد العثماني رحمه الله په (انجاء الوطن بامام الزمن) کې يو څو نور واقعات هم په تفصيل سره بيان کړي دي، نو امام صاحب هم احتياطاً په دوهمه طريقه روايات بيانول، که څوک د امام محمد رحمه الله کتابونه مطالعه کړي، نو ډير داسې فقهي مسائل به وگوري چې عين حديث وي، نو ددې تحقيق مطابق د امام صاحب په تصانيفو کې د اويا زرو څخه هم زيات روايات پيدا کيږي او بله وجه داده چې دلته دوه خبرې دي: يو امام صاحب ته د رواياتو رسيدل او حفظ او دوهم د رواياتو بيانول، اکثر و صحابه وو ته ډير احاديث رسيدلي وو او حفظ کړي يې وو، لکن بيان کړي روايات يې بيا هغومره نه وو، دامام صاحب رحمه الله مصروفيت چونکې د قران او سنت څخه د مسائلو استنباط وو، لهذا د امام صاحب رحمه الله ډير روايات د حديث په عنوان پاتې نه شو بلکې د فقهي مسائلو په حيثيت پاتې شو.

په امام صاحب رحمه الله باندې د اعتراضاتو مختصر جوابونه

۱- امام نسائي په کتاب الضعفاء کې دامام صاحب په باره کې فرمايي چې ليس بالقوي في الحديث.

قلنا: که د جرحې او د تعديل قواعد ته ونه کتلی شي، نو دهیڅ محدث او فقيه عدالت او فقها ته ثابت نه شي، ځکه چې په ټولو لویو لویو امامانو باندې د يو چا جرحه شته مثلاً په امام شافعي رحمه الله باندې يحيى بن معين جرحه کړې ده، په امام احمد باندې امام کرايسي جرحه کړې ده په امام بخاري باندې امام هلي جرحه کړې ده په امام او زاعي باندې امام احمد بن حنبل جرحه کړې ده، ابن حزم امام ترمذي ته مجهول وایي پخپله امام نسائي باندې ډيرو علماوو د تشيع جرحه کړې ده.

لهذا د جرحې او د تعديل خپل قوانين دي هغه په نظر کې نيول پکار دي يو اصل دادی چې د چا امامت او عدالت چې تواتر ته رسيدلی وي نو په هغه باندې ديو دوه کسانو جرحه معتبره نه ده او دامام صاحب امامت او عدالت تواتر ته رسيدلی دی.

یا ایہا الذین آمنوا اطیعوا اللہ واطیعوا الرسول وأولی الأمر منکم. [الآیة].

د تقلید مسئلہ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د تقلید لغوي او اصطلاحی معنی

د تقلید ماده قِلَادَة ده، او قِلَادَة چې د انسان په غاړه کې وي نو معنی یې په هار سره کېږي لکه استعارت من اسماء قِلَادَة (صحیح البخاري ج ۱ ص ۴۸) او چې د حیوان په غاړه کې وي، نو بیا یې معنی په پړي او پټۍ سره کېږي لکه حضرت عائشه رضی الله عنها فرمایي چې انا فتلت قلائد هدی رسول الله صلی الله علیه وسلم بیدی ثم قلدها النبی صلی الله علیه وسلم بیدیه (صحیح البخاري ص ۲۳۰) همدارنگه په ص (۲۲۹) کې حدیث دی چې (قلد النبی صلی الله علیه وسلم الهدی)

تقلید په لغت کې جعل القِلَادَة فی العنق ته وایي.

وفی الصراح تقلید در گردن افکندن حمیل وغیر ان کسی (ص ۴۳) او یوه معنی د تقلید پیروي هم ده، صاحب د کشاف اصطلاحات الفنون فرمایي چې: التقلید هو اتباع الانسان غیره الخ صف ۱۱۷۸ یعنی تقلید پیروي ته وائي الخ، نو په لغت کې د تقلید درې معنی گانې شوی ۱- جعل القِلَادَة فی العنق یعنی بل چاته پړي پر غاړه کې وراچول، ۲- جعل القِلَادَة فی العنق، یعنی خپل ځان یا بل چاته هار په غاړه کې اچول، ۳- الاتباع، یعنی پیروي.

فائده: په دوهمې معنی کې مونږ داسې وویل چې خپل ځان یا بل چاته هار په غاړه کې اچول او په اوله معنی کې مو داسې وویل چې بل چاته پړي په غاړه کې وراچول، ځکه چې هار کله سړی خپل ځاته په غاړه کې اچوي او کله یې بل چاته په غاړه کې وراچوي او پړي همیشه سړی بل چاته په غاړه کې وراچوي.

وفي الاصطلاح: ۱- هو اتباع الانسان غیره علی ظن أنه محق فی الدلیل بلا نظر فی الدلیل)

النای شرح الحسامي ص ۱۸۰)

۲- یا قبول قول الغير من غير دليل دلتہ من غير دليل د قبول سرہ لکیري یعنی قول د غیر بہ دلیل لری لکن مطالبہ د دلیل بہ تربنہ نہ کیری۔

علامہ جرجانی رحمہ اللہ فرمایي چي: التقليد عبارة عن قبول قول الغير بلا حجة (کتاب التعريفات ص ۴۸)

۳- مولانا اشرف علي تھانوی رحمۃ اللہ علیہ یی داسي تعريف کوي چي: تقليد ديته وائي چي ديو چا خبرہ ومني پدي اعتماد چي دده خبرہ لہ دليل سرہ موافقہ دہ لکن د دليل مطالبہ تربنہ ونہ کري الانصاف (صف ۳)

۴- پہ مولوي يعقوب کي يي داسي تعريف ليکلي دي چي: التقليد اتباع الانسان غيره فيما يقول او يفعل معتقداً للحقية من غير نظر وتأمل في الدليل ص (۳۸۰)

۵- د نور الانوار پہ حاشیہ کي يي داسي تعريف ليکلي دي چي: التقليد اتباع الرجل غيره فيما سمعه يقول او في فعله على زعم أنه محق بلا نظر في الدليل (قمر الاقمار، حاشیہ نور الانوار مبحث افعال النبي صلى الله عليه وسلم ص ۲۱۶)۔

۶- صاحب د کشاف اصطلاحات الفنون يي داسي تعريف کوي چي (اتباع الانسان غيره فيما يقوله او يفعله من غير نظر الى الدليل كأن هذا المتبع جعل قول الغير او فعله في عنقه) کشاف اصطلاحات الفنون ص ۱۱۷۸ وفي البعض ج ۳ ص ۵۰۸، باب القاف

۷- د لامذہبوشیخ الاسلام ثناء اللہ امرتسري يي داسي تعريف کوي چي: تقليد کہتے ہے کہے کا قول محض اس حسن تن پرماں لینا کہ یہ دلیل کی موافق تلاءے گا اور اس سے دلیل کے تحقیق نہ کرنا (فتاویٰ ثنائیہ ج ۱ ص ۲۶۱)

۸- شاہ ولي اللہ دہلوي يي داسي تعريف کوي چي اتباع الرواية دلالة درواية شخص مراد شريعت دی او د دلالت شخصہ مراد راہنمائي دہ، یعنی ديو ماہر شريعت پہ راہنمائي کي پہ شريعت باندی عمل کول او ماہر شريعت مجتہد دی، نو مجتہد او امام خدای او پیغمبر ندی بلکي راہنما دی

نو دغير مجتهد لپاره په قران او سنت دعمل درې طريقې دي:

اول: چې د مجتهد د راهنمايۍ څخه بغير بالذات پرې عمل وکړي لکه د واييانو ملایان يې چې دعوه کوي، دوهم: دا چې دغير مجتهد په راهنمايې کې ورباندې عمل وکړي لکه د واييانو عوام چې ددې زمانې دکوم پېښوري کنړي او باجوړي په راهنمايۍ کې ورباندې عمل کوي، دهمدوي کتابونه گوري او بيا دهمدې کنړي، پېښوري او باجوړي له وجې کله قادياني شي کله پرويزي شي او کله بله بلاترينه جوړه شي، دريم: دا چې د مجتهد په راهنمايۍ کې ورباندې عمل وشي دا تقليد محمود دی، د واييانو د ملایانو مثال دهغه ړندو دی چې بغير د راهنما څخه سفر کوي نو دا هلاکيږي، د واييانو دعوامو مثال دهغو ړندو دی چې دبل ړوند په راهنمايۍ کې سفر کوي دا هم هلاکيږي او د مقلدينو مثال دهغو ړندو دی چې دخير خواه، راه بلد، راهنما په راهنمايۍ کې سفر کوي، دا منزل ته رسيږي، يا داسې ووايه چې د واييانو د ملایانو مثال دهغه مريض دی چې ډاکټر ندی او د طب د کتابونو څخه ځان ته نسخه ليکي دا هلاکيږي او د واييانو دعوامو مثال دهغه مريض دی چې ډاکټر ندی او بل مداري ته وايي چې ته ماته د طب د کتابونو څخه نسخه وليکه دا هم هلاکيږي او د مقلدينو مثال دهغه مريض دی چې ډاکټر ندی ليکن سپيشلسټ ډاکټر ته وايي چې ته ماته د طب د کتابونو څخه نسخه وليکه نو دده علاج کامياب دی، نو پدې دغير مقلدينو دا اعتراض دفع شو چې دوي وايي چې

ايا قران او حديث صرف د مجتهد لپاره دي؟

ځکه چې مونږ وايو چې دا حکامو ايتونه او حديثونه ايماناً و عملاً د مجتهد او مقلد دواړو لپاره دي او استنباط يواځې د مجتهد لپاره دي، يو بل اعتراض هم دفع شو چې: غير مقلدين وايي چې قرآن کریم او سنت نبوي صلی الله عليه وسلم شته، زه په همدغو دواړو عمل کوم او بل هيڅ شی نه منم، او تاسو حنفیان له دې دواړو څخه علاوه فقه هم منی، يا وائي چې زه د الله جل جلاله او د پيغمبر صلی الله عليه وسلم څخه علاوه د بل چا خبره نه منم، او تاسو حنفیان د امام صاحب رحمۃ الله عليه خبره منی، نو مونږ ورته وايو چې تقليد دې ته وايي چې ديو مجتهد په راهنمايۍ کې په دين باندې عمل وشي،

نوامام صاحب رحمہ اللہ صرف راہنما او شارح دی شارع نہ دی، شارع حقیقی صرف اللہ تعالیٰ دی او شارع مجازی رسول اللہ ﷺ دی، نومونر د الله جل جلاله او د پیغمبر ﷺ خبره منو، دامام صاحب رحمۃ اللہ علیہ په رہنمائی کې او تاسو د الله جل جلاله او د پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم د خبرې د منلو دعوه کوی لکن ددې زمانې د ملایانو په رہنمائی کې، ځکه چې تاسو ددې زمانې د ملایانو پښتو فارسي او اردو کتابونه گورئ، بلکې په حقیقت کې تاسو دیو زور هندو نام نهاد مسلمان هري چند بن دیوان چند کتھري په رہنمائی کې په دین باندې عمل کوی ځکه چې د فقهې حنفی په خلاف مخکې همدې هندو یو کتاب ولیکلو په نوم الظفر المبین، اوستاسو غیر مقلدین علماء د همدې هندو د کتاب څخه نقالی کوی، نو زموږ او ستاسو په مابین کې فرق صرف د راہنما په اعتبار سره دی، زموږ راہنما د خیر القرون مجتهد اعظم دی او ستاسو راہنمایان ددې زمانې ملایان، بلکې همغه زور هندو دی.

۲- د الله تعالیٰ او د الله تعالیٰ د نبی ﷺ خبرې منصوصات دي په منصوصاتو کې خو اختلاف نه شته، اختلاف خو په اجتهادياتو کې دی په اجتهادياتو کې وکتوربان څه کوي؟

جامع او مانع تعریف

په فقهې مسائلو کې د تقلید لپاره جامع او مانع تعریف دادی چې ۱- په اجتهادي ۲- مفتی به مسائلو کې ۳- د غیر مجتهد لپاره ۴- بغیر د مطالبې د دلیل ۵- د داسې مجتهد د خبرې منل چې دهغه مجتهد والی په دلیل شرعي سره ثابت وي ۶- او دهغه مذهب اصولاً و فروعاً مدون وي ۷- او مقلد ته په تواتر رسیدلی وي.

که غیر مقلد ووايي چې د اتعریف چا لیکلی؟

قلنا چې دا د تقلید د ټولو تعریفونو خلاصه ده او د تقلید حقیقی تصویر دی، که تاته پکې د اعتراض ځای ښکاري، نو اعتراض وکړه چې زه جواب درکړم داسې مه وایه چې فلان د الیکلي او فلان د الیکلي، د فلان خبره خواته دلیل ندی، تقلید څه کوم او زما د عمل نقشه به هم زه پیش کوم.

توضیحات

(۱) اجتهادي مسائل:

اجتهادي مسائل تقریباً پنځه قسمه دي:

اول: مسائل غیر منصوصہ.

دوہم: مسائل منصوصہ متعارضہ.

دریم: مسائل منصوصہ محتمل التأویل.

خلورم: مسائل مجملہ.

پنجم: مسائل منصوصہ غیر مبینۃ الحکم. دا پنخہ وارہ غیر واضح مسائل دی او پہ دے مسایلو بہ مقلد د مجتہد پہ راہنمائی کے عمل کوی.

او مسائل منصوصہ غیر متعارضہ، غیر محتمل التأویل، مبینۃ الحکم: غیر اجتہادی او واضح مسائل دی، پداسے مسایلو کے تقلید نہ دی واجب.

د مسائل غیر منصوصہ وو مثال: لکہ غومبسہ (موچی) چے پہ اوبو کے وغورزیبری او بہ نجسیبری او کہ نہ؟ پہ تلیفون باندے نکاح کیبری او کہ نہ؟ یا پہ پیچکاری باندے روژہ ماتیریبری او کہ نہ؟ یا دیو انسان بل انسان تہ وینہ ورکول، دا مسائل غیر منصوصہ دی او دایوہ نہ دہ بلکے پہ لکونو دی دمعاملاتو اکثر غیر منصوص مسائل دی.

مجتہد دا مسائل راجع کوی مسائلو منصوصہ ووتہ او غیر مجتہد د مجتہد پہ راہنمائی کے ورباندے عمل کوی، مثلاً غومبسہ چے پہ اوبو کے وغورزیبری نو او بہ نہ نجسیبری، حکہ چے غومبسہ پہ مچ قیاسیبری او د مچ حکم منصوصی دی، چے پہ اوبو کے وغورزیبری، نورسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی چے پکے دوب یے کړئ او بیایے ترینہ بهر وغورزوئ، حکہ چے پہ یو وزر کے یے داء او پہ بل کے دوا دہ، نو اوس داء او دوا د غومبسو پہ وزرونو کے ثابت نہ دی، لہذا د غومبسو دوبول پہ اوبو کے نشته، لکن کہ دوب کړی شو نو او بہ نہ نجسیبری، حکہ چے د مچ پہ شان روانہ وینہ پہ کے نشته.

او مسائل منصوصہ متعارضہ: لکہ د کونڈے دعدت پہ بارہ کے دوه قسمہ ایتونہ دی پ یو ایت کے ورتہ یو کال عدت ذکر دی او پہ بل ایت کے ورتہ خلور میاشتی اوس ورخے عدت ذکر دی او ہمدارنگہ رفع

او مسائل منصوصه محتمل التأويل: لکه د اقول د الله تعالی چي: [يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ الْآيَه] په دې آيت کې د لفظ د قروء شخه طهر او حیض دواړه اخستيل کيدای شي، خو يو مجتهد حیض اخلي بواسته القرائن او بل مجتهد طهر اخلي، او غير مجتهد د مجتهد په راهنمايي کې ورباندې عمل کوي.

مسائل منصوصه مجمله: لکه: فاغسلوا وجوهکم نو دمنځ وینځل فرض دي، لکن مخ دکوم ځای څخه ترکوم ځای پورې دی؟ نو دمقدار په بیان کې دا آیت مجمل دی، همدارنگه دعبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ په حدیث کې راځي چې (اذا رکع أحدکم فقال فی رکوعه سبحان ربی العظیم ثلاث مرۃ فقد تم رکوعه) نو اوس دوه ځلې او یا یو ځلې سبحان ربی العظیم کافي دی او که نه؟ نو پدې کې دا ایت مجمل دی، همدارنگه: (یاایها الذین امنوا اذا قمتم الی الصلوة فاغسلوا الخ) دلته اذا قمتم مجمل دی، ځکه چې دفعل څخه مراد کله ۱- نفس فعل وي لکه فاغسلوا چې نفس غسل ترینه مراد دی ۲- او کله ترینه مراد دعوه دفعل وي لکه لاتزکوا أنفسکم، دتزکیې څخه منع نده بلکې ددعوي دتزکې څخه منع ده او دعوه دتزکې په ایت کې صراحة نشته نو دا ایت په دعوه دتزکيې کې مجمل دی

۳- او کله ترینه مراد اراده دفعل وي لکه (إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ) ای إذا أردتم نو اراده صراحتاً نده ذکر شوې نو دا ایت په اراده دفعل کې مجمل دی.

اوسائل منصوبه غیر مبینه الحکم: لکه په لمانځه کې دقراءت ذکر په نص کې راغلی دی لکن حکم ټی په نص کې ندی راغلی چې فرض دی که واجب دی او که سنت دی؟ دلته مجتهد صرف حکم لگوي چې په، إذا قمتم إلى الصلوة فاغسلوا وجوهکم، کې امر د فرضیت لپاره دی، إذا کبر فکبروا کې امر د فرضیت لپاره دی، إذا قال سمع الله لمن حمده فقولوا ربنا لک الحمد کې امر د استجاب او سنتیت لپاره دی، دا حکمونه مجتهد لگوي.

اوسائل منصوبه غیر متعارضه، غیر محتمل التأویل، مبینه الحکم: لکه د عقاید و مسایل، پنځه لمونځونه، روژه، زکات و غیره ددې مسایلو یو اثبات من النصوص دی او بل ټی فهم من النصوص دي، ددې مسایلو د اثبات من النصوص لپاره تقلید نه دی واجب، البته ددې مسایلو د فهم من النصوص لپاره تقلید شته، قال الخطيب: فی الفقیه والمتفقہ ص (۱۳۸ و ص ۱۳۹) والأحكام علی ضربین عقلي، و شرعي فأما العقلي فلا يجوز فيه التقليد كمعرفة الصانع وصفاته، ومعرفة الرسول وصدقته، وغيره ذلك من الأحكام العقلية وأما الأحكام الشرعية فضربان أحدهما يعلم ضرورة من دين الرسول صلى الله عليه وسلم كالصلوة الخمس والزكاة وصوم شهر رمضان، والحج وتحريم الزنا، وشرب الخمر وما أشبه ذلك فهذا لا يجوز التقليد فيه لأن الناس كلهم يشتركون في إدراكه والعلم به، فلا معنى للتقليد فيه، وضرب آخر لا يعلم إلا بالنظر والاستدلال كفروع العبادات والمعاملات، والفروج، والمناكحات وغير ذلك من الأحكام، فهذا يسوغ التقليد بدليل قوله تعالى (فَاسْتَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ). ذیل العقد الفريد ص (۵۶ و ص ۵۷)

خطیب د (الفقیه والمتفقہ) په ص ۱۳۸ و ص ۱۳۹ کې فرمایي چې احکام په دوه قسمه دي:

اول عقلي، دوهم شرعي، په عقلي احكامو كې تقليد نه دی جايښ، لكه معرفت د صانع او د صفاتو د صانع او معرفت در رسول ﷺ او د صدق در رسول ﷺ او همداسې نور احكام عقليه! او شرعي احكام په دوه قسمه دي.

اول: هغه دي چې د نبي ﷺ د دين څخه بده رافهميږي، لكه پنځه لمونځونه او زكات، درمضان روژه، حج، او د زنا حرمت، او د شرابو د څكلو حرمت او همداسې نور، نو پداسې قسم احكامو كې تقليد نه دی جايښ، ځكه چې په داسې احكامو باندې ټول خلك پوهيږي نو په داسې احكامو كې تقليد ته ضرورت نشته.

دوهم: هغه دي چې هغه دنظر او داستدلال څخه بغير نه رافهميږي لكه فرعي عبادات او معاملات او د فروج او دنكاح مسئلې او همداسې نور احكام، نو په داسې احكامو كې تقليد جايښ دی، ځكه چې الله تعالى فرمايي چې (فَاسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ)

في خلاصة التحقيق: فالأمر المتفق عليه المعلوم من الدين بالضرورة لا يحتاج إلى التقليد فيه لاحد الاربعة كفرضية الصلوة والصوم والحج ونحوها وحرمة الزنا واللواط وشرب الخمر والقتل والسرقه والغصب وما اشبه ذلك والامر المختلف فيه هو الذي يحتاج الى التقليد فيه آه (خلاصة التحقيق في بيان حكم التقليد والتلفيق للشيخ عبدالغني النابلسي رحمه الله

ص ٤ استنبول تركيا)

وفي الفقيه والمتفقه: واما الاحكام الشرعية فضربان احدهما يعلم ضرورة من دين رسول الله صلى الله عليه وسلم كالصلوة الخمس والزكاة وصوم شهر رمضان والحج وتحريم الزنا وشرب الخمر وما اشبه ذلك فهذا لا يجوز التقليد فيه لان الناس كلهم يشتركون في ادراكه والعلم به فلا معنى للتقليد فيه وضرب آخر لا يعلم الا بالنظر والاستدلال كفروع العبادات والمعاملات والفروج والمناكحات وغير ذلك من الاحكام فهذا يسوغ فيه التقليد بدليل قول الله عز وجل فاسئلوا اهل الذكر ان كنتم لاتعلمون ولانالو منعنا التقليد في هذه المسائل التي هي من فروع الدين لاحتاج كل احد ان يتعلم ذلك وفي ايجاب ذلك قطع عن المعاش وهلاك الحرث والماشية

وجب ان يسقط ، (الفقيه والمتفقه للخطيب البغدادي رحمه الله ص ٥٤٢ الجزء الثامن، تقسيم مؤلف، باب الكلام في التقليد وما يسوغ منه وما لا يسوغ، مكتبة شان اسلام پشاور) نو تقلید په دې پنځو اجتهادي مسائلو کې کيږي په غير اجتهادي مسائلو کې تقلید نه دی واجب ایان کله اعتراض کوي چې:

قران او حدیث شته نو تقلید ته څه ضرورت دی؟

نو جواب دادی چې په قران او حدیث کې دوه قسمه مسایل دي اول منصوصات دوهم اجتهادات په منصوصاتو کې تقلید نه وي بلکې تقلید خو په اجتهاداتو کې وي. او په اجتهاداتو باندې دمجتهد د اهنائي څخه بغير عمل نه دی ممکن.

کله وایي چې فلان تعریف مثلاً د تقلید تعریف د امام صاحب څخه پیش کړه ، نو جواب دادی چې تعریفات خو د اجتهاداتو څخه ندي او تقلید په پدغو پنځو اجتهاداتو کې کيږي. فانقیل: چې تعریفات د اجتهاداتو څخه نه دي نو بیا به د منصوصاتو څخه وي نو په نص کې یې وښایه؟

قلنا: منصوصاتو او اجتهاداتو ته علوم نقلیه عالیه تقسیم شوی دی او تعریفات د علوم آلیه وو څخه دی ، همدارنگه کله وایي چې تاسو چې تقلید ته واجب وایي نو دا مونږ ته د امام صاحب څخه ثابت کړئ، نو جواب وشو چې تقلید خو په اجتهادي مسایلو کې کيږي او د نفس تقلید مسئله اجتهادي نه ده . همدارنگه وروسته به د دیارلسم سوال د جواب لاندې تحقیق راشي چې امام صاحب ویلي دي چې غیر مجتهد به تقلید کوي، همدارنگه د مدعي په ذمه دلیل دی د خاص دلیل مطالبه نه ده صحیح، مثلاً د البینه علی المدعي مطابق د مدعي په ذمه شاهدان وي ، لکن مدعي علیه ترینه د خاصو شاهدانو مطالبه نشي کولی ، مثلاً داسې ورته نه شي ویلی چې صدر او وزیر اعظم دې شاهدی وایي.

همدارنگه کله چې د کوم غیر مقلد څخه پوښتنه وکړئ چې ته د چا په مذهب یې؟ نو هغه درته وایي چې زه په قران او حدیث عمل کوم. نو دا جواب یې د سوال سره مطابق نه دی، ځکه چې قران او حدیث خو منصوصات دي او سوال د منصوصاتو په باره کې ندی شوی بلکې د اجتهاداتو په باره کې شوی دی ، نو ته د چا په مذهب یې؟ ددې معنی داده چې ته په اجتهاداتو کې په دین باندې څرنگه عمل کوي؟ خپله

مجتهد یې او که د بل مجتهد په راښمائي کې پرې عمل کوي؟ که ته وايې چې زه خپله مجتهد یم نو بیا خپل مجتهد والی په دلیل شرعي سره ثابت کړه، په کوم ایت کې راغلي دي چې ته مجتهد یې؟ یا په کوم حدیث کې راغلي دي چې ته مجتهد یې؟ او که د بل مجتهد په راښمائي کې پرې عمل کوي نو هغه څوک دی؟ او دهغه په مجتهد والي شرعي دلیل څه دی؟

خلاصه دا چې ته د چا په مذهب یې؟ د دې معنی داده چې په اجتهادياتو کې د چا په راښمائي کې په دین عمل کوي؟ نو په جواب کې دا ویل چې زه په قران او حدیث باندې عمل کوم د سوال سره مطابق ندی، ځکه چې سوال د قران او حدیث باره کې ندی شوی، بلکې د اجتهادياتو په باره کې شوی دی.

فانقیل: چې دا په کم ځای کې راغلي دي چې تقلید صرف په اجتهادي مسائلو کې کیږي؟

قلنا: د واضح نص په موجودگی کې تقلید ته ضرورت نشته، ځکه چې تقلید د دې لپاره کیږي چې مجتهد درته غیر واضح مسئله واضح کړي او چې مسئله پخپله په نص کې واضح ذکر شوې وي، نو بیا یې توضیح ته څه ضرورت دی؟

همدارنگه په قران کریم کې دهغه چا مذمت راغلی دی چې د نص په مقابل کې تقلید کوي دا د مشرکینو طریقه وه او په اجتهادي مسائلو کې د تقلید اجازت، الله تعالی ورکړی دی د اولی الامر منکم په تشریح کې به تفصیل راشي ان شاء الله.

(۲) مفتی به مسائل:

تقلید په مفتی به مسائلو کې کیږي، که غیر مقلد د فقهي په غیر مفتی به مسایلو اعتراض وکړو نو ته به جواب ورکړې چې تقلید په مفتی به مسائلو کې کیږي.

د غیر مقلد سره مختصره مکالمه

غیر مقلد: د امام صاحب ولې کله په یوه مسئله کې دوه قوله وي؟

قلنا: (۱) په یوه مسئله کې ولې کله د قران دوه ایتونه وي؟ لکه د کونډې د عدت په باره کې د یو

کال د عدت ایت هم شته او د څلورو میاشتو اولسو ورځو د عدت ایت هم شته.

(۲) په یو مسئله ولې کله د نبي کریم صلی الله علیه وسلم دوه حدیثه وي؟ لکه په مس الذکر باندې د اودس د ماتیدلو حدیث هم شته او د نه ماتیدلو هم شته.

غیر مقلد: هلته خو یو ناسخ او بل منسوخ وي؟

قلنا: همدارنگه د امام صاحب یو قول راجح او بل مرجوح وي، په قرآن او حدیث کې د ناسخ او منسوخ کلمې استعمالیږي او په فقه کې د راجح او مرجوح کلمې استعمالیږي. غیر مقلد: نو بیا غیر مفتی او مرجوحو مسائلو ته څه ضرورت دی؟ چې عمل پرې نه کوی نو ولې یې د کتابونو څخه نه اوباسی؟

قلنا: (۱) د قرآن څخه ولې منسوخ ایتونه نه دي ویستلی شوي؟ (۲) د احادیثو څخه ولې منسوخ او غیر معمول په احادیث ندي ویستلی شوي؟ (۳) تحقیقي جواب دادی چې یو حدیث ته صحیح او یا ضعیف ویل اجتهادي دي، کیدلی شي چې یو محدث یو حدیث ته صحیح ووايي لکن هغه په نفس الأمر کې ضعیف وي او یا یو محدث یو حدیث ته ضعیف ووايي او هغه په نفس الأمر کې صحیح وي، همدارنگه په فقه کې یوې مسئلې ته مفتی به ویل او بلې ته غیر مفتی به ویل اجتهادي دی کیدلی شي چې یو مجتهد یوې مسئلې ته مفتی به ووايي او هغه په نفس الأمر کې غیر مفتی به وي او یا یو مجتهد یوې مسئلې ته غیر مفتی به ووايي او هغه په نفس الأمر کې مفتی به وي.

غیر مقلد: د امام صاحب ولې دوه قوله وي یو راجح او مفتی به او بل مرجوح او غیر مفتی به؟

قلنا: چې کله په یو ایت او یو حدیث کې دوو مسئلو ته اشاره وي، بعضې دلائل یوې مسئلې ته ترجیح ورکوي او بعضې دلائل بلې مسئلې ته ترجیح ورکوي، لکه مدة الرضاعة: پدې کې د امام صاحب دوه قوله دي، مفتی به قول یې دادی چې مدة الرضاعة دوه کاله دی، مور به دوه کاله ماشوم ته تې ورکوي او غیر مفتی به قول یې دادی چې مدة الرضاعة دوه نیم کاله دی، مور به دوه نیم کاله ماشوم ته تې ورکوي او دا دواړه مسئلې په یو ایت کې ذکر شوې دي، یوه صراحة ذکر شوې ده او بله اشاره، الله تعالی فرمایي: (وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمِّمَ الرِّضَاعَةَ) وروسته الله تعالی فرمایي: (وَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا) نو په دې ایت کې دوه کاله صراحة ذکر

دی او دوه نیم کاله اشاره، یعنی بنحی دې بجې ته دوه کاله تی ورکوي، اوس که ددې څخه وروسته په رضا او مشوره ددوي اراده وي چې د تي څخه یې بیل کړي نو گناه ورباندې نشته.

که ددو کلونو څخه وروسته د تي د دور کولو گنجایش نه وی نو د تي څخه بېلول به یې دوالدینو د رضا او مشورې پورې نه معلق کولو، د فان اراد الخ څخه معلومیږي چې ددو کلونو څخه د زیات رضاعت گنجایش شته، نو اوس هغه زیاته موده څومره ده؟ نو الله تعالی یې په بل ایت کې بیانوي چې ﴿وَحَلَّةٌ وَفَضْلَةٌ ثَلَاثُونَ شَهْرًا﴾ نو هغه زیاده پدې ایت کې ذکر شو چې دوه نیم کاله دی، بیا هم دوه کلونو ته په مدة الرضاعة کې اعتبار دی او دوه نیمو کلونو ته په حرمت الرضاعة کې اعتبار دی، همدارنگه کله د یو ایت یا حدیث څخه یوه مسئله راعلمو میږي او د بل ایت او حدیث څخه بله مسئله راعلمو میږي.

(۳) تقلید د غیر مجتهد لپاره دی:

تقلید په غیر مجتهد باندې واجب دی، نو پدې سره هم د غیر مقلدینو ډیر اعتراضات دفع شو.

۱- غیر مقلد: نه دامام صاحب په مذهب یې نو امام صاحب د چا په مذهب وو!

قلنا: تقلید په غیر مجتهد باندې واجب دی او امام صاحب مجتهد وو، لهذا مقلد نه وو لکن غیر مقلد هم نه وو ځکه چې متعارف غیر مقلدین، نه مجتهدین دي او نه مقلدین.

غیر مقلد: مقلدین تقلید نه واجب وایي نو امام صاحب نارک د واجبو شو!

قلنا: ۱- په هر سړي د خپل نبي کریم صلی الله علیه وسلم د کلمې ویل واجب دي، نو محمد صلی الله علیه وسلم د کوم نبي کلمه ویلې ده؟ که ته وایي چې محمد صلی الله علیه وسلم د بل چا کلمه نده ویلې نبي کریم صلی الله علیه وسلم خو خپله نبي وو، نو همدارنگه مونږ وایو چې په امام صاحب باندې تقلید نه وو واجب امام صاحب خو خپله مجتهد وو.

۲- په جماعت سره لمونځ ضروري دی، په جماعت سره لمونځ دادی چې دامام شاته اقتداء وکړي نو مقتدیانو خو داما پسې اقتداء کړې ده لیکن امام دچا پسې اقتداء کړې دی؟ که ته وایي چې په امام باندې دبل چا پسې اقتداء لازمه نه ده، هغه خو خپله امام دی، نو همدارنگه مونږ وایو چې په امام صاحب تقلید نه وو واجب هغه خو خپله مجتهد وو.

غیر مقلد: امام مہدی رحمہ اللہ بہ دجا پہ مذہب وی؟

قلنا: چي امام دي ورته وويلي نو بيا خرننگه وايئ چي دجا په مذہب به وي؟ هغه خو به خپله امام او مجتهد وي خو اميد شته چي دهغه اجتهاد به د امام صاحب د اجتهاد سره موافق وي، همدارنگه دا سوال هم دفع شو چي عيسى عليه السلام به دجا په مذہب وي؟ حكه چي عيسى خو به خپل اجتهاد كوي خو اميد شته چي دهغه اجتهاد به هم د امام صاحب رحمہ اللہ د اجتهاد سره موافق وي.

(۴) په تقلید کې مطالبه د دليل نه وي:

تقليد دېته نه وايي چي ديو چا بي دليله خبره ومنې، بلكې تقليد دېته وايي چي ديو مجتهد بادليله خبره ومنې خو مطالبه د دليل ونكړي، يعني د مجتهد سره دليل وي لکن ته صرف مطالبه د دليل نه كوي، ۱- مثلاً مونږ هم حج كوو. او غير مقلدين هم حج كوي لکن د حج د ټولو مناسكو تفصيلي دلائل اكثر و ته ياد ندي، صرف دا اعتماد دهر چا سره دي چي ددې هرڅه دلائل شته لکن څوك ئي مطالبه نه كوي نو د تقليد د مخكيني تعريفاتو مطابق دا تقليدي حج شو، نو څوك چي تقليد مني دهغو د عقيدې مطابق دا حج موجب د ثواب دي، او څوك چي تقليد ته كفر او شرك وائي نو دهغو د فتوو مطابق دا په اربونو، اربونو حاجيانو په حرم كې حج ندي كړي بلكه كفر او شرك ئي كړي دي. معاذ الله

۲- همدارنگه د لمانځه د ټولو اقوالو او افعالو دلائل اكثر و ته ندي ياد، صرف دا اعتماد دهر چا سره دي چي ددې هرڅه دلائل شته لکن مطالبه د دلائلو نكوي، نو ددې تعريفونو مطابق دا تقليدي لمونځ شو، څوك چي تقليد مني دهغوي د عقيدې مطابق دا لمونځ موجب د ثواب دي، او څوك چي تقليد ته كفر او شرك وائي دهغوي د فتوو مطابق دا په اربونو، اربونو مسلمانان لمونځونه نه كوي بلكه كفر او شرك كوي. معاذ الله

۳- په اربونو، اربونو مسلمانانو د قرآن كريم تلاوت كړي دي او كوي ئي، لکن د قرآن (دهر حركت او سكون، دهر زير، او هر زير، دهر پيښ، او دهر غږوندي) دلائل اكثر و ته ندي ياد، صرف دا اعتماد ورسره دي چي ددې ټولو دلائل شته دي لکن مطالبه د دلائلو نه كوي، نو ددې تعريفونو مطابق دا تقليدي تلاوت شو، نو څوك چي تقليد مني دهغوي د فتوو مطابق دا تلاوت موجب د ثواب دي، او

شوڪ چي تقليد ته كفر او شرڪ وائي دهغوي دفتوو مطابق دا به اربونو، اربونو مسلمانانو نه تلاوت كړي دي او نه ئي كوي، بلكه كفر او شرڪ ئي كړي دي او كوي ئي. معاذ الله

۴- كله چي مسلمانان دېرشول نو حضرت عثمان رضي الله عنه په خپل اجتهاد د جمعې د لمانځه لپاره يو اذان زيات كړو، ټولو صحابه وو او تابعينو د حضرت عثمان رضي الله عنه دا اجتهادي فيصله ومنله او هېچا مطالبه د دليل ونكړه، يواځې صحابه وو او تابعينو نه بلكې د حضرت عثمان رضي الله عنه د زمانې څخه په هندوستان باندې تر انگرېزي دورې پورې پدې څه د پاسه دولس سوه كلونو كې هېڅ مسلمان هم نه اعتراض و كړو او نه يې مطالبه د دليل وكړه، نو ددې تعريفونو مطابق دا ددې ټولو صحابه وو او تابعينو رحمهم الله بلكې د دنيا د ټولو مسلمانانو تقليد شو، او ددې ټولو اجماع شوه په تقليد باندې، نو څوك چي تقليد ته واجب وايي دهغوي دفتوو مطابق داپه اربونو، اربونو مسلمانانو صحابه وو او تابعينو ټولو اتيان بالواجب كړي دي او څوك چي تقليد ته شرڪ او كفروايي دهغوي دفتوو مطابق دا ټول صحابه كرام رضي الله عنهم او تابعين رحمهم الله كافران او مشركان وو. معاذ الله

۵: اسلام يقيناً چي حق دين دي، نن سبا اكثر مسلمانان داسې دي چي د اسلام حقانيت مني، لکن دلايل ورته ندي ياد، او نه يې په دلايلو پوهېږي، صرف دا حسن ظن ورسره دي چي د اسلام د حقانيت دلايل دېر دي چي مشائخو ته ياد دي، نو د مخكنيو تعريفونو مطابق داسې اسلام ته تقليدي اسلام وايي، د اهل سنت والجماعت دفتوو مطابق دا كسان مسلمانان دي، او څوك چي تقليد ته شرڪ او كفر وايي، نو دهغوي دفتوو مطابق دا كسان كافران او مشركان دي.

۶: مثلاً يو عيسايي سړي دي رحمت مسيح نومېږي، هغه اسلام راوړو، علماو ور باندې نوم رحمت الله كېښودو، هغه ته د عيسايت په بطلان هېڅ دليل ندي معلوم، بغير د مطالبې د دليله يې عيسائيت پرېښي دي، او نه ورته د اسلام د حقانيت دلائل معلوم دي، او نه يې د چا څخه د دلايلو مطالبه كړې ده بغير د مطالبې د دليله يې اسلام راوړي دي، صرف دا حسن ظن او ښه گمان ورسره دي چي د اسلام حق دين دي،

او حقانیت یی په دلایلو باندې ثابت دی چې مشایخو ته یا ددی د تقلید د مخکنیو تعریفونو مطابق دې ته تقلیدي اسلام وایي.

د اهل سنت والجماعت (مقلدینو) د فتوو مطابق دا سړی صحیح مسلمان شو، او څوک چې تقلید ته شرک وایي دهغوي د فتوو مطابق دا سړی مشرک راغلی وو او مشرک لارو، ځکه چې ده عیسائیت تقلید اړېښود او اسلام یې هم تقلید ا قبول کړو.

(۵) د داسې مجتهد تقلید واجب دی چې دهغه مجتهد والی به دلیل شرعي سره ثابت وي:

که غیر مقلد (هرې چند ملا) ووايي چې زه هم مجتهد یم زما تقلید وکړه!

قلنا: ته مجتهد نه یې ځکه چې نه په کوم ایت کې راغلي دي چې غیر مقلد هري چند هم مجتهد دی او نه په حدیث کې راغلي دي چې هري چند مجتهد دی، ته خپل مجتهد والی په خپلو دوو دلایلو شریعو ثابت کړه چې صرف قرآن او حدیث دی، نو په کوم ایت او یا کوم حدیث کې صراحتاً راغلي دي چې لامذهب هري چند مجتهد دی او زموږ دلائل څلور دي قرآن، حدیث، اجماع او قیاس او امام ابو حنیفه رحمه الله د اهل فن یعنی د مجتهدینو په اجماع سره مجتهد دی.

فائده: نن سبا د مجتهد پیدا کیدل عقلاً هم ممکن دي او شرعاً هم، عقلاً او شرعاً محال ندي، لکن عادهً ممکن نه دي، یعنې اوس د مجتهد وجود محال دی عادهً، داسې څوک دی چې خپل اصول ولري او دا اصول او د اصولو څخه راویستلي شوي فروع یې مدون وي؟

۵-۶ داسې مجتهد تقلید واجب دی چې دهغه مذهب اصولاً او فروعاً مدون وي:

۱- که غیر مقلد ووايي چې د فلان صحابي تقلید ولی نه کوی!

قلنا: داسې کوم صحابي دی چې دهغه مذهب اصولاً او فروعاً مدون وي؟

۲- غیر مقلد: قرآن او حدیث د هر صحابي مذهب دی او قرآن او حدیث مدون دی، لهذا د هر صحابي مذهب مدون شو.

قلنا: قرآن او حدیث منصوصات دي او ددې څخه مستنبط او را ایستلی شوي مسائل اجتهاديات دي او تقلید په اجتهادياتو کې کیږي نو داسې کوم صحابي دی چې اجتهاديات یې مدون وي،

۳- غیر مقلد: منصوصاتو او اجتهادياتو کې څخه فرق دی!

قلنا: منصوصات دین دی او اجتہادیات مذہبونه وی.

ددین او مذهب په منځ کې فرق

اول: دین د منصوصاتو نوم دی او مذهب د اجتہادیاتو نوم دی لکه ﴿وَالْبَطَلَةُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ﴾ دا دین دی او د قرء تشریح چې حیض او یا طهر دی مذہبونه دي، ځکه چې د تشریح مجتهد دخپل اجتہاد مطابق کوي، نو طهر او حیض اجتہادیات شو، دوهم: فرق دادی چې: د دین څخه انکار کفر دی او دیو خاص مذهب څخه انکار کفر ندی، لکه د قرء څخه انکار کفر دی او د حیض څخه انکار کول او طهر مرادول یا د طهر څخه انکار کول او حیض مرادول کفر ندی، دریم: فرق دادی چې دین یو دی او مذہبونه ډیر دي، لکه قرء یو لفظ دی او حیض او طهر دوه مذہبونه دي، څلورم: دا چې په دین کې د خطائی احتمال نه شته او په مذهب کې د خطائی احتمال دی لکه په قرء کې د خطایي احتمال نشته ځکه دادین دی او په حیض او طهر کې د خطایي احتمال دی، د قرء تشریح په حیض یا طهر سره احتمال د خطاء او صواب دواړو لري، له دې وجې شاه عبدالعزیز رحمہ اللہ فرمایي چې: روافض چې اللہ تعالیٰ یا نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او یا جبریل علیہ السلام ته مذهب منسوبوي او وایي چې زه د اللہ تعالیٰ یا د نبی صلی اللہ علیہ وسلم یا د جبریل علیہ السلام په مذهب یم نو دا ډیر احمق دی، ځکه چې دی اللہ تعالیٰ نبی صلی اللہ علیہ وسلم او جبریل علیہ السلام ته خطایي منسوبوي (تحفه اثنا عشریه کید ۸۵)

(۷) د مجتهد مذهب به مقلد نه په تواتر رسیدلی وي:

په دې سره د غیر مقلدینو اعتراض دفع شو.

کله غیر مقلدین اعتراض وکړي چې د فلانکې مسئلې سند تر امام صاحب پورې بیش کړه؟

قلنا: د فقهي مسائل مونږ ته په تواتر رارسیدلي دي او متواتر سند ونو ته نه وي محتاج که نه نو سورة فاتحه او ایتونه دي ته د هرايت سند پیش کړه.

د لامذہبو تعریفونه

وا بیان د تقلید مختلف تعریفونه کوي نو که هر تعریف یې وکړو نو ته ورته ووايه چې دا تعریف صحیح دی او غلط؟ که وې ویل چې صحیح دی، نو بیا ورته ووايه چې دا تعریف اللہ تعالیٰ کړی دی او که محمد صلی اللہ علیہ وسلم؟ هغه به وایي چې دا تعریف نه اللہ تعالیٰ کړی دی او نه پیغمبر صلی اللہ

عليه وسلم بلکې فلانکې ملا کړې دی، نو ته ورته ووايه چې تا دهغې ملا څخه د ايات او يا د حديث مطالبه کړې ده؟ او يا هغه درته په دليل کې ايات يا حديث پيش کړې دی؟ هغه به وايي چې نه، نو ته ورته ووايه چې ته خو همدېته تقلید وایي، نو د تقلید په تعريف کې دی تقلید وکړو.

دلامذهبو وبکتوري اهل حديثو وسوسي

اول اعتراض: د تقلید په معنی کې قباحه: مخکې مونږ د تقلید لغوي او اصطلاحي معنی ذکر کړه، نو غیر مقلدين چونکه د تهذيب څه خلاص دي، نو دوي يو بی تهذيبه اعتراض کوي، او وايي چې زه خو تقلید دسپي او دخره هم کوم، يعني هغوي ته پري او پته په غاړه کې وړاچوم، يا درته وایي چې تقلید خو دې ته وایي چې حيوان ته پري په غاړه کې وړ وراچوي، کله وایي چې تقلید خو چارپيان کوي کله وایي چې تقلید خو دوهکې ته وایي، نو دوي د تقلید لغوي معنی اخلي، او هغه هم صرف يوه معنی، نو تاسو به پنځه جوا بونه ورکوئ.

اول جواب: چې تا وويل چې تقلید خو ځناور کوي يا تقلید دوهکې ته وایي، نو ته کافر شوي، ځکه چې په لغوي معنی سره خو نبي کریم صلی الله عليه وسلم هم تقلید کړې دی، د صحيح البخاري په حديث کې راځي چې قلد النبي الهدی، نو معاذ الله نبي صلی الله عليه وسلم ته ځناور يا دوهکه باز ويونکي څخه خو بل غټ کافر نوي.

دوهم الزامي جواب: (جواب ترکي به ترکي) چې په لغت کې د تقلید درې معناگانې وې (۱) پیروي، (۲) خپل ځان يا بل چاته هار په غاړه کې اچول، (۳) حيوان ته پري په غاړه کې وړاچول، اولې دواړه دانسانانو معناگانې دي او دريمه دحيواناتو معنی ده، نو انسان دانسانانو معنی کوي او حيوان دحيواناتو معنی کوي، څوک چې دحيواناتو په معاشره کې لوی شوی وي، دانگريزانو ډير سپي يې مينځلي وي، نو هغه دسپيو سره بلد وي، له دې وجې دسپيو معنی زر ذهن ته ورځي، لکه ددې سړي ذهن ته چې دهر عدد څخه زر ډوډی ذهن ته ورځي او څوک چې دانسانانو په معاشره کې لوی شوی وي، هغه دهار سره بلد وي، نو هغه دانسانانو معنی کوي.

فانقل: چې ټار خوښځې په غاړه کې اچوي؟

قلنا: چې دا خبره نه ده صحيح تاسو به ليدلۍ وي چې د دستار بندۍ، واده وغيره خوشحاليو په موقع نارينه وو ته ټار اچولۍ شي.

درېم جواب: که لا مذهبان د تقلید په معنی کې پرې او پټه ذکر کوي نو بیا مونږ وایو چې مقلد صیغه د اسم فاعل ده معنی ئې داده چې د پرې او د پټې اچوونکۍ، یعنې بل چاته پرې وراچول تقلید دی، نو مونږ مقلدین یو په دې معنا چې مونږ دغولا مذهبو او وکتوري اهل حدیثو ته پرې او پټې په غاړه کې وراچوو ځکه چې پرې خو څوک خپلې غاړې ته نه اچوي، او ټار خلک خپلې غاړې ته هم اچوي، او د بل چا غاړې ته یې هم وراچوي.

څلورم جواب: که لا مذهبیان د تقلید په معنی کې پرې او پټه ذکر کوي، نو بیا خو د اهل حدیث هم داسې معنی شته چې مونږ تاسو ته په هغې معنی سره اهل حدیث وایو، هغه داسې چې د حدیث لپاره درې معنا گانې دي.

اول: حدیث په معنی د جدید او دنوي سره، د الغوي معنی ده.

دوهم: حدیث په معنی د حدیث الرسول صلی الله علیه وسلم سره، دا عرفي معنی ده.

درېم: حدیث په معنی د شیطان سره، دا علمي معنی ده، شیخ عبد القادر جیلاني رحمه الله په غنیۃ الطالبین صف ۱۴۷ کې د شیطان په بحث کې لیکلي دي چې یوه ورځ شیطان خپله لکۍ په خپل مقعد کې ننویستله او اوه (۷) هکۍ ئې وچولې، د هرې هکۍ څخه ئې یو یو بچی پیدا شو، له دوهمې هکۍ څخه ئې چی کوم بچی راووتلو دهغه نوم ئې حدیث کینودلو، او ورته وې ویل چې ستا وظیفه په لمانځه کې خلکو ته وسوسه وراچول دي، او سږ ده فوج دی چې نوم ئې اهل حدیث دی.

نو مونږ هم ستاسو په حق کې د حدیث علمي معنی کوو او وایو چې تاسو اهل حدیث یې په معنی د اهل ددې شیطان چې ابلیس د لمانځه د وسوسې لپاره مقرر کړی دی، لا مذهب وکتوري اهل حدیث هم انگریزانو د دې لپاره مقرر کړي دي چې لمونځ کوونکو ته په لمونځونو کې وسوسې وراچوي، چاته

وايي چي تاسو (خود اسونو دلکيو دخوزولو په شان) رفع اليدين نه دي کړي، چاته وايي چي تا (ديهود په شان) په سينه باندې لاسونه کېښودل، چاته وايي چي ته (داسې د گنج د دروازې په مقدار) آزاد ونه درېدلې، وغيره وغيره، همدارنگه دسلفي يوه معنی ده هلاک شوی فرعوني کافر، الله تعالی فرمايي چي ﴿فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِّلْآخِرِينَ﴾ او که يو څوک تاسو ته په دې معنی باندې سلفي ووايي نو صحيح دی او که نه؟

تحقيقي جواب: اعتبار شرعي او عرفي معنی ته وي، نه لغوي معنی ته علامه سيوطي رحمه الله يوه قاعده ليکلې ده چي: ولو كان في احدهما عرفية والاخر لغوية فالحمل على العرفية أولى، (الاتقان في علوم القرآن ج ۲ ص ۳۶۲)، که تاسو لغوي معنی ته اعتبار ورکوي، نو بيا خو مونږ وايو چي ديو قول مطابق دصلوة لغوي معنی تحريك الصلوتين ده، نو اوس کوناتيو ته يو شپږنگ ورکوي لمونځ به موکيږي، حالانکه تاسو هم دلته لغوي معنی ته اعتبار نه ورکوي او دتقليد شرعي معنی گانې مخکې بيان شوی.

دوهم اعتراض: غير مقلدين يو اعتراض دا هم کوي چي مذهب خو بيت الخلاء ته وائي؟

جواب: مذهب په معنی دا جهادي رأي سره راځي، که تاسو د مذهب معنی په بيت الخلاء سره کوي نو بيا خو په ازالة الخفاء ج ۲ ص ۸۲) کې شاولي الله رحمه الله داسې ليکلي دي چي (مذهب عمر بمنزله متن است ومذاهب اربعة بمنزلة شروح) نو ايا دلته هم د مذهب معنی په ليتيرين سره کوي؟ حالانکه دلته د ليتيرين ترجمه کفر دی، همدارنگه امام نووي رحمته الله عليه کې فرمايي چي (الذي يعرف من مذهبهم) ص ۵) همدارنگه امام نووي په شرح د مسلم شريف صف ۳۳ ج ۲ کې ليکي چي وهو مذهب معاذ بن جبل ومعاويه رضي الله عنهما نو ايا دلته هم بيا د مذهب معنی په ليتيرين سره کوي؟ حالانکې دلته د ليتيرين معنی کفر دی، او همدارنگه دلامذهبه ثناء الله امرتسري رساله ده په نوم (ال

حدیث کا مذہب) یعنی داهل حدیثو مذہب، دلتہ ہم بیا و وایی چہ داهل حدیثو لیترین، ددی جواب نور تفصیل د (۳۸) پوہنتنی لاندی را روان دی۔

دریم اعتراض: آیاد تقلید او د اتباع په منخ کی فرق شته او که نه؟

کله چہ څوک غیر مقلدینو ته و وایی چہ تاسو خو هم د سلفو تقلید کوئ، نو دوی جواب کوی چہ مونږ تقلید نه کوو اتباع کوو، او د تقلید او د اتباع په مابین کی فرق داسې کوی چہ: تقلید قبول قول الغیر بلا دلیل ته وایی او اتباع قبول قول الغیر مع الدلیل ته وایی اول ته ناجایز او دوهم ته جایز وایی۔

اول رد: الله تعالى خود غیر الله د اتباع څخه منعه کړې ده ﴿وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ﴾ او د تقلید د غیر الله څخه یې منعه نه ده کړې، یعنی د تقلید د لفظ سره منعه نه ده راغلی (۲) همدارنگه دوی پدې فرق کې تقلید کوی، یعنی په دلیل کې نه ایت پیش کوی او نه حدیث، بلکې وایی چہ ابن القیم رحمہ اللہ د تقلید او د اتباع په منخ کې فرق کړی دی۔

(۳) لکن مونږ وایو چہ د تقلید، اتباع، اطاعت، او اقتداء په مابین کې فرق نشته او په عدم فرق زموږ سره ډېر دلائل دي۔

اول دلیل له قران کریم څخه

په قران کریم کی الله جل جلاله فرمایي ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ﴾ (البقره/۱۷۰)۔

یعنی چہ کله کفارو ته و ویلی شي چہ تاسو دو چہ اتباع و کړئ، دوی و وایی چہ مونږ د آباؤ او اجدادو د طریقې اتباع کوو، اوس په دې آیت کریمه کې د اتباع لفظ راغلی دی او مطالبه د دلیل پکې نشته، ځکه چہ مشرکینو له خپلو آباؤ او اجدادو څخه د دلیل مطالبه نه وه کړې او نه ئي د آباؤ او اجدادو سره دلیل وو۔

په بل آيت كريمه كي الله تعالى فرمائي [وَاتَّبِعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ الْآيَهُ] يعني هغوي پيروي وكړه د امر د فرعون، دلته هم لفظ د اتباع راغلی دی، نه دليل شته او نه مطالبه د دليل.

په بل آيت كي الله تعالى فرمائي [وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ] دلته هم د شيطان د اتباع ذكر دی، او دليل او مطالبه د دليل ورسره نشته.

دوهم دليل له حديث مبارك څخه: په حديث كي هم د اتباع ذكر شته او مطالبه د دليل ورسره نشته، مثلاً نبي كريم صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي چې (والعاجز من اتبع نفسه هواها) نو عاجز سړي نفس د خواهش تابع كړی دی او د خواهش سره نه دليل شته او نه مطالبه د دليل شته.

درېم دليل اجماع د اهل لغتو: د لغتو په كتابونو كي هم د دوي په مابين كي فرق نه شته. په نامي شرح د حسامي صف ۱۹۰ كي راغلي دي چې (التقليد اتباع الانسان غيره... الخ/ او په كشف اصطلاحات الفنون صف ۱۱۷ كي راخي چې: التقليد اتباع الانسان الخ/ او په شرح دمنار مصري صف ۲۵۲ للعلامه ابن الملك وعلامه عيني كي ليكي چې: التقليد عبارة عن اتباعه في قوله وفعله فنقول: لو كان الاتباع مغايراً للتقليد (مقدم) لما اورده اللغويون في تعريف التقليد (تالي) لكن التالي باطل فالمقدم مثله. رشيد احمد گنگوهي رحمه الله فرمايي چې: التقليد والاتباع مترادفان (الارشاد الى سبيل الرشاد ص ۲۷)

۴- مونږ غير مقلدينو ته وايو چې تاسې هم په بعضو ځايونو كي اتباع او تقليد يو گڼئ، مثلاً تاسو چې د مقلدينو په خلاف كوم آيت پيش كړئ [بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَائَنَا] دلته اتباع راغلي ده لكن تاسويې معنى په تقليد سره كړئ.

د لامذهبو د دليل څخه جواب: (۱) دا خبره ابن قيم رحمه الله د ابو عبد الله بن خواز منداد البصري المالكي په حواله باندې ليكلي ده، علامه ابن فرحون رحمه الله دده په باره كښې ليكلي دي چې (ولم

يكن بجيد النظر ولاقوي الفقه (الى قوله) وكان يجانب الكلام وينافر اهله حتى يؤدي ذلك الى منافرة المتكلمين من اهل السنة ويحكم على الكل منهم بانهم من اهل الأهواء.) [الدبيج المذهب ص ۲۶۸].

دده رأيه عمده نه وه، او په فقه کې هم کمزورې وو، بیا مخکې لیکي چې: دده د علم کلام څخه اجتناب کولو، او د متکلمینو څخه ئې نفرت کولو، تردې چې په ټولو اهل سنتو باندې ئې د بدعت حکم کړی وو.

(۲) دده دا خبره د تقلید مذموم په باره کې ده، د تقلید ممدوح په باره کې نده.

(۳) دده دا خبره غلطه ده ځکه چې ده ویلي دي چې تقلید د الله په دین کې ناجایز دی، نو ددې څه معنی ده؟ که هغه تقلید ئې مراد وي چې په عقایدو کې وي نو په هغې کې زموږ بحث ندي، او که د غیر مجتهد تقلید ئې مراد وي چې د لاعلمۍ په وجه د مجتهد طرف ته رجوع کوي، نو بیا خود ادا قرآن او حدیث څخه صریح بغاوت دی.

(۴) دابن خواز مندا د ددې خبرې منل د قرآن ایت دی؟ او که د رسول الله ﷺ حدیث دی او که دیو امتي تقلید دی؟ څرنگه د مجتهد تقلید ته شرک وایي او د غیر مجتهد (ابن خواز مندا یا دابن قیم) تقلید ته جایز وایي.

فانقيل: چې اشرف علي تهانوي رحمه الله د تقلید او د اتباع په مابین کې فرق کړی دی؟

قلنا: اشرف علي تهانوي رحمه الله د تقلید او د اتباع په مابین کې د فرق قائل نه دی، په یو ځای کې

فرمایي چې: تقلید کېتې ۱ اتباع کو (شان صحابه ص- ۲۶۹)

د اشرف علي تهانوي رحمه الله د خبرې معنی داده چې کله د دوو لفظونو معنی یوه وي، ددې معنی لپاره د دواړو الفاظو استعمال صحیح وي، خو د خلکو په ژبه د یو لفظ استعمال عام شوی وي: لکه حمد او نعت دواړه ثناء او صفت ته وایي خو د خلکو په ژبه د رسول الله صلی الله علیه وسلم په باره کې د نعت کلمه عامه شوې ده، د حمد د کلمې استعمال ورته صحیح دی، خو څوک یې نه استعمالوي، همدارنگه څوک چې د امام په اقتداء کې لمونځ کوي هغه ته د مقتدي، متبع، مقلد او مطیع هریو استعمالول، صحیح دی، لکن د خلکو په ژبه ورته

د مقتدی، استعمال عام شوی دی، ددې نورو درې واړو الفاظو استعمال ورته صحیح دی خو څوک یې نه استعمالوي، نو د الله تعالیٰ او در رسول صلی الله علیه وسلم د خبرې منلو ته د خلکو په ژبه د اتباع کلمه عامه شوې ده او د مجتهد د خبرې منلو ته د خلکو په ژبه د تقلید کلمه عامه شوې ده او په نفس الامر کې د تقلید او د اتباع په مابین کې فرق نه شته د الله تعالیٰ او رسول الله صلی الله علیه وسلم د خبرې منلو ته د تقلید بالمعنی اللغوي او د اتباع بالمعنی اللغوي هر یو لفظ استعمالول صحیح دي.

خلوړم اعتراض: ایا تقلید بې دلیله خبرې منلو ته وايي؟ لا مذهبیان اعتراض کوي چې د

اخنافو په مشهور کتاب (مسلم الثبوت / ص ۲۸۹) او نورو کتابونو کې د تقلید تعریف داسې شوی دی چې: (التقلید أخذ قول الغير من غیر حجة) یعنې له دلیل څخه پرته د بل چا د خبرې منلو ته تقلید وايي، نو اوس کومو حضراتو فقهاوو چې له مسایلو سره دلایل وړاندې کړي دي دوي مقلدین نه شول، او نه د دوي پیروي تقلید شوه. لکه: امام ابویوسف، امام محمد، امام زفر، امام طحاوي، علامه عیني، حافظ ابن الهمام، امام مرغیناني، امام کاساني، امام سرخسي، امام کرخي، امام جصاص او ملا علي قاري رحمهم الله او نور. ځکه چې دا ټول حضرات د مسایلو دلایل هم بیانوي، او د تقلید تعریف دادی چې: خالص په ښک گمان بغیر د دلیل د بل چا خبره ومنې.

قلنا: دا اعتراض له ډېرو وجو څخه بالکل غلط دی: لومړۍ وجه داده چې: لا مذهبیان چې کله دا

اعتراض کوي نو د مسلم الثبوت پوره عبارت نه رانقلوي، که پوره عبارت رانقل کړي، نو بیا هېڅ شبهه پکې نه پاتې کیږي. او کېدی شي چې په ناقص عبارت رانقلولو کې دوي د ځان له پاره خیر گوري. د مسلم الثبوت پوره عبارت داسې دی چې: (فصل: التقليد العمل بقول الغير من غیر حجة كأخذ العامي والمجتهد من مثله. فالرجوع الى النبي صلى الله عليه وسلم او الى الاجماع ليس منه. وكذا رجوع العامي الى المفتي والقاضي الى العدول لا يجاب النص ذلك عليهم لكن العرف على ان العامي مقلد للمجتهد. قال الامام و عليه معظم الاصوليين .. الخ) [مسلم الثبوت/ ص ۲۸۹].

ترجمہ: فصل دی پہ بیان ددی کھی چھی تقلید دی ته وایی چھی بغیر د دلیل خخه د بل چا په قول باندی عمل وکړی، لکه عامی او مجتهد چھی د خپل هم مثل یعنی د عامی او مجتهد په قول باندی عمل وکړی، نو د رسول الله صلی الله علیه وسلم اود اجماع طرف ته رجوع کول تقلید نه دی. او همدارنگه د عامی رجوع د مفتی طرف ته اود قاضی رجوع د عادلانو طرف ته هم تقلید نه دی، ځکه چھی په دوی باندی داسې کول نص واجب کړی دي. مگر عرف په دې روان دی چھی عامی د مجتهد مقلد دی. امام الحرمین فرمایي چھی: په دې باندی اکثره اصولیان دي.

نو د مسلم الثبوت د ملاصیب رحمۃ اللہ علیہ د عبارت خلاصه داشوه چھی: د چا قول چھی د چا له پاره حجت وي د هغه له پاره دده د خبرې منل تقلید نه دی. لکه د رسول الله صلی الله علیه وسلم د خبرې منل تقلید نه دی، ځکه چھی د رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمان حجت دی. همدارنگه اجماع هم حجت دی، نو د اجماع منل هم تقلید نه دی. همدارنگه د (فاستلوا اهل الذکر) و غیره آیتونو مطابق د عامی (غیر مجتهد) له پاره د مفتی (مجتهد) د قول منل حجت دی. نو د اجماع تقلید نه شو. او همدارنگه قاضی چھی د عدلو طرف ته رجوع کوي نو د «مَنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ» اود «يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ» و غیره نصوصو مطابق دا هم تقلید نه شو. بلکې تقلید یواځې او یواځې داشو چھی د چا قول چھی حجت نه وي د هغه په قول باندی عمل وکړی.

لکن په عرف کھی، اود اکثره اصولیانو په نیز اگرکه د مجتهد قول د عامی (غیر مجتهد) له پاره حجت دی، خو بیا هم ددی منلو ته تقلید وایی انتهی، لهذا غیر مجتهد چھی د مجتهد تقلید کوي نو په ده باندی د (من غیر حجة) تطبیق د اصولیانو ددی واضح عبارت خخه غفلت دی.

دوهمه وجه داده چھی: د تقلید په تعریف کھی د: من غیر مطالبه دلیل اود: من غیر تأمل فی الدلیل اود بلا نظر فی الدلیل، الفاظ هم راغلي دي. ددی معنا داده چھی دلیل په خپل ځای کھی موجود دی، لکن مقلد ددی دلیل مطالبه نه کوي. اود هغه خاص دلیل فکر ورسره نه وي د کوم خخه چھی مجتهد استنباط کړی دی. ځکه چھی په (الدلیل) کھی الفلام عهدی دی، هغه دلیل ترینه مراد دی کوم چھی مجتهد د

استنباط په وخت کې ملحوظ کړی دی. هغه دلیل ترینه نه دی مراد کوم چې مقلد د خپل طرف څخه پېش کوي، د مقلد دهغه دلیل سره کار نه شته کوم چې مجتهد د اجتهاد په وخت کې ملحوظ کړی وي، (استدلالاً لا تحقیقاً)

خلاصه دا چې د تقلید تعریف یواځې هغه نه دی کوم چې د مسلم الثبوت او دنورو په حواله باندې ذکر کولی شي. بلکې نور تعریفونه یې هم شته، چې په هغې کې داسې راغلي دي چې: مقلد مطالبه د دلیل نه کوي، اگرکه دلیل په خپل ځای کې موجود وي. [کما فی کشاف اصطلاحات الفنون / ص ۱۱۷۸ و شرح منار مصری / ۲۵۲ و نای شرح حسای / ص ۱۹۰]

دریمه وجه داده چې: په دې تعریف کې تفصیل دی. ځکه چې په دې تعریف کې دوه مقامه دي. اول دا چې غیر مجتهد د بل چا قول ومني، یواځې د ټپک گمان او د اعتماد په بنیاد، دلیل وي او که نه وي. دوهم دا چې دلیل اگرکه په خپل ځای کې موجود وي لکن مقلد د مجتهد د خبرې په منلو کې د دلیل محتاج نه وي. او په دواړو مقامونو باندې ښه ډېر دلایل دي.

د اول مقام له پاره وگوره: بخاری / ج ۲ / ص ۱۰۷۲ / مسلم / ج ۲ / ص ۱۲۰ / طيالسی - / ص ۷ / نووی شرح مسلم / ج ۲ / ص ۱۲۰ / بخاری / ج ۲ / ص ۷۴۸ / تذکره / ج ۱ / ص ۲۴ / تدریب الراوی / ص ۲۰۵ / طبقات ابن سعد / ج ۲ / ص ۲۵ / بخاری / ج ۲ / ص ۹۹۷ / ابوداود / ج ۲ / ص ۴۴ / ترمذی / ج ۲ / ص ۳۰ / طبقات ابن سعد / ج ۷ / ص ۱۲۸ / تذکره / ج ۱ / ص ۷۶ .

ددې حوالو والا احادیث لفظاً وروسته راروان دي. د دوهم مقام له پاره هم ډېر دلایل دي چې وروسته به راشي. ان شاء الله

پنځم اعتراض: مقلدین په مناظرو کې ولې قرآن او سنت پېش کوي؟ لا مذهبیان اعتراض کوي چې د غیر مجتهد کار خو صرف تقلید د مجتهد دی نو دوي په مناظرو کې ولې د قرآن او سنت دلایل پېش کوي؟

قلنا (۱): دمقلد دوه قسمه دلائل دي، يو دخپل عمل لپاره او بل دهغه چا لپاره چې دمجتهد څخه مخالف وي او په مجتهد اعتراض کوي، نو دمجتهد قول دليل دی دخپل عمل لپاره او چې کله مخالف دمجتهد په قول اعتراض وکړي نو بيا د دليل د پيش کولو ضرورت وي، چې دمجتهد قول بنياد د دليل دی، نو دمجتهد قول دمقلد لپاره دليل دی، کله چې دمقلد سره بحث وي او هغه پوښتنه وکړي چې ددې مسئلې دليل څه دی؟ نو ته به ورته وايي چې امام ابو حنيفه رحمه الله داسې فرمايلي دي او چې کله دمخالف سره بحث وي نو هغه دامام صاحب په مسئلہ اعتراض کوي چې دامام صاحب ددې قول بنياد څه شی دی؟ نو هغه ته مونږ وايو چې دامام صاحب رحمه الله ددې مسئلې بنياد فلان ايت يا فلان حديث يا اجماع او يا قياس دی، لکه کله چې زمونږ د مسلمان سره بحث وي نو د نبي کریم صلی الله عليه وسلم قول ورته په دليل کې پيش کوو او که د غير مسلم سره مو بحث وي نو هغه وايي چې د نبي کریم صلی الله عليه وسلم ددې قول بنياد څه شی دی؟ د کوم حکمت په بنياد نبي صلی الله عليه وسلم داسې ويلي دي؟ نو هغه ته به د نبي صلی الله عليه وسلم د قول بنياد پيش کوو.

قلنا (۲): مخکې مونږ واضح کړه چې په تقليد کې مطالبه د دليل نشته (من غير مطالبة الدليل) او په الدليل کې الفلام عهدي دی هغه دليل ترېنه مراد دی کوم چې مجتهد داستنباط په وخت کې ملحوظ کړی وي، هغه دليل نه دی مراد کوم چې مقلد دخپل طرف څخه پيش کوي او يا داسې ووايه چې په تقليد کې علم بالدليل ممکن دی صرف مطالبه د دليل نه وي، نو د عدم مطالبه الدليل او د علم بالدليل په مينځ کې منافات نه شته (احسن الفتاوى ج ۱ ص ۴۰۸)

مولنا زکريا رحمه الله فرمايي چې: تقليد يہ ہے کہ جس کے تقليد کے جائی اس کے قول کو بلا دليل مان لی، چاہے اسکو دليل بھی معلوم ہو جائے (شریعت و طریقت کا تلازم ص- ۷۳)

داسې هم ویلی شئ چې دلته پنځه امور دي (۱) مسائل (۲) دلائل (۳) علم بالمسائل (۴) علم بالدلائل (۵) استنباط المسائل من الدلائل، دا پنځم امر تر مجتهد پورې خاص دی، علم بالمسائل او علم بالدلائل دمجتهد او مقلد دواړو راتللی شی.

ایا د مجتهد څخه مطالبه د دلیل حرامه ده؟

فانقل: چې د تقلید په تعریف کې عدم د مطالبې د دلیل معتبر دی او تقلید واجب دی، نو عدم د مطالبې د دلیل واجب شو او ضد د واجب حرام وي، نو د مجتهد څخه مطالبه د دلیل حرامه شوه، حالانکې د مجتهد څخه مطالبې د دلیل شوې دي؟

قلنا: مطالبه د دلیل په دوه قسمه ده، یو دا چې مقلد د مجتهد څخه مطالبه د دلیل وکړي د تردید په طریقه دا ممنوعه ده، دوهم دا چې مقلد د مجتهد څخه مطالبه د دلیل وکړي د زیادت اطمینان لپاره او دا مطالبه جایزه ده، لکه امتیان چې دخپل پیغمبر څخه د تردید په طریقه مطالبه د دلیل نه شي کولی او د زیادت اطمینان لپاره یې کولی شي.

ایا دا څلور اصول یوازې د مجتهد لپاره دي؟

اعتراض: کله چې مونږ ووايو چې د اهل السنة والجماعة اصول څلور دي نو غیر مقلدین اعتراض کوي چې دا څلور اصول خو د مجتهد لپاره دي د مقلد لپاره خوندي، نو جواب دادی چې دا څلور اصول باعتبار الايمان والعمل والعلم والتسليم د مقلد او مجتهد دواړو لپاره دي، البته باعتبار الاستنباط یا صرف د مجتهد لپاره دي، یو بل اعتراض هم دفعه شو، غیر مقلدین کله وایي چې ایا قرآن او حدیث صرف د مجتهد لپاره دي د مقلد به ورسره کار نه وي؟

قلنا: په قرآن او حدیث کې دا حکامو ایتونه او احادیث ايماناً وعلماً و عملاً د مجتهد او مقلد دواړو لپاره دي او استنباطاً یواځې د مجتهد لپاره دي.

شېرم اعتراض: د لامذهبو شیخ الكل نذیر حسین دهلوي اعتراض کوي چې: د احنافود

اصولو په کتابونو کې د تقلید تعریف داسې شوی دی چې: (التقليد، العمل بقول الغير من غير حجة يتعلق بالعمل، والمراد بالحجة حجة من الحجج الاربع).

بیا لیکي چې: د مقلدينو د اصطلاح مطابق واضح شوه چې تقلیدي عمل د ادله اربعه وو څخه خارج دی او کوم عمل چې د ادله اربعه وو څخه خارج وي هغه عمل شرعاً تکلیفي عمل نه وي، بلکې مردود او باطل وي. نو نتیجه دا شوه چې تقلیدي عمل باطل او مردود عمل دی. او مخکې لیکي چې: الحمد لله چې دا اصطلاح د مقلدينو څخه ثابته شوه چې تقلید څه شرعي اصل نه لري، او دا په مقلدينو باندې سخت حجت دی. الخ. [فتاوی نذیریه / ج ۱ / ص ۱۸۴].

قلنا: چې په دې تعریف کې د (من غیر حجة) معنا داده چې: د غیر مجتهد له پاره د مجتهد خبره حجت ده، لکن د مجتهد قول دده له پاره نه قرآني آیت دی، او نه د حدیث متن دی، او نه د اجماع مقوله ده، او نه د غیر مجتهد په حق کې قیاس او اجتهاد دی، ځکه چې هغه نه پوهیږي. مثلاً یو مجتهد مسئله بیان کړه چې: که د یوې پېغلې نجلۍ او یا د یوې مړې شوې ښځې په تیو نو کې الله جل جلاله شوی پیدا کړي او دا یو ماشوم ته ورکړی شوی نو ددې څخه رضاعت ثابتیږي. [فتاوی قاضیخان / ج ۱ / ص ۱۸۹].

نو دا مسئله د مقلد له پاره نه قرآني آیت دی، او نه د حدیث متن دی، او نه اجماعي مقوله ده او نه د مقلد په حق کې قیاس دی، بلکې دا د مجتهد قیاس دی، او غیر مجتهد یې په منلو باندې مکلف دی.

اوم اعتراض - وایان وایي چې موږ تقلید نه کوو بلکې تحقیق کوو: لامل ذهینان اعتراض کوي چې مونږ دهرې مسئلې علم ددې مسئلې د دلیل سره حاصلوو تقلید نه کوو، او که پوښتنه ترېنه وشي چې مقلد نه یې نو بیا مجتهد یې؟ نو بیا ځانته مجتهد هم نه شي ویلي لکن وایي چې زه تحقیق کوم، نو ځانته محقق وایي.

قلنا: چې تحقیق عبارت دی د اثبات المسئلة بالدلیل څخه او تدقیق عبارت دی د اثبات الدلیل بالدلیل څخه، نو محقق به پخپله د دلیل څخه د مسئلې استنباط کوي، دېل چا دلیل به نه رانقلوي، ځکه چې دېل چا د دلیل رانقلول تحقیق نه دی بلکې د تحقیق نقل تقلید دی.

اتم اعتراض: ایا د تقلید له وجې به دین کې فرقې جوړې شوې؟ لا مذهبیان اعتراض کوي چې د تقلید په وجه په دین کې د حنفیت، شافعی، مالکیت او حنبلیت فرقې جوړې شوې او الله جل جلاله فرمایي چې: (ولا تتفرقوا).

قلنا: معترض درو افصو په شان په دین او مذهب کې فرق ندی کړی همدارنگه یې دا اختلاف او افتراق په منع کې فرق ندی کړی، حالانکې ددوي په منع کې فرق دی، دین دمنصوصاتو څخه عبارت دی او مذهب داجتهادیاتو څخه عبارت دی، دین منزل دی او مذهب لاره ده، همدارنگه یو افتراق دی او بل اصطلاحي اختلاف دی، اختلاف په اجتهادیاتو کې راځي چې: لارې او مذهبونه جداوي، مگر دین منزل او مقصود یو وي چې عمل بالشریعت دی، او دې ته رحمت ویلی شوی دی. مرفوعاً: (اختلاف امتي رحمة) عقد الفريد ص ۱۱۲ بحواله جامع الاصول ج ۱ ص ۱۸۲، فیض القدیر ج ۱ ص ۲۱۲ په بعض روایاتو کې راځي چې یوه ورځ هارون الرشید امام مالک رحمۃ الله علیه ته وفرمایل چې زما سره عراق ته لاړ شه زه به خلک ستا په لیکلي شوي کتاب موطاً باندې راجمع کړم، لکه حضرت عثمان رضی الله عنه چې خلک په قرآن باندې راجمع کړل، نو امام مالک رحمۃ الله علیه ورته وفرمایل چې: واما حمل الناس على الموطأ فليس الى ذلك سبيل لأن اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم اختلفوا بعده في الأمصار، فحدثوا أهل الأمصار، فعند أهل كل مصر علم وقد قال صلى الله عليه وسلم اختلاف امتي رحمة (عقد الفريد ص ۱۱۴) یعنې په موطاً باندې دخلکورا ټولولو ته (دجوان) لاره نشته ځکه چې دنبی صلى الله عليه وسلم څخه وروسته دنبی صلى الله عليه وسلم صحابه مختلفو ښارونو ته تللي دي او حدیثونه یې ورته بیان کړي دي نو دهر ښار والا سره علم دی او رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمایلي دي چې زما دامت اختلاف رحمت دی.

او افتراق په منصوصاتو کې راځي چې: لارې او مذهبونه هم جدا جداوي او دین منزل او مقصود هم جدا جداوي.

په لغوي معنی سره اختلاف په درې قسمه دی

(۱) بین الکفر والاسلام (۲) بین السنة والبدعة (۳) بین المجتهدين:

نو د اسلام اود کفر په منځ کې افتراق دی، پدې کې یو کافر بل مؤمن وي، دا د حق او باطل مقابلې ده د بدعت الحاد، اود سنت په منځ کې هم افتراق دی، پدې کې یو اهل سنت او بل اهل بدعت وي، داهم د حق او د باطل اختلاف دی، مگر د مجتهدینو په مابین کې په اجتہادياتو کې اختلاف دی او دې ته فرقې نه شي ويل کېدلی بلکې دا یوه فرقه ده او دا د خطا او د صواب اختلاف دی او درحمت سبب دی.

په [مسلم / ج ۲ / ص ۳۳] او نورو ځایونو کې راځي چې: (وهو مذهب معاذ بن جبل و معاوية رضي الله تعالى عنهما) نو د مختلفو صحابه وو مختلف مذاهب وو، نو آیا دلته داسې ویلی شي چې د دغو صحابه وو مختلفې فرقې وې؟

ددې ډېر مثالونه دي. مثلاً وگوره: [مقدمه مسلم / ص ۱۳ او ص ۵ / و کتاب الاعتبار / ص ۱۱ / طبقات / ج ۶ / ص ۱۸۲ / الجند / ص ۴۰ و غیره].

د جواب تشریح: د مجتهدینو په مابین کې چې کوم اجتہادي اختلافات دي دا ټول اجتہادي اختلافات د صحابه وو رضي الله عنهم په مابین کې موجود وو، نو د امامانو دا اختلاف د پاره منشأ د صحابه کرامو اختلاف دی او د صحابه کرامو اختلاف رحمت دی و قال رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اصحابي كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم) په احاديثو کې د صحابه وو د اجتہادي اختلاف لپاره ډیر مثالونه دي شاه ولی الله رحمه الله فرمایي چې: (وقد كان بعض الصحابة والتابعين ومن بعدهم من يقرأ البسمة ومنهم من لا يقرأ ومنهم من يجهر بها ومنهم من لا يجهر بها، وكان منهم من يقنت في الفجر، ومنهم من لا يقنت في الفجر، ومنهم من يتوضأ من الحجامه والرعاف والقي، ومنهم من لا يتوضأ من ذلك، ومنهم من يتوضأ من مس الذكر ومس النساء بشهوة، ومنهم من لا يتوضأ من ذلك، ومنهم يتوضأ من ما مست النار، ومنهم من لا يتوضأ من ذلك، ومنهم من يتوضأ من اكل الابل ومنهم من لا يتوضأ منها) په صحابه وو او تابعینو کې به بعضو (په لمونځ کې) بسم الله لوستله او بعضو به نه لوستله بیا چې چا لوستله نو بعضو به جهراً لوستله او بعضو به خفياً لوستله، بعضو به قنوت فی الفجر لوستلو او بعضو به نه لوستلو، بعضو به د حجامت او درعاف او د قی څخه او دس کولو او بعضو به نه کولو، بعضو به د مس الذکر

اودمس المرأ خخه اودس کولو او بعضو به نه کولو، بعضو به داو بن دغوبنې دخوراک خخه وروسته اودس کولو او بعضو به نه کولو. همدارنگه مولانا زکریا رحمہ اللہ په کتاب الاعتدال فی مراتب الرجال کې یو څو مثالونه ذکر کړي دي: ۱- د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په نیز په مس الذکر اودس ماتیري او د حضرت علی او د عبد الله ابن مسعود رضی الله عنهما په نیز نه ماتیري. ۲- د عمر او د عبد الله ابن عمر رضی الله عنهما په نیز باندې د ژوندیو په ژړا مړي ته تکلیف رسیږي، او د حضرت عایشې رضی الله عنها په نیز نه رسیږي، ۳- د قضاء شوو روژو په باره کې د حضرت ابو هريرة رضی اللہ عنہ او د حضرت عبد الله ابن عباس رضی الله عنهما په مابین کې په تتابع او عدم تتابع کې اختلاف دی. ۴- د جمهورو صحابه وو اود ابو هريرة رضی اللہ عنہ په مابین کې د جمعې په ورځ د عطر وداستعمال په وجوب او په عدم وجوب کې اختلاف دی، د جمهورو په نیز مستحب دی او د ابو هريرة رضی اللہ عنہ په نیز واجب دی. ۵- وضوء من مامست النار د بعضی صحابه وو په نیز شته او د خلفاء راشدینو او د جمهور صحابه وو په نیز نشته. ۶- د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ په نیز په تیمم کې مسح الیدین الی المرفقین دی او د حضرت علی رضی اللہ عنہ په نیز باندې الی الرسغین دی. ۷- د جمهورو صحابه وو په نیز که مقتدیان دوه وو نو امام به ترې مخکې ودریږي او د بعضو صحابه وو په نیز باندې به په منځ کې ودریږي. ۸- عبد الله ابن عمر رضی الله عنهما به د غسل په وخت کې زنانه وو ته د کوڅیو د سپړلو امر کولو حضرت عایشې رضی الله عنها به نه کولو او فرمایل به یې: چې ولې ورته امر نه کوی چې ویسته وځروي. ۹- د جمهورو صحابه وو په نیز باندې په طواف کې رمل سنت دی او عبد الله ابن عباس رضی الله عنهما به فرمایل چې پیغمبر علیه السلام رمل اتفاقا کړی دی، څوک چې ددې په باره کې تفصیل غواړي نو د ترمذی اول جلد ته دې مراجعه وکړي.

امام شاه ولی الله رحمۃ الله ددې اختلاف اسباب او عوامل بیانوي او فرمایي چې: **ثُمَّ إِنَّهُمْ**

تَفَرَّقُوا فِي الْبِلَادِ وَصَارَ كُلُّ وَاحِدٍ مُقْتَدِي نَاجِيَةٍ مِنَ التَّوَاجِي (۱).

یعنی بیا دغه مجتہدین صحابہ رضی اللہ عنہم پہ مختلفو وطنونو کي خپاره شول او دهرې علاقې خلکو دیو یو صحابي تقلید شروع کړو. (ددې پوره تفصیل به د اتم اعتراض لاندې راشي.

۱- الزامي جواب: غیر مقلدین چې ددې له وجې تقلید پرېدي چې د تقلید له وجې په دین کې فرقې جوړېږي نو بیا خپله ولې نوې فرقې جوړوي؟ د (۲۵) سوال د جواب لاندې وگورئ چې د غیر مقلدینو څومره فرقې دي.

۲- الزامي جواب: دامامانو رحمهم الله اختلاف د صحابہ و و رضی الله عنہم دا اختلاف څخه راپیدا شوی دی، لکن غیر مقلدین د شیعه گانو په شان د صحابہ و و څخه تېستي، ددوي علماء لیکي چې د صحابہ و و اقوال په دین کې حجت نه دي (احسن الکلام ج ۱ ص ۱۸۸، دلیل الطالب ص ۱۷۶، الحق الصریح ج ۲ ص ۴۵۴، فتاوی الدین الخالص ج ۱ ص ۶۵، تمام المنه للالبانی ص ۱۲۹)، نو کله چې تاسو د صحابہ و و اقوالو ته حجت نه وایئ نو ستاسو ددې لاندې اختلافاتو منشأ څه ده: ۱- شوکانی او صدیق حسن خان لیکي چې په مانځه کې ستر عورت ضروري نه دی او وحید الزمان لیکي چې ضروري دی، ۲- نواب صدیق حسن خان لیکي چې په اذان باندې د اجرت اخستل جایز نه دي او وحید الزمان لیکي چې جایز دي.

۳- وحید الزمان لیکي چې د مؤذن د پاره دا شرط دی چې نر به وي او نواب صدیق حسن خان لیکي چې دا ورته شرط نه دی. ۴- نواب صدیق حسن خان لیکي چې اذان واجب دی او وحید الزمان لیکي چې سنت دی ۵- وحید الزمان لیکي چې د زانیې روپی حرامې دي او وحید الزمان لیکي چې که فاحشه توبه و باسي مال یې حلال دی. ۶- وحید الزمان تعویذونو ته جایز وایي او نور لای مذہبه علماء ورته ناجایز وایي. ۷- نواب صدیق حسن خان لیکي چې په مقاربت باندې حج نه فاسدېږي او وحید الزمان لیکي چې فاسدېږي.

۸- د تراویحو په ختم کې د سورة اخلاص درې ځلې لوستل د بشیر احمد قنوجي په نیز بدعت دی او د وحید الزمان په نیز جایز دی، ۹- وحید الزمان لیکي چې د ذهني ارام لپاره د موسیقۍ اوریدل جایز دي او په ودونو کې مستحب دی او د نواب صدیق حسن خان په نیز ناجایز دی ۱۰- وحید الزمان لیکي چې دمیکات څخه مخکې احرام جایز دی او نواب صدیق حسن خان لیکي چې ناجایز دی.

تنبیہ: اکثر غیر مقلدین پہ دے حدیث اعتراض کوی چے اصحابی (کالنجوم بأیہم اقتدیتم اہتدیتم) ضعیف دی، حالانکہ اول خود دے حدیث معنی دقرآن خخہ ثابتہ دہ او دوہم دا چے دے حدیث تہ تلقی بالقبول ہم حاصلہ دہ او دریم دا چے دا حدیث پہ صحیح سند ہم روایت شوی دی:

- حدثنا القاضي ابو علی (امام ذہبی ورتہ الامام العلامہ، الحافظ برع فی الحدیث متنا واسناداً)
- حدثنا ابو الحسین (حافظ ابن حجر فرمائی: ثقہ، ثبت)
- و ابو الفضل (یحیی بن معین او امام ذہبی فرمائی چے: ثقہ حافظ)
- قالا حدثنا ابو یعلی (خطیب بغدادی فرمائی چے: احادیث یی حسن دی)
- حدثنا ابو علی السنجی (خطیب بغدادی فرمائی چے شیخ او ثقہ دی)
- حدثنا محمد بن محبوب (علامہ ذہبی فرمائی چے ثقہ او حافظ وو)
- حدثنا الترمذی (صاحب الجامع دی)
- حدثنا الحسن بن الصباح (امام احمد فرمائی چے ثقہ وو ابن حجر فرمائی چے صدوق وو)
- حدثنا سفیان بن عیینہ (دا خو صحیح البخاری راوی دی)
- عن زایدہ (ابو حاتم، نسائی، او ابن حجر فرمائی چے ثقہ دی)
- عن عبد الملك بن عمير (امام ذہبی، ابو حاتم او ابن حجر ورتہ ثقہ ویلی دی)
- عن ربعي بن حراش (ابن سعد، ذہبی او ابن حجر ورتہ ثقہ ویلی دی)
- عن حذيفة رضى الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر وعمر، وقال: أصحابي كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم (الشفاء باحوال المصطفى للقاضي عياض، القسم الثاني: فيما يجب على الانام من حقوقه، الباب الثالث: في تعظيم أمره ووجوب توقيره وبره (رقم الحديث ص ۶۱)

نہم اعتراض: ابا مقلدین د قرآن او سنت په مقابلہ کې د امامانو پسې روان دي؟ غیر مقلدین وایي چې: مونږ په قرآن او په سنت باندې عمل کوو، او تاسو په امامانو پسې روان یئ!

قلنا: (۱) مقلدین هم په قرآن او په سنت باندې عمل کوي، خو د یو ماهر شریعت یعنې د مجتهد په رهنمایی کې او غیر مقلدین خپله په قرآن او په سنت نه پوهیږي، ځکه چې مجتهدین نه دي، او نه د بل مجتهد رهنمایی مني، نو دوي په کتاب او په سنت باندې عمل نه شي کولی.

د مقلد مثال دهغه مریض دی چې خپله ډاکټر نه دی، او د طب د کتابونو څخه خپل علاج د یو ماهر سپیشلسټ ډاکټر په رهنمایی کې کوي. نو مقلدین په قرآن او په سنت باندې عمل کوي، مگر د یو داسې ماهر شریعت په رهنمایی کې چې دهغه مهارت او مجتهد والی په شرعي دلیل یعنې په (اجماع) سره ثابت دی.

اود لا مذهبو د مولویانو مثال دهغه مریض دی چې خپله ماهر ډاکټر نه دی، او د طب د کتابونو څخه خپل علاج د یو ماهر په رهنمایی کې نه کوي، بلکې په خپل سر لگيا وي او د علاج کولو دعوا کوي، او د ماهر و سپیشلسټانو ډاکټرانو او له دوي څخه د علاج کوونکو مریضانو پسې ښکېځلې کوي، او خلک علاج کولو ته نه ورپرېږدي، اود لا مذهبو د عوامو مثال دهغو مریضانو دی چې خپله ډاکټران نه دي او نه د ماهر و ډاکټرانو په رهنمایی کې د طب د کتابونو څخه خپل علاج کوي. بلکې د طب له کتابونو څخه خپل علاج د مداریانو په رهنمایی کې کوي.

همدارنگه د مقلدینو مثال دهغو ږندو دی چې یو خیرخواه، راه بلد، بینا سړي ته یې لاس ورکړی وي او روان وي، یعنې دوي غیر مجتهدین دي لکن د مجتهدینو پسې روان دي، نو دا به ضرور خپل منزل مقصود ته رسیږي. اود لا مذهبو د مولویانو مثال دهغو ږندو دی چې مثلاً له جلال آباد څخه نورستان ته په خپله روان وي، نه چاته لاس ورکوي، او نه د چا څخه پوښتنه کوي، نو همدارنگه دوي هم مجتهدین او پوهان نه دي او نه د بل پوه پسې ځي اود لا مذهبو د عوامو مثال دهغو ږندو دی چې مثلاً له جلال آباد څخه نورستان ته روان وي مگر بل ږوند ته یې لاس ورکړی وي، نو همدارنگه دوي هم غیر مجتهدین دي

او ددې زمانې د کومو ملایانو پسې چې روان دي هغوي هم غیر مجتهدین دي نو یوړوند (غیر مجتهد) دبل پوند (غیر مجتهد) پسې روان دی، نو دا دواړه قسمه خلک به ضرور د هلاکت کندی ته غورځیږي.

(۲) و کذلک نقول: چې دلا مذهبو دا دعوه بالکل غلطه ده چې مونږ په قرآن او په سنت باندې عمل کوو. ځکه چې لا مذهب خلک صرف هغه ایت او حدیث مني چې ددوي د خواش سره موافق وي او اکثر ایتونه او حدیثونه چې ددوي د خواش څخه مخالف وي دهغې منلو ته نه وي تیار، مثلاً په قرآن کریم او په سنت کې یو اصل ذکر شوی دی چې (اجماع) ورته وایي.

الله جل جلاله فرمایي چې: (وَمَنْ يَشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ). او حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي چې: (لَا يَجْتَمِعُ أُمَّتِي عَلَى الضَّلَالَةِ). همدارنگه بل اصل قیاس دی. الله تعالی جل جلاله فرمایي چې: (فَاغْتَبِرُوا يَأْأُولِيَ الْبَصَارِ). او لا مذهبیان له دغو دواړو اصولو څخه منکر دي. نو که دوي قرآن کریم او سنت منلی نو قرآني او نبوي اصول (اجماع او قیاس) به یې منلی، نو ددې نبوي او قرآني اصولو (اجماع او قیاس) نه منل به حقیقت کې د قرآن کریم او د سنت نه منل دي.

او همدارنگه په قرآن کریم او په سنتو کې د فقهاوو او د مجتهدینو ذکر راغلی دی (وأولی الامر منکم) نو که دوي قرآن او سنت منلی، نو فقهاء او مجتهدین به یې منلی، نو د فقهاوو او د مجتهدینو نه منل دا د قرآن کریم او د سنتو نه منل دي.

لسم اعتراض: ایا به عقائدو کې تقلید شته؟ غیر مقلدین پوښتنه کوي چې: تاسو ولې په عقایدو کې د امام صاحب رحمہ الله تقلید نه کوئ؟ هلته خو تاسو د ابو منصور ماتریدي رحمہ الله تقلید کوئ!

قلنا: اولاً الزمنا: چې تاسو ولې په قرئت کې د امام بخاري رحمہ الله تقلید نه کوئ؟ هلته خو تاسې دقاري عاصم کوفي رحمہ الله تقلید کوئ!

و قلنا ثانياً تحقیقاً: چې په غیر مجتهد باندې په اجتہادي (غیر واضحو) مسائلو کې تقلید واجب دی، او په عقایدو (واضحو مسایلو) کې د اجتہاد څه دخل نشته لهذا تقلید پکې واجب نه دی لکن په

دې باندې ځان پوه کړئ چې یو اثبات د عقایدو دې نو په دې کې تقلید نه شته، او یو فهم العقاید من النصوص دې پدې کې تقلید شته او جایز دي.

و قلنا ثالثا: چې مونږ به هر فن کې دهغه فن د ماهرینو تقلید کوو او سیو عقاید دي او بل د علم الکلام فن دی نو عقاید اجتهاديات ندي، لهذا په عقایدو کې تقلید نه شته البته په فن د علم الکلام کې مونږ د ابو منصور ماتریدي تقلید کوو ددې داسې مثال دی لکه حدیث او فن اصول الحدیث، په احادیثو کې تقلید نه شته لکن په فن د اصول حدیث کې ددې فن د ماهرینو تقلید شته.

دوولسم اعتراض: چې بیا ځان ته ولې اشعریان یا ماتریدیان وایئ؟

قلنا: دا تقلید نه دی بلکې نسبت دی.

دوولسم اعتراض: چې بیا ولې دا نسبت امام ته نه کوئ؟

قلنا: په اجتهادي باب کې د مسایلو مکمل ترتیب او تدوین امام صاحب رحمه الله وکړ او د عقایدو په باب کې یو حنفي (ابو منصور ماتریدي رحمه الله) د امام صاحب څخه د رانقل شوو عقایدو تشریح، ترتیب او تدوین وکړو، او بل شافعي (ابو الحسن اشعری رحمه الله) د امام شافعي رحمه الله او د امام مالک رحمه الله څخه د رانقل شوو عقایدو تشریح، مکمل ترتیب او تدوین تفصیلا وکړو، په لنډو الفاظو کې داسې ووايه چې که غیر مقلد پوښتنه وکړه چې تاسو په عقایدو کې د چا په مذهب یئ؟ نو جواب داسې ورکړئ چې زه په اثبات د عقایدو کې د چا په مذهب نه یم، او په فهم العقاید من النصوص کې د امام صاحب په مذهب یم، او که بیا ووايي چې بیا نو ځان ته ماتریدي ولې وایئ؟ نو جواب وشو چې دا د دنی مناسبت له وجې او هغه دا چې ابو منصور ماتریدي رحمه الله د امام صاحب څخه رانقل شوو عقایدو ته تفصیل او ترتیب ورکړو.

دوولسم اعتراض: ایا به تقلید کې ممدوح او مذموم نه تقسیم شته او که هر تقلید واجب دی؟

قلنا: د تقلید د دلایلو په اول دلیل کې به راشي چې په اهدنا الصراط المستقیم کې ممدوح تقلید ذکر شوی دی او په غیر المغضوب علیهم ولا الضالین کې مذموم تقلید ذکر شوی دی، لکه د شودو اطلاق د خړې او د سپیو په شودو هم کیږي او د مینې او غوا په شودو هم کیږي، خود حلالو حیواناتو شوي حلالې دي او د حرامو حیواناتو شوي حرامې دي، همدارنگه محمود تقلید حلال دی او مذموم تقلید حرام دی، غیر مقلد عبدالسلام رستمي دا تقسیم منلی دی، هغه لیکي چې اهل علمو د تقلید خلور قسمونه لیکلي دي: ۱- تقلید ممدوح. ۲- تقلید مذموم. ۳- مطلق تقلید. ۴- تقلید شخصي (تفسیر احسن الکلام ج ۱ ص ۵۵۳) په فتاوی ثنائیه ج ۱ ص ۲۵۴ کې غیر مقلد ثناء الله امرتسري او تاریخ اهل حدیث ص ۱۴۶ کې غیر مقلد ابراهیم سیالکوتي هم د اتقسیم لیکلی دی

د اهل السنة والجماعة دعوی

مختصره دعوه داده چې: ۱- په اجتهادي مسائلو کې ۲- په غیر مجتهد ۳- دمجتهد ۳- تقلید واجب دی.

تفصیل دادی چې مونږ اهل سنة والجماعة (۱) په اجتهادي مسائلو کې (۲) پر مجتهد باندې اجتهاد واجب گڼو (۳) او په غیر مجتهد باندې د داسې مجتهد تقلید واجب گڼو چې دهغه مجتهد والی په شرعي دلیل سره ثابت وي (۴) او مذهب ئي اصولاً او فروعاً مکمل مدون وي (۵) او مذهب ئي متواتروي (۶) مونږ مطلق تقلید ته واجب بالذات او تقلید شخصي ته واجب بالغير وایو، اهل سنت والجماعت په هرفن کې دهغه فن د ماهرینو تقلید کوي.

پدې تفصیل سره ډیر اعتراضات دفع شول مثلاً (۱) که غیر مقلد وائي چې تاسو په عقائدو کې دچا په مذهب ئي؟ نو جواب وشو چې د عقائدو مسائل اجتهادي او غیر واضح نه دي، نو د عقائدو په اثبات کې تقلید نه دی واجب او داشعري او د ماتریدي نومونه نسبتي دي لکه د افغاني او پاکستانی، او دا نسبت ابو منصور ماتریدي ته له دې وجهې کیږي چې دامام صاحب رحمه الله څخه د رانقل شوو عقائدو ترتیب او تدوین تفصیلاً د هرچا څخه مخکې ابو منصور ماتریدي رحمه الله کړی دی، علامه سمهودي

رحمہ اللہ فرمائی چې: ومنع الاستاذ التقليد في القواطع كالعقائد دون غيرها (العقد الفريد ص ۵۶) همدارنگه که غیر مقلدین اعتراض وکړي چې قرآن او سنت شته نو تقلید ته څه ضرورت دی، نو تاسو جواب ورکړئ چې قرآن او سنت خو منصوصات دي او تقلید په اجتهاد یا تو کې کیږي.

(۲) که غیر مقلدین ووايي چې تاسې دامام صاحب رحمہ اللہ په مذهب یا ست نو امام صاحب رحمہ اللہ د چا په مذهب وو؟ نو داسوال دفع شو ځکه چې امام صاحب رحمہ اللہ مجتهد دی، په هغه خوا اجتهاد واجب دی، تقلید پرې نه دی واجب، دا داسې سوال دی لکه یو څوک په موټر کې ناست دی، او وائي چې که موټر به دریاوړ سورلی یو نو دریاوړ د چا سورلی ده؟ یا یو سړی ووائي چې موټر به خو په جامع مسجد کې دامام پسې اقتدا کړې ده نو امام په چاپسي اقتداء کړې ده؟ یا موټر د نبی کریم صلی الله علیه وسلم کلمه ویلې ده، نو نبی صلی الله علیه وسلم د چا کلمه ویلې ده؟

همدارنگه دا سوال هم دفعه شو چې عیسی علیه السلام به د چا په مذهب وي؟ ځکه چې تقلید غیر مجتهد کوي او عیسی علیه السلام به خپله اجتهاد کوي.

(۳) که غیر مقلد ووايي چې تاسې ولې ددې زمانې له یو ژوندي ملا څخه پوښتنه نه کوئ؟

نو جواب وشو چې زه له داسې کس څخه توضیح طلبوم او تقلید یې کوم چې مجتهد وي، که غیر مقلد دعوه وکړي چې زموږ فلان ملا هم مجتهد دی، نو ته به ورته ووايي چې ته دخپلو اصولو مطابق د دې ملا مجتهد والی په دلیل شرعي باندې چې ستا په نیز صرف ایت او حدیث دی ثابت کړه، که غیر مقلد ووايي چې ته دامام صاحب رحمہ اللہ مجتهد والی په دلیل شرعي باندې ثابت کړه! نو ته به ورته دخپلو اصولو مطابق جواب ورکړی چې دامام صاحب رحمہ اللہ مجتهد والی په اجماع دفقهاؤ او محدثینو باندې ثابت دی، په هر فن کې دهغه فن د ماهرینو اجماع معتبره ده.

کله غیر مقلدین په مناظره کې وایي چې په دعوي کې داسې ولیکه چې دامام ابو حنیفه تقلید واجب دی او یا چې کله ورته د تقلید دوجوب دلیل پیش کړې نو هغه درته وایي چې په دې کې دامام صاحب نوم راته وښایه؟

جواب دادی چې زه خو دانه وایم چې په دنیا کې صرف د امام ابو حنیفه رحمه الله تقلید واجب دی او د نورو مجتهدینو جایز نه دی، بلکې زه دا وایم چې په غیر مجتهد د مجتهد تقلید واجب او لازم دی.

فائد: پکار ده چې د غیر مقلدینو سره په تقلید شخصي مناظره ونه شي، ځکه چې هغوي مطلق تقلید نه مني، نو په تقلید شخصي باندې بحث ته څه ضرورت دی؟

همدارنگه کله غیر مقلدین وایي چې دا تا چې کومه دعوه لیکلي دا راته د امام صاحب رحمه الله څخه ثابته کړه؟

قلنا: دا دعوه د مسایلو اجتهادیه وو څخه نده، نو ته راته اول دا ثابته کړه چې دا اجتهادي مسئله ده چې بیا یې زه درته د امام صاحب رحمه الله څخه ثابته کړم.

۲- غیر مقلد چې کومه دعوه لیکلې ده دا دې صراحه په قرآن یا حدیث کې وښايي؟

(۴) که غیر مقلد اعتراض وکړي چې ته ولې د ابو بکر صدیق رضي الله عنه یا د حضرت عمر رضي الله عنه په مذهب نه ئي؟ نو جواب وشو چې د دوي مذهبونه اصولاً او فروعاً مکمل مدون شوي نه دي، بلکې هغوي په جهاد او د جهاد په شان د دین په نورو ضروریاتو باندې مصروف وو، تدوین ته وزگار نه وو، بیا هم که تاسو سرزوري کوئ نوزه به د فقهي ديو کتاب صرف د يوې صفحې يو څه مسائل درته ذکر کړم، او تاسو له حوالي سره د هرې مسئلې په اړه د ابو بکر صدیق رضي الله عنه مذهب یا د حضرت عمر رضي الله عنه مذهب پکې راته بیان کړئ.

وفي المجموع وليس له التمهيد بمذهب احد من ائمة الصحابة رضي الله عنهم وغيرهم من الاولين وان كانوا اعلم واعلى درجة ممن بعدهم لانهم لم يتفرغوا لتدوين العلم وضبط اصوله وفروعه فليس لاحد منهم مذهب مهذب محرر مقرر، وانما قام بذلك من جاء بعدهم من الائمة الناحلين لمذاهب الصحابة والتابعين القائمين بتمهيد احكام الوقائع قبل وقوعها الناهضين بايضاح اصولها وفروعها كمالك رحمه الله وابي حنيفة رحمه الله آه (المجموع شرح المذهب للنووي رحمه الله ص ۹۱)

ج (۱) فصل فی اداب المستفتی بحوالہ تقلید شرعی حیثیت للعلامہ مفتی محمد تقی عثمانی ص ۸۱، مکتبہ دارالعلوم کراچی.

(۵) کہ غیر مقلد اعتراض وکړي چې د فقهي مسائل د امام صاحب څخه په سند ثابت کړه، نو جواب وشو چې دا مسائل په تواتر ثابت دي او تواتر سند ته ضرورت نه لري که نه يې مني نو سورة فاتحه او ايتونه دي ته ماته د هرايت سند وښايه، همدارنگه که غیر مقلد اعتراض وکړي چې ته ولې شافعي يا مالکي، او يا حنبلي نه يې؟

نو جواب وشو چې د کوم وخت څخه چې اسلام د بر صغیر دې ملکونو ته راغلی دی، نو دلته تمام مدارس مفتیان او کتابونه د امام صاحب رحمه الله د مذهب چلیزې، په دې ټول تاریخ د اسلام کې دلته د هیڅ شافعي يا حنبلي او يا مالکي مدرسه يا شیخ الحدیث او يا مفتي نه شته او نه تېر شوی دی، دلته د شافعیانو يا مالکیانو او يا حنبلیانو په نوم باندې هیڅ مسجد نه شته او نه تېر شوی دی، نو په دې ملکونو کې صرف د امام صاحب رحمه الله مذهب متواتر دی، او د امام مالک، امام شافعی او امام احمد رحمهم الله مذهبونه دلته متواتر ندي او مونږ په دعوه کې دا ویلي وو چې مونږ د داسې مجتهد تقلید کوو چې مذهب یې متواتر وي (۶) واجب بالغير: دخپلو خوا هشاتو پیروی حرامه ده، او دخوا هشاتو د پیروی څخه عاده په هغه وخت کې بچ کېدل متحقق کیږي چې په یو مجتهد باندې اعتماد وکړی شي او صرف د همدې یو مجتهد تحقیق ومنلی شي، په نورو الفاظو باندې داسې ووايه چې دخوا هشاتو پیروی حرامه ده، او د حرامو ضد واجب وي، نو دخوا هشاتو د پیروی نه کول واجب شول، او دا واجب عاده او تجربه دیو معین مجتهد تر پیروی پورې موقوف دي او موقوف علیه د واجب و واجب وي فلها دیو معین مجتهد پیروي هم واجب شوه، په خیر القرون کې دینداري غالبه وه او دخوا هشاتو غلبه کمه وه، همدارنگه د کوم معین مذهب تدوین هم نه وو شوی، لهذا هلته اجازت وو چې د متعددو مجتهدینو پیروي وکړی شي، نو بالفرض که بیا هم د خیر القرون په شان دور راشي نو بیا به هم د غیر (خوا هشاتو) د مرتفع والي له وجې دا حکم مرتفع شي، همدارنگه دلته د وجوب بالغير لپاره یو دلیل دا هم دی چې دلته د بل مجتهد مذهب متواتر نه دی، لکه په یوه علاقه کې چې صرف یو ډاکټر وي نو تکیویناً صرف د همدې یو څخه علاج ضروري وي.

فانقیل: چي احناف خو يو اچي دامام ابو حنيفه رحمه الله تقليد شخصي نه کوي بلکي د دريو امامانو (امام ابو حنيفه، امام ابو يوسف، امام محمد رحمهم الله) تقليد کوي، کله دامام صاحب رحمه الله قول ته مفتي به وايي کله دامام ابو يوسف رحمه الله قول ته مفتي به وايي او کله دامام محمد رحمه الله قول ته مفتي به وايي.

قلنا: ۱- چي يو عقايد دي، دوهم احکام کليه او قواعد او اصول دي او دريم جزئيات او فروع دي، نو مونږ دامام صاحب تقليد شخصي کوو په دې معنی چي د حنفي اصولو او قواعدو پابند يوو، بيا کله د يو اصل لاندې مختلف فروع او جزئيات وي يو امام په يو جزئي قول کړي وي او بل امام په بل جزئي قول کړي وي، پدې جزئياتو کې کله يو مفتي به وي او کله بل (معارف القرآن لمولنا ادریس کاندهلوي تحت قوله تعالى: مَلَّةَ اِبْرَاهِيْمَ حَنِيفًا، پاره اول)

۲- د تقليد شخصي څخه مراد فرد نوعي دی چي د افراد نوعي بيا منحصر دی په افرادو ثلاثه وو کې لکه شمس چي نوعه ده او منحصره ده په يو فرد کې.

(۳) جواب د صاحبينو د قول منل هم امثال لقول أبي حنيفه رحمه الله دی ځکه چي امام صاحب فرمايلي دي چي اتبعوا قول الامامين وقت ترجيح قولهما فنحن تقليد الامامين امثالاً لقول أبي حنيفه رحمه الله فهو في الحقيقة تقليد لأبي حنيفه رحمه الله.

(۴) جواب: د صاحبينو ټول اقوال په حقيقت کي دامام صاحب اقوال دي، علامه شامي درد مختار په مقدمه کې ليکي چي که په يوه مسئله کي يو قول دامام صاحب يعني داستاد راغلو، او بل قول دده د شاگرد راغلو نو دغه د شاگرد قول په اصل کې داستاد قول دی، شاگرد ته ښي نسبت صرف د موافقت د رأي له وجې کيږي بيا په فتاوی و لو الجيه باندې حواله ورکوي او فرمايي چي:

په فتاوی و لو الجيه کتاب الجنایات کې ليکي چي (قال ابو يوسف رحمه الله ما قلت قولاً خالف فيه أبا حنيفة رحمه الله الا قولاً قد كان قاله) يعني اما ابو يوسف فرمائي چي ما هيڅکله له امام صاحب سره مخالفت په يو قول کې هم نه دی کړي مگر مخکي دا قول دامام صاحب قول وو (زما

صرف در آی موافقت و سره را غلی دی) (رد محتار ج ۱ ص ۱۵۹) مطلب (صح عن الامام انه قال اذا صح الحديث فهو مذهبي.

فان قيل: چي تاسو وایئ چي مونږ په هره مسئله کې دامام صاحب تقلید کوو، حالانکې کله د بل مذهب دامام قول ته راجع وایئ.

قلنا: (کل) کله دا استغراق حقیقی لپاره وي لکه کل انسان حیوان او کله دا استغراق عرفي لپاره وي لکه (وأوتیت من کل شیء) نو مونږ په طریقې دا استغراق عرفي سره په هره مسئله کې دامام صاحب تقلید کوو، نو د بعضو مسایلو استثناء جایزه ده.

دلایل علی الدعوی

اول دلیل:

(إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ)

په صراط المستقیم باندې د تللو دوه لارې دي، یوه د اجتهاد او د تحقیق لاره ده او دوه د تقلید لاره ده، تقلید بیا په دوه قسمه دی: اول تقلید محمود او دوم تقلید مذموم، الله تعالی دواړه تقلیدونه ذکر کوي په صراط الذین انعمت علیهم کې تقلید محمود ذکر کوي، او په غیر المغضوب علیهم والا الضالین کې تقلید مذموم ذکر کوي، په صراط الذین انعمت علیهم کې تقلید ممدوح داسې ذکر کوي چې د منع علیهم لپاره الله تعالی په بل ایت کې خلور طبقې ذکر کړې: ۱- نبیین ۲- صدیقین ۳- شهداء ۴-

صالحین ﴿مَنْ النَّبِيِّنَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءَ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا﴾

الله تعالی خلور طبقې ذکر کړې، یوه یې نده ذکر کړې ځکه چې یواځې نبیین یې ذکر کړې وې، نو اوس خونې نه پیدا کیږي چې بالمشافهه والمشاهده مونږ ته صراط مستقیم وښايي وروسته به عیسی علیه السلام راځي خو اوس نه پیدا کیږي، نو الله تعالی صحابه او صدیقین هم ذکر کړل چې که نبیین نه پیدا کیدل نو د صدیقینو په نقش قدم لار شه او که صحابي نه پیدا کیدلو نو بیا د شهید ومنه او که خلک بزدله وو شهیدان نه وو نو بیا د صالحینو ومنه او صالحین په هر ځای کې پیدا کیږي، ایمه مجتهدین صالحین دي او د

صالحینو په نقش قدم باندې تلل تقلید محمود دی، اود مغضوب علیهم (بې عملو) اود ضالین (بې علمو) په نقش قدم باندې تلل تقلید مذموم دی.

فائده: نن د دین د ساتلو طریقه د صالحینو (ایمه وو سلفو او اکابرو) دفاع ده او د دین وړانول هم ددې څخه راځي چې په صالحینو اعتراضات شروع شي، نن سبا د دین دشمنان د صالحینو سره دشمني کوي، ددوي مقصد صرف په صالحینو اعتراضات ندی، بلکې دوي په شهداوو، صدیقینو او انبیاءو باندې داعتراض لپاره ځان ته لاره صفا کوي، داسې نده چې شهیدانو، صدیقینو او انبیاءو سره یې دوستي ده او صرف د صالحینو سره یې دشمني ده، په مسجد کې یوه مصلی ده بل محراب دی، بله دروازه دمحراب ده او بل عمومي گیت (دروازه) ده، نبي داسې دی لکه په مصلی، صحابه داسې دي لکه محراب، شهیدان داسې دي لکه دروازه دمحراب او صلحاء داسې دي لکه عمومي گیت (دروازه)، دشمن اول په گیت حمله کوي بیا په دروازه دمحراب حمله کوي بیا په محراب حمله کوي او بیا په مصلی حمله کوي او چې په گیت کې دشمن څخه دفاع وشي نو چې گیت بچ شي، دمحراب دروازه پخپله بچ کیږي او چې دمحراب دروازه بچ شوه، نو محراب بچ شو او چې محراب بچ شي نو مصلی پخپله بچ کیږي، ددین دشمنان اول په صالحینو اعتراضات کوي بیا په شهیدانو اعتراضات کوي، بیا په صدیقینو اعتراضات کوي او بیا په انبیاءو اعتراضات کوي او څوک چې په صالحینو اعتراضات نه برداشت کوي نو هغه په شهیدانو اعتراضات نه برداشت کوي او څوک چې په شهیدانو اعتراضات نه برداشت کوي هغه په صدیقینو اعتراضات نه برداشت کوي او څوک چې په صدیقینو اعتراضات نه برداشت کوي نو هغه په انبیاءو باندې کله اعتراضات برداشت کولی شي؟ نو د تقلید څخه دفاع د صالحینو څخه اولاً دفاع ده، د شهیدانو څخه ثانیاً دفاع ده، د صدیقینو څخه ثالثاً دفاع ده او د انبیاءو څخه رابعاً دفاع ده، ځکه چې اول د گیت څخه دفاع شروع کیږي.

په نیمه سورة فاتحه کې توحید دی او په نیمه کې تقلید دی، دالحمد څخه تر ایاک نستعین پورې توحید بیانېږي او دا هدنا الصراط المستقیم څخه تر اخره پورې تقلید بیانېږي، توحید دا معنی ده چې دالله تعالی سره په ذات او صفاتو کې څوک نه شریکول او د تقلید معنی ده د یو ماهر شریعت په رهنمائي کې په شریعت باندې عمل کول او دلیل نه طلبول.

لطیفہ: د توحید لفظ پہ قرآن کې نشته لکن معنی یې شته، د الحمد شخه تر ایاک نستعین پورې د توحید معنی ده، همدارنگه د تقلید لفظ هم په قرآن کې نشته لکن معنی یې شته، د اهدنا الصراط المستقیم شخه تر ولا الضالین پورې د تقلید معنی ده، لهذا مونږ توحیدیان هم یو او تقلیدیان هم یو، وکتوریان وایی چې مونږ توحیدیان یو، لکن تقلیدیان نه یو، نو نیمه سورة فاتحه مني او نیمه نه مني او بریلویان تقلیدیان دي لکن توحیدیان ندي، وکتوریان دفاتحې خلف الامام والادي هغوي ځانونو ته توحیدیان وایی، لکن تقلیدیان ندي او بریلویان دفاتحې علی الطعام والادي هغوي تقلیدیان دي، لکن توحیدیان ندي، مونږ ټوله سورة فاتحه منو د توحید حصه یې منو، لهذا مونږ توحیدیان هم یو او د تقلید حصه هم منو، لهذا مونږ تقلیدیان هم یو.

دوهم دلیل:

الله ﷻ فرمایي: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾

ای هغو کسانو چې ایمان شې راوړی دی (ای مؤمنانو!) اطاعت (تقلید او اتباع) وکړئ تاسي دالله تعالی او تقلید او اطاعت او اتباع وکړئ در رسول الله ﷺ او تقلید، اتباع او اطاعت وکړئ د اولی الامر (د علماؤ، فقهاؤ او مجتهدینو). په عام الفهمه طریقه داسې معنی وکړه چې ای مؤمنانو دالله خبره ومنئ، د مصطفی خبره ومنئ او د فقهاوو خبره ومنئ، دالله تعالی خبره قرآن دی، د مصطفی خبره حدیث دی او د فقهاوو خبره فقه ده، نو قرآن حق دی، حدیث حق دی او فقه حقه ده، نو الله تعالی د قرآن، سنت او د فقهې د منلو حکم کړی دی، څوک چې قرآن نه مني هغه کافر دی څوک چې سنت نه مني هغه کافر دی او څوک چې مطلق فقه نه مني هغه هم د امنوا مصداق نه شي کیدلی البته که یو خاصه فقه نه مني او بله مني مثلاً شافعي فقه نه مني حنفي مني نو ده فقه ومنله لهذا د (أمنوا) مصداق دی.

اوله فائده: په دې آیت کې ۱- په (اطيعوا الله) کې د کتاب الله ذکر دی ۲- او په (اطيعوا الرسول) کې د سنت رسول الله ذکر دی. ۳- او په (اولی الامر) کې د اجماع ذکر دی. ۴- او په (فان تنازعتم فی شیئ) کې د قیاس ذکر دی: [تفسیر کبیر ج ۴ / ص ۱۱۳ / مکتبه دار احیاء التراث العربی / وج ۱۰ / ص ۱۶۴ فی بعض المطابع]. یعنې په دې آیت کریمه کې د ادله وو اربعه و اثبات دی.

دوہمہ فائدہ: پہ دې ایت کریمه کې د تقلید د وجوب ذکر دی، ځکه چې په دې آیت کې د الله جل جلاله د اطاعت ذکر دی، اود حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم د اطاعت ذکر دی اود اولی الامر د اطاعت ذکر دی چې دا دریم اطاعت تقلید دی، د اولو الامر د اطاعت له پاره درې شرطه دي: لومړی دا چې: اولی الامر به مسلمان وي، لکه څرنګه چې په همدې آیت کې د (منکم) په لفظ کې ورته اشاره شوې ده، نو د غیر مسلم اطاعت ناجایز او ګناه ده.

دوهم: دا چې کله چې صاحب د امر د الله جل جلاله اود الله د پیغمبر صلی الله علیه وسلم څخه نافرمانی کوي نو بیا یې هم اطاعت کول ناجایز او ګناه ده او تقلید مذموم ورته وایي. رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي چې: (فاذا امر بمعصية فلا سمع ولا طاعة). [بخاري / ج ۲ / ص ۱۰۵۷].

دریم: صاحب د امر به د الله جل جلاله اود الله د پیغمبر صلی الله علیه وسلم اطاعت کوي. نو په دې صورت کې نه یواځې دا چې اطاعت یې جایز دی بلکې د دې آیت مطابق واجب دی. پاتې شوه دا خبره چې د (أولی الامر) څخه څوک مراد دي؟ نو په اصولي توګه له دې څخه دوه قسمه خلک مراد یې: ۱- علماء او فقهاء. ۲- أمراء د جیوشو او مطلق حکام. په دواړو صورتونو کې تقلید ثابتیږي که اول قسم خلک ترینه مراد شي نو بیا زموږ د دعوی وړ څخه صراحتاً ثابتیږي.

اول قسم

کومو صحابه وو رضی الله عنهم چې د (أولی الامر) څخه فقهاء مراد کړي دي په هغوی کې حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه، او عبد الله بن عباس رضی الله عنهما دي. د حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه الفاظ داسې دي: (أولی الامر منکم قال الفقه والخیر) [مستدرک / ج ۱ / ص ۱۲۳]. اود حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنهما الفاظ داسې دي: (یعني اهل الفقه والدين (الی ان قال) فأوجب الله طاعتهم) [مستدرک / ج ۱ / ص ۱۲۳]. نو د واجب لفظي ذکر کړی دی نو د تقلید په وجوب یې تصریح کړې ده لهذا زموږ د دعوه چې د تقلید وجوب دی صراحتاً ثابت شو.

اود صحابی د تفسیر پہ باره کپی علماء کرام لاندی نظرونہ لری چپی: (تفسیر الصحابی مسند، تفسیر الصحابی حجة، تفسیر الصحابی مرفوع. [توجیه النظر / ص ۱۶۵ / طبع مصر / مستدرک / ج ۱ / ص ۱۲۳ / معرفة علوم حدیث / ص ۴۰ / زاد المعاد / ج ۴ / ص ۵۲ / تدريب الراوی / ص ۶۵ / اللجنة لنواب صديق حسن خان غیر مقلد / ص ۹۶].

یعنی صحابی رضی اللہ عنہ تفسیر د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمان وی، اود صحابی تفسیر حجت دی. اود صحابی تفسیر مرفوع دی.

خلاصہ دا چپی د اولی الامر خنہ فقہا و مراد اول مذکور قاعدی مطابق د حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمان شو د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پہ حکمی فرمان سرہ تقلید تہ واجب و ویلی شوا و پہ تابعینو کپی چپی کومو حضراتو د (أولی الأمر) خنہ فقہاء مراد کپی دی پہ ہغوی کپی حضرت عطاء بن ابی رباح، حضرت حسن بصری، امام مجاہد، قتادہ و ابن ابی لیلی رحمہم اللہ دی.

پہ [دارمی / ص ۴۰ / طبع ہند و طبع دمشق / ص ۷۲] کپی د حضرت عطاء بن ابی رباح الفاظ داسی دی چپی: (أولی الامر، اولو العلم والفقہ).

او امام ابو بکر جصاص الرازی رحمہم اللہ المتوفی (۳۷۰ھ) ددی صحابہ و رضی اللہ عنہ او تابعینو رحمہم اللہ تفسیر پہ داسی الفاظو سرہ ذکر کوی چپی: (فروی عن جابر بن عبد اللہ رضی اللہ عنہ و عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہما رواية، والحسن، وعطاء، و مجاہد انہم اولو الفقہ والعلم. و عن ابن عباس رواية وعن ابی ہریرة انہم أمراء السرايا و يجوز ان يكونوا جميعاً مرادين). [احکام القرآن / ج ۲ / ص ۲۱۰].

او پہ بل غای کپی لیکي چپی: (قال الحسن، و قتادہ و ابن ابی لیلی: ہم اهل العلم والفقہ). [احکام القرآن / ج ۲ / ص ۲۱۵].

او علامہ الوسی رحمہ اللہ فرمائی: (وقیل المراد بهم اهل العلم، وروی ذلك غیر واحد عن ابن عباس، و جابر بن عبد اللہ، و مجاہد، و الحسن، و عطاء و جماعة، و استدل علیہ ابو العالیہ بقولہ تعالیٰ: (و لورّدوہ الی الرسول و الی اولی الامر منهم لعلہ الذین یستنبطونہ منهم الایة) فان العلماء هم المستنبطون المستخرجون للاحکام). [روح المعانی / تحت هذه الاية / ج ۵ / ۶۵].

یعنی پہ دی صحابہ و ورزی اللہ عنہم او تابعین و رحمہم اللہ کہ حضرت ابو العالیہ د (القرآن یفسر بعضہ بعضاً) مطابق فرمائی چہ: لہ دی خخہ فقہاء مراد دی، حکمہ چہ اللہ تعالیٰ جل جلالہ پہ بل خای کہ فرمائی: (و اذا جاءہم امر من الامن او الخوف اذا عوا بہ و لورّدوہ الی الرسول و الی اولی الامر منهم لعلہ الذین یستنبطونہ منهم الایة) نو (الذین یستنبطونہ) د (اولی الامر) تفسیر دی، نو معلومہ شوہ چہ د (اولی الامر) خخہ فقہاء مراد دی.

نور ہی ہم دہری حوالی شتہ. پہ تفسیر معالم التنزیل / ج ۲ / ص ۴۹۴ کہ او پہ تفسیر کشاف / ج ۱ / ص ۳۷۰ کہ / پہ تفسیر ابن کثیر / ج ۲ / ص ۴۹۷ کہ او پہ نور و دہرو تفاسیر و کہ د (اولی الامر) مصداق فقہاء مگر حوالی شوی دی.

دلا مذہبو سرخپل نواب صدیق حسن خان لیکي چہ: (قال ابن عباس و جابر رضی اللہ عنہم و الحسن رحمہم اللہ، و ابو العالیہ رحمہم اللہ و عطاء رحمہم اللہ و الضحاک رحمہم اللہ و مجاہد رحمہم اللہ و الامام احمد رحمہم اللہ تعالیٰ: هم العلماء . [الجنة / ص ۴] ہمدارنگہ پہ بل ایت کہ د دی تفسیر ہمدار اعلیٰ دی، اللہ تعالیٰ فرمائی چہ ﴿ لَوَرَّدُوْهُ اِلَى الرَّسُوْلِ وَ اِلَى اَوَّلِی الْاَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَہُ الَّذِیْنَ یَسْتَنْبِطُوْنَہُ مِنْهُمْ ﴾ نو د (اولی الامر) خخہ فقہاء مراد شو او اللہ جلا جلالہ د فقہا و د اطاعت امر کوی او امر د وجوب لہ پارہ وی. دلا مذہبو سرگروہ نواب صدیق حسن خان ہم لیکي چہ: (اصل در امر وجوب فعل مامور بہ است) [بدور الاہلہ / ص ۲۲].

لا مذهبیان له الله تعالى جل جلاله څخه دومره هم نه ډارېږي چې د الله جل جلاله مامور به شي ته کفر او شرک وايي. الله تعالى جل جلاله فرمايي: د فقهاوو اطاعت وکړئ! او لا مذهبیان وايي چې هېڅکله یې ونه کړئ، بلکې د فقهاوو اطاعت کفر او شرک دی. (معاذ الله).

د لا مذهبیانو اعتراضونه

۱- کله چې د صحابه وو او تابعینو دا تفسیر د لا مذهبو له نظریې څخه مخالف وو نو اول اعتراض یې دا وکړو چې په دې آیت کې خو د الله جل جلاله اود حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم سره د (اطیعوا) جمله راغلې ده اود (اولی الامر) سره نه ده راغلې.

لومړی ځواب: په (اولی الامر) کې واو عاطفه راغلې دی، نو (اولی الامر) عطف دی په لفظ (الله) او یا په لفظ (رسول) او معطوف په حکم د معطوف علیه کې وي، نو هغه (اطیعوا) چې له لفظ (الله) او یا له لفظ (رسول) سره ذکر شوی دی هغه له (اولی الامر) سره هم مراد دی.

دوهم ځواب: د (اولی الامر) سره یې ځکه د (اطیعوا) جمله مستقلاً نه ده ذکر کړې چې د فقهاوو اطاعت حقیقي او مقصود بالذات نه دی، بلکې د دوي اطاعت مذهب دی، او په دې باندې د الله جل جلاله اود الله تعالى د پیغمبر صلی الله علیه وسلم دین ته ځان رسول مقصود دي. یعنې د دوي اطاعت مذهب دی، چې منزل او مقصود ورته دین دی، نو د اولی الامر پیروي که د الله تعالى او د رسول صلی الله علیه وسلم پیروي سره موافقه وه او د الله تعالى او د نبی ﷺ د دین راهنمایي کوله نو بیا صحیح ده او که نه وه موافقه نو بیا نه ده صحیح.

دریم ځواب: د لفظ (الله) سره لفظ د اطیعوا راغلی دی ځکه چې الله جل جلاله شارع حقیقي دی، اود (رسول) سره هم لفظ د اطیعوا راغلی دی ځکه چې رسول صلی الله علیه وسلم شارع مجازي دی، القواعد فی علوم الفقه الاحتجاج علی بطلان التقليد باقوال الأیمة ثم الجواب عنه ص (۲۴) اود (اولی الامر) سره یې مستقل لفظ د اطیعوا ندی ذکر کړی ځکه چې اولی الامر نه شارع حقیقي دي او نه شارع مجازي دی بلکې صرف شارحان دي.

خلورم خواب: دادی چہی دالله او در رسول سرہ یئ حکہ لفظ دا طبعوا مستقل ذکر کرو چہی ددوی دواہو اطاعت بلا قید و شرط دی او دأولی الأمر سرہ یئ حکہ مستقل ذکر نہ کرو چہی دأولی الأمر دیروی لپارہ شرطونہ دی کما مر.

۲- بل اعتراض دوی دا کوی چہی: بیا تاسو ولہی د ﴿أطیعوا الله و أطیعوا الرسول﴾ لہ وجہی د الله جل جلالہ او در رسول الله صلی الله علیہ وسلم اطاعت تہ فرض وایی اود (اولی الامر) اطاعت تہ واجب وایی؟ حالانکہ دا ٲول د (اطیعوا) د صیغہ لاندي داخل دی!

الجواب: کہ چہر تہ نص قطعی الثبوت او پہ معنی مرادہ قطعی الدالت وی نو ہلتہ حکم د فرضیت رایی. او کہ قطعی الثبوت لکن غیر قطعی الدلالتہ وو نو بیا حکم د وجوب رایی. نو ﴿أطیعوا الله و أطیعوا الرسول﴾ قطعی الثبوت او قطعی الدلالتہ دی، لہ دی وجہی د الله تعالیٰ او در رسول الله اطاعت فرض شو او منکر یی کافر دی. او (أولی الامر) قطعی الثبوت دی، لکن ددی پہ معنی کف دا اختلاف لہ وجہی پہ فقہا و باندی قطعی الدلالتہ نہ دی، لہ دی وجہی د فقہا و اطاعت واجب او منکر یی ضال او مضل دی. کہ چہر تہ (أولی الامر) پہ فقہا و باندی قطعی الدلالتہ وی. نو بیا بہ تقلید د فقہا و فرض وای، او مونز بہ غیر مقلدینو تہ د (ضال او مضل) پہ حای کافران ویلای.

۳- دل تہ خو صیغہ د جمع راغلی دہ، نود مطلق تقلید ذکر راغی او تاسو خو تقلید شخصی کوی!

اول جواب: لامذہبان خو مطلق تقلید ہم نہ منی، نو چہی پدی ایت سرہ مطلق تقلید ثابت شو نو ایا

تاسو مطلق تقلید منی؟

دوہم جواب: کہ مطلق تقلید منی نو بیا پہ تقلید شخصی کف دیو امام تقلید کہری او پہ مطلق تقلید کف د خلورو امامانو تقلید کہری، نو چہی ستاسو پہ نزد دیو امام تقلید شرک دی، نو بیا خود خلورو امامانو تقلید خلور شرک شول، نو خرنگہ یو شرک حرام دی او خلور شرکہ جایز بلکف واجب شو؟

دریم جواب: (اطیعوا) د جمع صیغہ دہ او (اولی الامر) ہم د جمع صیغہ دہ، او مقابلہ چہی د جمع لہ جمع سرہ راشی نو فایدہ کوی تقسیم د أحاد و پہ أحادو، نود دیو یو امام تقلید ہم لہ ہمدی آیت خخہ ثابت شو.

خلورم خواب: مونږ غير مقلدينو ته الزاما وايو چې تاسو د اولی الامر معنی په حکامو سره کړئ نو دلته خو هم اعتراض راځي چې اولی الامر خو صیغه د جمع راغلې ده او په یو وخت کې خو صرف دیو امیر اطاعت کېږي، نو دلته تاسو څرنگه د صیغې د جمعې څخه دیو امیر اطاعت واجبوي.

پنځم جواب: چې مطلق تقلید جایز، واجب، او مامور به شو او د مطلق من حیث أنه مطلق له پاره خو په خارج کې وجود په ضمن د افرادو کې وي، نو خامخا د مجتهدینو د افرادو تقلید واجب شو، له دې څخه وروسته مونږ وايو چې (تتبع الرخص او تلفیق) اجماعاً حرام دی، چې په یوه مسئله کې په یو مجتهد پسې ځي او په بله مسئله کې د بل مجتهد په رایه عمل کوي. علامه ابن تیمیة رحمۃ اللہ علیہ فرمایي: (فيكون في وقت يقلدون من يفسده وفي وقت يقلدون من يصححه بحسب الغرض والهوى ومثل هذا لا يجوز باتفاق الائمة) [مجموعه الفتاوى / ۳۲ / ص ۶۶ / مكتبة العبيكان].

يعني په داسې صورت کې به په یو وخت کې د هغه چاپسې روان وي چې دده اصلاح به کوي او په بل وخت کې به د هغه چاپسې روان وي چې دده افساد به کوي او د ټولو امامانو په اتفاق سره دا کار حرام دی.

همدارنگه لیکي چې: (لان ذلك يفتح باب التلاعب بالدين وفتح للذريعة الى ان يكون التحليل والتحریم بحسب الهوى، ولو جاز هواه، و يتخير بين التحليل والتحریم والواجب والجواز، وذلك يؤدى الى انحلال ربة التكليف، بخلاف العصر الاول فانه لم تكن المذاهب وافيةً باحكام الحوادث مذهبة فعلى هذا يلزمه ان يجتهد في اختيار مذهب يقلده على التعین) [شرح المذهب / فصل في اداب المستفتی / ج ۱ / ص ۸۸ / دار الفكر بيروت].

په یوه مسئله کې د یو امام پسې او په بله مسئله کې د بل امام پسې روانېدل په دین باندې لویې دي، او د دې له پاره ذریعه ده چې هر سړی تحلیل او تحریم د خپل خواش تابع کړي. او که چېرته دا جایز شي چې د هر سړي چې د هر مذهب کومه مسئله خوښه وي په هغې دې عمل کوي نو بیا به یو سړی په یوه مسئله کې د یو مذهب د رخصت او په بله مسئله کې به د بل مذهب په رخصت پسې گرځي، او د حلالو او د حرامو، د جایزو او د ناجایزو په منځ کې به په خپل خواش یو طرف خوښوي. او داسې کار کول د مکلفیت څخه خارجېدلو ته مفضي کېږي. په خلاف د عصر اول څخه، چې هلته به غیر مجتهد په یوه مسئله کې د یو مجتهد او په بله مسئله کې به د بل مجتهد پسې تللو، ځکه چې هلته مذهبونه مدون نه وو

په هر مذهب کې به د ټولو حوادثو حل نه پيدا كېده، نو له دې امله په هر سړي لازمه ده چې د يو معين مذهب په غوره كولو کې كوښښ وكړي.

همدارنگه علامه شاطبي رحمه الله فرمايي: ومتى خیرنا المقلدين في مذاهب الائمة لينتقوا منها طيبها عندهم لم يبق مرجعاً الا اتباع الشهوات في الاختيار وهذا مناقض لمقصد وضع الشريعة. الموافقات / ج ۴ / ص ۸۲ / المسئلة الثالثة في بيان ان الشريعة كلها ترجع الى اقوال، واحدة في فروع / مكتبة محمد علي صبيح ازهر.]

هر كله چې مونږ مقلدينو ته اختيار وركړو چې د هر مذهب څخه د خپلې خوښې مطابق مسئلې اټولې كړي، نو بيا به د مسلمانانو له پاره بله مرجع پاتې نه شي، ماسوا د اتباع د خواش څخه، اودا ئار د مقصد د وضع د شريعت سره نقيض دی.

همدارنگه علامه شاطبي رحمه الله فرمايي چې: وقد حكى ابن حزم الاجماع على ان ذلك (اي تتبع الرخص في المذاهب) فسق لا يحل [الموافقات / ج ۴ / ص ۸۴ / المسئلة الثالثة].
يعني ابن حزم رحمه الله په دې خبره باندې اجماع رانقل كړې ده چې په مذهبونو کې آسانه آسانه مسئلې راټولول فسق او حرام دي.

علامه مناوي رحمه الله فرمايي: ان مثل هذه الالتزامات لكف الناس عن تتبع الرخص. [فتح القدير / ج ۱ / ص ۴۰۳ / مكتبة نزار مصطفى باز.]

يعني په خاصو خاصو مذهبونو باندې د پابندۍ لازمولى ددې له پاره دي چې خلک د رخصتونو له لټولو څخه رابند كړو. علامه سمهودي رحمه الله د امام نووي رحمه الله قول رانقلوي چې: هل يجوز لمن تذهب بمذهب ان يقلد مذهباً آخر فيما يكون انفع له ويتبع الرخص؟

اجاب: لا يجوز تتبع الرخص (عقد الفريد ص ۱۱۱) ايا يو مقلد ته جايز دي چې رخصتونه ولټوي او د خپلې گټې لپاره د بل مذهب تقليد وكړي امام نووي جواب وركوي چې نه دي جايز.

۴- لا مذهبيان دا اعتراض هم كوي چې د ﴿ اطيعوا الله و اطيعوا الرسول و اولى الامر منكم ﴾ پسې الله جل جلاله فرمايي چې: (فان تنازعتم في شئ فردوه الى الله و الرسول) او په (فان تنازعتم) كې خطاب

عامو مؤمنانو ته دی، یعنې که د مؤمنانو په منځ کې په یوه مسئله کې اختلاف راشي نو الله جل جلاله اود الله تعالی رسول صلی الله علیه وسلم ته به یې راجع کوي، امامانو او فقهاوو ته به یې نه راجع کوي.

لومړی ځواب: مفسرین فرمایي چې په (فان تنازعتم) کې عامو مؤمنانو ته خطاب نه دی، بلکې (أولی الأمر) ته دی، ځکه چې په (فان تنازعتم) کې د (فا) کلمه راغلې ده او (فا) د تعقیب مع الوصل له پاره ده، نو دا جمله چې د (أولی الأمر) پسې متصله ذکر شوې ده، نو خطاب به هم یواځې (أولی الأمر) ته وي، چې که د دوي په یوه اجتهادي مسئله کې اختلاف راغی نو کتاب او سنت ته دې یې راجع کړي او هلته دې ورته مقيس علیه وگوري.

امام ابوبکر الجصاص رحمه الله د دې له پاره بل دلیل هم ذکر کړی دی، هغه فرمایي چې: فأمر اولى الامر برّد المتنازع فيه الى كتاب الله تعالى وسنة نبيه صلى الله عليه وسلم اذا كانت العامة ومن ليس من اهل ليست هذه منزلتهم، لانهم لا يعرفون كيفية الرد الى كتاب الله تعالى وسنة نبيه صلى الله عليه وسلم. [احكام القرآن / ج ۲ / ص ۲۱۱].

یعنې دا خطاب (اولو الامر) ته دی، چې مختلف فيه مسئله کتاب الله او سنت رسول الله ته راجع کړي، ځکه چې عوام او هغه خلک چې د دې اهلیت پکې نه وي هغوي د واپس کولو په چل نه پوهیږي. د ږېوران او کلینډران او تانگو والا به څرنگه خپله اختلافي مسئله له کتاب او سنت څخه حل کوي؟

لطيفه

د یو لا مذهبه سره زما مناظره وه، هغه د مناظرې په دوران کې خپلو عوامو ملگرو ته وویل چې: الله جل جلاله فرمایي چې: ﴿فان تنازعتم في شئ فردوه الى الله والرسول﴾ نو په دې آیت کې خود امام ذکر نشته. نو ما یې ملگرو ته وویل چې: ستاسو دې مناظره د الوهیت اود نبوت د دعوه وکړه، ځکه چې دی تاسو ته وایي چې اختلافي مسئله الله تعالی اود هغه پیغمبر ته حواله کړئ! او امام ته یې مه حواله کړئ! او تاسو خپله اختلافي مسئله دې مناظره ته حواله کړې ده، او مناظره هم ستاسو د دې مسئلې د حل کولو لپاره راغلې دی. نو ستاسو خدای او پیغمبر دغه مناظره شو، ځکه چې تاسو ده ته مسئله حواله کړې ده، او ده هم دخدایي اود پیغمبري دعوه وکړه، ځکه تاسو ته وایي چې الله تعالی اود الله تعالی پیغمبر ته

بي حواله ڪري اودا هم وايي چي ماته بي حواله ڪري! نو اوس تاسي وواياست چي دغه مناظر ستاسو
لله دي او كه پيغمبر؟

۵ - لا مذهب ان دا اعترض هم ڪوي چي په آيت ڪريمه ڪي د (اطيعوا) جملہ راغلي ده او تاسو
اطاعت نه ڪوي بلڪي تقليد ڪوي!

جواب: مخڪي له حوالو سره يو خاي دا خبره ذڪر شوه؛ چي: تقليد، اتباع، او اطاعت يوشی دی.

دوهم قسم

ڪه له (اولوالامر) ثخنه حڪام مراد شي، ڪما هو المروى عن ابى هريرة رضى الله تعالى عنه و
رواية عن ابن عباس رضى الله عنهما [احكام القرآن/ ج ۲/ ص ۲۱۰/ روح المعاني/ ج ۵/ ص ۶۵]
نو بيا هم ترينه دتقليد وجوب ثابتيري، حڪه چي دين او دنيا، سياست او مذهب يوشی دی، ددوي په
منح ڪي فرق ڪول زندقيقت، الحاد او غربي مفكوره ده. حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم ددي
مفكوري ترديد داسي ڪوي چي هغو خلکو ته به الله تعالى د رحمت په نظرونه گوري چي دنيا له پاره د
وخت د حاكم سره بيعت ڪوي. (رجلاً بايع إمامه لا يبايعه إلا للدين) [بخارى/ ج ۱/ ص ۳۱۷].

همدارنگه د عقايدوپه كتابونو ڪي هم راضي چي د امام اود حاكم د اطاعت مقصد اقامت د دين
دي. (ان المقصود من نصب الامام بالذات اقامة امر الدين). [مسامره/ ج ۲/ ص ۱۵۳]. (وهو
الامر المقصود الهم والعمدة العظمى) [شرح العقيد/ ص ۱۱۰].

خلاصه داچي د خليفه اود حاكم سره بيعت هم د دين په امورو ڪي شامل دي، او په شرعي مسائلو
ڪي تقليد هم ديني فعل دي. نو چي خليفه او حاكم د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم نايب وي اود
خبري منلي وياج دي، نو د مسائلو په استنباط ڪي هم ائمه مجتهدين د حضرت رسول الله صلى الله
عليه وسلم نايبين دي او اطاعت يي واجب دي.

اود امير د اطاعت له وجهې چې شرک فی الرسالة نه راځي اگر که حبشي غلام وي (کمانه البخاری / ج ۲ / ص ۱۰۵۷ / مسلم ج ۲ / ص ۱۲۸ و ۱۲۴) نو د امامانو مجتهدينو د اطاعت له وجهې څرنگه شرک فی الرسالة راغی ؟

د لا مذهبو مشر نواب صديق حسن خان ليکي چې : (والتحقيق ان الامراء انما يطاعون اذا امروا بمقتضى العلم فطاعتهم تبع لطاعة العلماء كما ان طاعة العلماء تبع لطاعة الرسول صلى الله عليه وسلم. [الجنة / ص ۴] .

يعني د امر او اطاعت هلته دی چې کله دوي په مقتضى د شريعت فيصله وکړي ، نو د امر او اطاعت د علماوو د اطاعت تابع شو ، لکه څرنگه چې د علماوو اطاعت د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم د اطاعت تابع دی .

۲- امام فخرالدين رازی رحمه الله فرمايي چې : که د (أولوا الأمر) څخه حکام مراد شي نو بيا هم فقهاء د دې اولين مصداق دي . فرمايي چې : (إن أعمال الأمراء والسلطين موقوفة على فتاوى العلماء والعلماء في الحقيقة أمراء الأمراء فكان حمل لفظ (أولى الأمر) عليهم أولى) [تفسير كبير / ج ۱۰ / ص ۱۶۶] . يعني د بادشاهانو کارونه د علماوو تر فتواوو پورې موقوف دي او په حقيقت کې علما د اميرانو اميران دي . نو د (أولوا الأمر) د لفظ اطلاق او حمل کول په علماوو بهتر دي .

لا مذهبان د اولی الامر يوه معنا هم نه مني

د (أولى الأمر) معنی يا فقهاء شو کما هو الراجح او بيا هم حکام . مگر د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم له رحلت څخه وروسته حضرت ابوبکر صديق رضی الله تعالی عنه هم فقيه وو او هم حاکم . بيا حضرت عمر فاروق رضی الله تعالی عنه هم فقيه وو او هم حاکم . بيا حضرت عثمان رضی الله تعالی عنه هم فقيه وو او هم حاکم ، بيا حضرت علي رضی الله تعالی عنه هم فقيه وو او هم حاکم ، او لا مذهبان د دې فقهاوو امر او اطاعت نه مني ، کما سيأتي ، لا مذهبان شلو رکعتونو تراويحوته (عمري بدعت) وايي ، اود جمعي دورځي په دوو اذانونو کې يو (عثماني بدعت) گڼي وغيره .

لا مذهبان ولی داری؟

د غیر مقلدینو شعار دادی چي (الحمدیث کے دو اصول الطیعو اللہ و الطیعو الرسول). دغو گمراہانو او نیمچہ رافضیانو دا آیت ولی پہ منج دوه خایہ کرو؟ ولی پوره آیت د خان له پاره شعار نه گرځوي؟ چي (اطیعوا الله و الرسول و اولى الامر منکم) دی.

دا ځکه چي دا نیمچہ رافضیان په دې پوهیږي چي: که زه دا آیت تر (أولى الامر) پورې پوره ولولم نو بیا په ما باندې د صدیق اکبر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ اطاعت لازمیري.

او که زه دا آیت پوره ولولم نو په ما باندې د عمر فاروق رضی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ اطاعت لازمیري.

او که زه دا آیت پوره ولولم نو په ما باندې د عثمان ذی النورین رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ اطاعت لازمیري.

او که زه دا آیت پوره ولولم نو په ما باندې د علی المرتضی کرم الله وجهه اطاعت لازمیري.

او که زه دا آیت پوره ولولم نو په ما باندې د حضرت امیر معاویه رضی الله تعالی عنه اطاعت لازمیري.

اود صحابه کرامو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ له اطاعت کولو سره د لا مذهبو غیر مقلدینو د بښمنی ده.

وگوره د لا مذهبو کتابونه:

* په صدیقه کاینات / ص ۲۲۷ کې یې حضرت علي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د الله جل جلاله عذاب ویلي دي.

* په نزل الابرار / ص ۹۴ کې یې شپږو صحابه کرامو ته فاسقان ویلي دي (نعوذ بالله).

* په عرف الجادی / ص ۲۰۷ کې یې صحابه ووته د مشت زنی یعنی د (موتک) نسبت کړی دی.

* وحید الزمان په کنز الحقایق / ص ۵ کې لیکي چي: په خطبه کې د صحابه وود نوم ذکر کول بدعت دی.

* په کنز الحقایق / ص ۲۳۴ کې لیکي چي: د ابوسفیان، معاویه، عمرو بن العاص، مغیره، شعبه

اود سمرة بن جندب سره د (رضی الله عنه) ذکر کول ناروا دي.

* په عرف الجادی / ص ۱۰۱ کې لیکي چي: (د اصول مقرر شده که قول صحابی حجت نیست).

* د لامذہبو شیخ الکمل نذیر حسین دهلوی پہ فتاویٰ نذیریہ / ج ۱ / ص ۳۴۰ / ۶۲۲ / ۴۵۵ کی لیکي چې: د صحابي قول، فعل اود صحابي فهم حُجَّت نه دی.

* محمد جوناگړی په: شمع محمدی / ص ۱۹ کې لیکي چې: د صحابي درایت حُجَّت نه دی.

* بلکې په شمع محمدی / ص ۱۹ او په طریق محمدی / ص ۵۷ کې لیکي چې: تاسو د امام اود مجتهد خبره کوئ! که پیغمبر له وحیې څخه بغیر خبره وکړي مونږه یې نه منو.

* د الحق الصریح / ص ۴۰ د مشکوٰۃ شریف د خطبې ددې قول په تشریح کې چې (کأَنی اسندُ الی النبی ﷺ... الخ)؛ لا مذہبه امین الله لیکي چې: د صحابه وو اقوال او افعال حُجَّت نه دي. * نواب صدیق حسن خان لیکي چې: د نبی کریم ﷺ په کفن کې د قمیص ورشاملول د صحابه وو فعل دی، او په دې سره حُجَّت نه قایمېږي. [بدور الاهله / ص ۸۸]. بیا لیکي چې: د صحابه وو موقوفات حجت نه دی. ص ۱۲۹. بیا لیکي چې د صحابي تفسیر حُجَّت نه دی. ص ۱۳۹.

په یو ځای کې لیکي چې: دا د صحابه وو فعل دی چې د حُجَّت لایق نه دی. ص ۹۵.

* ثناء الله امر ترسری د درې طلاقونو په باره کې د حضرت عمر رضی الله تعالیٰ عنده فیضې تردید داسې کوي چې: مونږ دا څرنگه و منو؟ مونږ خو فاروقیان نه یو، مونږ خو محمدیان یو. مونږ خود عمر رضی الله عنه کلمه نه ده ویلې بلکې د محمد (صلی الله علیه وسلم) کلمه مو ویلې ده. [فتاویٰ ثنائیه / ج ۲ / ص ۲۵۲].

* مفتي عبدالستار لیکي چې: د صحابه وو قول او فعل حجت نه دی. [فتاویٰ ستاریه / ج ۳ / ص ۸۶ / ۸۷ / ۸۵ / ۶۵ / ۶۶].

* وحید الزمان لیکي چې: د صحابي اجتهاد حجت نه دی. [نزل الابرار / ج ۱ / ص ۲۳۹].

* غیر مقلد ابو عبد الله قصوری لیکي چې: د حضرت رسول الله ټول اقوال او افعال محمود نه دي. ا. نه د نبی علیه السلام مطلق عصمت ثابت دی، که نبی علیه السلام معصوم وی نو صحابه کرام رضی

الله عنهم به در رسول الله صلى الله عليه وسلم په ځينو خطاگانو باندې اعتراضونه نه کول. [تحقيق الكلام في مسألة البيعة والالهام / ص ۴۴ و ۴۵].

* پدیر ئای کې لیکي چې: د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم سره زیات محبت شرک دی او زیات محبت کوونکی مشرک دی. [تحقيق الكلام في مسألة البيعة والالهام / ص ۴۰ و ۴۱ / تصنیف بوعبدالله قصوری / عرف غلام علي / مطبوعه ریاض هند پریس امرتسر / مؤرخه ۱۲۹۸].

* د حضرت علي رضي الله عنه صحیح قول هم د قبلولو قابل نه دی. [فتاوی نذیریه / ج ۱ / ص ۵۷۸].

د تقلید د وجوب لپاره دریم دلیل

الله تعالی جل جلاله ده قران کریم په سورة النحل کې فرمائي [فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ] وفي سورة الانبياء آيت نمبر ۷ [فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ] د اهل الذکر او لین مصداق مجتهدین علماء دي او دلا تعلمون اولین مصداق غیر مجتهدین دي،

ددې آیت کریمه څخه دا معلومه شوه چې په غیر مجتهد باندې د مجتهد تقلید واجب دی، ځکه چې

نأستلوا (صیغه د امر ده. او امر د وجوب له پاره راځي.

حضرت امام رازی رحمه الله او علامه الوسی رحمه الله ددې آیت کریمه په تفسیر کې لیکي چې: إنَّ النَّاسَ مِنَ الْجَوَازِ لِلْمُجْتَهِدِ لِهَذِهِ الْآيَةِ، فَقَالَ لِمَا لَمْ يَكُنْ أَحَدُ الْمُجْتَهِدِينَ عَالِمًا وَجِبَ عَلَيْهِ لِرَجُوعِ إِلَى الْمُجْتَهِدِ الْعَالِمِ، لِقَوْلِهِ تَعَالَى فَاسْأَلُوا.. الْآيَةَ. فَانْ لَمْ يَجِبْ فَلَا أَقْلَ مِنَ الْجَوَازِ. [تفسير كبير / ج ۱۹ / ص ۱۱ / روح المعاني / ج ۱۴ / ص ۱۴۸ واللفظ للروح المعاني].

ځينو خلکو ددې آیت له وجهې د مجتهد له پاره د تقلید جواز ثابت کړی دی. د امام رازی په قول چې کله په مجتهدینو کې کوم یو په کومه مسئله نه پوهېده نو په ده باندې واجب دی چې هغه د بل مجتهد عالم طرف ته رجوع وکړي، ځکه چې الله جل جلاله فرمائي چې: پوښتنه وکړئ! الخ. که رجوع واجب نه شي نو د جواز څخه خو به نه کمیږي. نو چې کله په ځينو مسایلو کې مجتهد ته جایز دي چې د خپل ځان څخه د لوی مجتهد څخه پوښتنه وکړي نو عامي او غیر مجتهد ته څرنگه نه دي جایز؟

ہمدارنگہ علامہ قرطبی رحمہ اللہ فرمائی ہے: لم یختلف العلماء ان العامة علیہا تقلید علماءہا، وانہم المراد بقولہ عزوجل فاسئلوا اہذ الذکر، سورۃ انبیاء ج (۷ ص ۲۴۱) پدی کہی دعلماو ہیخ اختلاف نشته چہ پہ عوامو (غیر مجتہدینو) باندی دخیلو علماو (مجتہدینو) تقلید واجب دی او د (فاسئلوا اہل الذکر) ثخنہ ہمدوی مراد دی او تقلید کول ثمرہ او نتیجہ د سوال دہ، حکہ چہ اول سوال کیہی بیا جواب ور کول کیہی او سایل دغہ جواب منی او د جواب منل تقلید دی، خلاصہ دا چہ سوال کول مقدمہ د تقلید دہ او تقلید ددی ثمرہ او نتیجہ دہ صاحب د توضیح فرمائی چہ الاستفتاء طلب الحكم الشرعي هكذا في كنز اللغات فيكون مرادفا للتقلید.

۱- پہ دی استدلال باندی لا مذهب ان اعتراض کوی چہ دا ایت کریمہ دیہودو پہ حق کہی نازل شوی دی، فلہذا دا ایت کریمہ عام نہ دی، چہ فقہا و تہم شامل شی۔ [فتاویٰ نذیریہ / ج ۱ / ص ۱۶۳]۔
الجواب: د جمہورو مسلمانانو پہ دی خبرہ اتفاق دی چہ: د قرآن کریم پہ آیتونو کہی عموم د لفظ تہ اعتبار وی، خصوص د سبب تہ نہ وی۔ ترخوی چہ پہ منسو خوالی او یا مخصوص خوالی باندی نص قاطع نہ وی موجود شوی۔ وگورہ: [کتاب الام للامام الشافعی / ج ۵ / ص ۲۴۱ / الصارم المسلول لابن تیمیہ / ص ۸۰ / بدایع الفوائد لابن القيم / ج ۳ / ص ۱۶۱ / تفسیر ابن کثیر / ج ۲ / ص ۹ / نیل الاوطار للشوکانی / ج ۲ / ص ۱۴۹]۔

د لا مذہبو سرلبنکر نواب صدیق حسن خان ہم لیکلی دی چہ: (عبرت بعموم لفظ است نہ بخصوص سبب، چنانچہ در اصول متقرر شدہ است۔ [بدور الاہلہ / ص ۲۰۹]۔

او د لا مذہبو شیخ الکل نذیر حسین دہلوی لیکلی چہ: (اب جو کوئی کہے کہ یہ آیت کفار کی حق وارد ہیں تو وہ بڑا جاہل اور بی وقوف ہے، کیونکہ اعتبار عموم لفظ کا ہے، نہ کی خصوص محل کا، جیسا کہ جا بجا کتب احادیث، کتب اصول فقہ، استدلالات صحابہ کرام کی واضح ہوتا ہے۔ الخ۔ [فتاویٰ نذیریہ / ج ۲ / ص ۱۹۵]۔

څوک چې وايي چې دا آيت کريمه د کفارو په حق کې نازل شوی دی، نو دا غټ جاهل دی، ځکه چې اعتبار عموم د لفظ ته وي، نه خصوص د سبب ته، لکه څرنګه چې دا خبره ځای په ځای د احاديثو او د صول فقهي د کتابونو او د صحابه کرامو د استدلالو څخه واضحه شوې ده.

۲- لا مذهبان دوهم اعتراض دا کوي چې: په قرآن کريم کې الله جل جلاله حضرت پيغمبر صلی الله عليه وسلم ته خطاب کوي چې: (سَلِّ بَنِي إِسْرَائِيلَ) نو آيا په دې ځای کې رسول الله صلی الله عليه وسلم د بني اسرائيلو مقلد شو؟

الجواب: سوال په دوه قسمه دی: يو د لا علمی سوال دی، چې په دې کې سايل مقلد وي او بل د اتمام الحجة او د خصم د خاموشه کولو و غیره لپاره دی د رسول الله صلی الله عليه وسلم سوال د اتمام الحجة لپاره دی، چې په دې کې تقلید نه راځي.

۳- لا مذهبان دا اعتراض هم کوي چې: د (فاسئلوا اهل الذکر) سره د (بالبینت والزبر) ذکر هم راغلی دی، چې حاصل یې دا راوځي چې: دا سوال به له دلیل سره وي.

اول جواب: د (بالبینت والزبر) تعلق د (وما ارسلنا) سره دی، له (فاسئلوا) سره نه دی.

دوهم جواب: عام سړی په مسئله نه پوهیږي، نو په دلیل به څه پوه شي؟

دریم جواب: په سورة (حج) کې ورسره د (بالبینت والزبر) ذکر نشته.

څلورم جواب: که سوال له دلیل سره ضروري وي، نو په مصنف ابن ابی شیبه او مصنف عبدالرزاق و غیره کې بیا ولې د صحابه کرامو او تابعینو په زرګونو داسې استفتاګانې او فتوګانې دي چې د دلیل مطالبه پکې نشته؟

۴- لا مذهبان اعتراض کوي چې دلته د (ان کنتم لا تعلمون) قید دی، نو معلومیږي چې د عالم لپاره تقلید نشته.

جواب: تقلید غیر مجتہد پہ اجتہاد یا تو کپی کوی او غیر مجتہد اگر کہ عالم وی لکن د اجتہاد یا تو پہ استنباط کپی د لا تعلمون مصداق دی.

۵- لا مذهب ان اعتراض کوی چي کله عوامو ته مسئلہ پېښه شي نو دوي خود مساجدو د امامانو اود مدرسو له مفتیانو څخه پوښتنه کوي، نو دا خود دغو مفتیانو اود مساجدو د امامانو تقلید شو. د امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ تقلید خو نه شو.

جواب: د مدرسو مفتیان اود مساجدو امامان د احنافو د کتابونو څخه جواب را نکلوي، له خپل ځان څخه جواب نه ورکوي، له دې وجهې خبره پرته امام صاحب رحمہ اللہ ته ورسېدل، که د مدرسو مفتیان مجتہدین وی او په خپل اجتہاد یې فتوی ورکولې، نو یقینا چي بیا به مستفتیان د مفتیانو سقندین وی.

۶- لا مذهب ان بل اعتراض دا کوي چي امام صاحب رحمہ اللہ خو وفات شوی دی او سوال خوله ژوندي څخه کېږي.

جواب: مونږ د امام صاحب رحمہ اللہ ذات تقلید نه کوو، بلکې د هغه مبارک د علم تقلید کوو. او علم یې په کتابونو کې موجود دی. امام شافعي رحمہ اللہ فرمایي چي: المذاهب لا تموت بموت اربابها (عقد الفريد ص ۷۴) والبرهان للامام الجويني ج ۱ ص ۷۱۵) د صاحب المذهب په وفات باندې مذهب نه ختمیږي ابن القيم رحمہ اللہ فرمایي چي: المذهب لا تبطل بموت اصحابها تعليق عقد الفريد ص ۷۴)

خلورم دليل دوجوب دتقليد

هو قوله تعالى [وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا] (النساء/ ۸۳)

په دې آیت کریمه کي د مجتهدینو د تقلید طرف ته ترغیب بیان شوی دی، امام ابو بکر جصاص رحمہ اللہ دې آیت په تشریح کې فرمائي چي: د دې ایت څخه یو څو مسائل را معلومېږي.

اولہ مسئلہ: چې پد پېښو شوو مسایلو کې بعضې مسایل داسې هم شته چې صراحه په قرآن او په ننت کې نه وي ان في احکام الحوادث ماليس بمنصوص عليه.

دوهمه مسئلہ: چې ان على العلماء استنباطه په اجتہادي مسائلو کې په مجتهد باندې اجتہاد واجب دی.

دریمه مسئلہ: چې (أن العاي عليه تقليد العلماء في أحكام الحوادث) (أحكام القرآن ليجصاص) دلته لفظ د عامي راغلی دی او د عامي ذکر چې په مقابلہ د مجتهد کې راشي مراد ترینه یر مجتهد وي، یعنی په احکامو د حوادثو کې په غیر مجتهد باندې د مجتهد تقلید کول لازم دي، امام ازی رحمہ اللہ فرمایي چې: وثبت ان الاستنباط حجة، والقياس اما استنباط او داخل فيه فوجب ان يكون حجة، اذا ثبت هذا فنقول: الآية دالة على امور احدها ان في احکام الحوادث ما لا يعرف بالنص بل بالاستنباط، وثانيها ان الاستنباط حجة، وثالثها ان العاي يجب عليه تقليد العلماء تفسير كبير سورة النساء ص (۸۳) یعنی د استنباط حجیت ثابت شو، او قیاس یا د استنباط دوهم نوم دی او یا په استنباط کې داخل دی، نو لهذا دا هم حجت دی دا ایت په ډېرو امورو دلالت کوي (۱) په راپېښو شوو مسایلو کې داسې مسایل هم شته چې صراحه د نص څخه نه را معلومېږي بلکې د قیاس او د استنباط په ذریعه را معلومېږي (۲) استنباط حجت دی (۳) په راپېښو شوو مسایلو کې په غیر مجتهد باندې د مجتهد تقلید واجب دی، صاحب د احکام القرآن او صاحب د تفسیر حقاني هم دا لیکلي دي چې دا آیت د تقلید پر وجوب باندې دلیل دی.

(۱) اعتراض: دلامذهبومشر (نومسلم) غلام محی الدین چې زور هندو وو او نوم یې هري چند بن

دیوان چند کتھري وو اوس که دا زور هندو وایي چې زه هم مجتهد یم نو زما هم تقلید وکړه

جواب: مخکې تیر شو چې ته به ورته ووايي چې ته دخپلو اصولو مطابق چې کتاب الله او سنت

رسول دی خپل مجتهد والی ثابت کړه، په کوم ایت او یا په کوم حدیث کې یې کتھري ته مجتهد ویلي دي

زه دخپل امام صاحب رحمہ اللہ اجتہاد دخپلو اصولو مطابق چې ادله اربعه دي ثابتولای شم ځکه چې

امام صاحب په اجماع باندې مجتهد دی.

تحقیقی جواب: صاحب دہدایہ فرمایا ہے: وَفِي حَدِّ الْاجْتِهَادِ كَلَامٌ عُرِفَ فِي أَصُولِ الْفَقْهِ وَحَاصِلُهُ أَنْ يَكُونَ صَاحِبَ حَدِيثٍ لَهُ مَعْرِفَةٌ بِالْفَقْهِ لِيَعْرِفَ مَعَانِيَ الْأَثَارِ أَوْ صَاحِبَ فِقْهِ لَهُ مَعْرِفَةٌ بِالْحَدِيثِ لِئَلَّا يَشْتَغَلَ بِالْقِيَاسِ فِي الْمَنْصُوصِ عَلَيْهِ وَقِيلَ أَنْ يَكُونَ مَعَ ذَلِكَ صَاحِبَ قَرِيحَةٍ يَعْرِفُ بِهَا عَادَاتِ النَّاسِ لِأَنَّ مِنَ الْأَحْكَامِ مَا يَبْتَنِي عَلَيْهَا. (ج: ۳ ص: ۱۳۳) آداب القاضي، بیا محشی صاحب لیکہ ہے فالوجه ان يقال صاحب حديث وفقه ليعرف معاني الآثار ويمتنع عن القياس بخلاف النص، والحاصل ان يعلم الكتاب والسنة باقسامهما من عبارتهما، وشارتهما، ودالتهما، واقتضائهما، وباقي الاقسام، ناسخها ومنسوخها ومناطات احكامها، وشروط القياس، والمسائل المجمع عليها، لتلايقع في القياس في مقابلة الاجماع واقوال الصحابة، هدايه ج ۳، ص ۱۳۲ رقم ۱۴). يعني مجتهد به هم محدث وي او هم فقيه فقاہت پہ کہی حکمہ ہے شرط شو ہے دا حدیثو پہ معنی مرادہ پورا شي او محدثوالی پکے حکمہ شرط شو ہے دنص پہ مقابل کہی قیاس ونکری، خلاصہ دا ہے مجتہد بہ د کتاب او د سنت او د کتاب او د سنت دا قسامو پورہ عالم وي، اقسام د کتاب او د سنت عبارت النص، اشارۃ النص، دلالة النص، اقتضاء النص، ناسخ او منسوخ، مناطات الاحکام وغیرہ دي، ہمدارنگہ بہ د قیاس شرطونہ ورتہ معلوم وي، ہمدارنگہ بہ اجماعی مسئلے ورتہ معلومے وي لپارہ ددی ہے دا جماعی مسائلو پہ مقابلہ کہی قیاس ونکری ہمدارنگہ بہ اقوال دصحابہ ورتہ معلوم وي.

علامہ فخر الاسلام بزدوی رحمہ اللہ دمجتہد تعریف دارنگہ کہی دی ہے (و أما شرطه فان يحوى علم الكتاب بمعانيه وعلم السنة بطرقها ومتونها ووجوه معانيها وان يعرف وجوه القياس) (کنز الاصول صف ۲۸۸ الملل والنحل ج ۱ صف ۲۰۰) يعني دمجتہد لپارہ شرط دا دی ہے دی بہ دقرآنکریم پورہ عالم وي مع المعاني او علم الحديث به شيء زده وي سرہ لہ ٲولو طریقو، او سرہ لہ متونو، او وجوہو دمعانيو او وجوہ دقياس به هم پيژني،

او پہ اعلام الموقعين للعلامة ابن القيم کہی دشرط الافتاء عند العلماء دعنوان لاندی لیکي ہے دمجتہد لپارہ شرط دادی ہے تمام علوم بہ شيء زده وي، او لہ دی سرہ سرہ بہ شيء خلور لکہ احادیث یاد وي دا شرط شيء لہ امام بخاري امام مالک او امام شافعی رحمہم اللہ شخہ را نقل کہی دی.

نو اوس کوم لامذہبہ پدې شرطونو برابر دی.

(۲) سوال: چې امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ ته خو هم پدې معیار نه وو برابر؟

جواب: تفصیلي جواب به په بل ځای کې وکړو ان شاء الله تعالی خو عام الفهم جواب دادی چې په امام صاحب رحمه الله باندې دولس خلافتونه تېر شوي دي، چې په دوي کې لس اموي وو، او دوه عباسي وو د امام صاحب رحمه الله ولادت د عبدالملک بن مروان اموي په خلافت کې شوی دی، او د ابو جعفر المنصور العباسی په خلافت کې وفات شوی دی، په (۱۳۰) هجري کې مروان ثاني ابن محمد اموي خليفه وو، او دده له طرفه د کوفې والي يزيد بن عمرو بن هبیره وو، ده په امام صاحب رحمه الله سخت ظلمونه وکړل په دې جرم چې امام صاحب رحمه الله د قاضي القضاات عهده نه قبلوله، او په (۱۵۰) هجري کې بيا ور باندې خليفه منصور په همدې جرم ظلمونه وکړل او شهيد يې کړو.

دا خلافتونه د تابعينو او د تبع تابعينو په زمانه کي وو، نو څرنگه دې خليفه گانو ته د دومره شاهي اسبابو سره د امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ څخه غټ فقيه او محدث نه پيدا کيدلو؟ او څرنگه يې يو ناپوه سړی قضاء ته مجبورولو؟ نو معلوم يږي چې امام صاحب دوي ته معلوم وو چې دا دوخت لوی امام او لوی محدث دی او په دغه دور کې دده څخه بل غټ فقيه او محدث نشته ځکه خو ئې قضاء ته مجبورولو.

د تقلید دوجوب لپاره پنځم دليل

الله تعالی جل جلاله فرمایي [وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ] الفظي معنی یی داسې ده چې ته تابع جوړ شه دلارې دهغه چا چې زما طرف ته ئې رجوع کړې وي، او د "من اناب" اولین مصداق مجتهدین دي، ځکه چې مجتهدین اولین هغه خلک دي چې په استنباط د احکامو کې د الله او د پیغمبر طرف ته رجوع کوي، او سبیل په معنی د مذهب دی. او امر لپاره د وجوب دی، نو حاصل د معنی ئې داشو چې ته تقلید وکړه د مذهب د مجتهد، ځکه چې د اتباع او د تقلید یوه معنی ده.

علامه الوسی رحمه الله ددې تفسیر کوي چې (وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ) بالتوحید والاخلاص بالطاعة) او دا معلومه خبره ده چې د موحدینو او د مخلصینو فی الطاعة اولین مصداق مجتهدین دي،

نو دا آیت دلیل شو پر وجوب د تقلید، ابن تیمیہ رحمہ اللہ دے آیت پہ تفسیر کپی لیکنی (والأمة منیة الى الله فيجب اتباع سبلها) (معارج الأصول صف ۱۲).

(۱) غیر مقلدین اعتراض کوی چہ پہ دے آیت کپی خو دامام صاحب نوم نہ دی راغلی

جواب: اللہ تعالیٰ جل جلالہ پہ قرآن کریم کپی او نبی ﷺ پہ احادیث کپی د جماعت لمونخ ذکر کپی دی فرمائی: وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ یعنی رکوع وکړئ لہ رکوع کوونکو سرہ اوس چہ تہ پہ کوم امام پسی لمونخ کوی نو د هغه امام نوم خو پہ راکعین کی ندی راغلی، بیا نو ولې اقتداء ورپسې کوی؟ او کہ تہ وائی چہ زما دامام نوم اگر چہ صراحۃ ندی ذکر شوی لکن پہ راکعینو کپی دخل دی نو بیا زہم ہمداسی وایم چہ امام صاحب پہ "من اناب" کی داخل دی اگر چہ نوم ئی ندی راغلی.

دوہم جواب: پہ قرآن کریم کی اللہ تعالیٰ فرمائی [فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ] اللہ تعالیٰ د قرآن د قرأت امر کپی دی او مونہ او تاسو ئی پہ قرائت د حفص او پہ روایت د قاری عاصم کوفی باندي لولو، حال دا چہ د دے دواړو قاریانو نومونه خو پہ قرآن او حدیث کی صراحتاً ندی راغلی، نو ولې ددوی پہ راہنمائی کپی قرآن لولی؟

دریم جواب: پہ یو آیت کریمہ کپی اللہ تعالیٰ فرمائی [قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي] دلته پہ ایت کی مراد تابع داری دستو در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ده، نو پہ دے ایت کپی خو دامام بخاری، امام مسلم وغیرہ محدثینو نومونه ندی راغلی نو بیا ولې ددوی پہ راہنمائی کپی د نبی ﷺ دستو تابع داری کوی؟ او کہ تاسو وائی چہ د اصرف رہنما گان دي ددوی پہ نومونو باندي تصریح نہ ده ضروري نو بیا مونہ وایو چہ امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ خو ہم راہنما دی نو بیا دامام صاحب رحمہ اللہ پہ نوم باندي تصریح ولی ضروري شوه؟

۲- غیر مقلدین اعتراض کوی: چہ تاسو دامامانو اتباع کوی او مونہ د محمد صلی اللہ علیہ وسلم اتباع کوو؟

جواب: تاسو هيڅڪله هم د نبي ﷺ اتباع نه ده كړي، ځكه چې محمد ﷺ د مجتهد پيروي امر كوي (وأولى الأمر منكم) او تاسو چې د محمد پيروي نه كوي، نو دا خو د محمد ﷺ خبره نه مني، د دې مثال داسې دی لكه دوه وروڼه دي دا يو وروړيو ځوی لري، او خپله مړ کيږي نو وصيت ئي وکړو چې زما دا ځوی چې کله غټ شي نو دا به ځما دورور خبره مني، نو کله چې مړ شو دا ځوي ئي اوس د تره خبره نه مني، نو خلک وائي چې دا هلک چې دخپل تره خبره نه مني، نو دا خو دخپل پلار خبره نه مني، ځکه چې پلار ئي ويلي وو چې کله چې ځما ځوی غټ شي نو دخپل تره خبره به مني، همدارنگه محمد ﷺ مونږ ته امر کړی دی چې د مجتهد (أولى الأمر) خبره وومنی، او د مجتهد پيروي وکړئ، دوي د مجتهد خبره نه مني، او پيروي ئي نه کوي، نو دا د محمد صلی الله عليه وسلم خبره نه منل دي، نو څوک چې د مجتهد پيروي کوي او د مجتهد په راهنمائي کې په دين باندې عمل کوي، هغه د محمد ﷺ خبره منله، او څوک چې د مجتهد په راهنمائي کې په دين باندې عمل نه کوي، نو هغه د محمد ﷺ خبره نه منلې.

دوهم جواب: دلامذهبو داسوال غلط دی، حقيقت دا دی چې مونږ د پيغمبر ﷺ خبره منو خو ديو مجتهد په رهنمائي کې، او تاسو ئي د خبرو د منلو دعوی کوي ليکن د غير مجتهد په رهنمائي کې، چې د دې زمانې ملايان دي، بلکې تاسو د يو هندو په رهنمائي کې په دين باندې د عمل کولو دعوه کوئ، د فقې حنفي په خلاف باندې يو هندو کتاب وليکلو په نوم د الظفر المبین، دا کتاب د غير مقلدينو د کتابخانو زينت دی، او ټول د همدې کتاب څخه نقل کوي، دهغه هندو نوم دی هري چند بن ديوان چند کتھري، نو زموږ او ستاسو رهنمايان جدا دي. ستاسو رهنما غير مجتهد هندو دی او زموږ رهنما مجتهد اعظم دی چې امام اعظم رحمہ الله دی، د دې مثال داسې دی لكه درې پانده چې نورستان ته روان دي نو يو پړوند خپله روان دی، نه رهنما ورسره شته او نه هم له چا څخه پوښتنه کوي، نو دا پړوند به ضرور هلاکيږي، دا د غير مقلدينو د ملايانو مثال دی چې نه د بل مجتهد څخه پوښتنه کوي او نه خپله مجتهدين دي، نو دا به هلاکيږي.

دویم پوند روان دی لکن بل پوند ته ئی لاس ورکړی دی، او پوند دده رهنمائي کوي، نو دا دواړه پانده به هم هلاکيږي ځکه چې دا هم پوند دی او رهنمائي هم پوند دی، دا مثال د عوامو لاندې دې ځکه چې دوي هم غیر مجتهدین دي او رهنمایان یې هم د دې زمانې ملایان غیر مجتهدین دي. در پوند روان دی لکن یو خیر خواه، راه بلد، راهنما ته ئی لاس ورکړی دی، نو دا پوند به مقصد ته رسېږي او نه به تباه کیږي، دا مثال د امام صاحب رحمته الله علیه د متبعینو او دنورو امامانو د مقلدینو دی چې مجتهد اعظم امام صاحب او یا بل مجتهد ته ئی لاس ورکړی دی، نو دا به نه تباه کیږي بلکې منزل ته به رسېږي ځکه چې د مجتهد او د خیر خواه پیروي ئی وکړه.

د تقلید د وجوب لپاره شپږم دلیل

الله تعالی جل جلاله فرمائي ﴿وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾ يعني كفار وائي کاشکې چې مونږ بيا مقلدين وي او يا مجتهدين نو مونږ به په اصحاب السعير کې نه وو. دا تفسير تفسير عزيزي کې شاه عبد العزيز رحمته الله علیه ليکلې ده. همدارنگه په تفسير حقاني کې الشيخ محدث مولانا عبد الحق دهلوي رحمه الله ليکي چې دانسان د فلاح لپاره دوه لارې دي يو تقليد، دوهم اجتهاد، که څوک ملکه دا اجتهاد لري هغه به اجتهاد کوي، او که څوک ملکه دا اجتهاد نه لري هغه به تقليد کوي، نو نا پوه سړي به په پوهه سړي پسې روان وي، او چې نه خپله پوهيږي او نه بل پوهه پسې زي نو دا به تباه کيږي، همدارنگه مولانا اشرف علي تهانوی رحمه الله فرمائي چې مراد له نسمع څخه تقليد او دنعقل څخه اجتهاد او تحقيق دي (د دعوات عبدیت دوسراو غط) او د تقرير نوم طريق النجاة دی.

همدارنگه په صحيح البخاري کې د (باب الميت يسمع خفق النعال) لاندې يو لوي حديث دی، په هغې کې يو جمله داسې ده چې (لادريت ولا تليت) د دې تشریح قسطلاني شارح د صحيح البخاري داسې کړې ده. چې لادريت يعنې نه مجتهد وی ولا تليت يعنې نه مقلد وی په دې دليل سره د دوي هغه سوال هم دفعه شو چې وائي ايا په قبر کې به له تا څخه د امام پوښتنه کيږي؟ نو جواب وشو چې په قبر کې خو لا څه کوی په حشر کې به يې هم پوښتنه کيږي کما مر فی الآيته.

دوہم جواب: پہ قبر کي خو صراحتاً صرف درې پوښتنې کيږي نور دلمانځه، ذکاء، او د حج پوښتنې خو صراحتاً نه کيږي، نو بيا خو له دې ټولو څخه منکر شه، ځکه چې پوښتنه ئي صراحتاً نه کيږي،

درېم جواب: په قبر کي خو دامام بخاري امام ترمذي وغيرهما پوښتنه هم نه کيږي نو بيا د دوي يو حديث هم مه منه، همدارنگه د حضرت ابو بکر صديق حضرت عمر وغيره رضي الله عنهم پوښتنه خو هم نه کيږي نو بيا د دوي څخه هم منکر شه، ځکه چې په قبر کې يې پوښتنه نه کيږي.

د تقلید دوجوب لپاره اووم دليل

قال الله تعالى فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ (التوبه ۱۲۴)

يعني پس ولې ونه وتل دهرې غټې فرقې د دوي څخه يوه ډله چې پوهه حاصله کړي په دين کې، او چې وپروي خپل قوم هر کله چې بيرته ورشي د دوي په طرف، لپاره د دې چې دوي وپريږي. امام جصاص رحمه الله د دې آيت په تفسير کي ليکي (فوجب الحظر بانذارهم والزم المنذرين قبول قولهم) نو داد تقلید دوجوب لپاره دليل دی، چې يوه ډله دې جهاد ته لاړه شي، اوبله دې په دين کې پوهه حاصله کړي، او دا اوله ډله د دې دوهمې ډلې څخه دين زده کړي خودائي نه دي ويلي چې دا دين به سره له مطالبې د دليله زده کوي چې همدې ته تقلید وايي، د دې خبرې يادول بيا ضروري دي چې تقلید ديتنه وائي چې بي دليله دچا خبره ومنې بلکه تقلید ديتنه وائي چې مطالبه د دليل ونه کړي دليل خو موجود وي خو ته ئي مطالبه ونه کړي.

د تقلید دوجوب لپاره له احاديثو څخه دلائل

اول يو خو عام الفهمه مثالونه

اول مثال: د حضرت نبي کریم صلی الله عليه وسلم او د حضرت ابو بکر او د عمر رضي الله عنهما په زمانه کې د جمعې دلمانځه لپاره يو اذان کيدلو چې هغه ته مونږ دوهم اذان وايو، بيا چې کله د حضرت عثمان رضي الله عنه زمانه راغله او خلک ډير شول نو عثمان رضي الله عنه په خپل اجتهاد باندې اول اذان هم

شروع کړلو، نو هیڅ یو صحابي یا تابعي د حضرت عثمان د دي اجتهادي اذان مخالفت ونه کړو، او ټولو دا مسئله ومنله، همدارنگه هیڅ یو صحابي یا تابعي مطالبه د دلیل ونه کړه، دیته وائي اجماع د صحابه وو او تابعینو پر تقلید باندې، او دا یواځي د صحابه وو او تابعینو اجماع نه وه بلکه تر ۱۸۵۷ عیسوي کال پوري یو مسلمان هم مخالفت ونکړو، بیا چې کله هندوستان ته انگریزان راغلل او غیر مقلدین یې راپیدا کړل، نو غیر مقلدینو د دې اذان څخه انکار شروع کړو، غیر مقلدین دې اذان ته بدعت عثمانی وائي، بیا عجیبه لاداده چې کوم ته چې دوي بدعت عثمانی وائي نو همغه اذان کوي او چې کوم سنت نبوي بولي هغه نکوي، دوي د حضرت عثمان (رضی الله عنه) اول اذان کوي، او کوم چې د نبی (ﷺ) او د ابو بکر (رضی الله عنه) او د عمر (رضی الله عنه) په زمانه کې کېدلو یعنی دوهم اذان د منبر په مخ کې نو هغه یې بند کړی دی.

دوهم مثال: کله چې د یمامې په جنگ کې اویا (۷۰) قاریان صحابه رضي الله عنهم شهیدان شول، نو حضرت عمر رضي الله عنه ابو بکر صدیق رضي الله عنه ته وفرمایل چې که چیرې د قرآن قاریان همداسې شهیدان کیږي نو د دین ډیره حصه به ضایع شي، نو د دې لپاره ضروري ده چې د قرآن کریم تدوین وکړو، او راجمع شي کړو، حضرت ابو بکر صدیق رحمه الله ورته وفرمایل چې څنگه به هغه کار وکړو چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم ندی کړی، لکن په آخر کې یې دا خبره ومنله چې تدوین د قرآن به وکړو او دا اجتهادي فیصله یې عملي کړه، ټولو صحابه وو په یو اتفاق له دوي سره موافقت وکړو، یوه صحابي هم له دي دواړو مجتهدینو څخه مطالبه د دلیل ونه کړه دا بعینه اجماع ده په تقلید باندې.

درېیم مثال: ټولو مسلمانان قرآن لولي لکن د قرآن کریم د زور، د زیر، او د پینس دلائل چاته ندی معلوم (الا ماشاء الله) دا زیر، زیر او پینس یعنی حرکات او سکانات حجاج بن یوسف قرآن کریم ته لگولي دي، او د قرآن تلاوت بغیر د مطالبې د دلیل څخه په پېړۍ پېړۍ همداسې را روان دی، هیڅ چا دلیل ونه غوښتو بس همدا اجماع شوه په تقلید.

اول دلیل

د حضرت عرباض بن ساریه رضي الله عنه حدیث دی: فَإِنَّهُ مَنْ يَعِشْ مِنْكُمْ فَسَيَرَى اخْتِلَافًا كَثِيرًا، فَعَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمُهْدِيِّينَ مِنْ بَعْدِي، وَعَصُوا عَلَيْهَا بِالتَّوَّاجِدِ، وَإِيَّاكُمْ

مُحَدَّثَاتِ الْأُمُورِ، فَإِنَّ كُلَّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ". [شرح مشکل الآثار، سنن ترمذي، کتاب العلم، باب
يُخَذُّ بِالسَّنَةِ... الخ]

رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائي چې په تاسو کې چې څوک ژوندي پاتې شو نو سخت اختلاف به
ويني او د دې اختلاف خاتمه به په څه کېږي؟ نو وې فرمايل چې عليكم بسنتي وسنة الخلفاء آه دلته د
ليکم لفظ د وجوب لپاره دی، يعني ځما په سنتو پسې ځئ او ځما دخلفاو دستو پسې ځئ، خو دا پکې نه
آي چې ځما دخلفاو دستو پسې چې ځئ نو مطالبه د دليل ترې کوي، نو دا دخلفاو تقليد شو.

۱- غیر مقلدين اعتراض کوي: چې د خليفه اطاعت په سياسي امورو کې دی په دين کې نه دی.

جواب: د اولی الامر د تحقيق لاندې تير شو چې سياست او دين دا غريبانو جدا کړي دي په اسلام
ي سياست عين دين دی.

۲- غیر مقلدين دوهم اعتراض کوي: چې په حديث کې خو خلفاء په صيغه د جمعې ذکر شوي دي،
نو دا خو مطلق تقليد دی تقليد شخصي خو نه دی ذکر؟

جواب: خلفاء په صيغه د جمعې ذکر دی خو په يو وخت کې دوه خليفگان نه وي، په يو وخت کې به
د يو خليفه تقليد شخصي کېږي، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِذَا بُوِيعَ
لِلْخَلِيفَتَيْنِ فَأَقْتُلُوا الْآخَرَ مِنْهُمَا.

ترجمه: په يو وخت کې چې دوه خليفگان راغلل هغه وروستنی يې قتل کړئ (مسلم ج ۲ صف
۱۲۵ والمستدرک على الصحيحين للحاكم رقم: ۲۶۶۵ و تعليق الذهبي في التلخيص: على
شرط البخاري ومسلم).

همدارنگه عَنْ عُرْفَجَةَ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ: مَنْ أَتَاكُمْ
وَأَمْرُكُمْ جَمِيعٌ عَلَى رَجُلٍ وَاحِدٍ يُرِيدُ أَنْ يَشُقَّ عَصَاكُمْ أَوْ يُفَرِّقَ جَمَاعَتَكُمْ فَأَقْتُلُوهُ [رواه مسلم رقم
۴۹۰۴ والبيهقي في السنن الكبرى رقم: ۱۷۱۳۶]

ترجمه: رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائي: هر څوک چې وي خو چې تاسې په يو سړي راجمع
وئ او هغه په تاسو کې اختلاف جوړوي نو قتل يې کړئ.

غیر مقلدین دریم اعتراض کوي: چې ابو بکر (رضی اللہ عنہ) اول خلیفہ وو دده اطاعت کیدلو او بیا حضرت عمر (رضی اللہ عنہ) خلیفہ شو نو بیا دده اطاعت شروع شو، بیا حضرت عثمان (رضی اللہ عنہ) خلیفہ شو نو بیا دده اطاعت شروع شو بیا حضرت علي (رضی اللہ عنہ) خلیفہ شو نو بیا دده اطاعت شروع شو، نو ددوي اتباع یکي بعد از دیگری شوه تقلید شخصي خو نه شو؟

جواب: د حضرت ابو بکر صدیق رضي الله عنه خلافت دوه نیم کاله وو، په دې زمانه کې یواځې ده تقلید شخصي کیدلو، بیا وروسته لس کاله د حضرت عمر خلافت وو په دې زمانه کې یواځې ده تقلید شخصي کیدلو، بیا د لس کاله د حضرت عثمان (رضی اللہ عنہ) خلافت وو، په دې زمانه کې یواځې ده تقلید شخصي کیدلو، بیا څلور کاله نهه میاشتې او څو ورځې د حضرت علي (رضی اللہ عنہ) خلافت وو په دې زمانه کې یواځې ده تقلید شخصي کیدلو، او مخکېنې تقلید ولې نه پاتې کیدلو؟ ځکه چې د مخکېنې صحابي مذهب به نه وو مدون شوی.

۴- غیر مقلدین څلورم اعتراض کوي: چې د خلفا و راشدينو له سنتو څخه مراده ده دې چې له نبي کریم صلی الله عليه وسلم څخه ثابت وي د دوي ځانته سنت ندي مراد؟

جواب: دلته په حدیث کې و او راغلی دی او و او لپاره د عطف وي، او په معطوف او معطوف علیه کې تغایر وي، نو سنة الخلفاء عطف دی په سنتي باندې، نو د خلفا و دستتو تابعداري جدا ضروري ده، او د رسول دستتو تابعداري جدا ضروري ده.

دوهم جواب: د حضرت علي (رضی الله عنه) څخه روایت دی چې د نبي کریم صلی الله عليه وسلم او د حضرت ابو بکر صدیق رضي الله عنه په زمانه کې به د شراب خور لپاره ۴۰ دورې سزا ورکول کېدله او حضرت عمر به اتيا دورې سزا ورکوله او بیا فرمائی چې: وکل سنه، (مسلم ج ۲ ص ۷۲) نو دا یو سنت نه شو بلکه ډیر سنتونه شول، نو د خلفا و راشدينو دستتو ځانله پیروي واجب ده او د پیغمبر دستتو ځانله پیروي واجب ده.

اعتراض: په څلورو کې کوم مذهب حق دی؟

غیر مقلدین وایي چې کله په یوه مسئله کې د څلورو امامانو اختلاف راشي نو په دوي کې به یوې حق وي، ځکه چې حق یو وي او تاسو وایي چې څلور واړه مذهبونه حق دي.

اول الزامی جواب: یو لک خلیرشت زره کم اوزیات پیغمبران حق دینو یو لک خلیرشت زره پیغمبران څرنگه حق دي حق خو یو وي؟ که ته وایي چې هلته د ناسخ او منسوخ اختلاف دی، نو مونږ وایو چې دلته د راجح او مرجوح اختلاف دی چې د ناسخ او منسوخ په صورت کې یو لک خلیرشت زره څه کم اوزیات حق کیدلی شي، نو د راجح او مرجوح په صورت کې څلور مذهبونه څرنگه نه شي حق کیدلی؟ او که ته وایي چې هلته د زمانو اختلاف دی، نو همدارنگه مونږ وایو چې دلته د علاقو اختلاف دی.

جواب: حق کله په مقابل د خطاء کې وي، او کله په مقابل د باطل کې وي، کله چې مونږ وایو چې څلور واړه مذهبونه حق دي نو هلته حق په مقابل د باطل کې دی، یعنې څلور واړه باطل نه دي، د څلور واړو عمل صحیح دی شرعاً لکه د څلورو کسانو څخه چې قبله غلطه شوې وي او هر یو په خپل غالب گمان څلورو طرفونو ته لمونځ وکړي نو د هر یو عمل صحیح دې شرعاً اگر چې په نفس الامر کې به یو صواب او نور درې خطاوي، نو کله چې د څلور واړو مذهبونو پخپل مابین کې یو ته حق وایو، نو بیا دلته حق په مقابل خطا کې دي، او په معنی د صواب سره دی، په مقابل د باطل کې نه دی، دا مطلب چې یو به صواب وي او دا نور به خطا وي، کوم چې صواب وي هغه ته به الله تعالی دوه اجره ورکوي او کوم چې خطا وي هغه ته به الله یو اجر ورکوي، د دې مسئلې لپاره دلیل او د تقلید د وجوب لپاره بل دلیل دا لاندې حدیث مبارکه دی.

دوهم دلیل:

عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ « إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ. وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ » [رواه البخاري رقم: ۷۳۵۲ في باب أَجْرِ الْحَاكِمِ إِذَا اجْتَهَدَ فَأَصَابَ، أَوْ أَخْطَأَ. ومسلم ج ۲ ص ۷۶ رقم: ۴۵۸۴، سنن أبي داود رقم: ۳۵۷۱، سنن الترمذي رقم: ۱۳۲۶] وقال الشيخ الألباني: صحيح.

یعنې کله چې حاکم حکم وکړي، پس اجتهاد وکړي، بیا حق ته ورسېږي، پس د دوه لپاره دوه اجره دي، او چې کله حاکم حکم وکړي، پس اجتهاد وکړي، بیا خطا شي، نو د دوه لپاره یو اجر دی.

۱- اعتراض: پہ حدیث مذکورہ کی خو تذکرہ دحاکم راغلی دہ، نو دادن سبا قاضیان خو ہم حاکمان دي نو ایا اوس به دوي ته هم د خطایی په صورت کې یو اجر وي او حق ته د رسېدو په صورت کې به ورته دوه اجره وي؟

جواب: په حدیث کې د دې زمانې حاکم ندی مراد، بلکه دخیر القرون حاکمان مراد دي هغوبه حاکمان هم وو او مجتهدین به هم وو.

۲- اعتراض: غیر مقلدین وائي چې مونږ هم مجتهدین یو که خطا شولو نو یو اجر به وی او که حق ته ورسیدلو نو دوه اجر به وي؟

جواب: غیر مقلدین دې دخپلو اصولو مطابق چې صرف قران او حدیث دی خپل مجتهد والی ثابت کړي، په کوم ایت او یا په کوم حدیث کې یې کوم غیر مقلد ته مجتهد ویلي دي؟ او زه خود خپلو اصولو مطابق چې ادله اربعه دي د امام صاحب مجتهد والی ثابتولی شم چې: دامام صاحب رحمته الله مجتهد والی په اجماع سره ثابت دی.

د دې حدیث په تشریح کې امام نووي رحمه الله فرمایي چې:

قَالَ الْعُلَمَاءُ: أَتَجَمَّعُ الْمُسْلِمُونَ عَلَى أَنَّ هَذَا الْحَدِيثَ فِي حَاكِمِ عَالِمِ أَهْلِ الْحُكْمِ، فَإِنْ أَصَابَ قَلَهُ أَجْرَانِ: أَجْرٌ بِاجْتِهَادِهِ، وَأَجْرٌ بِإِصَابَتِهِ، وَإِنْ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ بِاجْتِهَادِهِ. وَفِي الْحَدِيثِ مَحْذُوفٌ تَقْدِيرُهُ: إِذَا أَرَادَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ، قَالُوا: فَأَمَّا مَنْ لَيْسَ بِأَهْلِ لِلْحُكْمِ فَلَا يَحِلُّ لَهُ الْحُكْمُ، فَإِنْ حَكَّمَ فَلَا أَجْرَ لَهُ بَلْ هُوَ آثِمٌ، وَلَا يَنْفُذُ حُكْمُهُ، سَوَاءٌ وَافَقَ الْحَقَّ أَمْ لَا؛ لِأَنَّ إِصَابَتَهُ إِتِّفَاقِيَّةٌ لَيْسَتْ صَادِرَةً عَنْ أَصْلِ شَرْعِيٍّ فَهُوَ عَاصٍ فِي جَمِيعِ أَحْكَامِهِ، سَوَاءٌ وَافَقَ الصَّوَابَ أَمْ لَا، وَهِيَ مَرْذُودَةٌ كُلُّهَا، وَلَا يُعْذَرُ فِي شَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ [مسلم ج ۲ صف ۷۶].

حضرت امام نووي رحمه الله فرمائي چې دا حدیث په حق د مجتهد حاکم کې دی او د غیر مجتهد لپاره حکم کول جائز نه دي، که غیر مجتهد په اجتهدادي مسئلہ کې خطایی وکړه هم گنهگار دی او که مصیب وو هم گنهگار دی، نو نن سبا د دې وکتوري اهل حدیثو رفع الیدین او آمین بالجهر او قراءه خلف الامام گناه

ده، که حق ته رسېدلي وي هم گناهگار دي، او که خطاء وي نو هم گناهگار دي، په ټولو اجتهادي مسائلو کې دوي گناهگار دي، ځکه چې دوي نه مجتهدين دي او نه د مجتهد په رهنمائي کې پرې عمل کوي، يعنې نه پوهه دي او نه د بل پوهه پسې روان دي. او مقلدين حضرات که نه پوهيږي نو د بل پوهه پسې خوروان دي. که حق ته ورسيدل هم به الله تعالى اجر ورکوي او که خطا وو هم به ورته الله اجر ورکوي ځکه چې دوي د مجتهد په رهنمائي کې پدې متعارضو احاديثو عمل کوي.

دريم دليل: په صحيح البخاري شريف ج ۱ صف ۳۲۴ کتاب الحج باب إذا حاضت المرأة بعد ما أفاضت. رقم: ۱۴۶. کې د عکرمه رضي الله عنه حديث دی، حديث الفاظ داسې دي:

عَنْ عِكْرِمَةَ أَنَّ أَهْلَ الْمَدِينَةِ سَأَلُوا ابْنَ عَبَّاسٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ امْرَأَةٍ طَافَتْ ثُمَّ حَاضَتْ قَالَتْ لَهُمْ تَنْفِرُ قَالُوا لَا نَأْخُذُ بِقَوْلِكَ وَنَدَّعَ قَوْلَ زَيْدٍ قَالَ إِذَا قَدِمْتُمُ الْمَدِينَةَ فَسَلُّوا فَقَدِمُوا الْمَدِينَةَ فَسَأَلُوا فَكَانَ فِيمَنْ سَأَلُوا أُمُّ سُلَيْمٍ. (رواه الجامع الصحيح للبخاري رقم: ۱۷۵۷).

د مدينې خلک حج ته تللي وو، له دوي سره خپل امام نه وو، دوي ته يوه مسئله پېښه شوه، چې حل ئي ورته معلوم وو خو بيا هم دزياتي تسلي لپاره حضرت عبد الله بن عباس ته ورغلل او پوښتنه ئي ترېنه وکړه چې کومه نسخه چې فرض طواف يې کړی وي او حائضه شي نو د طواف وداع سره به څه کوي؟ نو عبد الله بن عباس رضي الله عنه ورته وويل چې (تنفر) يعنې طواف وداع ترينه ساقط دی، دوي ورته وويل چې (لا نأخذ بقولك) مونږ ستا قول نه اخلو چې د زيد ابن ثابت قول پرېږدو، نو کومه فتوی چې عبد الله بن عباس رضي الله عنه ورکړه هغه د زيد بن ثابت رضي الله عنه له فتوی څخه خلاف وه لکن د مدينې خلک د زيد بن ثابت پر قول او تقليد باندې کلک ولاړ وو.

دلناخذ بقولك په ترجمه کې عمدة القاري او فتح الباري ليکي چې فقالت الأنصار لا نتابعك يا

بن عباس وأنت تخالف زيدا.

یعنی مونہر ستا تقلید نہ کوو پہ داسی حال کی چې ستا قول د زید بن ثابت رضی اللہ عنہ قول سرہ خلاف دی، نو د مدینہ خلکو حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما صرف دا عذر وویلو چې ستا فتویٰ (زمونہر دامام) زید بن ثابت رضی اللہ عنہ د فتویٰ خخہ خلاف ده، له دې حدیث خخہ دوه مسئلې معلومې شوې:

اوله: مسئلہ داده چې د مدینہ خلک د زید بن ثابت رضی اللہ عنہ په مذهب وو او د هغه تقلید شخصي یې کولو.

دوهمه: مسئلہ داده چې عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہما د دوي تقلید ته کفر او شرک و نه ویلو، او نه ئي انکار ورباندې وکړو. بلکه ورته یې وویل چې دخپل صاحب خخہ پوښتنه وکړئ چې څما فتویٰ صحیح ده او که نه؟ د معجم اسماعيلي د روایت خخہ معلومېږي چې حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما دې خلکو ته دخپلې فتویٰ په دلیل کې د حضرت زید بن ثابت رضی اللہ عنہ حدیث هم اورولی وو، لکن بیا هم د دوي اعتماد په خپل امام باندې وو چې زمونہر دامام زید بن ثابت رضی اللہ عنہ سره به ضرور دلیل وي، کله چې بیا دوي مدینہ ته ورسیدل نو زید بن ثابت رضی اللہ عنہ ته یې رجوع وکړه، زید بن ثابت رضی اللہ عنہ چې مکرر تحقیق وکړو نو دخپل قول خخہ یې رجوع وکړه او دهغې اطلاع یې حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ ته ورکړه. (فتح الباري ج ۳ ص ۷۵۰ د تقلید شرعي حیثیت ص (زید بن ثابت رضی اللہ عنہ) د رجوع خخه وروسته چې کله د اهل مدینہ وو ملاقات د ابن عباس رضی اللہ عنہما سره وشو، نو ورته وې فرمايل چې: وجدنا الحديث كما حدثتنا. عمدة القاري ج ۴ ص ۷۷۷.

لامذهبيان اعتراض کوي چې د تقلید او د اتباع په مینځ کې فرق دی، تقلید د پته وایي چې دیو چا خبره ومني بغیر له مطالبې د دلیل او دا کار حرام دی او اتباع د پته وایي چې دیو چا خبره ومني سره له مطالبې د دلیل، (د تقلید حقیقت ص ۲۵۶) همدا رنگه لیکي چې دلیل صرف قرآن او حدیث دی (ص ۱۶۶)، نو اوس مونږ د ده د دعوي مطابق دده خخه پوښتنه کوو چې مونږ ته یو دلیل پیش کړه صرف د قرآن یا صرف د حدیث خخه په دی خبره چې د تقلید او د اتباع په مابین کې فرق دی او که دلیل در سره نه وي نو بیا د علما و اقوال پیش کول دخپلي خبرې مخالفت دی، دلامذهبو سره ایت او حدیث نشته بلکه د علما و اقوال پیش کوي کله په شوکاني زیدي شيعه باندې حواله ورکوي او کله په علامه ابن القيم

جنبلې مقلد باندې حواله ورکوي، لکن مونږ دلایل پیش کولای شو چې د تقلید او د اتباع په مابین کې فرق نه شته.

اول: قوله تعالى إِنَّ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ (الایه) دلته د ظن سره نه آیت شته او نه حدیث شته او نه ټی مطالبه شته.

دوهم: قوله تعالى [وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَفَرُوا] دلته دا هواء سره دلیل نسته او نه ټی مطالبه شته دریم: [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ] په دې ټولو کې اتباع ذکر شوي ده او مطالبه د دلیل ورسره نسته، دا بن قیم د قول معنی مخکې ذکر شوه. او علامه شوکاني خوشیعه دی خبره ټی معتبره نده، او د علامه آمدي عبارت تاسو قطعہ کړی دی کما سیأتي، نو دوه جوابه شول یو دا چې تاسو لیکلي دي چې دلیل صرف قرآن او حدیث دی او د دې فرق لپاره نه ایت شته او نه حدیث.

او دوهم دا چې: مونږ دا ثابتوو چې په قرآن او په حدیث کې د تقلید او د اتباع په مابین کې فرق نسته کما مر.

وها بیان یو خو اعتراضونه نور هم کوي

(۱) اعتراض: د مدینې خلکو خو د حضرت زید ابن ثابت رضي الله عنه تقلید په ټولو مسائلو کې نه کولو.

(۲) اعتراض: د مدینې خلکو خو خپل خاتمه د زیدي نسبت نه کولو لکه تاسو چې خپل خاتمه د

حنفي نسبت کوی؟

اډاول اعتراض څخه جواب دا دی چې: دا مونږ منو چې په ټولو مسایلو کې یې تقلید نه کولو ځکه چې تقلید خو په ټولو مسائلو کې نه کیږي، مونږ هم د امام صاحب رحمته الله علیه تقلید په غیر واضحو مسائلو کې کوو.

۲- دوهم اعتراض څخه الزامي جواب دا دی چې: د مدینې منورې خلکو خو خپل ځان ته وهابي هم نه دي ویلي، ځان ته یې اهل حدیث او سلفي او اثري هم نه دي ویلي، نو تاسې خپلو ځانونو ته وهابي، سلفي او اهل حدیث ولې وایې؟

او تحقیقی جواب دادی چې: غیر نبي ته دیو ادنیٰ مناسبت له وجې دیوې دینی طریقې نسبت کړل جائز دي، مثلاً دا حدیثو نسبت امام بخاری رحمه الله وغیره ته دیو ادنیٰ مناسبت له وجې کیږي او هغه دا چې امام بخاری وغیره ددې احادیثو تدوین کړی دی، همدارنگه تمام مسائل د فقهي د نبي کریم صلی الله علیه وسلم مسایل دي لکن د لږ مناسبت له وجې څخه ئې نسبت امام صاحب ته کیږي، هغه دا چې ددې فقهي تدوین امام صاحب رحمۃ الله علیه کړی دی،

همدارنگه په بخاري ج ۱ صفحہ ۴۳۳ کې راځي چې (عن ابي عبد الرحمن وكان عثمانياً فقال لابن عطية وكان علویاً الخ) دلته هم دلگ مناسبت له وجې یوې ډلې ته عثمانی او بلې ته علوی ویل کیږي، لهذا مونږ ته هم د لږ مناسبت له وجې چې دامام صاحب په رهنمائی کې په دین باندې عمل کوو حنفیان ویل کیږي او امام صاحب ته چې اجتهادي مسئلو نسبت کیږي نو هغه هم دیو ادنیٰ مناسبت له وجې او هغه دا چې ده ئې تدوین کړی دی.

(۳) اعتراض: لاندې بیان لیکي چې په یوه مسئله کې دیو عالم یا دیو مفتي دخبرې منل جائز دي که پرته مستفتي ته د مفتي حقانیت معلوم وو او دا تقلید ندی؟ (د تقلید حقیقت ص ۱۶۶)

جواب: تاسو وائي چې مستفتي ته د مفتي دخبرې منل جائز دي او مطالبه د دلیل مو ذکر نه کړه، حال دا چې مخکې مو ویل چې بغیر مطالبې د دلیل د چاپسې بلل حرام کار دی.

دوهم جواب: تاسو وائي چې مستفتي ته د مفتي دخبرې منل جائز دي او دا تقلید ندی، او بیا په دلیل کې د علامه آمدي، شوکاني، او ابن القيم اقوال پیش کوئ، بیا وایي چې په اتفاق باندې دا تقلید ندی، نو اول دا چې تاسو په خپلو کتابونو لکه په التحقيق السدید صفحہ ۱۶۶ کې لیکلي دي چې اقوال د علماوو حجت ندی، نو دلته بیا څنگه ددي علماوو اقوال د ځان لپاره حجت گرځوي؟ او که وایي چې دا اقوال د تائید لپاره دي نو زه وایم چې تائید خو په هغه وخت کې کیږي چې یو څل خو له قران یا حدیث څخه یو آیت یا یو حدیث پیش کړئ او بیا یې په دې اقوالو باندې تائید وکړي او دلته خو کوم آیت یا حدیث نشته چې تاسو د هغې تائید په دې اقوالو سره وکړئ.

دوهم جواب: لاندېه نیاز محمد د التحقيق السدید په صفحہ ۲۹۰ کې لیکلي دي چې بعض علماء وایي چې په اجماع تقلید واجب دی نو نیاز محمد وائي چې د چا اجماع ده؟ د صحابه وو که د تابعینو که

د تبع تابعینو؟ نو مونږ هم دلته وایو: چې ته چې وایې چې په اتفاق باندې دا تقلید ندی، نو ته د چا اتفاق یادوې د صحابه وو که د تابعینو او که د تبع تابعینو؟

دریم جواب: نیاز محمد په ۱۵۸ صفحه کې لیکلي دي چې دا جماع لپاره به مأخذ ضروري وي، نو مونږ هم له تاسو څخه دا پوښتنه کوو چې تاسو هم د دې اتفاق لپاره مأخذ را وښایې مأخذ ئي آیت دی او که حدیث؟

څلورم جواب: د علامه آمدي په قول کې هم دوي تحریف کوي پوره عبارت نه ذکر کوي لامذهبه نیاز محمد په الاحکام ج ۴ صف ۲۵۴ حواله ورکړي ده هلته ئي وروسته دا هم لیکلي دي:

(وان سُمِّيَ ذَالِكَ تَقْلِيداً فَلَا مَشَاحَةَ فِي اللَّفْظِ) همدارنگه صاحب د مسلم الثبوت فرمائي (لكن العرف على ان العاى مقلد للمجتهد قاله الامام وعليه معظم الاصوليين صف ۲۸۲)

(۴) بل اعتراض کوي: چې تاسې د مفتیانو مقلدین یئ ځکه چې یو سړی چې د مفتي خبره مني نو داخو د مفتي مقلد شو؟

جواب ئي مخکې هم تیر شوی دی چې مفتي که د خپل اجتهاد څخه فتوی ورکوي نو حتماً به مستفتي د مفتي مقلد وي، او دلته خو مفتي له امام صاحب رحمه الله څخه ناقل د فتوی دی، نو دا مستفتي به دا امام صاحب په مذهب شمارل کیږي.

(۵) بیا اعتراض کوي وائي چې د مدینې دخلکو اجتهاد د زید بن ثابت د اجتهاد په شان وو له همدې وجهې څخه یې د ابن عباس فتوی پریښوده او د زید بن ثابت فتوی یې غوره کړه، نو داخلک په خپله مجتهدین وو؟

جواب: مونږ په اولو صفحو کې دیو آیت ذکر وکړو چې فاسئلوا اهل الذکر دی، هلته نیاز محمد په جواب کې ویلي وو چې دلته خو قید د لا تعلمون راغلی دی یعنې چې علم نه لرې نو سوال کوئ! نو مونږ دا وایو چې د مدینې خلکو چې علم لرلو او مجتهدین وو نو بیا یې سوال ولې کولو؟

(۶) بیا اعتراض کوي: چې بالفرض که و منو چې د مدینې خلکو د زید تقلید کړی دی: نو په ټولو مسئلو کې ئي ندی کړی، نو مونږ وایو چې دا ډیره خطرناکه خبره ده، ځکه چې لامذهبیانو لیکلي دي

چې تقلید شرک او بدعت عمل دی او تقلید گمراهی ده، حرام دی، په دین کې تحریف دی، التحقيق السدید صفحہ ۷۹ نو اوس چې تاسو وائې چې (که و منو چې دوي تقلید کړی دی) نو ددې معنی خودا شوه چې که و منو چې دوي دا گمراهي او شرک کړی دی نو په جواب تسلیمي کې دی دخپلې عقیدې مطابق صحابه و و ته دکفر او دشرک او بدعت نسبت وکړو.

دویم دا چې تاسو وائې چې که و منو چې تقلید ئې کړی دی نو په ټولو مسئلو کې ئې ندی کړی نو مونږ هم دا وایو چې په ټولو مسئلو کې یې تقلید ندی کړی، ځکه چې په ټولو مسائلو کې تقلید نشته بلکه تقلید خو یواځې په غیر واضحو مسائلو کې دی.

(۶) بیا اعتراض کوي چې زید بن ثابت خطا شوی دی؟ مونږ وایو هر څنگه چې وي تقلید تري ثابتېږي، دمدینې خلک دخپل مجتهد تابعداري کوي او مونږ هم دا وایو که خطا وي الله به یواجر ورکوي او که په حق ئې نو الله به دوه اجره ورکوي.

(۷) نیاز محمد وائې چې دا خلک ستاسو په زعم په حق وو او که په باطل؟ مونږ وایو چې دا خو خیر القرون دی، په دې زمانه کې خویا صحابه دي او یا تابعین او یا هم تبع تابعین هغوي ته دباطل نسبت کول ستا غوندې گستاخ او رافضي کولی شي بل څوک ئې ورته نه شي کولی البته خطا ورته ویلی شو، خو بیا به هم مأجور وي، نو دوي که خطا شوي وي الله تعالی به یواجر ورکړي او که حق ته رسیدلي وي الله به دوه اجره ورکړي.

خلورم دلیل

حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ أَبِي عَوْنٍ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ عَمْرِو بْنِ أَخِي الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ، عَنْ أَنَابِسٍ مِنْ أَهْلِ حِمْنٍ، مِنْ أَصْحَابِ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا أَرَادَ أَنْ يَبْعَثَ مُعَاذًا إِلَى الْيَمَنِ قَالَ: كَيْفَ تَقْضِي إِذَا عَرَضَ لَكَ قَضَاءٌ؟ قَالَ: أَقْضِي بِكِتَابِ اللَّهِ، قَالَ: فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي كِتَابِ اللَّهِ؟ قَالَ: فَيَسْتَنْتِ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَا فِي كِتَابِ اللَّهِ؟ قَالَ: أَجْتَهِدُ رَأْيِي، وَلَا أَلَوْ فَضَرَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَدْرَهُ، وَقَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُولَ، رَسُولِ اللَّهِ لِمَا يُرْضِي رَسُولَ اللَّهِ لَا بَرِ داود ج ۲ صفحہ ۱۴۹ رقم الحديث: ۳۵۹۲ في بَابِ اجْتِهَادِ الرَّأْيِ فِي الْقَضَاءِ.

د تقلید مسئلہ

معاذ بن جبل یمن ته لاړو او هلته ئی خلکو ته فیصلې کولې او د یمن خلکو د معاذ بن جبل د کتاب الله مطابق فیصلې منلې، همدارنگه ئی د سنت رسول الله مطابق فیصلې منلې او همدارنگه یې دده اجتہادي فیصلې منلې او هیڅ مطالبه د دلیل یې نه کوله نو دا تقلید شخصي د یمن د خلکو شو، ځکه چې د حدیثو او د تاریخ په یو کتاب کې به هم دا خبره ثابته نشي چې یو چا ورته ويلي وي چې زه ستا اجتہادي فیصله نه منم ماته دلیل پېش کړه نو معلومه شوه چې په هغه وخت کې هیڅ غیر مقلد نه وو.

کله چې دا حدیث مونږ غیر مقلدینو ته پېش کوو نو هیڅ جواب نه لري بس دا خبره په بی ادبی سره کوي چې دا حدیث خو موضوعي دی حالانکه لا مذهب به نیاز محمد په خپل کتاب د تقلید حقیقت دزیم چاپ صف ۸۴ کې لیکي چې دا حدیث صحیح دی، همدارنگه د غیر مقلدینو سرگروه نواب صدیق حسن خان په خپل کتاب الروضة الندية ج ۴ صف ۲۶۶ کې یې لیکلي دي چې دا حدیث مشهور دی، او په اعلام الموقعین للعلامه ابن القيم کې یې ددې حدیث لپاره پوره فصل لگولی دی په نوم د فصل حدیث معاذ او په هغې کې یې لیکلي دي چې دې حدیث ته تلقي بالقبول حاصله ده، او په التدریب الراوی صف ۶۲ کې لیکي چې کوم حدیث ته چې تلقي بالقبول حاصله وي هغه د متواتر په حکم کې وي.

فانقیل: چې علامه جوزجاني په خپل کتاب (الموضوعات) کې ددې حدیث په سند باندې داسې اعتراض کړی دی چې: هذا الحديث باطل، رواه جماعة عن شعبه، وقد تصفحت هذا الحديث بالمسانيد الكبار والصغار، وسألت من لقيته من اهل العلم بالنقل عنه فلم اجد طريقا غير هذا، والحارث بن عمرو هذا مجهول واصحاب معاذ من اهل حمص لا يعرفون، ومثل هذا الاسناد لا يعتمد عليه.

قلنا: علامه ابن القيم رحمه الله جواب کوي چې: فَهَذَا حَدِيثٌ وَإِنْ كَانَ عَنْ غَيْرِ مُسَمَّيْنِ فَهُمْ أَصْحَابُ مُعَاذٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَلَا يَصُرُّ ذَلِكَ؛ لِأَنَّهُ يَدُلُّ عَلَى شُهْرَةِ الْحَدِيثِ وَأَنَّ الَّذِي حَدَّثَ بِهِ الْحَارِثُ بْنُ عَمْرٍو عَنْ جَمَاعَةٍ مِنْ أَصْحَابِ مُعَاذٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لَا وَاحِدٍ مِنْهُمْ، وَهَذَا أَبْلَغُ فِي الشُّهْرَةِ مِنْ أَنْ يَكُونَ عَنْ وَاحِدٍ مِنْهُمْ لَوْ سُمِّيَ، كَيْفَ وَشُهْرَةُ أَصْحَابِ مُعَاذٍ بِالْعِلْمِ وَالذِّينِ وَالْفَضْلِ وَالصَّدْقِ بِالْحَلِّ الَّذِي لَا يَخْفَى؟ وَلَا يُعْرَفُ فِي أَصْحَابِهِ مُتَّهَمٌ وَلَا كَذَّابٌ وَلَا مَخْرُوجٌ، بَلْ أَصْحَابُهُ مِنْ أَفْضَلِ الْمُسْلِمِينَ وَخِيَارِهِمْ، لَا يَشُكُّ أَهْلُ الْعِلْمِ بِالتَّفَقُّلِ فِي ذَلِكَ، كَيْفَ وَشُعْبَةُ حَامِلُ لَوَاءِ هَذَا الْحَدِيثِ؟ وَقَدْ

قَالَ بَعْضُ أَئِمَّةِ الْحَدِيثِ: إِذَا رَأَيْتَ شُعْبَةَ فِي إِسْنَادِ حَدِيثٍ فَأَشْدُدْ يَدَيْكَ بِهِ. اعلام الموقعين: حديث معاذ رضي الله عنه حين بعثه الى اليمن (۱۵۵) دخطیب پہ حوالہ لیکي چي: وهذا الاسناد متصل ورجاله معروفون بالثقة على ان اهل العلم نقلوه واحتجوا به.

لامذہبہ نیاز محمد اعتراض کوي چي معاذ ابن جبل رضی اللہ عنہ یمن تہ چا ولہرلو؟ مونہرورتہ وایو چي نبی علیہ الصلاۃ والسلام - بیا وائی چي دا دمعاذ ابن جبل رضي الله عنه دخبری منل خو دنبي عليه السلام دخبری منل شو، مونہر جواب ورکوو چي مونہر ہم دا ویو چي دمجتهد دخبری منل خو دنبي (صلی اللہ علیہ وسلم) دخبری منل دي.

پنجم دلیل

عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ قَالَ أَتَانَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ بِالْيَمَنِ مُعَلِّمًا وَأَمِيرًا فَسَأَلْتَاهُ عَنْ رَجُلٍ ثَوْفِيٍّ وَتَرَكَ ابْنَتَهُ وَأُخْتَهُ فَأَعْطَى ابْنَتَهُ النَّصْفَ وَالْأُخْتَ النَّصْفَ. (بخاری جلد ۱ صف ۹۹۷ رقم : ۶۷۳۴ فی باب میراث البنات.) پە دې حدیث کې د حضرت معاذ بن جبل (رضی اللہ عنہ) د فیصلې ذکر شوی دی او مطالبه د دلیل پکې نده ذکر شوی، همدې تہ تقلید وایي. له مذکور حدیث څه څلور خبرې معلومې شوې اوله خبره: معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ معلم وویا امیر، لکه څرنګه چي امیر واجب الطاعت وي دارنگه معلم هم واجب الطاعت وي نو دمجتهد اطاعت هم واجب شو.

دوهمه خبره: دا معلومه شوه چي که دمعاذ ابن جبل رضی اللہ عنہ فتوی دیمن خلکو تہ حجت نه وای نو بیا څو دا جرح علی النبی ﷺ شوه چي نعوذ باللہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم یو مهمل فعل وکړو، نو معلومه شوه چي دمعاذ رضی اللہ عنہ فتوی دیمن خلکو تہ حجت وه،

دریمه خبره: دا معلومه شوه چي پە تمام یمن کي هیڅ چا د دلیل مطالبه ونه کړه چي: اي معاذ ابن جبلة رضي الله عنه زه ستا خبره نه منم ته یو دلیل پیش کړه،

څلورمه خبره: دا معلومه شوه چي دنبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم پە زمانه کې تقلید شخصي رائج وو لکه دا مذکور تقلید د معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ.

شپڻم دليل

عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ الْأَوْدِيِّ قَالَ قَدِمَ عَلَيْنَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ الْيَمَنِيَّ رَسُولُ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- إِلَيْنَا - قَالَ - فَسَمِعْتُ تَكْبِيرَهُ مَعَ الْفَخْرِ رَجُلٌ أَجَشُّ الصَّوْتِ - قَالَ - فَأَلْقَيْتُ عَلَيْهِ حَبَّتِي فَمَا فَارَقْتُهُ حَتَّى دَفَنْتُهُ بِالسَّامِ مَيِّتًا ثُمَّ نَظَرْتُ إِلَى أَفْقِهِ النَّاسِ بَعْدَهُ فَأَتَيْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ فَلَزِمْتُهُ حَتَّى مَاتَ (ابوداود ج ۱ ص ۷۴ رقم: ۴۳۲ و احمد بن حنبل في مسنده رقم: ۴۲۰۷۳. قال شعيب الأرناؤوط: إسناده صحيح على شرط مسلم رجاله ثقات رجال الشيخين غير عبد الرحمن بن سابط فمن رجال مسلم).

حضرت ميمون اودي رضي الله عنه فرمائي چي مونڙ ته معاذ بن جبل رضي الله عنه يمن ته راغلو دنيي ڪريم صلى الله عليه وسلم استاذي وو، بيا وائي چي زما دير محبت له ده سره پيدا شو نوزه له ده سره يوڄاي شولم ترهغه پوري چي دي ما په شام دفن ڪړلو، يعني دهغه ترزندگي پوري ما دهه تقليد شخصي ڪولو، بيا چي ڪله وفات شو نوزه (دبل چا په شخصي تقليد پسي گرزيدلم) تردې چي ما په خلکو کي زيات افقه حضرت عبد الله ابن مسعود پيدا ڪړو، نوزه له ده سره شوم او دهه تقليد مې شروع ڪړو آن تر مرغه پوري، نو دا يو تقليد شخصي بيا بل تقليد شخصي ثابت شو.

لامذهبيان اعتراض کوي چي ميمون اودي رضي الله عنه معاذ بن جبل رضي الله عنه تقليد شخصي ڪولو، چي هغه وفات شو نو د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه تقليد شخصي يې شروع ڪړو، نو تاسي هم داسي تقليد شخصي يکي بعد از ديگري وکړي؟

جواب: ڪله چي معاذ بن جبل رضي الله عنه وفات شولو نو دهغه مذهب مدون پاتي نه شو نو ځکه ئي د ابن مسعود رضي الله عنه تقليد شروع ڪړو او مونڙ خود امام صاحب رحمته الله عليه د ذات تقليد نه ڪوو بلڪه د امام صاحب د علم تقليد ڪوو او علم ئي مدون پاتي دی.

اووم دليل

ابو موسى اشعري رضي الله عنه ته خلک راغلل او ديوې مسئلې پوښتنه يې ترپنه وکړه، نو ده فتوي ورکړه لکن بيا په تردد کي شو او ورته وې وفرمايل چي: تاسو لارشي د عبد الله بن مسعود (رضي

اللہ عنہ) خُخہ پوښتنه وکړی، دوي چی ورغلل، هغه رضي الله عنه جواب ورکړو، خود ابو موسی اشعري رضي الله عنه د جواب خُخه مخالف وو، خلکو دا خبره ابو موسی اشعري رضي الله عنه ته وکړ، ابو موسی اشعري رضي الله عنه ورته وفرمايل:

لَا تَسْأَلُونِي مَا دَامَ هَذَا الْخَبْرُ فِيكُمْ. [بخاری ج ۲ صفحہ ۵۴۹ رقم: ۶۷۳۶ فی باب مِيرَانِ ابْنَةِ ابْنِ مَعَ ابْنَةِ].

ترڅو چی عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ په تاسو کې وي نو صرف دهمده خُخه پوښتنې کوئ مطالبه ددلیل یې ذکر نه کړه چې همدې ته تقلید شخصي وايي.

نودلته د عبد الله بن مسعود د تقلید شخصي طرف ته ترغیب دی که چیرې تقلید حرام وی، نو ابو موسی اشعري رضی اللہ عنہ به ضرور ورته ویلي وای چې د کتاب الله او د سنتو د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د الله او د رسول خُخه بغیر پر بل چا فیضله ونه کړئ.

اتم دلیل

عَنْ حُذَيْفَةَ بْنِ الْيَمَانِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنِّي لَا أَذْرِي مَا قَدَرُ بَقَائِي فِيكُمْ، فَافْتَدُوا بِاللَّذِينَ مِنْ بَغْدِي، وَأَشَارَ إِلَى أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ.

(رواه الترمذی ج ۲ ص ۲۰۷ رقم: ۳۷۹۹ و قال الألباني: صحيح، امام ترمذی دی حدیث ته حسن

ویلی دی او علامه ذهبي دی حدیث ته صحیح ویلی دی، تلخیص المستدرک ج ۳ صفحہ ۷۵)

حضرت نبی کریم صلی الله علیه وسلم وفرمائیل چې زه نه یم خبر چې زه به څومره وخت ژوندی یم اویبائی وفرمائیل چې لما خُخه وروسته د ابو بکر او عمر رضي الله عنهما تقلید وکړئ اوس په دې حدیث کې نبی کریم صلی الله علیه وسلم تمامو صحابه کرامو ته د دغو دواړو (حضرت عمر رضی اللہ عنہ او ابو بکر صدیق رضی اللہ عنہ) د تقلید حکم کړی دی، د حضرت ابو بکر صدیق رضی اللہ عنہ د خلافت په دوره کې صرف دده تقلید شخصي کیدلو، له ده خُخه وروسته د حضرت عمر رضي الله عنه تقلید شخصي کیدلو، نوله دې حدیث خُخه تقلید صراحتاً ثابت شو.

غير مقلدين وسوسه كوي: چې په دغه حديث كې خودامورو د خلافت په باره كې د تقلید امر دی نه دامورو د دين په باره كې؟

جواب: دا غربي مفكوره ده چې دين د سياست څخه جدا دی، د اهل السنه والجماعة په نزد باندې په دين او دنيا، په سياست او په مذهب كې هيڅ فرق نشته.

دوهمه وسوسه: لا مذهب به نياز محمد په اعتراض كې ليكي چې ايا د ابو بكر رضي الله عنه او د عمر رضي الله عنه اقتدا په ټولو امورو كې كيږي او كه د دليل والا په امورو كې؟ يعني صرف هغه خبرې چې په هغه كې دلائل وي په هغې كې به يې متابعت كيږي؟

جواب: الله پاك دی مسلمانان له داسې بې ادبۍ څخه وساتي، چې د حضرت ابو بكر او عمر رضي الله عنهما خبرې په دوه قسمه كوي، يو ته بلا دليل او بل ته مع الدليل خبرې وائي، مونږ د دوي مباركانو ټولو خبرو ته مع الدليل خبرې وايو، چې د دوي ټولې خبرې مع الدليل دي او دا يواځې نه بلكه د هريو مجتهد دخبرې په باره كې مونږ دا وايو چې دا خبره ئي مع الدليل ده، لکن دمطالبې د دليل ضرورت نشته او بل دا چې ته خپله خبره مع الدليل بولي خپل ځانته بلا دليله خبره نه منسوبوي او دې عظيمو صحابه وو ته دبلا دليله خبرې نسبت كوي.

دریمه وسوسه: چې د دوي دواړو يعني حضرت ابو بكر او عمر رضي الله عنهما خوډيرې فتوی شته چې تاسې يې نه منی؟

جواب: علامه ابن حجر په فتح الباري كې فرمائي: چې دامام بخاري رحمه الله استاذ او دامام صاحب رحمه الله شاگرد عبد الله بن مبارك رحمه الله روايت كوي چې (قال ابن المبارك رواية عنه اذا جاء الحديث عن رسول الله فعلى الرأس والعين واذا جاء عن الصحابة اخترنا ولم نخرج عن اقوالهم)

امام صاحب رحمه الله فرمائي چې زما اول دليل كتاب الله دی، او دوهم دليل مې حديث دی، دریم دليل مې اجماع ده، او څلورم دليل مې قياس دی، نو امام صاحب رحمه الله فرمائي چې كه درسول الله حديث وي نو ماته په سر سترگو منظور دی او كه د صحابه وو اقوال راغله، نو بيا كه اتفاقي او اجماعي اقوال وو نو زه له هغې څخه يو طرف ته هم نه ځم، او كه اختلافي اقوال وو نو زه په قرائنو او دلائلو سره يو

طرف ته ترجیح ورکوم، دواړه اقوال نه پریږدم، (عقود الجمان صف ۱۷۴ الخیرات الحسان صف ۶۹) نور دامام صاحب یو قول به هم څوک پیدا نکړي چې دصحابه ووله اجماعی قول سره مخالف وی، او یا دصحابه ووپه اختلافی اقوالو کې دټولو سره مخالف وي.

څلورمه وسوسه: چې دلته خو په حدیث کې تخصیص ددوي دواړو حضراتو شوی دی او تاسو خو دامام صاحب رحمته الله علیه تقلید کوئ.

(۱) جواب: دلته ادوات د قصر کوم دي؟

(۲) تقلید خوستا په نیز کفر او شرک دی، نو ایا ددوي تقلید کفر او شرک دی او که نه؟

نهم دلیل

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: رَضِيْتُ لَكُمْ مَا رَضِيَ لَكُمْ ابْنُ أُمِّ عَدَّ.

هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحُ الْإِسْنَادِ، وَلَمْ يُخَرَّجَاهُ. (المستدرک ج ۳ ص ۳۱۹ رقم: ۵۳۹۶ وقال الذهبي في

التلخيص: صحيح)

حضرت نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمائي چې ابن مسعود په څه باندې راضي وي زه هم امت ته پر هغه باندې راضي یم، دلته د تقلید شخصي دابن مسعود رضی الله عنه طرف ته ترغیب دی او فقه اکثره په اقوالو دابن مسعود باندې بناء ده. شاه ولی الله (رحمه الله) فرمایي چې: واصل مذهبه فتواي عبدالله بن مسعود (رضی الله عنه) و قضایا علی رضی الله عنه و فتاواه، و قضایا شریح و غیره من قضاة الکوفة (حجة الله البالغة ج ۱ ص ۱۱۵)

لامذهبه نیاز محمد اعتراض کوي چې په داسې فقه به څنگه الله تعالی او رسول الله صلی الله علیه وسلم راضي شي چې

په هغې کې یې لیکلي دي چې امام به هغه څوک وي چې (اصغرهم عضواً) یعنې چې ذکر یې وړوکی وي؟

الزامي جواب: لکه اجراگان چې هر وخت د ذکر په سوچ کې وي نو همداسې تاسو هم ټول عمر په

همدې سوچ کې تیر کړو، لکه یو وگي سېرې ته چې ووايي چې دوه او دوه څو کیږي هغه درته وائي چې

څلور دودې، دا ځکه چې هر شی ورته سترگو کی دودې دودې کیږي، نو تاسو ته هم زموږ هره عضوه

ذکر ذکر کیږي ځکه د عضو د لفظ ترجمه په ذکر سره کوئ.

دوهم تحقیق جواب: دا ترجمه غلطه ده، له دې څخه ذکر ندي مراد، بلکه له دې څخه د اندامونو وړ کوالی سره د تناسبه مراد دی، یعنی چې اندامونه یې په تناسب سره واره وي، شامي په باب الامامة کې مراحناً لیکلي دي چې له دې څخه ذکر نه دی مراد، بلکه دا معنی چې د امام سر به غټ وي او اندامونه یې د تناسب سره واره وي او داسې امام چې سر یې غټ وي او اندامونه یې د تناسب سره واره وي دده راج جوړ وي، او څوک چې د صحیح مزاج والا وي، هغه عقلمند وي او د عقلمند امام جماعة لوی وي، چې څومره جماعة لوی وي هغومره یې ثواب زیاتېږي.

دوهم اعتراض: چې آیا الله تعالی جل جلاله او رسول الله صلی الله علیه وسلم په داسې فقه باندی اضی دي چې په هغه کې یې لیکلي دي چې څوک په کرایه باندې یوه زنانه راوړي او زنا ورسره وکړي په دې سړي باندې حد نشته؟

جواب: په فقه کې په دې باره کې دوه قوله دي:

اول: مفتی به قول دادی چې (والحق وجوب الحدّ كما المستأجرة للخدمة) یعنی لکه هغه بنځه چې خدمت لپاره په پیسو را وستل شي بیا یو (وهايي) سړی زنا ورسره وکړي نو په دې سړي باندی حد اجب دی (درمختار ج ۴ صفحہ ۲۴۲).

دوهم غیر مفتی به قول دی چې حد نشته بلکې تعزیر دی، لقوله علیه السلام (ادرؤ الحدود ما استطعتم) نو د همدې حدیث له وجې حد نشته ځکه چې دلته شبهه را پیدا کیږي هغه دا چې دغه پیسې چې یې ورکړي دي، نو دا داسی شو لکه مهر، یعنی مشابه له مهر سره شوی، نو مشابهت بعیده را پیدا شو لږها حد نشته تعزیر شته لکن مفتی به قول اول دی.

دریم اعتراض: چې آیا الله تعالی جل جلاله او رسول الله صلی الله علیه وسلم په داسې فقه باندې اضی دی چې په هغه کې یې لیکلي دي چې د محرمې سره په نکاح او بیا په جماع باندې حد نشته؟

جواب: یو حد دی چې د زنا کار لپاره رجم یا سل دُرې دي او بل تعزیر دی، نو په فقه کې یې لیکلي دي چې د دې سړي لپاره حد نشته، خو تعزیر شته چې سر یې غوڅ کړی شي، په فقه کې یې دا هم لیکلي

دي چې څوک چې دې نکاح ته حلال وايي هغه کافر او مرتد دی، دسر دکت کولو حکم چې په کوم حدیث کې راغلي دي هغه صاحب دمشقو په دوهم جلد کې دباب التعزیر لاندې ذکر کړی دی، معلومېږي داچې دسرغو څول حد ندی بلکې تعزیز دی

د لا مذهبو یو څو خبیث مسائل

(جواب تُرکي به تُرکي)

اوله مسئله: لامذهب اهل الحديث په نزل الابرار ج ۱ صف ۳ کې لیکي چې (العیاذ بالله) الله تعالی جل جلاله نارینه دی، عبارت یې داسې دی چې (مرء لا کالناس)

دوهمه مسئله: په عرف الجادي ج ۲ صف ۲۰ کې لیکي چې استمناء بالید یعنی مشت زني جائزه بلکه په بعضو صورتونو کې واجب ده حتی دوي وائي چې بعضو صحابه وو هم کړی ده (نعوذ بالله)

دریم: په نزل الابرار ج ۲ صف ۳ کې لیکي چې متعه جائزه

خلورم: لامذهب نیاز محمد په خپل کتاب الحق الصریح ج ۱ صف ۳۱۷ کې لیکي چې زنا په درې قسمه ده، خودا دریم قسم زنا له انبیاء و پیغمبرانو څخه کیږي (العیاذ بالله) نو ایا الله تعالی جل جلاله او رسول الله صلی الله علیه وسلم په داسې اهل حدیث توب باندې راضي دی؟ دلامذهبو نور خطرناک مسایل په دریم او خلورم جلد کې وگورئ.

لسم دلیل

عَنْ حَارِثَةَ بْنِ مُضَرَّبٍ، قَالَ: كَتَبَ إِلَيْنَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: إِنِّي قَدْ بَعَثْتُ إِلَيْكُمْ عَمَّارَ بْنَ يَاسِرٍ أَمِيرًا، وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ مُعَلِّمًا وَوَزِيرًا، وَهُمَا مِنَ التَّجَبَّاءِ مِنْ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِنْ أَهْلِ بَذْرِ فَاسْمَعُوا، وَقَدْ جَعَلْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ عَلَى بَيْتِ مَالِكُمْ فَاسْمَعُوا فَتَعَلَّمُوا مِنْهُمَا، وَافْتَدُوا بِهِمَا، وَقَدْ آتَرْتُكُمْ بِعَبْدِ اللَّهِ عَلَى نَفْسِي. (نسائي ج ۲ صف ۵ والمستدرک علی الصحيحین للحاکم رقم: ۵۶۶۳ وقال صحيح على شرط الشيخين ولم يخرجاه تعليق الذهبي في التلخيص: على شرط البخاري ومسلم).

كله چې حضرت عمر رضي الله عنه عراق فتح كړلو نو د كوفې خلكو ته ئي دا دواړه صحابه (عمار بن ياسر رضي الله عنه او عبد الله بن مسعود رضي الله عنه) ورو ليرل. او ورته يې وليكل (فاقتدوا واسمعوا) يعني د دوي دواړو تقليد وكړئ او د دوي دواړو خبره واورئ او دا يې ورته ونه ويل چې مطالبه د دليل هم ترينه وكړئ. نو دا د كوفې خلكو ته د تقليد شخصي طرف ته دعوت دى.

يوولسم دليل

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، قَالَ أَتَيْتِ امْرَأَةً النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرَهَا أَنْ تَرْجِعَ إِلَيْهِ قَالَتْ أَرَأَيْتَ إِنْ جِئْتُ وَلَمْ أَجِدْكَ كَأَنَّهُا تَقُولُ الْمَوْتُ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنْ لَمْ تَحْجِدْنِي فَأَتِي أَبَا بَكْرٍ. (رواه البخارى رقم : ۷۲۴۰ و ۳۶۵۹ ج ۱ ص ۵۱۶ مسلم ج ۲ ص ۲۷۳، مشكوة ج ۲ ص ۵۵۵)

له حضرت جبیر بن مطعم رضی الله عنه څخه روایت دی چې یوه زنانه راغله (له نبی کریم صلی الله علیه وسلم څخه ئي د یوې مسئلې پوښتنه وکړه) نو نبی کریم صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل چې بیا بل وخت راشه هغه زنانه ورته وویل چې: که ته نه وې بیا به له چا څخه پوښتنه کوم؟ نو نبی کریم صلی الله علیه وسلم ورته وویل چې (فأتي أبا بكر) یعنی بیا ابو بکر رضي الله عنه ته ورشه او له هغه څخه پوښتنه وکړه. نبی علیه السلام دغه ښځې ته دا ونه ويل چې مطالبه د دليل هم ورڅخه وکړه. نو داهم د تقليد شخصي طرف ته دعوت دى.

دولسم دليل

دمکې مکرمې صحابه وو او تابعينو د عبد الله بن عباس (رضی الله عنهما) تقليد شخصي کولو.
دمدينې منورې صحابه وو او تابعينو د زيد بن ثابت رضي الله عنه شخصي تقليد کولو، د يمن صحابه وو او تابعينو د معاذ رضي الله عنه تقليد شخصي کولو، دبصري خلكو د حضرت انس رضي الله عنه تقليد شخصي کولو، د کوفې خلكو د حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه تقليد شخصي کولو

بيا د تابعينو په دورکې

دمدينې خلكو د حضرت نافع رضي الله عنه تقليد شخصي کولو

دمکي خلکو د حضرت عطاء رحمۃ اللہ علیہ تقلید شخصي کولو

ديمن خلکو د حضرت طاوس رحمۃ اللہ علیہ تقلید شخصي کولو

ديمامي خلکو د يحيى بن كثير رحمۃ اللہ علیہ تقلید شخصي کولو

دشام خلکو د حضرت مکحول رحمۃ اللہ علیہ تقلید شخصي کولو

د عراق خلکو د حضرت ميمون رحمۃ اللہ علیہ تقلید شخصي کولو

د خراسان خلکو د حضرت ضحاک رحمۃ اللہ علیہ تقلید شخصي کولو

د بصري خلکو د حضرت حسن بصري رحمۃ اللہ علیہ تقلید شخصي کولو. د کوفي خلکو د ابراهيم نخعي

رحمۃ اللہ علیہ تقلید شخصي کولو (۱)

حضرت شاه ولي الله فرمايي: إِذَا خْتَلَفَ مَذَاهِبُ الصَّحَابَةِ وَالتَّابِعِينَ فِي مَسْئَلَةٍ فَالْمُخْتَارُ عِنْدَكُلَّ

عَالِمٍ مَذْهَبُ أَهْلِ بَلَدِهِ (۲) يعني چې کله د صحابه و و رضي الله عنهم او د تابعينو رحمهم الله په مذهبونو کې

اختلاف راشي نو د هر عالم په نيز مختاره د خپل ښار مذهب دی او همدې ته تقلید شخصي وايي.

ديارلسم دليل

د تابعينو په دور کې د ټولې دنيا څخه خلک حج ته راتلل، خليفة الوقت به اعلان وکړ چې: لَا يَفْقِي

النَّاسُ إِلَّا أَحَدُ هَذَيْنِ الْإِمَامَيْنِ عَطَاءُ بْنُ أَبِي رِيَّاحٍ وَ مُجَاهِدُ (۳)

يعني د دې دوو امامانو حضرت عطاء رحمه الله او حضرت مجاهد رحمۃ اللہ علیہ څخه سوي به څوک

فتوی نه ورکوي. په زرگونو خلکو به د دوي څخه فتوي غوښتلې دوي به ورته مسئلې بيانولې، نه به

۱ - حاکم فی معرفة علوم الحديث ص ۱۹۸، مناقب موافق ج ۱ ص ۷.

۲ - الانصاف ص ۷

۳ - شذرات الذهب لابن العماد ص ۱۴۸ ج ۱.

مستفتی مطالبہ ددلیل کوله اونه به مفتی ورته بیان ددلیل کولو، ددوي فتوي دحدیثوپه کتابونوکې شته، همدغه تقلید شخصي دی.

خوارسم دلیل

حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه به چې په کتاب الله او په سنت کې مسئله پیدا نکره نو په خپل اجتهاد باندې به یې فیصله کوله، خلکو به پرې عمل کولو او مطالبه د دلیل به یې ورڅخه نه کوله. بیا به حضرت ابوبکر صدیق (رضی الله عنه) فرمایل: هَذَا رَأَيْي فَإِنْ كَانَ صَوَابًا فَمِنْ اللَّهِ وَإِنْ يَكُنْ خَطَاءً فَمِنِّي وَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ (۱)

دازما رائي ده که صواب وي نو د الله تعالی له طرفه ده او که خطاء وي نو زما له طرفه به وي او زه د الله تعالی څخه بښنه غواړم، نو ابوبکر صدیق رضی الله عنه به د ضرورت په وخت کې پخپله اجتهاد ي رايه باندې فیصله کوله او هیچا مطالبه د دلیل نه ده کړې همدې ته تقلید وایي.

پنځلسم دلیل

حضرت عمر رضی الله عنه قاضي شریع ته ولیکل: اقض بما في كتاب الله فان لم تجد فيما في سنة رسول الله صلى الله عليه وسلم فان لم تجد فيما قضى به الصالحون.

کومه مسئله چې درته راشي په کتاب الله یې حل کوه، که په کتاب الله کې پیدا نشوه بیا یې په سنت الرسول حل کوه، که هلته پیدا نشوه بیا یې د اجماع مطابق حل کوه، او که په اجماع کې هم پیدا نشوه نو اجتهاد کوه (۱) نو د حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت په زمانه کې خپله د حضرت عمر رضی الله عنه او د قاضي شریع رضی الله عنه تقلید شخصي کېدلو.

۱- جامع بیان العلم ج ۲ ص ۵۲، طبقات ابن سعد ج ۳ ص ۱۳۶.

۲- جامع بیان العلم ج ۲ ص ۵۲، طبقات ابن سعد ج ۳ ص ۱۳۶، الاصل: ص ۸۴۶ دار ابن الجوزي.

شپاړسم دليـل

امام شعبي رحمۃ اللہ علیہ چې د پنځو سوو صحابه وو رضی اللہ عنہم سره یې ملاقات شوی وو فرمایيل به یې: چې (من سره ان يأخذ بالوثيقة في القضايا فليأخذ بقول عمر) که څوک په قضاء کې مضبوطه فیصله غواړي نو هغه ته پکار دي چې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په اقوالو باندې عمل وکړي (۱)
داد حضرت شعبي رحمۃ اللہ علیہ دعوت دی د حضرت عمر رضی اللہ عنہ شخصي تقلید ته .

اولسم دليـل

امام مجاهد رحمۃ اللہ علیہ چې جلیل القدر تابعي دی فرمایي:

إِذَا اِخْتَلَفَ النَّاسُ فِي شَيْءٍ فَاَنْظُرُوا مَا صَنَعَ عُمَرُ فَخُذُوهُ بِهِ (۲)

کله چې د خلکو په یوه مسئله کې اختلاف راشي نو تاسو د حضرت عمر رضی اللہ عنہ عمل ته گورئ.
وگوره امام مجاهد د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د تقلید شخصي حکم کوي: قَالَ طَاوُسٌ أَذْرَكْتُ سَبْعِينَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِذَا تَدْرَأَ، فِي شَيْءٍ اِنْتَهَوْا إِلَى قَوْلِ ابْنِ عَبَّاسٍ. (۳)
یعنې ما او یا صحابه رضی اللہ عنہم ولیدل چې دا اختلاف په صورت کې به یې د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ د قول تقلید کولو.

اتلسم دليـل

حافظ ابن عبد البر رحمۃ اللہ علیہ د تابعینو د هر شهر د اهل الرايو مجتهدینو فهرست درج کړی (۴)

۱ - اعلام الموقعين ج ۱ ص ۷۰ (فضل عمر بن الخطاب)

۲ - اعلام الموقعين ج ۱ ص ۷

۳ - اعلام الموقعين ج ۱ ص ۸ (فضل ابن عباس)

۴ - جامع بيان العلم ج ۲ ص ۶۱ و ص ۶۴

نولسم دليل

حضرت علی رضی اللہ عنہ رسول اللہ ﷺ ته وفرمايل چي يار رسول الله! كه داسي مغامله رامنخي ته شي چي په هني كې نه امروي اونه نهی نو تاسو پكې مونږ ته څه امر كوي، رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وږمايل چي دفقاهاوو او د عابدينو سره مشوره كوه. (مجمع الزوائد ج ۱ ص ۷۸ رجاله موثوقون).

شلم دليل

وقال ابن عبد الملك بن ابى سليمان: سمعت سعيد بن جبير يقول تستفتوني وفيكم ابراهيم النخعي رضي الله عنه؟ (۱) يعني ايا تاسو د ابراهيم نخعي رضي الله عنه په موجودگي كې زما څخه پوښتنې كوي؟ دا په تقليد شخصي واضح دليل دی، ځكه چي ابراهيم نخعي رضي الله عنه اعلم دی او دا علم په خبره اعتماد ته تقليد شخصي وايي كه ته ووايي چي اعلم خو صحابه دي، نو دهغوي تقليد ولې نكوي؟ نو مونږ وايو چي د هر صحابي په هره مسئله كې قول نه شته، بلكه په بعضي مسئلو كې د بعضي صحابه وو اقوال دي او په بعضي مسئلو كې د بعضي نورو صحابه وو اقوال دي، امام صاحب رضي الله عنه د صحابه وو اجماعي مسئلې راجمع كړي دي او د صحابه وو اختلاف په صورت كې ئي د قراينو او د دلائلو په بناء باندې د يو صحابي قول ته ترجيح وركړی ده، نو امام صاحب بعينه د صحابه وو مذاهب مدون كړي دي نو د امام صاحب رضي الله عنه تقليد بعينه د صحابه وو رضي الله عنه تقليد دی.

يوېستم دليل

قال شعيب بن الحجاب رضي الله عنه قال لي الشعبي رضي الله عنه عليك بذلك الا صم يعني ابن سيرين، نو امام شعبي رضي الله عنه به د ابن سيرين رضي الله عنه د تقليد شخصي طرفته ترغيث وركولو (۲).

۱- تذكرة الحفاظ ج ۱ / ص ۷۴ دار احياء التراث العربی

۲- تذكرة الحفاظ ج ۸ / ص ۷۸ دار احياء التراث العربی

دویشتم دلیل

روی احمد بن یحیی بن وزیر عن ابن وهب قال لو كان بقي لنا عمرو بن الحارث ما احتجنا الى مالك
 كه عمرو بن حارث رضي الله عنه وى مونربه دامام مالک رضي الله عنه تقلید ته نه وومحتاج شوی (۱).

درویشتم دلیل

قال الشعبي كان عبدالله لا يقنت وقال لو قنت عمر لقنت عبدالله (۲).

خلورویشتم دلیل

عَنِ اللَّخْمِيِّ عَنْ أَبِيهِ رَحِمَهُمُ اللَّهُ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رضي الله عنه خَطَبَ النَّاسَ بِالْحَاجِيَةِ فَقَالَ: مَنْ أَرَادَ أَنْ
 يَسْأَلَ عَنِ الْفَرَائِضِ فَلْيَأْتِ زَيْدَ بْنِ ثَابِتٍ رضي الله عنه، وَمَنْ أَرَادَ أَنْ يَسْأَلَ عَنِ الْفِقْهِ فَلْيَأْتِ مُعَاذَ بْنَ
 جَبَلٍ رضي الله عنه، وَمَنْ أَرَادَ الْمَالَ فَلْيَأْتِنِي. (۳).

پنخویشتم دلیل

حضرت عمر رضي الله عنه چې کله دمجوسي غلام دلاسه زخمی شو او دزخمونو دلاسه بی تابه شو،
 نو د خلافت په باره کې ئی وفرمایل چې (ان استخلف فان ابابکر قد استخلف وان لم استخلف فان
 رسول الله صلی الله علیه و آله لم يستخلف) (مسلم ج ۲ / ص ۱۲۰ طيالسی ص ۷ بخاری ج ۲ / ص ۱۰۷۲) یعنی که زه
 شوک د خلافت لپاره مقرر کړم نوبې شکه چې حضرت ابوبکر رضي الله عنه زه د خلافت لپاره منتخب کړی ووم
 ، او که نه ئی مقرر ووم نوبې شکه چې رسول الله صلی الله علیه و آله (على التعین دنوم داخستلو سره) شوک نه
 وونامزد کړی، امام نووی رحمه الله فرمائی (فان ترکه فقد اقتدی برسول الله صلی الله علیه و آله والافقد اقتدی بابی
 بکر) (نووی مسلم ج ۲ / ص ۱۲۰)

۱- تذكرة الحافظ ج ۱ / ص ۱۷۴ دار احیاء التراث العربی

۲- اعلام الموقعین فصل فضل عمر بن الخطاب ج ۱ / ص ۲۷.

۳- اعلام الموقعین: فصل الصحابة رضي الله عنهم الذين انتشر عنهم الدين، ج ۱ / ص ۳۰.

شپږویشتم دلیل

روی ابن سعید باسناد صحیح عن ابن عباس قال اذا حدثنا ثقة عن علی لم نتجاوزها.
ترجمہ: علامہ ابن سعد پہ صحیح سند سره د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ روایت کوي چي کہ
کوم ثقہ راوي ماته د حضرت علي رضی اللہ عنہ فتوی بیان کړي نوزه به دهغې فتویٰ څخه هیڅ وړاندې او
وروسته نه شم. فتح الباری ج ۷ / ص ۶۰. حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہما مجتهد وو لکن
بیا هم د ځان څخه د لوی مجتهد تقلید کوي.

اوویشتم دلیل

نواب صدیق حسن خان په الجنه ص ۴۲ کښې لیکلي دي چي (قال الشافعي في مواضع من الحجج
قلته تقليداً لعطاء) امام شافعي رحمته الله په ډيرو مواضعو کښې فرمايلي دي چي ما د حضرت عطاء
رحمته الله په تقلید کې داويلي دي.

اته ویشتم دلیل

علامه ذهبي رحمته الله فرمائي چي ابوبکر الهذلي رحمته الله فرمائي چي ماته محمد بن سيرين رحمته الله
وفرمايل چي (الزم الشعبي فلقد رأيته يستفتي والصحابه متوافرون). [تذکره ص ۷۶ ج ۱]
د شعبي رحمته الله تقلید په ځان لازم کړه ځکه ما دا پداسې وقت کې هم په فتویٰ ورکولو باندې لیدلی
دی چي صحابه به ښه ډیر موجود وه.

نهه ویشتم دلیل او د تتبع الرخص حکم

د غیر مقلدینو اکابر و هم مطلق تقلید منلی دی او د مطلق من حیث انه مطلق لپاره خو په خارج کې
وجود په ضمن د افرادو کې وي، نو خامخا د مجتهد تقلید راغلو، نوموړې وایو چې دیو مجتهد تقلید کوه
پخپلو خوا هساتو باندې عمل مه کوه، چې دخپل خوا هاش مطابق یو حکم د امام شافعي رحمته الله د مذهب

د تقلید مسئلہ

شخصه را اخلی اوبل دامام احمد رحمۃ اللہ علیہ د مذهب شخصه، حُکمه چي دا کار گمراهي، فسق و اتفاقاً حرام دين مخکي ذکر شول چي علامه ابن تیمیہ رحمۃ اللہ علیہ فرمائي (فيكون في وقت يقلدون من يفسده وفي وقت يقلدون من يصححه بحسب الغرض والهوى ومثل هذا لا يجوز باتفاق الائمة^(۱))

يعني په داسي صورت کي به په يو وخت کي دهغه چاپسي روان وي چي دده اصلاح به کوي او په بل وخت کي به دهغه چاپسي روان وي چي دده افساد به کوي اود ټولو امامانو په اتفاق سره دا کار حرام دي.

بياليکي (لان ذلك يفتح باب التلاعب بالدين وفتح للذريعة الى ان يكون التحليل والتحريم بحسب الهوى ولوجاز اتباع اي مذهب شاء لافضى الى ان يلتقط رخص المذاهب متبعاً هواء ويتخير بين التحليل والتحريم والواجب والجواز وذلك يؤدي الى انحلال ربقة التكليف بخلاف العصر الاول فانه لم تكن المذاهب الوافية باحكام الحوادث مهذبة فعلى هذا يلزمه ان يجتهد في اختيار مذهب يقلده على التعيين)^(۲)

په يوه مسئله کي د يو امام پسي او په بله مسئله کي د بل امام پسي روانېدل په دين باندې لويې دي، اود دې له پاره ذرېعه ده چي هر سري تحليل او تحريم د خپل خواهش تابع کړي. او که چېرته دا جاي شي چي د هر سري چي د هر مذهب کومه مسئله خوښه وي په هغې دې عمل کوي نو بيا به يو سري په يوه مسئله کي د يو مذهب د رخصت او په بله مسئله کي به د بل مذهب په رخصت پسي گرځي اود حلالو او د حرامو، د جايزو او د ناجايزو په منع کي به په خپل خواهش يو طرف خوښوي. اوداسي کار کول د مکلفيت شخصه خارجېدلو ته مفضي کېږي. په خلاف د عصر اول شخصه چي هلته به غير مجتهد په يوه مسئله کي د يو مجتهد او په بله مسئله کي به د بل مجتهد پسي تللو، حُکمه چي هلته مذهبونه مَدُون نه وو او په هر مذهب کي به د ټولو حوادثو حل نه پيدا کېده، نو له دې امله په هر سري لازمه ده چي د يو معين مذهب په غوره کولو کي کوښښ وکړي.

^۱ - مجموعة الفتاوى ج ۸۲ ص ۶۶ مكتبة العبيكان

^۲ - شرح المذهب فصل في اداب المستفتي ج ۱ / ص ۸۸ دارالفکر بيروت

قَالَ الْعَلَامَةُ الشَّاطِئِي رَحِمَهُ اللَّهُ وَمَتَّى خَيْرُنَا الْمُقْلِدِينَ فِي مَذَاهِبِ الْأُئِمَّةِ؛ لِيَتَنَقُّوا مِنْهَا أَظْيَبَهَا عِنْدَهُمْ لَمْ يَبْقَ لَهُمْ مَرْجِعٌ إِلَّا اتِّبَاعَ الشَّهَوَاتِ فِي الْإِخْتِيَارِ، وَهَذَا مُنَاقِضٌ لِمَقْصِدِ وَضْعِ الشَّرِيعَةِ، الْمَوَافَقَاتِ ج ٤ ص ٨٢ المسألة الثالثة في بيان ان الشريعة كلها ترجع الى اقوال واحدة في الفروع (مكتبه محمد علي صبيح ازهر).

هر کله چې مونږ مقلدينو ته اختيار ورکړو چې د هر مذهب څخه د خپلې خوښې مطابق مسئلې راټولې کړي، نو بيا به د مسلمانانو له پاره بله مرجع پاتې نه شي، ماسوا د اتباع د خواش څخه اودا کار د مقصد د وضع د شريعت سره نقيض دی.

قال العلامة المناوي رحمه الله ان مثل هذه الالتزامات لكف الناس عن تتبع الرخص، فتج القدير ج ١ ص ٤٠٣ مكتبه نزار مصطفى الباز.

يعني په خاصو مذهبونو باندې د پابندۍ لازم وول ددې له پاره دي چې خلک درخصتونو له لټولو څخه بند کړو.

قال العلامة الشاطبي رحمه الله وقد حكي ابن حزم الاجماع على ان ذلك (اي تتبع الرخص في المذاهب) فسق لا يحل (الموافقات ج ٤ ص ٨٤ المسألة الثالثة) (مكتبه محمد علي صبيح ازهر)

ترجمه: علامه شاطبي رحمه الله فرمايي چې ابن حزم پدې اجماع نقل کړی ده چې په هر مذهب کې درخصتونو لټول گمراهي ده او په هيڅ صورت کې نده جايزه.

په افغانستان، پاکستان او هندوستان، بلکې په غالب عالم اسلام کې صرف د امام ابو حنيفه د مذهب علماء قاضيان او مفتيان دي، علامه شکیب ارسلان فرمايي: د مسلمانانو اکثریت د امام ابو حنيفه پيروان او مقلدين دي.

دترک اوبلقان ټول مسلمانان، دروس او افغانستان مسلمانان، دچين مسلمانان، دهندوستان مسلمانان، دغريو اکثر مسلمانان، دشام او دعراق اکثر مسلمانان حفيان دي (۱).
 نوچې په دې علاقه کې صرف ددې مذهب علماء او مفتيان دي، نو تګوينا صرف دهمدې مذهب تقليد واجب دی، لکه په يوه علاقه کې چې صرف يوه اکثروي نو تګوينا صرف دهمدې يو څخه علاج واجب دی او په يوه علاقه کې چې صرف يو قاري وي نو تګوينا صرف دهمدې يو څخه دقرآن لوستل واجب دي.

اجماع الأمة

د تقليد د وجوب لپاره ډير اجماعي اقوال دي يو څو يې دادي:

- ۱- مشهور مؤرخ علامه عبدالرحمن بن محمد المغربي رحمه الله (المتوفى ۸۰۸ هـ) ليکي چې: (وقف التقليد في الامصار عند هؤلاء الاربعة و درس المقلدون لمن سواهم و سد الناس باب الخلاف و طرقه الخ) يعنې په ټولو ښارونو کې په دې څلورو امامانو باندې تقليد بند شو. يعنې دټولو ښارونو خلک ددې څلورو مذهبونو په تقليد باندې پابند شو او خلکو د اختلاف دروازه بنده کړه، ځکه چې د علومو اصطلاحات ډير پېدونکي دي او د اجتهاد د رتبې پورې د خلکو رسېدل سخت دي او همدارنگه ددې خبرې وېره هم وه چې اجتهاد به د نا اهلو خلکو په قبضه کې ولوېږي. او داسې خلک به پکې مصروف شي؛ د کومو په رايه او په دين باندې به چې د خلکو اعتماد نه وي، له دې امله علماوود مطلق اجتهاد څخه عاجز کېدو اعلان وکړو او خلک يې ددغو څلورو امامانو تقليد کولو ته متوجه کړل او له دې څخه يې خلک منع کړل چې کله د يو امام او کله د بل امام تقليد وکړي، ځکه چې دا کار په دين باندې لوبې کول دي. (الى ان قال: ولم يبق الا نقل مذاهبهم) [مقدمه ابن خلدون / ص ۴۴۸].
 منځکې ليکي چې: (و مدعى الاجتهاد لهذا العهد مردود على عقبه مهجور تقليده و قد صار اهل الاسلام اليوم على تقليد هؤلاء الائمة الاربعة) [مقدمة ابن خلدون رحمه الله / ص ۴۴۸].

په دې زمانه کې د اجتهاد دغه کوونکي په پوندو باندې شاته غورځول شوي دي او تقلید يې پرېښودل شوی دی او نن سبا خلک يواځې د دغو څلورو مذهبونو پابند دي.

۲- حضرت شاه ولی الله الدهلوی رحمه الله فرمایي چې: (ان هذه المذاهب الاربعة المدونة لحررة قد اجتمعت الامة او من يعتد به على جواز تقليدها الى يومنا هذا، وفي ذلك من المصالح ما يخفى، لا سيما في هذه الايام التي قصرت فيها الهمة جداً، واشربت النفوس الهوى واعجب كل راي برأيه) [حجة الله البالغة / ج ۱ / ص ۱۵۴].

ترجمه: د دغو څلورو مذاهبو له ظهور څخه تر نن پورې د ټول امت او يا په ټول امت کې د معتمدو لکو د دغو څلورو مدونو مذهبونو په تقلید باندې اجماع وه او په دې کې چې کوم مصلحتونه دي هغه پاته دي، خصوصاً په دې زمانه کې چې د خلکو همتونه کمزوري شوي دي او د خلکو په نفسونو کې واهشاتو سرايت کړی دی او هر د رايې او فکر څښتن په خپله رايه باندې نازېږي.

همدارنگه په بل ځای کې ليکي چې: (وبالجملة فالتمذهب للمجتهدين ستر الهمة الله العلماء جمعهم عليه من حيث يشعرون او لا يشعرون) [انصاف في بيان سبب الاختلاف / ص ۶۳].

لنډه دا چې د مجتهدينو په مذهبونو باندې پابندي يوازې چې الله تعالی جل جلاله د علماوو په پوښو کې په شعوري او يا په غير شعوري ډول باندې اچولی دی.

دلا مذهبانو د گروپ سرلښکر نواب صديق حسن خان د حضرت شاه ولی الله رحمه الله څخه نقلي نوي اوليکي چې: (وبالجملة تمذهب برای مجتهدين هم ستر ملهم الهي است که مردم را بروی جمع ساختن من حيث يشعرون او لا يشعرون) [هداية السائل الى ادلة المسائل / ص ۲۷۹].

۳- د محمد بن عبد الوهاب النجدي (المتوفى ۱۲۰۶ هـ) په هکله علماء کرام مختلف نظرونه لري: علامه الوسي او حضرت گنگوهي رحمهما الله دده د خاميو او دکوتا هيو سره سره دده په باره کې ښه نظر لري. او علامه شامي او حسين احمد مدني او حضرت محمد انور شاه کشميري رحمهم الله بيا دده

پہ بارہ کی بنہ نظر نہ لری، نو دده شخصیت متنازع فیہ دی. ددی تنازع له امله د شافعیصل بن عبد العزیز
پہ حکم د مکہ مکرمہ خخه یو کتاب شایع شو. د مصنف نوم یی (الشیخ احمد بن حجر بن محمد ال
بوطامی قاضی محکمہ شرعیہ قطر دی) او بیا ددغه کتاب تصحیح (الشیخ عبد العزیز بن عبد الله
البازی) د مبینہ منوری د پوهنتون صدر کړی ده. د کتاب نوم (الشیخ محمد بن عبد الوهاب، عقیدته
السلفیة و دعوته الاصلاحیة و ثناء العلماء علیه دی).

ددغه کتاب په (۵۶ مخ) کې یی د عبد الله بن محمد بن عبد الوهاب له رسالې خخه داسې عبار
را نقل کړی دی چې:

(و نحنُ ایضاً فی الفروع علی مذهبِ الامام احمد بن حنبل رحمه الله ولا ننکر علی من قلَّ
الایمة الاربعة دون غیرهم، لعدم ضبط مذاهب الغیر کالرافضة، والزیدیة والامامیة ونحوهم، لا
نقرهم علی شی من مذاهبهم الفاسدة بل نجبرهم علی تقلید احد الایمة الاربعة. ولا نستحق مرتبة
الاجتهاد ولا احد مِثا یدعیه الا انا فی بعض المسایل اذا صح لنا نص جلی من کتاب او سنة غیر
منسوخ ولا مخصص ولا معارض باقوی منه و قال به أحد الایمة الاربعة اخذنا به و ترکنا المذهب.)
[الکتاب المذكور / ص ۵۶].

یعنی مونږ هم په فروعو کې حنبلیان یو، او د څلورو وارو مذهبونو مقلدینو ته مونږ هېڅ بد نه وایو.
البته کوم مذهبونه چې منضبط نه دي، لکه رافضیه، زیدیه او امامیه. نو هغوي به مونږ خپلو خپلو
مذهبونو ته نه پرېږدو، بلکې مجبور به یې کړو چې په دغو څلورو مذاهبو کې په یو کې داخل شي. او په
مونږ کې یو شخص هم د اجتهاد مرتبې ته نه رسیدلی، او نه یې هم دعوه کوو، مگر د و مره ده چې که د
حنبلي مذهب یوه مسئله د ښکاره غیر منسوخ او غیر مخصوص او غیر معارض نص خخه مخالفه وي او
په نورو ایمه وو کې چا د نص مطابق حکم کړی وي، نو بیا مونږ په همغه نص عمل کوو او خپل مذهب په
دی مسئله کې پرېږدو.

۴- حضرت شاہ ولی اللہ رحمہ اللہ پہ (عقد الجید / ص ۱۶) کہ لیکي چي: (انّ الامّة اجتمعت علی ان يعتمدوا علی السلف فی معرفة الشریعة) د ٲول امت په دي اجماع ده چي د شریعت په فهم کي په سلا فو اعتماد کوي.

۵- په بل خای کي فرمائي چي: (ولما اندرست المذاهب الاربعة الالهذه الاربعة کان اتباعها تبعاً للسواد الاعظم والخروج عنها خروجاً عن السواد الاعظم) [عقد الجید / ص ۱۹]. کله چي دغو ٲلورو مذهبونو ٲخه پرته نور مذهبونه ختم شول نو اوس د دي ٲلورو مذهبونو ٲخه وتل د سلمانانو د غٲٲ ٲولي ٲخه وتل دي.

۶- ملا جیون رحمہ اللہ فرمائي چي: (وقد وقع الاجماع علی ان الاتباع انما يجوز لاربعة وکذا لا يجوز الاتباع لمن حدث مجتهداً مخالفاً لهم) [تفسیرات احمدیه / ص ۳۴۶].
یعني په دي اجماع ده چي یواځي او یواځي ددغو ٲلورو مذهبونو تقلید جایز دی.

۷- علامه ابن القيم رحمہ اللہ فرمائي چي: (ومن خالف الایمة الاربعة فهو مخالف للاجماع) [الاشباه والنظائر / ص ۱۳]. یعني ددغو ٲلورو امامانو ٲخه مخالف له اجماع ٲخه مخالف دی.

۸- قاضي ثناء اللہ پاني ٲتي رحمہ اللہ فرمائي چي: (قد انعقد الاجماع المركب علی بطلان قول من یخالفهم کلهم) [تفسیر مظهری / ج ۲ / ص ۶۴ / سورة ال عمران].

۹- علامه امدي فرمائي انه لم تزل العامة فی زمن الصحابة والتابعين قبل حدوث المخالفين يستفتون المجتهدين ويتبعونهم فی احکام الشریعة (۱).

۱۰- وفی خلاصة التحقيق، وقال فی الاشباه والنظائر لابن نجيم الحنفی انه صرح فی التحرير لابن الهمام ان الاجماع انعقد علی عدم العمل بمذهب یخالف الاربعة لانضباط مذاهبهم واشتهارها

و کثرتہ اتباعہا آہ خلاصۃ التحقيق فی بیان حکم التقليد والتلفیق ص (۴) للشيخ عبدالغني النابلسی رحمہ اللہ استنبول ترکیا)

۱۱- قال الحافظ بن حجر رحمہ اللہ فی کتابہ (فتح المبين فی شرح الاربعين) فی شرح الحديث الثامن العشرون - أما فی زماننا فقال أئمتنا لا يجوز تقليد غير الائمة الاربعة الشافعي ومالك وإبي حنيفة وأحمد رضوان الله عليهم اجمعين (تاریخ تقلید اور مسلک امام اعظم رحمہ اللہ) لمولانا بشیر احمد قادری نعمانی ص ۳۳ ط امام اعظم ابو حنیفہ اکیدی ضلع بہاولنک.

۱۲- وفي مجموعة الفتاوى وحالا ما مردم را درین جزو زمان بغیر از تقلید مجتهد چارہ نیست واجماع منعقد شده است برینکہ عمل بر مذهب مخالف اربعة نکرده شود

فی الاشباه وما خالف الائمة الاربعة مخالف للاجماع وان كان فيه خلاف لغيرهم فقد صرح فی التحرير ان الأجماع انعقد على عدم العمل بمذهب مخالف للاربعة لانضباط مذاهبهم وانتشارها وكثرة اتباعهم آہ مجموعة الفتاوى للعلامة محمد عبدالحی رحمہ اللہ ص ۷ ج ۴، ائمة اربعة ط عمر فاروق اکیدی لاہور.

۱۳- وفي عقود الجمان اعلم رحمک اللہ ان الامة المحمدية فی جميع بلاد الاسلام من اثناء القرن الثامن الى زماننا هذا وهو سنة ثمان وثلاثين وتسع مائة لا يخرج احد منها اذا كان غير مجتهد عن ان يكون مقلدا لأحد من الائمة المجتهدين فی الفقة لانهم کلهم علی هدی من الله تعالى خلافا لمن حمله التعصب والجهل علی القدح فی بعضهم ومناقبتهم مأثورة وفضائلهم مشهورة من طالع التواريخ المعتمدة تیقن ذلك ویکفی فیہ انتشار علمهم وتقرر عدالتهم علی مدى الازمان آہ (عقود الجمان فی مناقب الامام الاعظم ابی حنیفة النعمان ص ۱۴، المقدمة الفصل الاول، ط، کتب خانہ نعمانیہ پشاور).

د دې په رد کې لا مذهبہ نیاز محمد لیکي چې تاسې وایئ چې پر تقلید باندې اجماع راغلي ده دا اجماع د صحابه و وده که د تابعینو او که د تبع تابعینو؟ دچا اجماع ده؟

مونږ جواب ورکوو: د دې ټولو اجماع راغلې ده، ځکه شاولي الله ټولو تذکره کړې ده، د صحابه ووله زمانې څخه بیا تر انگریزانو پورې ټول مسلمانان یا مجتهدین او یا د مجتهدینو مقلدین تیر شوي دي.

د لا مذهبیت یو څو خطرناک نتائج

۱- مولانا عبدالحی لکهنوی رحمه الله (المتوفی ۱۳۰۴ هـ) د نیچري فرقې په تردید کې لیکي چې: (ولعمری افساد هؤلاء الملاحدة و افساد اخوانهم الاصابغیر المشهورین بغیر المقلدین الذین ستموا انفسهم باهل الحديث و شتان ما بینهم و بین اهل الحديث قد شاع فی جمیع بلاد الهند و بعض بلاد غیر الهند فخریت به البلاد و وقع النزاع و العناد فالی المشتکی) [الاثار المرفوعة / ص ۲۴۸ / مجموعه رسائل اللکهنوی / ج ۵ / ص ۱۰].

زما دې د خپل عمر په خالق باندې قسم وي چې: د مشرانو ملحدینو (نیچریانو) او د کشرانو ملحدینو (وکتوري اهلحدیثو) فساد خورول په ټول هندوستان او په ځینو نورو ملکونو کې عام شوي دي، ددوي په وجه باندې په بنارونو کې وړانسي او عنادونه واقع شوي دي، ددوي اود اهلحدیثو (بالمعنی الحقیقي یعنی د محدثینو) ترمنځ هېڅ تعلق نشته.

۲- مشهور غیر مقلد محمد حسین بتهالوی (المتوفی ۱۳۳۸ هـ) لیکي چې: د پنځو شپت کلنۍ تجربې څخه ماته دا خبره معلومه شوه چې څوک چې له بې علمۍ سره سره مطلق تقلید پرېږدي هغه به په آخر کې اسلام ته د متار کې سلام کوي، د کفر او د مرتدوالي نور هم ډېر اسباب دي، خو غټ سبب یې د تقلید پرېښودل دي. [رساله اشاعة السنة / دهم جلد / ۱۱ / مطبوعه ۱۸۸۸ع / خیر التنقید / ص ۱۶] صاحب البیت ادري بما فيه.

۳- غیر مقلد نیاز فتح پوري اول غیر مقلد او اهلحدیث و او بیا مرتد شو. داپه یو ځای کې لیکي چې: که د مولویانو له مسلمانانه وي نوزه یقیني کافریم، او که زه مسلمان یم نو دا مولویان به ټول کافران وي، ځکه چې ددوي په نیز اسلام یواځې پوند تقلید ته وایي او هغه هم د رسول او د رسول د احکامو تقلید نه دی، بلکې د بخاري، مسلم، مالک او نورو تقلید دی.

بیا مخکې لیکي چې: لنډه دا چې زه احادیثو د اسلام څخه بېزاره کړم. (معاذ الله). [من ویزدان / حصه اول / ص ۵۴۷ / الکلام المفید / ص ۱۸۴] او ردو لمولانا سرفراز خان صفدر رحمه الله / باب نهم].

په یو ځای کې لیکي چې: ما مخکې هم بار بار لیکلي دي او اوس هم لیکم چې: تر څو پورې چې د مذهب نوم باقي وي نو د دنیا امن په خطر کې دی. [من ویزدان / حصه اول / ص ۴۹۴].

۴- ډاکټر احمد دین اول اهلحدیث او بیا مرتد شو (معاذ الله).

په یو ځای کې لیکي چې: مونږ د الهي وحدت له پاره اهلحدیث شو، مگر وروسته راته معلوم شو، چې دلته د الهي وحدت په ځای هغه شرک دی چې ډېر په غور او سوچ سره را معلومېږي. [پیغام توحید / ص ۱۶ / الکلام المفید / ص ۱۸۵ / باب نهم].

او بیا لیکي چې: صحاح سته یقیناً چې د قرآن کریم څخه مخالف دي. [پیغام توحید / ص ۱۵].

په [اتحاد بالقرآن / ص ۴] کې لیکي چې: د صحاح سته وو مؤلفینو د روایاتو طوفان د رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه یو نیم سل کاله وروسته تیار کړو او همدوي د مسلمانانو په منځ کې تفرقه ایجاد کړه. دې خلکو ځانونو ته د محمد (صلی الله علیه وسلم) په شان امامان ویلي، دوي د خپل بایبل دروغون روایتونه او خپل شخصي دروغ د رسول الله صلی الله علیه وسلم په نوم باندې خپرول.

مخکې لیکي چې: د صحاح سته وو دغو منافقو محدثینو ترقي وکړه، د رسول الله صلی الله علیه وسلم له وفات څخه یې ډېر وروسته دا کتابونه ولیکل او د خپل مذهب د بایبل خپرول یې شروع کړل. [پیغام اتحاد بالقرآن / ص ۱۲ / الکلام المفید / ص ۱۸۵].

۵- د حدیثو د منکرینو د چکر الوي فرقې باني عبد الله چکر الوي اول غیر مقلد اهلحدیث وو او بیا مرتد او کافر شو. (معاذ الله).

محقق مؤرخ شیخ محمد اکرم ددې فرقې په ذکر کې لیکي چې: ددې ډلې یو مرکز په پنجاب کې دی، هلته ورته خلک چکر الیان وایي او دوي ځانونو ته اهل قرآن وایي. ددې فرقې باني عبد الله

چکر الوی اول غیر مقلد اہل حدیث وو [موج کوثر / ص ۵۲ / ترک تقلید کی نہیانک نتایج / ص ۴۵ / الکلام المفید / ص ۱۸۶ / نهم باب]۔

۶- مرزا غلام احمد قادیانی ہم اول غیر مقلد وو، غیر مقلدین او قادیانیان دواہ قرائت خلف الإمام تہ فرض وایی۔ [فتاویٰ احمدیہ / ج ۱ / ص ۳۳ / خطبہ الہامیہ / ص ۱۳۱ / سیرۃ المہدی / ص ۴۹ / ملفوظات ج ۱ / ص ۲۰۱]۔ غیر مقلدین او قادیانیان دواہ پہ لمانحہ کہ پہ سینہ باندی لاسونہ تری۔ [مجدد اعظم / ج ۲ / ص ۳۳۳]۔

غیر مقلدین او قادیانیان دواہ اتہ اتر کعتہ تراویح کوی۔ [سیرۃ المہدی / حصہ دوم / ص ۱۳]۔

غیر مقلدین او قادیانیان دواہ پہ نریو جرابو باندی مسح کوی۔ [سیرۃ المہدی / حصہ دوم / ص ۲۶]۔

غیر مقلدین او قادیانیان دواہ بلا ضرورتہ د جمع بین الصلوتین قایل دی۔ [نہج المصلیٰ / ج ۱ / ص ۱۶۵ / سیرۃ المہدی / ص ۸۸ / ذکر حبیب / ص ۱۱ / ملفوظات احمدیہ / ج ۱ / ص ۲۰۰]۔

غیر مقلدین او قادیانیان دواہ د سمسیری خورل جایز گئی۔ [سیرۃ المہدی / حصہ دوم / ص ۱۳۲]۔

غیر مقلدین او قادیانیان دواہ پہ مانحہ کہ د بسم اللہ بالجہر قایل دی۔ [ذکر حبیب / ص ۲۳]۔

غیر مقلدین او قادیانیان دواہ دواہ، درې گوسو تہ سفر وایی۔ یعنی پہ عرف کہ چہ کوم شی تہ سار وایی ہغہ تہ دوی شرعی سفر وایی۔ [ملفوظات احمدیہ / ج ۱ / ص ۱۹۹]۔

غیر مقلدین او قادیانیان دواہ دعاء بعد الصلوٰۃ تہ بدعت وایی۔ [ذکر حبیب / ص ۲۰۲]۔

۷۰- د مرزا غلام احمد قادیانی اولنی خلیفہ حکیم نور الدین اول غیب مقلد اہل حدیث وو، او بیا مرتد، قادیانی، کافر شو۔ د تاریخ احمدیت مصنف لیککی چہ: حرین سے واپسے پر نور الدین فی وہایت اختیار کے اور ترک تقلید پر وعظ کی اور عدم جواز تقلید پر کتابش تصنیف کیں۔ بہیرہ میں چچان عظیم پاپوگا۔ [تاریخ احمدیت / ج ۳ / ص ۶۹]۔

۸- د پاکستان پخوانی وزیر خارجہ سر ظفر الله خان قادیانی د خپل قادیانی نیکه په باره کې له چې: میری دادا چودهری سکندر خان مرحوم اپنی علاق کی بڑی بار سوخ زمیندار تھی، جہان تک معلوم ہو سکا ہے وہ اللہ فرقی سی تعلق رکھتے تھے۔ [تحدیث بالنعمت / ص ۳ / ترک تقلید کی بہیانتک نتائج / ص ۵۰]۔

۹- یو لا مذہبہ دی؛ مولوي ثناء الله امرتسري چې زمونږ د زمانې لا مذہبان د وضع الیدینء الصدر و غیرہ مسایلو کې تر پنه ډېر عبارات را نقلوي اود ابو الوفاء په گڼیتونو باندې یې یادوي؛ ده تفسیر د (تفسیر القرآن بکلام الرحمن) په نامه ولیکه، کله یې چې دا تفسیر چاپ کړو، نو نور خلک لا څه کوي چې خپله غیر مقلدینو پرې د کفر فتوی ولگوله. مشهور غیر مقلد عالم عبد الاحد خانپور لیکي چې: ثناء الله ملحد، زندیق (جهمي) اود جهنم څخه په زرگونو چنده بدتر دی. بلکې دده کفر ځمکې د مخ له ټولو کافرانو څخه بدتر دی. [اظهار کفر ثناء الله / ص ۴۲ تا ص ۱۳۹] پورې یې دده د کفر وجوہات بیان کړل.

غیر مقلد عبد الحق غزنوی ددې تفسیر په رد کې یوه رساله ولیکله په نامه د (الاربعمین) او لیکم یې دي چې: ثناء الله الفاظو او معانیو په غلطۍ کې او په غلطو استدلالاتو او تحریفاتو کې دیهود ریکارډ هم مات کړی دی. [الاربعمین / ص ۳]۔

اتیاوو علماوو دده په گمراهۍ دستخطونه وکړل. غیر مقلد مولوي محمد ابراهيم سيالکوټي، مولوی عبد الجبار غزنوي غیر مقلدین ورته ورغلل اودا تفسیر یې د اهلحدیثو له پاره یوه فتنه وگڼله او ورته ویې ویل چې: د مرزائیت له فتنې څخه دا فتنه ډېره وېروونکې ده. [فیصله مکہ / ص ۱]۔

۱۰- زمونږ د زمانې د لا مذہبو شیخ الكل نیاز محمد عرف امين الله البشاورى د مشکوة شرحه لیکلې ده په نامه د (الحق الصریح) ددغې شرحې په لومړۍ جلد (باب الايمان بالقدر / اتم نمبر حدیث) په تشریح کې یې زنا په درې قسمه کړې ده او دریم قسم زنا یې ټولو انبیاءو ته ثابته کړې ده، ماسوی د یحیی علیه السلام څخه. بیا نو جوانان احناف دده دغه غلیظ عبارات د لا مذہبو مناظر اعظم طالب الرحمن ته واستول، خو داسې یې ورته ونه لیکل چې: دا د لا مذہبہ امین الله عبارات دي، بلکې یواځې

دا استفتاء یې ورڅخه کړې وه چې: ددې عبارتو د لیکونکي حکم څه دی؟ هغه ورته په ځواب کې لیکلي دي چې دا کافر دی.

۱۱- مشهور غیر مقلد قاضی عبدالاحد خانپوري لیکي چې: ددې زمانې دروغژن اهلحدیث، بدعتیان، د سلفو صالحینو دشمنان، په حقیقت کې د ماجاء به الرسول څخه جاهلان دي. دا اهلحدیث په صفاتو کې د شیعه گانو اود روافضو وارثان دي.

لکه مخکې چې روافض د کفر او دنفاق له پاره دروازې وي، همدارنگه د نن زمانې بدعتي اهلحدیث د کفر اود منافقت دروازې دي. [الی ان قال] چې قادیانیان ددې زمانې د اهلحدیثو د دروازې څخه کافران او مرتد شول. همدارنگه چکر الویان د همدې دروازې څخه کفر ته ننوتل. همداسې خاتمة الملحدین مولوي ثناء الله د همدې جاهلو اهلحدیثو له دروازې څخه کفر ته داخل شو. [کتاب التوحید والسنة فی رد اهل الاحاد والبدعة الملقب به (اظهار کفر ثناء الله بجميع اصول امنت بالله / ص ۲۶۲ تا ۲۶۳].

۱۲- شاه ولي الله دهلوي رحمه الله فرمایي چې: زما پنځوس کلنه تجربه داده چې څوک د امام ابو حنیفه رحمه الله گستاخي کوي هغه د کفر په حالت کې مړ کیږي (البدور البازغه)

۱۳- غیر مقلد نذیر حسین دهلوي رحمه الله لیکي چې د امام ابو حنیفه رحمه الله گستاخي کونکي نیم رافضي دی، (تاریخ اهلحدیث ص ۹۸)

۱۴- غیر مقلد ابراهیم سیالکوتي لیکي چې: ما په کتابونه په امام ابو حنیفه رحمه الله (دروغژن) جرمې او اعتراضات راجمع کول نو الله تعالی پوند کړم بیا مې توبه او استغفار وکړو الله تعالی واپس بنا کړم (تاریخ اهلحدیث ص ۹۸)

عوامي دليل لافهام الناس

د اسلام په تاریخ کې د مسلمانانو د لویو علماوو طبقات شته مثلاً طبقات شافعيه، طبقات حنبليه طبقات مالکيه، طبقات حنفيه، او د دنیا د کتابخانو په هېڅ کتاب کې طبقه د غیر مقلدينو نشته، که چیرې د اسلام په تاریخ کې صرف یو غیر مقلد عالم تیر شوی وای نو په دې طبقاتو کې به ئې ضرور نوم

راغلی وو، په نوم د طبقه غیر مقلدین، نو کله چې یو هم ندی تیر شوی نو معلومه شوه چې د غیر مقلدین سره د انگریزانو له وخت څخه شوی ده.

د لا مذهبو ویکتوري اهل حدیثو د اعتراضونو څخه جوابونه

(۱) اعتراض: په قرآن کې خو د مشرانو د پیروي مذهب راغلی دی؟

نو تاسي حنفیان ولې دامام صاحب اتباع او پیروي کوئ؟

الله تعالی فرمایي: وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ (۱۷۰) (همدارنگه) وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلًا (الاحزاب/ ۶۷) مونږ جواب ورکوو چې تقلید او پیروي پر دوه قسمه ده اتقلید ممدوح ۲ تقلید مذموم.

تقلید ممدوح: د پته وائي چې په اجتهادي مسائلو کې غیر مجتهد د مجتهد په راهنمائي کې په دین عمل وکړي.

تقلید مذموم: دادی چې په عقائدو باطله وو کې د چاپیروي وشي یا د غیر مجتهد په راهنمائي کې په دین باندې عمل وشي او یا د نص په مقابل کې تقلید وشي، زموږ تقلید تقلید ممدوح دی، ځکه چې مونږ دامام صاحب رحمہ اللہ چې مجتهد اعظم دی دهغه په راهنمائي کې په دین باندې عمل کوو، او تاسو د دې زمانې د ملایانو په راهنمائي کې چې غیر مجتهدین دي په دین باندې د عمل کولو دعوه کوئ نو د لا مذهبو تقلید تقلید مذموم دی، او له دې څخه په آیت کریمه کې منع راغلی ده. څوک چې د تقلید مذموم له وجې مطلق تقلید ته حرام وایي پکار ده چې هغه د سپی د شودو له وجې مطلق شودو ته حرام ووايي.

(۲) اعتراض: ایا په قرآن کې د تقلید لفظ شته؟

غیر مقلدین وائي چې په قرآن او په حدیث کې د تقلید لفظ ندی راغلی، نو که تقلید واجب وی نو په قرآن کې به د تقلید لفظ راغلی وو.

مونږ جواب کوو: ا چې په قرآن کریم کې اگر چې د تقلید لفظ نشته البته د تقلید معنی موجوده ده، لکه په قرآن کې چې د توحید لفظ نشته لیکن د توحید معنی شته، نو اوس که ته له دې وجې د تقلید څخه منکرې چې دا لفظ په قرآن کې نشته نو بیا خود د توحید لفظ هم په قرآن کې نشته نو ایا د توحید څخه هم منکرې؟

دوهم جواب: په قرآن پاک کې هغه حیواناتو ته چه صرف د کعبې شریفې دنیا ز لپاره وي قلائد وایي، او د دې مالکانو حاجیانو ته مقلدین ویلی شي، په قرآن کریم کې دهغه خلکو لپاره سخت وعید راغلي دي چې دغې قلائدو او مقلدینو ته تکلیف رسوي، البته خنزیر یا سپي ته د (قلايد) جوړولو اجازه نشته، په صحیح البخاري کې د بي بي عائشې رضي الله عنها هارته قلايده ويل شويده (۱).

دریم جواب: په قرآن کریم کې د اتباع لفظ راغلی دی، او د اتباع او د تقلید په مابین کې مساوات دی او ثبوت احذ المتساویین مستلزم لثبوت الآخر، لکه څرنگه چې په قرآن کریم کې د جنازې لفظ نه شته لکن د (وصل علیهم) جمله موجوده ده، نو اوس که یو څوک ووايي چې ماته په قرآن کې د جنازې لفظ ونیایه! نو دده دا خبره به غلطه وي، ځکه چې صلوٰۃ المیت او جنازه یوشی دی، صرف په تعبیر کې فرق دی نو همدارنگه تقلید او اتباع یوشی دی صرف په تعبیر کې فرق دی.

څلورم جواب: دادی چې په اصول حدیث کې محدثین الفاظ استعمالوي مثلاً وائي هذا حدیث حسن، هذا مرسل و مدلس وغیرها من الألفاظ، دا الفاظ، لا مذهبه و کتوري اهل حدیث هم استعمالوي اوزمونږ محدثین حضرات ئي هم استعمالوی، حال دادی چې دا الفاظ د اصطلاحی معناگانو په اعتبار سره نه په قرآن کریم کې شته او نه په حدیث کې ذکر دي، نو دا الفاظ ولې استعمالوي؟

پنجم جواب: دادی چې سائل په سوال کي يواځې قرآن کریم او حدیث ذکر کړی دی او اجماع او قیاس یې نه دي ذکر کړي، نو معلومېږي چې دا سائل دا اجماع څخه منکر دی او دا اجماع څخه منکر دوزخي وي. کما فی قوله تعالیٰ:

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ تُولَّ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ ۖ وَسَاءَتْ مَصِيرًا (۱۱۵)

په دې آیت کریمه کي الله تعالیٰ جل جلاله دا اجماع څخه د منکر لپاره وعید فرمایلی دی چې:

[وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ ۖ وَسَاءَتْ مَصِيرًا] دی له همدې وجې امام شافعي (رحمه الله) فرمایلي دي چې: فَإِذَا أَجْمَعَ الْمُسْلِمُونَ عَلَىٰ حُكْمٍ فِي قَضِيَّةٍ فَمَنْ خَالَفَهُمْ فَقَدْ شَاقَّهُمْ وَاتَّبَعَ غَيْرَ سَبِيلِهِمْ وَتَعَرَّضَ لِلْوَعِيدِ الْمَذْكُورِ فِي سِيَاقِ الْخُطَابِ. (حاشیه عطار جز ۴ ص ۴۳۲)

وفي الحديث [مَا كَانَ اللَّهُ لِيَجْمَعَ هَذِهِ الْأُمَّةَ عَلَىٰ الضَّلَالَةِ أَبَدًا وَيَذُ اللَّهُ عَلَىٰ الْجَمَاعَةِ هَكَذَا فَعَلَيْكُمْ بِسَوَادِ الْأَعْظَمِ فَإِنَّهُ مَنْ شَدَّ شَدًّا فِي الثَّارِ] (رواه المستدرک علی الصحیحین للحاکم رقم: ۳۹۱ جز اول ص ۱۹۹) همدارنگه سائل قیاس هم ذکر نه کړو نو معلومېږي چې سائل د قیاس څخه هم منکر دی او اول منکر د قیاس څخه نظام معتزلي وو. (حاشیه بخاري ص ۱۰۸۸)

(۳) اعتراض: ایا په قبر کې به د تقلید پوښتنه کېږي؟

جواب: د تقلید پوښتنه به په قبر او په حشر دواړو کې کېږي، الله جل جلاله فرمائي وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ (الملک/ ۱۰) په تفسیر حقاني او په تفسیر عزیزی کې یې د دې ایت لاندې لیکلي دي چې د نسمع څخه تقلید او د نعقل څخه تحقیق او اجتهاد مراد دی. دا سوال په میدان د حشر کې شو، همدارنگه په صحیح البخاری ج ۱ ص ۱۸۷ کې راځي چې کله بعضې بنده په قبر کې کینښودل شي او سوال ورڅخه وشي نو دی به (لا ادري لا ادري) وائي نو ملائکې به ورته وائي چې (لا دریت ولا تلیت) قسطلاني د بخاري شارح د دې ترجمه کوي چې (لا دریت) نه مجتهد وی او (لا تلیت) نه مقلد وی،

فان قيل: پدې حديث کې خو په تقليد رد دی، ځکه چې په قبر کې به منافق وايي چې: کنت اقول ما يقول الناس الخ او دا تقليد دی؟

قلنا: ملايکې به ورته وايي چې کذبت نو دې سړي صرف په خوله داسې خبرې کولې، کومې چې نور خلک کوي، که د زړه څخه يې هغه خبرې کړې وي، کومې چې نور خلک کوي (يعنې د زړه څخه يې تقليد کړی وي) نو الله تعالی به نجات ورکړی وو.

دوهم جواب: دا دی چې دا اعتراض په اصل کې پرويزيانو کړی وو، پرويزيان صرف قرآن کریم مني د حديثو څخه منکر دی، او د حديثو څخه د انکار لپاره دليل وايي چې ايا په قبر کې به د بخاري ترمذي وغيره پوښتنه کيږي؟ نو غير مقلدينو دا سوال راپټ کړی دی، لږ تغير ئي پکې کړی دی او د مذهب په باره کې پوښتنه کوي. نو مونږ غير مقلدينو ته وايو چې کوم جواب چې تاسې پروزيانو ته ورکړئ هم هغه ځواب موږ تاسو ته درکوو.

دریم: جواب دا دی چې تاسو مونږ ته داسې يوايت او يا يو حديث را وښايي چې په هغې کې راغلي وي چې د داسې مجتهد په رهنمائي کې پر دين عمل وکړئ چې دهغه په باره کې په قبر کې سوال کيږي، دا شرط چې د مجتهد تپوس به په قبر کې در څخه کيږي په کوم آيت او حديث کې راغلی دی؟ همدارنگه مونږ وايو چې په قبر کې خو صراحتاً درې پوښتنې کيږي دلمونځ، ذکاة، وغيره پوښتنه صراحتاً نه کيږي نو آيا ته اوس له دې ټولو څخه منکړئ؟

(۴) اعتراض: غير مقلدين اعتراض کوي چې ته حنفي يې او که محمدي؟

الجواب: زه د محمد صلی الله عليه وسلم په دين یم او د امام صاحب په مذهب یم، دين د منصوصاتو نوم دی او مذهب د اجتهداتو نوم دی، نو زه محمدي یم ديناً، او حنفي یم مذهباً او اهل سنت والجماعت یم عقائداً.

تفصيل: څه د کفارو په مقابل کې مسلمان یم، او د يهوديانو او د عيسويانو په مقابل کې محمدي یم، او د دوه آويا مبتدعه ډلو په مقابل کې اهل السنة والجماعت یم او د دريو مذهبونو په مقابل کې حنفي یم، لکه زه چې د بهر ملکونو په مقابل کې افغانی یم، د نورو ولايتونو په مقابل کې ننگرهاری یم،

او دنورو ولسوالیو په مقابلہ کې آگامی یم، نو لکه څرنگه چې داگامی والي، تنګر هاري والي او افغاني والي، په منځ کې منافات نشته نو همدارنگه د محمدي او د حنفي په منځ کې هم منافات نشته.

دوهم: جواب دا ورکړه چې تالفظد (أو) غلط استعمال کړو (أو) په مینځ د دوو مساوي مقابلو جنسونو کې مستعملیږي، مثلاً داسې ویلی شئ چې ته افغانی یې او که روسی؟ ځکه چې دا دوه مساوي مقابل جنسونه دي، همدارنگه داسې ویلی شئ چې ته تنګر هاري یې او که کابلی؟ ځکه چې دا دواړه دوه مساوي مقابل جنسونه دي، همدارنگه داسې ویلی شئ چې ته آگامی یې او که چپر هاري؟ ځکه چې دا دواړه دوه مساوي مقابل جنسونه دي، لکن داسې نشي ویلی چې ته تنګر هاري ئي او که افغانی؟ ځکه چې دا دواړه دوه مساوي مقابل جنسونه نه دي، بلکې تنګر هاري په افغانتستان کې داخل دی، همدارنگه داسې هم نشي ویلی چه ته آگامی یې او که تنګر هاري؟ ځکه چې آگام په تنګر هاري کې داخل او د تنګر هار ولسوالۍ ده، نو یو ملک د بل ملک سره مساوي مقابل جنس دی، او یو ولایت د بل ولایت سره مساوي مقابل جنس دی، او یوه ولسوالۍ د بلې ولسوالۍ سره مساوي مقابل جنس دی، نو د دوو ملکونو، د دوو ولایتونو او دوو ولسوالیو په مینځ کې د (او) کلمه روارې شي، لکن د ولایت او د ملک په منځ کې یې نه شئ راورلی، همدارنگه یې د دوو ولایتونو په منځ کې راورې شي لکن د ولایت او د ولسوالۍ په منځ کې یې نه شئ راورلی، همدارنگه دا سوال صحیح دی چې ته محمدي ئي او که عیسوي؟ ځکه چې دا دواړه دوه مساوي مقابل جنسونه دي، لکن دا سوال غلط دی چه ته حنفي ئي او که محمدي؟ ځکه چې دا دواړه دوه مساوي مقابل جنسونه نه دي، ځه به همداسې سوال له تاسو څخه وکړم چه ته اهل حدیث ئي او که انسان؟ او همدارنگه به مونږ دیو حدیث په باره کې ووايو چې دا حدیث د بخاري دی او که د نبی صلی الله علیه وسلم؟

(۵) اعتراض: ته د امام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ بِهِ مذهب یې او که د محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

غیر مقلدین له یو کمزوري سړي څخه پوښتنه کوي چه ته د محمد صلی الله علیه وسلم په مذهب

ئې او که د امام صاحب رحمه الله؟

جواب: زہد محمد صلی اللہ علیہ وسلم پہ دین یم او دامام صاحب پہ مذهب یم، زما دین محمدی دی او زما مذهب حنفی دی دین د منزل نوم دی او مذهب لارہ دہ، لامذہبہ وایان وایی چې مونږ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ مذهب یو، نو مونږ ترپنه پوښتنه کوو چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم مو مذهب شو نو منزل مو څه شی دی؟ ددوي څخه منزل ورک دی، اللہ تعالیٰ د منکرینو دا جماع په باره کې فرمایي چې: (نوله ماتولی) یعنې ددوي څخه به توفیق د هدایت واخلم، خپل منزل به ورته نه وي معلوم.

دوهم جواب: سائل د مذهب او د دین په مینځ کې فرق نه دی کړی، حالانکه ددوي دواړو په مابین کې ډېر فرقونه دي (۱) د قرآني او نبوي اصولو (کتاب اللہ، سنت، اجماع، قیاس) څخه ثابت شده مسایل دین دي، او ددې مسایلو توضیح او تشریح مذہبونه دي مثلاً اللہ تعالیٰ فرمایي چې: (يَتَرَبَّصْنَ بَأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ) مطلقه بنځه به درې قروء انتظار کوي نو دا د دین مسئلہ شوه، اوس د قروء توضیح څه ده؟ نو امام ابو حنیفه رحمہ اللہ فرمایي چې حیضونه دي او امام شافعي رحمہ اللہ فرمایي چې طہرونه دي، نو دا دوه توضیحات دوه مذہبونه شول، کله په یوه مسئلہ کې توضیحات نور هم ډېر شي نو مذہبونه نور هم ډیر شي، په مختصر تعبیر سره داسې ووايه چې دین منصوصاتو ته وایي او مذهب اجتہادياتو ته وایي (۲) دوهم فرق دادی چې د دین څخه انکار کفر دی او دیو خاص مذهب څخه انکار کفر ندی، لکه د ثلاثه قروء څخه انکار کفر دی، او د حیض څخه انکار او طہر مراد ول همدارنگه د طہر څخه انکار او حیض مراد ول کفر ندی، قادیانیانو د دین څخه انکار کړی دی او مقلدین یوہ لارہ پرېږدي او په بله لارہ دین ته ځان رسوي (۳) چې کله د قرآني او نبوي اصولو څخه ثابت شده مسایل دین شو او ددې مسایلو توضیحات مذہبونه شول، یا داسې ووايه چې کله چې منصوصات دین شو او اجتہاديات مذہبونه شو، نو دا توضیحات هر مجتہد دخپل اجتہاد مطابق کوي نو توضیحات اجتہادي رأيي شوې او د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د حدیث مسلم ج ۲ ص (۷۶) مطابق په اجتہاد کې د خطائي او د صواب دواړو احتمال شته، نو په مذهب کې د خطاء او د صواب دواړو احتمال دی او په دین کې د خطاء احتمال نه شته، له دې وجې شاه عبد العزیز رحمہ اللہ په تحفه اثنا عشریہ ص (۷۲) کید هشتاد پنجم کې لیکي چې څوک چې

وايي زه د الله تعالى يا د جبرائيل عليه السلام يا د محمد عليه السلام په مذهب یم دا ډېر احمق دی ځکه چې دې الله تعالى يا جبريل عليه السلام او يا محمد عليه السلام ته د خطائي نسبت کوي په مختصر تعبير سره داسې ووايه چې دين منصوباتو ته وايي او په منصوباتو کې د خطائي احتمال نشته او په اجتهادياتو کې د خطائي احتمال دی. (۴) کله چې مذهبونه د دې توضيحاتو څخه عبارت شول نو هر مجتهد دخپل اجتهاد مطابق توضيح کوي نو کله ديوي مسئلې توضيحات ډېر شي لدې وجې په مذهبونو کې کثرت او تعدد راشي، نو حاصل د فرق داشو چې دين يودى او په مذهبونو کې کثرت او تعدد راتللى شي، لکه يو مسجد ته چې څلور لارې وي، همدارنگه کله ديوي مسئلې لپاره څلور توضيحات راشي نو د څلورو وارو امامانو دين يودى او دا څلور مذهبونه ورته څلور لارې دي، د مذهبونو تعدد دا حاديثو په کتابونو کې ډېر راغلى دى لکه په مسلم ج ۲ ص ۳۳ کې يو صحابي ته د يو مذهب او بل صحابي ته د بل مذهب نسبت شوى دى همدارنگه په مقدمه د مسلم ص ۵ ص ۳۰ کې هم دى، نور تفصيل د ۳۸ پوښتنې لاندې وگورئ.

(۶) اعتراض : ته ولې د حنفي په ځاى ځان ته مسلمان نه وايي؟

غير مقلدين اعتراض کوي چې الله تعالى په قرآن کریم کې فرمائي چې ﴿هُوَ تَمَّامُ السُّلَيْمِ﴾ يعنى په آيت کې الله تعالى درته مسلمان ويلې دي او تاسو ځانونو ته حنفيان وائي د حنفي ذکر خو په قرآن کې نشته؟

جواب: ځه ځانته مسلمان هم وایم او ځان ته حنفي هم وایم او دا کیدلی شي چې يو څوک دى مسلمان هم وي او حنفي دى هم وي، اهل السنة والجماعة دى هم وي او محمدي دې هم وي، نوزه محمدي یم په مقابل د عيسويانو او يهوديانو کې او مسلمان یم په مقابل د کفارو کې او اهل سنة والجماعة یم په مقابل د ۷۲ مبتدعو ډلو کې، او په اجتهادي مسايلو کې په مقابل د باقي مذاهبو ثلاثه ؤ کې حنفي یم.

(۲) اوبل دا وایو چې زمونږ نوم په قرآن کریم کی اشاره راغلی دی الله تعالی فرمایي چې [يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ] په ډېرو مرفوعو او موقوفو احادیثو کې راغلي دي چې ددې څخه مراد اهل السنة والجماعة دي (تفسیر در منشور)

(۳) الزامی جواب: ته ولې ځان ته اهل حدیث او سلفي او وهابي او لشکر طيبيه او جماعة الدعوة وغيره وایي دانو مونه نه په قرآن کې راغلي دي او نه په حدیث کې.

(۷) اعتراض: ایا د دې څلورو واړو امامانو نومونه په قرآن او په احادیثو کې شته؟

غیر مقلدین وائي چې په قرآن او په حدیث کې خو د څلورو امامانو نومونه ندي راغلي بیا تاسو ولې د دوي تقلید کوئ؟

اول جواب: داسوال په اصل کې شيعه گانو کړی وو، حافظ ابن تیمیہ په منهاج السنة کې او شاه عبدالعزیز محدث دهلوی په تحفه اثنا عشریه کې لیکي چې: اهل سنت والجماعة په شيعه گانو اعتراض وکړو، چې تاسو خپلو دولسو امامانو ته منصوص من الله وایي نو د قرآن یا د حدیث څخه نص پېش کړئ؟

شيعه گان چې لا جوابه شول، په اهل سنتو یې اعتراض وکړو چې تاسو چې ددې څلورو امامانو تقلید کوئ نو تاسو د قرآن یا د حدیث څخه نص پېش کړئ؟ اهل سنتو جواب ورکړو چې مونږ خودې څلورو امامانو ته منصوصي نه وایو، نو زمونږ څخه د نص مطالبه غلطه ده، تاسو ورته منصوص من الله وایي ځکه ضروري ده چې تاسو نص پېش کړئ.

د سوال صحیح طریقه داسې ده: چې په دلائلو اربعه وو شرعيه وو کې په کوم دلیل د ائمه وو اربعه رو تقلید واجب دی؟

فائده: د فقهې حنفی په مذمت کې د ټولو څخه اولنی کتاب په نامه د (استقصاء الافهام) ولیکلی شو، ددې کتاب مصنف یو متعصب شيعه حامد حسین کستوري وو، ددې څخه وروسته چې غیر مقلدینو د فقهې حنفی په خلاف څو مره کتابونه لیکلي دي، دا ټول ددې شيعه د کتاب څخه نقالي ده او ددې شيعه

گوانو قی خوري ده، غیر مقلد محمد حسین بتهالوي وکیل اهلحدیث هند په دې اقرار کوي، چې ددې ټولو اعتراضونو مأخذ د حامد حسین شيعي کتاب دی (السيف الصارم) لمحمد حسین بتهالوي.

دویم کتاب یو هندو (هري چند بن دیوان چند کهتري) وليکلوپه نامه د (الظفر المبين) دی نومسلم بيا خاتته مولوی محی الدین ویلو.

دویم جواب: الله تعالی د قرآن د لوستلو امر کړی دی او په هندوستان، پاکستان او افغانستان بلکې په اکثر عالم اسلام کې خلک د قاري عاصم کوفي په روایت او د قاري حفص کوفي په قرائت باندې قرآن لولي. ددې دواړو قاریانو نومونه په قرآن یا حدیث کې نشته، بلکې ددوي قراءتونه او ددوي نومونه په اجماع ثابت دي.

نو د قراءت امر الله ﷻ کړی دی، او دا دواړه په اجماع د امت قاریان دي، دارنگه په قرآن او په حدیث کې د عمل بالحدیث امر شوی دی، او مسلمانان د صحاح سته وو وغیره و په احادیثو باندې عمل کوي، د صحاح سته وو د مؤلفینو نومونه... په قرآن او په حدیث کې نشته بلکې ددوي محدث والی په اجماع ثابت دی، نو همدارنگه په قرآن او په حدیث کې غیر مجتهد ته د تقلید امر شوی دی او مسلمانان ددې څلورو امامانو تقلید ځکه کوي چې ددې څلورو امامانو اجتهاد په اجماع او تواتر ثابت دی. نو په قرآن او په حدیث کې د بخاری او د مسلم نوم نشته لکن دوي د نبی صلی الله علیه وسلم اقوال او افعال رانقل کړي دي او ددې څلورو امامانو نومونه هم نشته لکن دوي د نبی صلی الله علیه وسلم د اقوالو او د افعالو معناگانې رانقل کړي دي.

دریم الزامي جواب: تاسي دامین الله، غلام الله، او د هري چند ابن دیوان چند کهتري هندو وغیره اتباع ولی کوی؟ ددوي نومونه خونه په قرآن کې راغلي دي او نه په حدیث کې. که تاسو جواب کوئ چې کهتري صاحب خو وائي چې زه له ځان څخه څه نه وایم بلکه قال الله او قال الرسول وایم نو مونږ وایو چې امام صاحب مونږ ته په سوونو کاله مخکې ویلي دي چې څه له ځان څخه څه نه وایم بلکه قال الله جل جلاله او دهغه د رسول خبري کوم، نو امام صاحب په خیر القرون کې تیر شوی دی او ستا کهتري هندو په شر القرون څوارسمه صدی کې دی، نو ته قضاوت وکړه چې خیر القرون والا بهرشتیا وائي او که د شر القرون والا؟

(۸) اعتراض: د امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ څخه مخکې خلک د چا په مذهب وو؟

د څلورو امامانو څخه چې کوم خلک مخکې تېر شوي دي يا د امام ابو حنيفه رحمه الله څخه مخکې خلک د چا په مذهب وو؟ يعنې صحابه رضی الله عنهم د چا په مذهب وو؟

جواب: د سوال هم په اصل کې شيعه گانو او منکرينو د حديثونو کړی وو.

منکرين د حديثو وائي چې د صحابه وو او د تابعينو په زمانه کې خو بخاري، مسلم، ترمذي وغيره نه روڼو هغوی په څه شي عمل کولو؟

(۲) جواب: د صحابه وو تعداد له سلو زرو (۱۰۰۰۰۰) څخه زيات وو، شاوې الله رحمه الله زمایي: چې د اتول صحابه دوه ډلې وو، يوه ډله د مجتهدينو وه بله ډله د مقلدينو (۱)

د ابن القيم رحمۃ اللہ علیہ په قول مجتهدين اصحاب پکې يوسل او نه څلوېښت (۱۴۹) وو باقي ټول مقلدين وو.

بيا دا مجتهدين درې ډلې وو:

مکثرين: يعنې هغه صحابه رضي الله عنهم چې ډېرې فتوې به يې ورکولې ددوي تعداد شپږ (۶) دی: حضرت علي، حضرت عبد الله بن مسعود، حضرت عمر، حضرت زيد بن ثابت، حضرت ابو الدرداء، حضرت ابي بن کعب رضی الله عنهم اجمعين (۲)

متوسطين: يعنې هغه صحابه رضي الله عنهم چې درميانه فتوې به يې ورکولې، ددې صحابه وو تعداد شل (۲۰) وو.

مقلين: يعنې هغه صحابه رضي الله عنهم چې لږې فتوې به يې ورکولې ددې صحابه وو تعداد يوسل او درويشت (۱۲۳) وو.

ددې صحابه وو په زرگونو فتوې په مصنف عبد الرزاق، تهذيب الآثار، او معانی الآثار وغيره کتابونو کې ذکر دي، په مصنف عبد الرزاق کې په زرگونو فتوې دي، مقلدينو صحابه وو رضي الله عنهم به پوښتنه

کوله او مجتهدینو صحابہ و ورثہ رضی اللہ عنہم به جواب ور کولو، نه به مستفتی مطالبه ددلیل کوله اونه به مفتی ورته دمسئله سره دلیل ذکر کولو صرف په دې اعتماد به منل کېده چې پدې مسئله د مفتی سره دلیل شته چې همدې ته تقلید وایي، نو یواځې په مصنف عبدالرزاق کې د تقلید په زرگونو دلائل دي.

ددغه مجتهدینو صحابہ و ورثه باره کې شاه ولي الله رحمه الله فرمائي: **ثُمَّ إِنَّهُمْ تَفَرَّقُوا فِي الْبِلَادِ وَصَارَ كُلُّ وَاحِدٍ مُقْتَدِي نَاحِيَةٍ مِنَ التَّوَاجِي (۱).**

يعني بيا دغه مجتهدین صحابه رضی الله عنهم په مختلفو وطنونو کې خپاره شول او دهرې علاقې خلکو دیو یو صحابي تقلید شروع کړو.

۱. دمکې مکرمې صحابه کرامو او تابعینو به د عبدالله بن عباس رضی الله عنهما تقلید شخصي کولو، دده معمول دا وو چې اول به یې په قرآن فیصله کوله، که هلته به یې مسئله پیدا نکه نو بیا به یې په سنت فیصله کوله، که په سنت کې به هم پیدا نه شوه نو بیا به یې د حضرت ابوبکر او عمر رضی الله عنهما په فیصلو باندې فیصله کوله او که دهغوئ فیصله به هم پیدا نه شوه نو په اخر کې به یې په خپله رائه او اجتهاد باندې فیصله کوله (۲).

د عبدالله بن عباس رضی الله عنهما ډیرې فتوې په مصنف عبدالرزاق او په مصنف ابن ابی شیبه کې ذکر دي مطالبه ددلیل ورسره نده ذکر چې همدې ته تقلید وایي.

۲. دمدينې منورې صحابه کرامو او تابعینو به د حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه تقلید شخصي کولو حتی چې اهل مدینه و و به عبدالله بن عباس رضی الله عنهما ته فرمايل: **لَا نَأْخُذُ بِقَوْلِكَ وَنَدْعُ قَوْلَ زَيْدٍ (۳)**

يعني ستا د قول په مقابل کې مونږ د زید رضی الله عنه قول نه پرېږدو، دوي مکمل د زید بن ثابت رضی الله عنه تقلید شخصي کولو، شارحین ددې په ترجمه کې لیکي چې: **لَا نَتَّبِعُكَ يَا بَنَ عَبَّاسٍ وَأَنْتَ خُتَالِفُ زَيْدًا**

۱ - الانصاف ص ۳

۲ - دارمي ج ۱ ص ۵۹، مستدرک وقال الحاكم صحيح ج ۱ ص ۳۴۰، دارمي ج ۱ ص ۵۹، سنن بیهقي ج ۱ ص ۲۲۵، جامع

بيان العلم ص ۵۸، ۵۷ ج ۲

۳ - بخاري ج ۱ ص ۲۳۷

(۱) اوچي کله به يې فتوی ورکوله نو د قرآن اود حديث څخه به چې ثبوت پيدانشو نو فرمايل به يې: اِنَّمَا أَقُولُ بِرَأْيِي (۱)

۳. ديمن صحابه و او تابعينو به د معاذ رضي الله عنه تقلید شخصي کولو.

۴. دبصري صحابه وو رضي الله عنه او تابعينو به دانس رضي الله عنه تقلید شخصي کولو.

۵. دکوفي خلکو به د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه تقلید شخصي کولو، د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه مشورداوو: فَمَنْ عَرَّضَ لَهُ مِنْكُمْ قَضَاءً فَلْيَقْضِ بِمَا فِي كِتَابِ اللَّهِ فَإِنْ جَاءَ أَمْرٌ لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَلْيَقْضِ بِمَا قَضَى بِهِ نَبِيُّهُ فَإِنْ جَاءَ أَمْرٌ لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ وَلَا قَضَى بِهِ نَبِيُّهُ فَلْيَقْضِ بِمَا قَضَى بِهِ الصَّالِحُونَ، فَإِنْ جَاءَ أَمْرٌ لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ وَلَا قَضَى بِهِ نَبِيُّهُ وَلَا قَضَى بِهِ الصَّالِحُونَ فَلْيَجْتَهِدْ بِرَأْيِهِ (۳) (والحديث جيد)

ددارمي الفاظ داسې دي:

۶. فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِيمَا اجْتَمَعَ عَلَيْهِ الْمُسْلِمُونَ فَاجْتَهِدْ بِرَأْيِكَ (ج ۱ ص ۶۱)

وَعَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رضي الله عنه إِنَّهُ قَالَ فِي غَيْرِ مَا مَسْئَلَةٍ أَقُولُ فِيهِ بِرَأْيِي (۴)

يعني اول فيصله په كتاب الله ده، بيا په سنت الرسول ده، بيا په اجماع د صحابه ووده، كه په دې كې پيدانشوه بيا حكم او فيصله په خپل اجتهاد ده. نو درسول الله صلى الله عليه وسلم څخه وروسته د دغو صحابه وو تقلید كېدلود صحابه وو رضی الله عنهم څخه وروسته د تابعينو زمانه شوه. شاه ولى الله رحمه الله فرمايي: فَعِنْدَ ذَلِكَ صَارَ لِكُلِّ عَالِمٍ مِنَ التَّابِعِينَ مَذْهَبٌ عَلَى حَيَالِهِ فَانْتَصَبَ فِي كُلِّ بَلَدٍ إِمَامٌ (۵)

۱- عمدة القاري ج ۴ ص ۴۷۷ فتح الباري ج ۳ ص ۴۶۳.

۲- جامع بيان العلم ج ۲ ص ۵۸. بيهقي ج ۱ ص ۱۵۵.

۳- نسائي ص ۲۶۴ باب الحكم باتفاق اهل العلم.

۴- جامع بيان العلم ج ۲ ص ۵۷.

۵- الانصاف ص ۶.

یعنی ہر تابعی عالم خاتہ مذہب جو رکرو اوپہ ہر بنار کپیو یو تابعی عالم امام جوړ شو. صدر الائمه مکی فرمایي: چې یوہ ورخ حضرت عطاء رحمہ اللہ دخلفہ ہشام بن عبد الملک پہ خدمت کپی حاضر شو خلیفہ تر بنہ پو بستنه وکړه، چې تہ داسلامی بنارونو امامان پیژنې؟ حضرت عطاء رحمہ اللہ وویل هو!

۱. دمدينې منورې دخلکو امام حضرت نافع رَحْمَةُ اللَّهِ دى.
۲. دمکې مکرمې دخلکو امام حضرت عطاء رَحْمَةُ اللَّهِ دى.
۳. ديمن دخلکو امام حضرت طاوس رَحْمَةُ اللَّهِ دى.
۴. ديمامې دخلکو امام يحيى ابن کثير رَحْمَةُ اللَّهِ دى.
۵. دشام دخلکو امام حضرت مکحول رَحْمَةُ اللَّهِ دى.
۶. دعراق دخلکو امام حضرت ميمون بن مهران رَحْمَةُ اللَّهِ دى.
۷. دخراسان دخلکو امام حضرت ضحاک بن مزاحم رَحْمَةُ اللَّهِ دى.
۸. دبصري دخلکو امام حضرت حسن بصري رَحْمَةُ اللَّهِ دى.
۹. دکوفي دخلکو امام حضرت ابراهيم نخعي رَحْمَةُ اللَّهِ دى. (۱).

نوهېڅ دور په تاريخ داسلام کې داسې ندي تېر شوي چې صرف يو کس دې په کې غير مقلد وي.

امام غزالي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمايي: په تقلید باندې دټولو صحابه وو اجماع ده، اود صحابه وو په دور کې دا په تواتر ثابت وو (۱)

شاه ولي الله رَحْمَةُ اللَّهِ دشيخ عزالدین بن عبدالسلام رَحْمَةُ اللَّهِ څخه نقل کوي:

أَنَّ النَّاسَ لَمْ يَزَالُوا عَنْ زَمَنِ الصَّحَابَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ إِلَى أَنْ ظَهَرَتِ الْمَذَاهِبُ الْأَرْبَعَةُ يُقْلِدُونَ مَنْ اتَّفَقَ مِنَ الْعُلَمَاءِ مِنْ غَيْرِ نَكِيرٍ مِنْ أَحَدٍ يَغْتَبِرُ انْكَارَهُ وَلَوْ كَانَ ذَلِكَ بَاطِلًا لَأَنْكَرُوهُ (۳).

۱ - مناقب موفق ص ۷ ج ۱ دا واقعه حاکم هم ذکر کړېده په معرفة علوم الحديث کې صفحه ۱۹۸.

۲ - المستصفی ج ۲ ص ۳۸۵.

۳ - عقد الجید ص ۳۶.

یافو مایہ: فَهَذَا كَيْفَ يُنْكِرُهُ مَعَ أَنَّ الْإِسْتِفْتَاءَ لَمْ يَزَلْ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ مِنْ عَهْدِ النَّبِيِّ ﷺ
 وَلَا تَرَى بَيْنَ أَنْ يَسْتَفْتَى هَذَا دَائِمًا وَيَسْتَفْتَى هَذَا حِينَئِذٍ بَعْدَ أَنْ يَكُونُ مَجْمَعٌ عَلَى مَا ذَكَرْنَا (۱)
 یعنی تقلید دصحابہ و و رَضِیَ اللہ عَنْہُمْ دورِ شخہ شروع دی، (اودھنہ وخت شخہ ترشاه ولی اللہ رحمہ
 اللہ پوری ہیٹ غیر مقلد نہ وو) بیادی خلورو امامانو دصحابہ رَضِیَ اللہ عَنْہُمْ وو اود تابعینو رحمہم اللہ فتوی
 راجع اودونہ یی کرے۔ اوتریب یی ورکرو اوپہ بعضو خایونو کپی یی خیل اجتہاد وکرو۔
 لہ دی وجہی تول خلک پہ دی خلورو مذہبونو کپی داخل شول۔

لکہ احادیث چہ دصحابہ وو اود تابعینو پہ دور کپی وو لہکن بخاری او مسلم وغیرہ کتابونہ نہ وو۔
 یاوروستہ امام بخاری، مسلم، وغیرہ دا احادیث مرتب کرہ لہ دی وجہی ورته دبخاری، مسلم، ترمذی
 وغیرہ حدیث وایی حالانکہ دصحابہ کرامو رَضِیَ اللہ عَنْہُمْ اود تابعینو پہ وخت کپی نہ بخاری وہ نہ مسلم اونہ نور،
 نہ دشان دخلورو مذہبونو مسائل وو لہکن مرتب نہ وو۔ بیا امام صاحب وغیرہ مجتہدینو مرتب کرل
 لہ دی وجہی امامانو تہ منسوبی پری۔

یوغت دروغ

لامذہبان لیکی چہ تقلید پہ خلورمہ صدی کی پیدا شوی دی۔ لکہ شاولی اللہ دهلوی رَحْمَةُ اللّٰهِ
 پرفرائی (اعلم ان الناس قبل المائة الرابعة غير مجمعين على التقليد الخاص لمذهب واحد) التحقیق
 السدید ص ۱۲۴ دریمہ چہ پائی۔

جواب (لعنة الله على الكذابين) (لادين لمن لا يادنة له) (الفاجر خب لثيم) تاسی مخکی واور بدل
 چہ تقلید دصحابو دزمانی شخہ راروان دی۔ دزیات تایید لپارہ بہ زہ دہیر اختصار سرہ دکتبہ داسماء
 الرجالو شخہ دیو خو مقلدینو شیو خونو مونہ ولیکم چہ۔ خلورمہ صدی شخہ مخکی تیرشوی دی۔

۱۔ قاضی اسماعیل ابن النسفي الكندي الحنفي رحمه الله المتوفى بعد (۱۶۴ھ) پہ (۱۶۴ھ)
 کی دمصر قاضی وو (الجواهر المضیہ ج ۱ ص ۱۶)۔

۲. امام لیث بن سعد الحنفی رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْه یرلوی محدث وو (تهذیب التهذیب ج ۸/ص ۴۶۱) غیر مقلد نواب صدیق حسن خان لیکھی چې (وی حنفی مذهب بود و قضائی مصدر داشت) اتحاف ص ۲۳۷.
۳. امام عبد اللہ بن المبارک رحمہ اللہ المتوفی (۱۸۱ھ) چې امام، حافظ، اوشیخ الاسلام وو، تذکرۃ الحافظ ج ۱/ص ۳۵۳) دافرمانی چې ماسرہ دامام ابو حنیفہ رحمہ اللہ فقہ دہ (تاریخ بغداد ج ۱۳/ص ۳۵۵ مناقب موفق ج ۱/ص ۲۲۶ و ص ۱۳۳ شرح الموطا ج ۷/ص ۳۰۰).
۴. الامام وکیع بن الجراح رحمہ اللہ المتوفی (۱۹۷ھ) حنفی المذهب وو (جامع بیان العلم ج ۲/ص ۱۴۹ تذکرۃ ج ۱/ص ۲۷۲ تهذیب التهذیب ج ۱۱/ص ۱۲۷).
۵. امام یحییٰ بن سعید القطان رحمہ اللہ المتوفی (۱۹۸ھ) حنفی المذهب وو (تذکرہ ج ۱/ص ۲۸۲ تهذیب ج ۱۰/ص ۴۵۰ الجواهر المزیہ ج ۲/ص ۲۰۹ تاریخ بغداد ج ۱۳/ص ۴۵۴).
۶. امام یحییٰ بن زکریا بن ابی زایدہ رحمہ اللہ المتوفی (۱۸۲ھ) حنفی المذهب وو (تذکرہ ج ۱/ص ۲۴۶ مفتاح السعادة ج ۲/ص ۱۱۹).
۷. امام یحییٰ بن معین رحمہ اللہ المتوفی (۲۳۳ھ) حنفی المذهب وو (فیض الباری ج ۱/ص ۱۶۹ مقدمة نصب الراية ص ۴۲ تاریخ بغداد ج ۱۳/ص ۳۴۷).
۸. خلیفہ جعفر بن معتصم رحمہ اللہ الملقب بالمتوکل علی اللہ المتوفی (۲۴۶ھ) اولنی خلیفہ وو چې دامام شافعی رحمہ اللہ پہ مذهب وو، تاریخ الخلفاء سیوطی (ص ۳۵۹).
۹. امام عبد الغفار بن داود الحرانی رحمہ اللہ المتوفی (۲۰۴ھ) حنفی المذهب وو (تهذیب التهذیب ج ۶/ص ۳۶۶).
۱۰. امام عبد الملک بن حبیب رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْه المتوفی (۲۳۹ھ) مالکی المذهب وو تذکرہ ج ۲/ص ۱۰۷.
۱۱. امام اسماعیل القاضی رحمہ اللہ المتوفی (۲۸۲ھ) شیخ المالکیہ بالعراق تذکرۃ (ج ۲/ص ۱۸۰).
۱۲. امام احمد بن محمد بن الاثرم رحمہ اللہ المتوفی (۲۶۰ھ) حنبلی المذهب وو، تذکرۃ (ج ۲/ص ۱۳۵).
۱۳. الامام المیمونی ابو الحسن احمد بن عبد الحمید رحمہ اللہ المتوفی (۲۷۴ھ) من کبار اصحاب محمد تذکرۃ (ج ۲/ص ۱۶۲).

۱۴. امام حرب بن اسماعیل الکرمانی رحمہ اللہ المتوفی (۲۸۰ھ) حنبلي المذهب وو تذکرہ (ج ۲/ص ۱۷۰).
۱۵. امام ابوبکر احمد بن محمد المروزي رحمہ اللہ المتوفی (۲۷۵ھ) حنبلي المذهب وو (تذکرہ ج ۲/ص ۱۸۵).
۱۶. امام بخاری رحمہ اللہ المتوفی (۲۷۷ھ) شافعي المذهب وو، طبقات شافعيہ (ج ۲/ص ۱۹) غیر مقلد نواب صديق حسن خان هم ورته شافعي ويلي دي، ابجد العلوم (ص ۸۱۰).
۱۷. امام محمد بن نصر رحمہ اللہ المتوفی (۲۹۱ھ) دده ٔول خاندان حنفي المذهب وو (تذکرہ ج ۲/ص ۲۲۰).
۱۸. امام محمد بن شعيب النسائي رحمہ اللہ المتوفی (۳۰۳ھ) شافعي المذهب وو (اکمال ص ۲۲۷).
۱۹. امام محدث ابو عوانہ رحمہ اللہ المتوفی (۳۱۶ھ) شافعي المذهب وو (تذکرہ ج ۳/ص ۳).
۲۰. امام طحاوی رحمہ اللہ المتوفی (۳۲۱ھ) حنفي المذهب وو (تذکرہ ج ۳/ص ۷) کہ دخلورمی صدی، ثخه دمخکنيو مقلدينو بشيوخو نوموته ٔوک ليکل غواړي نوپوره کتابخانه به ترينه جوړه شي.
۲۱. په (۲۲۸ھ) کې خليفه واثق بالله العباس دسد سکندر د حال دمعلومولو لپاره يوهيت وليکلو هغوی چې هلته ورسيدل نو دسد سکندر خوا او شاتول خلک دامام ابو حنيفه رحمہ اللہ په مذهب وو، دغير مقلدينو سرگروه نواب صديق حسن خان غير مقلد دمسالک الممالک په حواله ليکلي دي چې (محافظان سد که درآن جابودند همه دين اسلام داشتند ومذهب حنفي وزبان عربي وفارسي ميگفتند اما از سلطنت عباسيه بي خبر بودند) رياض المرتاض ص ۳۱۶ خير التنقيذ ص ۲۳).
۲۲. دغير مقلدينو سرگروه نواب صديق حسن خان ليکلي دي چې نشأبن شريح فاسس قواعد التقليد (ألى ان قال) ولذلك يعدمن المجددين على راس الماتين (الجنه ص ۳۹) امام ابن شريح همت وکړو او دتقليد دقواعدو بنيادئ کيښودلو، لدې وجهې هغه ددوهمې صدی په مجددينو کې شمارل کيږي که دخلورمی صدی، ثخه مخکې تقليد نه وي نو امام ابن شريح رحمہ اللہ د کوم ضرورت په بنياد دتقليد لپاره قواعد وضعه کول؟

د شاولی الله رَحْمَةُ اللهِ دَقُول مطلب

دا خبره پوره واضحه شوه چې د څلورمې صدۍ څخه مخکې تقلید وو، خپله شاولی الله رحمه الله په بل ځای کې فرمائی چې (وبعد الماتین ظهر فیهم التمدّ به للمجتهدین باعیانهم وقل من کان لا یعتمد علی مذهب مجتهد بعینه وکان هذا هو الواجب فی ذلك الزمان) (انصاف مع ترجمه اردو کشاف ص ۵۹) د دوهمې صدۍ څخه وروسته په خلکو کې د یو معین مجتهد د مذهب اختیارول ظاهر شو، او په هغه وخت کې داسې خلک ډیر لږ وو چې د یو معین مجتهد په مذهب به یې اعتماد نه کولو، او په هغه وخت کې د یو معین مذهب پابندی واجب وه، نو شاولی الله نه یواځې داچه د څلورمې صدۍ څخه مخکې تقلید ته رایج وائی، بلکه واجب ورته وائی نو د شاولی الله رحمه الله دخبرې څخه دا مطلب اخستل چې: د څلورمې صدۍ څخه مخکې تقلید نه وو بالکل غلط دي او دیو لوی محدث په قول کې تعارض راویستل دي، نو د شاولی الله رحمه الله د قول معنی خپله دده دا قوالو څخه دا راظهاریږي چې د څلورمې صدۍ څخه مخکې د کوم خاص مذهب په تقلید باندې اجتماع نه وه، یعنې تقلید وولکن متفرق او متعدد وو، چا به د یو مجتهد او چا به د بل مجتهد تقلید کولو، او په بعضو کې به چې دا جهاد اهلیت وو هغوی به خپله جهاد کولو، او وروسته چې علمي کمزوری پیدا شوی نو بیا خلک د یو خاص خاص مذهب پابند شو، لکه شاولی الله رحمه الله چې په بل ځای کې فرمائی (وَاعْلَمَ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا فِي الْمَاءِ الْأَوَّلِ وَالثَّانِيَةِ غَيْرُ مُجْتَمِعِينَ عَلَى التَّقْلِيدِ لِمَذْهَبٍ وَاحِدٍ بِعَيْنِهِ) (انصاف ص ۵۷) پوه شه چې په اوله او دوهمه صدۍ کې په یو خاص معین مذهب باندې دخلکو اجتماع نه وه، نو مخکې د ډیرو مجتهدینو تقلید کیدلو لکن دهغوی مذاهب مدون نه شول، لدې وجهې اوس د دې څلورو مدونو مذاهبو تقلید کیږي.

(۲۳) لا مذهب نیاز محمد د تقلید پر خلاف باندې یو ګرنگ لیکلی دی په نوم د التحقيق السدید، د دې ګرنگ په ۲۴ صفحه کې یې لیکلي دي چې ایوب سختیانی رحمه الله په تقلید رد کړی دی، حالانکه ایوب سختیانی په ۱۳۱ هجری کی تیر شوی دی، نو چې تقلید نه وو څرنگه یې په تقلید رد وکړو؟ آیا علم غیب ورسره وو چې وروسته به تقلید پیدا کېږي؟

همدارنگه په الحق الصريح کي ديو صحابي واقعہ رانقلوي، چې يو صحابي ته نورو صحابه وو فتوی ورکړه چې ته اگر چې زخمي ئي لکن تاته له جنابت څخه دتيمم اجازت نشته نو ته غسل وکړه، هغه صحابي چې کله غسل وکړو نو وفات شولو، نو نياز محمد ليکي چې دغه صحابي د دې نورو صحابه وو تقلید وکړو نو ځکه خو مړ شو (ج ۲ صف ۶۵۵)

نو چې د صحابه وو په زمانه کي تقلید نه وو نو دې صحابي بيا څنگه تقلید وکړو؟ همدارنگه تاسو تقلید ته شرک وائي نو د دې صحابي په باره کي څه فتوی ورکوي؟ مونږ وايو چې دې وفات شوي صحابي (رضی الله عنه) دغير مجتهدينو څخه فتوی غوښتې وه، نو رسول الله (صلی الله عليه وسلم) په دې باندې خفه شو، او وی فرمايل چې دوي نه پوهېدل نو ولې يې پوښتنه نه کوله، او مونږ د مجتهدينو پیروي ته واجب وايو.

(۹) اعتراض: دين مکمل دی نو فقهي ته څه ضرورت دی؟

لامذهبه وکتوري اهلحديث وائي چې الله تعالي فرمائي چې [الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ] (الايه) نو چې دين مکمل شو نو بيا امام صاحب ته څه ضرورت دی؟

(۱) جواب: دلته دوه لفظه دي: اول: اليوم. دوهم: اکملت، نو مونږ په لاندې اعتراض کوو چې د اليوم حقيقي معنی ده (نن ورځ) نو چې په همدې ورځ دين مکمل شو، نو بيا هغه ايتونه چې د دې ايت څخه وروسته نازل شوي دي، لکه: (وَأَتَقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ) دين دی او که نه؟ او همدارنگه هغه احاديث چې د دې ايت څخه وروسته رسول الله صلی الله عليه وسلم فرمايلي دي، دين دی او که نه؟ همدارنگه د خلفاء راشدينو سنت دين دی او که نه؟ حالانکې رسول الله صلی الله عليه وسلم فرمايي: (عليكم بسنتي وسنت الخلفاء الراشدين) که واييان جواب کوي چې د اليوم څخه حقيقي معنی نه ده مراد، بلکې د نبي کریم صلی الله عليه وسلم تر وفاته پورې زمانه ترينه مراده، نو مونږ هم همدا جواب کوو چې د اکملت څخه حقيقي معنی نه ده مراد، بلکې عرفي معنی ترينه مراده چې تکميل د اصولو دی، او تر قيامته پورې لا محدود جزئيات د دې اصولو لاندې داخل دي.

دوهم: دين د منصوصاتو نوم دی او فقه د اجتهادياتو نوم دی په فقه کې د دين توضيح ده لکه خزانه مکمله وي خو ددې خزانه څخه جواهرات وخت په وخت را ايستلی شي.

(۱۰) اعتراض: صاحبين ولي د امام صاحب سره اختلاف کوي؟

غير مقلدين وائي چې په فقه کې له امام صاحب سره صاحبين (امام ابو يوسف او امام محمد) اختلاف ولي کوي؟ او بعضې ليکي چې فقه خو ټوله صاحبينو ورانه کړې ده؟

(۱) جواب: صاحبين هم مجتهدين في المذهب وو او يو مجتهد ته له بل مجتهد سره اختلاف کرل جائز دي، که دا اختلاف د مجتهدينو د دين وړانول وي نو بيا د سليمان او داود عليهما السلام په مابين کي يوه اختلافي مسئله راغله الله تعالی چې فرمائي [فَقَهَّمْنَهَا سُلَيْمَانٌ] نو ايا بيا دلته هم سليمان عليه السلام د داود عليه السلام دين وړان کړو؟ نو په اصولو او کلياتو کې ددوي په مابين کې اختلاف نه شته بيا د يو اصل لاندې مختلف جزئيات وي يو مجتهد يو ته راجع وي او بل مجتهد بل ته راجع وي وي، نو مونږ په اصولو او کلياتو کې د خفيت څخه نه ووزو بيا په جزئياتو کې کله يو مفتي به وي او کله بل، ددې مسئلې تفصيل د پوښتنو په آخر کې د تقليد په درجاتو کې را روان دی.

(۲) جواب: د صاحبينو ټول اقوال په حقيقت کي د امام صاحب اقوال دي، علامه شامي درد مختار په مقدمه کې ليکي چې که په يوه مسئله کي يو قول د امام صاحب يعني د استاد راغلو، او بل قول دده شاگرد راغلو نو دغه د شاگرد قول په اصل کې د استاد قول دی، شاگرد ته ئي نسبت صرف د موافقت رأي له وجې کيږي بيا په فتاوی و لو الجيه باندې حواله ورکوي او فرمايي چې:

په فتاوی و لو الجيه کتاب الجنایات کې ليکي چې (قال ابو يوسف رحمه الله ما قلت قولاً خالف فيه أباً حنیفة رحمه الله الا قولاً قد کان قاله) يعني امام ابو يوسف فرمائي چې ما هيڅکله له امام صاحب سره مخالفت په يو قول کې هم نه دی کړی مگر مخکې دا قول د امام صاحب وو (زما صرف د رأي موافقت ورسره راغلی دی) (رد مختار ج ۱ ص ۱۵۹) مطلب (صح عن الامام انه قال اذا صح الحديث فهو مذهبي).

(۱۱) اعتراض: غیر مقلدین دامامانو یو خو اقوال لیکي او وائي چې امامانو

خپله له تقلید کولو څخه منع کړي ده؟

جواب: ابن تیمیہ رحمہ اللہ لیکي چې (منع الأئمة عن التقليد انما هو في حق القادر على اخذ الأحكام عن الأدلة) یعنی امامانو چې کومه منع د تقلید څخه کړي ده هغه د مجتهدینو په باره کې ده، چې مجتهدین دې د بل چا تقلید نه کوي بلکه خپل اجتهاد دې کوي (فتاویٰ ابن تیمیہ ج ۲ صفحہ ۲۰۳) علامہ سہرودي رحمہ اللہ فرمايي چې: وقال الصيدلاني وانما نهى الشافعي رحمه الله عن التقليد لمن بلغ رتبة الاجتهاد فاما من قصر عنها فليس له الا التقليد، العقد الفريد ص (۵۷) امام شافعي رحمہ اللہ هغه خلک د تقلید څخه منع کړي دي چې مرتبې د اجتهاد ته رسیدلي وي او غیر مجتهد ته د تقلید څخه خلاصی نشته او د عقد الفريد په تعلیق کې لیکي چې: قال الحافظ ابن عبد البر في الجامع (۲ - ۹۸۹) بعد ذکر الاقوال الدالة على منع التقليد وهذا كله لغير العامة فان العامة لا بد لها من تقليد علماء ها عند النازلة تنزل بها لانها لاتتبين موقع الحجة، ولا تصل، لعدم الفهم الى علم ذلك، لان للعلم درجات لاسبيل منها الى اعلاها الا بنيل اسفلها وهذا هو الحایل بين العامة وبين طلب الحجة، والله اعلم، ولم يختلف العلماء ان العامة عليها تقليد علماءها وانهم المرادون بقول الله تعالى فاسئلوا اهل الذکر ان كنتم لاتعلمون واجمعوا على ان الاعمى لا بد له من تقليد غيره، عقد الفريد ص ۵۵

في مقدمة اعلاء السنن، واما قوله ان الشافعي نهى عن تقليده وعن تقليد غيره فمحملة هو المجتهد الذي يعرف الصحيح من السقيم كما يدل عليه قوله لينظر فيه لدينه ويحتاط لنفسه لان من لا يقدر على الاجتهاد كيف ينظر لدينه ويحتاط لنفسه وانما هو كحاطب ليل يظن الافعى حطبا فيأخذ فيلدغه، ولو كان التقليد منها عنه ما افنى المفتون بل قالوا للمستفتي اجتهد كما نجتهد واعلم الحكم من الأدلة الشرعية ولا تسألنا ومعلوم أنه لم يكن كذلك في قرن من القرون بل كان ناس يستفتون وناس يفتون فعلم منه ان مسلك التقليد متوارث من السلف ومسلك الاجتهاد لغير المجتهد محدث ابتدعها الجهال الذين كحاطب ليل بظنهم غير الحجة حجة والافعى حطبا والعجب ان

قواعد فی علوم الفقه ص ۲۲، ج ۲ الاحتجاج علی بطلان التقليد باقوال الائمة ثم الجواب عنه، ط
ادارة القرآن کراچی

(۱۲) اعتراض: چي امام صاحب خيله فرمائي (اذا صح الحديث فهو مذهبي)

يعني چي ڪله حديث صحيح وي نو دا زما مذهب دي، همدارنگه نور امامان هم وائي، چي ڪه
زمونر مسئلہ د حديث خنجه خلاف وه نو پر ديوال ٿي ووله، نو پر حديث باندې عمل ڪول پڪار دي نه
دامام صاحب په مسئلہ باندې؟

جواب: دا خطاب مجتهد ته دي: ۱- ددي مثال دارنگه دي چي يو سپيشلسٽ ڊاڪٽر تاته دوايي در
کري، او درته ووائي چي ڪه ڄما دوايي غلطه وه نو په ديوال ٿي ووله، اوس په ڪوڅه ڪي تاته يو چولي
فروش ووائي چي لماره د طب ڪتابونه شته دا دوايي خوئي غلطه در کري ده، نو ته يي بيرته هغه ڊاڪٽر ته
ويسې او ورته ووائي چي دا دوايي خو هغه چولي فروش وائي چي غلطه ده نو ڊاڪٽر به درته ووائي چي
احمقه! بل ڊاڪٽر ته يي وروره چولي فروش په څه پوهېږي؟

۲- همدارنگه دا خطاب ځکه مجتهد ته دي چي اذا صح الحديث فهو مذهبي مطلق ندي بلڪي دامام
صاحب د فقهې د تتبع خنجه وروسته پکي يو څو قيده را معلومېږي، (۱) اذا صح الحديث فهو مذهبي اذالم
يكن منسوخا.

مثلا د الوضوء ومامست النار په باره ڪي صحيح حديث شته لکن بيا هم وضوء ممامست النار دامام
صاحب مذهب ندي، ځکه چي د وضوء ممامست النار احاديث منسوخ دي.

(۳) اذا صح الحديث فهو مذهبي اذالم يکن في مقابله حديث صحيح اخر مثلاً په صحيح
البخاري ڪي صحيح حديث دي چي نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم د اُحد د شهيدانو جنازه ونکړه بيا هم
دا دامام صاحب مذهب ندي، ځکه چي ددي حديث په مقابل ڪي نور صحيح احاديث دي چي نبي ڪريم صلى
الله عليه وسلم د اُحد د شهيدانو جنازه کړيده.

(۴) اذا صح الحديث فهو مذهبي اذالم يکن مخصوصاً بفرد.

مثلاً یہ صحیح حدیث کہ دابو بردہ بن نیار رضی اللہ عنہ لپارہ دیو کلنی چیلی (اوزی) خنہ پہ کمی
دقربانی اجازت ور کرل شوی دی، خویسہم دادا امام صاحب مذهب ندی، حکہ چہ داددی صحابی
نصوصیت و ونبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ورته فرمایلی ووچی: لا تجزء جزعة عن احد بعدک.

همدارنگہ نور قیودات هم شته اویدی مجتهد پوهیبری، لهذا محمد عوامہ رح فرمای چہ اذاصح
الحديث معنى داده چہ: اذاصلح الحديث للعمل به فهو مذهبي - اثر الحديث الشريف

وشرح رسم المفتی ص ۴۲ المطبوعه في ضمن مجموعہ رسائل، تهذيب الاسماء واللغات ج ۱ ص ۵۱

او کوم حدیث صالح للعمل دی؟ نویدی مجتهد پوهیبری.

ه- وفي رسائل ابن عابدين فقد صح عن ابي حنيفة انه قال اذا صح الحديث فهو مذهبي وقدحكي
ذلك الامام ابن عبد البر عن ابي حنيفة وغيره من الائمة، انتهى ونقله ايضا الامام الشعراي عن
الاربعة قلت ولا يخفى ان ذلك من كان اهلا للنظر في النصوص ومعرفة محكماتها من منسوخها،
(مجموعه رسائل ابن عابدين ج ۱ ص ۲۴)

مولانا اشرف علی تھانوی رحمہ اللہ فرمائی: مجتہدین کے اس قول کے مخاطب وہ لوگ نہیں جن کو قوت اجتہاد
مائل نہ ہو ورنہ ان کا یہ قول والا احادیث مجوزہ تقلید کے معارض ہوگا جو مقصد اول میں گزر چکی ہیں (الاقتصاد ص ۲۰، جواب شبہ
منع مجتہدین از تقلید)

امام نووی رحمہ اللہ فرمائی: عن الشافعي انه قال اذا وجدتم في كتابي خلاف سنة رسول الله
صلى الله عليه وسلم فقولوا بسنة رسول الله صلى الله عليه وسلم ودعوا قولي الخ قال النووي وهذا
الذي قاله الشافعي ليس معناه أن كل أحد رأى حديثا صحيحا قال هذا مذهب الشافعي وعمل
بظاهره وانما هذا فيمن له رتبة الاجتهاد في المذهب (مقدمة اعلاء السنن، قواعد في علوم الفقه ص
۴۹۰، ج ۲، الفائدة الحادية عشر في مسائل شتى تحقيق في قول الائمة اذا صح الحديث فهو مذهبي.

(۱۳) اعتراض: غیر مقلدین وائي جي امام صاحب جرتہ ويلي دي جي زما تقلید وکري؟

جواب: په کفایه شرح الهدایه کتاب الصوم کې یی د امام صاحب رحمہ اللہ قول رانقل کړی دی چې (واذا كان المفتی علی هذه الصفة فعلی العایي تقلیده وان كان المفتی اخطأ فی ذالک هکذا روی الحسن عن ابي حنیفة رحمه الله) اویہ هداية الصلوة ج ۱ باب ما یوجب القضاء والكفارة صف ۲۶ کې فرمایي: علی العایي الاقتداء بالفقهاء لعدم الاهتداء فی حقه الی معرفة الأحادیث، مولانا عبدالحی رحمہ اللہ د شمس الأیمة الحلواني رحمه الله په ترجمه کې د امام صاحب دا قول رانقل کړی دی چې: (وقد رُوِيَ عن الامام الاعظم جواز تقلید المجتهد بمن هو اعلم منه) التعليقات الثنية ص (۹۶).

د دې مذکور سوال مثال داسی دی لکه یو ډاکټر چې هسپتال جوړ کړي مشینان راوړي، او تیسټ خانې جوړې کړي، او اعلی مرتبه ډاکټران راولي: اوس یو احمق وائي چې زه خو نا جوړه یم خو هسپتال ته نه ورځم ځکه چې ډاکټر ماته ندي ويلي اعلان ئي ندی کړی چې زما هسپتال ته راشئ، نو دا مریض ډیر احمق دی ځکه چې ډاکټر هسپتال د همدې دپاره جوړ کړی چې د مریضانو علاج پکې وکړي، نو امام صاحب چې دخپل تقلید څخه منع کوله نو بیا یې اجتهاد ولې کولو؟ او اجتهادیات یې ولې مدون کول؟

(۱۴) اعتراض: په دې څلورو مذهبو کې کوم مذهب حق دی ؟**اود حق څه معنی ده؟**

غیر مقلدین وایي چې کله په یوه مسئله کې د څلورو امامانو اختلاف راشي نو په دوي کې به یو پر حق وي ځکه چې حق یو وي او تاسو وایي چې څلور واړه مذهبونه حق دي.

قلنا: یولک او څلیرشت زره کم او زیات پیغمبران څرنگه حق دي حق خو یو وي؟ که ته وایی چې هلته دناسخ او دمنسوخ اختلاف دی نو زه وایم چې دلته د راجح او مرجوح اختلاف دی نو چې دناسخ او دمنسوخ د اختلاف په صورت کې یولک او څلیرشت زره په حقه کیدی شي نو دا راجح او مرجوح د اختلاف په صورت څلور څرنگه نه شي په حقه کیدلی؟ که غیر مقلد ووايي چې هلته خود زمانو اختلاف دی نو زه وایم چې دلته د علاقو اختلاف دی که غیر مقلد ووايي چې یو گیلان دی د څلور کسانو پکې اختلاف راشي یو

ورته گيلاس وایي، بل ورته کتاب وایي بل ورته قلم وایي بل ورته کوزه وایي نو دلته خو څلور واره نه شي په حقه کیدلی، بلکه څوک چې ورته گيلاس وایي دا په حقه دی او نور درې واره په باطله دي؟

قلنا: یو محسوسات دي دوهم منصوصات دي دریم عقاید دي او څلورم اجتهاديات دي په محسوساتو کې دا اختلاف په صورت کې یو حق او نور باطل وي، لکه په اعتراض کې په ذکر شوي مثال کې چې چا ورته گيلاس ویلو هغه حق وو او نور درې واره باطل وو محسوسات بديیات دي او په منصوصاتو کې هم یو په حق وي او نور باطل وي د چا سره چې نص وي هغه حق دی او نور باطل دی، په عقائدو کې دا اختلاف په صورت کې هم یو حق او نور باطل وي لدې وجې اهل سنت والجماعت حق دي او نور (۷۲) ډلې باطلې دي او په اجتهادياتو کې څلور واره حق کیدلی شي اجتهاديات نظريات وي دلته حق معنی داده چې د هریو عمل صحیح دی شرعاً لکه د څلورو کسانو څخه چې قبله ورکه وي او څلور واره په خپلو اجتهادونو څلور طرف ته لمونځ وکړي، یو مشرق ته بل مغرب ته بل شمال ته بل جنوب ته نو څلور واره حق دي، یعنې د هریو عمل صحیح دی شرعاً د هریو لمونځ وشو اگر چې په نفس الامر کې یو صواب او نور درې واره خطاء دي، نو د څلورو امامانو چې په یوه اجتهادي مسئله کې اختلاف راشي او د څلورو امامانو څلور اجتهادونه شي نو د هریو عمل په شریعت کې صحیح دی الله تعالی ورباندې اجر ورکوي اگر چې په نفس الامر کې به یو ثواب او نور درې خطاء وي خلاصه دا چې حق کله په مقابل د باطل کې راځي، او کله په مقابل د خطا کې راځي، نو کله چې مونږ وایو چې څلور واره مذهبونه حق دي نو دلته حق په مقابل د باطل کې دی، یعنې د ټولو عمل صحیح دی شرعاً څلور واره مذهبونه باطل نه دي بلکه ټول ثواب یافته دي، او کله چې د څلورو مذهبونو په خپل منع کې یو ته حق وایو نو هلته بیا حق په مقابل د باطل کی نډی بلکه حق په معنی د صواب سره په مقابل د خطا کې دی، دا مطلب چې یو به صواب او دا نور به خطا وی کوم چی صواب وي هغوي ته به الله تعالی دوه اجره ورکوي، او کوم چی خطا وي هغوي ته به الله تعالی یو اجر ورکوي، نو څلور واره په حقه دي یعنې عمل یې صحیح دی شرعاً او ثواب یافته دی او بیا پنځل مابین کې یو صواب او نور خطا وي.

عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ « إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ. وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ » [رواه البخارى رقم : ۷۳۵۲ في باب أَجْرِ الْحَاكِمِ إِذَا اجْتَهَدَ فَأَصَابَ ، أَوْ أَخْطَأَ. و مسلم ج ۲ ص ۷۶ رقم : ۴۵۸۴ ، سنن أبي داود رقم : ۳۵۷۶ ، سنن الترمذي رقم : ۱۳۲۶ و قال الشيخ الألباني : صحيح]

يعني کله چې حاکم حکم وکړي پس اجتهاد وکړي بيا حق ته ورسېږي پس دده لپاره دوه اجره دي او چې کله حاکم حکم وکړي پس اجتهاد وکړي بيا خطا شي نو دده لپاره يو اجر دی، وگوره دلته يو ته صواب او بل ته خطا ويلي شوي دي.

(۱۵) اعتراض: غير مقلدين وايي چي مونږ اهل الحديث يو او په قرآن او په حديث باندې عمل کوو ولي په قرآن او په حديث باندې عمل کول څه بد کار دی؟

۱- په مکمل قرآن او مکمل سنت باندې عمل کول ښه کار دی او په نیم قرآن عمل کول او په نیم قرآن عمل نه کوي همدارنگه په نیم سنت عمل کول او په نیم سنت عمل نه کول بد کار دی او ویکتوري اهلحديث نیم قرآن او سنت مني او نیم نه مني، ځکه چې په قرآن او سنت کې دوه قسمه مسایل دي اول منصوصات دوهم اجتهدیات، ویکتوري اهلحديث اجتهدیات نه مني، نو د مقلدينو او ویکتوري اهلحديثو په مابین کې فرق دادی چې مقلدين ټول قرآن او سنت مني او ویکتوري اهلحديث یې نیم مني او نیم نه مني.

دوهم جواب: تا وویل چې مونږ اهل حديث په قرآن او په حديث باندې عمل کوو او دا څه بد کار دی؟ زه درته وایم چې دا اوس چې می درته شپږ (۶) آیتونه او بې شمېره احادیث د تقلید د وجوب لپاره پیش کړل، نو ته په دې باندې ولې عمل نه کوی؟ دا خو ستا په قرآن او په حديث باندې عمل نه کول دي. ددې داسې مثال دی لکه یو سړی چې وائي چې زه قرآن منم او په قرآن کې چی کومه اجماع او قیاس راغلی دی هغه نه منم، نو دا خو د قرآن او د حديث نه منل شو، نو تا سو دروغ وائي چې مونږ په قرآن او په حديث باندې عمل کوو.

دریم جواب: که کوم ویکتوري اهلحديث وايي چې زه اجتهدیات هم منم او عمل پرې کوو، نو بیا جواب دادی چې مکمل قرآن او سنت منل او عمل ورباندې کول ښه کار دی لکن د فقهاوو د تشریح مطابق او ویکتوري اهلحديث په قرآن او سنت د عمل کولو دعوه کوي لکن د سفهاوو د تشریح مطابق نو د مقلدينو او ویکتوري اهلحديثو په مابین کې فرق د فقهاوو او د سفهاوو دی، د فقهاوو تشریح مطابق په قرآن او سنت عمل کول ښه کار دی او د سفهاوو د تشریح مطابق بد کار دی، لکه د طب کتابونه دي او درې بیماران ترېنه علاج کوی یو بیمار یې په خپل سر کوي بغیر له رهنمائي د ډاکټر

څخه او خپله هم ډاکټر نه دی نو دا بد کار دی، او بل بیمار د ډاکټر په رهنمائي کې علاج کوي دا ښه کار دی: او بل ئی دیو مداري په رهنمائي کې کوي نو دا هم بد کار دی اگر چې درې واړو خپل علاج د طب له کتابونو څخه وکړو، همدارنگه په غیرو واضحو او اجتهداي مسائلو کې په قرآن او په حدیث باندې عمل کول که د مجتهد په رهنمائي کې وي نو دا ښه کار دی او که د مجتهد په رهنمائي کې نه وي او یا د غیر مجتهد په رهنمائي کې وي مثلاً د لامذهبه اهل حدیث بلکې د لامذهبانو مشر کتھري هندو په رهنمائي کې نو دا بد او خطرناک کار دی، نو د مجتهد له رهنمائي څخه بغیر عمل کول داسې دی لکه چې یو سړي اودس مات کړو او یيائي وتر لمونځ شروع کړو، یو چا پوښتنه ورڅخه وکړه چې تا خو اوس اودس مات کړو وتر څنگه کوي؟ نو هغه وویل چې ولې په حدیث کې نه دی راغلي چې (من استجرم فلیوتر) نو د بې وقوفي ده، همدارنگه په صحاح سته وواو په قرآن کریم باندې په غیر واضحو مسائلو کې عمل کول بغیر د مجتهد د راهنمائي څخه ګناه ده وان اصاب. (نووي شرح مسلم ج ۲ ص ۷۶)

اعتراض: غیر مقلدین وایي چې په قرآن کریم کې الله تعالی فرمائي {وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا} نو دین خو یو دی او څلورو امامانو پکې څلور حصې څلور ټوټې جوړې کړې؟

جواب: په دین او مذهب کې فرق دی دین د منصوصاتو نوم دی او منزل دی او مذهب د اجتهدیاتو نوم دی، شاه عبد العزیز رحمه الله په تحفه اثنا عشریه کید هشتاد پنجم کې لیکي چې روافض په دین او مذهب کې فرق نه کوي او اهل سنت والجماعة پکې فرق کوي، نو په منصوصاتو او دین کې افتراق وي یو فرق حق او نورې باطلې وي او په مذھبونو او اجتهدیاتو کې اختلاف وي، همدارنگه په اختلاف او په افتراق کې فرق دی: اختلاف د پته وایي چی مقصد یو وي او لارې بدلې وي، افتراق د پته وایي چې لارې هم بدلې وي او مقصد هم بدل وي نو د دې څلورو امامانو منزل او مقصد یو دی صرف لارې ئي جدا دي نو دا افتراق نه دی بلکې اختلاف دی په همدې جواب سره د دوي یو بل اعتراض هم دفع شو چې وائي په محمد صلی الله علیه وسلم باندې خو یو دین نازل شوی وو څلور دینونه خونه وو؟ نو جواب ئی وشو چې دین یو دی صرف لارې یې جدا دي.

دوهم الزامي جواب: لامذهبيان چي د افتراق په بهانه باندې مذهبونه پريدي نو بيا پخپله ولې مختلفې فرقې جوړوي؟ په لامذهبه وکتوري اهل حديثو کې ډيرې فرقې دي چې هريوه پکې بلې ته کافره وايي چې د (۲۵) اعتراض لاندې به يې تفصيل راشي ان شاء الله تعالى.

(۱۶) اعتراض: غير مقلدين وائي چې ته ديو امام پسي ځي او زه په څلورو

امامانو پسي ځم؟

الزامي جواب: ته خو تقليد ته شرک وايي نو زه چې په ديو امام پسي ځم ماستا په فتوه يو شرک وکړو او ته چې په څلورو پسي ځي نو تا خو بيا څلور شرکه وکړل.

دوهم جواب: مونږ وايو (تتبع الرخص او تلتفيق) اجماعاً حرام دی، چې په يوه مسئله کې په يو مجتهد پسي ځي او په بله مسئله کې د بل مجتهد په رايه عمل کوي. علامه ابن تيميه فرمايي: (فيكون في وقت يقلدون من يفسده وفي وقت يقلدون من يصححه بحسب الغرض والهوى ومثل هذا لا يجوز باتفاق الائمة) [مجموعة الفتاوى / ۳۲ / ص ۶۶ / مكتبة العبيكان].

يعني په داسې صورت کې به په يو وخت کې دهغه چاپسي روان وي چې دده اصلاح به کوي او په بل وخت کې به دهغه چاپسي روان وي چې دده افساد به کوي او د ټولو امامانو په اتفاق سره دا کار حرام دی.

همدارنگه ليکي چې: لان ذلك يفتح باب التلاعب بالدين وفتح للذريعة الى ان يكون التحليل والتحریم بحسب الهوى، ولو جاز هواه، ويتخير بين التحليل والتحریم والواجب والجواز، وذلك يؤدى الى انحلال ربقة التكليف، بخلاف العصر الاول فانه لم تكن المذاهب وافيها باحكام الحوادث مهذبة فعلى هذا يلزمه ان يجتهد في اختيار مذهب يقلده على التعيين [شرح المذهب / فصل في اداب المستفتي / ج ۱ / ص ۸۸ / دار الفكر بيروت].

په يوه مسئله کې ديو امام پسي او په بله مسئله کې د بل امام پسي روانېدل په دين باندې لوبې دي، او ددې لپاره ذرېعه ده چې هر سړى تحليل او تحریم د خپل خواهش تابع کړي. او که چېرته دا جايز

شي چي د هر سري چي د هر مذهب کومه مسئلہ خوښه وي په هغې دى عمل کوي نو بيا به يو سري په يوه مسئلہ کې د يو مذهب د رخصت او په بله مسئلہ کې به د بل مذهب په رخصت پسې گرځي او د حلالو او د حرامو، د جايزو او د ناجايزو په منع کې به په خپل خواهش يو طرف خوښوي. او داسې کار کول د مکلفيت څخه خارجېدلو ته مفضي کېږي. په خلاف د عصر اول څخه، چې هلته به غير مجتهد په يوه مسئلہ کې د يو مجتهد او په بله مسئلہ کې به د بل مجتهد پسې تللو، ځکه چې هلته مذهبونه مدون نه وو او په هر مذهب کې به د ټولو حوادثو حل نه پيدا کېده، نو له دې امله په هر سري لازمه ده چې د يو معين مذهب په غوره کولو کې کوښښ وکړي.

همدارنگه علامه شاطبي رحمه الله فرمايي: (ومتى خیرنا المقلدين فى مذاهب الاثمة لينتقوا منها اطيبها عندهم لم يبق مرجعاً الا اتباع الشهوات فى الاختيار وهذا مناقض لمقصد وضع الشريعة).
[الموافقات / ج ۴ / ص ۸۲ / المسئلة الثالثة فى بيان ان الشريعة كلها ترجع الى اقوال، واحدة فى الفروع / مكتبة محمد على صبيح ازهر].

هر کله چې مونږ مقلدينو ته اختيار ورکړو چې د هر مذهب څخه د خپلې خوښې مطابق مسئلې راټولې کړي، نو بيا به د مسلمانانو له پاره بله مرجع پاتې نه شي، ماسوا د اتباع د خواهش څخه اودا کار د مقصد د وضع د شريعت سره نقيض دى.

همدارنگه علامه شاطبي رحمه الله فرمايي چې: (وقد حکى ابن حزم الاجماع على ان ذلك (اي تتبع الرخص فى المذاهب) فسق لا يحل [الموافقات / ج ۴ / ص ۸۴ / المسئلة الثالثة]. يعنى ابن حزم رحمه الله په دې باندې اجماع رانقل کړې ده چې په مذهبونو کې آسانه آسانه مسئلې راټولول فسق او حرام دى.

علامه مناوي رحمه الله فرمايي: (ان مثل هذه الالتزامات لكف الناس عن تتبع الرخص). [فتح القدیر / ج ۱ / ص ۴۰۳ / مكتبة نزار مصطفى باز]. يعنى په خاصو خاصو مذهبونو باندې د پابندۍ لازمولى دې له پاره دي چې خلک د رخصتونو له لټولو څخه رابند کړو.

دریم جواب: دا دروغ دی چې ته وائي چې زه د خلورو واپو امامانو پسي ځم: که نه نو ته د هدايي ياد يوبل کتاب د يوې صفحي يا د دوه صفحو په لسو يا شلو مسئلو کې خلور واره مذاهب بيان کړه او بيا چې په کوم پسې ځي د هغه وجه د ترجيح راته وښايه (ديده بايد).

(۱۷) پوښتنه: د چا تقلید واجب دی؟

جواب: په اجتهادياتو يعنې غير واضحو مسایلو کې د مجتهد تقلید واجب دی. (۱)

مقلدين چې د مجتهد په بيان شوي مسئله عمل وکړي نو داسې دې نه وايي چې داد فلان امام خپله ذاتي رايه ده بلکې داسې دې وايي چې فلانی امام ته د الله ﷻ او د رسول الله ﷺ مراد داسې ښکاره شوی دی. کَمَا يُقَالُ الْقِيَاسُ مظهرٌ لَمْ تُثْبِتْ (۲)

يعنې په قياس باندې مسائل نه جوړېږي، بلکې په قرآن او په سنت کې چې کوم مسائل پټ دي، نو مجتهد يې د اصولو شرعيه ووپه مدد سره را ظاهر وي، لکه کوهي ويستونکی چې اوبه نه راپيدا کوي، بلکه الله ﷻ چې کومې اوبه د زمکې لاندې پټې کړي دي هغه را ښکاره کوي.

اوس مجتهدينو ته شريعت ساز ويل داسې جهالت دی، لکه د کوهي وېستونکي ته چې خالق الماء ويل جهالت دی، لکه څرنگه چې د حساب د قواعدو څخه کوم جواب راوړي دېته د حساب جواب وايي، د حساب ځان ذاتي رايه ورته نشي ويل کيدای. نو همدارنگه د فقهي په کتابونو باندې عمل کول د الله ﷻ او د رسول الله ﷺ د حکم منل دي، ځکه ټول مجتهدين اعلان کوي چې مونږ اول فيصله په کتاب الله کوو که هلته پيدانه شوه بيا يې په سنت د رسول الله ﷺ کوو، که هلته پيدانه شوه بيا يې د صحابه وو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ په اجماع کوو، که هلته پيدانه شوه بيا پکې اجتهاد کوو، کما قاله الامام ابو حنيفه رَحِمَهُ اللَّهُ (۳).

۲ - نورالانوار ص ۲۲۸.

۳ - عقود الجبان ص ۷۲ و ص ۷۶ تاريخ بغداد ج ۳ ص ۳۳۹.

(۱۸) پوښتنه: تقلید په څا واجب دی یعنې مقلد به څوک وي؟

جواب: علامه امدی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: (والعالمی ومن لیس له اهلیة الاجتهاد وان کان محصلاً لبعض العلوم المعتمدة فی الاجتهاد یلزمه اتباع قول المجتهدين والأخذ فتواه عند المحققين من الاصولیین ومنع من ذلك بعض معتزلة البغدادیین (۱).

ترجمه: یعنې د علومو دینیه وسره نابله او هغه څوک چې علوم دینیه ئی حاصل کړي وي لکن داجتهاد هلیت پکې نوي په هغه باندې دمجتهد تقلید واجب دی، مفتی صدرالدین چې دنواب صدیق حسن خان استاذ ی لیکي چې (وشخصی عامی بلکه عالم رانیز که بمرتبہ اجتهاد نه رسیدہ باشد تقلیدیکی ازمجتهدان اجب است). تنبیه الضالین ص (۴۵)

۴۵. علامه نورالدین علی بن عبد اللہ بن احمد السمهودی الحسینی الشافعی رحمه الله لیکي چې: یجب التقليد علی من لم یبلغ رتبة الاجتهاد المطلق، عامیا محضاً او غیره، ولو بلغ رتبة الاجتهاد فی بعض سایل الفقه او بعض ابوابه کالفرائض قلد فیما لا یقدر علی الاجتهاد فیہ، بناء علی القول بتجزء الاجتهاد هو الراجح، وقلد مطلقاً بناءً علی المرجوح وهو أنه لا یتجزأ. عقد الفرید فی احکام التقليد (۴۵) څوک چې جتهاد مطلق مرتبې ته نه وي رسیدلی په هغه باندې تقلید واجب دی بیا برابره خبره ده چې خالص عامی وي او اصطلاحی علوم یی حاصل کړي وي او که یو سړی په بعضی مسایلو فقهیه وو کې مجتهد وي او په بعضو رو کې نه وي، نو بیا په دې کې اختلاف دې مرجوح قول دادی چې په اجتهاد کې تجزیه نه راځي لهذا دا به هم ټولو مسایلو کې تقلید کوي او راجح قول دادی چې په اجتهاد کې تجزیه راځي لهذا داسې سړی به په هغو سایلو کې تقلید کوي په کومو کې چې مرتبې داجتهاد ته نه وي رسیدلی، او د عقد الفرید په تعلیق کې لیکي: قال الحافظ الذهبي رحمۃ اللہ علیہ فی سیر اعلام النبلاء (۱۸-۱۹۱) عند ذکر ترجمة ابن حزم بعد نقل له (انا اتبع الحق، واجتهد، ولا اتقید بمذهب) من بلغ رتبة الاجتهاد، وشهد له بذلك عدة من الأئمة یسع له ان یقلد کما ان الفقیه المبتدی، والعالمی الذی یحفظ القرآن او اکثر منه لایسوغ له الاجتهاد بده، فكیف یجتهد؟ وما الذی یقول؟ وعلام یبني؟ وكيف یطیر ولما یریش؟ عقد الفرید ص (۵۰)

خلاصه: دا چې ابن حزم رحمۃ اللہ علیہ فرمایلي دي چې زه د حق تابعداري کوم او اجتهاد کوم او د یو مذهب پابندي نه کوم، نو علامه ذهبي په ده باندې اعتراض کوي چې: څوک چې مجتهد وي او دده په

مجتہد والی باندی اما مان شاهی و وایی نو دده لپاره د تقلید گنجایش نشته لکه د مبتدی فقیه لپاره او دهغه عامی لپاره چې ټول قرآن یې یادوي او یا اکثر قرآن یې یادوي هیڅکله اجتهاد کول نه دي جایز او داسې سړی به څرنگه اجتهاد کوي؟ څه به وایی؟ په څه شي باندې به بنا کوي؟ او چې تراوسه پورې وزرې نه لري نو څرنگه به اوليزي؟ ص ۵۵)

وفي شرح جمع الجوامع رحمه الله والاصح أنه يجب على العاى وغيره ممن لم يبلغ رتبة الاجتهاد التزام مذهب معين من مذاهب المجتهدين الخ (خلاصة التحقيق في بيان حكم التقليد والتلفيق ص ۶، ط استنبول تركيا) وفي الملل والنحل واما العاى فيجب عليه تقليد المجتهد الخ (كتاب الملل والنحل للعلامة ابو الفتح محمد بن عبد الكريم الشهرستاني ص ۱۸۶ ج ۱، حكم الاجتهاد والتقليد الخ ط مكتبة الانجلو المصرية)

خلک په درې قسمه دي:

اول: مجتهدین، چې په دین کې ترېنه په اولوالالباب، فقهاء، اهل استنباط، او اولو الابصار سره تعبیر کېږي. دوي ته الله تعالی حکم کوي: **فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ** ای دبصیرت خاوندانو قیاس وکړئ ددې حکم مطابق په مجتهد باندې اجتهاد واجب دی.

دویم: هغه خلک دي چې دا جهاد اهل نه دي، هغوی ته الله **عَلَّاهُ** حکم کوي: **فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ**. یعنې که تاسو نه پوهېږئ نو د اهل ذکر (مجتهدینو) څخه پوښتنه وکړئ.

صاحب د توضیح فرمایي: الاستفتاء طلب الحكم الشرعي هكذا في كنز اللغات فيكون مرادنا للتقليد في علم الاصول. نو تقلید په هغه چا واجب دی چې څوک خپله قیاس او اجتهاد نه شي کولی.

دریم قسم: هغه خلک دي چې نه پکې خپله دا جهاد اهلیت شته او نه د مجتهدینو تقلید کوي ددوی په باره کې الله **عَلَّاهُ** فرمائي: **أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ** دا خلک د چارپایانو څخه هم بد تر دي.

باسم خلك به په قبر کې د قيامته پورې ملائکې په گرزونو باندې وهي او ورته وايي به: (لَا دَرَيْتَ
لَا تَلَيْتَ) (۱).

نه خپله صاحب د درايت او پوهې وې او نه دې دکوم صاحب درايت او پوهې تقليد کړی دی، يعنې
مجتهد وې او نه مقلد وې او چې کله د قبرونو څخه را اوچت شي الله جل جلاله به يې سیده د جهنم په لور
ران کړي، او دوي به چيغې وهي: لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ.

که مونږ (د عقل والا وو مجتهدينو خبره) اورېدی (تقليد مو کولای) یا خپله صاحب د عقل
مجتهد (وی نو نن به په دوزخ کې نه سوزېدو ځکه د نجات دوه لارې دي، یوه دا چې انسان خپله مجتهد
ي، دوهمه دا چې د بل مجتهد مقلد وي. (تفسير عزيزي او تفسير حقاني) علامه سمهودي رحمه الله
مايي چې: وقال قوم من القدرية: يلزم العوام النظر في الدليل او اتباع الامام المعصوم وهو باطل
جماع الصحابة فانهم كانوا يفتون العوام، ولا يأمرونهم بنيل درجة الاجتهاد، كما هو معلوم
ضرورة والتواتر عنهم، (العقد الفريد ص ۵۶) يعنې قدریه (چې نبي صلی الله علیه وسلم ورته ددې
مجبوس ویلي دي هغوي) وايي چې په عوامو يعنې غیر مجتهدينو باندې لازم ده چې يادې په
سئله باندې وروسته د نظر فی الدليل څخه عمل کوي او يادې د معصوم امام پیروي کوي او د قدریه وو
خبره په اجماع د صحابه وو باندې باطله ده، ځکه چې صحابه وو رضی الله عنهم به عوام ته فتوی
رکولې او ددې امر به یې ورته نه کولو چې ځانونه مرتبې د اجتهاد ته ورسوي لکه څرنگه چې دا خبره په
اهله او په تواتر سره ثابت ده.

(۱۹) پوښتنه: د مجتهد او د مفتي شرائط کوم دي؟ او ایا مجتهد د بل چا تقليد

کولی شي؟ او ایا مقلد فتوی ورکولی شي؟

جواب: مخکې د تقليد د وجوب لپاره په قرآني دلايلو کې د دريم دليل لاندې يو څه تفصيل شوی
دی، يو څه بيان به دلته هم وکړو، د اجتهاد پنځه شرائط دي ۱- بقدر الضرورة معرفة اللغة العربية ۲-

معرفة تفسير القرآن خصوصا ما يتعلق بالاحكام ۳- معرفة الاحاديث بمتونها واسانيدھا واحوال الرواة ۴- معرفة مواقع اجماع الصحابة والتابعين وتبع التابعين، ۵- معرفة مواضع الاقيسة ووجوه القياس، قال الامام فخر الاسلام على بن محمد البزدوى الحنفى رحمه الله اما شرطه اى الاجتهاد فان يحوى علم الكتاب بمعانيه وعلم السنة بطرقها ومتونها ووجوه معانيها وان يعرف وجوه القياس آ، (كنز الوصول الى معرفة الاصول المسمى به اصول البزدوى ص ۲۷۸، باب معرفة احوال المجتهدين، ط، مير محمد كتب خانہ كراچى)

وفى الملل والنحل وشرائط الاجتهاد خمسة ۱- معرفة قدر صالح من اللغة بحيث يمكنه فهم لغات العرب والتميز بين الالفاظ الوضعية والاستعارية والنص والظاهر والعام والخاص والمطلق والمقيد والمجمل والمفصل وفحوى الخطاب ومفهوم الكلام وما يدل على مفهومه بالمطابقة وما يدل بالتضمن الخ ۲- ثم معرفة تفسير القرآن خصوصا ما يتعلق بالاحكام الخ ۳- ثم معرفة الاخبار بمتونها واسانيدھا والاحاطة باحوال النقلة والرواة الخ ۴- ثم معرفة مواقع اجماع الصحابة والتابعين وتبع التابعين من السلف الصالحين حتى لا يقع اجتهاده فى مخالفة الاجماع ۵- ثم التهدى الى مواضع الاقيسة وكيفية النظر والتردد فيها الخ (الملل والنحل للعلامة عبدالكريم الشهرستانى ص ۱۸۰ ج ۱، الباب السابع بيان شرائط الاجتهاد، ط مكتبة الانجلو المصرية)

وفى الانصاف: وَاعْلَمْ أَنَّ الْمُجْتَهِدَ الْمُطْلَقَ مِنْ جَمْعِ خَمْسَةِ مِنَ الْعُلُومِ قَالَ التَّوَوِي فِي الْمِنْتَاجِ وَشَرَطَ الْقَاضِي مُسْلِمٌ مُكَلَّفَ حَرِّ عَدْلٍ سَمِيعَ بَصِيرٍ نَاطِقٌ كَافٌ مُجْتَهِدٌ وَهُوَ أَنَّ يَعْرِفَ مِنَ الْقُرْآنِ وَالسُّنَنِ مَا يَتَعَلَّقُ بِالْأَحْكَامِ وَخَاصَهُ وَعَامَهُ وَمَجْمَلَهُ وَمَبِينَهُ وَنَاسِخَهُ وَمَنْسُوخَهُ وَهَثَوَاتِ السُّنَنِ وَغَيْرَ وَالتَّوَصَّلَ وَالْمُرْسَلَ وَحَالَ الرِّوَاةِ قُوَّةَ وَضَعْفَا وَلِسَانَ الْعَرَبِ لُغَةً وَنَحْوًا وَأَقْوَالَ الْعُلَمَاءِ مِنَ الصَّحَابَةِ فَنَ بَعْدَهُمْ اجْتِمَاعًا وَاخْتِلَافًا وَالْقِيَاسَ بِأَنْوَاعِهِ (الانصاف فى بيان سبب الاختلاف لشاه ولى الله الدهلوى رحمته الله ص: ۵۱، باب تحكية حال الناس قبل المائة الرابعة. الخ، ط: هيئة الاوقاف لاهور).

دامام بخارى رحمه الله د استاد امام احمد رحمه الله شخه چا پوښتنه وکړه چې دمفتي شرايط کوم دي؟

هغه ورته و فرمايل (۱) اول د قرآن كريم پوره علم (۲) دوهم كم از كم د څلورو لاکهو احاديثو صحيحه و و علم (۳) درېيم د صحابه و و او د تابعينو په فتو و باندې پوره بصيرت، په چا کې چې دا درې واړه صفات وي هغه په خپل اجتهاد باندې فتوی ورکولی شي والا فلا (۱).

نوپه چا کې چې د اصفا ت نه وي هغوي دې دېل چا څخه فتوی غواړي او دېل مجتهد تقلید دې کوي.
۲- امام ابو حفص رحمته الله علیه فرمايي چې کله زه په جامعہ منصور کې مفتي مقرر شوم نو محدث ابو اسحاق راته وويل: چې آيا تاته د څلورو لاکهو احاديثو شرط معلوم دی، ما ورته وويل چې هو، هغه راته وويل چې څلور لاکه احاديث دې ياد دي؟

ما ورته وويل: چې نه، هغه راته وويل چې کله تاته څلور لاکه احاديث ندي ياد نو بيا څرنگه فتوی ورکوي؟ امام ابو حفص رحمته الله علیه ورته و فرمايل چې زه په خپل قول فتوی نه ورکوم بلکې زه د داسې مجتهد په قول فتوی ورکوم چې د څلورو لاکهو څخه يې هم زيات احاديث ياد وو، يعنې د امام ابو حنيفه رحمته الله علیه په قول فتوی ورکوم (۱).

۳- د امام بخاري رحمته الله علیه استاذ الاستاذ او د امام احمد رحمته الله علیه استاذ امام شافعي رحمته الله علیه فرمايي:
هېچاته نه دي روا چې د الله جل جلاله په دين کې فتوی ورکړي مگر دا چې د قرآن عالم وي، د ناسخ او د منسوخ د محکم او د متشابه پوره علم ورسره وي، دمکي او د مدني سورتونو څخه پوره خبروي؛
او د احاديثو په باره کې هم د دې ټولو خبرو علم ورسره وي، د دې سره سره په علم لغت او شعر کې هم بصيرت تامه ولري، د علماؤ اختلاف او دلائل د اختلاف ورته پوره معلوم وي، د چاسره چې دا علم نوي هېڅ کله ورته فتوی ورکول ندي روا (۲)

۱- اعلام الموقعين بحواله قواعد في علوم الفقه ص ۵
۲- اعلام الموقعين ج ۱ / ص ۴۵ فصل في كلام الأئمة في ادوات الفتيا
۳- اعلام الموقعين ج ۱ ص. شروط الافتاء عند العلماء (الفقيه والمتفقه للخطيب ص ۱۰۶۸ والعقد الفريد للامام السمهودي

۴- دامام بخاري رحمه الله مشراستاذ امام مالک رحمه الله فرمايی: ماتر هغې پورې فتوی نه ورکولې ترڅو چې اویا شیو خوراته وویل چې ته دفتو واهل یې (۱)

ددې اقوالو څخه معلومېږي چې هر سړی مفتی او مجتهد نه شي کیدای، فخر الاسلام بزدوي رحمه الله فرمايی: اما شرطه فان یمحي علم الکتاب بمعانيه وعلم السنة بطرقها ومتونها ووجوه معانيها، وان يعرف وجوه القياس (۲)

په نن زمانه کې خو دلامذهبه جاهلانو څلور حدیثه هم ندي یاد، او دعوه یې دومره غټه وي چې اجتهاد خو په ځای پرېږده دمجتهدینو څخه هم ځان لوړ حسابوي او په مجتهدینو تهمتونه لگوي (نغوذ بالله من الجهل المركب) دداسې سړي لپاره په خپل قول فتوی ورکول حرام دي، امام نووي رحمه الله فرمائي (قالوا فاما من ليس باهل للحكم فلا يحل له فان حكم فلا اجر له بل هوائم ولا ينفذ حكمه سواء وافق الحق ام لا لان اصابته اتفاقية). مسلم ج ۲/ ص ۷۶.

او ددوهم سوال جواب دادی چې: مجتهد مطلق چې په یوه مسئله کې اجتهاد وکړي نو پدې مسئله کې ورته دبل چا تقلید حرام دی، علامه سمهودي رحمته الله فرمايی چې: واما من بلغ رتبة الاجتهاد المطلق، فان كان قد اجتهد في الحكم وظنه حرم عليه ان يقلد فيه غيره اتفاقا (العقد الفريد ص ۵۸) او که اجتهاد یې پکې نه وي کړي نو پدې کې اختلاف دی، بعضې ورته په دې صورت کې هم حرام وایي او بعضې ورته جایز وایي او بعضې وایي چې صرف قاضي ته جایز دي، او بعضې وایي چې دا علم تقلید ورته جایز دی او بعضې وایي چې دوخت دکمبود په وخت کې ورته جایز دی او بعضې وایي چې دخپل عمل لپاره ورته جایز دی لکن بل چاته دفتوی ورکولو لپاره ورته ندی جایز علامه سمهودي رحمته الله فرمايی چې: تحريم التقليد عليه ايضا لتكنه من الاجتهاد فيه الذي هو اصل التقليد ولا يجوز العدول عن الاصل الممكن الى بدله كما في الوضوء والتيمم، والثاني الجواز لعدم علمه

۱ - اعلام الموقعين ج ۱ ص شروط الافتاء عند العلماء

۲ - كنز الاصول الي معرفة الاصول ۷۸۲.

بذلك الحكم حينئذ وحكى عن سفيان واحمد، واسحق القول به والثالث الجواز القاضي، لحاجته الى فصل الخصومة المطلوب انجازه، بخلاف غيره والرابع يجوز تقليده لا علم منه لرجحانه عليه بخلاف المساوي والادنى وعبر بعضهم بقوله: لا يقلد المجتهد الاصحابيا ويتعين الارجح منهم فان استؤوا تخير، والخامس يجوز عند ضيق وقت مايسأل عنه كالصلوة الموقته بخلاف ما اذا لم يضيق والسادس يجوز له في خاصة نفسه دون مايفتى به غيره.

او ددريم سوال جواب دادى چې: امام سمهودي رحمته الله عليه په دې کې هم اختلاف را نقل کړى دى يو ټولې دايکلى دى چې: يجوز للمقلد الافتاء وان لم يكن قادراً على التفرع والترجيح لانه قلنا لما يفتى به عن امامه وان لم يصرح بنقله عنه، قال شيخنا محقق العصر الجلال المحلي عقب حكايته (وهذا هو الواقع في الاعصار المتأخرة) انتهى، البدر الطالع ج ٤، ص ١٦٣) العقد الفريد ص ٧٩ او چا چې منع کړې ده نو دهغوي دقول لپاره يې داسې توجيه ليکلې ده چې: قلت وسيأتي آخر كلام (شرح المذهب) الذي نقله عن ابن الصلاح ان معنى القول بمنعه ان لا يذكره على صورة من يقوله من عند نفسه بل يضيفه الى امامه الذي قلده، (العقد الفريد ص ٧٩)

(٢٠) پوښتنه: غير مقلدين خو وايي چې مونږ عالمان يو او تقليد د جاهلانو لپاره دى؟

١- جواب: تقليد به غير مجتهد کوي او نن سبا ټول غير مجتهدين دى، که يو څوک ځان ته مجتهد وايي نو په پخپل مجتهد والي به دليل شرعي پيش کوي چې قران، سنت، اجماع او قياس دى دامام ابو حنيفه رحمه الله مجتهد والي خو په اجماع د مجتهدينو ثابت دى.

٢- جواب: دوي جاهلان مرکبان دي، يعنې مجتهدين ندي او په دې هم خبر نه دي چې مونږ مجتهدين نه يو.

آنکس که نداند ونداند که نداند درجهل مرکب ابد الدهر بماند

دغير مقلدينو دشيخ الكل، دغير مقلدیت دباني، نذیر حسین دهلوي دعلم داحال وو چې
(معیار الحق) په نوم کتاب یې لیکلی دی او یو څو لاندې خبرې یې ولولئ!

۱. شاه ولی الله رحمۃ اللہ علیہ ته يې د يو کتاب نسبت کړی (القول السديد) چې د ادهېڅ کله د شاه ولي الله رحمۃ اللہ علیہ کتاب ندی (معیار الحق ص ۵۳).

۲. د امام ابن خلکان ابن حجر عسقلاني، او د امام نووي، په عباراتو کې يې دومره قطع او برید کړی دی، چې ورته حیران به شي، مطلب يې صرف دادی چې امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ د تابعیت څخه وباسي، حالانکه دا ټول د امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ د تابعیت قائل دي.

۳. د معیار الحق په (۲۶) صفحه کې لیکي چې (قتادة سائل ته وویل چې امام بخاري امام احمد پوه کړو) حالانکه امام بخاري د قتادة د وفات څخه (۴۲) کاله وروسته پیدا شوی دی.

۴. په (ص ۲۱۹) کې يې دا الفاظ نقل کړي (سَارِمَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةِ) او ددې په ترجمه کې يې لیکلي دي چې (دو تین کوس مسافت چلیس) یعنې دوه درې کوسه مزل يې وکړو، حالانکه یو کوس درې میله دی.

۵. یو راوي دی سلیمان بن مهران الاعمش نومېږي، د صحاح سته وواجماعي شیخ دی، ددې لپاره چې دا ضعیف ثابت کړي سلیمان بن ارقم يې ترېنه جوړ کړی دی (معیار الحق ص ۲۲۵).

۶. د خالد بن حارث څخه يې خالد بن مخلد جوړ کړی دی.

۷. د یو حدیث څخه د انکار لپاره يې د اسامه بن زید اللیثي څخه اسامه بن زید العدوي جوړ کړی دی.

افسوس په دې کم استعداد هم ځانته مجتهد وایي، ددوي د شیخ الكل د حال دی.

غیر مقلدینو چې څومره کتابونه لیکلي دي په ټولو کې خیانت، تحریف او د دروغو حوالې دي، صحیح ته ضعیف او ضعیف ته صحیح وایي.

که ددې څخه خالي کتاب ددوي چار او بنودلو زما له طرفه ورته لس زره دیناره انعام دی، دا گزاد او میدان، زموږ په زمانه کې د غیر مقلدینو شیخ الكل نیاز محمد مشهور په امین الله پشاور د فرج او پونډۍ فرق نشي کولی.

ده یو کتاب لیکلی دی په نامه د (التحقیق السدید فی مسئله التقلید) یعنې د تقلید حقیقت، پدې کتاب کې يې په حنفي فقه (۱۳۳) اعتراضونه کړيدي، چې د هر اعتراض مطالعہ يې د جهل او حماقت

مظاهره ده، يوه ډېره خندونكې نمونه يې داده چې ماتن د هدايې فرمايي چې: فان صلت وربع ساقها مكشوف تعيد الصلوة الخ ج ۱ ص ۸۸. وفي بعض النسخ ص (۹۲).

يعني كه په مانځه كې د ښځې څلورمه حصه د پوندۍ ښكاره شوه دامام صاحب په نيزيې مونځ نه كېږي، او دامام ابو يوسف په نيزه كې د پوندۍ اكثره حصه پټه وه مونځ يې كېږي، هدايه: ج (۱) ص (۸۸) او وروسته په شرحه كې ليكي چې (والعورة الغليظة على هذا الاختلاف) يعني په عورة غليظة كې هم همدغه اختلاف دی چې دامام صاحب په مذهب كې رېعه ښكاره شي مونځ ئې نه كېږي او دامام ابو يوسف صاحب په مذهب كې اكثرېت وو مونځ ئې كېږي او نياز محمد لا مذهب ليكلي دي چې: په فقه كې راځي لكه هدايه ج (۱) ص (۹۳) چې د زنانه څلورمه حصه فرج او دامام ابو يوسف په نزد چې نيم فرج ښكاره شي مونځ يې كېږي. (التحقيق السديد ۱۲۳ مسئله ص ۲۴۲ دريم چاپ و ۴۱۰ پنځم چاپ) نو امام صاحب پوندۍ او عورة غليظه كې تعيد الصلوة ويلي دي او دې لامذهب فرج ذكر كړی دی او كېږی ئې ورسره ويلي دي.

(۲) د مشكوة يوه شرحه يې ليكلي ده په نامه د الحق الصريح په هغې كې يې د باب الايمان بالقدر د اتم نمبر حديث په تشریح كې د دوهم جواب لاندې ليكلي دي چې (انبياء هم كوي او هم زناده) نو پيغمبران زنا كوي (معاذ الله).

په شرح الوقايه كېنې عبارت داسې دی چې، الوضوء ليس بعبادة مقصودة ج ۱/ ص ۶۵. نو نفی قيدته متوجه ده يعنې اودس عبادة دی خو غير مقصود دی او دې لامذهب اعتراض كړی دی چې په شرح وقايه كې راځي چې اودس عبادت ندی. التحقيق السديد، ص ۲۰۷ دريم نمبر اعتراض نو دا جاهل پدې هم نه پوهيږي چې نفی قيدته متوجه كېږي.

(۲۱) پوښتنه: د تقلید څه حکم دی فرض دی که واجب دی که سنت دی او که

مباح دی او که حرام دی او که مکروه دی؟

جواب: مطلق تقلید واجب بالذات دی او شخصي تقلید واجب بالغیر دی، په سنه (۱۳۲۵) کې د حرمینو علماوو د دیوبند د علماوو څخه یو څو سوالونه وکړل، په هغې کې اتم نمبر او نهم نمبر سوال او جواب دا وو:

السوال: په تمامو اصولو او فرعو کې دیو امام تقلید د ائمه اربعه وو څخه صحیح دی او کنه؟ صحیح وي نو مستحب دی که واجب؟ او تاسو دکوم امام مقلدین یی؟

الجواب: پدې زمانه کې نهایت ضروري ده چې په څلورو امامانو کې دیو تقلید وشي بلکه واجب ده، ځکه مونږ تجربه کړېده چې د ائمه وو تقلید چا پرېښیدی او دخپل نفس او هو اتباع گرزېدلی دی، انجام یی الحاد او زندقیت شوی دی (نعوذ بالله منها).

له دې وجهې مونږ اوزمونږ مشائخ په تمامو اصولو او فروعو کې د امام المسلمین ابو حنیفه رحمۃ الله علیه مقلدین یو، الله تعالی دې په همدې مذهب مونږ ته مرگ هم په نصیب کړي، او د همدې مذهب په پیروانو کې دې زموږ حشر وکړي، امین (۱)

پدې باندې د دیوبند د څلېرویشتمو متقدمینو علماوو او وه دېرشو (۳۷) متاخرینو علماؤ دستخطونه دي.

ددې څخه وروسته پرې د حرمینو، دمصر، اودشام د علماوو تصدیقات دي. دغیر مقلدینو پنځ تن پاک هم په دې گویا دي.

لامذهبه نذیر حسین په معیار الحق بار دوم سنه (۱۳۲۹) هـ، ص (۴۲) کې لیکي چې په عامي باندې مطلق تقلید واجب او تقلید شخصي ورته مباح دی.

اولا مذهبہ محمد حسین بہا لوی سنہ (۱۳۳۸) ھ (اشاعۃ السنۃ) کی صفحہ (۱۲۶) لا مذهبہ ثناء اللہ امرتسری (۱۹۸۴) (اخبار اہل حدیث) کی، لا مذهبہ محمد ابراہیم سیالکوٹی سنہ (۱۹۵۶) کی تاریخ اہل حدیث صفحہ (۱۲۵) کی اولا مذهبہ سید محمد داود غزنوی پہ سنہ (۱۹۶۳) (داود غزنوی ص ۳۷۵) کی ہم دا خبرہ لیکلی دہ۔

(۲۲) پوئستنه: د تقلید د تارکینو څه حکم دی؟

یعنی بعضی خلک ځانته غیر مقلدین وایی، ددوی حکم څه دی، او غیر مقلد څه معنی ده؟

جواب: غیر مقلد دپته وایی چې نه مجتهد وي او نه دبل چا مقلد وي، کله مجتهد ته بد وایی، کله مقلد ته، لکه یو سړی چې نه امام وي او نه مقتدی وي، بلکې کله امام ته بد وایی او کله مقتدی ته.

حکم یې دادی چې: غیر مقلدین گمراهان دي او تعزیری ضروري دی.

شاه اسحق رحمۃ اللہ علیہ فرمایي: لیکه حقیقت مذاهب اربعه اند انکار اتباع ایشان کند آن کس ضال است (۱). یعنی څوک چې

دڅلورو مذاهبو حقانیت نه مني او ددوی د تقلید څخه انکار کوي هغه گمراه دی.

میا عبد الخالق رحمۃ اللہ علیہ د شاه اسحق رحمه الله شاگرد فرمایي: مرکز مقلد ایشان (مقلد اربعه) را مرکز بدعتی نماند

لغت زیرا که تقلید ایشان تقلید حدیث شریف است پس تبع حدیث را بدعتی گشتن ضلال و موجب کمال است (۲).

یعنی مقلدینو د مذاهبو اربعه ووته بدعتیان مه وایی! ځکه چې ددوی تقلید د سنتو تقلید دی او په

سنتو باندې عمل کونکي ته بدعتي ویونکي گمراه دی او تعزیری ضروري دی.

مفتي صدر الدين رحمۃ اللہ علیہ چې دلامذهبہ نواب صديق حسن خان استاد دی فرمايي: کسيکه مذهب يکی ازائمہ اختيار کند آن متبع سنت رسول صلی اللہ علیہ وسلم است، و شخصي عامي بلکې عالم رانيز که بمرتبہ اجتهاد نہ رسیده باشد تقلید يکی از مجتهدان واجب است.

وبالفعل مذاہب اربعہ از مجتهدين مشهور ومتواتر ومقبول ومدون ومنقول است، پس تقلید يکی از اين چهار ائمہ اختيار بايد کرد، ومنکران حقيقت مذاہب اربعہ وبدعت گويندگان تقلید ضال ومضل اند وهم (أَصْلُوْا كَثِيْرًا وَصَلُّوْا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيْلِ). (۱) يعنې څوک چې په دې مذاہبو اربعہ ووکې ديو مقلد وي هغه د سنت نبوي صلی اللہ علیہ وسلم تابعدار دی. نو په عام کس او غير مجتهد عالم باندي ديو مجتهد تقلید واجب دی.

وبالفعل مذاہب اربعہ دمجتهدينو مشهور متواتر، مقبول، مدون او متواتر دي، نو پکار دي چې پدوئ کې ديو تقلید اختيار شي، او څوک چې دمذاہبو اربعہ وو دحقانيت څخه منکروي او مقلدينوته بدعتي وايي نو داسې گمراه دی او نور خلک هم گمراه کوي، يعنې د (ضَلُّوْا وَاصْلُوْا) مصداق دی.

(۲۳) پوښتنه: په مذاہبو اربعہ وو کې کوم يو مذهب غوره دی؟

جواب: د ټولو ايمه و خدمتونه پخپل ځای د احترام قابل او منلې شوي دي، لکن د امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ فقه پدوي ټولو باندي راجحه ده.

۱- حضرت امام صاحب ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ رؤيۀ و روايۀ تابعي دي په خلاف د نورو ايمه وو چې هغوي تابعين ندي.

مشهور، پخوانی او ثقه مؤرخ امام ابو الفرج محمد بن اسحاق بن نديم رحمۃ اللہ علیہ، المتوفي ۳۸۵ هـ امام صاحب په باره کې فرمايي چې: وكان من التابعين لقي عدة من الصحابة. [فهرست: ص ۲۹۸ من تصنيف ۳۷۷ هـ]

امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ تابعی دی اود دپرو صحابہ ووسرہ یی ملاقات شوی دی، ملا علی قاری رحمۃ اللہ علیہ فرمایي چې دا خو یقینی ثابت دي چې امام صاحب بعضی صحابہ رضی اللہ عنہم لیدلي دي، لکن اختلاف پدې کې دی چې امام صاحب د صحابہ وورضی اللہ عنہم شخه احادیث روایت کړي دي او کنه؟ لکن معتمدہ خبره داده چې روایت کړي یی دي، وروسته لیکي چې امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ غت تابعی دی لکه څرنګه چې غتو غتو علماوو پدې تصریح کړې ده.

وقد ثبت رؤيته لبعض الصحابة، واختلف في روايته عنهم والمعتمد ثبوتها... (الی قوله) فهو من التابعين الاعلام كما صرح به العلماء الاعيان. [ذیل الجواهر ج ۲/ ص ۴۵۴].

د امام صاحب پیدا یست په اتیایمه هجری کې شوی دی. [جامع المسانید ج ۱ ص ۲۵، تذکره الحفاظ ج ۱ ص ۱۵۸]. [تهذیب التهذیب ج ۱۰ ص ۴۴۹]، [الجواهر المضیة ج ۱ ص ۲۷].

اودپرو صحابہ رضی اللہ عنہم د اتیایمی هجری شخه وروسته وفات شوي دي، حضرت واثله بن اثقع رضی اللہ عنہ په پنځه اتیایمه هجری کې وفات شوی دی. [تهذیب التهذیب ج ۱ ص ۱۰۱].

حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنه په ۹۳ هق کې وفات شوی دی. [تهذیب التهذیب ج ۱ ص ۳۷۹]. [تاریخ صغیر للبخاري ص ۱۰۱]، طبقات ابن سعد ج ۷ ص ۱۶.

حضرت محمود بن لبید رضی اللہ عنہ په ۹۶ هق کې وفات شوی دی. [تهذیب التهذیب ج ۱۰ ص ۶۶].

حضرت محمود بن الربیع رضی اللہ عنہ په ۹۹ هق کې وفات شوی دی. [تهذیب التهذیب ج ۱۰ ص ۶۳].

د حضرت هر ماس بن زیاد الباهلي رضی اللہ عنہ سره په یو سلو دوهمه کې د حضرت عکرمه بن عمار رضی اللہ عنہ ملاقات شوی دی نو دده وفات د یو سلو دوهمې شخه وروسته شو.

حضرت ابو طفیل عامر بن واثله رضی اللہ عنہ په ۱۱۰ هق کې وفات شوی دی. [تهذیب التهذیب ج ۵ ص ۸۲].

چې پدغه وخت کې امام صاحب د دیرشو کالوو و، دا مونږ د اختصار سره نیم درجن صحابه رضی الله عنهم و لیکل.

حضرت ابن حجر رحمته الله فرمایي چې (رأى أنساً رضي الله عنه). [تهذيب التهذيب ج ۱۰ / ص ۴۴۹] یعنی امام ابو حنیفه رحمته الله حضرت انس رضي الله عنه لیدلی وو، او علامه ذهبي فرمایي چې: رأى أنس بن مالك رضي الله عنه غير مرة لما قدم عليهم الكوفة. [تذكرة ج ۱ / ص ۱۵۸] یعنی امام ابو حنیفه رحمته الله خوځوځل حضرت انس و لیدلو چې کله یې کوفې ته تشریف راوړو.

علامه ابن سعد رحمته الله امام دارقطني رحمته الله خطیب بغدادی رحمته الله امام نووي رحمته الله، امام ابن عدی رحمته الله، علامه ذهبي رحمته الله، علامه سمعاني رحمته الله، علامه عراقی رحمته الله، حافظ ابن حجر رحمته الله، او امام سخاوي رحمته الله وغيرهم د امام ابو حنیفه رحمته الله په تابعي والي باندې متفق دي. وگورئ!

[بغدادی ج ۱۳ / ص ۳۲۴]، [تذكرة الموضوعات ص ۱۱۱] و [قانون الموضوعات ص ۲۳۶]، [جامع بيان العلم ج ۱ / ص ۴۵]. حافظ ابن کثير رحمته الله فرمایي چې: وذكر بعضهم أنه روي عن سبعة من الصحابة. [البداية والنهاية ج ۱۰ ص ۱۰۷].

د نمونې په شکل یو څو هغه روایات وگورئ چې امام صاحب رحمته الله د صحابه وورزی الله عنهم څخه روایت کړي دي. ابویوسف رحمته الله عن أبي حنيفة رحمته الله أنه قال: سمعت أنس بن مالك رضي الله عنه يقول: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: طلب العلم فريضة على كل مسلم.

وعن أبي داود الطيالسي عن أبي حنيفة رحمته الله أنه قال: ولدت سنة ثمانين، وقدم عبدالله بن أنيس الكوفة سنة أربع وتسعين وسمعت منه وأنا ابن أربع عشرة سنة يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: حبك للشيء يعني ويصم.

ابویوسف عن أبي حنيفة رحمته الله قال: ولدت سنة ثمانين وحججت مع أبي سنة ستة وتسعين وأنا ابن ستة عشر سنة فلما دخلت المسجد الحرام رأيت حلقة قلت لأبي حلقة: من هذا؟ قال حلقة:

عبدالله بن الجزء الزبیدی رحمۃ اللہ علیہ صاحب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فتقدمت فسمعتہ يقول سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم يقول: ومن تفقه في دين الله كفاه الله همه ورزقه من حيث لا يحتسب.

ابویوسف عن أبي حنيفة عن أنس بن مالك رضی اللہ عنہ عن النبي صلی اللہ علیہ وسلم قال: الدال على الخير كفاعله والله يحب اغائة اللهفان.

عن أبي سعيد عن أبي حنيفة رحمۃ اللہ علیہ أنه قال: سمعت واثلة بن الاسقع رضی اللہ عنہم يقول: سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم يقول: لا تظهرن شماتة لأخيك فيعافيه الله ويبتليك.

یحیی بن معین عن أبي حنيفة رحمۃ اللہ علیہ عن عائشة بنت عجرة رضی اللہ عنہا قالت: قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم أكثر جند الله في الأرض الجراد لا أكله ولا أحرمه. وگورہ: [جامع المسانید ج ۱ / ص ۸۷ ترص ۹۸ پوری].

(۲) حضرت امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ فقہی کمال یو منلی شوی حقیقت دی، حضرت امام الشافعی رحمۃ اللہ علیہ فرمایا چہ: الناس في الفقه عيال على أبي حنيفة رحمۃ اللہ علیہ. [تذکرہ ج ۱ / ص ۱۵۹].

علامہ ذہبی رحمۃ اللہ علیہ لیکي چہ: الامام الأعظم، فقیہ العراق، امام، متورع، عالم، عامل، فقیہ، متقی وکبیر الشان.

(۳) امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ فقہی اصول و ضوابط دیو شوری پہ ذریعہ باندی مرتب شوی او مدون شوی دی چہ ددی شوری رئیس امام ابو حنيفة رحمۃ اللہ علیہ وو، دوی بہ دپورہ بحث او مناظری شخصہ وروستہ مسئلہ لیکلہ.

علامہ خطیب بغدادی رحمۃ اللہ علیہ فرمایا چہ: کان أصحاب أبي حنيفة رحمۃ اللہ علیہ الذين يذكرونه ابویوسف، وزفر، وداؤد الطائي، واسد بن عمرو، وعافية الأودي، والقاسم بن معن، وعلي بن مسهر، ومندل، وجبان ابنا علي، وكانوا يخوضون في المسئلة فإن لم يحضر عافية قال أبوحنيفة رحمۃ اللہ علیہ: لا ترفعوا المسئلة حتى يحضر عافية فإذا حضر عافية، فإن وافقهم قال أبوحنيفة: أثبتوها، فإن لم يوافقهم قال

أبوحنيفة لا تثبتوها. [تاریخ بغداد ج ۱۲ / ص ۱۰۸]. د امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ بعضی ہفتہ اراکین د شوری چي امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ به ورسره د مسایلو مذاکره کوله دادی:

ابویوسف، زفر، داؤد الطایي، اسد بن عمرو، عافیه، قاسم، علي، مندل، جبان، نو کله به چي پدیر، مسئله بحث و شو نو که عافیه به پکې شریک وو، امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ به وفرمایيل چي: دا مسئله وليکئ او که عافیه به نه وو شریک نو امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ به وفرمایيل چي: دا مه ليکئ ترڅو چي عافیه رحمۃ اللہ علیہ نو ي راغلي، نو عافیه به چي کله راغلو او ددوی سره به موافق شو نو امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ به وفرمایيل چي: اوس يي وليکئ او که موافق به نه شو نو امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ به فرمایيل چي: دا مسئله مه ليکئ.

امام صدر الأئمه ليکي چي: فوضع أبوحنيفة رحمۃ اللہ علیہ مذهبه شوري بينهم ولم يستبد فيه بنفسه دونهم، اجتهاداً منه في الدين، ومبالغة في النصيحة لله ورسوله والمؤمنين، فكان يلتقي مسئلة مسئلة ويسمع ما عندهم، ويقول ما عنده وينظرهم شهراً أو أكثر من ذلك حتى يستقر أحد الأقوال فيئان يثبتها أبو يوسف رحمۃ اللہ علیہ في الأصول حتى أثبت الأصول كلها. [مناقب موفق ج ۲ / ص ۱۳۳].

امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ خپل مذهب د شوری په طریقہ جوړ کړو او د احتیاط او د الله تعالی د دین اړه مؤمنانو د خیر خواهي له وجې به يي هيڅ مسئله د مشورې څخه بغير نه ليکله نو په يوه مسئله به يي میاشت او څه د پاسه میاشت مشوره او مناظره کوله، ترڅو چي په يوه رایه به اتفاق راغلو، نو امام ابویوسف رحمۃ اللہ علیہ به هغه په اصولو کې وليکله تردې چي ټول اصول منضبط شول.

او که امام ابویوسف رحمۃ اللہ علیہ به عجله وکړه نو امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ به ورته فرمایيل چي: لا تكتب كل ما تسمع مني، فأني قد أرى الرأي اليوم وأتركه غداً وأرى الرأي غداً وأتركه في غده. [مقدمة نصب الرأيه ص ۳۱].

زما، څخه هره اورېدلي خبره مه ليکه، ځکه چي زه نن يوه خبره کوم او سبا ته يي پريږدم او سبا يوه خبره کوم او بل سبا ته يي پريږدم.

د امام بخاری رحمہ اللہ استاذ امام عبد اللہ بن المبارک رحمہ اللہ فرمایا ہے: ددی شوری مجلس تہ یوہ ائمہ مسئلہ پیش شوہ، فخاصوا فیہا ثلاثۃ اَیام بالغداۃ والعشی۔ [مناقب موفق ج ۲ ص ۵۴]۔
 نو ددی مجلس علما و و پکی درې شواروزہ غور او خوض وکړو۔ اذا وقعت لهم مسئلة یدیرونها
 حتی یضیئونها، [مناقب کردی ج ۲ / ص ۳]۔ کله به چې دې مجلس تہ مسئلہ مخې تہ راغله نو پوره پوره
 به یې تاو راتا و کړه تردې چې ښه به واضحه شوہ۔

فی مقدمة اعلاء السنن، وحكى الحافظ ابن مندة بسنده الى الأعمش انه جاءه رجل فسأله عن
 مسألة فقال عليك بأهل تلك الحلقة فانهم اذا وقعت لهم مسألة لا يزالون يديرونها حتى يضيئوها،
 يعني حلقة ابي حنيفة رحمه الله تعالى آه وروى الخطيب البغدادي بسنده عن ابن كرامة قال كنا
 عند وكيع بن الجراح يوما فقال رجل اخطاء ابو حنيفة رحمه الله فقال وكيع كيف يقدر ابو حنيفة
 رحمه الله ان يخطئ وعنده مثل ابي يوسف وزفر، ومحمد في قياسهم واجتهادهم ومثل يحيى بن زكريا
 بن ابي زائدة وحفص بن غياث وحبان ومندل ابن علي في حفظهم للحديث ومعرفتهم به والقاسم
 بن معن في معرفته باللغة العربية وداود بن نصير الطائي وفضيل بن عياض في زهدهما وورعهما
 من كان اصحابه هؤلاء او جلسائه لم يكن ليخطئ وان اخطأ رده الى الحق آه وروى الطحاوي
 بسنده الى اسد بن الفرات، قال كان اصحاب ابي حنيفة الذين دوتوا الكتب اربعين رجلا، فكان في
 العشرة المتقدمين ابو يوسف وزفر وداود الطائي واسد بن عمرو ويوسف بن خالد السمطي ويحيى بن
 زكريا بن ابي زائدة وهو الذي كان يكتبها لهم ثلاثين سنة آه (مقدمة اعلاء السنن، قواعد في علوم
 الحديث ص ۳۳۰، ج ۱۹، ابي حنيفة امام ثقة حافظ الخ، ط، ادارة القرآن كراچی)

وفي الشامية ونقل، ط، عن مسند الخوارزمي ان الامام اجتمع معه الف من اصحابه اجلهم
 وافضلهم اربعون قد بلغوا حد الاجتهاد فقربهم وادناهم وقال لهم اني الجمت هذا الفقه واسرجته
 لكن فاعينوني فان الناس قد جعلوني جسرا على النار فان المنتهى لغيري واللعب على ظهري فكان
 اذا وقعت واقعة شاورهم وناظرهم وسألهم فيسمع ما عندهم من الاخبار والاثار ويقول ما عنده
 ريناظرهم شهرا او اكثر حتى يستقر آخر الاقوال فيثبتة ابو يوسف حتى اثبت الاصول على هذا المنهاج

شوری لا أنه تفرد بذلك كغيره من الائمة آه (شاميه ص ۵۰ ج ۱، مقدمة، مطلب في حديث اختلاف امتي رحمة، ط، رشيديه كويته)

(۴) د امام صاحب رحمته الله فقهي ته الله تعالى عام مقبوليت ورنسلی دی، لکه څرنگه چې امير شکیب ارسلان فرمايي چې: مشهور مؤرخ ابن ندیم فرمايي چې: فقه اکبر، کتاب رسالته الی البسني، کتاب العالم والمتعلم او کتاب الرد علی القدرية د امام صاحب تصنيفات دي بيا مخکې ليکي چې: والعلم برأ وبحراً، شرقاً وغرباً، بعداً وقرباً تدوينه. [الفهرست ص ۲۹۹]. په وجه او په سمندر کې، په مشرق او په مغرب کې، نزدي او لري ټول علم د امام صاحب تدوين دی.

(۵) د امام صاحب اجتهاد ډیر دقیق وو، هيڅ باريک اړخ به هم ترینه نه پاتې کیدو، لکه څرنگه چې علامه سبکي فرمايي چې: فقهه دقيق. [طبقات الشافعية الكبرى ج ۲/ ص ۱۷۴].

(۶) وروسته به راشي چې د دنیا د ټولو محدثینو سند د امام صاحب په شاگردانو باندې تیرېږي او لویو لویو محدثینو به د امام صاحب د مذهب مطابق فتوی ورکوله، لکه عبد الله بن المبارک، وکیع بن الجراح، یحیی بن سعید القطان، یحیی بن معین، یحیی بن زکریا رحمهم الله وغيره.

(۷) امام اعظم رحمته الله د هر چا څخه مخکې د امت د سهولت لپاره د کتابونو او د بابونو ضرورت محسوس کړو او د دې لپاره یې بهترین بنیاد کینودلو.

صدر الأئمة رحمته الله ليکي چې: و ابوحنيفة رحمته الله اول من دون علم هذه الشريعة ولم يسبقه أحد من قبله. [مناقب موفق ج ۲/ ص ۱۳۶]. امام ابوحنيفة رحمته الله د ټولو څخه مخکې د شريعت تدوين وکړو، دده څخه مخکې هيچا هم داسې تدوين نه وو کړی.

۸: شاه ولي الله رحمه الله په خپل مکاشفات کې ليکي چې عرفی رسول الله صلى الله عليه وسلم ان في المذهب الحنفي طريقة انيقة هي اوفق الطرق بالسنة المعروفة التي جمعت ونقحت في زمان البخاري واصحابه. (فيوض الحرمين ص ۴۸)

یعنی شاہ ولی اللہ رحمہ اللہ فرمائی چې ماته خپله پیغمبر علیه السلام دا خبره معلومه کړه چې په حنفي مذهب کې داسې عمده طريقه ده چې د هغه سنت نبوي سره زياته موافقه ده کومه چې د امام بخاري په زمانه کې راجمع شوې ده.

۹: په ټولو فقهو کې فقه حنفي واحد فقه ده چې مسایل تحقيقي او تقديري دواړه پکې موجود دي، فقه تحقيقي معنی هغه مسایل چې واقع شوي وي، او فقه تقديري معنی هغه مسایل چې لاتر اوسه واقع شوي نه وي بلکې دهغوي لپاره فرضي صورتونه جوړ شوي وي او حل شوي وي، نن سبا په سلګو نو مسایل د تقديري ټټې په رڼا کې حل کولی شي، دلته به ضمناً د يو بل اعتراض جواب هم ذکر کړو او هغه دا چې لامذهبيان اعتراض کوي چې:

نا ته څرنگه معلومه شوه چې دامام صاحب رحمته الله عليه مذهب غوره دی؟ نه خو

مجتهد نه یې

قلنا الزاماتاً ته څرنگه معلومه شوه چې په فلانکې هسپتال کې فلانکې ډاکټر بنه سپیشلسټ دی ته نو سپیشلسټ نه یی؟ تا ته څرنگه معلومه شوه چې فلانکې بنه خیاط دی ته خو خیاط نه یی؟

۲: تحقيقي جواب: معرفت په دوه قسمه دی اول اجمالي او دوهم تفصيلي ديو کس د مهارت د پېژندلو لپاره اجمالي معرفت کافي وي چې د تواتر وغيره زرايعو څخه حاصلېږي، مثلاً عوام اجمالاً پدې پوهېږي چې صحيح البخاري أصح الكتب بعد کتاب الله دی، لکن بيا محدثين ندي، همدارنگه د سولت له وجې يو مذهب ته ترجيح ورکوي او د امام صاحب په مذهب کې د هرې مسئلې حل په اسانه پدکيږي، همدارنگه اتفاق هم د ترجيح وجه کيدلی شي، کله د يو عبادت د اداء کولو دوه طريقې وي، پدې طريقه اتفاق وي او د بلې طريقې له وجې اختلاف جوړېږي، نو په اتفاقي طريقه عمل کول راجح وي، نبی کریم صلی الله عليه وسلم د اتفاق ډير خیال ساتلو، يوه ورځ یې وفرمايل چې که دا خلک نوي مسلمانان نه وی، نو ما به کعبه د ابراهيم عليه السلام په بنيادونو جوړه کړې وه.

د امام صاحب رحمہ اللہ دفعہ شوری اراکین

(۱) امام زفر بن ہذیل (۲) امام مالک بن مغول، (۳) امام داود الطائی (۴) امام مندیل بن علی (۵) امام نصر بن عبد الکریم (۶) امام عمرو بن میمون (۷) امام حبان بن علی (۸) امام ابو عصمہ نوح بن مریم (۹) امام زبیر بن معاویہ (۱۰) امام قاسم بن معن (۱۱) امام حماد بن امام اعظم (۱۲) امام بیاج بن بسطام (۱۳) امام شریک بن عبداللہ (۱۴) امام عافیہ بن یزید (۱۵) امام عبداللہ بن المبارک (۱۶) امام ابو یوسف (۱۷) امام محمد بن نوح (۱۸) امام ہشیم بن بشیر السلمی (۱۹) امام ابو سعید بن زکریا بن ابی زایدہ (۲۰) امام فضیل بن عیاض (۲۱) امام اسد بن عمرو (۲۲) امام محمد بن حسن الشیبانی (۲۳) امام علی بن مسهر (۲۴) امام یوسف بن خالد السمتی (۲۵) امام عبداللہ بن ادريس الکوفی (۲۶) امام فضل بن موسی السینانی (۲۷) امام علی بن ظبیان (۲۸) امام حفص بن غیاث (۲۹) امام بشام بن یوسف (۳۰) امام یحییٰ بن سعید القطان (۳۱) امام شعیب بن اسحاق (۳۲) امام ابو حفص بن عبدالرحمن (۳۳) امام ابو مطیع البلخی (۳۴) امام خالد بن سلیمان (۳۵) امام عبدالحمید بن عبدالرحمن (۳۶) امام حسن بن زیاد (۳۷) امام ابو عاصم النبیل (۳۸) امام مکی بن ابراہیم (۳۹) امام حماد بن دلیل۔ (امانی الاخبار والجواهر المضیہ، بزم احناف ص ۷۳ ص ۷۷)

۲۴- سوال: آیا محدثینو تقلید منلو؟

جواب: عام محدثین اود صحاح ستہ و حضرات رحمہم اللہ۔

۱ - مسند زید ۱۲۲ھ	۲ - مسند امام اعظم ۱۵۰ھ
۳ - موطا امام مالک ۱۷۹ھ	۴ - کتاب الآثار ابی یوسف ۱۸۲ھ
۵ - کتاب الآثار امام محمد ۱۸۹ھ	۶ - موطا امام محمد ۱۸۹ھ

۷ - کتاب الحجة علي اهل المدينة ۱۸۹ھ	۸ - المدونة الكبرى ۱۹۱ھ
۹ - مسند الشافعي ۲۰۴ھ	۱۰ - ابوداود طيالسي ۲۰۴ھ
۱۱ - عبدالرزاق ۲۱۱ھ	۱۲ - مسند الحميدي ۲۱۹ھ

دا کتابونہ پہ خیر القرون کہی لیکل شوی دی حکمہ خیر القرون تردوہ سوہ شلم پوری وو

۱۳ - سعید بن منصور ۲۲۷ھ	۱۴ - مسند ابی الجعد ۲۳۰ھ
۱۵ - ابن ابی شیبہ ۲۳۵ھ	۱۶ - مسند احمد ۲۴۱ھ
۱۷ - سنن دارمی ۲۵۵ھ	۱۸ - صحیح البخاری ۲۵۶ھ
۱۹ - صحیح مسلم ۲۶۱ھ	۲۰ - سنن ابن ماجہ ۲۷۳ھ
۲۱ - سنن ابی داؤد ۲۷۵ھ	۲۲ - جامع الترمذی ۲۷۹ھ
۲۳ - سنن نسائی ۳۰۳ھ	۲۴ - ابویعلیٰ ۳۰۷ھ
۲۵ - ابن الجارود ۳۰۷ھ	۲۶ - الکفی والاسماء دولابی ۳۱۰ھ
۲۷ - تفسیر طبری ۳۱۰ھ	۲۸ - صحیح ابن خزیمہ ۳۱۱ھ
۲۹ - ابوعوانہ ۳۱۶ھ	۳۰ - شرح معانی الآثار طحاوی ۳۲۱ھ
۳۱ - مشکل الآثار ۳۲۱ھ	۳۲ - معجم الصغیر للطبرانی ۳۲۰ھ
۳۳ - معجم الاوسط للطبرانی ۳۲۰ھ	۳۴ - المعجم الکبیر للطبرانی ۳۲۰ھ
۳۵ - عمل الیوم واللیلہ ۳۲۴ھ	۳۶ - کتاب العظمتہ ۳۲۹ھ
۳۷ - دار القطنہ ۳۸۵ھ	۳۸ - ناسخ الحدیث و منسوخہ ۳۸۵ھ

۳۹ - مستدرک للحاکم ۴۰۵ھ	۴۰ - سنن البيهقي ۴۵۸ھ
۴۱ - شعب الايمان ۴۵۸ھ	۴۲ - معرفة السنن والآثار ۴۵۸ھ
۴۳ - جامع بيان العلم ۴۶۳ھ	۴۴ - مسند الفردوس ۵۰۹ھ
۴۵ - شرح السنة ۵۱۶ھ	۴۶ - ابن حبان ۳۵۴ھ
۴۷ - ابن شاهين ۳۸۵ھ	۴۸ - الكامل ابن عدي ۳۶۵ھ
۴۹ - خلية الاولياء ۴۳۰ھ	۵۰ - الخطيب البغدادي ۴۶۳ھ
۵۱ - المحلي لابن حزم ۴۵۷ھ	۵۲ - خطابي ۳۸۸ھ
۵۳ - جامع الاصول ۶۰۶ھ	۵۴ - مشكاة المصابيح ۷۳۷ھ
۵۵ - نصب الراية ۷۶۲ھ	۵۶ - جامع المسانيد ابن كثير ۷۷۴ھ
۵۷ - مجمع الزوائد ۸۰۷ھ	۵۸ - فتح الباري ۸۵۲ھ
۴۹ - عمدة القاري ۸۵۵ھ	۶۰ - الجامع الكبير ۹۱۱ھ
۶۱ - كنز العمال ۹۷۵ھ	

ددې کتابونو مؤلفین یا اهل السنة والجماعة مجتهدین دي، اویا اهل السنة والجماعة مقلدین دي. په دوي کي یو کس هم شوک داسې نشي ثابتولی چه نه مجتهد وو او نه مقلد بلکي غیر مقلد وو.

دامام بخاري رحمه الله اجمالي حالات

امام بخاري رحمه الله مقلد وو، دامام شافعي رحمه الله اویا دامام احمد رحمه الله په مذهب وو، ابو عاصم عبادي رحمه الله، امام تاج الدين السبكي رحمه الله، حضرت شاه ولی الله الدهلوي رحمه الله او نواب صديق حسن خان ورته شافعي مقلد ویلی دی.

او ابو يعلى رحمه الله ، علامه ابن تيميه رحمه الله او علامه ابن القيم رحمه الله ورته حنبلي مقلد ويلي دى .

علامه تاج الدين السبكي رحمه الله په طبقات الشافعية الكبرى كې ليكي چې (ذكر ابو عاصم العبادي ابا عبد الله في كتاب الطبقات وقال سمع من الزعفراني ، وابي ثور ، والكرايسى ، قلت وتفقه على الحميدي وكلهم من أصحاب الشافعي رحمه الله (طبقات الشافعية الكبرى ج ۲ ص ۲۱۴) ابو عاصم په خپل كتاب طبقات الشافعية كې د امام بخاري رحمه الله ذكر كړى دى او فرمايلي يې دي چې د زعفراني رحمه الله ، ابو ثور رحمه الله ، او د كرايسى رحمه الله څخه يې د حديثو سماع كړې ده ، علامه سبكي رحمه الله فرمايي چې زه وايم چې امام بخاري رحمه الله د حميدي رحمه الله څخه فقه لوستلې ده او دا ټول شوافع وو .

شاه ولي الله الدهلوي رحمه الله فرمايي چې : (ومن هذا القبيل محمد بن اسماعيل البخاري فانه معدود في طبقات الشافعية ومن ذكره في طبقات الشافعية الشيخ تاج الدين السبكي وقال انه تفقه بالحميدي ، والحميدي تفقه بالشافعي ، واستدل شيخنا العلامة على ادخال البخاري في الشافعية بذكره في طبقاتهم وكلام النووي الذي ذكرناه شاهد له (الانصاف مع ترجمة وصاف ص ۶۷)

نواب صديق حسن خان لکي چې: فلنذكر نبذا من أئمة الشافعية ليكون الكتاب كامل الطرفين حاز الشرفين ، وهؤلاء صنفان احدهما: من تشرف بصحبة الامام الشافعي ، والآخر من تلاهم من الأئمة أم الأول فمنهم احمد خالد الخلال واما الصنف الثاني فمنهم محمد بن ادريس ابو حاتم الرازي ومحمد بن اسماعيل البخاري (امجد العلوم ج ۳ ص ۱۲۶)

همدارنگه لکي چې: وقال الشيخ تاج الدين السبكي في طبقات كان البخاري امام المسلمين ، وقدرة المؤمنين وشيخ الموحدين والمعلول عليه في احاديث سيد المرسلين ، قال وقد ذكره ابو عاصم في طبقات اصحابنا الشافعية (الخطة في ذكر الصحاح الستة ص ۲۸۰)

نو د نواب صديق حسن خان په نيز هم امام بخاري رحمه الله شافعي دى ځكه چې دا اقوال يې رانقل كړي دي او سكوت يې پرې كړى دى ، بل طرف ته قاضي ابو الحسين محمد بن ابى يعلى الحنبلي په طبقات الحنابلة ج ۱ ص ۲۷۱ ، كې ورته حنبلي ويلي دي .

ابن تیمیہ رحمہ اللہ پہ یو حای کپی لیکي چې: وأیمة الحديث كالبخارى ومسلم والترمذی والنسائی وغيرهم ایضا من اتباعهما (ای احمد بن حنبل واسحاق بن راهویه) وممن يأخذ العلم والفقه عنهما (فتاوی ابن تیمیہ ج ۲۵، ص ۲۳۲).

علامہ ابن القیم رحمہ اللہ فرمایي چې: وكذلك البخارى ومسلم وابوداؤد والأثرم وهذه الطبقة من أصحاب احمد اتبع له من المقلدين المحض المنتسبين اليه (اعلاء الموقعين ج ۲ ص ۲۴۳) بعضي خلک امام بخاری رحمہ اللہ ته مجتهد مطلق وایي او د شافعی والي لپاره یې داسې توجیه کوي چې ده ته شافعی په دې اعتبار سره ویلی شي چې دده اجتهاد د امام شافعی رحمہ اللہ د اجتهاد سره مطابق وو، لکن دا خبره د تحقیق شخه مخالفه ده، حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمایي چې: أن البخارى في جميع ما يورده من تفسير الغريب انما ينقله عن أهل ذلك الفن كأبي عبيدة والنضر بن شميل، والفراء وغيرهم، اما المباحث الفقهية فغالبا مستمدة له من الشافعي وأبي عبيد وأمثالهم واما المباحث الكلامية فأكثرها من الكرايسى، ابن كلاب ونحوها (فتح الباری ج ۲ ص ۲۵۳، باب ما يقول عند الخلاء)

نو که مجتهد مطلق وی، نو په فقهی مباحثو کې به یې د امام شافعی رحمہ اللہ او د امام ابو عبيد شخه استمداد نه کولو بلکې پخپله به یې اجتهاد کولو.

۲- که امام بخاری رحمہ اللہ مجتهد مطلق وی نو دده ذکر به په طبقات الفقهاء کې راغلی وو.

۳- د مجتهد لپاره خپل اصول وي چې دهغې اصولو په رڼا کې اجتهاد کوي او د امام بخاری رحمہ اللہ داسې اصول نشته.

۴- که امام بخاری رحمہ اللہ مجتهد مطلق وی نو د فقهی په کتابونو او په اختلاف الفقهاء کې به دده اقوال رانقل کیدلی، حالانکې دده فقهی قول شوک نه رانقلوي، امام ترمذی د امام بخاری رحمہ اللہ شاگرد دی، د حدیث د تصحیح او د تضعیف په سلسله کې د امام بخاری رحمہ اللہ اقوال رانقلوي، لکن په اختلاف الفقهاء کې دده قول نه رانقلوي، مولانا سرفراز خان صفدر رحمہ اللہ فرمایي چې امام بخاری رحمہ اللہ، شافعی المذهب وو نه مجتهد مطلق وو او نه په دې معنی باندې شافعی وو چې دده اجتهاد د امام شافعی رحمہ اللہ د اجتهاد سره مطابق وو، بلکې د دوی د وسعت نظری سره سره شافعی المذهب مقلد وو (طایفه منصوره ص ۱۱۱).

د یو خو محدثنو اجمالی حالات

علامه سبكي رحمه الله دامام ابوداود په باره كې وايي چې زموږ استاذ علامه ذهبي رحمه الله فرمايي چې امام ابوداود فقه دامام احمد بن حنبل څخه حاصله كړې وه، حافظ ابن قيم هم دامام ابوداود په باره كې حنبلي ليكلي دي (اعلام الموقعين ج (۱) ص (۲۷۶) طبع هند او علامه اسماعيل شاه بغدادي هم امام ابوداود حنبلي لكلی دی. (هدية العارفين ج (۱) ص (۳۹۵).

محمد انوره شاه كشميري وايي چې حافظ ابن تيميه، امام نسائي، د ابوداود په حنبلي كيدو تصريح كړې ده، مقدمة فيض الباري ص (۵۸) او فرمايي چې حق هم دادی (العرف الشذي ص (۶) بهر حال شافعي وي او كه حنبلي مقلد خودی.

قاضي اسماعيل بن النسفي الكندي المتوفى (۱۶۴) په فقه كې دامام ابو حنيفة متبع وو. امام ليث بن سعد المتوفى سنه (۱۷۵) نواب صديق حسن خان ليكي: (وى حنفي المذهب بود وقضاء مصر داشت) (اتحاف ص (۲۳۷)

عبد الله بن مبارك المتوفى (۱۸۱) امام صدر الائمة المكي المتوفى (۵۹۸) ليكي: چې په ائمه حنفي كې يو امام عبد الله بن مبارك هم دی (مناقب موفق ج (۲) ص (۱۳۳).

علامه ذهبي وايي چې په خپل دور كې د علم حديث مدار په دريو بزرگانو باندې وو، امام يحيى بن سعيد القطان، يحيى بن زكريا بن ابى زائده، او وكيغ ابن الجراح، تذكرة ج (۱) ص (۳۲۸) او علي المديني فرمايي: چې خپل دور كې علم په يحيى بن أبى زائده باندې ختم وو اخبار ابى حنيفة واصحابه (ص ۱۵۰) اودا درې واړه بزرگان مقلدين دامام صاحب وو.

خليفه جعفر بن معتصم الملقب بالمتوكل على الله المتوفى سنه (۲۴۶) هـ په خلفاء كې اول سړى وو چې دامام شافعي مقلد وو (تاريخ الخلفاء (۳۵۹)

امام محدث ابو عوانة يعقوب بن اسحاق الاسفرائي المتوفى سنه (۲۱۶) شافعي المذهب وو، امام طحاوي، ابو جعفر احمد بن محمد المتوفى سنه (۳۲۱) هـ حنفي المذهب وو (تذكرة ج ۳ همدارنگه امام

ابو العباس احمد بن عمر المتوفى سنة ۳۰۶ شیخ الاسلام قدوة الشافعية شافعی المذهب وو، تذکرہ ج ۲ ص ۳۰ (۲۸)

امام ابو القاسم عمرو بن الحسن البغدادی الخرفی المتوفى سنة (۳۲۴) شیخ الحنابلة (تذکرہ (۳) ص (۶۲). مشہور مورخ علامہ ابو الفرج محمد بن اسحاق بن ندیم المتوفى سنة (۳۸۵) ہبہ خیل کتاب الفہرست طبع مصر کی دص (۲۹۸) نہ تر (۳۰۸) پوری دہغہ حضراتو فقہاء کرامو تذکرہ کپی دہ چہ بہ فقہ کی دحضرت امام ابو حنیفہ مقلدین وو، اودہغوی تعدادیہ تقریباً دہرش بیان کپیدی .

او بیاد (۳۰۸) نہ تر (۳۱۷) صفحہ پوری دحضرت امام شافعی دشاگردانو ذکر کوی، اوتقریباً دخلور دہرشو حضراتو نومونہ یی ذکر کپی، اود (۲۶۴) صفحہ نہ تر (۲۹۸) پوری یی دحضرت امام مالک دمقلدینو ذکر دی، چہ تقریباً پنخویشت دی، اوپہ صفحہ (۳۳۴) کی دحضرت امام احمد بن حنبل اودہغہ دکتابونو دتذکرہ کولونہ پس دالامام الاثرم، احمد بن محمد، امام احمد بن محمد بن الحجاج، او امام اسحاق بن راہوی ذکر کوی، اوفرمایہ: داتول حنبلیان وو (ص ۳۳۵)

امام ابن عبدالبر مالکی پہ خیل کتاب الاتقاء کی دخلور می صدی نہ ورا ندی چہ کوم مالکیہ، شافعی اواحناف وو دہغوی، دنومونو فہرستئی ورکری دی، کہ شوق موی نو وپ گوری.

امام ابوبکر احمد بن الحسین البیہقی المتوفى سنة (۴۵۸) ہ علامہ ذہبی لیکلی چہ داشافعی المذهب وو. امام ابو محمد بن مسعود البغوی صاحب تفسیر معالم التنزیل وشرح السنہ ومصایح وغیرہ کتابونو المتوفى سنة (۵۱۶) ہ شافعی المذهب وو. (تذکرہ ج (۴) ص (۵۲) ہمدارنگہ امام ابن عساکر المتوفى سنة ۵۱۷ شافعی المذهب وو تذکرہ ج ۴ ص ۱۱۸)

امام الحازمی محمد بن موسی المتوفى سنة (۵۸۴) شافعی المذهب وو، تذکرہ ج (۴) ص (۱۵۲). امام عبدالرازق بن ابی محمد الشیخ عبدالقادر الجیلانی دوارہ حوی اوپلار حنبلی المذهب وو، تذکرہ (۴) ص (۱۴).

امام عزالدین ابو الفتح المتوفى سنة (۶۱۳) حنبلی وو. (تذکرہ (۴) ص (۱۸۶).

امام ابن الصلاح ابو عمرو عثمان المتوفى سنة (۶۴۳) شافعی وو. (تذکرہ (۴) ص (۲۱۴).

امام شرف الدين يوسف بن الحسن النابلسي المتوفى (۶۷۰) شافعي وو تذكرة (۴) ص (۲۵۰) همدارنگه امام نووي المتوفى سنه ۶۷۵ شافعي وو (تذکره ج ۴ / ۲۵۰) حافظ ابن تیمیة احمد بن عبد الحلیم المتوفى (۷۲۸) حنبلي وو، نواب صديق حسن خان دده په باره کې شیخ الحنابلہ لیکلي. (الجنة ص ۳۸).
امام يحيى بن معين المتوفى سنة (۲۳۳) هـ امام الجرح والتعديل الثقة المامون احد الائمة الثقات، تهذيب التهذيب ج (۱۱) ص (۲۸۸) کې ليکي: چې دا په علم حديث مرجع الاخلاق وو.
او علامه ذهبي په عالي حفيانو کې شمار کړی دی خپله يحيى بن معين وايي چې زما په نيز قراءت د حمزة و فقه د ابو حنيفة معتبره ده، او هم پدې باندې ما خلق موندلي دي. [تاريخ بغداد ج (۱۲) ص (۳۴۷) هـ] دهغه حنفی کيدل يو واضح حقيقت دی. [فيض الباري ج (۱) ص (۱۶۹)، مقدمة نصب الراية ص (۴۲)].

تفاسير

اکثر مشهور تفسيرونه مقلدينو لکلي دي، مثلاً تفسير بضاوي، البحر المحيط، معالم التنزيل، خازن، ابن کثير، قرطبي، تفسير کبير.
تفسير احکام القرآن للجصاص، مدارک ابو السعود، روح المعاني، مظهری په هندوستان باندې دانگریزانو د دورې څخه مخکې تقریباً دوه لکه تفسيرونه لیکل شوي وو چې دا ټول مجتهدین او یا مقلدین وو.

۲۵- پوښتنه: غیر مقلدین څومره فرقې دي؟

جواب: غیر مقلدین دېرې فرقې دي.

۱. جماعت غرباء اهل حدیث تاریخ پیدایش (۱۳۱۳) هـ
۲. کانفرنس اهل حدیث (۱۳۲۸) هـ
۳. امیر شریعت (۱۳۳۹) هـ
۴. فقه ۵: ۱ (۱۹۳۸) هـ

۵. فرقہ حنفیہ عطائیه (۱۳۲۹-۳۰) هـ
 ۶. فرقہ شریفیہ (۱۳۴۹) هـ
 ۷. فرقہ غزنویہ (۱۳۵۳) هـ
 ۸. جمعیت اهلحدیث (۱۳۷۰) هـ
 ۹. انتخاب مولانا محی الدین (۱۳۷۰) هـ
 ۱۰. جماعة الدعوة الى القرآن والسنة (۱۴۰۰) هـ (۱)
 ۱۱. د (۱۴۰۰) کال په شا او خوا کې یو بله ډله د پشاور په بډه بېره کې په نوم د اشاعة التوحید والسنة علی منهاج السلف را پیدا شویده.
- غیر مقلد مولوي عبد الاحد خانپوري ليکي: چې نېچريه فرقہ چې دمعجزاتو او دکراماتو څخه منکره ده او قادياني فرقہ چې د ختم نبوت اود حیات د عیسی (علیه السلام) څخه منکره ده او مرزا قادياني ته نبي وایي، چکرالوي فرقہ چې د سنت څخه منکره ده ټول د اهلحدیثو (غیر مقلدینو) څخه وتلي دي یعنې دوي ټول اول غیر مقلدین وو (۲)

۲۶- پوښتنه: ددې ډلې څو نومونه دي؟

جواب: په تقریبا یوه صدۍ کې دوي ډیر نومونه بدل کړل موحد، محمدي، غیر مقلد، سلفي، اشري، غرباء اهلحدیث، امامیه، تنظیم جماعت المسلمین اهل حدیث، شبان اهل حدیث...

۲۷- پوښتنه: اهل حدیث څه معنی ده؟

الجواب: د دې پوره تشریح به په مستقله رساله کې راشي. په اصل کې خو اهل حدیث د اکابر په اصطلاح کې د اهل نحو او اهل صرفو په شان په معنی دمحدث او د شیخ الحدیث سره استعمالېدلو لپکن، دوي په دې معنی اهل حدیث نه دي.

۱ - خطبه امارت ص ۶۹.

۲ - ملخصا کتاب التوحید والسنة ص ۱ و ص ۲.

د غیر مقلدینو مناظر اعظم ثناء اللہ امرتسری لیکي چې: د اهل حدیث دلقب لپاره علم حدیث ندی

ضروري^(۱)

همدارنگه دلامذهبو د حدیثو داسې یوه شرحه هم نشته چې په هندوستان باندې د انگریزانو د دورې څخه مخکني تاریخ ولري او پدې معنی هم اهلحدیث ندی چې دوي عمل بالحدیث کوي، ځکه د حدیث اطلاق په مرفوع، موقوف، مقطوع، مرسل، مدلس ټولو باندې کېږي لکن دوي صرف د یو قسم حدیث د منلو دعوی کوي، باقي دټولو څخه منکړدي.

نو د دوي دعاداتو او د منشور سره مناسبه وجه داده، چې حضرت پیران پیر سید عبدالقادر جیلاني رحمۃ اللہ علیہ په غنیۃ الطالبین صفحه (۱۴۷) د شیطان په بحث کې کې یو روایت ذکر کړیدی چې: یوه ورځ شیطان په خپل مقعد کې خپله لکۍ ننیسته او اوه (۷) هگۍ یې وکړې، دهرې هگۍ څخه یې یو یو بچی پیدا شو، او هریو ته یې د انسان د گمراه کولو یوه یوه وظیفه ورکړه. دیو شیطان نوم په کې حدیث دی او دده وظیفه لمونځ کوونکو ته وسوسې غورزول دي. ددغې ډلې افعال او کردار هم داسې دی چې لمونځ کوونکي په خپل لمانځه کې شکيان کوي، کله ورته وايي رفع الیدین دې ونکړو، کله ورته وايي تالاسونه دنوم څخه پورته ندی ایښي.

کله ورته وايي پښې دې آزاده ندی او همداسې ورپورې نښتی وي، حتی چې دهر عامي څخه به تاسو اورئ چې وايي مونږ حیران یو چې څرنگه لمونځ وکړو؟ نو معلومېږي چې دوي هم انگریزانو ددې لپاره مقرر کړي دي چې د لمونځ کوونکو په زړونو کې وسوسې واچوي. (نو دوي اهلحدیث دې په معنی د اهل دذغه شیطان چې نوم یې حدیث دی).

۲۸- پوښتنه: لامذهبو دکوم تاریخ څخه ځانونو ته دا نوم ایښی ده؟

جواب: ددې ډلې ایجاد په هندوستان کې شوی دی، په هندوستان کې ددوي اصلي نوم وهابي وو، بیا مشهور برېلوي عالم مولوی فضل رسول بدایواني ورپسې تبلیغات شروع کړل، چې دوي د محمد بن

عبدالوہاب ہم مذہب دی، نو ددی تہمت دلری کولو لپارہ تولو و ہایانو پہ متفقہ طور باندی برطانوی حکومت تہ عریضہ و کرہ چہ د و ہابی پہ لفظ باندی قانونی پابندی و لگوي۔

او ددی جماعت نوم اہلحدیث کړي، د عریضی متن داسی وو:

بخدمت جناب سرکری گورنمنٹ میں آپ کی خدمت سطور ذیل پیش کرنی کے اجازت اور معافی کا خواست گار ہوں (۱۸۸۶ء) میں نے اپنے ماہواری رسالہ اشاعت السنۃ میں رسالہ کیا تھا جس میں اس بات کا اظہار تھا کہ لفظ وہابی جس کو عموماً باغی اور نمک حرام کے معنی میں استعمال کیا جا، ہے لہذا اس لفظ کا استعمال مسلمانان ہندوستان کی اس گروہ کے حق میں جو اہل حدیث کہلاتے اور وہ ہمیشہ سے سرکار انگریزی کے نمک حلال اور خیر خواہ رہی اور یہ بات بارہا ثابت ہو چکے ہی اور سرکاری خط اور کتابت میں تسلیم کے جائے پس ہم کمال ادب و انکساری کے ساتھ گورنمنٹ سے درخواست کرتے ہی کہ وہ سرکاری طور پر اس لفظ وہابی کو منسوخ کر کے اس لفظ کے استعمال سے ممانعت کا حکم نافذ کریں اور ان کو اہل حدیث کے نام سے مخاطب کیا جائے [اشاعت السنۃ ص ۲۴ جلد ۱۱ شمارہ نمبر ۲] نو ددی نوم پہ کال (۱۸۸۸ء) عکس پہ انگریزی رجسٹرو کی اہلحدیث شو۔

۲۹۔ پوئستہ: ایارسول اللہ ﷺ حنفی یا شافعی یا حنبلی یا مالکی و؟

الجواب: ایارسول اللہ ﷺ و ہابی یا سلفی یا اثری... وغیرہ وو؟ ایارسول اللہ تاتہ دبخیاری اود مسلم نوم خودلی دی؟ مخکی مونرو ویل چہ د حنفی نسبت لہ وجہ د ادنیٰ مناسبت ٹخہ دی او ہغہ دا چہ پہ اجتہاد یا تو کی مونرو دامام ابو حنیفہ رحمہ اللہ دا اجتہاد مطابق پہ دین عمل کوو، لکہ د صحیح البخاری بخاری د حدیثو نسبت چہ امام بخاری تہ لہ دی وجہ کیڑی چہ دہ یی تدوین کړی دی۔

۳۰۔ پوئستہ: خبرہ د اُمتی منل پکارده او کہ د پیغمبر؟

کہ د پیغمبر د خبری منل پکار وی نو تا سو دامام ابو حنیفہ خبرہ ولی منی؟

(۱) الجواب: داسوال غیر مقلدینو (اہلحدیثو) د خپلو مشرانو ورونو (اہلقران) یعنی

منکرینو د حدیثو ٹخہ زدہ کړی دی، دا اعتراض منکرینو د حدیثو کړی وو چہ خبرہ د خالق منل پکار دی او کہ د مخلوق؟ نو جواب ورکونکی بہ خامخا وائی چہ د خالق د خبری منل پکار دی۔

نومکرین د حدیثو بیاسم دستي وائي چې بخاری شریف خود بند گانو کتاب دی، مسلم شریف خود بند گانو کتاب دی، ابوداود ترمذی وغیره د بند گانو کتابونه دي، د الله کتاب خو صرف قرءان کریم دی دهغې منل او په هغه عمل کول پکار دي د بند گانو کتابونه ولې منی؟ نو غیر مقلدینو د اسوال دهغو څخه غلا کړو او د فقهی په خلاف یې وکړو.

۲: جواب: د الله او د پیغمبر خبرې منصوصات دي او د امام خبرې اجتهادیات دي او مونږ ته الله تعالی د منصوصاتو او اجتهادیاتو دواړه د منلو حکم کړی (اطیعوا الله) یعنې د الله خبره و منئ (اطیعوا الرسول) یعنې د مصطفی خبره و منئ د الله خبره قرآن دی او د مصطفی خبره احادیث دي دا دواړه منصوصات دي (وَأُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ) او د فقهاوو خبره و منئ د فقهاوو خبره فقه ده او فقه اجتهادیات دي.

که د امتي خبرې د نبی ﷺ خبرې سره ټکر خوړو نو بیا صرف او صرف د نبی ﷺ خبرې منل پکار دي، او که د امتي خبره د نبی د خبرې تشریح وه او د قرآن او د سنت څخه استنباط وو، نو بیا دې امتي خبرې منل بعینه د نبی علیه السلام د خبرې منل دي، شاه ولي الله رحمه الله فرمایي چې (مَا اقْتَدَيْنَا بِإِمَامِنَا إِلَّا لِإِعْلَامِنَا بِأَنَّهُ أَعْلَمُ مِنَّا بِكِتَابِ اللَّهِ وَ سُنَّةِ رَسُولِهِ).

ترجمه: مونږ دخپل امام پسې خالص پدې خاطر اقتداء کوو چې هغه زموږ څخه زیات او ښه په کتاب الله او په سنت الرسول پوهیږي.

۳: مونږ د الله ﷻ او د رسول ﷺ خبره منو خو د امام ابو حنیفه د تشریح او د راهنمائي مطابق. او په دې ملکونو کې د امام صاحب د راهنمائي او د تشریح څخه بغیر د الله ﷻ او د پیغمبر اتباع نده ممکنه.

ددې مثال داسې دی لکه چې د جماعت په لمانځه کې یو امام وي او نور مقتدیان. امام تکبیر تحریمه وائي مقتدی یې هم وائي لکن د امام څخه یې وروسته وائي او د امام په اتباع کې یې وائي.

نو د امام او د مقتدی دواړو تکبیرونه د الله ﷻ لپاره دي، لکن د مقتدی تکبیر د امام په اتباع کې دی، نو اوس دا ویل حماقت دی چې د مقتدی تکبیرونه د امام په اتباع کې دي فلهاذا داد الله لپاره نه دي همدارنگه امام قیام کوي او مقتدی ورپسې د امام په اتباع کې قیام کوي لکن د دواړو قیامونه د الله لپاره دی.

همدارنگه امام سجده کوي تشهد و غيره کوي او مقتدی يې هم کوي لکن دامام په اتباع کم
،نوهيڅ څوک داسې نه شي ويلی چې دامام لمونځ دالله لپاره دی لکن دمقتدی لمونځ دخپل امام لپاره
دی همدارنگې مونږ دمحمد ﷺ اتباع کوو لکن دامام صاحب په راهنمائي او اتباع کې يې کوو.
نوداسې ويل هم حماقت دی چې تاسو صرف دامام صاحب اتباع کړې ده او دحضرت
محمد ﷺ اتباع مو پرېښی ده.

امام صاحب فرمائی (انا اخذ بكتاب الله، س صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فان لم اجد في كتاب الله فبسنه
رسوله، فان لم اجد في سنته اخذت بقول اصحابه من شئت منهم وادع من شئت منهم ولم اخرج
عن قولهم الي قول غيرهم فاما اذا انتهي الامر وجاء الى ابراهيم والشعبي وابن سيرين وحسن وعطاء
وسعيد بن المسيب وعدد رجالا فقوم اجتهدوا فاجتهد كما اجتهدوا (عقودالجمان ص ۱۷۲) تاريخ
بغداد، ج ۱۳ - ص ۳۳۹)

امام صاحب فرمائی چې زه دټولو څخه مخکې مسئله دكتاب الله تعالى څخه رااځلم (نوخفيان
دټولو څخه مخکې دامام صاحب په تابعدارۍ کې په قرآن باندې عمل کوي) که هلته مسئله پيدانه شوه
نويي يې د سنت الرسول څخه رااځلم، (نوپه دوهم نمبر کې احناف دامام اعظم په پيروي کې په نبوي
سنتو عمل کوي) که هلته پيدانه شوه نويي يې د صحابه وو څخه رااځلم (که د صحابه وو پرې اتفاق وو)
او که د صحابه وو په مينځ کې اختلاف وو نو بيا (د تطبيق او د ترجيح څخه وروسته) د يو صحابي قول را
اځلم، او نور پرېږدم، خود صحابه وو دا قوالو څخه نه وو زم الخ ...

اوپه بل ځای کې امام صاحب فرمايي چې که د صحابه وو اختلاف وو نو بيا هغه مسئله رااځلم چې
خلفاء راشدينو پرې عمل کړی وي. او که هلته هم پيدانه شوه نو بيا اجتهد کوم.

۳۱- پوښتنه: فقه څنگه د قران او حديث تشریح ده؟

که د فقهی هره مسئله د قران او حديث تشریح وي نو د فقهی هره مسئله د قران او حديث سره
ملاویدل پکار دي، یعنې د فقه هره جزئیه یا د قران کریم دیوایت ترجمه جوړیدل پکار دي، یا دیو حديث،

نویامونږه منلې شو چې فقه واقعي دقران اود حدیث تشریح ده، حالانکه د فقهې په هره مسئله دقران یاد حدیث ترجمه نه کیږي.

الجواب: د اضروري نه ده چې د فقهې هره هره جزئیة دې یاد قران کریم ایت وي او یادې حدیث شریف وي تاسو د تشریح معنی هم نده فهم کړې، تاسو هم منئ چې احادیث دقران تشریح ده، لیکن د مشکوٰۃ بخاری، مسلم، ابوداود، ترمذی، ابن ماجه، نسائي، هر حدیث تاسې دقران څخه نشي ثابتولی، نو لکه څنگه چې هر حدیث دقران پاک د هرايت څخه د نه ثابتیدلو باوجود ددې تشریح جوړیدی شي، نو همدارنگه فقه هم ده ځکه چې تشریح همیشه دهغه شي څخه زیاته وي د کوم چې تشریح کیږي، مثلاً یو سړی پوښتنه وکړي چې قران څه شی دی؟

نودپوهې والا به داسې تشریح وکړي چې دا قران یو داسې کتاب دی چې په حضرت محمد ﷺ باندې الله نازل کړی دی دا کتاب لاشک اولاریب دی نو او گوره د کوم شي چې تشریح اوشوه هغه لفظ د (قران) دی، اوددې په تشریح کې ډیر الفاظ دوضاحت لپاره زیات شوي دي او په ډیرو وختونو کې دزیات وضاحت لپاره مثال هم ورکول کیږي، که څوک دا ووايي چې د تشریح هر لفظ په دې شي کې راته وښایه د کوم شي چې تشریح شوی ده، نو دا خبره دهغه کم عقلي ده، لکه څرنگه چې د هر حدیث ثبوت دقران څخه صراحتاً غوښتل کېم عقلي ده، نو بعینه همدارنگه د فقهې دهرې جزئې ثبوت د حدیث څخه اصراً غوښتل د عقل لوی قحط او یا کامل تجاهل دی.

۳۲- پوښتنه: ایا دا څلور واړه مذاهب مجموعه اسلام دی او که هر یو جدا جدا

مکمل اسلام دی؟

الجواب: سائل په دین او په مذهب کې فرق نه دی کړی. د څلورو واړو مذاهبو دین یو دی او دا څلور واړه ورته لارې دي، لکه یو مسجد ته چې څلور لارې وي، یا داسې ووايه چې اسلام د منصوصاتو څخه عبارت دی او مذاهب یې اجتهاديات او توضیحات دي، مخکې د پنځم نمبر اعتراض لاندې تشریح تیره شوې ده.

۳۳- پوښتنه په رسول الله ﷺ څلور اسلامه نازل شوي وو او که یو؟

(۱) الجواب: په رسول الله ﷺ او ه قراتونه نازل شوي وو او که یو؟

(۲) جواب: د څلورو واړو مذهبونو اسلام یو دی. سائل د مذهب او د اسلام په منع کې فرق نه دی کړی اسلام د مسائلو څخه عبارت دی او مذهبونه د دې مسائلو توضیحات دي، اسلام د منصوصاتو څخه عبارت دی او مذهبونه دا جهادياتو څخه عبارت دي، تفصیل مخکې دینځم اعتراض لاندې تېر شوی دی او دنهه دیرشمې پوښتنې لاندې هم را روان دی.

۳۴- پوښتنه: دا حنفی، مالکي او شافعي د اسلام اقسام دي ؟

الجواب: که چیرته دا د اسلام اقسام نه وي نو یاد کفر اقسام دي ؟

که حنفی او شافعی... د اسلام اقسام نه وي نو غرباء اهل حدیث، امراء اهل حدیث، جماعة المسلمین فرقه مسعودیه، لشکر طیبه، سلفی، اثنی، جماعة الدعوة، اشاعة التوحید والسنة علی منهاج السلف په کوم دلیل د اسلام اقسام دي ؟

مخکې مونږ وویل چې د حنفی نسبت له وجې دا دنی مناسبت څخه دی او هغه دا چې امام صاحب دې نبوي مسائلو تدوین کړی دی. لکه د رسول الله صلی الله علیه وسلم احادیث چې امام بخاري رحمه الله وغیره ته له دې وجې منسوبیږي چې دوي یې تدوین کړی دی.

د سنت او د حدیث په منع کې فرق: اهل حدیث اهل سنت دي او که نه؟

د حدیث او د سنت په مابین کې نسبت د عموم او خصوص من وجه دی د سنت لپاره څلور شرطه دي اول شرط دا چې یو کار به رسول الله ﷺ عاده عادتا کړی وي ضرورتاً به یې نه وي کړی. دوهم شرط دا چې نبی کریم ﷺ به دا کار دائماً کړی وي وروسته به یې پرې ایښی نه وي. دریم شرط: دادی چې نبی کریم به دا کار د امت د عمل لپاره کړی وي خصوصیت د نبی به نه وي.

خلو شرط: دادی چې د امتي لپاره به عمل ورباندې ممکن وي، د معراج په احادیثو عمل ندی ممکن، لهدا معراج سنت ندی؟

نوپه کومو احادیثو کې چې داسې عمل راشي چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم عادتاً او دائماً کړی وي، یا د نبی ﷺ آخري عمل وي، او د امت د عمل لپاره ټی کړی وي، نو دا حدیث هم شو او سنت هم شو، مثال: لکه تکبیر تحریمه دا رسول الله عاده کړی ده ضروره ټی نه ده کړی، همدارنگه وروسته یی پري ایښی نه بل دا چې د امت د عمل لپاره ټی کړی دی خصوصیت ټی ندی، نو دا سنت هم شو حدیث هم شو دا ماده دا اجتماع د سنت او د حدیث شوه.

او اوله ماده د افتراق چې: اول شرط مونږ دا بیان کړی وو چې سنت هغه عمل دی چې نبی ﷺ عاده کړی وي ضروره ټی نه وي کړی نو که نبی ﷺ یو کار ضروره کړی وي نو هغه اگر چې حدیث دی لکن سنت نه دی لکه د نبی علیه السلام په ولاړه او دس ماتول، چې نبی کریم ضرورتاً کړي دي، په ملائي در دیا بل څه عذرو، نو دا حدیث دی، خو سنت نه دی وکتوري اهل حدیث لا مذهب وائي چې په ولاړه باندې بولې کول سنت دي؟ نو مونږ ورته وایو چې بیا به ستاسې زنانه په دې سنتو باندې څنگه عمل کوي؟

دویم شرط دا وو چې نبی کریم به دا عمل د امتاً کړی وي او بیا به ټی پري ایښی نه وي، که وروسته ټی پري ایښی وي نو دا حدیث دی خو سنت ندی، لکه د بیت المقدس طرفته لمونځ پیغمبر کړی دی په احادیثو کې شته خو سنت نه دی. دریم شرط دا وو چې نبی کریم به د امت لپاره کړی وي دخپل ځان لپاره به ټی نه وي، کړی یعني خصوصیت به ټی نه وي که خصوصیت ټی وو نو دا بیا سنت ندی لکه نهه (۹) ییښانې دا په حدیث کې شته خو سنت ندی.

دوهمه ماده افتراقي چې سنت به وي حدیث به نه وي لکه سنت دخلفاء راشدينو، مثلاً اول اذان عثمان رضی الله عنه دا سنت دی خو په مرفوع حدیث کې نشته، نو سنت دی خو مرفوع حدیث نه دی، نو اوس مقصد دادی چې دا وکتوري اهل الحدیث اهل سنت ندی، ځکه چې دوی ځانونه ته په دې معنی اهل حدیث وایي چې عمل بالحدیث کوي، نو اوس که یو سړی په ولاړه بولي کوي نو داسې اهل الحدیث

دی ٹککے چې په حديث باندې يې عمل وکړو، خو اهل سنت نه دی او يو سړی چې بيت المقدس ته لمونځ کوي نو دا اهل الحديث دی ټککے چې په حديث يې عمل وکړو خو اهل سنت ندی، يو سړی چې نهه ښځې کوي دا اهل الحديث دی ټککے چې په حديث يې عمل وکړو خو اهل سنت ندی.

نو خلاصه دا چې اهل حديث اهل سنت نه دي، او اهل الجماعة هم نه دي ټککے چې له جماعة څخه امتيان مراد دي او د امتيانو د خبرو منلو ته دوي تقليد وائي او تقليد ته کفر او شرک وايي. ددې يو څه نور تفصيل د (۴۲) پوښتنې لاندې راروان دی.

د اهل سنت والجماعت مختصره معنی

سنت قانون ته وائي او جماعة مقدسو اشخاصو ته وايي، يعنې د قانون منل د مقدسو اشخاصو په رهنمائي کې، نو غير مقلدين اهل سنت والجماعة نه دی، ټککے چې دوي د مقدسو اشخاصو رهنمائي نه مني ددې بحث نور تفصيل (۴۲) پوښتنې لاندې وگوری.

۳۵- پوښتنه: غير مقلدين له کوم وخت څخه شروع شو؟

تاسو مخکې وويل چې د صحابه رضي الله عنه څخه شروع تر ائمه اربعه وو پورې ټول خلک مقلدين وو، نو غير مقلدين د کوم وخت څخه شروع شو؟

جواب: (۱) بعضې وايي چې دوی د محمد بن عبد الوهاب نجدي پيروان دي او دهغه د زمانې څخه را پيدا شول.

له دې وجهې يې دوي ته وهاييان ويلي، لېکن دا خبره غلطه ده، ټککے چې دوي اگر چې د محمد بن عبد الوهاب د نظرياتو څخه متاثره دي، لکن بيا هم محمد بن عبد الوهاب مقلد وو، او وکتوري اهل الحديث وايي چې مونږ غير مقلدينو يوو کله چې د محمد بن عبد الوهاب نجدي ډله په حرمينو باندې قابضه شوه، نو په مکه مکرمه کې عبد الله بن محمد بن عبد الوهاب اعلان وکړو، چې مونږ په فروعو کې د امام احمد بن حنبل رحمه الله په مذهب يو، چونکه د امام ابو حنيفه، امام مالک، امام شافعي او امام احمد بن حنبل رحمهم الله مذهبونه منضبط دي، له دې وجهې ددې مذهبونو په پيروانو باندې مونږ

اعتراض نہ کوو، ددې څلورو مذهبونو څخه ماسوی مثلاً زیدیه، روافض، امامیه، ددوي مذاهب منضبطه دي، له دې وجهې دا مونږ نه منو، مونږ به خلک مجبور کړو چې په دې څلورو امامانو کې ديو تقلید وکړي، (۱) دوهابي ډلې تفصیل به در سالې په آخر کې راشي.

د مصر د اکتر محمد البهی دوهابي تحریک په بیان کې لیکي چې په اتمه صدی کې محمد بن عبدالوهاب ددې تحریک بنیاد په حنبلي مذهب باندې کینودلو. الحركة الوهابیه ص ۳۱.

(۲) د (۱۹۱۱) کال څخه مخکې دوي په عالم اسلام کې بالکل قابل ذکر نه وو، په (۱۹۱۱) ع کې په یوه مردم شماری کې د مسلمانانو تعداد داسې بیان شوی وو:

۱. اثنا عشریو کروړ او دېرش لاکه

۲. زیدی دېرش لاکه

۳. حنبلي دېرش لاکه

۴. مالکي یو کروړ

۵. شافعي لس کروړه

۶. حنفي د اووه دېرش (۳۷) کروړو څخه زیات (۲)

نږه (۱۹۱۱) ع کې ټول اهل سنت والجماعت د اته څلوېښت کروړه او دېرش لاکه نه زیات وو، او غیر مقلدین پکې بالکل قابل ذکر نه وو.

(۳) د غیر مقلدینو مشهور عالم او مؤرخ شاه جهان پوري په (۱۹۰۰) ع کې په خپل کتاب الارشاد کې لیکي:

دیو څه وخت نه راپه دېخوا یو څو کسان راپیدا شوي دي چې خلک ورسره بالکل نا اشنادي، دوي ځانونو ته اهل حدیث، محمدي یا مؤحدین وایي خو خلک ورته وهابیان، لامذهبه، او غیر مقلدین وایي. (الارشاد الی سبیل الرشاد ص ۱۳)

۱- الهدایه السنیة مؤلفه علامه سلمان بن سحمان، اردو ترجمه تحفة وهابیه اسماعیل غزنوي ص ۶۱.

ددې څخه معلومېږي چې دایوه بدعتي او نوې فرقه ده (۴) داسلام دتاریخ څخه.

هم داملومېږي ځکه چې په اسلامي مکتبو کې، طبقات حنفيه، طبقات مالکيه، طبقات شافعيه، طبقات حنبليه، کتابونه شته دي چې ددوي دمحدثينو فقهاوو، مفسرينو سلاطينو او نورو علمي طبقاتو ذکر په کې شوي دي.

لېکن دطبقات غیر مقلدين په نوم پکې هيڅ کتاب نشته، بلکه دغیر مقلدينو په نوم یوه رساله هم په کې نشته، دماذاهبو اربعه وو کتابونه دحدیثو، دتفسیر، دفقهي داصول، داصول حدیث، داصول تفسیر، اسماء الرجال، په هر ځای کې شته لکن دغیر مقلدينو یوه رساله هم داسې نشته چې په هندوستان باندې دانگریزي دورې څخه مخکني تاریخ ولري.

(۵) خلاصه داچې رسول الله ﷺ دفتح دهند وړاند وینه ورکړه. (۲)

دایپس گوډي او وړاند وینه الله جل و علاه دا حنافو په لاسو پوره کړه احنافو هندوستان فتح کړو. دفتح څخه وروسته تر (۱۲۹۳) پورې په دې سلگونو کلونو کې په هندوستان کې دغیر مقلدينو کتابونه او مدرسې نه وې.

(۶) بیا چې کله دانگریزانو منحوس قدمونه هندوستان ته داخل شو، اود احنافو اسلامي حکومت یې ختم کړو احناف چه (۱۸۵۷) کې دانگریزانو په خلاف په جهاد مصروف وو، انگریزانو یو طرف ته په زرگونو احنافو علماوو ته اعدام ورکولو، بل طرف ته یې د مذهب د ازادۍ اعلان وکړو، ملکې وکتورېې اشتهارونه خواره کړه چې تاسو دحنفي مذهب څخه آزاديې لا مذهب او غیر مقلد جوړشئ، نو دبرطانوي حکومت په خیر خواهانو کې به شمارشئ، او که پخپل حنفي مذهب ټینګ پاتې شئ نو دسرکار

۱- الارشاد الی سبیل الرشاد ص ۱۳.

۲- (مسند احمد ج ۵ ص ۱۷۸) ج ۲ ص ۲۲۹ ج ۲ ص ۳۶۹ نسائي باب غزوة الهند.

برطانیہ ڏند به باغي شمارشي، مقصدي ي و (لر او اور حكومت كرو). (۱) (مسلمانان خپل مينځ كې وځنگوه او حكومت وكړه).

ددې اعلان څخه وروسته يو خود سره او متعصبه فرقه راپيدا شوه، ددې فرقي اول قدم په سلفو باندې بد گمانې وه، او انتها يې د سلفو پر خلاف بد زباني وه. ددوي هريو فرد ددې حديث مصداق وږچي (لَعَنَ آخِرُ هَذِهِ الْأُمَّةِ أُولَٰهَا) ددې فرقي هر فرد ځان دائمه وو بلكي د صحابه وو څخه به تر شماري.

(۷) د حضرت ام المؤمنين عائشه رضي الله عنها په باره كې گستاخ مولوي عبد الحق بنارسي (باني غير مقلديت) بنكاره اعلان كوي چې (حضرت عائشه رضي الله عنها د حضرت علي رضي الله عنه سره ځنگېدلې ده كه توبه يې نه وي وېستلې نو مرته ده مړه شوې) نعوذ بالله من ذلك.

په بل ځاي كې ليكي چې د صحابه وو رضي الله عنهم علم زما د علم څخه كم دي ځكه دهغوي هريو پنځه پنځه حديثونه ياد وو او ماته ددوي ټولو احاديث ياد دي. (۱)

(۸) مشهور غير مقلد نواب صديق حسن خان ليكي: په دې زمانه كې يوه رياكاره او شهرت پسنده فرقه راپيدا شوې ده چې د ټولو نقصانو نوبا وجود د قرآن او حديثو د علم د غويدار دي، حالانكه د قرآن او حديث سره ددې فرقي هېڅ تعلق نشته.

دا خلک د علوم آليه وو او عاليه وو دواړو څخه خالي دي. (۲) دا خلک دا اسلام د حلاوت څخه بالکل خالي الذهن دي، د مسلمانانو په خلاف ډېر تنگ زړي او سخت زړي دي. (۳) يَقُولُونَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِّ يَ وَهُمْ شَرُّ الْبَرِّ يَ. (۴)

۱- جنگ ازادي ص ۴۰۹.

۲- (كشف الحجاب ص ۴۲) قاري عبد الرحمن پاني پتي د شاه اسحاق شاگرد.

۳- (الخط ص ۱۵۳)

په الله قسم چې داخلک خاتمه خالص موحدین وایي او نورو مسلمانانو ته بدعتي او مشرک وایي حالانکه داخلک د ټولو څخه زیات غالي او د دین په باره کې غټ متعصب دي (الحطه ص ۱۵۶) فَمَا هَذَا دِينٌ إِنْ هَذَا الْاِفْتِنَةُ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ^(۱)

(۹) نواب صدیق حسن خان په (۱۳۱۲) هـ کې کتاب لیکلی دی په هغه کې لیکي:

خلاصه دا چې د کوم وخت نه هندوستان ته اسلام راغلی دی نو چونکه اکثر خلک د بادشاهانو طریقې خوښوي نو د ابتداء د اسلام څخه تراوسه داخلک حنفیان وو، دلته د همدې مذهب مفتیان قاضیان او حاکمان وو تردې چې د دې خلکو یو غټ جماعت یو ځای شو او فتاوی عالمگیری یې ولیکله.^(۲)

(۱۰) بیا لیکي: چا او رېډلي دي چې یو متبع قرآن او سنت د انگریز سرکار سره بې وفایي کېږي یا بغاوت ته آماده شوی دی.

کوم کسان چې غدار او انگریزي حاکمانو سره عناد لري ټول مقلدین د حنفي مذهب دي.^(۳)

نصرت: انگریزانو به غدر جهاد ته ویلو. (۱۱) انگریزانو چې په هندوستان خصوصاً په ډهلي کې په زرگونو زره علماء شهیدان کړل او په لکونو عوام یې په وینو ولړل او تر ډېرو ځو پورې یې قتل عام روان کړی وو، د دوي په باره کې نواب صدیق حسن خان لیکي: او د حاکمانو اطاعت او رئیسانو ته انقیاد په ملت د ټولو واجباتو څخه غټ واجب دی.^(۴)

(۱۲) بیا لیکي: جهاد او مذهبي جنگ په مقابله د بریتش گورنمنټ هند، چا چې د مذهبي ازادۍ اعلان کړی دی، د شریعت له رویه خلاف او ممنوع دی.

۱- (الحطه ص ۱۵۶)

۲- (ترجمان وهايه ص ۱۰ و ص ۱۱)

۳- (ترجمان وهايه ص ۲۵).

۴- (ترجمان وهايه ص ۹۵)

اوچاچې په مقابلې د برتېش گورنمنټ هند اسلحه را وچته کړې ده او مذهبي جهاد کوي دا خلک باغيان دي او د باغيانو د سزا مستحق دي، په دې فتوى د ټولو غير مقلدينو دستخطونه شته. ^(۱)

(۱۳) لوى غير مقلد محمد حسين بټالوي ليکي: انگرېزي حکومت سره جنگېدل او د جنگېدو نکر سره يې مدد کول غدر او حرام دى. ^(۲)

(۱۴) نو د دوي ايجاد د جهاد د مقابلې لپاره وو، چې دا کار يې بنه په اخلاص سرته رسولو، او په دليل کې به يې داسې ويل: چې رسول الله ﷺ فرمائي چې قيامت ته نژدې به په هر ځاى کې د عيسايانو حکومت وي د دې احاديثو مطابق دلته انگرېزي حکومت دى، نو لهذا د دوي سره جنگ جهاد ندی بلکه فساد دى او د پيغمبر ﷺ د فرمان مخالفت دى. ^(۳)

(۱۵) جنگ او جهاد په مقابل د برتېش گورنمنټ هند، چا چې مذهبي آزادي ورکړې، د شريعت له نظره خلاف او ممنوع دى، څوک چې دانگرېزي په خلاف اسلحه را اخلي باغي دى او د باغيانو د سزا مستحق دى، په دې فتوى د ټولو غير مقلدينو دستخط شته. ^(۴)

(۱۶) لوى غير مقلد محمد حسين بټالوي ليکي: دانگرېزي حکومت په خلاف مذهبي جنگ هېڅکله نه دي جائز. ^(۵)

(۱۷) دنور تفصيل لپاره د غير مقلد نواب صديق حسن خان ترجمان وهاييه او تعارف علماء اهل حديث و گوره. خلاصه دا چې دانگرېزي ملکي وکتوري دا اعلان سره د افرقه راپيداشوه د دوي باني ميا

۱- (ترجمان وهاييه ص ۶۱)

۲- (الافتاء، في مسائل الجهاد ص ۴۹)

۳- (ترجمان وهاييه ص ۷)

۴- (ترجمان وهاييه ص ۶۱)

۵- (ترجمان وهاييه ص ۱۹)

نذیر حسین دهلوي او عبدالحق بنارسی وو، میا نذیر حسین به اول د شاه محمد اسحق په درس کې کیناستو، مذهبي څېړنه یې ډېره خوښېده. (۱)

او خپل لامذهبيت یې پټ ساتلی وو بیا برتقیه، قاري عبد الرحمن صاحب د شاه محمد اسحق شاگرد او د شاه محمد اسماعیل شهید خلیفه په خپل کتاب کشف الحجاب ص ۱۹ کې لیکي:

سید نذیر حسین او حفیظ الله خان او مولوي عبدالحق بنارسي چې کله اول ځل د شاه محمد اسحق په درس کې حاضر شو، ځانونو ته به یې اهل سنت ویلی او چا به چې په امام ابو حنیفه طعن لگولونو د قرآن او حدیث څخه به یې جواب ورکولو او ډېرې غصې څخه به یې خپله خوله د زگونو څخه ډکوله ترڅو چې خلک ورباندې ښه گومان وکړي، لېکن کله چې شاه صاحب وفات شو او دوي ته دهلوي خالي ښکاره شونو ورو ورو وروئې خپله عقیده ښکاره کړه او خلک یې د روافضو په سرک روانول شروع کړل. بیا په صفحه (۸) کې لیکي چې میا نذیر حسین د سید محمد مجتهد شیعہ څخه د خطونو په ذریعه باندې مطاعن ابو حنیفه راوغوښتل او خپل ټول همت یې په ایمنه وو باندې په طعن کې مصرف کړو، په صحابه وو او ائمه وو باندې طعن ته به یې جهاد ویلی د مسلمانانو پخپلو کې جنگول ورته عبادت عظمی ښکارېدو، د مولوي نذیر حسین په شیعہ والي کې هېڅ شک نه وو. (۲)

(۱۸) د شیعہ گانو په مذهب کې یوه مسئله ده تقیه ورته وایي د نذیر حسین تقیه تریو کافي وخته پورې وه اخر د انگریزي حکومت د یو ملازم حافظ محمد یوسف په ډاډ گېرنه ده ځان ښکاره کړو او ښکاره یې په غیر مقلدیت باندې عمل شروع کړو. (۳)

(۱۹) په افغانستان کې دروسانو له وخت څخه را پیدا شول، چې دوه لیدران یې لرل، یو سیاف چې اوس د صلیبي پارلمان غړی دی، او بل مولوي جمیل الرحمن، غیر مقلد مسلم دوست لیکي چې دده د تنظیم شوری به د پاکستان د آی آس آی افسرانو ته پغلي تحفه کولې، دده د ژوند نور حالات دده د تنظیم

۱- (تحفة العرب والعجم ص ۶)

۲- (کشف الحجاب ص ۸)

۳- (نقوش ابو الوفا، ص ۴۳ و ص ۴۱)

دیو مخور غری غیر مقلد مسلم دوست پہ کتاب (ماتې زولنې) کې وگوره په لوستوبه یې حیا در شي صاحب البيت ادری بما فيه (۲۰) خلاصه دا چې:

لامذهبه وکتوري اهلحدیث دانگریزانو پیداوار دي

دلامذهبو اهل حدیثو سلسله پنځو مشرانو ته رسیږي (۱) عبدالحق بنارسي (۲) نذیر حسین دهلوي (۳) نواب صدیق حسن خان (۴) نواب وحید الزمان (۵) عبد الله غزنوي،

دا پنځه واړه په هندوستان کې وو او په هندوستان باندې دانگریزانو د حکومت په دور کې را پیدا شول، عبدالحق بنارسي د شاه اسماعیل شهید حنفی شاگرد دی نذیر حسین د شاه اسحق رحمۃ اللہ علیہ حنفی شاگرد دی، نواب صدیق حسن خان د مولانا فضل الرحمن رحمۃ اللہ علیہ گنج مراد آبادي حنفی مرید او شاگرد دی، وحید الزمان د مولانا سلامت الله کانپوري رحمۃ اللہ علیہ حنفی شاگرد دی، عبد الله غزنوي د حبیب الله قندهاري رحمۃ اللہ علیہ حنفی شاگرد دی.

(۲۱): په هندوستان کې په (۱۸۵۷) عیسوي کې د جنگ آزادی معرکه وه، د سید احمد شهید رحمۃ اللہ علیہ یو خلیفه مولانا سرفراز علي رحمۃ اللہ علیہ حنفی د مجاهدینو امیرو، او جنگي قومندان دده یو مرید جنرل بخت خان حنفی رحمۃ اللہ علیہ وو، دوي د بادشاه بهادر شاه ظفر حنفی سره یوځای شول، او د هلي یې فتح کړو، په دغه معرکه کې حاجی امداد الله مهاجر مکي رحمۃ اللہ علیہ مولانا قاسم نانوتوي رحمۃ اللہ علیہ، مولانا رشید احمد گنگوہي رحمۃ اللہ علیہ، مولانا رحمت الله کیرانوي رحمۃ اللہ علیہ، حافظ ضامن شهید رحمۃ اللہ علیہ وغیره احناف علماء هم ملگري وو، لکن بل طرف ته انگریزانو د داخلي منافقانو او د غیر مقلدینو ددې مذکورو مشرانو څخه ډېر کار واخیستلو او پېرته یې د هلي ونيولو.

(۲۲): نذیر حسین د مجاهدینو په خلاف فتوی ورکولی، دده فتاوی ده کتاب دی په نوم د نذیریه، په هغې کې یې باب لگولی دی په نوم د کتاب الامارة والجهاد، هلته دده څخه پوښتنه شوی ده چې جهاد فرض عین دی او که فرض کفایي؟ نو نذیر حسین جواب ورکوي چې جهاد فرض کفایي دی، لکن د جهاد لپاره یو څو شرطونه دي، چې تر څو پورې هغه شرطونه نه وي موجود شوي جهاد نه کېږي او بیا په آخر کې لیکي چې: نه سابه هغه شرطونه که به شط هم نشته، فتاوی نذیریه ج دریم صفه (۲۸۴)

د انگریزانو سره د جهاد په باره کې ترېنه پوښتنه شوې ده، نو دی ورته په جواب کې لیکي چې: علاوہ لا دا چې مونږ معاهدین یو، مونږ د سرکار سره عهد کړی دی، نو بیا څرنگه د عهد څخه مخالفت کوو د عهد شکنۍ ډېر مذمت په حدیثو کې راغلی دی، فتاویٰ نذیریه ج (۳) ص (۲۸۴)

(۲۳): غیر مقلدینو به د مجاهدینو جهاد ته غدر ویلو او د جهاد په خلاف یې دوه رسالې ولیکلې، یو، نواب صدیق حسن خان ولیکله په نوم د ترجمان وهاویه، اوبله محمد حسین بتهالوي ولیکله په نوم د الاقتصاد فی مسائل الجهاد، په دې دواړو رسالو کې یې دا فتویٰ جاري کړې چې د انگریزانو په خلاف جهاد حرام دی او د (۱۸۵۷) کال په جنگ آزادي کې د اولسو زرو څخه زیاتو شهیدانو شو علماو ته یې مردار وویل.

(۲۴): د نذیر حسین سوانح نگار لیکي چې: عین د غدر (جهاد) په حالت کې یوه انگریزه مسنرلیسنس په زخمی حالت کې نذیر حسین په داسې حالت کې کور ته راوستله چې هریچی د انگریزانو د ښمن وو، هغه یې درې میاشتې په کور کې وساتله او دهغې یې پوره علاج او خدمت وکړو، که پدغه وخت کې ظالم باغیان (مجاهدین - از ناقل) خبر شوي وای نو د نذیر حسین د کور په تباہ کولو کې به یې هیڅ تاخیر نه وی کړی، باغیان (مجاهدین) په څنگ کې مسجد ته راغلي وو، لیکن تر دریو میاشتو پورې پدې پوه نه شول چې په څنگ کې حویلی کې څومره کسان دي، کله چې درې میاشتې بعد پوره امن قائم شو، او انگریزه پوره صحتمنده شوه، نو نذیر حسین انگریزي کېمپ ته ور وړله، چې ددې کار نامې په عوض کې ورته یو زر درې سوه روپۍ انعام میلاو شو - الحیات بعده الممات (۱۲۷)

(۲۵): په هندوستان باندې د انگریزانو د دورې څخه مخکې د غیر مقلدینو هیڅ مدرسه هیڅ مسجد او هیڅ کتاب نشته ددوي دهر کتاب هرې مدرسې او هر مسجد تاریخ د انگریزانو د دورې څخه شروع دی

۳۶- پوښتنه: غیر مقلدین وايي چې دلایل صرف دوه دي یو قرآن او بل حدیث

آیا دا خبره صحیح ده؟

الجواب: دلایل څلور دي: (۱) قرآن (۲) حدیث (۳) اجماع (۴) قیاس

چلنج: غیر مقلد محمد حسین بٹالوی د تقلید شخصي په باره کې یو اشتهار چاپ کړی وو، په هغه کې یې لیکلی وو، چې د تمام هندوستان احنافو ته زما له طرفه چلنج دی، چې د قرآن دیوایت یا دیو حدیث شریف څخه راته ثابته کړي، چې په هغه کې صراحه ذکر وي چې په تمامو مسلمانانو باندې دامام ابو حنیفه رحمه الله یا دامام شافعي رحمه الله یا د بل کوم امام تقلید واجب دی.

حضرت شیخ الهند رَحْمَةُ اللهِ تَعَالٰی ته ولیکل چې د جواب څخه مخکې زه ستا څخه د داسې د دوو مسئلو په باره کې پوښتنه کوم، چې دواړه مسئلې د ټولو مسلمانانو په مابین کې اتفاقي دي، بلکې د اسلام بنیاد دی.

اوله مسئله: د قرآن کریم واجب الاتباع کېدل په کوم دلیل ثابت دي؟

دوهمه مسئله: د حدیث النبي صلي الله عليه وسلم، واجب الاتباع کېدل په کوم دلیل ثابت دي؟ مهرباني وکړه د دې لپاره داسې دلیل ووايه چې نه پکې د ور لازم شي اونه پکې مصادره علي المطلوب لازم شي، دا ولې مسئلې د اثبات لپاره د قرآن آیت نشې پېش کولی، ځکه چې بیا مصادره علي المطلوب راځي، او همدارنگه د دې مسئلې د اثبات لپاره د رسول الله صلي الله عليه وسلم حدیث هم نشې پېش کولی ځکه چې بیا د ور لازم مېږي ځکه چې دا احادیثو واجب الاتباع کېدل د قرآن د واجب الاتباع کېدلو پورې موقوف دي، اوس که د قرآن واجب الاتباع کېدل د حدیث پورې موقوف شي نو د ور راغلو.

همدارنگه د دوهمې مسئلې د اثبات لپاره حدیث نشې پېش کولی ځکه چې بیا مصادره علي المطلوب راځي، او همدارنگه د دې مسئلې د اثبات لپاره د قرآن کریم آیت هم نشې پېش کولی ځکه چې بیا د ور لازم مېږي ځکه چې د قرآن واجب الاتباع کېدل موقوف دي تر واجب الاتباع کېدلو دا احادیثو پورې، اوس که دا احادیثو واجب الاتباع کېدل موقوف شي تر واجب الاتباع کېدلو د قرآن پورې نو لازم به شي دور.

او که چېرته دا دواړه مسئلې په بل کوم درېیم دلیل باندې ثابتوي، نو بیا سوال دا کوو چې د دغه درېیم دلیل واجب الاتباع کېدل د کوم دلیل څخه ثابت دي؟ که چېرته د قرآن د آیت څخه او یا د کوم حدیث څخه وي نو د ور لازم شو.

او که دبل کوم خلورم دلیل خخه ثابت وي نو بیا زمونږه سوال په دغه خلورم دلیل کې دی چې دده واجب الاتباع کېدل په کوم دلیل ثابت دي؟ که په ایت دقرآن یا حدیث او یا درېم دلیل باندې ثابت وي نو دا دور دی، او که په بل پنځم دلیل باندې وي نو دا خو تسلسل شو.

نو غیر مقلد دغه مسائل په نص نشي ثابتولی ځکه چې دده په نیز دلیل نقلي منحصر دی په قرآن او په حدیث کې او په دوی باندې یې چې ثابتوي نو دغه مذکور باطل شیان به لازمېږي او که چېرته غیر مقلد ته یاد ده ملگرو غیر مقلدینو ته وحی کېږي نو بیا خو عجیبه ده چې رسول الله صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین هم مني، او وحی الهی هم ورته کېږي.

نو زمونږه طرفه درته دا گزارش دی که تاسو دغه دوه مسئلې په اجماع الامة او قیاس ثابتوئ نو مونږه هم تقلید شخصي دیو امام په اجماع الامة واجب گڼو. (ادلة کامله ص ۷۷ ص ۷۸ ص ۷۹ مطبعه قدیمی کتب خانه کراچی) نو د اهل سنت والجماعت د قایلینو دا جماع په نزد باندې جواب ډیر آسان دی او هغه دا چې قرآن په ثبوت کښي موقوف دي تراجماع پورې او اجماع په حجیت کښي موقوفه ده ترقرآن پورې فلا دور، لیکن غیر مقلدین دا جواب ځکه نشي کولی چې هغوي اجماع نه مني، دا جماع او د قیاس د حجیت دلایل وروسته تفصیلاً را روان دي.

۳۷- پوښتنه: نه ولې ابوبکري او عمري نه یې؟

یعنې ته د حضرت ابوبکر صدیق اود حضرت عمر رضی الله عنهما په مذهب باندې ولې نه یې؟
خواب: دا اعتراض هم د نن سبا پیداوار نه دی، بلکې ډېر زوړ اعتراض دی. اود یو رافضي څخه سرقه ده. اود شیعه گانو قی خوري ده.

حافظ ابن تیمیه رحمه الله دا اعتراض داسې رانقلوي چې: قال الرافضي: ذهب الجميع منهم الى القول بالقياس والاخذ بالرأى فادخلوا في دين الله تعالى ما ليس منه، وحرفوا احكام الشريعة واتخذوا مذاهب اربعة لم تكن في زمن النبي صلى الله عليه وسلم ولا زمن الصحابة واهملوا اقوال الصحابة مع انهم نصوا على ترك القياس وقالوا اول من قاس ابليس الخ. [منهاج السنة / ج ۲ / ص ۸۹ / طبع بولاق].

ترجمہ: روافض وایہی چہ: ٔول اهل سنت والجماعت د قیاس قایل دی، او پەرأی باندي عمل کوي. او دوي د الله تعالی جل جلاله په دین کې هغه څه داخل کړل چې له دین څخه نه دي. او دوي د شریعت احکام بدل کړي دي او څلور مذاهبيې جوړ کړي دي. داسې مذهبنه چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم اود صحابه ووپه زمانه کې نه وو، اودغو اهل سنتو د صحابه وو خبرې پرېښې دي، حالانکه صحابه وو د قیاس په پرېښودلو باندي تصریح کړې ده. اودایې ویلي دي چې: اول قیاس ابلیس کړی وو. انتهى.

دا اعتراض ډېر لوی دی. چې دا هم پکې دي چې تاسو ولې ځانته د شافعي او د حنفي په ځای ابوبکري او عمري نه وایئ؟ دغه اعتراض ته حافظ ابن تیمیه ځوابونه ورکړي دي چې خلاصه یې داده:

۱- د امامانو مسئلې خپلې مسئلې نه دي، بلکې دا هغه مسئلې دي چې د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم اود صحابه وو څخه مسلسلې را روانې دي. لکه د بخاري اود مسلم حدیثونه چې د دوي خپل حدیثونه نه دي بلکې دا هغه احادیث دي چې د حضرت نبي کریم صلی الله علیه وسلم اوله صحابه وو څخه مسلسل را روان دي. دوي ته یې نسبت یواځې له دې امله کېږي چې دوي یې تدوین کړی دی او ترتیب یې ورکړی دی.

۲- د مذاهبو اربعه وو کتابونه چې گورئ نود صحابه وو د اقوالو اود افعالو څخه پکې باقاعده استدلالات کېږي. نو دا ددې دلیل دی چې دوي د صحابه وو اقوالو او افعالو ته حجت ویلو.

۳- ځانته ابوبکري او عمري له دې وجهې نه وایو چې: حضرت ابوبکر صدیق رضی الله تعالی عنه او حضرت عمر فاروق رضی الله تعالی عنه دیني مسائل د کتابونو په شکل کې نه وو راجع کړي. او حنفي او شافعي له دې امله ځان ته وایو چې دغو امامانو په خپله او یا هم د دوي معتبرو شاگردانو دا مسائل راجع کړي دي او مرتب کړي یې دي. نو څوک چې ددې مسائلو پیروي کوي ځان ته حنفي یا شافعي وایي.

وفي المجموع، وليس له التمدّ به بمذهب احدٍ من الائمة الصحابة رضی الله عنهم وغيرهم من الاولين وان كانوا أعلم وأعلى درجة ممن بعدهم لانهم لم يتفرغوا لتدوين العلم وضبط اصوله وفروعه فليس لاحد منهم مذهب مهذب محرر مقرر وانما قام بذلك من جاء بعدهم من الائمة الناحلين والتابعين القائمين بتمهيد احكام الوقایع قبل وقوعها الناهضين بايضاح اصولها وفروعها كمالك رحمه الله وإبي حنيفة رحمه الله آه (المجموع شرح المذهب للنووی ص ۹۱، ج ۱، فصل في

اداب المستفتی بحواله تقلید کی شرعی حیثیت للعلامه مفتی محمد تقی عثمانی ص ۸۱، ط، مکتبه دار العلوم کراچی)

۴- لکه څرنګه چې صحیح بخاري، صحیح مسلم او نور د احادیثو کتابونه امام بخاري، امام مسلم، امام ابوداؤد او امام ترمذي په پوره دیاقتدار سره مرتب او مُدَوّن کړي دي، نو له دې وجهه یې دوي ته نسبت کېږي. نو د دې نسبت معنا دا نه ده چې دا احادیث د دوي خپل ایجاد دی، همدارنګه دا فقهی مسائل دغو ائمه وو حضراتو مرتب او مُدَوّن کړي دي، له دې وجهه یې دوي ته نسبت کېږي، نو د دې نسبت هم دا معنا نه ده چې دا مسائل د دوي خپل ایجاد دی.

۵- د امام حفص رحمۃ الله علیه قرأت چې په دغو هیوادونو کې خلک ورباندې د قرآن کریم تلاوت کوي، دا قرأت امام حفص رحمۃ الله علیه ته منسوب دی، لکن د دې نسبت هم دا معنا نه ده چې دا دده خپل ایجاد دی. همدارنګه د فقهې له نسبت څخه دغو ائمه وو ته دا نه لازمیږي چې دا د دوي خپل ایجاد دی.

۶- که د روافضو مقصد دا وي چې د فقهې دا مسائل د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم او صحابه کرامو رضی الله عنهم په زمانه کې نه وو، نو دا خالص دروغ دي، ځکه چې د فقهې کتابونه د آیتونو، احادیثو او صحابه کرامو له اقوالو څخه ډک دي. او که یې مقصد دا وي چې امام ابو حنیفه او امام شافعي و غیره په خپله په هغه زمانه کې نه وو، نو بیا دا خبره صحیح ده، لکن په دې کې څه نقصان دی؟ په هغه زمانه کې خو امام بخاري، امام مسلم، امام حفص و غیره هم نه وو، د دغه تأخر زمانی څخه خو نه په احادیثو کې څه نقصان راځي او نه د قرآن کریم په قرأت کې.

او لکه څرنګه چې امام بخاري او نور مُحدّثین د خپل خدای ورکړي فراست او قابلیت په بناء باندې د یو حدیث تصحیح او یا تضعیف کوي، حالانکه دا تصحیح او تضعیف په نصوصو کې صراحتاً نه دی ذکر شوی او نه یې له خپلو استادانو څخه اورېدلی دی. نو همدارنګه فقهاء د خپل خدای ورکړي فراست او قابلیت په بناء باندې د نصوصو څخه د مسائلو استنباط کوي، کوم چې په نصوصو کې صراحتاً نه وي موجود او نه یې مخکې چا استنباط کړی وی. نو لکه څرنګه چې دا مُحدّثین د دې تصحیح او تضعیف په مسئله کې د مُذمت قابل نه دي نو همدارنګه فقهاء هم د جزئیاتو د استخراج په مسئله کې د مُذمت قابل نه دي. [منهاج السنه / ج ۲ / ص ۹۰ / ۹۱ / طبع بولاق]

د (أَوَّلُ مَنْ قَاسَ ابْلِيسُ) حقیقت

رافضیان دا قول د صحابہ کرام و رضی اللہ تعالیٰ عنہم طرف تہ منسوبی او غیر مقلدین ہم د روافضو تقلید کوی، حالانکہ دا زہ حدیث دی اونه د قرآن ایت دی اونه د کوم صحابی قول دی. داد جعفر صادق (المتوفی ۱۴۸ھ) قول دی. [دراسات اللیب / ص ۳۴۷ / طبع قدیم اوپہ مسند دارمی / ص ۳۶ / طبع ہند] کہ د محمد بن سیرین رحمہ اللہ اود مطر رحمہ اللہ خخہ ہم منقول دی.

۱- اول خو پہ: اسی مسئلہ کہ یعنی مقلدینو تہ د گمراہ اود بدعتی ویلو پہ مسئلہ کہ ستاسو پہ نیز د آثارو د تابعینو خخہ استدلال کول خرنگہ صحیح دی؟

۲- کہ دا قول صحیح ہم شی، نو بیا ہم لہ دی خخہ مقلدینو تہ ہی نقصان نہ رسیپی، خکہ چہ ددی خخہ ہفہ قیاس مراد دی چہ د نص پہ مقابلہ کہ وی، خکہ چہ اللہ جل جلالہ ملائکو او ابلیس تہ د سجدہ کولو امر و کړو اود دی امر پہ مقابل کہ ابلیس قیاس وکړو چہ (أنا خیر منه)

(فی جامع بیان العلم وَقَدْ جَاءَ عَنِ الصَّحَابَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ مِنْ اجْتِهَادِ الرَّأْيِ وَالْقَوْلِ بِالْقِيَاسِ عَلَى الْأُصُولِ عِنْدَ عَدَمِهَا مَا يَطُولُ ذِكْرُهُ وَسَتَرِي مِنْهُ مَا يَكْفِي فِي كِتَابِنَا هَذَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى، وَمِمَّنْ حَبِطَ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ وَأَفْتَى مُجْتَهِدًا رَأْيَهُ وَقَاسًا عَلَى الْأُصُولِ فِيمَا لَمْ يَجِدْ فِيهِ نَصًّا مِنَ التَّابِعِينَ؛ فَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ... الخ، (ذكر سبعة عشر تابعيا، ومن أهل مكة واليمن الخ وذكر اثنا عشر تابعيا) ومن أهل الكوفة الخ وذكر اثنا عشر تابعيا) ومن أهل البصرة الخ وذكر سبعة تابعي، ومن أهل الشام (وذكر خمس تابعي) ومن أهل مصر الخ وذكر اثنا عشر تابعيا، ومن أهل بغداد وغيرهم من الفقهاء الخ (وذكر ثلاث تابعي) جامع بيان العلم وفضله لابن عبد البر المالكي رحمه الله (ص ۶۲، ج ۲، باب الاجتهاد الرأي على الاصول عند عدم النصوص الخ، ط نعمانيه بشاور)

۲- وفيه ايضا الحسن وابن سيرين وقد جاء عنهما وعن الشعبي ذم القياس ومعناه عندنا قياس على غير اصل لنلا يتناقض ما جاء عنهم آه (جامع بيان العلم وفضله ص ۶۳، ج ۲، ط نعمانيه بشاور)

۳- (وفيه ايضا قال أبو عمر رحمه الله: "لا خلاف بين فقهاء الأمصار وسائر أهل السنة، وهم أهل الفقه والحديث في نفي القياس في التوحيد وإثباته في الأحكام إلا داود بن علي بن خلف الأصفهاني ثم البغدادي ومن قال يقولهم، فإنهم نقوا القياس في التوحيد والأحكام جميعا، آه (جامع العلم وفضله ص ۸۶، ج ۲، باب نفي الالتباس في الفرق بين الدليل والقياس الخ، ط بالا،

۴- وفيه ايضا واما ما روى عن السلف في ذم القياس فهو عندنا قياس على غير اصل او قياس يرد به اصل آه جامع بيان العلم وفضله ص ۸۹، ج ۲، ط بالا.

۵- (وفيه ايضا قال أبو عمر رحمه الله: وَحَدِيثُ مُعَاذٍ صَحِيحٌ مَشْهُورٌ رَوَاهُ الْأَئِمَّةُ الْعُدُولُ وَكَفَرُوا أَصْلُ فِي الْاجْتِهَادِ وَالْقِيَاسِ عَلَى الْأُصُولِ وَبِهِ قَالَ جُمْهُورُ الْعُلَمَاءِ وَسَائِرُ الْفُقَهَاءِ، آه) (جامع بيان العلم وفضله: ج: ۲، ص: ۹۲، ط: بالا).

۶- (وفيه ايضا وَأَمَّا الْقِيَاسُ عَلَى الْأُصُولِ وَالْحُكْمُ لِلشَّيْءِ بِحُكْمِ تَطْيِيرِهِ فَهَذَا مَا لَمْ يُخَالَفْ فِيهِ أَحَدٌ مِنَ السَّلَفِ، بَلْ كُلُّ مَنْ رُوِيَ عَنْهُ ذَمُّ الْقِيَاسِ قَدْ وَجِدَ لَهُ الْقِيَاسُ الصَّحِيحُ مَنْصُوصًا لَا يَدْعُ هَذَا إِلَّا جَاهِلٌ أَوْ مُتَجَاهِلٌ مُخَالَفٌ لِلْسَّلَفِ فِي الْأَحْكَامِ " آه) (جامع بيان العلم وفضله: ج: ۲، ص: ۹۲، ط بالا نعمانيه).

۷- وفيه قال ابن القيم رحمه الله فان رأى رأى رأيان رأى يوافق النصوص وتشهد له بالصحة والاعتبار وهو الذي اعتبره السلف وعملوا به ورأى يخالف النصوص وتشهد له بالابطال والاهدار فهو لذي ذموه وانكروه (اغاثة الهفان ص ۳۳۹، ج ۱، طبع مصر بحواله الكلام المفيد)

۸- وفي الخيرات الحسان، وسمعه اى ابى حنيفه رحمه الله رجل يقايس آخر في مسألة فصاح دعوا هذه المقايسة فان اول من قاس ابليس فاقبل اليه ابو حنيفة فقال يا هذا او ضعت الكلام في غير موضعه ابليس رد بقياسه على الله تعالى امره كما أخبر تعالى عنه في كتابه فكفر بذلك وقياسنا اتباع لأمر الله تعالى لاننا نرده الى كتابه وسنة رسوله او اقوال الائمة من الصحابة والتابعين فنحن ندور حول الاتباع فكيف نساوي ابليس لعنه الله فقال له الرجل غلطت وتبت فنور الله قلبك كما نورت قلبي آه (الخيرات الحسان في مناقب امام الاعظم ابى حنيفة النعمان لابن الحجر المكي الشافعي رحمه الله ص ۶۴، الفصل الحادى عشر فيما بنى عليه مذهبه، طبع حقانيه بشار) وكذا في عقود الجمان تفصيلا للمؤرخ الكبير محمد بن يوسف الصالحى الدمشقى الشافعى رحمه الله ص ۱۴۵، الباب الثامن الخ طبع نعمانيه بشار)

که زمونېه قلم کې دغير مقلد ينو صفت پيدا شي نو داسې پرې ليکلى شو چې: اول غير مقلد ابليس وو: ځکه چې الله جل جلاله امر د سجدې وکړو نو ملايکو بغير د چوون وچرا څخه او بغير د مطالبې د دليل څخه سجده وکړه، صرف په دې اعتماد چې الله جل جلاله حکيم دى اود حکيم فعل له

حکمت خُخه خالي نه وي. لکن ابليس لعین غیر مقلد شود الله جل جلاله په حکم یی اعتماد ونه کړو اود دلیل مطالبه یی وکړه او داسې یې وویل چې: (أرئیتک هذا الذی کرمت علی).
۳۸- پوښتنه: نه د امام صاحب په خای ولې د محمد ﷺ په مذهب نه کېږي؟

ځواب: د دې پوښتنې یو څه تفصیل د (۵) نمبر اعتراض لاندې تېر شوی دی چې زه د محمد صلی الله علیه وسلم په دین یم او د امام صاحب په مذهب یم دا سوال هم په اصل کې شیعه گانو کړی وو او شاه عبدالعزیز رحمہ الله په (تحفه اثنا عشریه / ص ۱۰۹) کې ځواب ورکړی وو. د ځواب الفاظ داسې دي چې: (نبی علیه السلام صاحب شریعت است. نه صاحب مذهب. زیرا که مذهب نامی راهی است که بعض اُمّیان را در فهم شریعت گشاده شود و بعض خود چند قواعد مقرر کنند که موافق آن قواعد استنباط مسایل شرعیه از مأخذ آن نمایند و لهذا محتمل صواب و خطاء می باشد. و لهذا مذهب را بسوی خدا و جبرئیل و دیگر ملایکه منسوب کردن کمالی بی خردی است.) انتهى.

یعنی نبی علیه السلام د شریعت څښتن دی. د مذهب صاحب نه دی. ځکه چې مذهب دهغې لارې نږدې چې د شریعت د فهم له پاره بعضې امتیانو ته مکشوفه شوي وي، چې امتیان یو څه قواعد وضع کړي او دهغې موافق د مسایلو استنباط د خپلو مأخذونو څخه وکړي. له دې وجهې د خطاء او د صواب احتمال پکې وي. له همدې وجهې الله جل جلاله، رسول الله صلی الله علیه وسلم، جبرئیل او نورو ملایکو ته د مذهب نسبت کول ډېر سخت جهالت دی.

خلاصه دا چې: د دین او د مذهب په منځ کې فرق دی. (۱) مذهب لاره ده یعنې اجتهاديات دي او دین مقصود او منزل یعنې منصوصات دی. (۲) په مذهب کې د خطا او د صواب دواړو احتمال دی او په دین کې نشته. (۳) مذهبونه ډېر دي او دین یو دی.

نودا اعتراض هم د شیعه گانو قی خوري ده. غیر مقلدین کېدی شي چې په دې غلط فهمی کې غورځېدلي وي چې مثلاً خلک وایي چې: دا مذهب دهندوانو دی، یادا د عیسویانو مذهب دی، یعنې دا دهندوانو دین دی او دا د عیسویانو دین دی. نو هلته مذهب په معنا د دین دی، نو کېدی شي چې همدا معنا د خنفي مذهب او د شافعي مذهب وغیره هم وي. لکن دا یوه غلطه خبره ده، ځکه چې دلته مذهب په

معنا دین سرہ نہ دی، بلکہ پہ معنا د رأیی اود مسلک سرہ دی. او همدا معنا د محدثینو اود فقہا و
پہ منح کی مشہورہ ده. د هر محدث د حدیثونو د سند پہ بارہ کی یو مذهب یعنی یوہ رأیہ وی.

۱- امام نووی رحمہ اللہ فرمایي: د جمهورو پہ نیز مسلمان لہ کافر خخہ میراث نشي وړلی، لکن
بعضي وايي چې وړلی یې شي. او بیا لیکي چې: وهو مذهب معاذ بن جبل و معاوية رضي الله تعالى
عنهما. [شرح مسلم / ج ۲ / ص ۳۳].

یعني همدا د حضرت معاذ بن جبل اود حضرت معاویہ رضي الله عنهما مذهب دی، نو دلته مذهب
پہ معنا د رأیی اود مسلک سرہ دی. په معنا د دین سرہ نہ دی، ځکه چې په دین کې تعدد او اختلاف او
احتمال د خطا نشته.

۲- امام مسلم عليه السلام د ثقه راوي د زیادت په بحث کې لیکي چې: (الذي يعرف من مذهبهم... الخ) [مقدمه مسلم / ص ۵]. یعنی د محدثینو د مذهب خخه چې کومه خبره مشهوره ده هغه داده... الخ.

۳- امام مسلم رحمہ اللہ فرمایي: ما چې کوم اصول نقل کړي دي ذاد قوم (محدثينو) مذهب دی.
[مذهب القوم / مقدمه / ص ۲۰].

۴- امام نووی رحمہ اللہ په یو ځای کې فرمایي چې: (و مذهب النسائي) [مقدمه شرح مسلم / ص
۱۵] یعنی داد امام نسائي مذهب دی.

۵- علامه حازمي رحمہ اللہ د حدیثو د ترجیح د وجود بیانولو په ضمن کې د یوې وجهې لاندې
لیکي چې: (وهذا هو مذهب اهل العراق والبصريين والشاميين). [كتاب الاعتبار / ص ۱۱].

۶- حضرت امام تاج الدین سبکي رحمہ اللہ د خپل والد علی بن عبد الکافي رحمہ اللہ په باره کې
لیکي چې: ذکر شيء مما انتخبه مذهباً و ارتضاه رأياً لنفسه و ذلك على قسمين احدهما ما هو معترف
بأنه خارج عن مذهب الشافعي [طبقات / ج ۶ / ص ۱۸۲].

۷- د غیر مقلدینو روح روان ثناء الله یوہ رساله لیکلې ده په نامه د (اهل حدیث کا مذهب).

۸- شاه ولی الله دهلوی رحمہ اللہ فرمایي چې: (مذهب عمر بمنزله متن است و مذاهب اربعة
بمنزله شروح). [ازالة الخفاء / ج ۲ / ص ۸۲].

مونږ له لا مذهبو څخه پوښتنه کوو چې آیا حضرت عمر رضی الله تعالی عنه بل کوم نوی دین راپیدا کړی وو چې د محمد صلی الله علیه وسلم له دین څخه جدا وو؟ که ځواب نفی وي نو دلته له مذهب څخه څه شی مراد دی؟
حاصل دا چې په دې تمامو ځایونو کې مذهب په معنا د اجتهادي رایې او مسلک سره دی.

د گستاخی انتهاء

د پلچرخي په محبس کې یو څو غیر مقلدین په یو ځای کې ناست وو، یو پکې د خپلو مذهبو استاذانو خبره رانقل کړه چې مذهب بیت الخلاء ته وایي (معاذ الله). او نورو ملگرو ورسره د خبره په تېفه خندا بدرگه کړه.

نو ای د بلعم په گدی ناستولا مذهبو! دهغه سړي څه حکم دی چې هغه وایي چې بیت الخلاء د حضرت عمر (رضی الله عنه) منزله د متن ده او بیت الخلاء د مذاهبو اربعه وو په منزله د شرحې ده. (معاذ الله).
او یا یو سړی وایي چې: دا مسئله بیت الخلاء د معاذ بن جبل رضی الله عنه او د حضرت معاویه رضی الله تعالی عنه ده. او یا یو سړی وایي چې: د مسلم شریف په مقدمه کې چې کوم اصول ذکر شو دا بیت الخلاء گانې د محدثینو دي.

رښتیا هم چې د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم دا حدیث په تاسو ډېر ښه تطبیقېږي چې: (یرقون من الاسلام کما یرق السهم من الرمية) [صحیح مسلم / ج ۱ / ص ۳۴۱].
ای غیر مقلدینو! آیا دا ویل صحیح دي او که نه؟ چې د فرعون په شمول ټول پخواني کافران سلفیان وو، ځکه چې الله تعالی ورته سلفیان ویلي دي. الله تعالی جل جلاله فرمایي چې: (فجعلناهم سلفاً ومثلاً للآخرین)

۳۹- پوښتنه: آیا په هندوستان کې د انگریزانو له دور څخه مخکې داسې کومه ډله وه

چې ځانونو ته یې محمدي ویلي وي؟

ځواب: د غیر مقلدینو مشهور مؤرخ شاهجهان پوري د خپلې ډلې په باره کې لیکي چې: په مخکنیو وختونو کې ددې نظریې خلک بالکل شاذ او نادر وو، ډېر په نظر نه راوتلل، ددوي نوم ډېر د لږ وخت څخه

راپدیخوا اور بدل کپری، دوی خانو ته اهل حدیث یا موحّد، یا محمدی وایی، مگر مخالف فریق ورتہ غیر مقلدین، و هابیان اولامذهب وایی. [الارشاد الی سبیل الرشاد / ص ۱۳ / بحواله اهل حدیث].

نوپه هندوستان باندې د انگریزی دورې څخه مخکې په دې نوم باندې کومه خاصه ډله نه وه، البته مخکې تېر شو چې روافضو به ځانته محمدی ویل. د ابوشاهین په نوم یو محدث دی. المتولد (۲۹۷هـ). دغه محدث په سنه (۳۰۷) کې د احادیثو اورېدل شروع کړل او په سنه (۳۸۵هـ) کې وفات شو. [تذکره / ج ۳ / ص ۱۸۳]. نو امام دارقطني رحمته الله د دغه عالم په باره کې فرمایي چې: ابن شاهین ثقه و، لکن ډېر زیات غلطیدلو. او علامه خطیب بغدادی فرمایي چې: محدث ابن شاهین د شیو څو څخه پاتې شونی دی. لکن ډېر زیات غلطیدلو او له فقهې څخه بالکل ناخبره وو. او دده په مخ کې به چې د حنفي یا شافعي یا مالکي اویاهم د حنبلي مذهب ذکر کېده نو ده به ویل چې: زه محمدی المذهب یم. [تذکره / ج ۳ / ص ۱۸۴].

نودا لفظ نه د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم څخه ثابت دی، او نه د صحابه و ورضی الله عنهم څخه او نه هم د تابعینو څخه، بلکې د څلورمې صدۍ دیو داسې محدث څخه ثابت شوی دی، چې هغه د فقهې د علم څخه بالکل محروم و او د اغلاطو تیکه دار و او هغه هم دیوې ډلگۍ په شکل نه وو، بلکې یواځې ځان ته به یې محمدی وایه.

۴۰- پوښتنه: د بخاري اود احادیثو د نورو کتابونو پښتو، فارسي او اردو ترجمې راووتلې

نو اوس مذهب ته څه ضرورت دی ؟

ځواب: زه د هجرت په وخت کې یوه ورځ د پېښور د چغرمټۍ څخه بارې ته روان وم، هلته مې د هاشمي په نوم مدرسه کې طالبانو ته په رمضان کې د قرآن کریم تفسیر کاوه، په ډاټسن کې لاندې په سیتونو کې ځای نه وو، نو د ډاټسن په چټ کېناستم، په څنگ کې راسره یو بل ځوان هم کېناستو. ددې ځوان په سر باندې خولۍ نه وه، بلکې لوڅ سرو او پیکۍ یې هم انگریزي و، بیرته یې هم لنډه کړې وه، او دده د وینا مطابق د بله بیری د سیفن مدرسې ته روان وو، چې هلته یې د غیر مقلد عبدالسلام رستمي سره ترجمه کوله. دا سوال هغه له ما څخه وکړو چې: د احادیثو د کتابونو ترجمې راوتلي دي، زه هغه گورم نو زما نور تقلید ته ضرورت نشته!

دده د چپ کولو له پاره مې هغه خواب ورکړو کوم چې ما د شیخ صاحب حسن جان شهید رحمہ اللہ له بیانونو څخه اورېدلی و. او هغه دا چې پښتو، اردو او فارسي ترجمې خويواځې د حدیثو د کتابونو نه دي، راوتلی بلکې د طب د کتابونو هم شته، هغه هم گوره او خپل علاج په خپله کوه! ډاکټر ته څه ضرورت دی؟ د مستري توب کتابونه هم شته، هغه گوره او خپل گمادی په خپله جوړوه، مستري ته څه ضرورت دی؟ د خیاطۍ (درزي توب) کتابونه هم شته هغه گوره او خپلې جامې په خپله گنډه، خیاط ته څه ضرورت دی؟

او که په دې معمولي شيانو کې یواځې د کتابونو په کتلو باندې اکتفاء کول ځان د هلاکت کندی ته غورځول وي، نو د دین په معامله کې څرنگه نه دي؟ آیا دین له دغو شيانو او کسبونو څخه سپک دی؟ اوس به یې د الله جل جلاله په توفیق دلې تفصیل سره ولیکم.

۱- کله د حدیث په ظاهر باندې عمل کول د گمراهۍ څخه بغیر بل هیڅ شی نه وي؟ لکه څرنگه چې امام ابن عبدالبر المالکی رحمہم اللہ فرمایي چې: (و اما طلب الحديث علی ما يطلبه کثیر من اهل عصرنا اليوم دون تفقیه فيه ولا تدبر لمعانیه فمکروه عند جماعة اهل العلم.) [جامع بیان العلم/ ج ۲ / ص ۱۲۷].

د حدیثو طلب بغیر د پوهېدلو څخه په معنا د هغې او بغیر د تدبر څخه مکروه دي، لکه څرنگه چې یې اکثره خلک نن سبا کوي.

۲- یو سړی د بخاري [ج ۱ / ص ۲۵ او ترمذی / ج ۱ / ص ۱۱ او مشکوٰۃ / ج ۱ / ص ۴۰] دا حدیث وگوري چې: که د یو سړي څخه باد ووتل نو ترڅو یې چې آواز نه وي اورېدلی او یایې بوي نه وي محسوس کړی نو تر هغې پورې یې اودس نه ماتېږي. (حتی یسمع صوتاً او یجد ریحاً). نو اوس که یو سړی ددې په ظاهر عمل کوي، تیزونه او پسکۍ اچوي لکن ترڅو یې چې آواز نه وي اورېدلی او یایې بوي نه وي محسوس کړی تر هغې پورې خپل لمونځ کوي نو آیا دا به عمل بالحدیث وي؟

۳- په [صحيح البخاري / ج ۱ / ص ۳۹] کې یو حدیث دی چې: (أما أنا فأفیضُ علی رأسی ثلاثاً و اشارة ببیدیه کلتیهما) یعنې زه په دواړو لاسونو په خپل سر باندې درې لپې اوبه اچوم. اوس که یو سړی ددې په ظاهر عمل کوي او په غسل کې یواځې په خپل سر باندې درې لپې اوبه اچوي او نور بدن نه

مینہی نو آیا دا به عمل بالحديث وي؟ حالانکہ په بل تفصیلي روایت کې د (ثُمَّ يُفِيضُ عَلَى سَائِرِ جَسَدِهِ) الفاظ هم شته.

۴- په بر صغیر کې قبله مغرب طرف ته ده، نو که دلته یو سړی د مغرب طرف ته اودس ماتی کړي اود [بخاري شریف/ ج ۱/ ص ۲۶] په دې حدیث باندې عمل کوي چې: (شَرِقُوا او غَرِبُوا) د مشرق او یا د مغرب طرف ته اودس ماتوئ! نو آیا دا به عمل بالحديث وي؟

۵- یوه ورځ امهات المؤمنین رضی الله تعالی عنهن د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه پوښتنه وکړه چې: یا رسول الله! په مونږ کې به له تاسره اول ملاقات د چا کېږي؟ حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل: (أَطَوَّلُكُمْ يَدًا) [بخاري/ ج ۱/ ص ۱۹۱/ مسلم/ ج ۲/ ص ۲۹۱] یعنې د چالاس چې اوږد وي. نو امهات المؤمنین رضی الله عنهن چې د یو بل سره لاسونه مقایسه کړل نو د حضرت سوده رضی الله عنها لاسونه اوږده وو. امهات المؤمنین فرمایي چې: وروسته مونږ یو شو چې د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم له دې څخه ظاهر مراد نه وو، بلکې سخاوت یې مراد وو. بیا په ازواجو مطهراتو کې اول حضرت زینب رضی الله عنها وفات شوه. [مسلم/ ج ۲/ ص ۲۹۱/ نووی شرح مسلم/ ج ۲/ ص ۱۹۱].

۶- ځینې احادیث منسوخ وي، مثلاً په [بخاري/ ج ۱/ ص ۳۰] کې د حضرت عثمان رضی الله عنه روایت دی چې: کوم سړی چې دخپلې مېرمنې سره همبستري وکړي او انزال یې ونه شي نو غسل پرې فرض نه دی. حالانکه ددې حدیث په ظاهر باندې عمل کول منسوخ دي.

۷- همدارنگه په قرآن کریم او په سنت رسول الله صلی الله علیه وسلم کې هم ټولې مسئلې صراحتاً نشته. د مثال په ډول مونږ وروسته یواځې د لمانځه په باره کې (۲۸۰) سوالونه لیکلي دي چې صراحتاً یې حل په قرآن کریم او په سنت کې نشته. ددې جواب نور تفصیل د (۴۸) پوښتنې لاندې راروان دي هلته یې ضرور وگوره.

۸- پوښتنه: امام ابوحنیفه رحمه الله خو په خپل لاس کوم کتاب نه دی لیکلی نو څرنگه یې تقلید کوئ؟

ځواب: دا اعتراض د معتزله وو اختراع ده:

- ۱- د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم په خپل لاس کوم ليکل شوی کتاب نشته، نو بيا دمکمل قرآن او حديث څخه هم منکر يې او که نه؟
- ۲- د دنيا په هيڅ کتابخانه کې د حضرت ابو بکر صديق، حضرت عمر فاروق، حضرت عبد الله بن مسعود، حضرت ابو هريره او نورو صحابه وورضى الله عنهم په خپل لاس هيڅ ليکل شوی کتاب نشته، نو د دوي د احاديثو څخه هم منکر يې او که نه؟
- ۳- لکه څرنگه چې قرآن کریم د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم صحابه وولیکلی دی، همدارنگه فقهه هم د امام ابو حنيفه رحمه الله اصحابو ليکلي ده.
- د امام صاحب رحمه الله ممتاز شاگرد امام محمد رحمه الله هغه مسايل چې بالذات يې له امام صاحب څخه اورېدلي دي او يا يې د امام ابو يوسف رحمه الله په واسطه اورېدلي دي هغه يې د (جامع الكبير، سير الكبير، جامع الصغير، سير الصغير، مبسوط او زيادات) په نامه کتابونو کې راجمع کړي دي. نور کتابونه يې هم شته لکه: (جمع الجوامع، أمالي ابو يوسف وغيره).
- ۴- د امام صاحب رحمه الله خپل ليکلي کتابونه هم شته. لکه: (فقه الاکبر په عقايدو کې) (کتاب الرسالة الى البستي) (کتاب العالم والمتعلم) (کتاب الرد على القدرية). [الفهرسة لابن نديم / ص ۲۹۹ / طبع مصر].
- محدث الحرم ملا علي قاري رحمه الله د محمد بن سماعيل رحمه الله څخه نقل کوي فرمايي چې: (ان الامام ذکر في تصانيفه نيفا وسبعين الف حديث و انتخب الاثار من اربعين الف حديث) [ذيل الجواهر / ج ۲ / ص ۴۷۴].
- امام ابو حنيفه رحمه الله په خپلو تصنيفاتو کې څه د پاسه اويا زره احاديث ذکر کړي دي. او کتاب الاثاري د څلورېشت زره احاديثو خلاصه ده. او همدا خبره صدر الاثمه هم کړې ده. [مناقب موفق / ج ۱ / ص ۹۵ / الجواهر / ج ۲ / ص ۳۲۵].

۴۲- پوښتنه: آیا اهل حديث اهل سنت والجماعت دي او که نه؟

- الجواب: ۱- د حديث اود سنت په منځ کې نسبت د عموم او خصوص من وجه دی. تفصيل يې دادی چې: حديث د څلورو شيانو نوم دی: اول: د نبي کریم صلى الله عليه وسلم اقوال او ارشادات. دوهم: د

نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم افعال. دریم: د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم تقریرات یعنی چي: د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په مخ کې یو کاروشي او دی مبارک صلی اللہ علیہ وسلم ورباندې انکار ونه کړي. او خلورم: د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم صفات یعنی ذاتي حالات دا هم حدیث دی.

او سُنّت په لغت کې لارې (الطریق) ته وایي. بیا دا لفظ په قرآن کریم کې هم استعمالیږي، لکه (و لن تجدَ لِسْتَةَ اللَّهِ تَبْدِيلاً) او په قرآن کریم کې په معنا د ترتب د مسبباتو سره دی په اسبابو باندې. ددې له پاره امام شاه ولی الله رحمه الله په [حجة الله البالغة] کې یو پوره باب لگولی دی.

اودا لفظ په فقهه کې هم راضي په فقهه کې دا د احکامو د یوې داسې مرتبې نوم دی چې د واجبو څخه پورته اود مندوباتو څخه ښکته ده. اودا لفظ په احادیثو کې هم استعمالیږي په معنا د (الطريقة المسلوكة في الدين) یعنی هغه دیني لاره چې مسلمانان ورباندې روان وي.

خلاصه دا چې د سنت او حدیث په منځ کې نسبت د عموم او خصوص من وجه دی. درې مادې غواړي. اوله: افتراقی ماده: ځینې روایتونه یواځې احادیث دي او سُنّت نه دي.

۱- هغه احادیث چې منسوخ دي هغه سُنّت نه دي. لکه یو حدیث دی چې: (توضؤا مما مست الثار) کوم شی چې په اورپوخ شوی وي نو دهغې له خوړلو څخه وروسته اودس وکړئ! دا حدیث بالکل صحیح حدیث دی. حالانکه دا حکم وروسته منسوخ شو. نبی کریم صلی الله علیه و سلم او صحابه کرامو به په اور باندې پاخه شوي شيان خوړل او اودس به یې نه کولو او همدارنگه په ابتداء د اسلام کې به په لمانځه کې خبرې کېدلې چې بیا وروسته منسوخې شوې.

حاصل دا چې منسوخ احادیث د احادیثو په کتابونو کې شته، لکن سنت نه دي. سنت هغه حکم دی چې ددې څخه وروسته راغلی وي.

۲- هغه حدیثونه چې د نبی کریم صلی الله علیه و سلم خصوصیات پکې ذکر شوي دي لکه د خلورو څخه له زیاتو ښځو سره نکاح حدیث دی. لکن سُنّت نه دی.

۳- همدارنگه کوم احادیث چې د کوم خاص مصلحت او یا ضرورت له وجهې نبی کریم صلی الله علیه و سلم یو څه فرمایلي وي او یا یې کړي وي دا هم حدیثونه دي، لکن سُنّت نه دي. همداسې

د ضرورت له وجې په ولاړه باندې متیازې کول په صحیح حدیث باندې ثابت دي لکن سنت نه دي. دغسې نور هم ډېر مثالونه شته.

یوه اهمه لطیفه:

حضرت مفتي سعید احمد پالن پوري شیخ الحدیث و صدر المدرسين دارالعلوم دیوبند فرمایي چې: په نیویارک کې یو غیر مقلد د حدیثو درس ورکاوه، نو د احادیث یې بیان کړو چې: نبی کریم صلی الله علیه وسلم یوه ورځ په ولاړه باندې اودس مات کړو او بیایې په تشریح کې وویل چې: په ولاړه باندې د اودس ماتول سنت دي. د درس په حلقه کې یو تن پاڅېده او پوښتنه یې وکړه چې: آیا دا یواځې د سړیو له پاره سنت دي او که د ښځو له پاره هم؟ نو له غیر مقلد څخه لاره ورکه شوه. [علمي خطبات / ج ۱ / ص ۸۴].

دوهمه افتراقي ماده:

بعضي شيان سنت دي، لکن حدیث نه دی علی تعریف. چې هغه د خلفاء راشدینو رضی الله عنهم سنت دي. حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي: (عليكم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين ... الخ)

اجتماعي ماده:

په دې کې ټول هغه روایتونه داخل دي چې له خیر القرون څخه ورواندې عمل روان وي. د ستود پېژندلو معیار د خلفاوو او صحابه وورضی الله عنهم تعامل دی. په کوم حدیث چې دوي عمل کړی وي هغه سنت دی.

۲- نو اهل حدیث اهل سنت والجماعت نه دي. اهل سنت خو ځکه نه دي چې د حدیث اود سنت په منع کې فرق دی. او اهل جماعت هم ځکه نه دي چې: د جماعت تابعدارۍ ته دوي شرک او کفر وایي، ځکه چې د جماعت تابعداري د امتي تابعداري ده اود امتي تابعداري تقلید دی. او تقلید دوي په نیز کفر او شرک دی.

همدارنگه دوي د اهل سنت والجماعت د اجتماعي عقیدې څخه منکر دي چې هغه حُجیت د ادله وو اربعه وو دی، ددې خبرې لپاره نور دلائل هم شته چې دوي اهل سنت والجماعت نه دي.

۴۳- پوښتنه: آیا امام اعظم رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دی

او که امام ابوحنیفه رَحْمَةُ اللهِ؟

الجواب:

۱- آیا فاروق اعظم حضرت رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وو او که حضرت عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ؟ آیا صدیق اکبر رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دی او که ابو بکر صدیق رَضِيَ اللهُ عَنْهُ؟

۲- محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اعظم فی الانبياء دی او ابو حنیفه رَحْمَةُ اللهِ امام اعظم فی الأئمه دی، د پیغمبر تقابل به د پیغمبرانو سره کوي او د امام تقابل به له امامانو سره کوي! امام د پیغمبر په مقابل کې اعظم نه دی. او پیغمبر د الله تعالیٰ په مقابل کې اعظم نه دی. بلکې یو امام د بل امام په مقابل کې اعظم کېدی شي او یو پیغمبر د بل پیغمبر په مقابل کې اعظم کېدی شي. یو مناظر د بل مناظر په مقابل کې مناظر اعظم کېدی شي. یو وزیر د بل وزیر په مقابل کې وزیر اعظم کېدی شي.

۳- امام ابوحنیفه رحمه الله تد (اعظم) لقب حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم اشاره ورکړې دی، ځکه چې یو حدیث مبارک دی: (عن ابی هريرة رضى الله تعالى عنه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: اعظم الناس نصيباً في الاسلام اهل فارس ... او کما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم). یعنې په اسلام کې اعظمه برخه د اهل فارس یعنې عجموده. او په اهل فارس کې د امام صاحب رَحْمَةُ اللهِ په شان سړی نه دی تېر شوی، چې د ټول دین اسلام تدوین یې کړی وي. یعنې د اودس، لمونځ، حج، زکوٰۃ، نکاح، طلاق، عتاق، یمین، حدود، بیع، شفع، اجاره او رهن په لکونو مسائل امام صاحب رحمه الله له ادله وو اربعه وو څخه علی الترتیب را اېستلي او مدونې کړي يې دي. اودا کار په عجمو کې بل چا نه دی کړی.

۴۴- پوښتنه: آیا رښتیا امام اعظم رَحْمَةُ اللهِ د قرآن او د حدیث په مقابل کې خپله رايه

عمل کولو؟

خواب: دا خبره خو صحیح ده چې امام ابوحنیفه رَحْمَةُ اللهِ د قیاس، استنباط او د اجتهاد څخه کار اخیستلو، لکن دا کار یې کله اخیستلو؟

(۱) نود حضرت امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ خپل بیان دادی چې:

أَخَذُ بِكِتَابِ اللَّهِ، فَمَا لَمْ أَجِدْ فَبَسَنَّةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَإِنْ لَمْ أَجِدْ فِي كِتَابِ اللَّهِ وَلَا فِي سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَخَذْتُ بِقَوْلِ أَصْحَابِهِ رضي الله عنهم، أَخَذُ بِقَوْلِ مَنْ شِئْتُ مِنْهُمْ وَأَدْعُ مَنْ شِئْتُ مِنْهُمْ، وَلَا أَخْرُجُ مِنْ قَوْلِهِمْ إِلَى قَوْلٍ غَيْرِهِمْ، فَأَمَّا إِذَا انْتَهَى الْأَمْرُ وَجَاءَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ، وَالشَّعْبِيِّ، وَابْنِ سِيرِينَ، وَالْحَسَنِ، وَعَطَاءٍ، وَسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، وَعَدَدَ رِجَالًا، فَقَوْمٌ اجْتَهِدُوا فَأَجْتَهِدُ كَمَا اجْتَهِدُوا. [تاريخ بغداد: ج ۱۳/ ص ۳۶۸].

يعني زه اول په كتاب الله عمل كوم، او كه په كتاب الله كې مې حكم ونه موندلو نو بيا يې در رسول الله ﷺ په ستو كوم، او كه په ستو كې مې حكم ونه موندلو نو بيا د صحابه وورضى الله عنهم قول را اخلم (او دا ختلان په صورت كې) د يو صحابي رضي الله عنه قول را خلم او د صحابه وورضى الله عنهم د اقوالو څخه نه اوزم، او چې معامله تابعينو رحمهم الله ته را ورسېږي، نو بيا زه هم د هغوى په شان اجتهاد كوم. [ملخصاً].

همدا مضمون ابن عبد البر رحمہ اللہ هم ذكر كړى دى. [الانتقاء ص ۱۴۳] او د غير مقلدينو شيخ الكل باركفوري هم ذكر كړى دى. [تحفة الأخوذى ص ۸۲].

(۲) ابن حجر مكي رحمہ اللہ او ملا علي قاري رحمہ اللہ ليكي چې: إِنْ كَانَ فِي الْمَسْئَلَةِ حَدِيثٌ صَحِيحٌ نَبِيٌّ، وَإِنْ كَانَ عَنِ الصَّحَابَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَالتَّابِعِينَ رَحِمَهُمُ اللَّهُ فَكَذَلِكَ، وَالْأَقَاسُ، فَأَحْسَنُ نَقِيصًا. [الخيرات الحسان ص ۴۷] و [ذيل الجواهر ج ۲/ ص ۴۷۲].

كه په مسئله كې به صحيح حديث وو نو امام صاحب رحمہ اللہ به يې اتباع كوله، او كه د صحابه وورضى الله عنهم او يا د تابعينو رحمهم الله څخه به د مسئلې حكم را معلوميدلو نو بيا به يې هم د دوى پيروي كوله، او كه پدې كې به ورته پيدا نشوه نو بيا به يې قياس كولو، او دېر بنكلى قياس به يې كولو.

(۳) علامه ذهبي رحمہ اللہ د امام يحيى بن معين رحمہ اللہ په طريقه د امام صاحب رحمہ اللہ څخه نقلوي چې: أَخَذُ بِكِتَابِ اللَّهِ، فَمَا لَمْ أَجِدْ فَبَسَنَّةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَالْأَثَارَ الصَّاحِحَ عَنْهُ الَّتِي فَشَتْ فِي أَيْدِي النَّفَاقَاتِ عَنِ الثَّقَاتِ، فَإِنْ لَمْ أَجِدْ فَبِقَوْلِ أَصْحَابِهِ أَخَذُ بِقَوْلِ مَنْ شِئْتُ، وَأَمَّا إِذَا انْتَهَى الْأَمْرُ إِلَى إِبْرَاهِيمَ، وَالشَّعْبِيِّ، وَالْحَسَنِ، وَعَطَاءٍ فَأَجْتَهِدُ كَمَا اجْتَهِدُوا. [مناقب أبي حنيفة رحمہ اللہ طبع مصر للذهبي ص ۴].

ترجمه يې لږ منځكې د اولي شميرې لاندې تيره شوه.

(۴) امام عبد الوهاب شعرانی رحمۃ اللہ علیہ امام ابن حجر مکی رحمۃ اللہ علیہ او امام سیوطی رحمۃ اللہ علیہ د امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ څخه رانقلوي چې امام صاحب فرمايلي دي چې: ما جاء عن رسول الله ﷺ بأبي هر وأبي فعلى الرأس والعين، وما جاء عن أصحابه تخيرنا، وما جاء عن غيرهم فهم رجال ونحن رجال. [ميزان ج ۱/ ص ۲۹] و [الخيرات الحسان ص ۲۷] و [تبيين الصحيفة ص ۲۷].

کوم حکم چې د رسول الله ﷺ څخه ثابت وي زما مور او پلار دې ترې قربان شي نو هغه پدې سر سترگو منو، او کوم حکم چې د صحابه وورضى الله عنهم څخه ثابت وي، نو مونږ د دوى په اقوالو کې پر غوره کوو، او که د غير صحابي قول وي نو مونږ هم د هغوى په شان انسانان يو. يعنې چونکې زه هم تابعي يم او د اجتهاد ملکه لرم نو ماته د نورو مجتهدينو تابعينو سره د مناقشې حق شته.

حافظ ابن عبد البر رحمۃ اللہ علیہ هم همدې ته ورته الفاظ رانقل کړي دي. [الانتقاء ص ۱۴۴ طبع مصر].
(۵) ابو حمزة السکري رحمۃ اللہ علیہ فرمايي چې: سمعت أبا حنيفة رحمۃ اللہ علیہ يقول إذا جاءنا الحديث عن النبي ﷺ أخذنا به وإذا جاءنا عن الصحابة رضى الله عنهم تخيرنا، وإذا جاءنا عن التابعين زاحمناهم. [الانتقاء ص ۱۴۴ لابن عبد البر واللفظ له] و [تبيين الصحيفة ص ۲۶] و [الجواهر المضية ج ۲/ ص ۴۴۹].

يعنې ما د امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ څخه واوريدل چې فرمايل يې چې: کله چې د رسول الله ﷺ حديث مونږ ته ميل او شي نو مونږ ورباندې عمل کوو، او کله چې د صحابه وورضى الله عنهم اقوال وي نو په هغوى کې يو غوره کوو، او که د تابعينو اقوال راشي نو په هغوى کې مزاحمت کولى شو.

(۶) حضرت ملا علي قاري رحمۃ اللہ علیہ د امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ مذکور قول په داسې الفاظو رانقلوي چې: ما جاءنا عن الله ورسوله لانتجاوز عنه، وما اختلف فيه الصحابة رضى الله عنهم اخترنا، وما جاء عن غيرهم أخذنا أو تركنا. [ذيل الجواهر ج ۲/ ص ۴۷۳].

(۷) او مولي احمد بن مصطفى رحمۃ اللہ علیہ د امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ مذکور قول په داسې الفاظو رانقل کړى دى چې: ما جاءنا عن الصحابة فعلى الرأس والعين وما جاءنا عن التابعين فهم رجال ونحن رجال. [مفتاح السعادة ج ۲/ ص ۶۷].

(۸) امام ابن حجر مکی رحمۃ اللہ علیہ او ملا علی قاری رحمۃ اللہ علیہ څخه دا الفاظ هم رانقل شوي دي چې: ليس لأخذ أن يقول برأيه مع كتاب الله تعالى ولا مع سنة رسول الله ﷺ ولا مع ما أجمع عليه أصحابه. [الخيرات الحسان ص ۲۷] و [ذيل الجواهر ج ۲ ص ۴۷۳]. يعنى د كتاب او د سنه په مقابل کې هيچا ته هم د رأيي حق نشته، او همدارنگه د صحابه وورضى الله عنهم د اجماع په مقابل کې هم هيچا ته د رأيي حق نشته. (۹) د امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ په زمانه کې هم داسې متعصبين موجود وو چې په امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ بې اعتراض کولو، امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ دوي ته په جواب کې داسې وفرمايل چې: عجبا للناس يقولون أفنى بالرأي، ما أفنى إلا بالأثر. [الخيرات الحسان ص ۲۷]، [تبييض الصحيفة ص ۲۷]، [والجواهر المضية ج ۲ ص ۲۰۲] يعنى تعجب دی هغه خلکو ته چې وايي چې زه په رأيه فتوى ورکوم حالانکې زه د حديث مطابق فتوى ورکوم.

(۱۰) حضرت عبد الله بن المبارك رحمۃ اللہ علیہ فرمايي چې: لا تقولوا رأي أبي حنيفة رحمۃ اللہ علیہ ولكن نزلوا أنه تفسير الحديث. [ذيل الجواهر ج ۲ ص ۴۶۰].

داسې مه وایه چې دا د ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ رأيه ده بلکې داسې وايي چې دا د حديث تشریح ده. همدارنگه عبد الله بن المبارك رحمۃ اللہ علیہ فرمايي چې: لكن الذي تعتمد عليه الأثر من الرأي ما بفسر لك الحديث. [جامع بيان العلم ج ۲ ص ۱۳۲]. خپل اعتماد په حديث کوه او د رأيي څخه هم دومره کار اخله چې د حديث په تفسير کې در سره امداد وکړي.

همدارنگه صدر الأئمة المكي رحمۃ اللہ علیہ په خپل سند سره د امام عبد الله بن المبارك څخه رانقلوي او فرمايي چې: عليكم بالأثر، ولا بد للأثر من أبي حنيفة، فيعرف به تأويل الحديث ومعناه ... الخ. [امناقب موفق ج ۲ ص ۵۳]. په تاسو باندې لازم دي چې د حديث او د اثر څخه کار واخلي، لکن د اثر لپاره د امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ ضرورت دی، ترڅو چې دده په وجه خلک د حديث په معنى پوه شي، همدارنگه علامه خطيب بغدادي د خپل سند سره د امام عبد الله بن المبارك رحمۃ اللہ علیہ څخه روايت کوي چې: إن كان الأثر قد عرف وأحتجج إلى الرأي - فرأى مالک، وسفيان، وأبي حنيفة، و ابو حنيفة

أحسنهم وأدقهم فطنة، وأغوصهم على الفقه، وهو أفضقه الثلاثة. [بغدادی ج ۱۳ / ص ۳۴۳] یعنی پر معروف حدیث کہ راہی تہ ضرورت لرلو بیا د امام مالک، حضرت سفیان او د ابو حنیفہ رحمہم اللہ راہ مناسبہ ده او ابو حنیفہ رحمہم اللہ د دوی ټولو څخه زیات فقیہ دی.

(۱۱) مشهور محدث علي بن خشرم رحمہم اللہ فرمایي چې: کنا في مجلس سفیان بن عیینة رحمہم اللہ فقال: يا أصحاب الحديث! تعلموا فقه الحديث لا يقهرکم أصحاب الرأي ما قال ابو حنیفہ رحمہم اللہ شيئاً إلا ونحن نروى فيه حديثاً أو حديثين... الخ. [مغربت علوم الحديث ص ۶۶].

یعني ای محدثینو! په حدیثو کې تفقه پیدا کړئ. هسې نه چې اصحاب الرأي په تاسو غالب راشي، امام ابو حنیفہ رحمہم اللہ هیڅ داسې خبره نده کړې چې مونږ ورته یو او یا دوه حدیثه نوي پیدا کړي. د دې څخه معلومه شوه چې د اصحاب الرأي کار تفقه في الحديث وو، له همدې وجې حضرت سفیان رحمہم اللہ محدثینو ته ترغیب ورکړو چې د اصحاب الرأي په شان تفقه في الحديث حاصل کړئ او د دوي څخه دا هم معلومه شوه چې د امام صاحب رحمہم اللہ اجتهاد عین د حدیث مطابق وو. ۳

امام صاحب رحمہم اللہ د قرآن او د سنت په موجود ګۍ کې هیڅکله هم د رایې څخه کار ندي اخیستی، او نه د امام صاحب رحمہم اللہ رایه د قرآن او د سنت څخه بې نیازه وه، بلکې امام صاحب رحمہم اللہ د خپلې رایې او د اجتهاد بنیاد په قرآن او په سنت، او د صحابه وورضی الله عنهم په اجماعی مسایلو باندې قایم کړی وو، او سره د دې څخه چې اکثریت عالم اسلام د امام صاحب د اصابت رایې تعریف کوي خو یا هم د امام صاحب د پراخه نظر او د علم د دوستۍ دا حال وو چې فرمایل به یې: هذا الذي نحن فيه رأي لا نجبر أحداً عليه ولا نقول يجب على أحد قبوله بکراهية، فمن كان عنده شيء أحسن منه فليأت به... الخ. [الانتقاء ص ۱۴۰]، [والخيرات الحسان ص ۱۴۷].

مونږ څوک په دې اجتهادي او مستنبطه وو مسایلو باندې نه مجبوروو، او نه یې په چا باندې په زور منو، که څوک د دې څخه ښه اجتهاد کولی شي نو ودې کړي.

(۱۲) علامه خطیب بغدادی رحمہم اللہ فرمایي چې: امام صاحب رحمہم اللہ به فرمایل: هذا رأي وهو أحسن ما قدرنا عليه فمن جاءنا بأحسن من قولنا فهو أولى بالصواب منا... الخ. [تاريخ بغداد ج ۱۳ / ص ۳۵۲].

یعنی دا هغه بهترینه رایه ده چې زموږ په وس کې وه، نو که څوک زموږ د قول څخه بهتر قول مونږ ته راوړي نو هغه قول به زموږ د قول څخه اولی او ډېر صحیح وي.

(۱۳) او همدا خبره امام شعراني په داسې ألفاظو سره رانقلوي چې: وکان إذا أفتى يقول: هذا رأي أبي حنيفة رحمته الله وهو أحسن ما قدرنا عليه فمن جاء بأحسن منه فهو أولى بالصواب... الخ. [ميزان ج ۱ ص ۵۰ طبع مصر].

(۱۴) امام ابن حجر رحمته الله لیکي چې: علم أنه يتعين عليك ان لاتفهم من أقوال العلماء عن أبي حنيفة وأصحابه، إنهم أصحاب الرأي، أن مرادهم بذلك تنقيصهم ولانسبتهم إلى انهم يقدمون رأيهم على سنة رسول الله صلی الله علیه و آله ولا على قول أصحابه لأنهم براءء من ذلك فقد جاء عن أبي حنيفة من طرق كثيرة ما ملخصه أنه أولاً يأخذ بما في القرآن فإن لم يجد فبالسنة، فإن لم يجد فيقول الصحابة، فإن اختلفوا أخذ بما كان أقرب إلى القرآن أو السنة من أقوالهم ولم يخرج عنهم، فإن لم يجد لأحد منهم قولاً لم يأخذ بقول أحد من التابعين بل يجتهد كما اجتهدوا... الخ. [الخيرات الحسان ص ۲۶ و ص ۲۷ طبع مصر].

یعنی پوه شئ چې دا خبره په تاسو لازم ده چې تاسو د علماوو دا خبره چې: امام صاحب او دده رحمته الله اصحاب اهل رایه دي، پدې غلط فهمی کې وانه چوي چې ددوی مقصد د امام صاحب رحمته الله تنقیص دی او همدارنگه دا غلط فهمي هم ونکړئ چې ددوي مقصد نسبت د احنافو دی دیته چې دوي خپله رایه په سنت د رسول الله صلی الله علیه و آله او د رسول الله صلی الله علیه و آله په صحابه وورزی الله عنهم باندې مقدمه ګڼي، ځکه چې دوي ددې څخه بالکل بې زاره دي، ځکه چې د امام ابو حنیفه رحمته الله څخه په متعددو طرقو دا خبره رانقل شوې ده د کومې خلاصه چې داده: هغه د ټولو څخه مخکې په قران عمل کولو، او که په دې کې به ورته حکم پیدا نه شو نو بیا به یې (د رسول الله صلی الله علیه و آله) په سنتو عمل کولو، او که په سنتو کې به هم ورته حکم ملاو نه شو نو بیا به یې د صحابه وو اقوال راخیستل، او که د صحابه وو رضی الله عنهم په مینځ کې به اختلاف وو، نو بیا به یې د هغه صحابي رضی الله عنه په قول عمل کولو، کوم به چې کتاب او سنت ته نژدې وو، او ددوي رضی الله عنهم د اقوالو څخه به نه وتلو، او که د صحابه وو اقوال به ورته پیدا نشول نو بیا به یې د تابعینو په قول عمل نه کولو، بلکې د هغوی په شان اجتهاد به یې کولو.

(۱۵) امام عبدالوہاب شعرانی رحمۃ اللہ علیہ لیکي چې: فصل في بيان ضعف قول من نسب الامام أبا حنيفة رحمۃ اللہ علیہ إلى أنه يقدم القياس على حديث رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم. اعلم: أن هذا الكلام صدر من متعصب على الإمام، متهور في دينه، غير متورع في مقاله، غافلاً عن قوله تعالى: إن السمع والبصر والفؤاد كل أولئك كان عنه مسئولاً. الآية [ميزان ج ۱/ ص ۵۶].

يعني دا فصل په بيان د بيانولو د ضعف د هغه چا د وينا کې دې چې هغوي وايي چې: امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ به د رسول الله په حديث باندې قياس مقدم کولو، پدې پوه شه چې د امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ په باره کې داسې خبرې د داسې خلکو څخه راووزي چې متعصب وي، او د دين په باره کې بې پروا وي، او په خبرو کې پرهيز نه کوي، او د الله تعالى ددې قول څخه غافل وي چې: د غوږونو، سترگو، او د زړه ددې ټولو په باره کې به دده څخه پوښتنه کيږي.

امام شعراني رحمۃ اللہ علیہ پدې باندې د پوره بحث څخه وروسته لیکي چې: فعلم من جميع ما قررنا، أن الإمام لا يقيس أبداً مع وجود النص، كما يزعمه المتعصبون عليه وإنما يقيس عند فقد النص... الخ. [ميزان ج ۱/ ص ۵۷].

مونږ چې کوم بحث وکړو ددې څخه دا خبره ښه واضحه شوه چې امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ هيڅکله هم د نص په موجودگي کې قياس ندی کړی لکه څرنگه چې د متعصبينو بيان دی، بلکې امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ به صرف په هغه وخت کې قياس کولو چې نص به ورته پيدا نشو.

امام شعراني رحمۃ اللہ علیہ مخکې لیکي چې: فأولهم تبرأ من كل رأي يخالف الشريعة، الامام الأعظم أبو حنيفة النعمان بن ثابت رحمۃ اللہ علیہ خلاف ما يضيفه إليه بعض المتعصبين، ويا فضيحة يوم القيامة من الإمام إذا وقع الوجه في الوجه... الخ. [ميزان ج ۱/ ص ۵۰].

يعني د متعصبينو د غلطو نسبتونو برخلاف په ټولو امامانو کې اول امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ د هغه رأيي څخه بې زاري اعلان کړې ده کومه چې د شريعت څخه مخالفه وي، د قيامت په ورځ به څومره رسوايي وي د هغه متعصب لپاره چې د امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ سره مخامخ شي، دا په ياد ولری چې د امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ ددې صفايي بيان شافعي المذهب امام شعراني رحمۃ اللہ علیہ کړی دی او امام شعراني رحمۃ اللہ علیہ

غہ شیخ الكل دی چې ټول امت دده په علم او په دیانت باندې پوره اعتماد کوي، غیر مقلدینو هم په اریخ اهل حدیث، او په نتایج التقلید کې دده د عباراتو څخه استدلال کړی دی.

۴- پوښتنه: آیا رښتیا امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ د ضعیفو احادیثو څخه استدلال کړی دی؟

جواب: دا د متعصبینو بالکل بې ځایه وهم دی ځکه چې د امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ په دلایلو کې اکثر جمیع او حسن احادیث دي.

(۱) امام شعراني رحمۃ اللہ علیہ سره ددې چې شافعي المسلک دی، د احنافو د دلایلو د قوت څخه متاثره نه دی او د خپل زړه راز یې داسې راښکاره کړی دی چې: فصل في تضعيف قول من قال أن أدلة نهب الإمام أبي حنيفة رحمۃ اللہ علیہ ضعيفة غالباً، اعلم يا أخي إني طالعت بمحمد الله تعالى أدلة المذاهب أربعة لاسيما أدلة مذهب الإمام أبي حنيفة رحمۃ اللہ علیہ، فإني خصصته بمزيد اعتناء، وطالعت عليه باب تخریج أحاديث الهداية للحافظ الزيلعي رحمۃ اللہ علیہ وغيره من كتب الشروح، فرأيت أدلته رحمۃ اللہ علیہ وأصحابه رحمۃ اللہ علیہ ما بين صحيح أو حسن أو ضعيف كثرت طرقه حتى لحق بالحسن أو الصحيح صحة الاحتجاج به من ثلاثة طرق وأكثر إلى عشرة. [ميزان ج ۱/ ص ۵۸ طبع مصر].

يعني دا فصل په بيانولو د ضعیفې وینا د هغو خلکو کې دی چې هغوی وايي چې د امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ دلایل اکثر ضعیف دي، اې وروره! پدې پوه شه چې الحمد لله ما د څلورو واړو مذهبونو دلایل لالعه کړي دي، او په خصوصیت سره مې د امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ د مذهب دلایلو ته ډېره توجه کړې ده، ما پدې سلسله کې د حافظ زيلعي رحمۃ اللہ علیہ کتاب "نصب الرأية في تخریج أحاديث الهداية" او مدارنگه نورې شرحې لیدلې دي، نو د امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ او دده د اصحابو دلایل مې څه صحیح او څه سنی پیدا کړل او بعضې ضعیف و و خو د تعدد د طرقو له وجهې به هغه هم د حسن مرتبې ته رسیدل او د یو څخه تر لسو طرقو پورې به مروی وو.

(۲) امام شعراني رحمۃ اللہ علیہ لیکي چې: وإنه ما طعن أحد في قول من أقوالهم إلا لجهله به إما من حيث دليله وإما من حيث دقة مداركه عليه لاسيما الإمام الأعظم رحمۃ اللہ علیہ الذي أجمع السلف والخلف على كثرة علمه وورعه وعبادته ودقة مداركه واستنباطاته... الخ. [ميزان ج ۱/ ص ۵۴].

چاچي په امامانو کې په کوم امام عليه السلام اعتراض کړی دی نو دايې صرف د جهالت په وجه کړی دی. ځکه چې يا خود امام صاحب عليه السلام په دليل نه دي پوه شوي، او يا د قياس د وجوهو په باريکۍ نه دي پوه شوي، بالخصوص په امام اعظم عليه السلام باندې اعتراض کول خو بالکل د التفات قابل ندي، ځکه چې سلف او خلف دده په ډېروالي د علم، د تقوی، او عبادت او د قياس د وجوهو په باريکۍ باندې متفق دي. [ميزان ج ۱/ ص ۵۴].

(۳) مشهور محدث أبوبکر الأجرى عليه السلام المتوفي سنة ۳۶۰ هـ امام صاحب عليه السلام په باره کې د بعضو څخه دا رانقل کړي دي چې دده سره نه رايه وه او نه حديث. امام شعراني عليه السلام ددې قول د رانقلولو څخه وروسته ليکي چې: فإن الحس لا يصدق هذا القائل فيما قاله في حق الإمام أبي حنيفة عليه السلام وقد تتبعت بحمد الله أقواله وأقوال أصحابه لما ألفت كتاب أدلة المذاهب فلم أجد قولاً من أقواله وأقوال أتباعه إلا وهو مسند إلى آية أو حديث، أو أثر، أو مفهوم، ذلك أو حديث ضعيف كثرت طرقه، أو إلى قياس صحيح على أصل صحيح... الخ. [ميزان ج ۱/ ص ۵۵].

دې قايل چې د امام صاحب عليه السلام په باره کې کومه خبره ليکلې ده نو حس ددې تصديق نه کوي، ځکه چې کله چې ما الحمد لله د څلورو واړو مذاهبو د ادله وو کتاب وليکلو، نو د امام صاحب عليه السلام دده د اصحابو هيڅ داسې قول مې پيدا نکړو چې د هغې لپاره د آية او يا د حديث او يا د اثر او يا ددې د مفهوم او يا د داسې ضعيف حديث چې متعدد الطرق وي او يا د صحيح قياس څخه دليل نوي، امام شعراني عليه السلام ډېر متأدب وو کما اقرب به اللامذهبيون [حاشية تاريخ اهل حديث ص ۱۱۵]. او دا بيان يې د څلورو واړو مذهبونو د موازنې څخه وروسته کړی دی.

۲۶- پوښتنه: آیا رستيا احناف په خبر واحد باندې قياس مقدم کوي؟

جواب: د زمانې د رفتار سره د لامذهبو تعصب هم په عروج کې دی، احناف فقهاء کثر الله جماعتهم پدې تصريح کوي چې خبر واحد په قياس باندې مقدم دی:

(۱) د فقه حنفي په مستند، او متداول کتاب در مختار کې ليکي چې: وقف على أصحاب الحديث لا يدخل فيه الشافعي إذا لم يكن في طلب الحديث ويدخل الحنفي كان في طلبه أولاً.

که یو سړی د اصحاب الحديث لپاره یو شی وقف کړي نو شوافع پدې کې نه داخلېږي، ترڅو چې بغه حديثو په طلب کې نوي، او احناف په اصحاب الحديث کې داخل دي، برابره خبره ده چې بالفعل په طلب حديثو کې وي او که نوي، او ددې دليل يې داسې بيان کړی دی چې: لکونه يعمل بالمرسل ويقدم

فرد الواحد على القياس. [در مختار ج ۲/ ص ۶۶۹].

يعني ددې وجې څخه چې حنفي په مرسل حديث هم عمل کوي، او خبر واحد په قياس باندې مقدم يې. (فلهذا د اهل حديث اولين مصداق احناف دي) د در مختار ددې عبارت څخه يوه دا خبره را معلومه شوه چې احناف خبر واحد په قياس باندې مقدم گڼي، او دوهمه دا خبره را معلومه شوه چې کله د بل حديث او د اصحاب الحديث لفظ مطلق ذکر شي نو احناف به ترېنه مراد وي، ځکه چې دوي مرسل ديت هم حجت گڼي او شوافع يې حجت نه گڼي، او دا حقيقت دی چې اهل حديث هغه څوک دي چې نوي ټولو احاديثو ته حجت وايي، برابره خبره ده چې بالفعل په طلب د حديثو کې مصروف وي او کنه، که چېرې هغه اصولاً ټول احاديث مني.

حضرت شاه ولي الله الحنفي رحمته الله د واجب او د حرام تقليد لپاره علامې ذکر کوي او فرمايي: وأما هذا التقليد أن يكون عمله بقول المجتهد كالمشروط بكونه موافقاً للسنة، فلا يزال تنحصاً عن السنة بقدر الامكان فمتى ظهر حديث يخالف قوله هذا أخذ بهذا الحديث وإليه أشار أئمة. [عقد الجيد ص ۸۴].

يعني د واجب تقليد علامه داده چې د مقلد عمل د مجتهد په قول باندې پدې شرط سره وي چې د بغه قول به د سنتو سره موافق وي، نو هميشه د امکان په مقدار د حديثو په تفتيش کې وي، او کله چې د مجتهد د قول په خلاف ورته حديث راښکاره شي نو په حديث عمل کوي، او همدې خبرې ته امامانو رحمهم الله هم اشاره کړې ده.

او د حرام تقليد علامه يې داسې ذکر کړې ده چې: فإن بلغه حديث واستيقن بصحته ولم يقبله لكون ذمته مشغولة بالتقليد فهذا اعتقاد فاسد وقول كاسد ليس فيه شاهد من النقل والعقل وما كان أحد من القرون السابقة يفعل ذلك. [عقد الجيد ص ۸۵].

کہ دہ تہ حدیث و رسیبری او د حدیث پہ صحت یی یقین ہم راشی، لکن ددی ٲولو سرہ سرہ یی ٲک نہ منی چي ددہ ذمہ پہ تقلید باندی مشغولہ دہ، نو دا فاسدہ او ناچلہ خبرہ دہ، عقل او نقل پدی شاہدی نہ ورکوی او پہ مخکنیو قرونو کي ہیچا ہم داسي نکول.

(۳) علامہ شامی رحمۃ اللہ علیہ فرمایي چي: إذا صح الحديث وكان على خلاف المذهب عمل بالحديث ويكون ذلك مذهبه ولا يخرج مقلده من كونه حنفياً بالعمل به فقد صح عنه أنه قال إذا صح الحديث فهو مذهبي. [شامی ج ۱/ ص ۷۰ طبع مصر].

كله چي صحیح حدیث ثابت شي او د مذهب پہ خلاف وي، نو پہ حدیث بہ عمل کولی شي، او پہ حدیث باندی عمل کول د امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ پہ مذهب باندی عمل دی، او ددی پہ وجہ دا د حنفیت ٲخہ نہ وزی، ٲکہ چي د امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ ٲخہ پہ صحیح روایت دا خبرہ ثابتہ دہ چي صحیح حدیث زما مذهب دی.

(۴) او حضرت ملا علی قاری رحمۃ اللہ علیہ د احنافو مذهب داسي رانقلوي چي: ان مذهبهم القوي تقديم الحديث الضعيف على القياس المجرد الذي يحتمل التزييف. [مرقات ج ۱/ ص ۳].

د احنافو قوي مذهب دادی چي دوي ضعیف حدیث ہم پہ قیاس باندی مقدم کوي، کوم چي د کمزوری احتمال لري.

د افسوس مقام دادی چي کوم حضرات چي ضعیف حدیث پہ قیاس باندی مقدم گهي نو پہ دوي باندی دا الزام ٲرنگہ صحیح دی چي دوي پہ صحیح حدیث باندی عمل نکوي، البتہ د کوم حنفی عالم د غلط استدلال ٲخہ دا تاٲرید کول چي احناف پہ خبر واحد باندی قیاس مقدم گهي غلط دی، ٲکہ چي احناف رحمہم اللہ مجتہد پہ بارہ کي معصومیت عن الخطاء نہ مني، نو د غیر مجتہد پہ بارہ کي بدیي ٲرنگہ ومني؟ او ہمدارنگہ د احنافو د مذهب مدار پہ داسي ٲطاگانو باندی ندی بلکي حنفیت د مفتی بہ مسایلو نوم دی.

د احنافو پہ نیزد ضعیف حدیث ہم پہ قیاس باندی مقدم دی

امام ابن حجر مکی رحمۃ اللہ علیہ لیکي چي: وقال ابن حزم جميع أصحاب أبي حنيفة رحمۃ اللہ علیہ مجمعون على أن مذهبه أن ضعيف الحديث أولى عنده من القياس. [الخيرات الحسان ص ۲۷].

ابن حزم رحمہ اللہ فرمائی ہے: د امام صاحب رحمہ اللہ ٓول اصحاب پدی متفق دی ہے ضعیف حدیث د قیاس ٓخه بهتر دی.

د غیر مقلدینو سرگروه نواب صدیق حسن خان لیکي ہے: و ذکر ابن حزم الاجماع علی أن مذهب أبي حنيفة رحمہ اللہ أن ضعیف الحدیث أولى عنده من الرأي والقياس إذا لم يجد في الباب غيره. [دلیل الطالب ص ۸۸۷].

امام ابن حزم رحمہ اللہ فرمائی ہے پدی خبره باندی اجماع ده ہے د امام صاحب رحمہ اللہ مذهب د ضعیف حدیث تقدیم دی په قیاس باندی کله ہے پدی باب کی ددی ٓخه ما سوا بل شی نه وي.

في مقدمة اعلاء السنن قال ابن حزم رحمه الله جميع الحنفية مجمعون على ان مذهب ابي حنيفة ان ضعیف الحدیث عنده أولى من الرأي فتأمل هذ الاعتناء بالاحاديث وعظيم جلالها وموقعها عنده كذا في الخيرات الحسان آه.

مقدمة اعلاء السنن، قواعد في علوم الحديث ص ۹۵، ج ۱۹، الفصل الثالث في حكم العمل بالضعف وشرايطه الخ طبع ادارة القرآن کراچی)

وقال ابن القيم رحمه الله واصحاب ابي حنيفة رحمه الله مجمعون على ان مذهب ابي حنيفة ان ضعیف الحدیث عنده أولى من القياس والرأي وعلى ذلك بنى مذهبه آه مقدمة اعلاء السنن ص ۹۹، ج ۱۹، طبع حقانيه بشار)

د یر تعجب خبره داده ہے کله امام صاحب رحمہ اللہ ضعیف حدیث هم په رأیه باندی مقدم گني، نو بیاهم ٓرنگه دا اعتراض کیږي ہے امام صاحب رحمہ اللہ د صحیح حدیث په مقابله کی په رأیه باندی عمل کوي؟ دا اعتراضونه صرف د جهل او د تعصب پیداوار دی.

علامه سیوطي رحمہ اللہ او علامه خطیب بغدادی رحمہ اللہ د مشهور محدث عبد الله بن داود الخريبي رحمہ اللہ المتوفى سنة ۲۱۳ ٓخه رانقلوي ہے هغه به فرمايل ہے: الناس في أبي حنيفة رحمہ اللہ حاسد رجاهل وأحسنهم عندي حالاً الجاهل. [بغدادی ج ۱۳/ ص ۳۶۷] و [تبييض الصحيفة ص ۲۲].

د امام صاحب په باره کې (معترضین) خلک څه حاسدان دي او څه جاهلان دي، او زما په نيز پدې کې د جهالت والا بهتر دي. عبدالله بن داؤد الخريبي رحمۃ الله علیه الحافظ القدوة وو. [تذکره ج ۱/ ص ۳۰۸].
 او د امام بخاري رحمۃ الله علیه استاذ عبدالله بن المبارك رحمۃ الله علیه د قاضي الحسن بن عماره رحمۃ الله علیه په حواله باندې رانقل کړي دي چې: ده امام صاحب رحمۃ الله علیه ته وفرمايل چې: ومايتکلمون فيک إلا حاسدا. [بغداد دي ج ۳/ ص ۳۶۷].

خلک ستا په باره کې صرف د حسد له وجې خبرې کوي. دا په یاد لرئ چې د جاهل څخه مراد داندې چې د امام صاحب رحمۃ الله علیه په باره کې غلطې خبرې کوونکې د علم څخه جاهل دی، بلکې د جاهل معنی داده چې داسې غلطې خبرې کوونکې سره ددې چې لوی محدث او فقیه به وي لکن بیا به هم د امام ابوحنیفه رحمۃ الله علیه د صحیح علم او د استدلال تو د طریقې او د فقاہت څخه ناخبره وي، ځکه چې یا خود امام صاحب رحمۃ الله علیه په زمانه کې نوي موجود، او د امام صاحب رحمۃ الله علیه او دده د اصحابو سره د تنفر په وجه یې د دوي کتابونه ندي مطالعه کړي، او یا د حاسدانو د غلط پروپاګند له وجې متاثره شوي وي، او د امام صاحب رحمۃ الله علیه د علمي مقام پوره کوشش یې نوي کړی و غیر ذلک. د امام یحیی بن معین رحمۃ الله علیه په مخکې به چې چا په امام صاحب رحمۃ الله علیه باندې اعتراض وکړو نو ده به وفرمايل چې:

حسدوا الفتی إذا لم ينالو فضله فالقوم أعداء له وخصوم
 كضرائر الحسناء قلن لزوجها حسداً وبغياً إنها لدميم

[ذیل الجوهر ج ۲/ ص ۱۶۸].

خلک د امام صاحب مرتبې ته نه شي رسيدلی نو ځکه ورسره حسد او دښمني کوي، لکه د بنایسته بنحې بنې چې کله ددې مرتبې ته نشي رسيدلی نو ميره ته وایي چې دا خوبد شکله ده.

فانقیل: په اصول الشاشي کې فرمایي چې: قیاس په داسې خبر واحد مقدم دی چې راوي یې غیر معروف فی الفقه وي؟

قلنا: دا دا حنا فو د ايمه يې ثلاثه وو خبره نه ده، بلکې عیسی بن ابان ته منسوب قول دی، حالانکې عیسی بن ابان ته یې هم نسبت ندي صحيح.

۴۷۔ پوښتنه: د حديثو څخه د مخالفت الزامونه ولې په نورو ايمه وو نه لگيري؟

او صرف په امام صاحب رحمته الله عليه ولې لگيري؟

جواب: په خوله باندې دا اعتراض ډېر اسانه راوځي چې فلاني امام د حديثو څخه مخالفت کړی دی، او فلاني امام خپلې رایې ته په حديثو باندې ترجیح ورکړې ده، لکن بیا ددې خبرې ثبوت ډېر سخت دی چې بغير د کوم قوي عذر څخه کوم امام صرف د يو حديث مخالفت کړی وي.

۱- حافظ مغرب ابن عبد البر رحمته الله عليه فرمايي: عن الليث بن سعد أنه قال أحصيت على مالك بن أنس سبعين مسألة كلها مخالفة لسنة النبي صلى الله عليه وسلم مما قال فيه برأيه قال ولقد كتبت إليه في ذلك. [جامع بيان العلم وفضله ج ۲/ ص ۱۴۸].

امام ليث بن سعد رحمهما الله فرمايي چې: ما د امام مالک رحمته الله عليه (۷۰) او يا داسې مسئلې شمېرلې چې ټولې د رسول الله صلى الله عليه وسلم د سنتو څخه مخالفې وې او امام مالک رحمته الله عليه صرف د خپلې رایې څخه ويلې وې.

امام ليث بن سعد رحمهما الله صحاح سته و مرکزي راوي دی او دا خبره يې د امام مالک رحمته الله عليه بې فقط په غياب کې نده کړې بلکې امام مالک رحمته الله عليه ته يې په خط کې ليکلې وړليدلې وه او دا هم په بادولرۍ چې د امام ليث بن سعد رحمهما الله د امام مالک رحمته الله عليه سره ښه دوستي وه داسې نده چې دا خبره يې د تعصب او د حسد له وجې کړې ده.

علامه ذهبي رحمته الله عليه فرمايي چې: كان الليث يصل مالكا كل سنة بمائة دينار، وكتب مالك إليه ان علي دينار فبعث إليه بخمس مائة دينار. [تذكرة ج ۱/ ص ۲۰۹].

امام ليث رحمته الله عليه به امام مالک رحمته الله عليه ته هر کال سل ديناره وړليدل او يو وخت ورته امام مالک رحمته الله عليه وليکل چې په ما باندې قرض دی نو امام ليث رحمته الله عليه ورته پنځه سوه ديناره وړولېدل.

لکن حافظ ابن عبد البر رحمته الله عليه په علمي رنگ کې جواب ورکوي او ليکي چې: قال ابو عمر رحمته الله عليه ليس لأحد من علماء الأمة يثبت حديثاً عن النبي صلى الله عليه وسلم ثم يرده دون ادعاء نسخ عليه بأثر

مثله او باجماع او بعمل يجب على أصله الانقياد إليه أو طعن في سنده، ولو فعل ذلك أحد سقطت عدالته فضلاً عن أن يتخذ إماماً ولزمه إثم الفسق. [جامع بيان العلم وفضله ج ۲/ ص ۱۴۸].

امام ابو عمرو رحمہ اللہ فرمائی ہے: دامت پہ علماوو کہی ہیچاتہ دا حق نشته چہی در رسول اللہ رحمہ اللہ حدیث رد کری بغیر دد عوی د نسخہ، یا بغیر د اجماع، یا بغیر د داسی عمل خخہ د کوم پہ اصل چہی عمل واجب وی، او یا بغیر د طعن خخہ پہ سند ددی حدیث باندی، کہ خوک ددی وجوہو خخہ بغیر پہ حدیث عمل ونکری نو دده عدالت ساقطیری او پده باندی د فسق گناہ لازمیری، امام خو بالکل نشی جوړیدلی.

۲- علامہ ابن خزم رحمہ اللہ پہ خپل کتاب مراتب الدیانة کې لیکي چي: ما چي په مؤطأ الامام المالک کې مسند حدیثونه و شمارل نو د هغوی تعداد د پنځوسوو خخہ زیات شو او چي مرسل حدیثونه مې و شمارل نو د هغوی تعداد درې سوو خخہ زیات شو، بیا مخکې لیکي چي: (وفیه نیف وسبعون حدیثاً ترک مالک لنفسه العمل بها). [مقدمة التعليق المجدد ص ۲۰].

یعنی په مؤطأ کې خه د پاسه او یا (۷۰) داسی حدیثونه دي په کومو چي خپله امام مالک رحمہ اللہ عمل ندی کړی.

د حضرت شاه ولي الله رحمہ اللہ او د شاه عبدالعزیز رحمہ اللہ د بیان مطابق د تمامو کتبو د حدیثونو خو طبقات دي چي په اوله طبقه کې بخاري، مسلم او مؤطأ الامام المالک رحمہ اللہ دی. [حجة الله البالغة ج ۱/ ص ۱۳۳]، و [عجالة نافعة ص ۵].

تعجب دی چي صرف طبقه اولی نده بلکه خپل کتاب یې دی او بیا یې هم په او یاوو احادیثو باندی عمل نکوي، لکن بیا هم هیڅوک د امام مالک رحمہ اللہ د شان خخہ انکار نه شي کولی.

۳- امام محمد بن عبد الله بن عبد الحكم المالکي رحمہ اللہ المتوفی ۲۶۸ هـ پر لوی امام، حافظ او ثقه وو. [تذکره ج ۲/ ص ۱۱۵]. [وطبقات الشافعية الكبرى ج ۱/ ص ۲۲۴].

ده د امام شافعي رحمہ اللہ په رد کې یو کتاب لیکلی دی صنف کتاباً سماه الرد علی الشافعي فيما خالف فيه الكتاب والسنة. [طبقات الكبرى ج ۱/ ص ۲۲۴].

او د کتاب نوم یې دی (په امام شافعي رحمته الله علیه باندې رد په هغو مسایلو کې چې د کتاب او د سنت څخه یې پکې مخالفت کړی دی).

۴- حضرت امیر المؤمنین فی الحدیث امام بخاري رحمته الله علیه د حدیثو د یو قوي قسم د حجیت څخه انکار کړی دی چې حسن ورته وایي، لکه څرنګه چې قاضي شوکاني او غیر مقلد نواب صدیق حسن خان لیکي چې: وكذا يجوز الاحتجاج بما صرح أحد الأئمة المعبرين بحسنه، لأن الحسن يجوز العمل به عند الجمهور ولم يخالف في الجواز إلا البخاري وابن العربي، والحق ما قاله الجمهور لأن أدلة وجوب العمل بالأحاد وقبولها شاملة له. [نیل الأوطار ج ۱/ ص ۲۲] [والجنة ص ۶۵].

يعني د جمهورو علماوو په نیز باندې حسن حدیث حجت دی خلافًا للبخاري وابن العربي، لكن حق مذهب د جمهورو دی، ځکه چې د خبر واحد د قبلولو دلايل د حسن حدیث لپاره هم شامل دي.

علامه صالح بن مهدي رحمته الله علیه د امام بخاري رحمته الله علیه ددې نظریې په باره کې لیکي چې: وهو قول بيد عن الأدلة بل لو قيل خلاف ما عليه الأولون والآخرون لسانح ذلك. [رواح النوافخ لآثار الأباء والمشايخ ص ۶۸۹].

د امام بخاري رحمته الله علیه دا قول د دلايلو څخه ډېر لرې دی، بلکې که دا وویل شي چې دده دا قول د متقدمينو او د متأخرينو د مسلک څخه مخالف دی نو دا وینا به هم صحیح وي.

څوک چې د حدیثو په اقسامو خبر وي هغه پدې پوهیږي چې حسن حدیثونه سلګونه نه بلکې زرو نه دي او صرف یو زر حسن حدیثونه د حماد بن سلمة څخه روایت شوي دي. [تهذيب التهذيب ج ۲/ ص ۱۵].

نو که یو داسې احمق چې د میزان صرف سره بخاري شریف یو ځای وای دا اعتراض وکړي چې امام بخاري رحمته الله علیه د دوو مره، احادیثو څخه منکر دی دا به دده خپل حماقت وي. اهل حق د امام بخاري رحمته الله علیه په شان کې د هیڅ قسم نقصاني وینا او ریدلو ته تیار ندي، بلکې هغوي دا وایي چې امام بخاري رحمته الله علیه مجتهد وو، هغوی د خپل دیانت او صوابدید مطابق داسې وینا کړې ده.

۴۸- پوښتنه: د حدیثو څخه د مخالفت څه معنی ده؟ او دا جهاد یا تو ثبوت

آیا یو سړی چې د حدیث په ظاهر باندې عمل نکوي بلکې د حدیث څخه د مستنبطې معنی اطاعت کوي کومه چې د ظاهري الفاظو څخه متبادره نوي، نو آیا دې سړي ته د حدیثو څخه مخالف ویلی شي؟ او آیا هره نهې د تحریم لپاره ده؟

جواب: مخکې د ۴۰ پوښتنې لاندې یو څه تفصیل وشو چې د حدیث په ظاهر باندې عمل نه کول هیڅکله د حدیث مخالفت نه دی.

۱- د حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ د خندق د غزا په مړنم و فرمايل چې: فوراً د بنو قریظه و و په طرف روان شئ او ویې فرمايل چې: لا یصلین أحد العصر إلا بنی قریظه، فأدرک بعضهم العصر في الطريق فقال بعضهم لا نصلي حتى نأتيها، وقال بعضهم بل نصلي لم يرد منا ذلك وذكر ذلك للنبي ﷺ فلم يعنف واحداً منهم. [بخاري ج ۲/ ص ۵۹۱].

هیڅوک دې هم د مازدیګر مونځ نه کوي مګر په بنو قریظه و و کې دې وکړي، بیا په لاره کې د مازدیګر مانځه وخت راغلو نو بعضو صحابه و رضی الله عنهم و فرمايل چې: مونږ په لاره کې مونځ نه کوو بلکې پر قریظه و ته یې رسوو او بعضو صحابه و رضی الله عنهم و فرمايل چې مونږ په همدې لاره کې مونځ کوو ځکه چې د رسول الله ﷺ مراد دانه و و چې په لاره کې مونځ مه کوئ، نو هغوی مونځ وکړو، کله چې د رسول الله ﷺ په مخکې ددې واقعي ذکر و شو نو رسول الله ﷺ هیڅوک هم ملامت نه کړل. نو په دې صحابه و و کې یوې ډلې د حدیث ظاهري الفاظو ته وکتل او د مازدیګر مونځ یې د ماخوستن څخه وروسته په بنو قریظه و و کې وکړو او بلې ډلې د صحابه و و د معنی مرادي لحاظ وکړو او د مازدیګر مونځ یې په خپل وخت کې په همدې لاره کې وکړو، حافظ ابن قیم رحمته الله علیه لیکي چې دا دوه مه ډله فقیه وه او د دوو اجرو نو مستحقه ده او اوله ډله معذوره لکن مأجوره وه او دیوه اجر مستحقه وه. [زاد المعاد ج ۲/ ص ۷۲].

حافظ ابن حجر رحمته الله علیه ددې حدیث په تشریح کې لیکي چې: قال السهيلي وغيره في هذا الحديث من الفقه أنه لا يعاب على من أخذ بظاهر حديث أو آية وعلى من استنبط من النص معنى يخصه [ب ۱۶ ص ۶۷].

امام سہیلی رحمۃ اللہ علیہ او نور محدثین فرمائی چې ددې حدیث څخه را معلومه شوه چې هغه څوک قابل د ملامتیا نه دي چې د حدیث او یا د آیت په ظاهر باندې عمل کوي، او هغه څوک هم قابل د ملامتیا ندي چې د آیت او یا د حدیث څخه کومه معنی راوباسي چې د نص تخصیص ورباندې راوړي، تعجب دی چې در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نهې په نون تاکیده ثقیله باندې مؤکده ده، او د نهې څخه وروسته یې لفظ د أحد راوړی دی، چې د استغراق لپاره دی او هیڅ فرد ترینه هم مستثنی نه دی، لکن بیا هم یوه ډله د حدیث د ظاهر په خلاف عمل کوي، او بیا هم د ملامتیا قابل نه دي بلکې د دوو اجرانو مستحق دي، او څوک چې په ظاهر عمل کوي هغه دیو اجر مستحق دی.

۲- د منافقینو یوې ډلې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په وینځه حضرت ماریه رضی الله عنها باندې د خپل تره زوی حضرت مآبور رضی اللہ عنہ سره د زنا تهمت ولگولو، او دا خبره تر دومره اندازې پورې خوره شوه چې خپله در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم هم یقین راغلو، او څه قراین او شواهد هم داسې وو چې دهغوي په وجه یقین بې ځایه نه وو، نور رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په غیرت کې راغلو او حضرت علي رضی اللہ عنہ ته یې امر وکړو چې ورشه مآبور رضی اللہ عنہ چې دې په کوم ځای کې پیدا کړو قتل یې کړه، در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم الفاظ داسې و: اذهب فاضرب عنقه. [مسلم ج ۲/ ص ۳۶۸]. ورشه سربې کټ کړه. حضرت علي رضی اللہ عنہ لاړو حضرت مآبور یې پیدا کړو، حضرت علي رضی اللہ عنہ چې راو نیولو نو په کشمکش کې د حضرت مآبور رضی اللہ عنہ لنگ خلاص شو، حضرت علي رضی اللہ عنہ چې کله ولیدلو نو معلومه شوه چې: لم یخلق الله له ما للرجال. [مستدرک ج ۴/ ص ۳۹].

الله تعالیٰ فطرتاً دده آله د تناسل نوه پیدا کړې، او د مسلم الفاظ داسې دي چې: وانه لمحبوب ماله ذکر. [مسلم ج ۲/ ص ۳۶۸] هغه نامرد دی د هغه بالکل آله د تناسل نه وه. حضرت علي رضی اللہ عنہ چې کله دا محسوس کړه چې په ده کې هغه علت نه شته د کوم په وجه چې ده ته د رسالت د دربار څخه د وژلو حکم شوی وو، نو حضرت علي رضی اللہ عنہ دا ظاهري حکم عملي نه کړو، بلکې بیرته راغلو او رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته یې قیصه ذکر کړه، رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم و فرمایل چې: الشاهد یری ما لا یری الغائب. [مسند أحمد و رجال أسناده ثقات. البداية والنهاية ج ۵/ ص ۳۰۴] و [روی أنس مثله وأسناده صحيح، الجامع الصغير ج ۲/ ص ۴].

رسول اللہ ﷺ حضرت علی رضی اللہ عنہ ته د حد او یا د تعزیر په باب کې صریح حکم وکړو چې دهیڅ نرمۍ کولو گنجایش پکې پاتې نه شو، لکن حضرت علي رضی اللہ عنہ ددې حکم د منلو څخه ځان عاجز حساب کړو، او د نبوت د دربار څخه ورته د ملامتیا په ځای باندې افرین حاصل شو، نو حضرت علي رضی اللہ عنہ ته ددې حدیث د ظاهر څخه د مخالفت په وجه هیڅکله منکر د حدیث نه شي ویل کیدای، او نه کوم مسلمان ددې تصور کولی شي.

۳- د حضرت علي رضی اللہ عنہ څخه روایت دی چې: فان أمة لرسول الله ﷺ زنت فأمرني أن أجدها فخشيت أن أجليدها فذكرت ذلك للنبي ﷺ فقال: أحسنت. [مسلم ج ۲/ ص ۷۱].

د رسول الله ﷺ یوې وینځې زنا کړې وه نو ماته رسول الله ﷺ امر وکړو چې په دورويې ووهم، نو ما ولیدله چې دهغې نوي بچی پیدا شوی وو، نوزه ودارشوم چې که دې ښځې ته سزا ورکړم نو مړه به شي، نو (د وهلو څخه بغیر راغلم) رسول الله ﷺ ته مې قیصه وکړه، رسول الله ﷺ راته وفرمایل چې تا ښه کار کړی دی.

د رسول الله ﷺ په حکم کې قیدونه او شرطونه نه وو، لکن حضرت علي رضی اللہ عنہ چې د فقهاوو صحابه وو څخه وو په خپل اجتهاد باندې پدې پوه شو چې د رسول الله ﷺ حکم اگر چې په ظاهر کې مطلق دی لکن په حقیقت کې په دې شرط باندې مقید او مشروط دی، چې وینځه به نه مړه کیږي، او د نفاس په حالت کې سزا ورکول کیدای شي چې مرگ راوړي. له دې وجې یې سزا ورنکړه.

۴- د حضرت براء بن عازب رضی اللہ عنہ یو اوگد حدیث دی په کوم کې چې د حدیبي د صلحې پوره حالات ذکر شوي دي، د حالاتو په مینځ کې دا مضمون هم راغلی دی چې کله د صلحې معاهده وشوه نو په صلح نامه کې کاتب (حضرت علي رضی اللہ عنہ) دا الفاظ هم ولیکل چې: هذا ما قضی علیه محمد رسول الله ﷺ ... د مشرکانو نماینده سهیل رضی اللہ عنہ (چې بیا وروسته مسلمان شو) پدې باندې احتجاج وکړو او ویویل چې که مونږه دا منلی چې ته رسول الله یې نو بیا مو در سره اختلاف ولې کولو؟ لدې وجې د رسول الله ﷺ لفظ لرې کړئ او ددې په ځای د محمد بن عبد الله لفظ ولیکئ، رسول الله ﷺ وفرمایل چې: زه محمد رسول الله یم او محمد بن عبد الله هم یم لکن چې مشرکان یې نه مني نو د حالاتو د اتمایي

نراکت له و چې يې وفرمايل چې: اُمُح رسول الله، قال: لا والله لا أمحوك أبداً. [بخاري ج ۱ ص ۳۷۲].
يعني رسول الله لفظ وړان کړه حضرت علي عليه السلام وفرمايل چې قسم مني دې په الله تعالى وي چې زه به
بې هيڅکله هم وړان نه کړم. او په يوه روايت کې داسې الفاظ دي چې فامر علياً أن يمحاها فقال: علي
عليه السلام والله لا أمحاها. [مسلم ج ۲ ص ۱۰۵]. يعني رسول الله صلى الله عليه وسلم علي عليه السلام ته امر وکړ چې دا الفاظ وړان
کړه لکن حضرت علي عليه السلام وفرمايل: قسم په الله تعالى چې زه به يې وړان نه کړم.

ډېره د تعجب خبره ده چې رسول الله صلى الله عليه وسلم د حضرت علي عليه السلام نوم اخلي، او حکم ورته کوي چې اې علي
دا الفاظ وړان کړه لکن حضرت علي رضي الله تعالى عنه د حکم د منلو په ځای په قسم سره وايي چې نه يې
وړانوم. دبصيرت خاوندان په دې پوهيږي چې د مشرکانو په مخ کې د حضرت علي رضي الله تعالى عنه
ظاهري انکار هم د عشق محمدي صلى الله عليه وسلم او د ادب محمدي صلى الله عليه وسلم د سمندر پټې څپې دي. او د حال په ژبه باندې
کافرانو ته دا ويل دي: د کوم پيغمبر په مينه کې چې مونږه د دنيا ټولې خوشحالي او مزي پرېښي دي دهغه د
نفس ايستل له زړه څخه خو محال ده، مونږ د کاغذ څخه هم دهغه د نوم اېستلو ته تيار نه يو.
امام نووي رحمه الله فرمايي چې: (وهذا الذي فعله علي رضي الله تعالى عنه من باب الادب
المستحب، لانه لم يفهم من النبي صلى الله عليه وسلم تحميم محو على رضي الله تعالى عنه بنفسه
ولهذا لم ينكر، ولو حتم محوه بنفسه لم يجوز لعلي رضي الله تعالى عنه تركه ولما أقره النبي صلى الله
عليه وسلم على المخالفة). [شرح مسلم / ج ۲ / ص ۱۰۶].

دغه کار چې حضرت علي رضي الله تعالى عنه وکړو د مستحب ادب له باب څخه دی، ځکه چې
حضرت علي رضي الله تعالى عنه د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم د امر څخه دا راو فهموله چې
ددې امر منل خپله په حضرت علي رضي الله تعالى عنه باندې لازم نه دي او له همدې امله حضرت رسول
الله صلى الله عليه وسلم په حضرت علي کرم الله تعالى وجهه باندې څه گرفت ونه کړو. که په حضرت علي
رضي الله تعالى عنه باندې دده په لاس وړانول لازم وي نو بيا به نه حضرت علي رضي الله تعالى عنه ته
انکار جايز وای او نه به حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم په دې مخالفت باندې بزرگوار پرېښي وای.

۵- له حضرت عبد الله بن عمر رضی الله تعالی عنهما څخه روایت دی چې: له ده څخه حضرت رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم پوښتنه وکړه چې: ته په څومره وخت کې قرآن کریم ختموي؟ ده (ﷺ) ورته وویل چې زه هره شپه کې یو وار د قرآن کریم ختم کوم! حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل چې: (اقرأ فی کل سبع لیل مرة) [بخاري / ج ۲ / ص ۷۵۵] یعنې په هره هفته کې یو وار ختم کوه. او په یو روایت کې الفاظ داسې دي: (فاقرأ فی سبع ولا تزد علی ذلک) [بخاري / ج ۲ / ص ۷۵۶] یعنې په هفته کې یواځې یو وار ختم کوه او په دې باندې زیاتوالی مه کوه! امام بخاري رحمه الله تعالی د روایاتو اختلاف ذکر کوي او فرمایي چې: قال بعضهم فی ثلاث و فی خمس اکثرهم علی سبع [بخاري / ج ۲ / ص ۷۵۶] یعنې ځینو په دریو، او ځینو په پنځو، او اکثر په اوو ورځو کې یو وار د قرآن کریم ختم ذکر کړی دی.

د روایت په لحاظ امام بخاري رحمه الله اوو ورځو روایت ته ترجیح ورکړې ده، که د دریو ورځو روایت راجح شي نو بیا هم د دریو ورځو څخه په کمو ورځو کې د قرآن کریم ختم کول په احادیثو کې په نظر نه راځي، مګر بیا هم په دې امت مرحومه کې ډېر داسې خلک تېر شوي دي چې یواځې په یوه شپه کې یې قرآن کریم ختم کړی دی. په صحابه کرامو کې چې چا په یوه شپه کې د قرآن کریم ختم کړی دی په هغو کې حضرت عثمان بن عفان رضی الله تعالی عنه، حضرت تمیم الداري رضی الله تعالی عنه او حضرت عبد الله بن زبیر رضی الله تعالی عنهما په خاص طور سره دیادولو لایق دي. [قیام اللیل / ص ۶۱، طبقات ابن سعد / ج ۳ / ص ۵۳ / طحاوي / ج ۱ / ص ۲۵۰ / تهذيب التهذيب / ج ۱ / ص ۵۱۱ / طحاوي / ج ۱ / ص ۲۰۵ / قیام اللیل / ص ۶۳].

او په امامانو کې چې چا په یوه شپه کې د قرآن کریم ختم کړی دی له امام اعظم رحمه الله څخه ماسوا په هغوی کې دا لاندې کسان دیادولو قابل دي: امام شافعي رحمه الله به یواځې د روژې په میاشت کې او یا (۷۰) ختمونه کول. [تذکره الحفاظ / ج ۱ / ص ۳۲۹].

یو ځلې یې د اجماع د مسئلې په تلاش کې په یوه ورځ کې درې او په دریو ورځو کې نهه ختمونه وکړل. [مفتاح الجنة / ص ۲۹].

امام الجرح والتعديل يحيى بن سعيد القطان به په يوه شپه او ورځ کې قرآن کریم ختماوه. [بغدادی ج ۱۴ / ص ۱۴۱ / تهذيب الاسماء واللغات / ننوی / ج ۲ / ص ۱۵۴].

د تاریخ، اسماء الرجال، اود طبقاتو په کتابونو کې د امام بخاري رحمه الله په حالاتو کې راغلي دي: (وكان يختم بالنهار في كل يوم ختمَةً و يكون ختمه عند الافطار كل ليلة ويقول عند كل ختم دعوة مستجابة) [تاريخ بغداد / ج ۲ / ص ۱۲ / طبقات الكبرى / ج ۲ / ص ۹ / الحطه / ص ۴۲].

امام وكيع بن الجراح رحمه الله به هم په يوه شپه کې قرآن کریم ختماوه. [بغدادی ج ۳ / ص ۴۷۰].

داسې خلک په سلگونو او له سلگونو څخه زیات دي.

که د حدیث ظاهري الفاظو ته گورو نو د اهل ظواهرو په شان به دا فتوی ورکوو چې: د مذکورو ورځو څخه په کمو ورځو کې د قرآن کریم ختمول مکروه تحریمي دي. [حاشیه بخاري / ج ۲ / ص ۷۵۶].

او معاذ الله په دې اسلافو به دا فتوی لگوو چې: دوي مکروه تحریمي کار کړی دی. مگر اهل علم دا ښکله نه وایي او ددې حدیث آسانه مطلب دا بیانوي چې د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم دا ارشاد یواځې او یواځې په خپل امت باندې د شفقت او دترحم له پاره وو.

۶- د حضرت عبد الله بن عمرو بن العاص رضی الله تعالی عنه دا شکایت تر رسول الله صلی الله علیه وسلم پورې ورسیدو چې ده په ځان باندې د (صیام الدهر) او همدارنگه همېشه د ټولې شپې قیام لازم کړی دي، د کوم په وجه چې دنورو جایزو کارونو څخه علاوه د زوجیت په حقوقو کې هم خلل واقع شوی دی. حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل چې: داسې مکوه بلکې تهجد کوه او په هره میاشت کې درې ورځې روژې نيسه! هغه (رضي الله عنه) د زیادت خواش وکړ، نو حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل چې: بیا یوه ورځ روژه نيسه او یوه ورځ یې افطار کوه. داد حضرت داود علیه السلام روژه ده او له ټولو څخه بهتره ده. او په یو روایت کې الفاظ داسې دي چې: (قال النبي صلی الله علیه وسلم لا صام من صام الا بد مرتين) [بخاری ج ۱ / ص ۴۶۵].

حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم دوه ځلي وفرمایل: څوک چې همېشه روژه نيسي دهغه روژه نه کېږي. لکن په دې مرحومه امت کې بې شماره داسې خلک تېر شوي دي چې (صائم الدهر) وو.

حضرت امام شعبہ بن الحجاج رحمہ اللہ، امام الوکیع بن الجراح رحمہ اللہ، امام بخاری رحمہ اللہ صایم الدہری و تاریخ بغداد / ج ۱ / ص ۴۷۰ / میزان الکبریٰ / ج ۱ / ص ۵۰ / نتایج التقلید / ص ۱۳۰، ار ہمدار از د غیر مقلدینو د وینا مطابق ددوی امام حافظ عبد اللہ روپری ہم صایم الدہرور۔
تحفة الاحوذی / ص ۲۲۲

۷- حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د فطرت پہ خصلتونو کې یو دا هم وفرمایل چې: (ونف الابط) [بخاری / ج ۲ / ص ۸۷۵ / مسلم / ج ۱ / ص ۱۴۸] د تخرگونو د وېستانو اېستل په دې صحیح حدیث کې د تخرگونو د خربلو ذکر نه دی راغلی، حالانکه جمهور امت په تنف باندې عمل نه کوي، نو آیا دا ټول امت تارکین د عمل بالحدیث دي؟ امام نووي رحمه الله او قاضي شوکاني د (تنف الابط) په تشریح کې لیکي چې: (أما تنف الابط فسنة بالاتفاق والافضل فيه التنف لمن قوى عليه ويحصل أيضاً بالخلق وبالتورة، وحكي عن يونس بن عبد الأعلى قال: دخلت على الشافعي رحمه الله وعنده المزين يخلق ابطه فقال الشافعي رحمه الله علمت ان السنة التنف ولكن لا اقوى على الوجع) [شرح مسلم / ج ۱ / ص ۱۴۹ / نيل الاوطار / ج ۲ / ص ۱۴۴] د تخرگونو څخه د وېستانو ختمول اتفاقي سنت دي، او بهتره اېستل دي چې څوک يې کولای شي. او په کلونو او په چونه باندې په لرې کولو سره هم دا مقصد حاصلېږي. یونس بن عبد الاعلی رحمه الله فرمایي چې: زه امام شافعي رحمه الله ته ورغلم، نو د امام شافعي رحمه الله سره حجام ناست و چې د تخرگونو وېستان يې ورته خړېل، امام شافعي رحمه الله وفرمایل چې: زه پوهېږم چې سنت طریقه د وېستانو اېستل دي لکن زه د درد زور نه لرم. نو امام شافعي رحمه الله او نور ائمه کرام چې د شریعت له روح څخه خبر دي او یواځې په پوستکي باندې اکتفاء نه کوي، په دې پوهېږي چې مقصود بالذات د وېستانو ختمول دي، هغه که په هره طریقه سره وي.

۸- حضرت انس بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنه څخه روایت دي چې: قال النبی صلی اللہ تعالیٰ علیه وسلم لا یتمنن أحدکم الموت من ضر أصابه فان کان لا بد فاعلاً فلیقل اللهم أحیینی ما کانت الحیاة خیر لّی وتوفنی اذا کانت الوفاة خیراً لی) [بخاری / ج ۲ / ص ۸۴۷].

حضرت رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم فرمايلي دي چې: هيڅوک دې هېڅکله هم د تکليف له امله مرگ نه غواړي، خو که خامخا د مرگ تمنا کوي نو داسې دې وايي چې: يا الله! که ژوند راته خیر وي نو ژوند راکړه او که مرگ راته خیر وي نو مرگ راکړه.

په دې حديث کې د ضرر او د تکليف لفظ مطلق ذکر شوی دی، چې که ديني تکليف وي او که دنيوي. او نهې هم د نون تاکید ثقیله سره راغلي ده. مگر د حديثو شارحینو په دې ځای کې له ضرر څخه دنيوي ضرر مراد کړی دی، لکه څرنګه چې حافظ ابن کثیر رحمه الله فرمائي چې: (والضرر بالضرر نُهِنَا مَا يَخْصُ الْعَبْدُ فِي بَدَنِهِ وَنَحْوَهُ لَا فِي دِينِهِ.) [البدایه والنهایه / ج ۱ / ص ۲۱۹]. یعنې له ضرر څخه بدني ضرر مراد دی، لکه مرض وغیره. له دې څخه ديني ضرر مراد نه دی.

د امام بخاري رحمه الله چې کله د خپل استاد امام محمد بن يحيى الذهلي رحمه الله سره په ځینو سایلو کې اختلاف رامنځ ته شو، نو د بخارا د حاکم او د نورو وطنوالو په سازش باندې له سمرقند څخه بهر کولو ته مجبور شو، او دوه فرسخه لرې (څرتنګ) ته لاړ، امام عبد الجبار السمرقندی رحمه الله زماني چې: فسمعت ليلة من الليالي وقد فرغ من صلوة الليل يدعوا ويقول في دعائه: اللَّهُمَّ إِنِّي أَتَيْتُ عَلَى الْأَرْضِ بِمَا رَجُبْتَ فَأَقْبَضْنِي إِلَيْكَ، قَالَ فَمَا تَمَّ الشَّهْرُ حَتَّى قَبِضَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ. وَقَبْرُهُ بِ (څرتنګ) [تاريخ بغداد / ج ۲ / ص ۳۴ / طبقات الشافعية الكبرى / ج ۲ / ص ۱۶۴].

مایوه شپه له امام بخاري رحمه الله څخه واورېدل چې د تهجد و له لمانځه څخه وروسته یې داسې دعا کوله چې: يا الله! ستا دا پراخه ځمکه نوره په ماتنګه شوې ده، نور ما خپل لوري ته دروغواړه. له دعا کولو څخه وروسته یوه میاشت نه وه تېره شوې چې امام بخاري رحمه الله وفات شو. او قبر یې په (څرتنګ) کې دی.

۹- کله کله داسې هم وي چې حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم له یو شي څخه منعه کړې وي مگر د حديث الفاظ دې د تشریح او د تفصیل څخه ساکت وي چې دا نهې په څه درجه کې ده؟ د حرامو په مرتبه کې ده او که د خلاف الاولی؟ مګر اهل علم د فراست او د تفقه په ذریعه د دې حديث مرتبه تعین کوي. مثلاً: د حضرت ام عطیه رضی الله عنها په حديث کې راځي چې: نُهِنَا عَنْ اتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ

ولم يعزم علينا [بخاري / ج ۱ / ص ۱۷۰]. مونږه (زنانه) په جنازو کې له شرکت کولو څخه منع شوې وو، لکن په مونږ باندې ددې تاکید نه و شوی. اود دې (رضی الله عنها) په یو روایت کې داسې الفاظ راغلي دي چې: (کُنَّا نَنْهَى عَنْ اتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ وَلَمْ يَعِزِّمْ عَلَيْنَا) [مسلم / ج ۱ / ص ۳۰۴].

مونږه (زنانه) د جنازو پسې له تللو څخه منع شوې وو، لیکن په مونږ باندې ددې تاکید نه وو شوی. امام نووي رحمه الله ددې په تشریح کې لیکي چې: معناه نهانا رسول الله صلى الله عليه وسلم عن ذلك نهی کراهة تنزیهية لا نهی عزیمة و تحريم. [نووی / ج ۱ / ص ۳۰۴]. ددې معنا داده چې مونږه (زنانه) رسول الله صلى الله عليه وسلم په جنازو کې د شریکېدلو څخه منع کړې وو، لکن دانهی د تنزیه په مرتبه کې وه، د تحريم اود تاکید په مرتبه کې نه وه.

له دې څخه معلومه شوه چې: ام عطیه رضی الله عنها د خپل اجتهاد او د تفقه په ذریعه دا معلوم کړه چې ددې نهیې مرتبه د تحريم مرتبه نه ده، حالانکه په الفاظو کې دا تقسیم نشته، خو بیا هم دې بې بي رضی الله عنها د حدیث له منځ څخه د کراهت تنزیهې معنا را اېستلې ده.

۱۰- کله کله داسې هم شوي دي چې: حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم یو حکم یواځې د مشورې په طریقه ورکړی وي اود هغې منل اونه منل دواړه جایز وي. اود دې حکم د منلو څخه انکار نافرمانی نه وي. مثلاً: کله چې حضرت بریره رضی الله عنها آزاده شوه نو د شرعي حکم مطابق دې بې بي ته خیار عتق ثابت شو، چې د خپل پخواني مېړه (حضرت مغیث رضی الله عنه) سره په هماغه نکاح کې پاتې کېږي او که نکاح فسخ کوي. نو حضرت بریرې رضی الله تعالی عنها له حضرت مغیث رضی الله تعالی عنه څخه جدايي خوښه کړه. حضرت مغیث رضی الله تعالی عنه به په کوڅو کې گرځیده او په ژړا ژړا سره به یې بیرته لنده شوه او دې بې بي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا ته به یې سوال او زاری کولې چې له ما څخه مه جدا کېږه! حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم حضرت بریرې رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا ته وفرمایل چې: په حضرت مغیث رضی الله عنه باندې رحم وکړه! هغې رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا ورته وفرمایل چې: یا رسول الله! تأمرني؟ قال: انما أنا أشفع اقلت: فلا حاجة لي فيه. [بخاری / ج ۲ / ص ۷۹۵ / مشکوة / ج ۲ / ص ۲۷۶]. یعنې یا رسول الله! ته ماته امر

کوې؟ رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وفرمايل: زه سفارش کوم! حضرت بريرې رَضِيَ اللهُ عَنْهَا وفرمايل چې: بيا نور ماده رَضِيَ اللهُ عَنْهَا ته ضرورت نشته.

حضرت بريرې رَضِيَ اللهُ عَنْهَا په خپل تفقه او اجتهاد سره د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم د حکم مرتبه متعینه کړه، چې که دا حکم او امر وي نو په ما باندې يې منل واجب دي، نو بيا يې له منلو څخه پرته بل علاج نشته. او که يواځې مشوره وي نو بيا ماته د منلو او دنه منلو حق حاصل دی.

۱۱- کله کله داسې وي چې د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم د ظاهري حکم منل غټ جرم او د رسول الله صلى الله عليه وسلم له رضا څخه مخالفت وي، او د ظاهري حکم نه منل د رسالت د مراد او نبوت له منشا سره موافقت وي. که يقين موندنه رايي نولاندې روايت وگورئ!

حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم د اودس ماتي د مسائلو په بيان کې وفرمايل چې: تاسو دکعبې شريفې لوري ته مه مخ اړوئ او مه ورته شا اړوئ! بلکې: (شَرِّقُوا) او (غَرِّبُوا) [بخاری ج ۱ / ص ۲۶]. يعنې د مشرق او يا د مغرب طرف ته مخامخ کېښئ! او په يوروايت کې الفاظ داسې دي: (ولکن شَرِّقُوا او غَرِّبُوا) [مسلم ج ۱ / ص ۱۳۰] او لکن د مشرق او يا د مغرب په طرف مخ کړئ!

امام نووي رحمه الله فرمايي چې: دا حکم د اهل مدينه وو او د هغه چاله پاره دی چې د هغوي قبله شمال او يا جنوب طرف ته وي. [نووي ج ۱ / ص ۱۳۰].

اوس که په (برصغير افغانستان، پاکستان او هندوستان) او ددې سمت په نورو هيوادونو کې څوک د (شَرِّقُوا) او (غَرِّبُوا) په ظاهره باندې عمل وکړي نو دا به د قبلې توهين وي. او د نبوت د مراد څخه به مخالفت وي. او د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم د خفگان سبب به وي.

۱۲- کله کله داسې وي چې: د الله جل جلاله د حکم د حقيقت معلومول ممکن نه وي، نو په داسې ځای کې حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم مجتهد ته امر کوي چې د الله تعالی جل جلاله د حکم څخه صرف نظر شي او په خپل اجتهادي حکم باندې عمل وکړي. نو دلته د الله تعالی جل جلاله د حکم څخه صرف نظر او په خپل اجتهاد باندې عمل کول عين د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم د حکم منل دي.

لکه څرنگه چې یو لوی حدیث مبارک دی، په هغې کې راغلي دي چې: کله به چې حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم د دښمن په لوري کوم لښکر لېږلو نو د لښکر امیر ته به یې ضروري او مفید وصیتونه او نصیحتونه کول او په دغو نصیحتونو کې دا هم راغلي دي چې: «وَإِذَا حَاصِرَتْ أَهْلَ حَصْنٍ فَأَرَادُوكَ أَنْ تَنْزِلَهُمْ عَلَى حُكْمِ اللَّهِ فَلَا تَنْزِلْهُمْ عَلَى حُكْمِ اللَّهِ وَلَكِنْ أَنْزِلْهُمْ عَلَى حُكْمِكَ فَإِنَّكَ لَا تَدْرِي أَتَصِيبُ حُكْمَ اللَّهِ فِيهِمْ أَمْ لَا؟» [مسلم/ ج ۲ / ص ۸۴ / ابوداود/ ج ۱ / ص ۳۵۴ / ترمذی/ ج ۱ / ص ۱۹۷ / ابن ماجه/ ص ۲۱۰].

یعنې چې کله مو د یوې قلا والا محاصره کړل او هغوي د صلحې په غرض دا اراده وکړه چې تاسو هغوي د الله جل جلاله په حکم باندې را کوز کړئ نو تاسو هغوي ته د الله جل جلاله په حکم باندې پناه ورکوئ! بلکې په خپل (اجتهادي حکم) باندې پناه ورکړئ! ځکه چې تاسې په دې نه پوهېږئ چې تاسې به په دې کې د الله جل جلاله حکم ته ورسېږئ او کنه؟

نو یو طرف ته د الله جل جلاله دا حکم دی چې (إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ) یعنې د الله جل جلاله څخه بغیر د بل هیچا له پاره حکم نشته. او بل طرف ته حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم په دې صحیح حدیث کې د لښکر امر او ته فرمایي چې: (فَلَا تَنْزِلْهُمْ عَلَى حُكْمِ اللَّهِ) یعنې دوي د الله جل جلاله په حکم نه را کوزوئ! بلکې په خپل حکم یې دې ته تیار کړئ! ځکه چې ممکنه ده چې د الله جل جلاله د حکم د حقیقت پورې ستاسو رسېدل ونه شي.

له دې څخه دا مسئله هم رامنځته شوه چې: که په دې ځای کې مجتهد خطا شي، نو بیا هم مأجور دی. او د امام نووي رحمه الله له تشریح څخه یو بله مسئله هم رامنځته کېږي، او هغه دا چې: کله نېټه د تنزیه له پاره وي، هغه (رحمه الله) فرمایي چې: هَذَا النَّهْيُ أَيْضاً عَلَى التَّنْزِيهِ وَالْإِحْتِيَاظِ، وَفِيهِ حُجَّةٌ لِمَنْ يَقُولُ: لَيْسَ كُلُّ مَجْتَهِدٍ مُصِيباً، بَلِ الْمَصِيبُ وَاحِدٌ وَهُوَ الْمَوَافِقُ لِحُكْمِ اللَّهِ تَعَالَى فِي نَفْسِ الْأَمْرِ. الخ [نووی شرح مسلم/ ج ۲ / ص ۸۴].

دانهیې د تنزیه اود احتیاط له پاره ده او په دې کې دهغو خلکو له پاره هم دلیل دی چې هغوی وایی چې هر مجتهد مُصِیْب نه دی. بلکې مصییب یواځې هغه دی د کوم فیصله چې په نفس الامر کې د الله جل جلاله له حکم سره مطابقه وي.

ددې مسئلې نور دېر مثالونه دي، مونږ به یواځې په همدې اکتفاء وکړو.

د منصف سړي له پاره دا کافي ده او له دې څخه په آسانی سره ځان په دې پوهولی شي چې د حدیث د ظاهري الفاظو څخه علاوه کله ددې حدیث په منع کې قید او شرط پټ وي. او کله پکې کوم لم او علت پټ پروت وي. او کله د ظاهري الفاظو په عکس کې ادب پروت وي. کله په صیغې د امر کې اباحت، استحباب او نُدب مضمرو وي. او کله په نهې کې احتیاط او تنزیه وي. کله پکې تر حُرم او تَرْفُوق وي، او کله امر او نهې صرف د مشورې په طریقه وي. او کله د ظاهري لفظ څخه یو شی را معلومیږي، لکن له هغې څخه مستنبطه معنا بل څه وي. چې مجتهد یې را معلومولای شي.

لطیفه: له دې هر څه څخه وروسته د اهل ظواهر و د لفظ پرستی یواځې یو مثال وړاندې کوو، چې په هغه کې یې د حضرت رسول الله ﷺ بلیغې جملې د څومره حماقتونو څخه قربان کړي دي.

د حضرت جابر رضی الله تعالی عنه، اود حضرت ابوهریره رضی الله عنه، او نورو صحابه وورضی الله عنهم څخه روایت دی چې: عن رسول الله صلى الله عليه وسلم انه نَهَى ان يُبَالَ في الماء الزاكِد. (و: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لا يبولن أحدكم في الماء الدائم ثم يغتسل منه [مسلم/ج ۱/ ص ۱۲۸]. حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم په ولاړو اوبو کې له امتیاز وکولو څخه منعه کړې ده. او په یو روایت کې داسې راځي چې حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمایلي دي چې: په تاسو کې دې هڅوک هم په ولاړو اوبو کې مُتِیازې نه کوي، چې بیا ترې نه غسل هم کوي.

جمهور امت فرمایي چې: لکه څرنگه چې په اوبو کې تشې مُتِیازې کول منعه دي، نو همدارنگه پکې غټې مُتِیازې کول هم منعه دي، او د حیواناتو د امتیازو هم همدارنگه حکم دی. اود اوبو په څنګ کې په داسې ځای کې هم اودس ماتې ممنوع دی چې دهغه ځای څخه اوبو ته ورځي. او په بل داسې لوبښي کې هم ممنوع دي چې هغه په اوبو کې ور اړولی شي. ځکه چې علت د منع د اوبو نجس والی دی او هغه په

دی ټولو صورتونو کې متحقق کېږي. مگر مشهور ظاهري مُحَدِّث داود ظاهري المتوفی (۲۷۰هـ) او بعضې نور اهل ظواهر په الفاظو باندې د جمود ښکار شوي دي. لکه څرنګه چې امام نووي رحمه الله فرمایي چې: حُكِيَ عَنْ دَاوُدَ بْنِ عَلِيٍّ الظَّاهِرِيِّ أَنَّ النَّهْيَ مُخْتَصٌّ بِبَوْلِ الْإِنْسَانِ بِنَفْسِهِ وَإِنْ الْغَائِطُ لَيْسَ كَالْبَوْلِ، وَكَذَا إِذَا بَالَ فِي أَنْاءٍ ثُمَّ صَبَّهَ فِي الْمَاءِ أَوْ بَالَ بِقَرَبِ الْمَاءِ وَهَذَا الَّذِي ذَهَبَ إِلَيْهِ خِلَافَ الْأَجْمَاعِ وَهُوَ مِنْ أَقْبَحِ مَا نَقَلَ عَنْهُ فِي الْجُمُودِ عَلَى الظَّاهِرِ. وَاللَّهُ أَعْلَمُ [نووی / ج ۱ / ص ۱۳۸].

له داود ظاهري څخه حکایت دی چې په حدیث کې دا نهی یواځې د انسان تر هغو تشو مُتِیازو پورې خاصه ده چې په خپله یې پکې وکړي، د حیواناتو مُتِیازې په دې حُکم کې نه دي داخلې. او همدارنګه د انسان غټې مُتِیازې هم په دې حُکم کې نه دي داخلې، یعنې د ټولو کول په ولاړو اوبو کې رودي. او همدارنګه دا هم رودي چې داوبو په څنګ کې په داسې ځای کې مُتِیازې وکړي چې د هغې ځای څخه اوبو ته راځي. او همدارنګه په داسې لوبښي کې هم مُتِیازې کول رودي چې د هغه لوبښي څخه مُتِیازې په اوبو کې واړولی شي. داود ظاهري دا مذهب د اجماع څخه مخالف دی اود (جمود علی الظاهر) بدترین مثال دی، همدې ته ورته الفاظ ابن دقیق العید هم ویلي دي. هغه فرمایي چې: مِمَّا يَعْلَمُ قِطْعًا بِطُلَانِ ذَهَبَ إِلَيْهِ الظَّاهِرِيَةُ الْجَامِدَةُ مِنْ أَنَّ الْحُكْمَ مُخْصِصٌ بِالْبَوْلِ فِي الْمَاءِ، حَتَّى لَوْ بَالَ فِي كَوْزٍ وَصَبَّهَ فِي الْمَاءِ لَمْ يَضُرَّ عَنْدهُمْ أَوْ لَوْ بَالَ خَارِجَ الْمَاءِ فَجَرَى الْبَوْلُ إِلَى الْمَاءِ لَمْ يَضُرَّ عَنْدهُمْ أَيْضًا، وَالْعِلْمُ الْقَطْعِيُّ حَاصِلٌ بِبَطْلَانِ قَوْلِهِمْ لَا اسْتِوَاءَ الْأَمْرَيْنِ فِي الْحَصُولِ فِي الْمَاءِ، فَإِنَّ الْمَقْصُودَ اجْتِنَابَ مَا وَقَعَتْ فِيهِ النِّجَاسَةُ مِنَ الْمَاءِ وَلَيْسَ هَذَا مِنْ مَحَالِ الظَّنِّ بَلْ هُوَ مَقْطُوعٌ بِهِ (احکام الاحکام / ج ۱ / ص ۸).

د اهل ظواهرو ددې بې ځایه جمود باطل والی په یقیني ډول معلوم دی، کوم چې وایي چې: دا حُکم په اوبو کې د مُتِیازو د کولو پورې خاص دی، حتی که کوم سړي په کوزه کې مُتِیازې وکړي او په اوبو کې یې واړوي نو ددوي په نزد ضرر نه رسوي. او همدارنګه دا هم پروا نه لري چې یو سړی له اوبو څخه بهر مُتِیازې وکړي او هغه اوبو ته راشي. اود قطعي علم څخه د خبره را معلومېږي چې ددوي دا قول باطل دی، ځکه چې داوبو د نجس والي له پاره دا دواړه خبرې یو برابر دي، ځکه چې مقصود دادی چې اوبه له نجاست څخه وساتلی شي. اودا د گمان خبره نه ده، بلکې قطعي ده.

تعجب دی چې ظاهر بینان شپه او ورځ دا ډول ډنگوي چې فلان فلان له حدیثو څخه منکر دي اود اهل حدیثو له ډلې څخه خارج دي او یواځې مونږه عاملین بالحديث یو، نور هېڅوک هم دا حق نه لري چې ځان ته (عامل بالحديث) ووايي. والی الله المشتکی.

امام سبکی رحمه الله د اهل ظواهرو د اختلاف په باره کې درې مذهبونه رانقل کړي دي. اول: ددوي اختلاف مطلقاً نه دی معتبر.

دوهم: مطلقاً معتبر دی.

درېم: که ددوي قول د قیاس جلي څخه مخالف وو نو بیا نه دی معتبر، او که مخالف نه و نو بیا معتبر دی. اود قاضی ابوبکر رحمته الله علیه په حواله لیکي چې: ان اصحاب الظاهر ليسوا من علماء الشريعة وانما هم نقلة ان ظهرت الثقة [طبقات / ج ۲ / ص ۴۵]. اهل ظواهر دین علماء نه دي، بلکې یواځې ناقلین دي که ثقه والی یې ښکاره شي.

۴۹- پوښتنه آیا هره رایه مذمومه ده ؟

جواب: د بعضي احادیثو او اثارو څخه درائي مذمت را معلومېږي، نو ددې له وجه بعضي متعصب او خود غرضه خلک بغير د تفصيل څخه هرې رائې ته مذمومه وائي، حالانکه رایه په دوه قسمه ده یوه مذمومه رایه ده او بله ممدوحه رایه ده.

مذمومه رایه هغه ده چې د کتاب او د سنت په مقابله کې وي او یا ئې بنیاد په کتاب او په سنت او په اجماع باندې نه وی کینودل شوي، او یا د غیر مجتهد رایه وي او ممدوحه رایه هغه ده چې په کتاب الله، یا په سنت، او یا په اجماع باندې مبنی وي او د کتاب او د سنت په مقابله کې نه وي.

په احادیثو او په اثارو کې مذمومه رایه

(۱) په یو روایت کې راځي چې: ومن قال في القرآن برأيه فليتبوأ مقعده من النار. ترمذي ج ۲ ص ۱۱۹ مشکوة ج ۱ ص ۳۵. چا چې په خپله رایه باندې په قرآن کریم کې خبرې وکړي نو ځان ته دې په اور کې ځای تیار کړي او په یو بل روایت کې راځي چې: من قال في القرآن برأيه فأصاب فقد أخطأ، ترمذي ج ۲ ص ۱۱۹ مشکوة ج ۱ ص ۳۵)

چاچي د قرآن تفسير د خپلي رائې مطابق وکړو او دده خبره صحيح راووتله نو بيا هم خطاء شو.
ددې روايت په سند کې سهيل بن عبد الله متکلم فيه راوي دی او همدارنگه په دي کې هغه رايه ذکر
شويده چي د قرآن او د سنت د اصل روح څخه مخالفه وي.

(۲) رسول الله ﷺ فرمايې چي زما امت به د دوه اويافرقو څخه ريات شي او په دې ټولو کې به
سخت فتنه گره فرقه هغه وي چي: يقيسون الأمور برأيهم فيحلون الحرام ويحرمون الحلال. مستند را
حاکم ج ۴ ص ۴۳۰. په خپله رايه باندې به د شيانو قياس کوي حرام به حلالوي او حلال به حراموي.

ددې حديث په باره کې يحيي بن معين رحمه الله فرمائي چي لا اصل له: بغدادي ج ۱۳ ص ۳۰۷ ميزان
ج ۲ ص ۵۳۵ تهذيب التهذيب ج ۱۰ ۴۶۰ ددې حديث په سند کې نعيم بن حماد راغلی دی چي کذاب او
وضاع دی، امام حاکم رحمه الله ورته صحيح وييلي دي، ليکن علامه ذهبي رحمه الله ورته موضوعي وييلي
دي، د حاکم تساهل مشهور دي، علامه خطيب بغدادي رحمه الله پدې حديث باندې تقريباً څلور صفحي
بحث کړی دی، او په آخر کښي يې خپله فيصله داسې ليکلي ده چي ”فقال كل من حدث به عن عيسى
بن يونس غير نعيم بن حماد فانما اخذه عن نعيم“ ج ۱۳ ص ۳۱۱ د عيسى بن يونس څخه چي د نعيم بن
حماد څخه علاوه هر چا دا روايت راخستی دی نو هغه د نعيم بن حماد له طريقه دي، همدارنگه په دې
موضوعي حديث کې دهغې رائې مذمت دي چي دهغې په وجه حلالو ته جزام اويا حرامو ته حلال وويلی
شي بغير د کوم شرعي ثبوت څخه، او دا خبره ظاهره ده چي حل او حرمت د نص څخه ثابتيږي نو دا رايه
خامخا د نص په مقابل کې شوه.

(۳) حضرت ابو هريرة رضي الله عنه فرمايې چي رسول الله ﷺ وفرمايل چي بني اسرائيل ځکه هلاک شول

چي په دوي کې دوه رگي خلک پيدا شول. فوضعوا الرأي فضلو، د راقطني ج ۲ ص ۱۸۶.

ددې حديث په سند کې کلبی دي او کلبی ضعيف دی، وقيل کذاب دی، تعليق المغني ج ۲ ص ۴۸۶

تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۱۸۰

(۳) حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنهما موقوف او مرفوع روايت دی چي: فافتوا بالرأي فضلو واضلوا.

ليکن د موقوف روايت په سند کې قيس بن ابي الربيع دی، اکثر محدثين ورته ضعيف وائي امام وکيع

رحمه الله ورته ضعيف وائي، ابن معين رحمه الله فرمائي چي: ضعيف لا يساوي شيئاً. ابن مديني رحمه الله او

ابوذرعه رضی اللہ عنہ او یعقوب بن ابی شیبہ رضی اللہ عنہ ورته ضعیف وایي، نسائي رضی اللہ عنہ ورته متروک الحدیث وایي، او امام احمد رضی اللہ عنہ ورته شیعہ وایي، ابن سعد رضی اللہ عنہ عجلي رضی اللہ عنہ دارقطني رضی اللہ عنہ او ابو احمد الحاكم رضی اللہ عنہ ورته ضعیف وائي، تهذيب التهذيب ج ۱ ص ۳۹۳ تا ص ۳۹۵

او د مرفوع روایت په سند کې په مجمع الزوائد کې همدا قیس بن ربیع دی، او د ابن ماجه په سند کې سويد بن سعيد رضی اللہ عنہ دی چې محدثو پري جرحې کړې دي، وگوره، تهذيب التهذيب ج ۴ ص ۲۷۳ علاوه لا دا چې دمذمومې رائي په قباحه کې هيڅ خبره نه شته.

(۴) حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمائي چي: اَيَاكُمْ وَأَصْحَابُ الرَّأْيِ فَإِنَّهُمْ أَغْدَاءُ السَّنَنِ أَعْمَتَهُمُ الْأَحَادِيثُ أَنْ يَحْفَظُوهَا فَقَالُوا بِالرَّأْيِ فَضَلُوا وَاضْلُوا. [دارقطني ج ۲ ص ۴۸۶].

دا صاحب الرأى څخه ځان وساتي، ځکه چي هغوي دستودشمنان دي، دا احاديث يادول ددوي د طاقت څخه بهر وو، له دې وجهه يې په رايه باندي عمل شروع کړو، نو خپله هم گمراهان وو نور خلک يې هم گمراهان کړل، ددي اثر په سند کې مجالدين سعيد رضی اللہ عنہ متکلم فيه راوی وی اکثر محدثين ورته ضعیف وائي، لکه يحيى بن سعيد رضی اللہ عنہ، ابن مهدي رضی اللہ عنہ، امام احمد رضی اللہ عنہ، ابن معين رضی اللہ عنہ، داودي رضی اللہ عنہ، نسائي رضی اللہ عنہ، ابن حبان رضی اللہ عنہ وغيره. تهذيب التهذيب ج ۱۰ ص ۴۱

(۵) په بخاري کې روایت دی حضرت سهل بن حنيف رضی اللہ عنہ فرمائي چي (يا ايها الناس اتهموا راياکم علی دينکم). بخاري ج ۲ ص ۱۰۸۷ مسلم ج ۲ ص ۱۰۶ ای خلکو! ددين په مقابل کې خپله رايه بې اعتباره وشميرئ! امام بخاري رضی اللہ عنہ ددې مطلب داسې بيانوي چي: قال أبو عبد الله اتهموا راياکم يقول ما لم يكن فيه كتاب ولا سنة ولا ينبغي أن يفتي. بخاري ج ۲ ص ۱۰۸۷.

يعني داسې رايه بې اعتباره وشميرئ د کومي بنياد چي په کتاب او په سنت باندي نوي اېښودل شوی د صحيح بخاري محشي ليکي چي: اي لا تعملوا في امر الدين بالرأي المجرد الذي لا يستند الى اصل من الدين، هاشم بخاري ج ۲ ص ۱۰۸۷ په هغه رايه باندي عمل مه کوي چي د کوم شرعي دليل طرفته منسوبه نه وي.

(۶) او امام بخاري رحمه الله په خپل صحيح بخاري کې يو مستقل باب پدې قائم کړی دی: باب ماينکر من ذم الراي وتكلف القياس: ج ۲ ص ۱۰۸۶).
يعني د ابا ب دی په بيان او ذکر درائی مذمومې او په تکلف سره د قياس کولو کې. ددې لاندې شارحينو داسې بيان کړی دی.

اي الذي يكون على غير اصل من الكتاب والسنة والاجماع واما الرأي الذي يكون على أصل من هذه الثلاثة فهو محمود وهو الاجتهاد، وقوله وتكلف القياس أي الذي لا يكون على هذه الاصول لانه ظن والظن رد، واما القياس الذي يكون على هذه الاصول فغير مذموم، وهو الاعتبار، والاعتبار مأمور به فالقياس مأمور به، وذلك لقوله تعالى فاعتبروا يا أولي الأبصار فتكون حجة، هامش ج ۲ ص ۱۰۸۶

يعني هغه رایه مذمومه ده چې په کتاب او په سنت او په اجماع باندې نوي بنا شوی او د کومې رايې مبنی او مأخذ چې يو اصل د دغه اصول ثلاثه وو څخه وي نو هغه ممدوحه او مقبوله ده، او د پته اجتهاد وائي، او د تکلفي قياس څخه مراد هغه قياس دی چې په يو اصل د دغه اصول ثلاثو باندې متفرع نه وي، او ظن ورته وائي، او ظن مردود دی او کوم قياس چې په دغه اصولو باندې مبنی او متفرع وي هغه د اعتبار وائي، او دا غير مذموم دی او دا اعتبار چې قياس ورته هم وائي مأمور به دی څرنگه چې الله تعالى فرمائي چې (فاعتبروا يا اولي الابصار) ای د نظر او د بصيرت خاوندانو تاسو اعتبار او قياس وکړئ نو ددې قول لوجه قياس حجة شرعي دي.

(۷) حضرت عبد الله ابن عباس رضي الله عنه فرمائي چې:

من احدث رأيا ليس في كتاب الله ولم تمض به سنة من رسول الله ﷺ لم يدركها هو منه اذا لقي الله عز وجل (داري ج ۱ ص ۵۷ طبع دمشق).

يعني چا چې داسې رایه قائمه کړه چې د کتاب الله او د سنت د رسول الله ﷺ څخه نه وه، نو معلومه نه ده چې دده به دا الله تعالى سره په کوم حال ملاقات کېږي او څنگه حشر به يې کېږي؟
امام شعبي رحمه الله د مذمومې رايې په باره کښي فرمائي چې: (وما قالوا برائهم فالقه في الحشيش)
يعني هغه څوک چې دخپلو مذمومو رايو څخه ويناوې کوي دهغوي رایه په ديران کې گزار کړئ.

(۷) حضرت عمر بن عبد العزيز رضي الله عنه خپلو حکامو ته په يو خط کې داسې ليکنه کړې وه (لا راي لاحدي كتاب وانما رأي الائمة فيما لم ينزل فيه كتاب ولم تمض فيه سنة سنهار رسول الله ﷺ ولا رأي لاحدي سنة رسول الله ﷺ) (د راي ج ۱ ص ۱۱۴ طبع دمشق وطبع هندص ۶۲).
يعني په کتاب الله کې دهیچا رأي ته اعتبار نشته، اما دائمه وو مجتهدینو زایه په هغه اشیاو کې معتبره ده چې د کتاب الله او سنت رسول الله ﷺ څخه پکې تصریح نه وي ارغلي او کوم شيان چې پينمبر ﷺ سنت گرځولي دي په هغه کې هم دهیچا رایه قابل د اعتبار نه ده.

(۸) حضرت امام ابو بکر احمد بن الحسين البيهقي الشافعي رحمته الله المتوفى س ۴۵۸ هجري: حضرت عمر رضي الله عنه څخه روایت کړې دی چې هغه په منبر باندې وفرمایلي چې اي خلکو! جناب رسول الله ﷺ چې کومه رایه قائم کړې ده نو په هغه باندې وحی نازلېږي هغه رایه ځکه معتبره ده، اوزمونږ په ایه خو ظن او تکلف دي، مذکور امام ددې قول تشریح داسې تشریح کړې ده، وانما اراد به والله اعلم رأي الذي لا يكون مشبها باصل وفي معناه ورد ما روى عنه وعن غيره في ذم الراي فقد روينا عن اكثرهم اجتهاد الراي في غير موضع النص والله اعلم. (سنن کبري ج ۱ ص ۱۱۷۰ طبع دائرة المعارف بیدرآباد دکن)

يعني والله اعلم خود حضرت عمر رضی الله عنه مراد هغه رایه ده چې دکوم اصل د اصولو ثلاثه وو ره مشابهه نه وي، اونه په کوم اصل باندې بناء وي، او همدا دهغو خلکو مراد هم دی چې دهغوي څخه ائې مذمت رانقل شوی دی، ځکه چې مونږ ددغو اکثرو صحابه وو وغیرهم څخه په غیر منصوصي ایونو کې اجتهادي رأي رانقل کړي دي.

(۹) د حضرت علی رضي الله عنه څخه روایت دی، هغه فرمایلي دي چې قاضیان په درې قسمه دي یو قسم جنت والادي، دا هغه قاضیان دي چې حق پیژني او ددوي اجتهاد د حق مطابق واقع وي، دوهم دوزخیان یا داهغه قاضیان دي چې عمداً قصداً د حق خلاف فیصلي کوي، او دریم قسم هغه دي چې اجتهاد رایه فاخطاء) دخپلي رأي څخه اجتهاد وکړي خو پکې خطاشي.
امام بیهقي رحمته الله ددې تفسیر د حضرت ابو العالیة المتوفى ص ۹۳ هجري څخه رانقل کړې دی داسې تشریح یې کړې ده چې:

ان الخبر ورد فيمن اجتهد رايه وهو من غير اهل الاجتهاد فان كان من اهل الاجتهاد فاخطا فيها يسوغ فيه الاجتهاد رفع عنه خطاه ان شاء الله تعالى بحكم النبي ﷺ في حديث عمرو بن العاص رضي الله عنهما وابي هريرة رضي الله عنهما (السنن الكبرى ج ۱ ص ۱۱۷)

د دغه حديث څخه مراد هغه شخص دی چي دخپلې رائي څخه اجتهاد وکړي، او حال دا چي دا اجتهاد اهل نوي، او که چرته د اهل الاجتهاد څخه وو او بيا په هغه اشياؤ کې خطا شو چي پکې د اجتهاد گنجایش وو نو د نبی اکرم ﷺ په حکم چي د حضرت عمرو بن العاص رضي الله عنهما او حضرت ابو هريرة رضي الله عنهما څخه روايت دی گناه ترينه بالکل مرفوع ده.

(۱۰) د حضرت عمرو بن العاص رضي الله عنهما المتوفى ۴۳ هجري روايت داسې دی حضرت رسول الله ﷺ فرمائي دي چي: اذا حكم الحاكم فاجتهد فاصاب فله اجران واذا حكم الحاكم فاجتهد فاخطا فله اجر، بخاري ج ۲ ص ۱۰۹۲ مسلم ج ۲ ص ۷۶ سنن الكبرى ج ۱ ص ۱۱۸. يعني کله چي يو فيصله کونکی اجتهاد وکړي او حق ته پکې ورسېږي نو هغه ته دوه اجره دي، او که اجتهاد ئې وکړو او پکې خطا شو نو هغه لره يو اجر دی.

په همدې الفاظو باندې مرفوعاً روايت د حضرت ابو هريرة رضي الله عنهما څخه په مذکور کتابونو کې اړه سنن کبری ج ۱ ص ۱۱۸ کې راغلې دی.

(۱۱) مشهور غير مقلد عالم قاضي شوکاني المتوفى ۱۲۵۵ هجري د محمودي او مذمومي رائي بحث کړی دی او د محمودي رائي په باره کې يې داسې بيان کړی دی ” فالعمل بالراي في مسائل الشرع ان كان لعدم وجود الدليل في الكتاب والسنة فقد رخص فيه النبي ﷺ كما في قوله ﷺ لمعاذ رضي الله عنه لما بعثه قاضياً بم تقضي؟ قال: بكتاب الله. قال فان لم تجد؟ قال: اجتهد رأيي وهو حديث صالح لاحتجاج به كما اوضحنا ذلك في بحث مفردة، تفسير فتح القدیر ج ۳ ص ۲۱۹ طبع مصر.

يعني د شريعت په مسئلو کې چي کله د کتاب او سنت څخه دليل پيدا نه شي، نو عمل بالرائ جائز ده، او نبی کریم ﷺ د داسې رائي په باره کې رخصت او اجازت ورکړې دی، دا د نبی اکرم ﷺ د دغه قول څخه ثابت دی چي حضرت معاذ رضي الله عنه ته ئې فرمائي وو چي کله ئې د قضاء دپاره ليرلو ورته ئې وفرمائل چي ته به په څه باندې فيصلې کوئ؟ هغه ورته و فرمايل چي د الله تعالی په کتاب، بيا نبی اکرم ﷺ ورته

د فرمايل چي كه چرته ئې په كتاب كې پيدا نه كړي؟ هغه ورته او فرمايل چي په سنت الرسول ﷺ باندې به فيصله كوم. نبي اکرم ﷺ ورته بيا او فرمايل چي كه په سنت كې ئې پيدا نه كړي؟ هغه ورته او فرمايل چي بيا به په خپله رايه باندې اجتهاد كوم، په اخير كې شوکاني وائې چي دا حديث داستدلال او :
داجتهاد لپاره صالح دی.

د تقلید مختلف درجات

تر دې ځايه مطلقا د تقلید اثبات وو، البته د مقلد د علمي صلاحيت په لحاظ سره د تقلید مختلفې درجې دي، په دغه درجاتو باندې دنه پوهيدو په بناء بعضې اوقات افراط او تفريط كيږي او دغیر مقلدينو ډير اعتراضات په دغه مراتبو د فرق دنه پوهيدو نتيجه ده، نو دا ياد ساتل پكار دي چې د تقلید څلور درجات دی د كوم احكام چې جدا دي.

(۱) **د عوامو تقلید:** تر ټولو څخه ورومبې درجه د عوامو د تقلید ده، له عوامو څخه مراد زمونږه درې نسمه خلق دی، يو خو هغه خلق چې د عربي او اسلامي علومو څخه بالکل خبر نه دي، برابره ده چې په بل کوم فن کې هغوي هر څومره ماهروي، بل هغه خلق دي چې د عربي ژبې څخه په ښه توگه خبر وي ليکن اسلامي علوم هغوي باقاعده نه وي لوستلي، دريم هغه خلک دي چې په رسمي ډول باندې فارغ التحصيل وي ليکن په اسلامي علومو کې هغوي ته بصيرت، او مهارت حاصل نه وي، ددغه دريو اړو حکم دادی چې په هغوي باندې په هر حال کې تقلید واجب دی، او دخپل مفتي او دامام د قول څخه ورته خروج جائز نه دی، اگر چې دخپل امام کوم قول ورته په ظاهر کې د حديث څخه مخالف معلومېږي، دا خبره عجيبه معلومېږي چې د انسان په وړاندې يو حديث وي او هغه دغه حديث پريږدي او دخپل مفتي او دامام په قول باندې عمل کوي، ليکن د کوم عوامو چې مونږه خبره کوو د هغوي لپاره ددې څخه بغير بله کومه چاره نشته دی، ځکه چې دا خلق د قرآن او د حديث په دلائلو باندې د غور او د محاکمې اهل نه دي، ځينې اوقات د قرآن او د حديث متبادره معنی بل څه وي ليکن د نورو دلائلو په رڼا کې د هغو محمل کوم بل امروي.

لکه څرنگه چې د (۴۸) پوښتنې په جواب کې يې تفصيل ذکر شو.

په دغه صورت کې که چيرته داسې عوامو ته ددې خبرې اجازت ورکړی شي چې هغوی کوم حديث

سیوا بل څه نه وي، لکه چې بې شمیره خلق د دې څخه گمراه شوي دي، مثلاً ځینی خلقو د دې آیت قرآني (ولله المشرق والمغرب فاينما تولوا فثم وجه الله) څخه استدلال کړی دی، او په لمانځه کې ئی د فرضیت د استقبال د قبلی څخه انکار کړی دی، یا مثلاً په حدیث کې (لا وضوء الا من صوت اوریح) که یو عام انسان د دې په متبادره معنی باندې عمل کوي او دائمه و قول ترک کړي، نو په اجماع سره به گمراه شي، اولکه چې امام ابو یوسف رحمۃ اللہ علیہ فرمایي که چرې کوم شخص دروژې په حالت کې احتجام او کړي، او د افطر الحاج والمحبوم د حدیث په لیدو روژه ماته کړي، نو په هغه باندې کفار و واجب ده، او که کوم مفتي هغه ته غلط مسئله او بنائې چې په حجامت سره روژه ماتیري او د دې په بناء باندې هغه خوراک څښاک او کړي، نو په هغه باندې کفار و واجب نه ده او د دې وجه هغه بیانوی اولیکي، لان علی العالی الاقتداء بالفقهاء لعد الاهتداء فی حقه الی معرفة الاحادیث کذا فی الهدایة (ج ۱ ص ۲۲۶) باب ما یوجب الکفار.

(۲) د متبحر عالم تقلید: دویمه درجه د متبحر عالم د تقلید ده، د متبحر عالم څخه زموږ په مراد هغه شخص دی چې د اجتهاد درجې ته نه وي رسیدلې لیکن د قرآن او حدیث په علومو کې هغه ته ښه مهارت حاصل وي، او کم نه کم د خپل مذهب په مسائلو کې هغه ته استحضار او ملکه پیدا شوې وي، د داسې شخص تقلید د عوامو د تقلید څخه مختلف وي، یعنی داسې شخص په لاندې امورو کې ممتاز وی.

- ۱- د خپل امام په مذهب کې که له یو څخه زیات اقوال وي نو په هغې کې د ترجیح او یاد تطبیق اهل وی.
- ۲- په کومو مسائلو کې چې له امام څخه کوم صراحت منقول نه وي، په هغو کې د امام د اصولو مطابق د احکامو استنباط کولی شي، ۳- په عامه ابتلاء او دشدید ضرورت په مواقعو کې بعض اوقات د کوم بل مجتهد په قول باندې فتوی ورکولی شي، د کومو شرائط چې د اصول فتاوی په کتابونو کې مذکور دي.

داسې شخص ته که د امام کوم قول د کوم صحیح او صریح حدیث څخه خلاف معلوم شي، او د دې معارض کوم بل حدیث هم نه وي، او د امام په قول باندې دهغه شرح صدرو نشي، نو په داسې صورت کې هغه د امام قول ترک کولی شي او په حدیث باندې عمل کولی شي، مثلاً امام صاحب فرمایي چې:

دغرو، نبیذ التمر، نبیذ الزییب او د مثلث خنخه بغیر نور شربتونه دمقدار مسکر خنخه کم څکل دقوي کیدو دپاره جائز دي، لیکن حنفي مشائخو دصریح احادیثو په بناء باندې دهغه قول ترک کړی دی.

(۳) **دمجتهد فی المذهب تقلید:** د تقلید دریمه درجه دمجتهد فی المذهب ده، مجتهد فی المذهب دغه شخص ته وئیل کیږي کوم چې داجتهاد مطلق په منصب باندې خوفاژنه وي، یعنی اصول استدلال خوږخپله نشي وضع کولې، لیکن د استدلال د اصولو په رڼا کې د احکامو په استنباط باندې قادر وي، داسې شخص په اصولو، کې مقلد وي او په فروعو کې مجتهد لکه امام ابو یوسف رحمته الله علیه امام محمد رحمته الله علیه امام زفر رحمته الله علیه او په شافعیو کې امام ابو ثور رحمته الله علیه، مزنی رحمته الله علیه، او په مالیکه و کې سخون بن قاسم رحمته الله علیه، او په حنابله و کې خرقې او ابوبکر الاثرم وغیره.

(۴) **دمجتهد مطلق تقلید:** د تقلید د ټولونو نه آخری درجه دمجتهد مطلق ده، هغه اگر چې مجتهد وي لیکن په ځینو ځایونو کې په هغه هم تقلید کول لازمیږي، یعنی په کومو مقاماتو کې چې قرآن مجید او حدیث موجود نه وي، هلته ائمه مجتهدین حضرات عموماً داسې کوی چې په خپل قیاس او رأي باندې عمل کولو په ځای باندې له خپلو اسلافو څخه کوم قول اختیاروي، امام ابو حنیفه رحمته الله علیه عموماً د ابراهیم نخعي رحمته الله علیه پیروي کوي، امام شافعی رحمته الله علیه اکثر د جریح رحمته الله علیه په قول باندې عمل کوي، امام مالک رحمته الله علیه د قفهاو د مدینې څخه د کوم یو پیروي کوي.

دلالمذبه وکتوري اهل حدیثو دعوی

د غیر مقلدینو په کتابونو کې یو موقف وي په ممبريې بل موقف وي او د مناظرې په میدان کې یې بیا بل موقف وي.

غیر مقلدین په کتابونو کې داسې دعوه لیکي چې تقلید کفر، شرک، او بدعت دی، نواب صدیق حسن خان لیکي: د ټولو درغړنو خیلو، مکرونو، او فرېبونو، سرچشمه علم رایه ده، د ټولو خرابیانو بول پان فقهاء او مقلدین دي، او د ټولو خرابیو اچونکی هغه ملایان دي چې د تقلید په دام کې گرفتار دي، او بدعت او د شرک په نشه باندې سرشار دي. (ترجمان وهایه ص ۲۴)

مولوي محمد ينس په اشعار الحق کې ليکي چې: تمام مقلدين ديزيد ورونه دي، پليد رافضيان دي، شيطانان او کافران دي.

نومسلم مولوي محي الدين لاهوري کتب فروش په الظفر المبين مطبوعه (۷) رمضان (سنه ۱۲۹۷هـ) ص (۱۸۹) و ص (۲۳۲) کې ليکي: دائمه وو تقليد حرام او شرک دی. خو د مناظري په ميدان کې به دا درته ونه ليکي، بالفرض که ډير زور پرې ولگوي نو داسې به وليکي چې تقليد بدعت دی، نو مونږ به اول له دوي څخه تشريح د مفرداتو وغواړو، نو د تقليد او بدعت تعريفونه د قرآن يا حديث څخه صراحه پيش کړي او د قرآن او حديث څخه څو ئي صراحه نشي پيش کولی که ډير زور پرې ولگوي نو دوي به وائي چې بدعت نوي شي ته وائي نور تعريف نشي کولی. نو ته به ورته وائي چې نوی شی خو د حضرت عثمان رضي الله عنه اذان وو نو ايا دا بدعت شول؟ او د قرآن تدوين نوی وو نو ايا دا بدعت شول؟ بهر حال دوي تعريف نشي کولی، نه ده بدعت او نه هم د تقليد، زمونږ د عوه دا وه چې ۱- په اجتهادي مسائلو کې ۲- په غير مجتهد باندې ۳- د مجتهد تقليد ۴- واجب دی، غير مقلد ته پکار دي چې جواب د عوه داسې وليکي چې د غير مجتهد لپاره په اجتهادي مسائلو کې د مجتهد تقليد حرام يا بدعت او يا شرک دی، ځکه چې جواب د دعوي، د دعوي جواب وي، نو دا جواب نه شي کيدلی چې داسې وليکي چې په تقليد باندې هيڅ دليل نشته، اکثر و ايمان داسې ليکي چې تقليد ثابت ندی نو دا هم جواب د عوه نه شي کيدلی خو بيا هم يو څو تنقيحات په دې جواب د عوه کې ذکر کوو.

۱- په کومو مسایلو کې تقلید ندی ثابت او یا په کومو مسایلو کې تقلید شرک یا بدعت یا حرام دی؟ په دې کې فائده داده چې دوي چې کوم دلائل پيش کوي نو هغه د مسایلو اجتهادي ه و په باره کې نه وي، بلکې هغه د عقائد و باطله و په باره کې دی، نو ته به ورته جواب ورکوي چې په عقائد و باطله و کې زه هم د تقلید قایل نه یم، زه په اجتهادي مسایلو کې د تقلید قایل یم، لهذا دا زما په خلاف دلیل نه شي کيدلی.

۲- تاسو حکم لگوي چې ثابت ندی، نو غير ثابت کله شرک وي کله بدعت وي کله حرام، نو چې تقلید غير ثابت دی نو په ضمن د شرک کې او که په ضمن د بدعت کې او که په ضمن د حرام کې؟ که دهر يږ

انتخاب یی و کرو نو بیا به دهغه لپاره دلیل پیش کوي، د شرک لپاره به نه حرام په دلیل کې پیش کوي او نه بدعت، همدارنگه به د بدعت لپاره په دلیل کې نه هغه ایتونه پیش کوي چې په هغې کې شرک ذکر شوي دی او نه به هغه دلایل پیش کوي چې په هغې حرمت ذکر شوی وي، کله غیر مقلدین وایي چې ثابت ندی په ضمن د بدعت کې، یعنی تقلید بدعت دی او بیا هغه ایتونه پیش کوي چې دهغوي څخه شرک لازم یې لکه: اتخذوا احبارهم ورهبانهم اربابا من دون الله.

۳- همدارنگه: قالوا ربنا انا اطعنا سادتنا وکبراءنا، همدارنگه که تقلید ته یې شرک یا بدعت وویل نو ته ترینه پوښتنه وکړه چې مطلق تقلید شرک یا بدعت دی او که تقلید شخصي؟ که شرک یې لیکلي وو نو په دلیل کې ترینه د شرک لفظ غواړه او که بدعت یې لیکلی وو نو په دلیل کې ترینه د بدعت لفظ غواړه.

۴- د چا لپاره حرام یا بدعت او یا شرک دی؟ د مجتهد لپاره او که د غیر مجتهد (عامي) لپاره؟ که د مجتهد انتخاب یې وکړو نو ته به ورته ووايي چې په مجتهد خو مونږ هم تقلید لازم نه گڼو او که د عامي انتخاب یې وکړو، نو بیا به په دلیل کې ترینه د عامي قید غواړي.

۵- د چا تقلید حرام دی؟ د مسلمان او که د کافر؟ بیا په مسلمانانو کې د مجتهد او که د غیر مجتهد؟ دا ځکه چې که په دلیل کې یې د کفارو د تقلید ایتونه پیش کړل نو دا به دده د دعوي دلیل نه وي ځکه چې د کفارو تقلید ته خو څوک واجب نه وایي بلکې، مونږ د مجتهد تقلید ته واجب وایو او که د مجتهد انتخاب یې وکړو نو ته به بیا په دلیل کې ترینه د مسلمان مجتهد قید غواړي، دوي په هیڅ دلیل باندې هم د مسلمان مجتهد د تقلید حرمت یا بدعت یا شرک نه شي ثابتولی، د دوي په دلایلو کې د کافرانو د تقلید ذکر دی.

۶- مونږ په دعوه کې واجب لیکلي وو، د واجب ضد حرام یا شرک یا گمراهي ده، نو پکار دی چې غیر مقلد و لیکي چې د غیر مجتهد لپاره په اجتهادي مسائلو کې د مجتهد تقلید حرام دی یا شرک دی یا گمراهی ده، مبهمه جواب دعوه به نه ذکر کوي چې واجب ندی ځکه چې واجب ندی، دا مبهم

حکم دی، ځکه چې کوم شی چې واجب نه وي هغه د فرض، سنت، مستحب، مباح، مکروه، حرام وغیره دیر احتمالات لري.

۷- کله غیر مقلد تاته وایي چې په دعوه کې ولیکه چې خاص دامام صاحب تقلید واجب دی، نو ته ورته ووايه چې ما کله دا دعوه کړې چې فقط دامام صاحب تقلید واجب دی او د نورو حرام دی، زه وایم چې په اجتهادي مسائلو کې په غیر مجتهد د مجتهد تقلید واجب دی که نه نو ته به بیا په جواب دعوه کې لیکي چې د مجتهد تقلید جایز دی، لکن خاص دامام صاحب تقلید حرام دی، او بیا به په دلیل کې هم دامام صاحب نوم بنیایي.

۸- کله غیر مقلد وایي چې د تقلید لپاره دیر مراتب دي او د هریو حکم جدا دی کله شرک وي او کله بدعت وي او کله حرام وي، نو ته دا ټول مراتب ورباندې بیان کړه چې کوم کوم دی؟ او د هریو حکم هم جدا جدا ورباندې بیان کړه، (یعنې کوم تقلید حرام دی؟ کوم شرک دی؟ کوم بدعت دی؟) ځکه چې بیا به په هریو جدا جدا دلیل پیش کوي.

۹- د تقلید شخصي حکم جدا بیان کړه او د مطلق تقلید حکم جدا بیان کړه او بیا په هریو جدا دلیل پیش کړه.

۱۰- لا مذهب ان کله تقلید ته بدعت او کله ورته شرک وایي نو که بدعت یې ورته ویلو نو ورته ووايه چې ستا کوم مشران چې ورته شرک وایي دهغوي څخه حکم څه دی؟ بیا ورته هغه حوالې پیش کړه په کومو کې چې د دوي مشرانو تقلید ته شرک ویلی دی، همدارنگه ورته ووايه چې بدعت ته شرک ویل او شرک ته بدعت ویل څه حکم لري؟ او که شرک یې ولیکل نو بیا ته ورته هغه حوالې پیش کړه په کومو کې چې د دوي مشرانو ورته بدعت ویلی دی.

۱۱- کوم خلک چې په اجتهادي مسایلو کې د مجتهد تقلید ته جایز وایي او کوي یې نو دهغوي څه حکم دی؟ نو که هره درجه یې ورکړه نو ته به د مشهورو ائمه وو محدثینو او مفسرینو مقلدینو حوالې ذکر کړې او بیا به ورته ووايه چې د دوي څه حکم دی؟ ایا دا مشرکان او بدعتیان دي؟

۱۲- غیر مقلدین د تقلید او د اتباع په مابین کې فرق کوي، لہذا کہ په دلیل کې د اتباع لفظ راغلی وړنو ته به ورته ووايي چې تقریب دې تام ندی.

د لامذهبو د دلائلو څخه اجمالي جوابات

بالاندې جوابات زده کړه ددې څخه به ددوي يو دليل هم نه بچ کيږي:

اول: دوي چې کوم دليل پيش کړي چې د چا د پیروۍ څخه پکې منع راغلې وه، نو تاسو به سوچ پکې کوئ چې په دې کې د چا له پیروۍ څخه منع ده، د مجتهد د پیروۍ څخه پکې منع راغلې ده او که د غیر مجتهد؟ که د غیر مجتهد له پیروۍ څخه پکې منع وه نو تاسی به ورته جواب ورکړئ چې دا څو تقلید مذموم دی او زموږ خبره په تقلید ممدوح کې ده، چې زموږ په نيز باندې تقلید ممدوح واجب دی اړه تقلید ممدوح کې د مجتهد پیروي کيږي.

مثال [وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ] په دې روایت کې د تقلید مذموم خبره ده، چې د غیر مجتهد پیروي ده د مشرکانو ابا او اجداد مجتهدین نه وو او موږ تقلید ممدوح ته واجب وایو.

دویم: تاسې به سوچ کوئ چې ددوي په دلیل کې په کومو مسائلو کې د پیروۍ څخه منع ده؟ که څیرې د واضحو مسائلو یعنی د عقائدو د مسائلو ذکر پکې راغلی وو، نو تاسي به جواب ورکړئ چې تقلید په غیر واضحو مسائلو کې کيږي، یعنی په اجتهادي مسائلو کې کيږي، په غیر اجتهادي مسائلو کې تقلید نه دی واجب، مثلاً لاهذه بان یو اثر پيش کوي چې (لا یقلدن احدکم دینه رجلا ان امن وان کفر کفر...) نو پدې حدیث کې ایمانیات او عقاید ذکر شوي دي بدلیل قوله ان امن وان کفر.

درېم: تاسو به سوچ کوئ چې ددوي په دلیل کې لفظ د اتباع راغلی ده او که لفظ د تقلید؟ په قران کې خو د تقلید لفظ نشته نو چې څومره آیاتونه ئي درته پيش کول نو تاسی به ورته وائي چې په دې ایت کې خو د اتباع لفظ راغلی دی او تاسو خو د تقلید او د اتباع په مابین کې فرق کوئ (دابہ الزامي ردوي) **څلورم:** تاسی به په دې خبره کې سوچ کوئ چې له امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ څخه خو به ئي شارع نه وي جوړ کړی که شارع ئي ترینه جوړ کړی وو، د الله او د پیغمبر په مقابله کې یې درولی وو، نو تاسی به ورته جواب

ورکړی چې اما صاحب رحمۃ اللہ علیہ شارح دی شارع نه دی. لکه دوي یو دلیل وائي چې په حدیث کې راځي چې (لو کان موسی حياً ما وسعه الا اتباعي) یعنې که موسی علیه السلام ژوندی وی نو زما اتباع به ئي کوله، نو که دا پیغمبر ژوندی وی نو ده پسې به تلل ناروا وو نو د امام پسې تلل څرنگه روا شو؟ نو تاسې به ورته وائي چې صحیح ده که هغه ژوندی وو هغه پسې تلل ناروا وو خو د شارع په صفت، نه د شارح په صفت، د شارح په صفت خو به حضرت عیسی علیه السلام پسې څو، خو د شارع په صفت به نه ورپسې څو.

پنځم: د دوي په دلیل کې به د یته گورۍ چې د امتي رایه خو به ئي نه وي پیش کړي، که د امتي رایه ئي پیش کړی وه، نو سمدستي به ورته ووائي چې کارغه گندگي خوري او مېنو که څنډي، د امتي قول خو ستا په نیز تقلید دی، نو ته د امتي قول د تقلید په خلاف څرنگه پیش کوی؟ په داسې حال کې چې تقلید ستا په نیز کفر او شرک دی، نو په خپله فتوی کافر شوي او که نه؟

شپږم: دوي چې هر عبارت درته پیش کولو نو تاسو به ورباندې اعتماد نه کوی، ځکه چې دوي خامخا قطع او برید کوي، ځکه چې لا مذهب به خلک دیهودو څخه زیات بی اعتماد ده دي، نو اصل کتاب به گورۍ مثلاً ټول غیر مقلدین د تقلید په خلاف دا آیت لیکي چې: قالوا بل نتبع ما الفینا علیه آباءنا نو دا آیت دومره ندی بلکې ورپسې تقلید مذموم ته اشاره ده چې: (او لو کان آباهم لایعقلون شیئا ولایهتدون) لکن دوي آیت نیم را نقلوي د لا مذهب دومره یتیم مسلک دی چې تحریف او کتمان ونه کړي نو یوه خبره یې هم نه ثابتېږي.

اووم: به تاسې د دوي دلیل ته گورۍ، چې هر دلیل دوي پیش کولو چې په هغه کې د الله تعالی اود رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د پیروي امر وو، نو تاسو به دوه جوابه ورکړئ. ۱- چې دا دلیل خو د تقلید په خلاف نه دی، مقلد د مجتهد په راهنمائي کې د الله تعالی اود رسول صلی اللہ علیہ وسلم پیروي کوي، لکه تاسو چې د الله تعالی اود رسول صلی اللہ علیہ وسلم د پیروي دعوه کوی لیکن د دې زمانې د ملایانو په رهنمائي کې. مثلاً دوي وایي چې الله تعالی فرمایي: اتبعوا ما انزل الیکم من ربکم (الایه) همدارنکه اطیعوا الله والرسول (الایه) وغیره. نو ته به ورته ووايي چې زه په دې ایتونو عمل کوم، زموږ په ټولو کتابونو کې دا شته. چې زموږ اول دلیل کتاب الله دی. دوهم دلیل مو سنه رسول الله دی. دریم دلیل مو اجماع ده. څلورم دلیل مو قیاس

دی. خو زموږه او د ستاسو په منځ کې فرق دا دی چې زموږ رهنما مجتهد دی او ستاسو رهنما غیر مجتهد یعنې د دې زمانې کوم ملا دی. ۲- قرآن او حدیث خو منصوصات دي پدې خو اختلاف نشته، اختلاف په اجتهادياتو کې دی په اجتهادياتو کې وکتور یان څه کوي؟

اټم: به ددوي د دلیل او د دعوي په مینځ کې مطابقت ته گوري، مثلاً دوي وايي چې تقلید شرک او بدعت دی، بیا په دلیل کې هغه اياتونه او حدیثونه پیش کوي چې په هغه کې د الله تعالی او د نبی ﷺ د اطاعت ذکر دی، نو ته به ورته ووايي چې په دې اياتونو او حدیثونو کې خو د تقلید د شرک او بدعت نه لفظ شته او نه معنی، نو په دې اياتونو کې خو بالکل د تقلید ذکر ندی راغلی، نو څرنگه یی دخپلې دعوي لپاره دلیل گرزوئ همدارنگه به ورته ووايي چې په دې اياتونو کې خو د تقلید اثبات دی ځکه چې مونږ د الله تعالی او د نبی ﷺ پیروي کوو، دیو اجماعي مجتهد په راهنمائي کې او همدا د الله تعالی او د پیغمبر ﷺ صحیح پیروي ده. ۳- همدارنگه د الله تعالی او د نبی کریم ﷺ خبرې خو منصوصات دي په اجتهادياتو کې څه کوي؟

فهم: وایان تقریباً یو ولس ایتونه پیش کوي چې په هغوي کې د اتباع څخه منعه ده، نو ددې ټولو جوابات دادي چې په دې ایتونو کې ستاسو جواب دعوي ته اشاره هم نده شوې ځکه چې ستاسو جواب دعوه داده چې په اجتهادي مسایلو کې په غیر مجتهد باندې د مجتهد تقلید حرام یا شرک او یا کفر دی ۱- او پدې ایتونو کې دېته اشاره هم نده شوې ۲- پدې ایتونو کې خو د کفارو د پیروي مذمت دی او کفار خو مجتهدین نه وو الله تعالی دهغوي په باره کې لایعقلون او لایهتدون ویلي دي او مجتهدین یعقلون دیهتدون دي، ۳- پدې ایتونو کې د اتباع څخه منعه ده او په واتبع سبیل من اناب الی کې د اتباع حکم دی، نو پدې ایتونو کې مذمومه اتباع او تقلید ذکر شوی دی او په واتبع سبیل من اناب کې ممدوح اتباع او تقلید ذکر شوی دی ۴- پدې ایتونو کې خو د اتباع مذمت راغلی دی او تاسو د اتباع او د تقلید په مابین کې د فرق قایل یې ومذمه احد المتغایرین لایستلزم مذمه الاخره ۵- په دې ایتونو کې خو دا ندی راغلي چې تقلید بدعت دی د ابو جهل پیروان خو بدعتیان نه وو بلکه کافران وو هغوي خو ماليس من الدین المحمدي دین محمدي نه گڼلو بلکه د دین محمدي مطلقاً دشمنان وو. ۶- مجتهد ته د خطا په صورت کې یواځې د صواب په صورت کې ورته دوه اجره وي او په دې ایتونو کې چې د چا پیروي شوي ده هغوي نه دواړو نه نشته هغوي خو کافران وو، ۷- ددوي په پیروي خو د نص په مقابل کې وه او

دمجتهد پیروی د نص په مقابل کې نه وي ۸- پدې ایتونو کې په کفر او نورو عقائدو کې د پیروی ذکر دی او زموږه تقلید په اجتهاد یا تو کې دی ۹- پدې ایتونو کې خو دهغه چا ذکر دی چې خپل مشران یې د دین په مقابل کې شارحان گڼل او امامان د دین شارحان دی ۱۰- په یو معتد تفسیر حواله ورکړ چې ددې ایتونو په تشریح کې یې ویلي وي چې په اجتهادي مسائلو کې د غیر مجتهد لپاره دمجتهد پیروي حرامه یا شرک او یا کفر دی ۱۱- دمقلد د تفسیر څخه به حواله نه پیش کوی، ځکه چې مقلد ستا په نیز مشرک دی، نو د مشرک تفسیر ستا لپاره څرنگه دلیل دی؟

د لامذهبو د دلایلو څخه تفصیلي جوابونه

(۱) د غیر مقلدینو اول دلیل: - اَتَّخَذُوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهَبَانَهُمْ اَرْبَابًا مِّنْ دُونِ اللّٰهِ (الایة. په ۱۰ع ۱۱)

یعنې نیولي دي دغو (یهودو او نصاراوو) عالمان خپل او عابدان خپل خدایان یې له الله ﷻ.

طریقه استدلال یې داده چې لکه یهودو او نصاراوو به خپل عالمان او عابدان په خدایي نیول، ځکه چې د هغوی متابعت به یې کولو، په تحلیل او په تحریم کې، همدارنگه مقلدین هم دي چې خپل ائمه یې په خدایي نیولي دي، ځکه چې د همدوي متابعت کوي په تحلیل او تحریم کې. (سبیل الرسول ص (۲۰۵) و ص (۲۰۶))

جواب (۱): په دې ایت کې خو په هغه چا باندې رد دی چې خپل احبار او رهبان یې شارحان گڼل او اهل سنت والجماعت خپل امامان شارحان گڼي، یا داسې ووايه چې (۱): پدې آیت کې په هغو خلکو باندې رد دی چې خپل علما، او مشایخ یې ارباب (خدایان) جوړ کړيدي. نه په هغه چا چې دمجتهدینو په راهنمائی کې په دین باندې عمل کوي.

الشاه ولی الله الدهلوي رحمته الله فرمایي چې: وسرّ ذلك أن التحليل و التحريم عبارة عن تكوين نافذ في الملكوت أن الشيء الفلانی يؤاخذ به او لا يؤاخذ به فيكون هذا التكوين سبباً للمواخذة و تركها و هذا من صفات الله ﷻ تعالى و اما نسبة التحليل و التحريم الى النبي ﷺ فبمعنى أن قوله أمانة قطعية لتحليل الله ﷻ و تحريمه و اما نسبتها الى المجتهدين من أئمتهم فبمعنى روايتهم ذلك عن الشرع من نص الشارع أو استنباط معنى من كلامه (حجة الله البالغة ص ۴۹).

او ددې راز دا دی چې تحلیل او تحریم د هغه تکوین نوم دی کوم چې په عالم الملكوت کې نافذوي چې په فلان شي به مواخذه وي او یا به نه وي، نو همدغه تکوین سبب دی لپاره د مواخذې او ترک د مواخذې. او دا تکوین د الله ﷻ د صفاتو څخه دی او د تحلیل او تحریم نسبت رسول الله ﷺ ته، نو هغه په دې معنی سره دی چې د رسول الله ﷺ قول د

۱- د تحليل او تحریم قطعي علامه ده او د تحليل او تحریم نسبت مجتهد ته په دې معنی سره دی چې هغوي دا د نص د شارع څخه روایتوي، یا د کلام د شارع څخه استنباط کوي - انتهى.
د شاه صاحب د عبارت څخه یو څو مسائل را معلومېږي:

۱- شرعي احکام د الله ﷻ صفت د تکوین ته راجع دی او د الله ﷻ د نورو صفاتو په شان د تکوین په صفت کې هم د الله ﷻ سره شریک نه شته.

۲- نبی کریم ﷺ ته د تحليل او تحریم نسبت په دې معنی سره کیږي چې نبی کریم ﷺ مبلغ دی، او د رسول الله ﷺ تحليل او تحریم ددې علامه ده چې الله ﷻ داسې حلال یا حرام کړی دی.

۳- مجتهدینو ته چې د تحليل او تحریم نسبت کیږي، نو د هغې معنی داده چې مجتهدین د نص یا د نص څخه د استنباط په وجه تحليل او تحریم بیانوي د خپل ځان څخه یو شي ته حلال او یا حرام نه وایي، خلاصه دا چې اهل کتابو د منصوصاتو په مقابل کې او هم همدارنگه په عقایدو باطله و کې دخپلو مشرانو پیروي کوله او مقلدین په اجتهاد یا تو کې دامامانو په رانمایی کې د الله تعالی او د نبی کریم صلی ﷺ پیروي کوي.

(۲) او بل دا چې رب جوړل لکه چې د علماؤ او د مشائخو منع دي نو همدارنگه د انبیاء و علیهم السلام هم منع دي، بنی د علماؤ او د مشائخو تخصیص نشته، له همدې وجهې پدې ایت کې (والمسیح بن مریم) هم شته یعنې دوي خپل نبی عیسی ﷺ هم په خدایي نیولی وو، لکن لامذهبان د قرآن کریم دا الفاظ نه را نقل کوي، د آیت په نقل کولو کې خیانت کوي چې دا خیانت سبیل الرسول نه بلکې سبیل الیهود دی.

(۳) لامذهبان وایي چې دوي خپل علماء په خدایي نیولي دي، ځکه چې ددوي متابعت کوي یعنې ددوي خبره مني، نو معلومېږي چې د لامذهبانو په نیز د چا خبره منل هغه په خدایي نیول دي.

نوزه وایم، چې دا آیت خو بیا د منکرینو د حدیث لپاره دلیل دی، ځکه هغوي به وایي چې لکه څرنگه چې د علماؤ او د مشائخو دخبرې منل هغوي په خدایي نیول دي، همدارنگه د پیغمبر خبره منل هغه په خدایي نیول دي، نو ددې استدلال مطابق د نبی ﷺ خبره منل هم ناجائزې کار دي، نو غیر مقلدینو دا استدلال د منکرینو د حدیثو څخه زده کړی دی او د انکار د حدیث لپاره دروازه خلاصوي.

(۴): لامذهبانو اتمه اربعه رحمهم الله قیاس کړيدي د یهود په علماؤ او په مشائخو باندې.

حالانکه الله تعالی د یهود و د علماؤ او د مشائخو په باره کې فرمایي: سَمْعُونَ لَکْذِبِ اَکْثُونَ لِلْسُّخْتِ، او یَسْتَبْشِرُونَ الْکِتَابَ بِأَیْدِیْهِمْ ثُمَّ یَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ.

او اتمه اربعه رحمهم الله مجتهدین دي، سماعون للحق دی، مجتهدین عن المشتبهات دي او شارحون للقرآن والعید دی، نو مجتهدین یې قیاس کړيدي په دروغونو حرام خوړو، د دین پوهان یې قیاس کړيدي د دین په

دبسمنا نوباندي، مجتهدين يې قياس كړيدي په مجرمينو باندي، كاشفين دوحى يې قياس كړيدي په كاتمين دوحى، غسل په گندگۍ قياسوي، شيدې په متيازو قياسوي، اوييا خپل دې قياس ته دقرآن اود حديث نوم هم وركوي. (۵) لامذهبان دې دا ثابته كړي چې ديهودو علماء او مشايخ مجتهدين وو اوييا ددې مجتهدينو دپيروى څخه منع راغلې ده..

(۶): د مجتهد په باره كې دبخاري اود مسلم په متفق عليه حديث كې دي چې دخطايي په صورت كې ورته يو اجر دى او حق ته درسېدلو په صورت كې ورته دوه اجره دي. بخاري ج (۲) ص (۹۲).

لامذهبان چې مجتهدين ديهو او دنصار او دعلماو وسره يوشان كړل نو ايا لامذهبان ديهودو او دنصارو دعلماو او د مشايخو په باره كې هم دا عقیده لري، چې دوي ته په بعضو مسائلو كې يو اجر دى او بعضو كې ورته دوه اجره دي؟ (۷): غير مقلدين ددې آيت په تشرېح كې دترمذي ج (۲) ابواب التفسير حديث را نقلوي چې ديهودو او نصاراو علماء او مشايخو به دځان نه يوشى ته حلال او حرام ويل او كله به يې دالله ﷻ حرامو ته حلال ويل او حلالو ته به يې حرام ويل، اوييا مجتهدينو ته هم دانسبت كوي، چې دوي هم نعوذ بالله منها دخپل ځان څخه نه يوشى ته حلال او حرام وايي. سبيل الرسول ص (۲۶۵)

مگر امام ترمذي چې ددې حديث په باره كې كومه فيصله كړې ده هغه يو غير مقلد هم نه را نقلوي. امام ترمذي دهمدې حديث په آخر كې فيصله كوي چې دا حديث حسن غريب دى. د عبدالله بن حرب څخه پرته په بله طريقه ندى معلوم، او ددې حديث دوم راوي غطيف بن اعين په حديثو كې معروف ندى. ترمذي ص (۴۴۱)

ددې حديث اول راوي حسين بن يزيد كوفي دى ابو حاتم ده ته لين الحديث وايي. ميزان الاعتدال ج (۱) ص (۵۵) دوهم راوي غطيف ته هم امام دارقطني ضعيف ويلي دي [ميزان الاعتدال ج (۳) ص (۳۳۶) غير مقلدين حديث نقلوي لکن دحديث حال نه بيانوي چې دا كتمان دى او سبيل اليهود دى نه سبيل الرسول.

(۸): ددې حديث مصداق خو مجتهدين ندي، ټول غير مقلدين دې راټول شي او په اصول فقه كې دى صرف يوه حواله وړاندې كړي چې د مجتهد تعريف يې داسې كړى وي، چې مجتهد دپته وايي چې دځان څخه يوشى ته حلال يا حرام ووايي، يا مجتهد دپته وايي چې دالله ﷻ حرام كړي شيان حلالوي او دالله ﷻ حلال كړي شيان حراموي. داهل سنت والجماعت په نيز مجتهد قانون ساز ندى بلكې قانون دان دى. اهل سنت اعلان كوي چې (القياس مظهر لامثبت) يعنې قياس شرعي دالله ﷻ اود رسول ﷺ مراد ظاهر وي خپله مسائل نه ثابتوي.

نومجتهد خو دالله ﷻ دحلالو او دحرامو توضيح كوي لامذهبه نياز محمد دلته هم يو عظيم خيانت كوي دتفسير كبير داعتبار را نقلوي چې الاكثرون من المفسرين، قالوا ليس المراد من الارباب انهم اعتقدوا فيهم انهم الهة العالم بل المراد انهم اطاعوهم في اوامرهم ونواهيهم الخ (التحقيق السديد ص ۱۳۴ دريم چاپ) اودتفسير كبير داعتبار نه را نقلوي چې (قال الربيع قلت لابي العالبي: كيف

كانت تلك الربوبية في بني اسرائيل فقال انهم ربما وجدوا في كتاب الله ما يخالف اقوال الاحبار والرهبان فكانوا ياخذون باقوالهم وما كانوا يقبلون حكم كتاب الله (تفسير كبير ج ۱۰ ص ۳۷ دار الكتب العلمية طهران).

(۹) دغير مقلدينو دا دليل ددوي ددعوي سره مطابق نه دی ځکه چې پدې ایت کې نه دتقلید لفظ شته او نه یی معنی شته، همدارنگه پکې دشرک او دبدعت نه لفظ شته او نه معنی، نو ددې ایت څخه څرنگه خپله دعوی (التقلید بدعة یا شرک) ثابتوي؟

۲. دغير مقلدينو دوهم دليل:

الله ﷻ فرمايي: **وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا**، پاره (۲) رکوع (۸) سبیل الرسول ص (۳۵۶).

او کله چې وویل شي دوي ته چې پیروي کوی تاسې دهغه حکم چې نازل کړی دی الله (چې قرآن دی، په تحلیل او تحریم کې) نو وایي (چې دقرآن پیروي نه کوو) بلکې پیروي کوو دهغه حکم چې موندلي دی مونږ په هغه باندې پلرونه خپل.

په بل ځای کې فرمایي: **وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا** [پاره (۷) رکوع (۴)] سبیل الرسول ص (۳۵۷).

او کله چې وویل شي دوي ته چې راشئ تاسې هغه شي ته چې نازل کړی دی الله تعالی، او (راشئ) په لوري (د حکم) د رسول (د الله) نو وایي دوي چې بس دی مونږ ته هغه دین چې موندلي دي مونږ په هغه دین پلرونه خپل.

طریقه داستدلال داده چې دغه کافرانو دخپلو پلرونو تقلید کولو، همدارنگه مقلدین، هم دائمه ئې اربعه ووتقلید کوي.

(۱) قلنا الزأما: چې پدې ایت کې خود اتباع دپلرونو نفی ده، دتقلید دپلرونو نفی خو نشته، او غیر مقلدین اتباع او تقلید ته متغائرين وائی، ومذمة احد المغائرين لا يستلزم مذمة الآخر، دلته غیر مقلدینو خپل مسلک ((مغایرت دتقلید او داتباع) پرېښودلو او داتباع ترجمه ئې په تقلید وکړه.

(۲) جواب مخکې مونږ وویل چې تقلید په دوه قسمه دی اول جائز چې په اجتهدی مسائلو کې د مجتهدینو تقلید او اتباع ده، دوهم ناجائز چې هغه د غیر مجتهدینو تقلید او اتباع ده. نو په دې آیتونو کې دوهم قسم تقلید او اتباع ذکر شوی ده ځکه چې د کافرانو پلرونه او نیکونه مجتهدین نه وو.

نو د ناجائز تقلید او اتباع له جهې جائز تقلید او اتباع ته حرام ویل داسې دي لکه د سپی د شیدو له وجهې چې د غوا شیدو ته حرام ووایي. غیر مقلدین دې دا ثابته کړي چې د کافرانو آباء او اجداد مجتهدین وو او د قرآن او حدیث شارحان وو او د دوي مذاهب مدون مرتب وو، لکه د ائمه اربعه ووپه شان.

(۳) پدې ایت کې په واضحو مسایلو (عقایدو) کې د بل چا د پیروۍ څخه منع ده او تقلید په غیر واضحو مسایلو کې کیږي.

(۴) پوره آیت داسې دی:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا ﴿١٧٠﴾ أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿البقره/ ۱۷۰﴾

دویم آیت: ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا﴾ (المائده/ ۱۰۶)

دا په قوسونو کې جملې غیر مقلدین نه رانقلوي، نو تقلید ته شرک او حرام ویل دومره سخت دي چې د الله جل جلاله د آیتونو په نقل کولو کې هم خیانت ورته کوي.

غیر مقلد عبد السلام رستمي لیکي چې دا (لو) وصلیه ده، نو نقیض د شرط ته به په طریق اولی حکم ثابت وي؟

قلنا: د (لو) وصلیه مفاد استمرار وي چې د لایعقلون و لایهتدین او د یعقلون و یهتدون دواړو تقلید وکړي او استمرار مذموم دی.

(۵) په دې ایت کې چې نظر وکړئ شي د ائمه مجتهدینو د تقلید سره یې د لرې څخه هم تعلق نشته.

(الف): د کومو مسائلو څخه چې مشرکینو دمکې انکار کولو هغه ټولې اعتقادي مسئلې وې یوه مسئله پکې هم اجتهادي نوه. او دائمه وو تقلید په اجتهادي مسائلو کې دی

(ب): د دوی آباء او اجداد د الله ﷻ څخه باغیان وو، او دوی یې تقلید او اتباع کوله، او ائمه مجتهدین د الله ﷻ او در رسول الله ﷺ په طریقو تلونکي دي او د دوی د طریقو بنود ونکي دي.

(ج): د مشرکانو آباء او اجداد اول درجه یې عقل خلک وو، بالعکس ائمه اربعه اول درجه عاقلان اړنا بغه گان دامت وو.

(و): د مشرکانو آباء او اجداد د علم څخه بالکل رانده وو او ائمه مجتهدین د علم غرونه وو

(ه): د مشرکانو آباء او اجداد خپله هم گمراهان وو او نور یې هم گمراه کول، او ائمه مجتهدین خپله هم په هدایت دي او نورو ته هم د هدایت چراغونه دي. حاصل دا چې: قرآن کریم په واضحو مسایلو کې د مشرکانو جاهلانو گمراهانو پلرونو د تقلید او اتباع څخه منع کړې ده د مجتهد د تقلید څخه پکې منع نشته.

غیر مقلدین دومره خیانت کوي چې د مشرکانو د آباء او اجدادو صفات نه ذکر کوي. چې دا کتمان د حق دی او دیهودو تقلید دی، غیر مقلدین ټول کوشش پدې کې مصرفوي چې خلک دائمه اربعه وو د تقلید څخه واړوي او دیهودو مقلدین یې کړي.

د لامذهبانو خصوصاً د نیاز محمد عرف امین الله پشاور یو بی نظیره خیانت، لامذهبه نیاز محمد ددی ایتونو درانقلولو څخه وروسته داسې لیکي چې علامه قرطبي فرمایي مسأله: قال علماء نأقوة الفاظ هذه الآية تعطى ابطال التقليد) یعنی زموږ علما وويلي دي چې ددې ایت د الفاظو طاقف تقلید لره باطلوی (التحقیق السدید ص ۱۳۰ دوریم چاپ د نیاز محمد کتاب).

ځلانکه علامه قرطبي وروسته داسې لیکلي دي: وفي هذه الآية رد على التقليد المذموم ای تقلید الالباء فی المعصية واتباع الهوى بمقابلة القرآن والسنة واما تقليد المجتهد فليس بمذموم بل محمود لانه تقليد في الحق والتقليد في الحق اصل من اصول الدين، یعنی پدې ایت کې په تقلید مذموم باندي رد دی په تقلید د مجتهد باندي رندی ځکه دا تقلید په حق کې دی او تقلید کول په حق کې اصل ددی

د اصولو د دين ثخنه. (الجامع الاحكام القرآن: ج ۲/ ص ۱۴۱ احياء التراث العربی) قاضی بیضاوی فرمايي: واما اتباع الغير في الدين اذا علم بدليل ما انه محق كالانبياء والمجتهدين في الاحكام فهرو الحقيقه ليس بتقليد مذموم بل اتباع لما انزل الله (بيضاوي ص ۸۵ مصطفى البابی الحلبي مصر) او علامه الوسي فرمائي: اتباع الغير في الدين بعد العلم بدليل ما انه الحق اتباع لما انزل الله وليس من التقليد المذموم بشئ (روح المعاني ج ۲/ ص ۵۹۹ رشيديه)

وضاحتونه

(۱) - دغير مقلدينو داسې مثال دی چې مثلاً الله تعالی امر کړی دی چې (باطل خدای مه منی). غیر مقلد د باطل ټکی ترې لرې کړي او داسې ووايي چې الله تعالی امر کړی دی چې (خدای مه منی) یا مثلاً الله تعالی امر کړی دی چې (کاذب نبی مه منی) او غیر مقلد ترینه د کاذب لفظ کټ کړي او ووايي چې الله ﷻ امر کړی وي چې (نبی مه منی) یا مثلاً الله جل جلاله فرمائي چې (لا تقربوا الصلوة وانتم سکاری) او غیر مقلد ترینه د وانتم سکاری لفظ لرې کړي او وائي چې الله ﷻ فرمائي چې (لا تقربوا الصلوة دلته هم الله تعالی په واضحو مسایلو کې د مشرکینو جاهلو او گمراهو پلرونو د تقلید څخه منع کړېده. او غیر مقلدین ترینه نور ټول صفات کټ کوي او وایي چې په دې آیت کې الله تعالی د پلرونو د تقلید څخه منع کړېده. افسوس چې دومره تحریفونو او خیانتونو ته عمل بالحديث ویل کېږي.

۳- دغير مقلدينو درېم دليل:

الله تعالی فرمايي: اَتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ (الاعراف ۳) غیر مقلدین یې داسې ترجمه کوي: اتباع کوئ صرف دهغه څه چې الله ﷻ نازل کړې دي چې قرآن او حدیث دي.

او تقلید مه کوئ دده څخه ماسو او نورو اولیاؤ چې ائمه او فقهاء دي (۱) قلنا اولاً الزمأ چې غیر مقلدینو پخپلو ټولو کتابونو کې لیکلي دي چې چې دتقلید او داتباع په مینځ کې فرق دی، نویا خو پدې ایت کې داتباع نفی ده (لا تتبعوا) دتقلید نفی نده (لا تقلدوا) ئی ندي ویلي ونفی احد المتغایرين لایستلزم نفی الاخر.

دستاسو په شان په همدې ايت باندې استدلال کوي چې (ما نزل الله) صرف قرآن دی، صحاح سته
ما نزل الله ندي بلکې په (من دونه اولياء) کې شامل دي هغوي ته تاسو څه جواب ورکوئ؟

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱
 ۴

بجتهدين هېڅ خبره دځان څخه نه کوي بلکې دقرآن او دحديث څخه اخذ او استنباط کوي. نو دقرآن او حديث څخه راوتلی حکم په ما انزل الله کې داخل دی.

وقلنا ثالثاً: چې مجتهدين د الله ﷻ اولياء دي او پدې ايت کې د من دونه اولياء د اتباع نفی ده، دا ولياء
روند، دوي ددې آيت نه رانده دي چې ﴿وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ﴾ مَنْ جنس دی، يو مجتهد ته هم شامل دی او
زياتو ته هم، نو د تقليد شخصي او د مطلق تقليد دواړو وجوب په دې آيت کې ذکر دی کما مر.

لامذہبہ خناس ليکي چي:

اول دليل

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ ۖ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ۝ الْآيَةُ
الْبُيُوتُ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ ۚ قَلِيلًا مِمَّا تَدَّكُرُونَ ۝ الْآيَةُ

او وائي چي پدي آيتونو کڻبي الله تعاليٰ هدايت او فلاح د قرآن او سنت په اتباع موقوفه کړي ده،
د کوم امام يا مجتهد په تقليد باندې الله تعاليٰ څه هدايت يا کاميابي نده فرمايلي. التحقيق السديد ص
۱۲۹ طبع دوهم ص ۲۱ طبع ۲۰۱۱ و ص ۱۷ طبع اول]

(۱) جواب: لامذهبه! دا دليل دی د خپلو مشرانو وروڼو اهل قرآنو څخه راپټ کړی دی، هغوي وايي
چي ما انزل اليک صرف قرآن دی او احاديث عجمي سازش دی، فما هو جوابک فهو جوابنا.

(۲) لامذهبه! تابه ترجمه کښې د (او سنت په اتباع) لفظ ذکر کړی دی، نو دا د ايت د کوم لفظ ترجمه
ده؟ آیا دا تحريف معنوي ندی؟

(۳) لامذهبان د امامانو مذهبونه د قرآن او حديث په مقابله کښی يو جدا دين گڼي، او د دې څه
سترگی پتوي چي مجتهدين امامان د هر څه نه مخکې مسئله په قرآن کښې گوري، که هلته ئې پيدانه کړ،
بيا ئې په سنت نبوی ﷺ کښې گوري، که هلته يې پيدانه کړه بيا ئې په اجماع کښې گوري، او که هلته يې
هم پيدانه کړه بيا د حضرت معاذ رضی الله عنه د حديث مطابق اجتهاد او قياس کوي.

د قرآن کریم او د سنت په مقابل کښی قياس کول او خپله رائه پيش کول د يو ادنی مسلمان د شان سره
هم ندي مناسب د امامانو مرتبه خو ډيره او چته ده.

(۴) دا دليل د دعوی سره څرنگه مطابق کوي؟ پدې کې خو د تقليد نه لفظ شته او نه معنی، بلکې دا
ايت خو د تقليد لپاره دليل دی ځکه چې مقلدين د مجتهدينو په راهنمايي کې په (ما انزل اليکم من ربکم)
باندې کما حقہ عمل کوي.

لامذهبه ليکی چي:

دويم دليل

دا قول د الله تعاليٰ دی ﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ﴾

ترجمہ: مہ راو نیوہ دھغہ خہ پسی چي ستا پرې علم نشته: او تقلید په اتفاق د علماوو سره علم ندي اونه مقلد په علماوو کښ حساب دی، نو د تقلید په طور چاپسی تلل منع شول. ص ۱۳۱ طبع دوم، و ص ۲۴ طبع ۲۰۱۱

(۱) الجواب: علامه الوسي رحمه الله فرمايلي دي: په اجتهاد دياو کي د مجتهد په راهنمايي کي د الله تعالی او د نبي کریم ﷺ پسي تلل بي دليله تلل نه دي، لان دليل المقلد دليل المقلد (روح المعاني تحت قوله تعالى قل هاتوا برهانکم) بقره

(۲) الجواب: لا مذهب! دا ووايه چي دا اتفاق او اجماع کله شويده؟ او ماخذي يي خه دي؟ خکه چي ستا په نيز خود اجماع لپاره د کتاب او د سنت ماخذ والي ضروري دی، لکه تا چي د همدی کتاب په (ص ۱۵۸ طبع دوم، ص ۴۸ طبع اول، ص ۵۲ طبع ۲۰۱۱) کښي ليکلي دي.

(۳) جواب: تا په (ص ۱۶۶ طبع دوم، ص ۵۵ طبع اول ص ۶۰ طبع ۲۰۱۱) کښي ليکلي دي چي د علماوو نول حجت ندي نو دلته يي څرنگه حجت گڼي؟

(۴) جواب: لا مذهب د قرطبي حواله ذکر کړيده ليکن پوره عبارت يي ندي ذکر کړي چي حقيقت تری معلوم شي پوره عبارت دادی: التقليد ليس طريقاً للعلم ولا موصلاً له لا في الاصول ولا في الفروع وهو قول جمهور العقلاء والعلماء خلافاً لما يحكي من جهال الحشوية والشعبية من انه طريق الي معرفة الحق (وان ذالك هو الواجب وان النظر والبحث حرام) (ج م ص ۴۱۲)

يعني تقليد د علم لارنده نه په اصولو کښي اونه په فروعو کښي او دا د عامو عقلمندو او علماوو قول دی، سوي د بعضو غلطو فرقو څخه چي هغوی وائي چي دا د حق طرفته لاره ده او صرف همدا واجب ده. او (په کتاب او سنت باندې) نظر کول او (د ديلا تلو او مسئلو) لټون حرام دی، نو لا مذهب د قوس په مينځ کښي عبارت پريښی دی مطلب يي دادی چي په مطلق تقليد باندې رد او کړي، حالانکه دا په هغه چار د دي چي هغوی د علم حصول او په کتاب او سنت باندې ځان پوهولو ته حرام وائي او صرف په تقليد باندې اکتفاء کوي، او که څوک د علم حصول ته حرام نه وائي ليکن د بحث او د لټون قابليت نلري نو داسي خلک ترينه ندي مراد لا مذهب دلته د علماوو اقوال په دليل کښي پيش کوي او په (ص ۵۵ طبع اول ص ۱۶۶ طبع دويم ص ۲۴ طبع ۲۰۱۱) باندې ليکي چي د دوي قول حجت ندي.

(۵) لا مذهب خناسه! دابن قيم قول د قرآن آيت دی؟ او که درسول الله تعالی حديث دی؟ تا خو غټوان لگولی وو چي (آيتونه د تقليد په بدی کښي) اولاندي کله دابن قيم قول پيش کوی او کله د زيدي شيعه شوکاني قولونه پيش کوی او کله د نور مقلدينو.

(۶) تقلید د اجتہاد لارہ نہ ده د علم څخه اجتہاد مراد دی، یا د علم نه یقین مراد دی او تقلید په اجتہاد یا تو کې کیږي او په اجتہاد یا تو کې دیو امام قول، نه یقیني صواب وي او نه یقیني خطا وي.

د لامذهبه پوه نیز دشوکاني مقام

لامذهبه دشوکاني قول رانقلوي چی کوم کتابونه چی مقلدینو په مسئلو کښی لیکلي دي دادین ندی. (ص ۱۳۲ طبع دویم ص ۲۰ طبع اول ص ۲۰ طبع ۲۰۱۱)

یعني شوکاني زیدي شیعہ چي څه شي ته دین و وائی نو هغه به دین وي او چی څه شي ته دین نه وایي هغه به دین نه وي، لامذهبه خناسه! شوکاني ته داسند الله تعالی ورکړی دی او که رسول الله ﷺ ورکړی دی؟ چی دشوکاني قول د حق معیار دی.

لامذهبه خناس دنواب صدیق حسن خان قول رانقلوي حالانکه صدیق حسن خان هم ستا په شان غیر مقلد دی او د ترجمان و هابییه په نوم کتاب یې هم لیکلی دی، په هغی کښی یې دانگریزانو دنمک د حلالولو پوره حق ادا کړی دی، په اخر کښی لامذهبه د زمحشری معتزلي قول رانقل کړی دی (ص ۱۳۲ طبع دویم ص ۲۱ طبع اول ص ۲۶ طبع ۲۰۱۱ ز محشری معتزلي دی خو لامذهبه خناس یې بیا هم تقلد کوي ځکه چی وائی.

شعر: اخوندله خو چې پې وی که دخړې وي او که دسپې وي
عدم تقلید دمعتزله وو مذهب دی او لامذهبان هم اعتزال خوښوي.
لامذهبه لیکي چي:

پنځم دلیل:

[ام حسبتم ان تدخلوا الجنة ولما يعلم الله الذين جاهدوا منكم ولم يتخذوا من دون ولا رسوله ولا المؤمنين وليجة: ص ۱۳۷ طبع دویم ص ۲۵ طبع اول ص ۳۰ طبع ۲۰۱۱.]

لامذهبه پدي آيت کښي هم لفظي غلطی کړيده او هم معنوي: لفظي غلطی یې دا کړی ده چی په سورة التربة کښي دا آيت داسې ندی بلکه داسې دي چې "ام حسبتم ان ترکوا ولما يعلم الله الذين جاهدوا منكم" په دویمه طبع کښي یې تصحیح کړيده. او معنوي غلطی یې دا کړی ده چې د "وليجة" څخه د ابن قیم رحمه الله پدروند تقلید کښي په تقلید باندې رد کوي.

د (ولیجۃ) لفظ په سورة التوبه کښې دی او مراد ترینه پټه دوستي ده، چی دخپل زړه او د مسلمانانو راز کفارو ته ښکاره کوی، لکه ستا اکابرو او ستاده لگۍ بانینو نذیر حسین دهلوی، نواب صدیق حسن خان، او محمد حسین بتهالوی چی کوله، لامذهبه نذیر حسین به انگریزان د الله تعالی رحمت گڼلو. لامذهبه نواب صدیق حسن خان د انگریزانو د نمک د حلالولو لپاره یو کتاب ولیکلو په نامه د ترجمان وهایه او د انگریزانو په خلاف جهاد ته یې حرام وویل، لامذهبه محمد حسن بتهالوی بل کتاب ولیکلو په نامه د الا قتصاد فی مسایل الجهاد او د انگریزانو په خلاف جهاد کولو ته یې غدر او خیانت وویل.

(۲) لامذهبه خناسه! پدې آیت کښې خویواخي الله تعالی او رسول ﷺ ندی ذکر شوی، بلکه مؤمنان هم ذکر شوي دي، او په مؤمنانو کښې ائمه هم داخل دی، نو د مقلدینو دوستي هم د الله تعالی سره ده، او هم د رسول الله ﷺ سره ده او هم د مومنانو سره ده. ځکه چې مقلدین اول عمل په قرآن کریم باندې کوي، چې دائې د الله تعالی سره دوستي ده، که هلته د مسئلې حکم پیدا نه شو نو بیا عمل په سنت د رسول الله ﷺ کوی چې دایې د رسول الله ﷺ سره دوستي ده، او که هلته هم حکم پیدا نشو نو بیا په اجماع او د مجتهد په اجتهاد باندې عمل کوي چې دائې د مومنانو سره دوستي ده.

(۳) لامذهبه خناسه! مونږ چې دامام صاحب په اجتهاد باندې عمل کوو نو دا خو صرف لدې وجه کوو چې امام صاحب په غیر واضحو (اجتهادي) مسائلو کښې د الله تعالی او د رسول الله ﷺ مراد رانښکاره کړی دی، دخپل ځان څخه یې څه ندی ویلي کما يقال (القیاس مظهر لا مثبت) لکه کوهی رستونکی چې د الله تعالی او به رانښکاره کوي دخپل طرفنه او به نه راپیدا کوي.

(۴) لامذهبه خناسه! ائمه مجتهدین د الله تعالی او د رسول الله ﷺ د حکم مقابل نه کوی. بلکه په واضحو مسئلو کښې بغیر د چون او چرا څخه په مسئله عمل کوي، او په منصوصي متعارضو مسئلو کښې دفع د تعارض کوي، او که دفع تعارض نوه ممکنه نو بیا په راجح نص باندې عمل کوي، دنص څخه نه ووزي. او په منصوصي غیر متعارض لکن محتمل التاویل مسئلو کښې دنص په راجح احتمال باندې عمل کوي او په غیر منصوصي مسئلو کښې قیاس کوي. یعنی غیر منصوصي مسئلې قیاسوي په منصوصو مسئلو باندې او په غیر منصوص مسئله باندې دنص مطابق عمل کوي، نو دایمه وو ټول عمل بد نص یعنی په قرآن او په سنت باندې شو.

لامذہبہ خناسه! ته خو مجتهد نه يې ځکه چي تاته لاتراوسه پورې دا جتهاد تعريف ندي ياد اونه به ستا په ډله کښي څوک دخپلو اصولو مطابق دا جتهاد جامع او مانع تعريف وکړي شي، نو چي ته مجتهد نه شوي نو ته په متعارضو آيتونو او يا په متعارضو حديثونو څرنگه عمل کوي؟

اويو آيت او يو حديث چي محتمل التاويل وي يعني ددوه دريو معناگانو احتمال لري په هغې به څرنگه عمل کوي؟ او همدارنگه په غير منصوصي حکم څرنگه عمل کوي؟ مونږ خو پدې درې واړو د مجتهد په راهنمايې کښي عمل کوو او ته خونه مجتهد يې اونه دبل مجتهد خبره مني نو ته به څه کوي؟

لامذہبہ خناس يوه قيصر انقل کړې ده، چي يو ځل يو مولوي صاحب وويل چي په هدايه کښي ښې مسئلې هم شته ليکن خرافات پکښې هم شته، نويو بل حنفي سپين گيزي ملا په مخ څپيږه ورکړه چي ته په هدايه کتاب پوري خبرې کوي، هغه خو د قرآن پشان کتاب دی (ص ۱۳۸ طبع دويم ص ۲۷ طبع اول ص ۳۱ طبع ۲۰۱۱) بيا يې د چاپ خانو والاؤ نه يو شعر رانقل کړي دی چي احناف وائي چي :

ان الهداية كالة. رآن قد نسخت ماصنفوا قبلها في الشرع من كتب

اقول: لامذہبہ خناسه! د حنفي سپين گيزي ملا غصه بي ځايه نه وه ځکه چي اول خو ستا دې بې ادبه نام نهاد مولوي پدې حديث باندې عمل نه وو کړي چي (ان لا تنازع الامراهله) نسائي ج ۲/ص ۱۰۹

يعنې چي مونږ به د کوم کار د اهل سره دهغه په کار کښې لانجه نه کوو، دا اصل ټولې دنيا منلې دي د ټولې دنيا پدې اتفاق دی چي د قاضي سره هغه څوک اختلاف کولی شي چي په قانون پوهيږي نااهله ملزم ته هيڅکله دا حق نشته چي هغه د قاضي سره اختلاف في الرايه وکړي، د ډاکټر سره اختلاف في الرايه صرف د ډاکټر کولی شي نااهله مريض ورسره اختلاف نشي کولی، همدارنگه د محدث سره اختلاف في الرايه صرف محدث کولی شي نو همدارنگه د مجتهد سره اختلاف في الرايه صرف د مجتهد حق دی.

هرملا، هر ډيرو، او هر کليندر، او هر دوکاندار ته دا حق نشته چي د مجتهدينو سره اختلاف في الرايه وکړي، نو ستا د بې ادبه ورور به يا ستا په شان ملا وو چي د "ساق" په ترجمه کښي دی فرج ذکر کړي دی کماfi کتابک هذا ص ۲۴۳ طبع دويم ص ۱۲۳ طبع اول و ص ۱۴۱ طبع ۲۰۱۱ د، ۱۲۳ اعتراض لاندي

اویا به کوم کلر کر، اویا به کوم دوکاندار، اویا کلیندروو نوده ته هیڅکله دا حق نه وو چي په مجتهد باندې اعتراض وکړي، په هدایه باندې پوهیدل علم غواړي اوستا په ډلگۍ کې د علم قحطي ده. او دوهم دا چي ستا ددي بې ادبه ورور لهجه داسې ده چي خپیره نه بلکه دراکټ مرمۍ ورسره مناسبه ده، ځکه چي ستا دې بې ادبه ورور داسې هم ویلی شو چي په هدایه کښي ښې مسئلې هم شته او ضعیف اقوال پکښې هم شته او دا څه عیب ندي، ځکه دا الله تعالی د کتاب څخه علاوه په بل هر کتاب کښې صحیح او ضعیف وي حتی چې په بخاری او په مسلم کښي هم شته، لکه څرنگه چي مونږه په را روان بحث کې دلامذهبو دا اعتراضونو او دحنفي جوابونو د ۴۷ اعتراض لاندې تفصیل کړی دی.

اویا ټي شواشعر چي: ان الهدایه کالقرآن: نوپدي شعر کښي که ته د (صنفوا) په معنی باندې پدیدلی نو هیڅکله به دی اعتراض نه وو کړی، ځکه چي ددې لفظ مصدر تصنیف دی، نو ددې څخه هغه کتابونه مراد دي چي دهغوي تصنیف شوی دی او په دهغوي کښي قرآن ندي داخل ځکه چي قرآن تصنیف ندي بلکه تنزیل دی.

او دا حدیثو کتابونه هم پکښې ندي داخل ځکه هغه هم تصنیفات ندي بلکه تالیفات دي، البته دفتي کتابونه تصنیفات دي همدارنگه تا د شعر ترجمه هم غلطه کړې ده ځکه چي تا د کالقرآن لفظ خبر جوړ کړی دی حالانکې کالقرآن خبر نه دی بلکه څه قد نسخت خبر دی او کالقرآن حال دی، نو د شعر معنی داده چي ښې شکه هدایي خلک دهغو کتابونو څخه بې پروا کړل کوم کتابونه چي فقهاوو مخکښي لیکلي وو لکه قرآن کریم چي مخکني کتابونه منسوخ کړل.

شپږم دلیل

لامذهبه خناس لیکي چي: فان تنازعتم في شئ فردوه الي الله والرسول ان كنتم تؤمنون بالله واليوم الآخر الايه. لامذهبه لیکي چي تقلید دا الله تعالی او در رسول الله ﷺ نه ماسوی بل چاته د مسئلې ډلو ته وائی. [ص ۱۳۹ طبع دویم ص ۲۸ طبع اول ص ۳۲ طبع ۲۰۱۱].

لامذهبه! ددې څخه مخکې الله تعالی د تقلید امر کړی دی الله تعالی فرمائی چي (يا ايها الذين امنوا اطيعوا الله واطيعوا الرسول واولي الامر منكم) او اولوا الامر دا الله تعالی او در رسول الله ﷺ څخه

ماسوی دی اوپہ ”فان تنازعتم“ کبسی مجتہدینو ته خطاب دی کما فی احکام القرآن للجصاص نو مجتهد اجتہاد پہ هغه وخت کې کوي چي په يوه مسئلہ کې صريح نص نوي موجود، نو چې په يوه مسئلہ کې چې صراحه نص موجود وي نو په هغې کې به د کتاب الله او د سنت الرسول ﷺ صريح نص ته رجوع کولې شي او که پدې دواړو کې مسئلہ پيدا نشوه نو بيا به په اجتہاد د مجتهد عمل کولې شي.

علامه امدی رحمۃ اللہ علیہ فرمایې چې :

ولقائل ان يقول لانسلم ان قوله تعالى (فردوه الي الله والرسول) يدل على الوجوب على ماسبق تقريره، فالرد الى مذهب الصحابي لا يكون تركاً للواجب، وان سلمنا انه للوجوب ولكن عندامكان الرد، وهو ان يكون حكم المختلف فيه مبيناً في الكتاب والسنة، واما بتقدير ان لا يكون فيها فلا، ونحن انما نقول باتباع مذهب الصحابي مع عدم الظفر بما يدل على الواقع من الكتاب والسنة: الاحكام في اصول الاحكام ج ٤ / ص ٢٠٢)

(۲) لا مذهب خناسه! په اجتہادي مسئلہ کې د مجتهد په راھنمايي کې عمل کول هم د الله تعالی اود رسول الله ﷺ طرفته رجوع وي، ځکه چې مجتهد په اجتہاد سره نوي مسئلہ نه راپیدا کوي بلکه د قرآن او د سنت په بیخ کې پټه مسئلہ پری راظاھروي کما يقال القياس مظهر لا مثبت زما نزل لا مذهبیت ته چلینج دی چې د فقهي حنفي صرف يوه داسې مسئلہ دی راوېنایې چې د غیر متعارض آیت او یا د غیر متعارض حدیث څخه مخالفه وي.

اووم دلیل

لا مذهب خناس ليکي چي : يوم تقلب وجوههم في النار يقولون يا ليتنا اطعنا الله واطعنا الرسول وقالوا ربنا انا اطعنا سادتنا وکبراً نا [(ص ۱۳۹ طبع دویم ص ۲۸ طبع اول ص ۳۲ طبع ۲۰۱۱)

(۱) لا مذهب خناسه! پدې آیت کې خود الله تعالی اود رسول الله ﷺ په مقابل کې د مشرانو د تقلید ذکر شوې دي، اود امامانو مقلدین ټول پدې متفق دي چي د نص په مقابل کې مونږ د هیچا تقلید نه کوو اود امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ هیڅ قول هم د غیر متعارض نص څخه ندی مخالف.

لا مذهب خناسه! تا امامان د الله تعالی اود رسول الله ﷺ سره مقابله کونکي وگرزول حالانکه امامان د الله تعالی اود رسول الله ﷺ د حکمونو پابند او دهغې تشریح کونکي دي.

(۲) لامذهبه خناسه! پدي آيت كريمه كې خو تقليد مذموم ذكر شوى دى چې هغه دنص په مقابل كې دبل چا تقليد وي او همدارنگه دغير مجتهد تقليد دى، لكه ته چې دابن القيم اودشوكاني پسې روان يئ.

(۳) لامذهبان خناس دى دا ثابته كړي چې دكفارو مشران مجتهدين وو. نور تفصيل د دوهم دليل لاندې تير شوى دى. (دلامذهبه خناس خط، كما يتخطه الشيطان من المس)

لامذهبه په اول چاپ كې داسې ليكلي دي چې: نودامقلد كه په قرآن او حديث نه پوهيږي اوتابعداري كوي نو هدايت والا شو، نو بيا مقلد نه شو، او كه په قرآن او په حديث نه پوهيږي نو بيا داجاهل دى گمراه دى، دده په خپل اقرار سره. [التحقيق السديد ص ۲۹ طبع اول].

(۱) لامذهبه خناس دهغي سړي په باره كې چې په قرآن او په حديث نه پوهيږي يو ځلې وايي چې هدايت والا شو او بل ځلې وايي چې داجاهل دى گمراه دى.

(۲) لامذهبه خناس ليكي چې (كه په قرآن او حديث نه پوهيږي اوتابعداري كوي نو دا هدايت والا شو نو بيا مقلد نشو) نو چې تابعداري كوي دا څرنگه مقلد نه شو؟ تقليد خو همدې ته وايي چې ناپوه سړى دپوهه سړي تابعداري وكړي اوتاليكلي دي چې مقلد نشو.

(۳) لامذهبه خناس ليكلي دي چې (او كه په قرآن او په حديث نه پوهيږي نو بيا داجاهل دى گمراه دى) لامذهبه خناس جاهل او گمراه مترادفين كړه، نو ټولو اميانو ته يې گمراهان وويل لامذهبه خناسه! هرامتي ضال او گمراهن دى بلكه گمراه هغه څوك دى چې نه په خپله پوهيږي او نه دبل پوهه پسي ځي لكه ته اوستا ډله.

(۴) لامذهبه خناسه! داسې ليكل پكار وو چې كه په قرآن اوسنت په خپله پوهيږي يعني مجتهد وي او بيا په خپله نه پوهيږي لكڼ دبل پوهه پسي روان وي، نو دا دواړه هدايت والا شو، او كه نه په خپله پوهيږي او نه دبل پوهه پسي روانيږي لكه ته اوستا ډلگۍ. نو داجاهل او گمراه دي.

(۵) لامذهبه خناس په دويم چاپ كې عبارت بدل كړى دى او په اوله جمله كې يې د(نه) لفظ وران كړى دى اوداسې ئې ليكلي دي چې: (نودامقلد كه په قرآن او حديث پوهيږي اوتابعداري كوى نو هدايت والا شو او بيا مقلد نشو).

نولامذهبه! مقلد يعني دتابعداري والا څرنگه مقلد نشو؟ همدارنگه چې په قرآن او په حديث پوهيږي نو ستا دمزاج مطابق، تابعداري ولې كوي؟ همدارنگه كه يو سړى په قرآن او په حديث پوهيږي

او یو ایت او یا یو غیر معارض حدیث ورته ملاؤ شو نو پدی کې خو تقلید ته ضرورت نشته لکن کې په قرآن او په حدیث پوهیږي لیکن پدوی کې صراحتاً حکم ملاؤ نشو نو دابه بیا څه کوي؟

اتم دلیل

لامذهبه خناس لیکې چې (اذتبرالذین اتبعوا من الذین اتبعوا. الا یه)

(۱) لامذهبه خناسه! تاخو لیکلي دي چې د اتباع او د تقلید په مینځ کې یو فرق دی ص ۱۷۹ درسم چاپ) او پدې آیت کریمه کې تقلید ندی ذکر شوی بلکه اتباع ذکر شوی ده، نو د آیت کریمه خو په تقلید باندې رد ندی بلکه په اتباع باندې رد دی.

(۲) پدې آیت کې د غیر مجتهد په تقلید باندې رد دی.

(۳) پدې آیت کې په هغه تقلید باندې رد دی چې په عقایدو کې وي، او نور تفصیل د دوهم دلیل لاندې تیر شوی دی.

(۴) لامذهبه خناس دلته د ابن قیم رحمته الله علیه حنبلي مقلد او د ابن عبد البر مالکي رحمته الله علیه مقلد اقوال را نقلوي حالانکه دا دواړه په خپله مقلدین دي.

(۵) لامذهبه خناسه! ددې دواړو دخبرې منل تقلید دی او که نه؟

نهم دلیل

لامذهبه خناس لیکي چې: واذا قيل لهم تعالوا الى ما انزل الله والى الرسول رأيت المنافقين يصدون عنك صدوداً. {ص ۱۴۳ طبع دویم ص ۳۰ طبع اول ص ۳۵ طبع اول ۲۰۱۱}

لامذهبه خناسه! د آیت په مونږ باندې رد ندی ځکه چې زموږ امامان او دامامانو په راهنمایي دامامانو مقلدین د ټولو څخه مخکې همدا چغه وهي چې (تعالوا الى ما انزل الله) او که هلته حکم پیدا نشو نو بیا داسې چغه وهي چې (تعالوا الى الرسول) او که پدې دواړو کې حکم پیدا نشو نو بیا د حضرت معاذ رضی الله عنه او د نورو متواترو احادیثو مطابق داسې چغې وهي چې (تعالوا الى الاجماع والقياس)

۲- ما انزل الله، او، الى الرسول، منصوصات دي او اختلاف په اجتهادياتو کې دی.

لسم دلیل

لامذهبه خناس لیکي "افلا يتدبرون القرآن ام علي قلوب اقفلها" ص ۱۴۳ طبع دویم ص ۳۱

طبع اول ص ۳۶ طبع ۲۰۱۱

- (۱) لامذہبہ! دادلیل دی دخپلو مشرانو ورونرو اهل قرآنو څخه راپټ کړی دی ځکه چې هغوي دانکار د حدیثو لپاره همدا آیت په دلیل کې پیش کوي.
- (۲) لامذہبہ خناس لیکي چې پدیکې دمجتهد څه تخصیص نشته، مطلب یې دا شو چې په عامي باندي هم استنباط لازم دی حالانکه دا تکلیف بما لایطاق دی.

د غیر مقلدینو بل دلیل:

لامذہبہ خناس (نیاز محمد) لیکي دریم دلیل عن عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ لا یقلدن احد کم دینہ رجلاً ان امن امن وان کفر کفر الخ (عبد الله بن مسعود فرمائی چې یو کس دی په تاسو کې پنځل دین کې تقلید نکوي دسړو که هغه مؤمن شي نو دی هم مؤمن کیږي او که هغه کافر شي نو دی هم کافر کیږي. (التحقیق السدید ص ۱۴۹ دوهمه چاپی).]

اول جواب: (بی نظیره یهودیت)

لامذہبہ دا حدیث دومره ندی څومره چې تا را نقل کړو بلکه پدې حدیث کې دا الفاظ هم شته چې (وان کنتم لابد مقتدین فافتدوا بالمیت فان الحی لا یؤمن علیه الفتنة) (مجمع الزوائد، باب فی القیاس والتقلید ج ۱/ ص ۱۸۰ دارالفکر.

دوهم جواب: پدې حدیث کې دایمانیا تو ذکر دی (ان امن امن وان کفر کفر) او تقلید په غیر واضحو مسایلو کې کیږي ایمانیات خو ټول منصوصي غیر متعارض او غیر محتمل التاویل یعنی واضح مسایل دي

وهابیت

وهایت د دولسمې صدۍ فتنه ده، ددې فتنې باني محمد بن عبد الوهاب النجدي دی، چې په (۱۱۱۱) هجري کې پیدا شوی دی، دده تعلق د بني تمیم د قبیلې سره دی، ده په حرمینو کې علم حاصل کړی دی، دده په استاذانو کې شیخ محمد بن السلیمان الکردي الشافعي او شیخ محمد حیات السندي هم شامل دي، احمد بن زیني الدحلان فرمایي: وکان الشیخان المذكوران وغيرهما من أشیاءه یتفرسون فیہ اللاحاد والضلال، ویقولون: سیضل هذا ویضل الله به من ابعده و اشقاه، فکان الأمر كذلك وما اخطأت فیہ فراستهم. یعنی دې دواړو استاذانو په محمد بن عبد الوهاب نجدي کې الحاد

او گمراهي ليدله وفرمايل به يې چې زردی چې دی به پخپله هم گمراه شي او ډېر بد بخته به نور هم دده په لاس گمراه شي، چې بيدا همداسې وشول، او ددوی فراست دده په باره کې خطا نشو، همدارنگه فرمايي: وكان والده عبدالوهاب من العلماء الصالحين فكان ايضا يتفرس في ولده المذكور الاعرج ويذمه كثيرا ويحذر الناس منه، همدارنگه دمحمد بن عبدالوهاب نجدي پلار عبدالوهاب دښکړو علماؤ نه ؤ، ده به هم دخپل زوی په باره کې د الحاد پيش گوئي کوله او خلک به يې دده نه وېرول. همدارنگه ليکي چې اخوه سليمان بن عبدالوهاب فكان ينكر ما احثه من البدع والضلال والعقائد الزائغة وقد الف كتابا في الرد عليه، دده ورور سليمان هم دده بدعت او گمراهي خوښ نه گڼل او دده په خلاف يې يو کتاب هم ليکلی دی. (الدرر السنية ص ۴۲) ددې فرقې دباني نوم محمد دی، ليکن نسبت يې پلار يعنې عبدالوهاب ته کېږي، اگر چې پلار يې ډېر ښک او صالح سړي ؤ، لکه دامام بخاري نسبت چې جعفي ته کېږي، ځکه چې دامام بخاري پلار اسماعيل ؤ او داسماعيل پلار ابراهيم نوميد و او: ابراهيم پلار مغيره دجعفي په لاس مسلمان شوی، دې فرقې به ځانونو ته حنابله ويلې، لکن دحنابله په خلاف يې ډېر شاذ او خطرناک عقايد لرل، لکه:

- ۱- زیارة النبي يې شرک گڼلو.
- ۲- استشفاع بالنبي يې شرک گڼلو.
- ۳- دسماع النبي عند القبر عقیده يې شرک گڼله.
- ۴- دتجسيم عقیده يې لرله.
- ۵- ددين په امورو کې يې د عقل طرف ته رجوع نه منله.
- ۶- داجماع او دقياس څخه منکروو.
- ۷- خپلو مخالفينو ته به يې کافران او مرتدين ويلي.
- ۸- له ايصال الثواب څخه منکروو.
- ۹- خلک به يې د درود څخه منع کول.
- ۱۰- د دلائل الخيرات وغيره د درود د کتابونو څخه به يې خلک منع کول.

۱۱- خپله ډله به یې د تفاسیرو او دامامانو د کتابونو د مطالعې څخه منع کوله.

۱۲- رسول الله ﷺ به یې صرف ډاگي (پوسته رسان) گڼلو.

بغيره... (شواهد الحق ص ۱۵۶، ص ۱۸۹، الدرر السنية ص ۴۰، الفجر الصادق ص ۱۶).

د محمد بن عبدالوهاب د حکمراني مختصر تاريخ

محمد بن عبدالوهاب دخپلې بدعتي عقيدې د ترويج لپاره يوڅو کسان د ځان سره ملگري کړل او کوشش يې کولو چې داسلحې په زور په خلکو باندې خپل عقايد ومني، د ډېرو جنگونو څخه وروسته په ډېرو قبایلو دده حکومت راغی، تردې چې دشام ترحدودو پورې ورسيد، په سنه (۱۱۶۵هـ) کې يې دخپلې عقيدې يوڅو علماء حرمينو شريفينو ته ولېږل چې هلته هم دخپلو عقايدو اشاعت وکړي، لېکن الله ورسره د حرمينو علماءو بحث او مناظرې وکړې، وهاييان يې په دلايلو ملامه کړل، په هغه وخت کې به مکه مکرمه باندې د شريف مسعود امارت و، شريف مسعود ددې خلکو دنيولو حکم صادر کړو، بعضي يې نيول او بعضي وتښتيدل، کله چې وهاييان ددې واقعي څخه خبره شول، نو سرکشي يې نوره لمرياته شوه او دمکې مکرمې په خوا او شا قبایلو باندې يې حملې شروع کړې، په سنه (۱۲۰۵هـ) کې يې دمکې مکرمې د امير شريف غالب سره هم جنگ وکړو چې ډېر خلک په کې مړه شول، بيا په سنه (۱۲۰۶هـ) هجري کې محمد بن عبدالوهاب مړ شو، لېکن تر دغه وخته پورې يې غټه ډله جوړه کړې وه او په ډېرو خلکو کې دده د بدعاتو زهر ننوتی و، وهاييانو په (۱۲۱۷هـ) کې طایف محاصره کړو بيا يې ښځې او ماشومان قتل کړل، مالونه يې ورته لوټ کړل، ډېر لږ خلک ترېنه بچ شول، کله چې دمکې مکرمې امير ددوی دمقابلې څخه عاجز شو، نو مکه مکرمه يې پرېښودله او جدې ته وتښتيد، وهاييان په (۱۲۱۸هـ) کې مکې ته داخل شول، پوره څوارلس ورځې يې په خلکو باندې توپې وپستلې او دايمان تجديد يې ورباندې کولو او په زور باندې يې خپلې عقيدې پرې منلې. شريف غالب په جده کې يو ځلي ځان تيار کړو مکې ته راغلو او د اته ورځې جنگ څخه وروسته يې شکست وخوړلو او واپس جدې ته لاړ، يوه مياشت وروسته بيا د ډېر زور سره راغی او وهاييان يې دمکې څخه وشړل، وهاييان چې دمکې څخه وتښتيدل، نو د هغو قبایلو سره يې جنگونه شروع کړل چې د حکومت په قبضه کې و، تردې چې طایف يې نيولو، بيا يې په سنه (۱۲۲۰هـ) کې د بل ځل لپاره په مکه مکرمه حمله وکړه تر ډېرو ورځو پورې يې مکه

مکرمہ محاصرہ کړې وه، تردې پورې چې خلکو به د ولېږې څخه د سپیو غوښې خوړلې، دمکې مکرمې امیر مجبور شو او صلحه یې ورسره وکړه، دصلحې په وخت کې یې شریف غالب په خپل امارت باندې پرېښود، بیا یې په مدینه منوره باندې هم قبضه وکړه، هلته یې مبارک ابن سفیان امیر کړو، تراو کلن پورې یې په حرمینو باندې حکومت وکړو، په دې وختونو کې یې دشام او مصر خلک د حج څخه منع کړل، دقبرونو گنبدې یې ونړولې...

داهغه وخت ؤ چې عثمانی خلافت دنصاراوو سره په جنگ مصروف ؤ، وهابیت ددې مصروفیت څخه استفاده کوله او داخلي مشکلات یې جوړول، کله چې عثمانی دولت دعیسایانو سره دجنگ نه فارغ شول، نو په سنه (۱۲۲۶هـ) کې سلطان محمدعلي باشاه دوهاییانو دمقابلې دپاره دخپل زوی طوسر باشاه په قیادت کې ولېږلو لکن دا لښکر اکثر قتل شو او شکست یې وخوړلو، بیا په سنه (۱۲۲۷هـ) کې خپله محمدباشاه دیو لوی لښکر سره راغلو مدینه او جده یې او ډېر قبایل یې یې جنگه فتحه کړل.

او دا ټوله فتح دشریف مکه دتدبیر نتیجه وه چې دوهاییانو سالار ته یې یولک ریاله او وړو افسرانو ته یې اتلس اتلس زره ریاله ورکړي وو، کله چې دا لښکر جدې ته ورسدلو، نو دمکې دمعظمې څخه دوهاییانو لښکر پخپله وتښتیدلو، محمدعلی مکې ته راغلو دمکې امیر شریف غالب یې ونيو مصر ته یې ولېږلو، او دمدینې منورې وهابي امیر یې قسطنطې ته بوتلو او هلته یې قتل کړو، همدارنګه یې دطایف وهابي امیر هم قتل کړو، شریف غالب یې په پوره احترام سره پرېښودلو، چې بیا په سنه (۱۲۳۰هـ) کې وفات شو.

بیامحمدعلي دوهاییانو تعقیب لپاره لښکر تیار کړو، په تربت، بلاغامد، زهران، کې ډېر وهاییان ووژل شول، محمدعلي تريو کال او اوو میاشتو پورې په حرمینو کې پاتې شو کله چې حالات برابر شول نو په (۱۲۳۰هـ) کې بېرته مصر ته راغلو.

پدغه وخت کې صرف په (دریمه) کې دوهاییانو امیر پاتې ؤ چې عبدالله بن مسعود نومېدلو، لکن په سنه (۱۲۳۲هـ) کې ابراهیم باشاه چې دمحمدعلي باشاه زوی ؤ، پدې حمله وکړه. او عبدالله بن مسعود ته یې شکست ورکړو. (الدرر السنیة ص ۴۳، ۴۴) احمد بن زینی دحلان محمدعبد بن عبدالوهاب) د ابن تیمیه او ابن الجوزي څخه ډېر متأثره ؤ او دهمدوی دعقیدو اشاعت یې کولو.

د ابن تیمیه اصل نوم ابو العباس احمد بن عبد الحليم بن عبد السلام ابن تیمیه دی په (۶۶۱هـ) کې پیدا شوی دی او په (۷۳۸هـ) کې وفات شوی دی، الفوائد البهیه ص ۱۸ و ابن تیمیه هم عصر د علامه تقي الدين سبكي دی چې اصلي نوم يې علي بن عبد الكافي ؤ، علامه سبكي په ابن تیمیه ډېر ردونه كول، مولانا عبدالحی رحمہ اللہ فرمایي: د سبكي ردونه صحیح وو (الفوائد البهیه ص ۷۰)

محمد بن عبد الوهاب نجدی د اهل سنت والجماعت څخه وتلی وو او د خوارجو څخه وو د مسلمانانو وژل یې مباح گڼل او د مسلمانانو مالونو ته یې غنیمت ویلو، علامه شامی فرمایي: کما وقع فی زماننا فی اتباع محمد بن عبد الوهاب الذین خرجوا من نجد وتغلوا علی الحرمین الشریفین، وکانو ینتحلون مذهب الحنابلة، لكنهم اعتقدوا انهم هم المسلمون، والمخالف منهم مشرک، واستباحوا قتل اهل السنة والجماعت وقتل علمائهم حتی کسر الله شوکتهم الخ.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ. [الآية].

لامذهبه اهل حديث كه شيعه گان او قاديانيان

الشيخ محمد صالح المنجد - النسخة المطبوعة من كتابه "الشيخ محمد صالح المنجد"

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبى بعده

اما بعد!

دتحريك اهل حديث ابتداء دهندوستان خخه شوې ده اودهغې خای خخه پاکستان او افغانستان ته رسيدلې ده، په دې ملگونو کې اهل حديث درفض او دتشيع خخه بغير بل حقيقت نه لري .

دوي چې ځان ته اهلحديث وائي نوددې بل هيڅ حقيقت نه شته سوى ددينه چې دوي دفقهي خخه منكردي، دفقهي خخه انكارته اهلحديث وائي لكه . ددوي مشران ورونه چې دحديثو خخه منكردي اودحديثو خخه انكارته اهل قرآن وائي په هندوستان کې داهلحديثو دتحريك باني عبدالحق بنارسي اونذير حسين دي دټولو خخه مخکې ددوي حدود اربعه مطالعه کړې .

مولوی عبدالحق بنارسي اوقاضي شوکانی: عبدالحق دهندوستان اوسيدونکی وو، اودهندوستان دعلماءو خخه علاوه يمن ته هم تللی وو، اودقاضي شوکاني خخه يې علم حاصل کړی وودقاضي شوکاني زيدي شيعة وو .

دقاضي شوکانی دشيعة والي ثبوت دده دتفسير فتح القدير په مقدمه کې داسې درج دی : (تفقه علي مذهب الامام زيدوبزع فيه والف وافتي حتي صار قدوة فيه وطلب الحديث وفاق فيه اهل زمانه حتي خلع ربة التقليد وتحلي بمنصب الاجتهاد) [فتح القدير للشوکانی ص ۵].

يعني ده دامام زيددمذهب مطابق فقهه ولوستله، تردې پورې چې په دې کې پوره امام شو، ييايې تاليفات شروع کړل، اوفتوی يې ورکولې، تردې چې يوه نمونه ترينه جوړه شوه، اودعلم الحديث طلب

یہ وکرو، اوپہ خپلو همزولو ورتہ فوقیت حاصل شو، تردی چي دخیلې غاړې څخه یې د تقلید رسی لرې کړه. او د اجتهاد په منصب باندې ښایسته شو.

په مقدمه کې یو څو لیکي لاندې داسې عنوان لیکل شوی دی چې: (بعض تلامیذه الذین اخذوا عنه العلم) ددې عنوان لاندې یې لیکلي دي. اخذ عنه العلم ... الشیخ عبدالحق ابن فضل الهندی. (مقدمه فتح القدیر مصری، ص ۵).

یعنې ددې زیدی شیعه څخه عبدالحق هم علم حاصل کړی دی، د بل لوی غیر مقلد شیخ الكل عندم نذیر حسین دهلوي خوسرمیا عبد الخالق د عبدالحق بنارسي په باره کې داسې لیکي چې (عبدالحق بنارسي چې د غیر مقلدینو د فرقي باني دی د خپل عمر په مینځنۍ حصه کې شیعه شوی وو) (تبیة الضالین، ص ۳)

لوی غیر مقلد بنو اب صدیق حسن خان لیکلي دي چې: در اوسط عمر بعض عقاید ایشان ومیل بسوی تشیع وجزءان معروف است. (سلسه العسجد).

د عبدالحق بنارسي علی الاعلان شیعه والی:

د شاه محمد اسحق رحمه الله شاگرد قاري عبد الرحمن رَحِمَهُمُ اللهُ محدث پاني پتي فرمائي: مولوي عبدالحق د یروخت وروسته مولوي گلشن علي شیعه ته ورغلو، او ورته وي ويل چې زه شیعه یم، اونن په ښکاره شیعه یم، ما د عمل بالحديث د پردې لاندې دیر خلک د مذهب قید څخه ازاد کړل. اوس دهغوی شیعه والي دیراسان دی. بیا مولوی گلشن علي ورته د میاشتي دیرش روپي تنخوا مقررہ کړه. (کشف الحجاب ص ۲۱)

نو محترمو! د لاهو په رافضي والی او شیعه والي کې د فکر او د تامل ضرورت نه شته، ځکه ددوي د فرقي د باني شیعه والی علی الاعلان ثابت شو، د کومې ډلې باني چې شیعه وي هغه ډله به څرنگه اهل سنت شي؟

د غير مقلديت د باني عبدالحق بنارسي د شيعه والي يوبل ثبوت:

د شاه محمد اسحق رحمه الله شاگرد محدث پاني پتي ليکي:

مولوی عبدالحق زماپه مخکې وويل چې عايشه رضی الله عنها د حضرت علی عليه السلام سره جنگيدلې ده که توبه يې نوي ايستلې نو مرته مړه شوې ده، (معاذ الله) او په بل مجلس کې يې وويل: چې د صحابه و و علم زما د علم څخه ډير کم وو، ځکه چې په هغوي کې هريوته پنځه پنځه حديثونه يادرو او ماته د دوي ټول حديثونه ياد دي. (کشف الحجاب، ص ۲۱)

د مشهور غير مقلد مولوی عبد الاحد خانپوري تبصره

ددې زمانې دروغژن اهلحديث، بدعتيان، د سلفو صالحينو مخالفين، د شيعه گانو او دروافضو وارثين دي. لکه څرنگه چې مخکې شيعه گان د کفر او د منافقت لپاره دروازې وې، همدارنگه ددې زمانې جاهله بدعتي اهلحديث د کفر او الحاد دروازې دي. (کتاب التوحيد والسنة فی رد اهل الاحاد والبدعة، ص ۲۶۲ قاضي عبد الاحد خاټپوری).

د مشهور غير مقلد عالم نواب صديق حسن خان تبصره

کوم کسان چې دا خرت علماء دي نو هر څوک چې ددوي غيبت کوي، په دوي باندې لعن او طعن وائي دا د افضيت بوي دی، د اهل سنت والجماعت مذهب هيڅکله نه دی. (ماثر صديقي، ج ۴ ص ۲۳)

د قمص الاکابر اقتباس چې غير مقلدين واړه رافضيان دی

د سيد احمد شهيد رحمه الله په قافله کې د مشهوره وه چې غير مقلدين واړه روافض دي. (قصص اکابر، ص ۲۶).

دغیر مقلدینو دشیخ الکمل میانذیر حسین فتویٰ چې غیر مقلدین روافض دی:

څوک چې دامامانو د دین بی ادبی کوي هغه روافض یعنی دشیعه گانو څخه دي. (تاریخ اهلحدیث، ص ۷۳ از مولوی ابراهیم السیالکوتی) دایمه ووددین توهین خصوصاً په امام ابوحنیفه پسې بدر دویل دغیر مقلدینو وظیفه ده.

دمحدث پاني پتي مولنا قاری عبدالرحمن تبصره

دروافضو ټولې علامې پدې فرقه کې موجود دي:

(۱) روافض دشلور کعتو تراویحو څخه انکار کوي، اوبدعت ورته وائي، دغیر مقلدینو هم همدا مشن دی.

(۲) دضاد معجمه په ځای ظاویل دایران دروافضو مشن دی، چې غیر مقلدین یې هم چلوي.

(۳) کله چې دغیر مقلدینو څخه پوښتنه وشي چې په کوم مذهب یې؟ هغه ورته وائي چې محمدی یم، همدا قول دروافضو هم دی، چې مذهب او دین یو گڼي، حالانکه دین دټولو مسلمانانو یو دی او مذاهب مختلف دی، لکه دڅلورو کسانو په مینځ کې چې یو کور مشترک وي او لارې ورته څلوروي، نو هر یو یې لاره همدې کور ته راځي، څوک د مشرق څخه، او څوک دمغرب څخه، او څوک دشمال څخه، او څوک دجنوب څخه.

دمذهب معنی لاره ده اولارې مختلفې کیدلای شي مگر منزل یو وي، نو محمدی مذهب نه دی، بلکه منزل دی، اوس د دین معروفې او مشهورې لارې څلور دي، حنفي، مالکي، شافعي او حنبلي، څوک چې ددې مشهورو لارو څخه بغیر په بله غیر مشهوره لاره ځي نو د هغه رسیدل تر منزل مقصود پورې یقیني ندي، شاه عبدالعزیز رحمه الله فرمائی (نبی علیه السلام صاحب شریعت است نه صاحب مذهب، زیرا که مذهب نامی راهی است که بعض امتیان رادرفهم شریعت کشاده شود و بعض خود چند قواعد مقرر کنند، که موافق ان قواعد استنباط مسائل شرعیه از ماخذان نمایند

غیر مقلدین کہ شیعه گان او قادیانیان .
ولهذا محتمل صواب و خطای باشد . ولهذا مذهب رابسوی خدا و جبرئیل و دیگر ملائکہ نسبت کردن
کمالی بی خردی است . [تحفة اثنا عشریہ، ص ۱۰۹].

نوداسی به ویلی شی چی داد الله دین دی اوداسی ویل چی داد الله ، یاد رسول الله ، یاد جبرئیل علیه
السلام مذهب دی کمال حماقت دی ، چکه مذهب دهغی لاری نوم دی چی دشریعت دفهم لپاره بعضی
امتیانوته مکشوفه شوی وی .

چی امتیان پخپل عقل یو حق قواعد مقرر کری اوددی قواعد و مطابق شرعی مسائل ددوی
بماخذیغنی دقران اود سنت اود اجماع اود قیاس خخه راوباسی ، فلها ددی مسایلوپه را ایستلوکې
دظاء اود ثواب دواړو احتمال شته ، له همدې وجهی الله تعالی ، او رسول الله ﷺ او جبرئیل علیه
السلام ته د مذهب نسبت کول ډیر سخت جهالت دی .

(۴) اهل سنتوته دحنفی، یاشافعی، یامالکی، یاخنبلی کیدلو په وجه مشرک ویل عین
دروافضو قول دی [تحفة اثنا عشریہ ص: ۱۰۹]

(۵) دسنن ماثوره ووپرینسودل عین دروافضو قول دی .

(۶) بلاعذر جمع بین الصلواتین عین دروافضو مذهب دی .

(۷) دامین بالجهر دیو حدیث له وجهی دقران پرینسودل عین دروافضو قول دی ، چی داتول
دلامذهبو اقوال هم دي . (کشف الحجاب ص ۲۱ و ص ۲۲) .

(۸) دشیعه گانو په نیزمتمعه حلاله ده اود غیر مقلدینو لوی مصنف او محدث وحید الزمان هم ورته
حلاله وائی . (نزل الابراج ، ج ۲ ص ۳۳) (هدیه المهدی ، ص ۱۱۲ ج ۱ مصنف وحید الزمان)

(۹) لوی غیر مقلد وحید الزمان دشیعه گانو په شان په پنبو باندې دمسح قایل دی . (نزل الابراج
ص ۱۳) اوداسی یې لیکلي دي .

وهو المنقول عن عكرمه ووجدنا في كتب الزيدية والامامية الراويات المتواترة عن ائمة امر البيت تشعربجواز المسح . (نزل الابرار، ص ۱۳، ج ۱)

اوپه پنبوباندي مسح كول د حضرت عكرمه عليه السلام خخه نقل دي او مونبر د زيدي او امامي شيعة گان زيده كتابونو كي داهل بيتو خخه متواتر روايات موندلي دي چي دپنبود مسح جواز ترينه ثابتيري .

(۱۰) وحيد الزمان ليكي چي د (حي على الفلاح) خخه وروسته د (حي على خير العمل) ويل جايز دي .

ولوزاد بعد الحيلتين حي علي خير العمل فلا باس به . (نزل الابرار، ج ۱ ص ۵۹)

(۱۱) - غير مقلد وحيد الزمان ليكي : لا يفسد ماء البير ولو كان صغيراً والماء فيه قليلاً برفء

النجاسة . (نزل الابرار، ج ۱ ص ۳۱) يعني دكوهي اوبه د نجاست د غور زيد لوپه وجه نه نجسيپي اكر چي كوهي وروكي وي او اوبه هم په كي كمپ وي او شيعة گان ليكي :

(فان وقع في البير زنبيل من عذرة رطبة او يابسة او زنبيل من سرقين فلا باس بالوضوء منها ولا ينزع منها شيء) (من لا يحضره الفقه ص ۵) يعني كه يوه ټوكري نجاست وچ وي يا لوند چي په كوهي كي و غور زيد لو كوهي نه نجسيپي .

(۱۲) شيعة گان ليكي : وعن ابي جعفر عليه السلام انه قال في رجل زنا بام امرأت او بابنتها او باختها لا يحرم ذلك عليه امرته . (فروع كافي، ج ۲ ص ۱۷۴) يعني دخوابني سر په زنا كولو بنخه نه حراميري . او غير مقلد ليكي : (وكذلك لوجامع ام امراته لا تحرم عليه امرأته) . (نزل الابرار، ج ۲ ص ۲۸) يعني دخوابني سر په زنا كولو بنخه نه حراميري .

(۱۳) شيعة ليكي : عن ابي عبدالله عليه السلام سألته عن الدلك قال ناكح نفسه لاشئ عليه) (فروع كافي ج ۲ ص ۲۳۴) . يعني موټك (مشت زني) جائزه ده .

غير مقلد ليكي : (وبالجمله استنزال مني بكف ... مباح است) . (عرف الجادی ص ۲۰۷)

(۱۴) شیعه لیکی: دخنزیردوینستانوخنخه په جوړې شوې رسې باندې دکوهي خنخه اوبه راویستل جایز دي. غیر مقلد لیکی: وشعرالمیتة والخنزیروکذا عظمها وعصبها وحافرهما وقرنها. (نزل الابرار اص ۳) یعنی دمردار حیوان وینسته اودخنزیرهدوکی اوپلې اوسومان او بنکرونه پاک دي.

(۱۵) په جمع بین الصلوتین کې دغیر مقلدینو او شیعه گانو موافقت، لوی غیر مقلد وحید الزمان په هدیه المهدی کې لیکی: الجمع بین الصلوتین عن غیر عذر ولا سفر ولا مطر جایز عند اهل الحديث والتفریق افضل واشترط بعضهم ان لا يتخذوه عادة ورواه امامية في كتبهم عن العترة الطاهرة. (هدیه المهدی، ج ۱ ص ۱۰۹)

یعنی دغیر مقلدینو په نیز بغیر د عذر، بغیر د سفر، او بغیر د باران خنخه ددوولمونځونو یوځای کول جایز دي او تفریق افضل دی. او بعضو دا شرط لگولی دی چې خلک به ددې خنخه عادت نه جوړوي. او همدغه جمع بین الصلوتین امامیه ووشیعه گانو هم په خپلو کتابونو کې داهل بیت خنخه روایت کړی ده.

(۱۶) په وطی فی الدبر کې دشیعه گانو اودغیر مقلدینو موافقت

شیعه گانو لیکی دي: سألت ابا عبد الله عليه السلام عن الرجل يأتي المرأة في ذلك الموضع... فقال لا بأس به. (الاستبصار، ج ۲ ص ۱۳۰) یعنی دخپلې ښځې سره وطی فی الدبر جایزه ده.

او غیر مقلد وحید الزمان دبخاری شریف، ج ۲ ص ۳۸ و ص ۳۷) باندې د(نساءکُم حَزَنٌ لَّکُم قَاتُوا حَزَنَکُمْ اَنْیَ شِئْتُمْ) په حاشیه باندې لیکی چې: په روایت کې ددې صراحت موجود دی چې دا ایت دوطی فی الدبر په باره کې نازل شوی دی. دابن عمر رضی الله عنهما خنخه ددې اباحت منقول دی... او امام مالک او امام شافعی هم ددې قایل دي... دا ایت دوطی فی الدبر په باره کې نازل شوی دی... داهل حدیثو یو جماعت لکه بخاری، زیلعی، بزاز، نسائی، ابوعلي نیشابوري په دې طرف دي چې دوطی فی الدبر ممانعت په هیڅ حدیث کې ندی ثابت. غیر مقلد په نزل الابرار، ص ۱۲۳، کې هم ددې دجواز فتوی ورکړی ده.

(۱۷) سڀي ته غير مقلدين او شيعه گان پاڪ وائي. (نزل الابرار، ج ۱ ص ۳۰، دغير مقلد ڪتاب) (فروع ڪافي، ج ۱ ص ۴ د شيعه و و ڪتاب)

(۱۸) ڀه يو وخت ڪي دري طلاقه يو حسا ڀيري داد غير مقلدينو او شيعه و و مشترڪ مسلڪ دي.

(۱۹) درجعت ڀه مسئلہ ڪي موافقت: شيعه گان وائي چي امام مهدي به ابو بڪر رضي الله عنه او عمر رضي الله عنه او ددوي ملگري او حضرت عايشه رضي الله عنها او حضرت حفصه رضي الله عنها او نندي ڪري، او ددوي ڀه مقابل ڪي به حضرت علي رضي الله عنه حسين رضي الله عنه او شيعه گان هم راڙوندي ڪري، بيا به دا ابو بڪر رضي الله عنه، عمر رضي الله عنه او ددوي دا اتباعو او دا اوجو جندونه ڀه ونو ڪي راڙوندي ڪري، او قسما قسم عذابونه به ور ڪري، چي ددغي انتقامي منظر ڀه ليد لوبه د شيعه گانوز ڀه باغ باغ شي او غير مقلد عالم ملا معين ڀه خپل ڪتاب دراسات اللبيب، ص ۲۱۹ ڪي ليکلي دي: من مات علي الحب الصادق لامام العصر - المهدي عليه السلام ولم يدرك زمانه اذن الله ان يحيه فيفوز فوزا عظيما في حضوره وهذه رجعتي في عهده.

يعني ڏوڪ چي دا امام مهدي ڀه محبت ڪي مرشي او دده زماني ته ونه رسي ڀري نوالله به امام مهدي ته اجازت ور ڪري چي دا راڙوندي ڪري پخيل ديدار به ڀي خوش حاله ڪري، او دا دهغه ڀه زمانه ڪي رجعت دي.

(۲۰) د عصمت ڀه عقيدہ ڪي د شيعه گانو او غير مقلدينو موافقت، حضرت شاه عبدالعزیز ڀه تحفه اثنا عشرية، ص ۳۵۸ مطبوعه استنبول ڪي د شيعه گانو عقيدہ داسي رانقلوي، شيعه خصوصا اماميه واسماعيليه گویند که عصمت از خطا در علم و از گناه در عمل يعني امتناع صدور که خاصه انبياء است شرط امام است.

يعني امام د خطا او گناه خنہ معصوم وي. او غير مقلد ملا معين ليکي: دولس امامان او فاطمة الزهراء معصوم دي [دراسة اللبيب، ص ۲۱۳]

(۲۱) دا جماع او دقياس خنہ ڀه انڪار ڪي دغير مقلدينو او شيعه گانو موافقت

غير مقلدين كه شيعة گان او قاديانيان

د حضرت ابو بکر صديق عليه السلام خلافت په اجماع ثابت دی لکن شيعة گان ترينه منکر دي، د حضرت عمر عليه السلام او د حضرت عثمان عليه السلام خلافتونه په اجماع ثابت دي لکن شيعة گان يې نه مني، نو شيعة گان د اجماع د امت څخه منکر دي.

همدارنگه شل رکعتہ تراويح په احاديثو او د حضرت عمر عليه السلام په زمانه کې په اجماع ثابتې دي، لکن غير مقلدين او شيعة گان يې نه مني، د حضرت عمر عليه السلام په زمانه کې د قران او د احاديثو په رڼا کې په دې اجماع وشوه چې درې طلاقه درې دي، لکن غير مقلدين او شيعة گان يې نه مني.

په نړيو جرابو باندې په اجماع د ټول امت مسحه کول حرام دي. (بدائع الصنائع، ج ۱ ص ۸۳) لکن غير مقلدين يې نه مني.

د اجماع څخه د انکار په وجه مونږ شيعة گانو ته ضال او مضل، جهنمي او حتی چې کافروايو، لکن تراوسه د غير مقلدينو سره د احتياط څخه کار اخيستل کيږي، لکن که د دوي د سرزوري او د بې واگۍ همدا حال وي نو يو وخت به راشي چې دوي به هم په داسې ځای ودرېږي لکه څرنگه چې د حق نواز شهيد رحمه الله په کوششونو باندې نن شيعة گان ولاړ دي.

(۲۲) د شرعي قياس څخه غير مقلدين او شيعة گان منکر دي

علامه ابن تيميه رحمه الله پخپل بې نظير کتاب (منهاج السنة) کې د روافضو لاندینی اعتراض راقل کړی دی کوم چې شيعة گان په ډير فخر سره رانقلوي (قال الرافضی وذهب الجميع منهم الى القول بالقياس، والأخذ بالرأى فادخلوا في دين الله ماليس منه وحرفوا احكام الشريعة، واتخذوا مذاهبا اربعة لم تكن في زمن النبي صلى الله عليه وسلم قالوا ان اول من قاس ابليس.) [منهاج السنة، ج ۱ ص ۸۹]

يعني روافض وايي چې ټول اهل سنت والجماعت د قياس او عمل بالرأى قايل دي او په دې باندې د عمل کولو په وجه دوي د الله عز وجل په دين کې داسې خبرې داخلې کړې دي، چې مخکې په کې نه وې او دوي

د شريعت احكام بدل ڪري دي، او خلور مذاهبي جو ڪري دي، ڇي نه در رسول الله ﷺ په زمانه ڪي وو، اوند د صحابه وو په زمانه ڪي... او اول قياس ابليس ڪي وو، بعينه همدا اعتراض غير مقلدين هم ڪوي.

د غير مقلدينو مجتهد و حيد الزمان:

بعضي صحابه و و ته يئ فاسقان و ٿي دي: ومنه تعلم ان من الصحابة من هوفاسق كالوليد ومثله يقال في حق معاوية وعمر ومغيره وسمرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمُ يعني د اڻڻخه صحابه فاسقان وو (معاذ الله). (نزل الابرار، ج ۳ ص ۹۴ الحاشيه). د رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ڪلمي مونز ليکلي دي، د و حيد الزمان بد بخت په ڪتاب ڪي نشته.

و حيد الزمان د شخينو د فضيلت قایل نه دی:

والامام الحق بعد رسول الله ﷺ ابوبڪر ثم عمر ثم عثمان ثم علي ثم الحسن بن علي ولاندری ايتهم افضل عند الله.

يعني در رسول الله ﷺ څخه وروسته امام برحق ابوبڪر دی، بيا عمر ؓ دی، بيا عثمان ؓ دی، بيا علي ؓ دی، بيا حسن بن علي ؓ دی، لکن مونز نه پوهيو ڇي په دوي ڪي ڪوم پو افضل دی. (نزل الابرار، ج ۱ ص ۷).

د و حيد الزمان د معاوية سره دشمني:

و حيد الزمان د بخاري شريف مترجم، ج ۵ ص ۹۰ (ڪي ليکي: ڇي د امير معاويه) په زړه ڪي داخل بيتو سره هيڄ مينه او محبت نه وو، دده پلار ابوسفیان ٿول عمر د نبی عليه السلام سره جنگيدلی وو. په بل ڄای ڪي يي ليکلي دي، ڇي ترقيامته پوري ڇي په اسلام ڪي څومره ضعف راضي داد معاوية د لاسه دی. [حاشيه بخاري مترجم، ج ۶ ص ۶۱]

لامذهبو محدث و حيد الزمان اقراري شيعة دى

وحيد الزمان دبخارى په حاشيه، ج ۶ ص ۱۹۳ سورة حجر ددې ايت: [صر ابط على مستقيما] (په حاشيه كې ليكي: ددې څخه مراد دى د علي شيعة گان اودده دوستان، اودده سره محبت كونكي، يا الله د قيامت په ورځ مونږ د شيعة گانو په ډله كې راپورته كړي، همدارنگه دنزل الابرا په، ج ۱ ص ۷ باندې ليكي: اهل حديث شيعة گان د علي دي. بعضې تقيه كونكي غير مقلدين ساده مسلمانانوته وائي چې مونږ دا خبرې نه منو حالانكه ددې وحيد الزمان كتابونه ددوي دهرې كتابخانې اولايري زينت دى

زمونږ د زمانې د غير مقلدينو شيخ الكل نياز محمد عرف امين الله پشاورى ليكلي دي:

(۱) چې د انبياوو څخه هم كيږي او هم زناده نو د انبياوو څخه زنا كيږي. (معاذ الله) (الحق الصريح ج ۱ ص ۳۳۶) اوله چېپاڼې، ص ۳۱۷ دوهمه چېپاڼې [د باب الايمان بالقدر، د اتم نمبر حديث تشریح.

(۲) د صحابه وو قول حجت نه دى. (الحق الصريح ج ۱ ص ۴۴) اوله چېپاڼې او په دوهمه چېپاڼې كې يې يو ټكى په كې وزيات كړى دى چې د صحابه وو قول مطلقاً حجت نه دى، ص ۴۰: دوهمه چېپاڼې [.

(۳) د الحق الصريح په څلورم جلد، ص: ۱۶۳ كې يې ليكلي دي: ددې حديث په تشریح كې چې در رسول الله ﷺ ددې دعا الفاظ په كې راغلي دي چې (اللهم نقني من الخطايا كما ينقى الثوب الابيض من الدنس). لامذهبه ليكي چې سپينه جامه يې ذكر كړه وجه يې داده چې په دې باندې خبرې زيات ښكاريزې اشاره دده ديت په چې زه ډير زر خير نيږم په گناهونو باندې او ايمان مې خرايږي. [الحق الصريح، ج ۱ ص ۱۶۳ اول چېپاڼې] يعنې سيد الانبياء ﷺ هم په گناهونو باندې خير نيږي او ايمان يې خرايږي (معاذ الله).

(۴) په خپل تفسير حكمت القرآن، ص: ۳۹۴ كې د حضرت ادم عليه السلام په باره كې ليكي چې (په دې كې من وجه دهغه تقصير دى چې ولې خټو كې گرزى؟ او دفتني ځاى ته ولې حاضرېږئ) [حكمت القرآن، ص: ۳۹۴] يعنې پيغمبران هم دفتنو ځايونو ته ځي او تقصير كوي (معاذ الله).

(۵) په فتاوى الدين الخالص پښتو، ج ۱۲ ص ۲۲ کې حضرت عايشې رضي الله عنها ته يې وقوفه ويلي دي. [وكذا فى الحق الصريح ج ۱۶ ص ۱۲۰]

(۶) - په الحق الصريح، ج ۱۳ ص ۷۶ کې يې ليكلي دي چې (دا اجتهاد د صحابي دى. مرفوع حديث ورسره نشته نو په امت باندې حجت نه دى) ص ۷۶ باب المواقيت: ول فصل اول حديث.

(۷) - په الحق الصريح، ج ۱۵ ص ۹۸ کې د يو صحابي په باره کې ليکي چې نبى صلی الله علیه و آله ورته اعادي حکم ځکه ونکړو چې کيداى شي چې هغه جاهل وو، الحق الصريح اوله چې پاتى.

(۸) په الحق الصريح، ج ۱۵ ص ۳۶۹ کې يې ليکلي دي: رسول الله صلی الله علیه و آله صحابه وو ته وفرمايل چې (اوتروا يا اهل القران) يو اعرابى صحابى وويل: چې رسول الله صلی الله علیه و آله څه وايي؟ رسول الله صلی الله علیه و آله ورته وويل چې (ليس لك ولا صاحبك) داستا اوستا د ملگرو لپاره نه دى ځکه چې جاهلانو ته گوره او تهجدو او وتروته.

(۹) په الحق الصريح ج ۱۴ ص ۵۲۰ کې يې يو صحابي ته جاهل ويلي دي. معاذ الله.

(۱۰) د اهل سنت والجماعت ميوزک سنتر قصه خوانى پشاور څخه دده يوه كيسه شايع شوې، چې اوس د هر چا سره په موباييل کې هم هغه او از شته لاه مذهب په هغه کې وايي: (چې حضرت عمر رضي الله عنه پنځوس فتوى د قران او د سنت څخه خلاف ورکړي دي).

(۱۱) - عبادة اوشهوات نه جمع کيږي (ص ۱۱۸) بيا ليکي چې: معصيت دوه قسمه دى. (۱) - معصية اساسها الكبر. (۲) - ومعصية اساسها الحرص والشهوة.

اولنى معصيت د ابليس دى، اودوهم معصيت د آدم عليه السلام دى. [حكمة القران: ص ۳۸۶]

د لا مذهبو او روافضو له صحابه وو سره په دښمنۍ کې موافقت

۱- وحيد الزمان ليکي چې: په خطبه کې د خلفاء راشدينو د نومونو اخيستل بدعت دى. [هدية

المهدي / ص ۱۱۰].

۲- په (نزل الابرار / ج ۱ / ص ۱۵۳) کې ليکي چې: په خطبه کې د خلفای راشدينو ذکر د سلفو صالحينو څخه نه دی ثابت، له دې وجهې د دې نه کول بهتر دي.

۳- د لامذهبو د مشهور مناظر محمد جوناگهري په نيز خلفاء اربعه د الله جل جلاله او د رسول الله صلی الله عليه وسلم له حکم څخه نافرمانه وو. دی ليکي چې: دا څلور واړه خلفاء يقيناً چې د (اولی الامر) مصداق دي، په هره معنا سره يې چې واخلې، خو بيا هم هيچا د دوي تقليد نه دی کړی، بلکې د دوي له اقوالو څخه يې مخالفت کولو، کله چې به دوي د الله جل جلاله او د رسول الله صلی الله عليه وسلم د فرمان څخه مخالفت کولو. [طريق محمدی / ص ۲۶۱].

۴- همدا جوناگهري د حضرت عمر رضی الله تعالی عنه په باره کې ليکي چې: راشه! واوړه صفا صفا او غټې غټې مسئلې داسې دي چې حضرت عمر رضی الله عنه په هغې کې غلطۍ کړي دي. [طريق محمدی / ص ۷۸ / ناشر: مکتبه محمدیه لاهور].

بيا يې لس فقهي مسئلې ليکلي دي او ويلې يې دي چې: دغه غټې غټې شرعي مسئلې چې روزمره تکرارېږي بيا هم د حضرت عمر رضی الله عنه څخه پټې پاتې شوي دي. [طريق محمدی / ص ۷۹].

۵- حضرت عمر رضی الله تعالی عنه درې طلاقه مغلظ گڼي او ثناء الله امرتسری ليکي چې: مونږ د رسول الله صلی الله عليه وسلم کلمه ويلې ده، د حضرت عمر کلمه مونږ نه ده ويلې، مونږ محمدیان يو، فاروقيان نه يو. [فتاوی ثنائیه / ج ۲ / ص ۲۵۲].

۶- محمد جوناگهري ليکي چې: د حضرت عمر رضی الله عنه عنهم معتبر نه دی. [شمع محمدی / ص ۸ / ۹].

۷- نواب صديق حسن خان ليکي چې: اهل حديث شلو رکعتو تراويحو ته بدعت ضالّه وايي او په دې باره کې حضرت عمر ته خطا کار او د بدعت ضالّه جاري کوونکی وايي. [کتاب الانتقاد الرجیح از نواب صديق حسن خان].

۸- حضرت علي رضی الله تعالی عنه د خلافت حريص وو [صديقه کائنات / ص ۲۳۶ و ۲۳۷ / د لامذهبو د مشهور عالم فيض عالم صديقي کتاب].

۹- د حضرت علي كرم الله وجهه خود ساخته خلافت د الله جل جلاله يو عذاب و. (معاذ الله) صديقه كائنات / ص ۲۳۷.

۱۰- د حضرت علي رضی الله عنه شهادت د عالم اسلام له پاره رحمت و. (معاذ الله) صديقه كائنات / ص ۲۳۷.

۱۱- د حضرت علي رضی الله تعالى عنه دور په خلافت راشده كې شمېرل بد ديانتې ده. (معاذ الله) [خلافت راشده / ص ۵۶].

۱۲- د حضرت علي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ خلافت هېڅ ثبوت نشته. (معاذ الله) [خلافت راشده / ص ۷۸ و ۷۹].

۱۳- د حضرت علي رضی الله عنه صحيح قول هم قابل د قبول نه دی. (معاذ الله) [فتاوی نذيريه / ج ۱ / ص ۵۷۸].

حضرت عايشه صديقه رضی الله تعالى عنها

۱۴- عبد الحق بنارسی د لامذهبيت يو بانی وایي چې: حضرت عايشه رضی الله تعالى عنها: حضرت علي رضی الله عنه سره د جنگ په وجه مرته شوې وه. (معاذ الله).

۱۵- د حضرت عايشې رَضِيَ اللهُ عَنْهَا په فهم باندې اعتماد نشته. [فتاوی نذيريه / ج ۱ / ص ۶۲۲].

۱۶- حضرت عايشه رضی الله عنها مسجد ته د بنحو د تللو په باره كې فرمايي چې: (لو ادرک

النبي صلى الله عليه وسلم ما احدث النساء لمنعهن المسجد كما منعت نساء بني اسرائيل).

د حضرت عايشې صديقي رَضِيَ اللهُ عَنْهَا دغه مبارك قول په باره كې نذير حسين ليكي چې: د رسول الله صلى الله عليه وسلم د اجازت څخه وروسته چې څوك د رسول الله صلى الله عليه وسلم ددې اجازت مخالفت كوي هغه ددې آيت مصداق دی چې: وَمَنْ يَشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ [الآية] [فتاوی نذيريه / ج ۱ / ص ۶۲۲].

له دې فتوی څخه لاندې خبرې واضحه په نظر راځي:

- ۱- حضرت عایشہ رضی اللہ عنہا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دفرمان مخالفت کپی دی (معاذ اللہ)۔
 ۲- حضرت عایشہ رضی اللہ عنہا ددغہ مخالفت لہ املہ د پورتنی آیت مضداقہ دہ۔ (معاذ اللہ)
 ۱۷- علامہ اقبال یو شعر دی : مہایا قیصر و کسری کی استبداد کو کس نی ؟ وہ کیا تہا زور حیدر، فقیری زر، صدق سلیمانی۔

لامذہبہ فیض عالم صدیقی پہ دے شعر باندے اعتراض کوی او لیکي چے : پہ دے شعر کپی پہ دوہم نمبر کپی د حضرت ابوذر غفاری رضی اللہ عنہ نوم راغلی دی، کوم چے د ابن سبا د کمونستی نظریہ خنہ متاثرہ شوے وو۔ [خلافت راشدہ / ص ۱۴۳]۔

۱۸- لامذہبہ وحید الزمان لیکي چے : حضرت معاویہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ د دنیا حریص او د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د کورنی دشمن و۔ [لغات الحدیث / کتاب س / ج ۲ / ص ۱۴]۔

۱۹- حضرت امیر معاویہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ او حضرت عمرو بن العاص رضی اللہ تعالیٰ عنہ باغیان او سرکشہ وو۔ [لغات الحدیث / کتاب ص / ص ۳۶]۔

۲۰- فیض عالم صدیقی لیکي چے : شوک چے حسنین رضی اللہ عنہما پہ صحابہ وو کپی و شماري ہفہ د سبائیت ترجمانی کوی۔ [سیدنا حسن بن علی / ص ۲۳۵]۔

۲۱- د حضرت حسین رضی اللہ عنہ پہ بارہ کپی لیکي چے : ایک پُر امن سلطنت کی اندر ایک آدمی کی اس قسم کی حرکات سنجیدہ لوگون کی نزدیک ایک بچگانہ حرکت تھی۔ [واقعہ کربلا / ص ۷]۔

۲۲- ہمدغہ لامذہبہ بدبختہ پہ یو حای کپی لیکي چے : د حضرت عمر رضی اللہ عنہ پہ شہادت کپی صحابہ رضی اللہ عنہم ہم ککرو و۔ عبارت یی داسی دی چے : کیا حذیفہ کی ان الفاظ سی یہ معلوم نہیں ہوتا کہ وہ اس سازش سی پاخبر تھی؟ اور اگر یہ سازش صرف مجوس کی تیار کردہ تھی۔ تو حذیفہ کو تمام واقعات بیان کرنی سی کونسا امر مانع تھا؟ اسی حذیفہ کا بیٹا محمد اور محمد بن ابوبکر دونوں مصر میں ابن سبا کی معتمد خاص تھی۔ [شہادت ذوالنورین / ص ۷۱]۔

۲۳- لا مذهب و حيد الزمان وليد بن عقبه، معاويه، عمرو بن العاص، مغيرة بن شعبة او سمره بن جندب رضى الله تعالى عنهم ته فاسقان و ابي. [نزل الابرار / ص ۹۴ / ج ۳].

۲۴- په كنز الحقايق / ص ۲۳۴ كې ليكي چې: د تمامو صحابه و و سره د (رضى الله عنهم) لوستل مستحب دي، سوى د ابوسفیان، عمرو بن العاص، مغيرة بن شعبة او سمره بن جندب څخه. د دوي له پاره د (رضى الله عنهم) لوستل مستحب نه دي.

۲۵- د صحابه و و رضى الله عنهم له يو بل سره عداوت او د بښمني وه. د حضرت ابوبكر صدين رضى الله عنه له حضرت فاطمة الزهراء رضى الله عنها سره. او د حضرت عمر رضى الله عنه له حضرت علي رضى الله عنه سره بغض او عداوت و و [اعتصام السنة / ص ۶۹].

۲۶- دير غير صحابه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ د صحابه و و رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ څخه بهترو و و. [هدية المهدي / ص ۹۰].

د صحابه و و رضى الله تعالى عنهم د حُجْتيت څخه په انكار كې

د لامذهبو او روافضو موافقت

۱- نذير حسين دهلوي ليكي چې: (افعال الصحابة لا تنتهض لاحتجاج بها) [فتاوى نذرية،

بحواله مظالم روپړي / ص ۵۸ / سيرت ثنائى / ص ۱۹۶].

۲- په اصولو كې دا خبره ثابته ده چې د صحابه و و قول حُجْت نه دي.

۳- د صحابه و و اجتهاد د امت هيڅ يو فرد ته هم حُجْت نه دى. [عرف الجادى / ص ۲۰۷].

۴- د صحابه و و كردار هيڅ حُجْت نه دى، اگر كه هغه صحيح ثابت وي. [بدور الاهله / ج ۱ / ص ۲۸].

۵- الله جل جلاله په خپلو بندگانو كې هيڅوك هم د صحابه و و د آثارو غلام نه دى گرځولى. [عرف

الجادى / ص ۸۰].

۶- د صحابه و و د آثارو څخه حُجْت نه قايمېږي. [عرف الجادى / ص ۸۰].

۷- د اسلام دین یواځې د الهي وحيې نوم دی، یعنې قرآن او صحیح احادیث، له دې څخه پرته د بېجا قول حجت نه دی، اگر چه صحابي وي. [دعوت الی الخیر / ص ۳، طبع کراچي].

۸- د لا مذهبو اهل حدیثو سرخیل نواب صدیق حسن خان د بنسټې له پاره د برېښه لمونځ د جایز ثابتولو په جوش کې د حضرت ام سلمیٰ رضی الله عنها په اثر باندې داسې رد کوي چې: (قول اوست، پس بحت نیرزد) دا د دې قول دی چې د استدلال قابل نه دی. [بدورالاهله / ص ۳۹].

۹- د صحابه وورضی الله عنهم موقوفات حجت نه دي. [بدورالاهله / ص ۱۲۹].

۱۱- د صحابي تفسیر دلیل نه دی. [بدورالاهله / ص ۱۳۹].

۱۰- دا د ځينو صحابه وورضی الله عنهم فعل دی چې د استدلال قابل نه دی. [بدورالاهله / ص ۹۵].

۱۲- مفتي عبدالستار لیکي چې: د صحابه وورضی الله عنهم قول او فعل حجت نه دی. [فتاوی ستارینه / ج ۳ / ص ۸۶].

د خلفای راشدینو قول او فعل هم د روافضو اود لامذهبو په نزد حجت نه دی:

۱- د جمعې په ورځ اول اذان چې په حدیثو کې ورته اذان ثالث وایي حضرت عثمان رضی الله عنه شروع کړی داسنت نه دی. [فتاوی ستارینه / ج ۳ / ص ۸۵] داسنت نه دی [ستارینه / ج ۳ / ص ۸۷] دې نه کول په کار دي. [ستارینه / ج ۳ / ص ۸۲].

دا اذان بدعت دی او هېڅکله نه دی جایز. [فتاوی ستارینه / ج ۳ / ص ۸۵]. دوی دا اذان په عنوان د: ایجاد عثمانی، اذان عثمانی، او عثمانی اذان، د فتاوی ستارینه په مذکورو صفحو کې تقریباً شل ځلې ذکر کړی دی.

په صفحه ۱۰۴ لومړی جلد کې یې د حضرت علی رضی الله تعالی عنه فعل ته حجت نه دي ویلي او په دوهم جلد ۶۵ صفحه کې یې د حضرت عمر فاروق رضی الله تعالی عنه فیصلې ته حجت نه دي ویلي.

غیر مقلدین او قادیانیان

دغیر مقلدینو او قادیانیانو طبیعتونه یو بل ته مایل دي، دواړه فرقي د تقلید څخه ازادي دي او ددواړو فرقو مشن په اسلافو باندې بدگمانی او ددوی په خلاف بدزباني ده، دواړه فرقي دانگریزي دورې پیداواردی.

(۱) دغیر مقلدینو مشهور عالم دهندوستان د اهلحدیثو وکیل محمد حسین بتالوي او مرزا قادیانی هم مکتبه وو. د محمد حسین بتالوي څخه دده په باره کې پوښتنه وشوه هغه وویل چې (هوزه یې دخواني څخه پیژنم، زه او مرزا صاحب دور کوالي څخه هم مکتبه وو، او ورسته مې ورسره همیشه ملاقاتونه کول. (سیره المهدی ج ۱ ص ۲۵۸).

(۲) مرزا چې غیر مقلد محمد حسین ولیدلو تقلید یې پرېښودلو، یو قادیانی مرزا بشیر احمد لیکي: مرزا هیڅکله هم دخان لپاره د اهلحدیث نوم نه دی خوښ کړی، لیکن د عقایدو، او اعمالو په اعتبار اهلحدیثوته ډیر ورنژدې وو. (سیره المهدی ج ۲ ص ۴۹)

(۳) دغیر مقلدینو په نیز په لمانځه کې دفاتحې لوستل ضروري دي او د قادیانیانو په نیزم ضروري ده. مرزا بشیر احمد لیکي: (مولوی شیرعلی ماته بیان کړی دی چې حضرت مسیح موعود علیه السلام (لعنة الله علیه) په ډیرې سختۍ سره په دې خبره زور وکولو چې دمقتدي لپاره دسوره فاتحې لوستل ضروري دي. (سیره المهدی، ج ۲ ص ۴۹)

(۵) بیالیکی چې: دا حنوفو په نیز به مقتدی سوره فاتحه نه لولي، او د اهلحدیث داعقیده ده چې مقتدی به سوره فاتحه خامخالولي حضرت صاحب (مرزا قادیانی) په دې مسئله کې د اهلحدیثو مؤید دی. (سیره المهدی، ج ۲ ص ۵۰) وکذا فی فتاوی احمدیه از حکیم الامه، ج ۱ ص: ۳۳، ومثله خطبه الهامیه، ص: ۱۳۱، وکذا فی مجدد اعظم، ج ۲ ص: ۱۳۳۳ ده اکثر بشارت احمد قادیانی کتاب.

(۶) بیالیکی چې حافظ نور محمد ساکن چک ماته د خط په ذریعه بیان وکړو چې مایو وړ د حضرت مسیح موعود علیه السلام څخه د فاتحه خلف الامام، امین بالجهر، او رفع الیدین په باره کې

پہنستہ و کرہ . ہنگہ راتہ و فرمایل چہ داطریقی د حدیثو خخہ ثابتہ دی ضروریہ کول پکار دی . (سیرۃ المہدی ج ۳ ص ۶۴)

(۷) بیالیکی چہ قاضی محمد یوسف صاحب پشاور ی ماتہ دخط پہ ذریعہ بیان کړی دی چہ محضرت احمد علیہ السلام (لعنة الله علیه) دیرزیات د فرضو او د تہجدو پہ لمونځونو لیدلی دی ، ہنگہ بہ لمونځ دیر بہ اطمینان سرہ کولو ، لاسونہ بہ یی پہ سینہ باندہ کیخودل ، اورفع الیدین بہ یی وکړل . رفع بابہ راتہ یادہ ندہ خو غالباً چہ کولہ یی ، د تہجدو خخہ وروستہ بہ یی و تراول د وہ رکعتہ وکړل سلام بہ یی وگړزو لویا بہ یی یورکعت و تروکړل ، خاکسار عرض کوي چہ زما د علم مطابق محضرت مسیح وعد علیہ السلام رفع الیدین نہ کول ، ماتہ د سبابی رفع ہم نہ دہ ، یادہ لکن ماد بعضی بزرگانو خخہ وریدلی دي چہ محضرت بہ رفع د سبابی کولہ (سیرۃ المہدی ج ۳ ص ۴۸) .

(۸) احناف ہمیشہ پہ د وار و لاسونو مصافحہ کوي پہ یو لاس یی نہ کوي ، او غیر مقلدین یی پہ یو لاس کوي او مرزا قادیانی بہ ہم پہ یو لاس کولہ (سیرۃ المہدی ج ۳ ص ۳۳)

(۹) مرزا قادیانی بہ ہم د تقلید پسې بدر د ویل ځکہ چہ پہ د ی پوہیدو چہ مقلد زما پہ دام کي نہ ځي لکہ څرنګہ یی چہ د تقلید پہ بارہ کي پہ یو شعر کي داسې ویلي دي .

مولوی صاحب بھی توحیدھے سچ کھوکس جرم کی تقلیدھے

(سیرۃ المہدی ج ۳ ص ۶۸)

(۱۰) - مرزا قادیانی بہ د غیر مقلدینو پہ شان شپہ او ورځ د تقلید مذمت او بدي بیانولہ د غیر مقلدینو صفتونہ بہ یی کول .

د مرزا قادیانی ځوی مرزا بشیر الدین محمود د غیر مقلدینو پہ صفت کي داسې لیکلي دي . (د اهلحدیثو فرقہ د اصل پہ لحاظ دیر د قدر وړ فرقہ دہ ، ځکہ چہ ددوی پہ ذریعہ دیر مسلمانان د بدعاتو خخہ ازاد شول ، اود سنتو نبویہ و و پہ اتباع باندہ مستفیض شول . (سیرۃ المہدی ج ۲ ص ۲۹) .

(۱۱) - غیر مقلد مولوی ثناء اللہ لیکي :

سوال: په دې زمانه کې مسلمانان د انعام د گټلو لپاره فتې بال کوي او د مازيگراو ماښام لمونځ پرېږدي او بيا يې قضايي راوړي نو ايا دا کار جايز دی ؟

جواب: دلمانځه قضايي بغير د عذر څخه نه ده جايزه، د فتې بال لوبغاړو ته پکار دي چې د مازيگر لمونځ د ماسپښين د لمونځ سره يوځای وکړي. (فتاوی ثنائیه، ج ۱ ص ۶۳۲) (و ص ۶۱۵). مرزا غلام احمد قادياني به هم د ظهراو عصر لمونځونه په يوځای کول. (سيرة المهدي، ج ۲ ص ۸۸ و ج ۳ ص ۲۲۰)

همدارنگه ليکي چې: يو کس ماته بيان وکړو چې يو ځلې زما دورو خير دين بنځې ماته وويل چې د ماښام وخت د ډيرو کارونو وخت دی، چې د دې په وجه زما څخه اکثر د ماښام لمونځ قضاء کيږي، نو ته د حضرت مسيح موعود څخه پوښتنه وکړه چې زه څه وکړم؟ ماد حضرت صاحب څخه پوښتنه وکړه چې په کور کې دخوراک وغيره په انتظام کې چې د ماښام لمونځ قضاء شي نو د دې څه حکم دی؟ حضرت صاحب راته وفرمايل: چې زه د دې اجازه نه درکووم، او بيا يې وفرمايل چې د سهار او ماښام وختونه د خاصو برکتونو وختونه دي، او په دې وختونو کې د ملايکو پيږې بدلېږي، د دې وخت د برکاتو څخه زه تاسو نشم محرومولى، البته که مجبوري وي نو د ماښام او د ماخوستن لمونځ يوځای وکړئ. (سيرة المهدي، ج ۳ ص ۲۴۵).

قاضى محمد يوسف پشاورى ماته د خط په ذريعه بيان کړى دى چې په سنه ۱۹۰۴ هـ کې د جولائى په مياشت کې حضرت مسيح د گورداسپور د کچهرو څخه راووتلو او ماته يې وويل چې دلمانځه انتظام وکړه ما ورته خپل څادر هوار کړو، او د حضرت مسيح په اقتداء کې مو د ظهراو عصر لمونځونه وکړل، په دغه وخت کې مونږ غالباشل احمديان وو. (سيرة المهدي، ج ۳ ص ۲۶۸) ونهج المصلی، ج ۱ ص ۱۶۵ و ملفوظات احمدیه، ج ۱ ص: ۲۰۰]

(۱۲) دا حانفو په نيزکه بنځه د جماعت په لمانځه کې د سپري سره يوځای ودرېدله لمونځ يې فاسد شو، لکن غير مقلدين دومره وخت بنځو څخه چيرته جدا کيدلې شي، نو د دوي فقهی ددې مسئلې په خلاف داسې وليکل: (ولو حاذت امرء رجلا و كانت مشتهاة ولا حایل بينهما ولو فی صلوة مشتركة تحريمه واداء واتحدت الجهة لا تفسد صلوة الرجل ولونوی الامام امامتها وعند الاحناف تفسد). (نزل الابراج ص ۱۰۰)

غير مقلدين كه شيعة گان او قاديانيان

كه بنسخه دسري په څنگ كې په لمانځه ودرېدله اكر چې بنځې ته دسري شهوت راتلو، اودسري اودبنځې په مينځ كې هيڅ پرده نه وه، اكر چې دتحريمي اوداداء په اعتبار دواړه شريك وو، اوجېت هم بېرو، نودسري لمونځ نه فاسديږي، اكر چې امام ددې دامامت نيت كړي وي، اودا حنا فو په نيز فاسديږي، اومرزا غلام احمد قادياني ملعون به هم دبنځې سره په څنگ كې بلا حاييله لمونځ كولو. (سيرة المهدي، ج ۳ ص ۲۲۰)

(۱۳) - همدارنگه غير مقلدين په نړيو جرابوباندي مسح كوي اومرزا غلام احمد قادياني به هم په نړيو جرابوباندي مسح كولو ته جايز ويل او خپله به يې هم په نړيو جرابوباندي مسح كوله. (مجدد اعظم، ج ۱۲ ص ۱۳۳۳ / سيرة المهدي ج ۲ ص ۲۶ و ص ۱۲۷).

(۱۴) دمرزا غلام احمد قادياني بنځه نصرت بيگم اهلحديثه وه، دده خوسر ميرثا صر خان وهابي روددوي نكاح داهلحديثو (وهايانو) شيخ الكل مياندير حسين ترلې وه، چې په عوض كې يې ورته يو جاي نماز او پنځه روپې ملا وشوې وې.

(۱۵) مرزا (دغير مقلدينو په شان) داتوركعتونو دتراويحو قايل وو. (سيرة المهدي، ج ۱۲ ص ۱۳)

(۱۶) مرزا (دغير مقلدينو په شان) دسمسيري خورلو ته جايز ويلي دي. (سيرة المهدي ج ۱۲ ص ۱۳۲).

(۱۷) مرزا به په لمانځه كې (دغير مقلدينو په شان) په سينه باندي لاسونه كيښودل. (ذكر حبيب، ص ۲۴، ونهج المصلي، ج ۱ ص ۷۴)

(۱۸) مرزا به دغير مقلدينو په شان دوه درې كوسو ته هم سفرويلو. (ملفوظات احمديه، ج ۱ ص ۱۹۹).

(۱۹) مفتي صادق مرزا يې ليكي چې مرزا به د (غير مقلدينو په شان) دلمانځه څخه وروسته په دعا كې دلاسونو جيگولو ته بدعت ويلي. (ذكر حبيب، ص ۲۰۲)

(۲۰) حكيم نورالدين اول غير مقلد وو او بيا قادياني شو، حكيم نورالدين دمرزا غلام احمد قادياني اولنی خليفه وو، دتاريخ احمديت مصنف ليكلي دي چې: حرمين سے واپسی پر نورالدين

وہابیت اختیار کی اور ترک تقلید پر وعظ کے اور عدم جواز تقلید پر کتابیں تصنیف کیں۔
(تاریخ احمدیت، ج ۴، ص: ۶۹)

(۲۱) - دپاکستان سابق وزیر خارجہ سر ظفر اللہ خان قادیانی لیکلی دی چپی: (مسیری دادا
چوہدری سکندر خان مرحوم اپنی علاقہ کی بری بارسوخ زمیندار تھی مجھی معلوم ہو سکاھی وہ
اہلحدیث فرقی سی تعلق رکھتی تھی) (تحذیث نعمت: ص: ۳)

(۲۲) - دچکرالوی فرقی یعنی دمنکرینو دحدیثو بانی مولوی عبداللہ چکرالوی اول غیر
مقلدوو۔ (ترک تقلید کی بھیانک نتائج ص: ۴۵)

حجة الاجماع والقياس

[illegible]

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبى بعده

اما بعد !

په قرآنکريم کې الله ﷻ درې قسمه خلک ذکر کړيدي لکه مخکې چې بيان شول

(۱) - اولوالالباب، اولوالابصار، اهل الذکر، اهل استنباط، فقهاء او مجتهدين دي، دې ډلې ته

الله حکم کوي: **فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ**

علامه جلال الدين سيوطي رحمته الله عليه په خپل تفسير الاکلیل کې فرمايي: الاعتبار هو القياس.

حافظ ابن حجر رحمته الله عليه او حافظ عيني رحمته الله عليه هم په شرح د بخاري کې فرمايي: القياس

هو الاعتبار، والاعتبار مامور به، فالقياس مامور به وذلك قوله تعالى: **فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ**.

(۲): الله ﷻ مسلمانانو ته امر کړيدي چې داو لوالامرو اطاعت وکړي، امر داو لوالامرو په باره کې

الله تعالى فرمايي: **لَعَلَّكُمْ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ** سورة النساء آيت (۸۳)

او دا استنباط معنی داده چې کله تخم د زمکې په مینځ کې خنځ وي کله چې الله ج باران راوړوي هغه

را ظاهر شي نو همدارنگه د کتاب او د سنت د الفاظو په پینځ کې چې کوم حکم پټ وي مجتهد هغه راښکاره

کوي اصوليان وايي (القياس مظهر لامشبت)

نو لکه داو بو په وجه چې پټ تخم را ظاهرېږي نو تخم نه راپيدا کېږي، همدارنگه، د مجتهد د قياس

په وجه پټ حکم را ظاهرېږي، د ځان څخه حکم نه زياتېږي، نو د مجتهد استنباط ته اجتهاد وايي او د غير

مجتهد هغې احکامو مستنبطه وو طرف ته رجوع ته تقليد وايي.

(۳): وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا تَقَرَّرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ) سورة التوبة آيت (۱۲۲)

علامہ سرخسی رحمۃ اللہ علیہ دمبسوط پہ دیباچہ کہی فرمائی: ان اللہ جعل ولاية الانذار للفقهاء او خيله رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی:

نضر اللہ عبدا سمع مقالتي فوعاها ثم ادها الى من لم يسمعها فرب حامل فقه لا فقه له ورب حامل فقه الى من هو افقه منه (الحديث). دارمي ج (۱) ص (۷۵) واللفظ لابن ماجه ص (۳۱) مستدرک حاکم ج (۱) ص (۸۶) وقال الحاکم والذهبي على شرطهما مجمع الزوائد ج (۱) ص (۱۳۹) وقال الهيثمي رحمۃ اللہ علیہ رجاله موثقون، امام حاکم رحمۃ اللہ علیہ فرمائی دا حدیث مشہور دی . معرفة علوم الحديث ص (۹۲) علامہ سیوطی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چي دا حدیث متواتر دی [مفتاح الجنة ص ۵]

ددې حدیث شخه معلومه شوه چي د حدیث اصل مقصد فقه ده، اوفقه صرف د حدیث الفاظو او لفظي ترجمې ته نه وايي، ځکه د فقهې معنى شق او فتح ده نو فقيه د مسائلو استخراج کوي، عوام کالانعام يې نشي کولای.

(۴): عن عمرو بن العاص، وابي هريرة رضى الله عنهما انه سمع رسول الله ﷺ يقول اذا حكم الحاكم فاجتهد فاصاب فله اجران واذا احكم فاجتهد ثم اخطأ فله اجرٌ. [بخاري ج (۲) ص (۱۰۹۲) ومسلم ج (۲) ص (۷۶) نسائي ج (۲) ص (۲۶۲) وترمذي ص (۲۱۰) ابوداود ج (۲) ص (۷۰)]

فقال العلماء اجمع المسلمون ان هذا الحديث في حاكم عالم اهل للحكم فان اصاب فله اجران اجر باجتهاده واجر باصابته وان اخطأ فله اجر باجتهاده...

قال فاما من ليس باهل للحكم فلا يحل له فان حكم فلا اجر له بل هو آثم ولا ينفذ حكمه سواء وافق الحق ام لا، لان اصابته اتفاقية، ليست صادرة عن اصل شرعي، فهو غاص في جميع احكامه سواء وافق الصواب ام لا، وهي مردودة كلها لا يعذر في شيء من ذلك، وقد جاء في الحديث في

السنن القضاة ثلاثة قاض في الجنة واثنان في النار قاض عرف الحق فقصى به فهو في الجنة وقاض عرف الحق فقصى بخلافه فهو في النار وقاض قضى على جهله فهو في النار، نووي ج ۲/ ص ۷۶)

امام نووي رحمته الله به تهذيب الاسما كې د داود ظاهري په ترجمه كې ليكي: قال امام الحرمين ذهب اليه اهل التحقيق ان منكري القياس لا يعدون من علماء الامة وحملة الشريعة لانهم معاندون مباهتون فيما ثبت استفاضة وتواتراً لان معظم الشريعة صادرة عن الاجتهاد ولا تنفي النصوص بعشر معشارها وهؤلاء ملتحقون بالعوام.

ددېنه معلومه شوه چې منكرين د قياس نه په اولو الامرو كې دي اونه په اولو الابصار او اولو لالبابو كې دي.

(۶): عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: أَنَّ أَعْرَابِيًّا أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: إِنَّ أَمْرًايَ وَلَدْتُ غُلَامًا أَسْوَدَ، وَإِنِّي أَنْكَرْتُهُ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «هَلْ لَكَ مِنْ إِبِلٍ؟»، قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: «فَمَا أَلَوْنُهَا؟»، قَالَ: حُمْرٌ، قَالَ: «هَلْ فِيهَا مِنْ أَوْزَقٍ؟»، قَالَ: إِنَّ فِيهَا لَوُرْقًا، قَالَ: «فَأَتَى تُرَى ذَلِكَ جَاءَهَا»، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! عِرْقِي نَزَعَهَا، قَالَ: «وَلَعَلَّ هَذَا عِرْقِي نَزَعَهُ»، وَلَمْ يُرَخِّصْ لَهُ فِي الْإِنْتِفَاءِ بِهَا. [بخاري: ج (۲) ص ۱۰۸۸]

واحتج المزني بهذين الحديثين على من انكر القياس، وقال: اول من انكر القياس ابراهيم النظام، وتبعه بعض المعتزلة، وداود بن علي، وما اتفق عليه الجماعة، وهو الحجة فقد قاس الصحابة ومن بعدهم من التابعين وفقهاء الامصار، حاشيه بخاري ص ۱۰۸۸

قال المزني الفقهاء من عصر رسول الله ﷺ الى يومنا وهلم جراً اشتهو المقائس في الفقه في جميع الاحكام في امر دينهم قال: واجمعوا ان نظير الحق حق ونظير الباطل باطل، قال فلا يجوز لاحد انكار القياس لانه التشبيه بالامور والتمثيل لها. [جامع بيان العلم ج ۲ ص ۶۶. (باب اجتهاد الرأي على الاصول)]

(۷): رسول الله صلى الله عليه وسلم فرماي: انما اقضى بينكم برأى فيما لم يكن ينزل على فيه [ابوداود ج ۲ ص ۷۱ في قضا القاضى اذا اخطأ].

حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ:

ان ابابکر اذا نزلت به قضية فلم يجد في كتاب الله منها اصلاً ولا في السنة اثرًا فاجتهد رائه ثم قال هذرائ فان يكن صواباً فمن الله وان يكن خطأ فمضى واستغفر الله [جامع بيان العلم ج ۲ ص ۵۱ طبقات ابن سعد ج ۳ ص ۱۳۶]

(۹): حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ به چې کله مسئله په کتاب او په سنت کې پیدا نکهړه . جمع رؤس الناس وخيارهم فاستشارهم فاذا جمع رأيهم على امر قضي به.

(۱۰): حضرت عمر رضی اللہ عنہ قاضی شریع ته ولیکل چې کومه مسئله درته راشي اولیې په کتاب فیصله کوه، که په کتاب الله کې پیدا نشوه بیایې په سنت الرسول فیصله کوه، که په سنت کې پیدا نشوه بیائی په اجماع فیصله کوه که په اجماع کې هم پیدا نشوه نوییا په خپله رایه اجتهاد کوه. (جامع بيان العلم ج (۲) (۵۶ الى ۵۹)

(۱۱): حضرت عمر رضی اللہ عنہ به چې کله فتوی ورکړه بیابه یې فرمایل : هذا رأي عمر فان كان صواباً فمن الله وان كان خطأ فمضى عُمر.

(۱۲): حضرت عثمان رضی اللہ عنہ، حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته د عمر رضی اللہ عنہ په آخر عمر کې وفرمایل: فقال عثمان ان نتبع رأيك (في وراثة الجد) فهو رشد وان نتبع رأي الشيخ قبلك فنعم ذوالرائ كان [مستدرک حاکم ج ۴ ص ۳۴۰ قال الحاکم والذهبي صحيح].

(۱۳): د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ سره پدې شرط بیعت وشو چې هغه به د کتاب الله، سنت الرسول او سنت العمرین اتباع کوي (شرح فقه اکبر ج (۱) ص (۷۹)

(۱۴): دیبعت مشوره کېدل نو د ټولو اهل حل عقد په موجودگی کې حضرت علی رضی اللہ عنہ وفرمایل: احکم بکتاب الله وسنة رسوله واجتهد رأي (شرح فقه اکبر ج (۱) ص (۷۹).

همدارنگه حضرت علي رضي الله عنه فرمايی: سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن العزم فقال مشاورة اهل الرأي ثم اتباعهم (ابن كثير ج (۱) ص (۲۰)).

(۱۵): حضرت علي رضي الله عنه رسول الله صلى الله عليه وسلم ته وفرمايل چي يار رسول الله كه داسي معاملہ رامنڃي ته شي چي په هغې كې نه امروي اونه نهی نو تاسو پكې مونږ ته څه امر كوي، رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وفرمايل فقهاؤ او عابدينو سره مشوره كوه. (مجمع الزوائد ج (۱) ص (۷۸) رجاله موثوقون)

(۱۶): حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په مكه مكرمه كې مفتي وو، دده معمول داوو چي په كتاب الله، په سنت الرسول او په سنت العمرين كې به ثبوت پيدانشو، نو (قال فيه برائي)

(۱۷): حضرت زيد بن ثابت په مدينه منوره كې مفتي وو، د مديني منوري خلكو دده تقليد شخصي كولو حتى چي اهل مدينه وو عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ته وفرمايل: لاناخذ بقولك وندع قول زيد [بخاري ج (۱) ص (۲۳۷) باب اذا حاضت المرأة بعد ما فااضت] لانتابعك يا ابن عباس وانت تخالف زيدا عمدة القارى ج (۴) ص (۴۷۷) وفتح الباري ج (۳) ص (۴۶۳)

حضرت زيد بن ثابت رضي الله عنه به چي فتوى وركوله فرمايل يي: انما اقول برائي (جامع بيان العلم ج (۲) ص (۵۸) - بيهقي ج (۱) ص (۱۱۵)).

(۱۸): د حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه منشور داوو: فمن عرض لكم منكم قضاء بعد اليوم فليقض بما في كتاب الله فان جاء امر ليس في كتاب الله تعالى فليقض بما قضى به نبيه ﷺ فان جاء امر ليس في كتاب الله ولا قضى به نبيه ﷺ فليقض بما قضى به الصالحون فان جاء امر ليس في كتاب الله ولا قضى به نبيه ﷺ ولا قضى به الصالحون فليجتهد برائي (الحديث جيد) [نسائي ص ۲۶۴ باب الحكم باتفاق اهل العلم]

په دارمي كې الفاظ داسي دي: فان لم يكن فيما اجتمع عليه المسلمون فاجتهد برايك (ج (۱) ص (۵۷) جامع بيان العلم ج (۲) ص (۵۷))

وعن ابن مسعود رضي الله عنه انه قال في غير ما مسألة اقول فيه برأيي.

(۱۹): حضرت ابی بن کعب رضی اللہ عنہ، حضرت ابوالدرداء رضی اللہ عنہ او حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ ہم پہ رایہ فتویٰ ورکولہ.

(۲۰): حافظ ابن عبد البر دھر بنسار داهل الرايو جدا جدا فھرست جوړ کړیدی. (جامع بيان العلم ج (۲) ص (۶۴، ۶۱))

قال ابن عبد البر لا خلاف بين فقهاء الامصار وسائر اهل السنة وهم اهل الفقه والحديث في نفي القياس في التوحيد واثباته في الاحكام الا داود بن علي. (جامع بيان العلم ج (۲) ص (۷۴))

(۲۱): عن عبد الله بن عمرو رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ العلم ثلاثة آية محكمة اوسنة قائمة ارفضة عادلة وماسوى ذلك فهو فضل. [ابوداود ج ۱ ص ۱۶۹، مشکوة ج ۱ ص ۳۵ ابن ماجه ص ۶].

فريضه عادله اشاره ده د اجماع او قياس طرفته او ددي دواړو څخه ځكه تعبير وشو په فريضه عادله چې پدي دواړو داسې عمل واجب دی لكه په كتاب او په سنت چې واجب دی (يعني په حجيت كې برابر دي) ددي حديث معنى داده چې ادله د شرعي څلور دي، كتاب، سنت، اجماع او قياس او كوم علم چې ددي څخه ماسوى وي هغه زايد او بې معنى دي.

(۲۲): علامه تفتازانى رحمه الله فرمائي: چې د صحابه وورضوان الله عليهم څخه په قياس باندې عمل په دومره نصوصو ثابت دی چې مجموعه يې تواتر ته رسېږي، اگر كه تفصيلاً احاد دي او دا خبره بالكل صحيح ده ځكه يواځې په مصنف عبد الرزاق كې د صحابه وو او تابعينو په زرگونو اجتهادي فتوي دي.

رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايې: آيَاتُ بَعْدَ الْمَاقِلَيْنِ ددي وړاند وينې مطابق منكر د قياس ابراهيم بن سيار النظام پيدا شو، او دده پيروي د ټولو څخه مخكې معتزله وو و كړه او د حجيت د قياس څخه منكر شول.

داجماع او قياس دحجيت دلائل

په قرآن پاک کې د خلورو دلائلو ذکر داسې شوی دی، چې اول د الله د اطاعت حکم شوی دی، بیا در رسول الله صلی الله علیه وسلم د اطاعت ذکر دی، بیا داو لوالا مرد پیروی. یعنې د مجتهدینو او داجماع ذکر الله تعالی داسې کوي:

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ ۖ وَسَاءَتْ مَصِيرًا. (۱)

صحیح بخاري:

دامام بخاري په کتاب کې داجماع او قیاس حجیت ذکر شوی دی.

رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي: تلزم جماعة المسلمين وامامهم (بخاري ج (۱) ص (۵۰۹) من فارق الجماعة شبراً فمات الامات ميتة جاهلية (ج (۲) ص (۱۰۴۵) د قیاس په باره کې حدیث نقلوي چې مجتهد ته د خطایي په صورت کې هم اجر دی. (بخاري ج (۲) ص (۱۰۹۲)

رسول الله ﷺ د انسان بچی داوښې په بچي باندې قیاس کړو. د سلیمان علیه السلام قیاس: ج (۴۸۷) بني قریظه ووت ته تلونکو صحابه وو اجتهاد وکړو او رسول الله صلی الله علیه وسلم یې تصویب وکړو. [ج (۲ ص ۵۹۱) بیاني په صفحه ۱۶ ج ۱ کې د فقه د خیریت احادیث نقل کړيدي باب من یرد الله به خیراً یفقه فی الدین. په ټول بخاري کې یو داسې حدیث نشته چې داجماع او قیاس منونکي ته یې کافر، مشرک یا بدعتي ویلی وي.

خپله امام بخاري فقه ته ثمره الحدیث وایي، خپله امام بخاري دخپل مسلک د تائید لپاره د صحابه وواو د تابعینو اقوال ذکر کړيدي هغه اقوال چې ددوي اجتهاد وو، خپله په بخاري کې په یوځای کې

پيش گويي ده چې که دين ثريا ستوري کې وي بيا به يې هم د فارس يوسړی راکوز کړي او په نورو ځايونو کې د خير القرون د خيريت احاديث دي.

نېچې د دواړه قسم احاديث سره يو ځای کړي، نتيجه يې صرف او صرف امام ابو حنيفه دی، ځکه دغه رجل فارس چې په خير القرون کې يې فقه مرتبه کړې وه، صرف او صرف امام ابو حنيفه رحمه الله وو، او د دغه ملازمت د دين حيفي له وجهې د هر خاص او د عام په ژبه ورته د ابو حنيفه کثيت او د امام اعظم لقب ورکړل شوی وو، او دا هم درسول الله صلى الله عليه وسلم حديث دی چې په يو وخت کې به خلک جاهلان خپل مشران کړي، او دغه مشران به خپله هم گمراهان وي، او نور خلک به هم گمراه کوي، د دې مصداق بالکل لا مذهب دي د خير القرون مجتهد رجل فارس ته گمراه وايي (معاذ الله) او دانگريزي ورې جاهلان خپل مشران گڼي.

بحیج مسلم:

امام مسلم هم دا ادله اړيکه و و ذکر کړيدي: تلزم جماعة المسلمين وامامهم (ج ٢ ص ١٢٧) من ارق الجماعة شرافات فميتة جاهلية (ج ٢ ص ١٢٨)
انه ستكون هناة وهتاة فمن اراد ان يفرق هذه الامة وهي جميع فاضربوه بالسيف كائناً من كان.
(ج ٢ ص ١٢٨). من اتاكم وامركم جميع على رجل واحد يريد ان يشق عصاكم او يفرق جماعتكم فاقتلوه. (ج ٢ ص ١٢٨)

پہ مسلم شریف کی دلامذہبو وړاندوینه (پیش گوئی):

پہ مسلم شریف کی دہغو خلکو ننښې ذکر شویدی چې دامام او جماعت نه منونکي دي. غائر العینین، مشرف الوجنتین، ناشذالجهة، کث اللحية. محلق الرأس، مشمرالازار (ج ۱ ص ۲۴۱).
 يحقراحدکم صلوته مع صلوتهم، وصيامه مع صيامهم، يقرؤن القرآن لا يجاوز تراقيهم، يمرقون من الاسلام كما يمرق السهم من الرمية (ج ۱ ص ۳۴۱).

سيخرج في آخر الزمان قوم احداث الاسنان وسفهاء الاحلام يقولون من قول خير البرية فاذا لقيتموهم فاقتلوهم فان في قتلهم اجرا لمن قتلهم عندالله يوم القيمة (ج ۱ ص ۳۴۲) هم شر الخلق والخليقة وشاربيده نحوالمشرق (ج ۱ ص ۳۴۳) داتولي علامي په لامذهبو کي دي.

صحيح مسلم او اجتهاد:

اذا احکم الحاكم فاجتهد ثم اصاب فله اجران، واذا احکم فاجتهد ثم اخطا فله اجر. [ج ۲ ص ۷۶]. دحضرت سليمان عليه السلام قياسي فيصله ددو بنخوپه مابين کي. (ج ۲ ص ۷۷) رسول الله ﷺ حج په قرض باندې قياس کړی وو. (ج ۱ ص ۴۶۲)

دو دلو دصحابه وو دخپل خپل اجتهاد مطابق در رسول الله صلى الله عليه وسلم مراد رافهمولی وو او عمل يې ورباندې کړی وو. رسول الله ﷺ ددواړو دلو تصويب کړی وو. (ج ۲ ص ۹۶)

رسول الله صلى الله عليه وسلم حضرت علي رضي الله عنه ته امر وکړ چې فلانی بنځي ته دورې ورکړه حضرت علي رضي الله عنه در رسول الله صلى الله عليه وسلم دمطلق حکم نه تفيد را وفهمولو او په مقيد يې عمل وکړو. (ج ۲ ص ۷۱)

امام مسلم دفقہ په تعريف کي احاديث ذکر کړيدي او دفقہ منل داد ادله اربعه وو منل دي، امام مسلم حديث ذکر کړيدی: قال الدين النصيحة، قال لمن؟ قال لله وليكتابه ولسوله ولائمة المسلمين وعامتهم.

امام نووي رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: وقد تناول ذلك على الائمة الذين هم علماء الدين وان من نصيحتهم قبول ما رووه وتقليدہم في الاحكام واحسان الظن بهم قاله الخطابي (نوي ج ۱ ص ۵۴).

دامام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ وِراندوينہ (بېش کويي)

دمسلم شريف په مختلفو احاديثو کې دخير القرون دطبقې ذکر دي اوددې افضليت بالترتيب ذکر شويدي. اوبه خير القرون کې تر ثريا ستوري پورې درجل فارس دعلمي پرواز ذکر دی. (ج ۲ ص ۳۱۲)

جامع الترمذي:

امام ترمذي دابواب الفتن لاندې داجماع دپرا حديث ذکر کړيدي، اود حضرت عمر رضي الله عنه په خطبه کې يې درسو الله صلى الله عليه وسلم الفاظ رانقل کړي چې:

عليكم بالجماعة واياكم والفرقة فان الشيطان مع الواحد، وهو من الاثنين ابعد، من اراد مجبوحة الجنة، فليلزم الجماعة. هذا حديث حسن صحيح غريب.

ان الله لا يجمع امتي اوقال امة محمد على الضلالة. ويدالله على الجماعة ومن شذ شذ في النار.

[ص ۳۱۵]

ترمذي او اجتهاد: اذا احكم الحاكم فاجتهد فاصاب فله اجران، واذا احكم فاطء فله

اجر واحد. بيايې د حضرت معاذ رضي الله عنه حديث ذکر کړيدي، چې ددې شخص معلومه شوه چې په مسايلو اجتهاديه وو کې مجتهد اجتهاد کوي، او نور ټول خلک دده په اجتهاد عمل کوي، چې دېته تقليد ويل کېږي، که کوم غير مجتهد دمجتهد په ځای په خپله رايه روان وي نو پده باندې دهدايت دروازی بندې وي.

واعجاب کل ذی رأيي برايه، فعليك بنفسك خاصة ودع امر العوام. (ص ۴۳۵) ای ان یجد کل احد فعل نفسه حسنا وان کان قبيحاً ولا يراجع العلماء فيما فعل بل يكون مفتي نفسه (سندھی)

قال القاري واعجاب کل ذی رأي برايه ای من غير نظر الى الكتاب والسنة واجماع الامة والقياس على اقوى الادلة وترك الاقتداء بنحو الائمة الاربعة، قاله (الطبي) انجاح الادلة ص ۲۹۹

په ابواب العلم کې حديث ذکر کوي: من یرد الله به خيرا یفقهه فی الدين (ص ۳۷۹) اوفقه جامعہ د ادله وو اربعه وو ده، او درب حامل فقه حديث يې راوړيدي، چې فهم دمحدث حجت ندی، بلکې فهم د فقيه حجت دی. (ص ۳۸۰) فقيه واحد اشد على الشيطان من الف عابد (ص ۳۸۴) خصلتان لا تجتمعان فی منافق حسن سميت ولا فقه فی الدين (ص ۳۸۴) د فقه مخالف یا شیطان وي، او یا منافق. د خير القرون فضائل يې ذکر کړيدي او ييا يې د اهل فارس په مدحه کې حديث راوړيدي چې: والذي نفسي بيده لو كان الايمان بالثرى لتناوله رجال من هؤلاء (ص ۴۷۶) وكذلك قال: الفقهاء هم اعلم بمعاني الحديث (باب غسل الميت ص ۳۷۵) فقهاء اشراف واولوالالباب (ص ۳۷۵).

ابوداود:

امام ابوداود د اجماع په دليل کې د درې اويا فرقو ولاحديث را وړيدي، او ناجي جماعت يې ذکر کړی دی چې: هي الجماعة من فارق الجماعة. الحديث (ج ۲ ص ۱۷۹) د اجتهاد لپاره (اذا احکم الحاکم) الحديث (ج ۲ ص ۷۰).

انما اقضى بينكم بالراءى فيما لم ينزل على فيه (ج ۲ ص ۷۱) العلم ثلاثة (ج ۲ ص ۹) (نضر الله عبدا سمع مقالتي) الحديث (ج ۲ ص ۷۸) لا يقض الا اميرا ومأمورا ومختالا (ج ۲ ص ۷۹). امير مجتهد دی - مأمور مقلد دی - او مختال غير مقلد دی.

نسائي:

د اجماع لپاره (من فارق الجماعة) الحديث (ج ۲ ص ۱۴۵) د اجتهاد لپاره د اذا احکم الحاکم الحديث (ج ۲ ص ۱۴۶). او د قياس لپاره حديث د قياس الحج على الدين (حديث او منشور) د حضرت عمر رضي الله عنه او د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه منشور [ج ۲ ص ۲۶۴]

قل هاتوا برهانكم ان كنتم صادقين. الآية

دلامذهبو وهابيانو خه دلمانخه او دمتعلقاتو دمانخه په

باره كې ۲۸۰ پوښتنې

الشيخ محمد بن عبد الوهاب رحمه الله

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نن سباهره فرقه په بله باندې سوالونه کوي، لکن اکثر سوالونه غلط وي، له دې وجهې د صغیر او د غلطو سوالونو پیژندل ضروري دي.

په مناظره کې دوه ډلې وي: **اول: مدعي**. **دوهم: سایل**.

مدعي: هغه چاته وائي چې د کوم شرعي حکم د ثابولو کوشش کوي.

سایل: هغه چاته وائي چې د مدعي د دعوي څخه انکار کوي.

او د سوال لپاره ډیرې طریقې دي لکه، منع، نقض، معارضه، او داسو سوالونه مدعي ته متوجه کیږي ترڅو چې مدعي نوي معلوم سوالونه ندي ممکن.

مثلا:

رسول الله ﷺ د نبوت دعوی کړی وه، نو د منکرینو لپاره د سوال حق وو، مگر د هغې سوال حق یې لرل چې د دعوي د نبوت سره تعلق لري، لیکن کفارو غلط سوالونه کول، ځکه چې د دوي سوالونو د دعوي د نبوت په ځای د دعوي د الوهیت سره تعلق لرلو، لکه چې ویل به یې په مونږ د اسمان څخه تیرې راوورو.

نو په دې ملکونو کې درې ډلې دي چې یو بل ته په کمین کې ناستې دي:

اوله: (وکتوري) اهل قران: دوي وائي چې مونږ یواځې او یواځې قران منو، نور نه حدیث مني او نه

اجماع مني او نه قیاس مني.

دوهمه: (وکتوري) اهل حدیث: دوي وائي چې مونږ صرف او صرف قران او حدیث منو، نور نه

اجماع مني او نه قیاس.

درېمه اهل السنه والجماعت: دوي قران، حديث، اجماع، او قياس څلورواړه مني، نو چې کله د اولي فرقې څخه سوال وشي چې په قران کې د خردغوښې خوړل حلال دي او که حرام؟ او په قران کې د لمانځه څومره شرايط او څومره ارکان دي؟

يو اڅي له قران کریم څخه جواب را کړي! (حديث، اجماع او قياس به په جواب کې نه پيش کوي!) نو دا سوال صحيح دی. ځکه چې ددوي د دعوي سره موافق دی او ددې ډلې فريضه داده چې په جواب کې صرف د قران کریم ايات پيش کړي او چې کله له دوهمې فرقې څخه سوال وشي چې په قران او حديث دواړو کې د لمانځه څومره فرضونه او څومره سنتونه دي؟ جواب صرف له قران کریم او حديث څخه را کړي!

نو دا سوال صحيح دی، ځکه چې ددوي د دعوي سره موافق دی او ددې ډلې فريضه داده چې په جواب کې د قران کریم ايات او يا د رسول الله ﷺ حديث صحيحه صريحه پيش کړي. او که ددې ډلې څخه دا سوال وشي چې مرنه په قران کې د لمانځه څومره فرضونه او سنتونه دي؟ نو دا سوال غلط دی، ځکه چې ددوي د دعوي سره مخالف دی او چې کله د دريمې فرقې څخه سوال وشي چې د لمانځه فرضونه، سنتونه او مستحبات په قران او په حديث او په اجماع او په قياس کې څومره دي؟ نو دا سوال صحيح دی، ځکه چې ددوي د دعوي سره موافق دی او ددوي د فريضه ده چې په جواب کې قران، يا حديث، يا اجماع او يا قياس پيش کړي.

او که ددې ډلې څخه سوال وشي چې صرف په قران کې د لمانځه څومره فريض، سنن او مستحبات دي؟ نو دا سوال غلط دی، ځکه چې ددوي د دعوي څخه مخالف دی. همدارنگه که د اهل سنت والجماعت څخه دا سوال وشي چې صرف په قران او په حديث کې د لمانځه څومره فريض، سنن، او واجبات دي نو دا سوال هم غلط دی، ځکه چې ددوي د دعوي څخه مخالف دی، ځکه چې ددوي دلايل صرف قران او حديث نه دي، بلکې ددوي دلايل څلور دي: قران، حديث، اجماع او قياس.

نو که يو پروپوزي (اهل قران) دا دعوي وکړي چې صرف قران کافي دی، نو دده څخه که سوال وشي چې د لمانځه فرضونه او سنتونه او واجبات صرف په قران کې وښايه! او هغه هم صرف د قران ايتونه په جواب کې

پيش کړل، نودده دعوه صحيح ثابته شوه او که صرف د قران څخه يې ثابت نه کړی شو، نو بيا دده دعوه غلطه او دروغ ده.

او که يو لامل مذهب (و که ټوري اهل حديث) دادعوی وکړي چې صرف قران او حديث کافي دی، نودده څخه که سوال وشي چې دلما څه فرضونه او سنتونه او واجبات صرف په قران او په حديث کې وښايه او دده هم په جواب کې هره جزئي مسئله په قران او په حديث کې صراحتاً ثابته کړه، نودده دعوه صحيح ثابته شوه او که صرف د قران او د حديث څخه يې ثابت نه کړی شو، نو بيا دده دعوه غلطه او دروغ ده.

فلهذا: مونږ به دلما څه په باره کې يو څو سوالونه وليکو چې: په هر مسلمان باندې د ورځې پنځه وخته فرض دی. اهل سنت والجماعت ته درخواست دی چې: که دکوم اهل قران (پرويزي) سره مخ شي، نو دا راروان سوالونه دې په داسې طريقه باندې ترينه وکړي چې جواب صرف په قراني اياتونو ورکړي، ان شاء الله تعالی دده دعوه به دروغ ثابته شي او هيڅکله به ددې سوالونو جواب د قران کریم څخه درنکړی شي.

او که دکوم لامل مذهب جعلي اهل حديث سره مخ شي، نو داسو سوالونه دې په داسې طريقه ترينه وکړي چې هغه په جواب کې ورته يا قراني ايت او يا حديث صحيحه صريحه غير معارضه پيش کړي، ان شاء الله تاسو به وگورئ چې څنگه صم بکم عمی او لا جوابه پاتې کيږي؟ او دده د عمل بالحدیث دعوی به داسې باطليږي لکه څرنگه چې د پرويزيانو دعوی د عمل بالقران باطله ده. د يو امتي قول هم ورسره مه منئ! ځکه چې د امتي خبره نه قران دی او نه حديث. بلکې تقليد دی او تقليد ته دوي شرک وايي.

له دې څخه وروسته دې راميدان ته شي چې مونږ ورته دلما څه هره مسئله په قران، يا حديث، يا اجماع او يا قياس باندې ثابته کړو. دلما څه څخه مخکې چې کوم کارونه ضروري دي، هغې ته مجتهدين امامان د لمانځه شرائط وايي. د فقهي څخه معلومېږي چې تعداد د شرائطو په اجماع د امت باندې ثابت دی. رسول الله ﷺ فرمائي چې په قيامت کې به د فرايضو حساب کيږي او که په دې کې کوم کمی شوی وي نو په نوافلوه پوره کيږي، نو د فرايضو، واجباتو، سننو او مستحباتو پيژندل ضروري دي.

سوالات

- (۱) سوال: په قران او په حديث كې د لمانځه څومره شرطونه ذكر شوي دي؟ او كوم كوم دي؟ او همدارنگې د شرط جامع او مانع تعريف په قران يا په حديث كې وښايئ!
- (۲) سوال: په قران او په حديث كې د لمانځه څومره اركان ذكر شوي دي او كوم كوم دي؟ او د ركن جامع او مانع تعريف په قران او يا په حديث كې وښايئ!
- (۳) سوال: په لمانځه كې واجبات څومره دي؟ او د واجب جامع او مانع تعريف په قران او يا په حديث كې وښايئ!
- (۴) سوال: په لمانځه كې څومره شيان سنت دي؟ او كوم كوم دي؟ همدارنگې په قران يا په حديث كې د سنتو جامع او مانع تعريف څه دی؟
- (۵) سوال: په لمانځه كې څومره مستحبات دي؟ او كوم كوم دي؟ او همدارنگې د مستحبو جامع او مانع تعريف په قران او يا په حديث كې وښايئ!
- (۶) سوال: ستاسو په لمانځه كې څومره مباحات دي؟ او كوم كوم دي؟ او همدارنگې د مباح جامع او مانع تعريف په قران او يا په حديث كې وښايئ!
- (۷) سوال: ستاسو په لمانځه كې څومره مكروهات دي؟ او كوم كوم دي؟ او د مكروه جامع او مانع تعريف څه دی؟ هر جواب په قران او يا په حديث صحيحه، صريحه باندې راكړئ.
- (۸) سوال: په قران او په حديث كې د مفسداتو د لمانځه تعداد څومره دی؟ او كوم كوم دی؟ او د فاسد تعريف څه دی؟ په جواب كې ايت او يا حديث پيش كړئ!

(۹) سوال: دسهار لمونځ څو رکعتہ دی؟ څو رکعتہ فرض او څو رکعتہ سنت دی؟ په جواب کې صریح ایت یا صریح حدیث پیش کړئ، چې رسول الله ﷺ صراحة ویلي وي چې دومره رکعتہ لمونځ دی او دومره په کې فرض او سنت دی د (فرض او سنت) لفظ صراحة وښائی.

(۱۰) سوال: دمازیگر څو رکعتہ دي؟ فرض دي که سنت؟ په قران یا په حدیث کې د فرض یا سنت لفظ دمازیگر د لمانځه سره وښائی؟

(۱۱) سوال: دماښام څو رکعتہ دي؟ څو فرض دي او څو سنت دي؟ صراحة یې په حدیث کې وښائی؟ چې رسول الله ﷺ فرمایلي وي چې دومره رکعتہ دي او دغه رکعتونه پکې فرض دي او دغه پکې سنت دي.

(۱۲) سوال: ستاسو په نیز د ماخوستن لمونځ څو رکعتہ دی، د فرض، سنت او نفل تفصیل یې صراحة په آیت او یا په حدیث کې وښائی.

(۱۳) سوال: رسول الله ﷺ د فرض او د نفل او د سنتو او د واجبو نیت په زړه کې کړی دی او که نه؟ که یې وي څرنگه یې کړی دی؟ تفصیل یې وښائی.

(۱۴) سوال: انحضرت ﷺ په زړه کې دسهار، دمازیگر، دماښام، او د ماخوستن، د فرضو نیت څنگه کړی دی؟

(۱۵) سوال: یواځې لمونځ کونکې به دمازیگر په لمانځه کې په زړه کې د کوم کوم شي نیت کوي؟ جواب دايت او يا د حدیث صحیح غیر معارض څخه پیش کړئ.

(۱۶) سوال: مقتدي چې دمازیگر لمونځ په جماعت باندې ادا کوي هغه ته رسول الله ﷺ په حدیث کې درکعتونو، فرض وقت، قبلې و غیره کوم کومو شیانو د نیت امر کړی دی؟ صحیح حدیث وښائی!

(۱۷) سوال: په زړه کې به نیت کله کوی؟ د تکبیر تحریمه څخه مخکې او که وروسته؟ او ترکومه پورې به دانیت باقي وي؟ ترسلامه پورې او که ترکومه پورې؟ د صحیح حدیث څخه جواب راکړئ.

(۱۸) سوال: تکبیر تحریمه فرض دی؟ که واجب دی؟ او که سنت دی او که مستحب دی؟ تکبیر تحریمه که قصد اُپاتې شو څه حکم یې دی؟ او که سهوا پاتې شوه څه حکم یې دی؟ حکم یې مراخذه په ایت یا په حدیث کې وښائي.

(۱۹) سوال: تکبیر تحریمه دامام لپاره په اوچت او ازسنت ده او دمقتدي لپاره په پټه سنت ده دا حکم په حدیث کې وښائي؟

(۲۰) سوال: یواځې لمونځ کونکي ته تکبیر تحریمه جهرا سنت ده او که سرا؟ رسول الله ﷺ په دې باره کې څه فرمایلي دي؟ د تکبیر سره د جهرا ویا د سر لفظ در رسول الله ﷺ څخه ثابت کړئ.

(۲۱) سوال: د تکبیر تحریمه سره رفع الیدین ته رسول الله ﷺ فرض ویلي دي او که سنت؟

(۲۲) سوال: که چا د تکبیر تحریمه سره رفع الیدین ونه کړل لمونځ یې باطل دی او که مکروه؟ رسول الله ﷺ څه فیصله کړی ده؟ در رسول الله ﷺ صریحي فیصله وښائي چې یایې ورته باطل ویلي وي او یا مکروه

(۲۳) سوال: د تکبیر تحریمه څخه وروسته تا سولا سونه په سینه باندې ږدئ نو دا فرض دي، او که سنت دي او که واجب؟ رسول الله ﷺ څه فیصله کړی ده؟ صحیح صریح حدیث وښائي، چې د فرض یادست یاد واجب لفظ د سینې سره یوځای په کې وي.

(۲۴) سوال: کوم سړی چې د نامه څخه لاندې لاسونه کیږدي، دهغه لمونځ باطل دی او که مکروه؟ صریح حدیث وښائي چې رسول الله ﷺ د باطل یا مکروه لفظ ذکر کړی وي، ستاسو اجتهادي فیصلې ته اعتبار نشته ځکه چې په تاسو کې مجتهد نشته او نه اجتهاد منی!

(۲۵) سوال: دلاسو نوډتړلو څخه وروسته دثناء ويل، ستاسو په نيز فرض دي؟ او که واجب دي؟

او که سنت دي؟ صريح حديث پيش کړئ!

(۲۶) سوال: دامام لپاره ثناء جهر اسنت ده او که سرا؟ صحيح صريح مرفوع حديث پيش کړئ.

(۲۷) سوال: په کوم صحيح، صريح، غير معارض حديث کې دا حکم شته چې مقتديان دى ثناء

سرا وايي؟

(۲۸) سوال: په يو حديث کريمه کې دي چې: در رسول الله ﷺ يو مقتدي صحابي داستفتاح دعاء په

اوچت اواز لوستله، رسول الله ﷺ ورته خوشخبري ورکړه، چې دولسو فرشتو ستادعا پورته کوله، غير

مقلد مقتدي په دې حديث ولې عمل نه کوي؟ او ثناء ولې په اوچت اواز سره نه وائي؟ په [نسائي مترجم

/ص ۳۵۶ ج ۱/ ص ۳۰۰ او په مسلم اردو/ج ۲/ص ۳] کې د جهر ذکر دى.

(۲۹) سوال: در رسول الله ﷺ څخه دثناء په باره کې دولس صيغې ثابتې دي، نور رسول الله ﷺ

دټولو صيغو دلو ستلو او يا دلو حکم کړى دى او که نه ديوى خاصې ثناء تعين خپله رسول الله ﷺ کړى دى؟

يعنې رسول الله ﷺ په کوم ځاى کې فرمايلي دي چې دافلانکې ثناء لولئ او باقى يوولس مه لولئ؟

(۳۰) سوال: ددې دولسو ثناگانو لپاره درې طريقې دي، يو دا چې يوه هم ونه لولئ، دوهم دا چې

دولس واړه ولولئ، دريم دا چې يواځې يوه پکې ولولئ او يوولس پرېږدئ، په حديث کې کومې طريقې ته

بهره ويلی شوى ده؟ دامتې فيصله به نه پيش کوى چې فلان عالم په فلان کتاب کې يوې ته قوي ويلي

دي او نور ته يې ضعيف ويلي دي او يا فلان عالم ويلي دي چې په ټولو عمل روادى، ځکه امتي چې

دافصله کوي نو خامخا مجتهد به وي او دمجتهد خبره منل خو تقليد دى او تقليد خوستاسو په نزد شرک

دى، نو صرف در رسول الله ﷺ فيصله پيش کړئ.

دلامذهبو شخه (۲۸۰) پوښتنې

(۳۱) سوال: در رسول الله ﷺ شخه خو د ولس واړه ذکر ونه ثابت دي، لکن د امر صیغه صرف د (سبحنک اللهم الخ) په باره کې راغلي ده، نو د نورو په باره کې صیغه د امر په کوم ځای کې راغلي ده؟

(۳۲) سوال: ایا در رسول الله ﷺ شخه وروسته خلفا وورضی الله عنهم د (سبحنک اللهم) شخه بغیر په بلې کومې ثنا باندې مواظبت کړی دی؟ په جواب کې صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړئ!

(۳۳) سوال: که کوم سړی ثنا ونه لوستله لمونځ یې صحیح دی او که باطل دی او که مکروه؟ رسول الله ﷺ په څه شي باندې تصریح کړی ده؟ او همدارنگه که په قصد چاپړېښودله څه حکم یې دی؟ او که په سهو ترینه پاتې شوه څه حکم یې دی؟

(۳۴) سوال: که کوم سړی د ثناء په ځای التحیات الخ ولولي نو لمونځ به دوباره کوي؟ او که سجده سهو به کوي؟ رسول الله ﷺ څه فیصله کړې ده؟

(۳۵) سوال: په کوم صحیح، صریح، غیر معارض حدیث کې صراحه راغلي دي چې رسول الله ﷺ د ثناء پسې متصلاً (اعوذ بالله من الشیطن الرجیم) لوستلې ده؟

(۳۶) سوال: اعاوذ بالله لوستل په لمانځه کې فرض دي، که واجب دي او که سنت دي؟ رسول الله ﷺ په څه شي تصریح کړی ده؟

(۳۷) سوال: رسول الله ﷺ صحابه وورضی الله عنهم ته اعاوذ بالله د لمانځه شخه مخکې ورځودلې ده او که د لمانځه په مینځ کې یې در رسول الله ﷺ شخه اوریدلې وه؟

(۳۸) سوال: اعاوذ بالله الخ په لمانځه کې جهراً سنت ده او که سرّاً؟ صریح حدیث پیش کړئ!

(۳۹) سوال: ایا رسول الله ﷺ په دوهم، په دریم او په څلورم رکعت کې د اعاوذ بالله د لوستلو شخه نښه کړې ده؟ د (اذا قرأت القرآن فاستعذ بالله) شخه څه شی ثابتیږي؟

(۴۰) سوال : عبد الله بن زبير رضي الله عنه په جماعت باندې لمونځ ورکولو او جهرايې اعدو ذبالله ولوستله، د عبد الله بن زبير رضي الله عنه او دده دمقتديانو د المونځ صحيح دى او که مکروه؟ په حديثو کې صراحة څرنگه فيصله شوې ده؟

(۴۱) سوال : بعضې غير مقلدين د جماعت په وخت کې ليدل کيږي چې ددوي امام بسم الله الرحمن الرحيم په اوچت او از (جهرا) لولي او مقتديان يې په پټه (سرا) لولي، نو ايا په کوم صحيح حديث کې دافرق موجود دى، چې دامام لپاره بسم الله الرحمن الرحيم جهرا سنت ده او دمقتدي لپاره سرا سنت ده؟

(۴۲) سوال : رسول الله ﷺ او خلفاء راشدين په جهري بسم الله مواظبت کړې دى او که په سري بسم الله؟

(۴۳) سوال : عبد الله بن عباس رضي الله عنه بسم الله بالجهر ته د ځنگليانو فعل ويلی دى (مصنف ابن ابى شيبه، ج ۱ ص ۴۱۱) نو دده دافصله صحيح ده او که غلطه؟ په جواب کې ايت يا حديث پيش کړئ!

(۴۴) سوال : حافظ زيلعي رحمه الله په نصب الرايه او علامه ابن تيميه رحمه الله په فتاوى کې فرمايي چې: کله چې امام دارقطني د بسم الله بالجهر روايات را جمع کړل او يوه رساله يې وليکله نو بعضې مالکيه ورته راغلل او قسم يې ورته ورکړو چې په دې کې صحيح احاديث شته او که نه؟ نو امام دارقطني رحمه الله اعتراف وکړو چې: (كل ما روي عن النبي ﷺ في الجهر بالتسمية فليس بصحيح). [ج ۱ ص ۳۵۸، و ص ۳۵۹].

يعنې د جهرد بسم الله ټول احاديث ضعيفه دي، نو دامام دارقطني رحمه الله، امام ابن تيميه رحمه الله او د حافظ زيلعي رحمه الله دافصله صحيح ده او که غلطه؟ په صحيح حديث جواب را کړئ!

(۴۵) سوال : په بخاري او په مسلم شريف کې د جهرد بسم الله يو روايت هم نشته، نو که د جهري باره کې صحيح حديث وي، امام بخاري رحمه الله او امام مسلم رحمه الله ولې نه ذکر کاوه؟ حالانکه امام بخاري رحمه الله په احنافو باندې په اعتراض کولو کې ډيره دلچسپي لري.

دلامذهبوڅخه (۲۸۰) پوښتني

(۴۶) سوال : په لمانځه کې قيام فرض دى ځكه چې الله ﷻ امر كړى دى چې (قوموا لله قانتين)

همدارنگې ركوع او سجده فرض ده، ځكه چې الله ﷻ امر كړى دى چې (واركعوا واسجدوا....) نو چې سورة فاتحې ته تاسو فرض وايي، نو الله ﷻ په كوم ځاى كې د سورة فاتحې د لوستلو امر كړى دى ؟

(۴۷) سوال : د قران كريم په كوم ايت كې راغلي دي چې دامام پسې د سورة فاتحې لوستل فرض دي او د باقي يوسلو ديارلسو سورتونو لوستل منع او حرام دي ؟ .

(۴۸) سوال : د بخاري او د مسلم په كوم حديث كې صراحه راغلي دي، چې دامام پسې د سورة فاتحې لوستل فرض دي او د باقي قران لوستل منع او حرام دي او كوم مقتدي چې سورة فاتحه ونه لولي لمونځ يې باطل او حرام دى ؟

(۴۹) سوال : رسول الله ﷺ چې دخپلې مباركې زندگۍ اخري لمونځ په جماعت باندې كولو او د نبى كريم صلى الله عليه وسلم څخه مخكې ابوبكر رضى الله عنه امامتي كوله او سورة فاتحې يې مخكې لوستلې وه، نو ايا رسول الله ﷺ دو باره سورة فاتحه لوستلې وه او كه نه ؟

(۵۰) سوال : الله ﷻ فرمائي : وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا، الايه، او كله چې ولوستلى شي قران نو غوږ كيږدئ تاسې هغه ته او چپ او سى تاسې، لپاره ددې چې رحم در باندې وشي، ددې تشرېح صحابه ووداسې كړې ده .

حاصله : چې دا ايت د لمانځه په باره كې نازل شوى دى او دامام او د مقتدي وظيفه يې جدا كړې ده پداسې طريقه چې : په دى ايت كې دامام وظيفه . (قرات كول دي) او د مقتدي وظيفه : (چپ ودرېدل دي)

يعنې مقتدي به دامام پسې الحمد لله او بل سورة نه لولي دا تشرېح لاندې صحابه وو او تابعينو (رضوان الله تعالى عليهم) كړې ده :

- (۱) عبدالله بن مسعود ؓ: (تفسير ابن جرير، ج ۹ ص ۱۰۳).
- (۲) عبدالله بن عباس ؓ: (تفسير ابن كثير، ج ۲ ص ۲۸) (تفسير ابن جرير، ج ۹ ص ۱۰۳). (تفسير روح المعاني، ج ۹ ص ۱۵۰) (كتاب القرات ص ۸۸)
- (۳) حضرت مقداد بن اسود ؓ: (تفسير مظهری، ج ۳ ص ۵۰۷)
- (۴) امام مجاهد رحمه الله: (تفسير ابن جرير، ج ۹ ص ۱۰۳) (تفسير ابن كثير، ج ۲ ص ۲۸۱) (كتاب القرائت، ص ۱۰)
- (۵) حضرت سعيد بن المسيب رحمه الله: (تفسير ابن جرير، ج ۹ ص ۱۰۳) (كتاب القرائت، ص ۱۹)
- (۶) حضرت سعيد بن جبیر ؓ: (تفسير ابن جرير، ج ۹ ص ۱۰۳) (تفسير ابن كثير، ج ۲ ص ۲۸۱) (كتاب القرائت، ص ۹۱)
- (۷) حضرت حسن بصري رحمه الله:
- (۹، ۸) حضرت عبيد بن عمير او حضرت عطاء بن ابی رباح رحمهم الله: (تفسير ابن جرير، ج ۹ ص ۱۰۳)
- (۱۰- ۱۶) حضرت ضحاک، ابراهيم نخعی قتادة، شعبي، سدي، عبدالرحمن بن زيد بن اسلم رحمهم الله تعالى. (تفسير ابن كثير، ج ۲ ص ۲۸۱)
- (۱۷) حضرت امام احمد بن حنبل رحمه الله: (مغنی ابن قدامه ص ۶۰۵ ج ۱) و (فتاوی ابن تیمیہ، ج ۲ ص ۱۲۸)
- (۱۸) جمهور صحابه تابعین اوتبع تابعین رضی الله عنهم: (فتاوی کبری لابن تیمیہ، ج ۲ ص ۱۶۸).

دلامذهبو خنخه (۲۸۰) پوښتنې

(۱۹) اوهمداختاره ده دصاحب د(۱ تفسیرکشاف (ج ۱ ص ۲۳) (۲ تفسیرمظهری (ج ۳ ص ۵۰۷) (۳ تفسیر بیضاوی (ص ۳۰۸/۴ تفسیرروح المعانی / ج ۹ ص ۱۵۱/ ۵ معالم التنزیل / ۶/۲۷۲ مغنی النبی نداه، ج ۱ ص ۷/۶۰۵ ابوالسعود/ ج ۴ ص ۵۰۳/ ۸/ فتاوی الکبری لابن تیمیه/ ج ۲ ص ۱۶۸) وغیره ده.

نوددې ایت لپاره دا ددومره صحابه وواو تابعینو او تبع تابعینو او مفسرینو دا تشریح صحیح ده او که غلطه ده؟ په جواب کې صحیح حدیث پیش کړئ.

(۵۱) سوال : په کوم صحیح حدیث کې راغلي دي چې مذکور ایت کریمه د کافرانو په باره کې نازل شوی دی مسلمان دی ورباندې عمل نکوي؟

(۵۲) سوال : غیر مقلدین وائي چې دا ایت کریمه د خطبې په باره کې نازل شوی دی. حالانکې دا ایت کریمه مکي دی، نو په کوم صحیح حدیث کې راغلي دي چې په مکه کې ددې ایت دنزول په وخت کې د جمعې دلما نڅه خطبه لوستل کیده؟

(۵۳) سوال : کوم مقتدي چې دامام سره په رکوع کې شریک شي هغه نه خپله فاتحه لوستلي وي او نه یې دامام څخه اوریدلي وي، نو ایا رسول الله ﷺ ده ته ددې رکعت دراکړلو حکم کړی دی؟

(۵۴) سوال : مقتدي چې دامام سره په رکوع کې شریک شي نو ستاسو په نیزخو دده څخه فرض پاتې شو (قرائت خلف الامام) نور رسول الله ﷺ خپله ددې مقتدي په باره کې څه فیصله کړی ده؟

(۵۵) سوال : رسول الله ﷺ په یو ځای کې فرمائي چې د الحمد لله څخه بغیر لمونځ نه کیږي (لا صلوة الا بفتح الکتاب) په بل ځای کې فرمائي چې د خطبې څخه بغیر د جمعې لمونځ نه کیږي (لا جمعة الا بخطبة). نو په دویم حدیث کې خو ټول امت ستاسو په شمول دا وائي چې هر سړی دی ځانته ځانته خطبه نه لولي، بلکې د خطیب خطبه د ټولو مقتدیانو لپاره کافي ده برابره خبره ده چې هغه د خطیب اواز وري او که نه یې وري، او برابره خبره ده چې د خطبې د لوستلو په وخت کې موجود وي او که د خطبې

د ختمیدلو خنجه وروسته راغلی وي، نو خطیب چې خطبه ولوستله، د ټولو مقتديانو له طرفه ادا شوه، مقتديان د یې ځانته ځانته نه لولي، نو په اول حدیث کې هم همداحکم دی چې هر سړی دی ځانته ځانته الحمد لله نه وائي، بلکې دامام الحمد لله د ټولو مقتديانو لپاره کافي ده، برابره خبره ده چې هغه دامام اواز اوري او که نه یې اوري، دا الحمد لله دلو ستلو په وخت کې موجود وي او که وروسته راغلي وي او په رکوع کې شریک شوي وي.

نو سوال دادی: چې په اول حدیث کې تاسو دامام فاتحه د مقتديانو لپاره کافي نه گڼئ! او په دوهم حدیث کې دامام خطبه د مقتديانو لپاره کافي گڼئ! حالانکې عربی الفاظ د ذواړو حدیثونو یو شې دي؟ نو دا فرق رسول الله ﷺ په کوم ځای کې کړی دی؟ صحیح حدیث پیش کړئ؟ چې رسول الله ﷺ فرمایلي وي چې د (لا خطبة) او د (لا صلوة) په منځ کې یې فرق کړی وي؟

(۵۶) سوال: په یوشپه او ورځ کې اولس (۱۷) رکعت له مونځ فرض دی، غیر مقلدین په شپږو رکعتونو کې دامام پسې په اوچت اواز باندې امین وائي او په یو لسو رکعتونو کې دامام پسې په پټه امین وائي، نویو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث داسې پیش کړئ چې رسول الله ﷺ په شپږو رکعتونو کې دامام پسې جهرأ امین ته سنت ویلي وي او په یو لسو رکعتونو کې یې دامام پسې سرأ امین ته سنت ویلي وي.

(۵۷) سوال: یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړئ، چې په پوره دروشت کاله دوره د نبوت کې رسول الله ﷺ کوم صحابي صرف یوه ورځ د رسول الله ﷺ پسې په شپږو رکعتونو کې جهرأ (په اوچت اواز) امین ویلی وي او په یو لسو رکعتونو کې یې سرأ (په پټه) امین ویلی وي، یعنې د ټولو اولسو رکعتونو حکم حدیث کې وښائی؟

(۵۸) سوال: یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړئ چې په هغې کې صراحه راغلی وي: چې په پوره دیرش کاله دوره د خلافت راشده کې په زرگونو صحابه وو کې صرف یو صحابي صرف یوه ورځ په

شپږور کعتونو کې جهراً امین ویلی وي او په یوولسو رکعتونو کې یې سرّاً امین ویلی وي. یعنې یواځې شپږور کعتونو حال مه بیانوي، بلکې دیولسو نورو رکعتونو حکم هم صراحه په حدیث کې وښائي.

(۵۹) سوال: صرف یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړی چې رسول الله ﷺ فرمایلي وي، چې دامام لپاره همیشه په شپږور کعتونو کې امین جهراً سنت دی او په یوولسو رکعتونو کې سرّاً سنت دی؟

(۶۰) سوال: یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړی چې کوم خلیفه راشد دخپل امامت په دوران کې صرف یوه ورځ په شپږور کعتونو کې امین جهراً ویلی وي او په یوولسو رکعتونو کې یې سرّاً ویلی وي؟

(۶۱) سوال: یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړی چې کله چې اهلحدیث مقتدي زانت خلف الامام کوي، او په جماعت کې په داسې حال کې شریک شي، چې امام ولا الضالین ته بیدلی وي نو ایادې مقتدي لپاره دوه ځلې امین ویل سنت دي؟ یعنې یو ځلې دامام سره په اوچت راز دخپلې فاتحې څخه مخکې او دوه ځلې خفیه دخپلې فاتحې په اخر کې؟ او که صرف دامام سره خپلې فاتحې څخه مخکې؟ او که صرف دخپلې فاتحې په اخر کې؟

(۶۲) سوال: یو صریح حدیث پیش کړی چې دمقتدي څخه چې کوم رکعتونه تیر شوي وي دامام دسلام څخه وروسته یې کوي دهغه لپاره امین خفیه سنت دی.

(۶۳) سوال: دغیر مقلدینو مشهور مناظر مستري نور حسین په خپله رساله. (امین بالجهر) ص ۱۸ کې لیکي چې عبد الله بن عمر رضی الله عنهما همیشه امین بالجهر کولو او نور ته به یې هم په امین بالجهر باندې امر کولو. (او حواله یې په بخاری ورکړې ده (جلد اول ص ۱۰۸) حالانکې دا باطل او دروغ دي، دبخاري په دې روایت کې دجهر لفظ بالکل نشته، نو دغیر مقلدینو څخه پوښتنه کوو چې تاسو څو ځلې هرې خبرې ته دقران او حدیث خبره وائي نور رسول الله ﷺ (معاذ الله) په کوم ځای کې په دومره دروغو او تحریفونو باندې امر کړی دی؟

(۶۴) سوال: صحابه وو او تابعین نورضوان الله عنهم چې کله داملکونه فتحه کړل اودى خلکو ته یې لمونځ وروښودلو، نو امین بالجهر یې وږښودلى و او که امین بالخفیه یې وږښودلى وو؟

(۶۵) سوال: په هندوستان باندې دانگریزانو د تسلط څخه مخکې په دې ملکونو کې دولس سوه کاله مسلمانانو لمونځ کولو نو کوم یو پکې امین بالجهر ویلى دي؟

(۶۶) سوال: د غیر مقلدینو (وهايانو) مشهور مؤرخ امام خان نوشهروي لیکلي دي چې (مولنا شافرخاله ابادي اول ځلې ده هلې په جامع مسجد کې امین بالجهر وويلو او د تقلید بکارت یې مان کړو) (نقوش ابوالوفا ص ۳۴) اود ادا انگریزانو د دوره وه، نو ستاسو امین دده په تقلید کې امین بالجهر شو او که امین بالشر؟

دوهم امین بالجهر دانگریزانو یو ملازم حافظ محمد یوسف پنشنز (انگریزي ملازم) وويلو (نقوش ابوالوفا ص ۴۲: اودده څخه وروسته پدې مسئله کې جگړې شروع شوې، نو ایا دا امین بالجهر دی او که امین بالشر؟ اودغه دامین بالشر لوستونکی ملازم بیاد قادیانیت په حال کې مړ شو. (اشاعت السنه ص ۱۱۴، ج ۲۱)

دامین بالجهر په مسئله کې اوله چیلنج بازي او اشتها ربازي مولوی محمد حسین بتهالوي شروع کړه، محمد حسین بتهالوي د مرزا غلام احمد قادیاني سره ډیر امداد کړی و او د هغه څخه یې ډیر دعا اخستې وه. (اخبار اهل حدیث امرتسر ص ۹ کالم ۱ یو دیر شم جنوري، ۱۹۰۸)

بیا نور د فتنې بازار پکې مولوي ثناء الله گرم کړو، هغه مولوي ثناء الله چې په خپله فتاوی کې یې لیکلي دي چې (زما مذهب او عمل دادی چې د هر کلمه گوي پسې لمونځ جایز دی، شیعه وي او که قادیاني) (کافر). (اخبار اهل حدیث ص ۶ - ۱۹۱۵) ۱۲ اپریل

دلامذهبو خنځه (۲۸۰) پوښتنې

دغه څخه وروسته ورباندې عبداللہ روپړي زور نه ووهل، هغه عبداللہ روپړي چې دده په باره کې میاشرف الدین (وهابي) لیکي چې (هغه لاعلم، حاسد، خود غرضه، کافر، کړ اود صراط مستقیم څخه منحرف وو)

(۶۷) سوال: همدغه مشهور غیر مقلد مناظر عبداللہ روپړي کتاب لیکلی دی، په نامه ده (الحدیث

ع یتازی مسائل)

ددې کتاب په شپږ او یا یوه صفحه کې یې لیکلي دي چې د ابو هريرة ؓ څخه روایت دی چې کله رسول الله ﷺ (غیر المغضوب علیهم ولا الضالین) ولوستلو، نو ورپسې یې امین وویلوتردې چې دا ول صفحاه و وواریدلو (رواه ابو داود و ابن ماجه). او ابن ماجه ویلي دي چې رسول الله ﷺ چې کله سره فاتحه ختمه کړه نو امین یې وویلوتردې چې مخکې صف واوریدلو یا په مسجد کې کړنگار جوړ ش، صاحب د نیل الاوطار لیکلي دي چې دا حدیث دارقطني هم روایت کړی دی او اسناد ته یې صحیح ویلي دي، او حاکم هم روایت کړی دی، او د بخاري او د مسلم په شرط یې ورته صحیح ویلي دي او بیهيقي هم روایت کړی دی او حسن یې ورته ویلي دي.

د شوکاني او د عبداللہ روپړي فريونه

(۱) د ابن ماجه په دې حدیث کې دا الفاظ هم شته چې (فترک الناس التامین) یعنې ټولو خلکو صحابه و او تابعینو امین پریښودلو، دا لفظ نه راغلی، نو دا کتمان سبیل الیهود دی او که نه؟

(۲) د دې حدیث یو روای بشیر بن رافع نهایت ضعیف دی (میزان الاعتدال، ج ۱ ص ۱۴۷) دده ضعف نه بیانوي، نو دا کتمان سبیل الیهود دی او که نه؟

(۳) د دې حدیث یو روای (ابن عم ابی هريرة ؓ) مجهول دی دوي دا خبره پټوي، نو دا کتمان سبیل الیهود دی او که نه؟

(۴) په دارقطني کې د مسجد د کړنگه اړ حدیث بالکل نه شته، نو سند ته به یې څرنگه صحیح ویلي وي؟

(۵) په مستدرک حاکم کې هم نشته، نو څرنگه به یې دا ویلي وي چې دادبخاري اود مسلم په شرط

صحيح دی؟

(۶) په بهیقي کې هم دا حدیث نشته، نو په یو حدیث کې درې دروغ اودرې دو هکې قران دی او که حدیث؟

(۶۸) سوال : غیر مقلدین دامین بالجهر لپاره دا بوداود خنجه یو روایت د وائل بن حجر رضی الله عنه پیش

کوي، په دې روایت کې سره ددې چې ضعیف دی، ځکه چې یو روای یې سفیان د غیر مقلدینو په نیزمدلس دی، بل علاء بن صالح شیعہ دی، بل محمد بن کثیر ضعیف دی، اوددې خنجه وروسته خپله وائل بن حجر رضی الله عنه وضاحت کوي چې دا امین یې په ټول عمر کې درې ځلې وویل، مجمع الزوائد، ج ۱ ص ۸۷ او ځکه چې (ما اراه الا یعلمنا) یعنې دا درې ځله امین صرف دلمانځه د بنودلو لپاره وو، لکه د ماشومانو د تعلیم لپاره چې استاذ په جهر لمونځ کوي. (التعلیق الحسن، ج ۱ ص ۹۲) کتاب الکنی والاسماء ص ۱۹۶ ج ۱ نو د وائل بن حجر رضی الله عنه دا فیصله صحیح ده او که غلطه ده؟ په جواب کې صحیح حدیث پیش کړئ.

(۶۹) سوال : غیر مقلدین بل دلیل دامین بالجهر لپاره دام الحصین رضی الله عنهما حدیث پیش

کوي. حالانکې ددې حدیث په سند کې نضر بن شميل متعصب دی، هارون الاغورغالي شیعہ دی، اسماعیل بن مسلم ضعیف دی، ابن ام الحصین مجهول دی (تهذیب التهذیب، ج ۱ ص ۲۲۲) نو غیر مقلدین ددې حدیث صحت د قران اود حدیث خنجه څرنگه ثابتوي؟

(۷۰) سوال : رسول الله ﷺ چې دخپلې مبارکې زندگۍ اخري لمونځ ته اول حضرت ابو بکر صدیق

رضی الله عنه مخکې کړو په هغې کې یې امین جهرأ ویلی وو او که سرأ؟.

(۷۱) سوال : که امام دظهور او یاد عصر په لمانځه کې فاتحه او سورت په اوچت او ازولو ستلو،

لمونځ یې فاسد دی او که مکروه؟.

(۷۲) سوال: که امام دمغرب، دعشاء، اود فجر په لمونځونو کې فاتحه اوسوره سرأ ولوستلو لمونځ يې فاسددی او که مکروه؟

(۷۳) سوال: که یو سړي اول سورت او بیا فاتحه ولوستلی نو سجده سهوه پرې واچيږي او که نه؟

(۷۴) سوال: دسوره فاتحې څخه وروسته دسورت لوستل فرض دي او که واجب دي او که سنت؟ صراحت يې په حديث کې وښائي.

(۷۵) سوال: دقرائت تعريف په قرآن او په حديث کې څرنگه شوی دی؟ او همدارنگې د جهر او د سر تعريف څرنگه شوی دی؟

(۷۶) سوال: په خلافت راشده، خلافت أموي، خلاف عباسي، خلافت خوارزمي، خلافت سلجوقي او په خلافت ترکي کې په مسجد نبوي کې امين بالجهر لوستل کيده او که امين بالسر؟

(۷۷) سوال: دسهار په سنتونو کې قرائت جهرأ سنت دی او که سرأ؟ صحيح صريح حديث پيش کړئ!

(۷۸) سوال: دسهار فرض چې يواځې کوی نو قرائت جهرأ سنت دی او که سرأ؟ صحيح حکم در رسول الله ﷺ پيش کړئ.

(۷۹) سوال: در رسول الله ﷺ څخه په بعضې وختونو کې د بعضې خاصو سورتونو لوستل ثابت دي، نو ياد دغې سورتونو لوستل سنت دي او که ندي؟ او که چا ددې سورتونو څخه علاوه بل سوره ولوستلو لمونځ يې خلاف سنت دی او که نه دی؟ په جواب کې صحيح او صريح حديث پيش کړئ.

(۸۰) سوال: په لمانځه کې په امام باندې درې سککات: يوه دفاتحې څخه مخکې، يوه دفاتحې څخه وروسته، او يوه دسوره څخه وروسته واجب ده او که نه ده؟ او کوم امام چې داسککات ونکړي دهغه پسې لمونځ خلاف سنت دی او که نه دی؟

(۸۱) سوال: رکوع ته د تللو شخه مخکې رفع الیدین سنت مؤکد دي؟ او که سنت غیر مؤکد؟ په حدیث کې یې څه حکم دی؟

(۸۲) سوال: کوم سړی چې رفع الیدین ونه کړي لمونځ یې وشو او که نه؟ په صریح حدیث کې یې حکم بیان کړی چې رسول الله ﷺ ویلي وي چې یایې مونځ شوی دی او باندی شوی .

(۸۳) سوال: غیر مقلدین وایي چې د عشره مبشره وو شخه روایت دی چې رسول الله ﷺ د خپل مبارک عمر تر پایه پورې رفع الیدین کړي دي. نو د عشره مبشره وو دا روایاتونه په صحیح سند د توثیق د روایتونو سره پیش کړی!

(۸۴) سوال: غیر مقلدین وایي چې د رفع الیدین لپاره څلور سوه احادیث او اثار دي، ددې څلور سوه صحابه و ونومونه څه دي؟

(۸۵) سوال: یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړی چې په هغې کې راغلي وي چې دامام لپاره رکوع ته د تللو په وخت کې الله اکبر په اوچت او ازسنت دی او د مقتدي لپاره یې په پټه ویل سنت دي.

(۸۶) سوال: یو حدیث صحیح، صریح غیر معارضه پیش کړی چې په هغې کې صراحه راغلي وي چې په رکوع کې سبحان ربی العظیم سرأ ویل سنت دي

(۸۷) سوال: د رسول الله ﷺ شخه په رکوع کې او ه قسمه تسبیحات روایت شوي دي، په دوي کې یې مواظبت په کوم یو کړی دی؟ صریح حدیث پیش کړی!

(۸۸) سوال: ایا رسول الله ﷺ د (فسبح باسم ربک العظیم) د نزول شخه وروسته کومه تسبیح ویلې ده؟ ایا د سبحان ربی العظیم او سبحان ربی الاعلی شخه بغیر یې بله کومه تسبیح ویلې ده؟

دلامذهبوڅخه (۲۸۰) پوښتنې

(۸۹) سوال: که کوم سړی سهواً په رکوع کې سبحان ربی الاعلی ووايي سجده سهوه ورباندې

لازمېږي او که نه؟

(۹۰) سوال: که کوم سړی په رکوع کې په اوچت اواز باندې سبحان ربی العظیم ووايي لمونځ يې

باطل دی او که مکروه؟

(۹۱) سوال: درکوع څخه وروسته په قومه کې د لاسونو تړل سنت دي او که زور نښيول؟ صحيح

صريح حديث پيش کړئ!

(۹۲) سوال: يو صحيح حديث پيش کړئ چې په هغې کې راغلي وي چې دمقتدي لپاره درکوع

څخه وروسته د قومي ذکر سر اُست دی!

(۹۳) سوال: يو صحيح، صريح حديث پيش کړئ چې د منفرد لپاره درکوع څخه وروسته د قومي

ذکر سر است دی؟

(۹۴) سوال: که کوم منفرد يا مقتدي د قومي ذکر جهراً ولولي، لمونځ يې مکروه دی که باطل دی

او که صحيح؟

(۹۵) سوال: که کوم لمونځ کونکی په رکوع يا په قومه کې هيڅ ونه لولي لمونځ يې باطل دی

او که مکروه؟ صحيح صريح حديث پيش کړئ.

(۹۶) سوال: په وټرو کې د دعا په شان لاسونه پورته کول او قنوت لوستل، بيابې په مخ کش کول او

سجدې ته تلل، په کوم حديث کې دي؟

(۹۷) سوال: يو صحيح، صريح، غير معارض حديث پيش کړئ چې په هغې کې صراحةً راغلي وي

چې سجدې ته د تللو په وخت کې الله اکبر ويل د امام لپاره جهراً او د مقتدي لپاره سر اُست دي.

(۹۸) سوال: یو صحیح، صریح غیر معارض حدیث پیش کړی چې په هغې کې صراحتاً راغلي وي چې سجدې ته د تللو او د سجدې څخه د پورته کېدلو لپاره رفع الیدین ته یې ممنوع او حرام ویلي وي.

(۹۹) سوال: یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړی، چې د سجدې تسبیحاتو ته یې سرآسنت ویلي وي.

(۱۰۰) سوال: یو حدیث پیش کړی چې د سجدې تسبیحاتو ته یې جهراً باطل یا مکروه ویلي وي

(۱۰۱) سوال: د دواړو سجدو په مینځ کې دعا جهراً سنت ده او که سرآ؟ صحیح او صریح حدیث پیش کړی!

(۱۰۲) سوال: یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړی چې دې دعا ته یې فرض یا سنّت یا واجب او یا نفل ویلي وي!

(۱۰۳) سوال: یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړی چې د دې دعا ترک ته یې باطل، یا مکروه، یا حرام ویلي وي؟

(۱۰۴) سوال: یو صحیح، صریح غیر معارض حدیث پیش کړی چې د دې دعا په ترک باندې یې د سجدو سهوی د لزوم یا عدم لزوم حکم کړی وي.

(۱۰۵) سوال: آیا په کوم صحیح، صریح حدیث کې شته، چې د دواړو سجدو په مینځ کې په گوته باندې اشاره کول منع او حرام دي؟

(۱۰۶) سوال: د مسند احمد په یو حدیث کې د دې اشارې ذکر دی نو غیر مقلدین ولې ورته د خپل عادت مطابق سنت نه وائي؟ او ولې ورباندې عمل نه کوي؟

(۱۰۷) سوال: آیا په کوم صحیح، صریح حدیث کې شته چې جلسه د استراحت سنت مؤکده ده؟

دلامذهبوڅخه (۲۸۰) پوښتنې

سوال (۱۰۸) : ايا په کوم صحيح، صريح حديث کې دا فيصله شوې ده چې د جلسې داستراحت د کولو حديث قوي دی او د نه کولو حديث ضعيفه دی؟

سوال (۱۰۹) : امام شعبی رحمه الله چې د سوو نوصحابه وو سره يې ملاقات شوی دی؛ فرمائي چې حضرت عمر رضي الله عنه او حضرت علي رضي الله عنه جلسه داستراحت نه کوله. (ابن ابی شيبه، ج ۱ ص ۳۹۴ نصب الرايه ج ۱ ص ۳۸۹). نو ايا د دې خلفا راشيدينو لمونځ د سنتو څخه مخالف وو؟

سوال (۱۱۰) : حضرت نعمان بن عياش رحمه الله فرمائي چې ما ډير صحابه ليدلي دي چې جلسه داستراحت يې نه کوله. (ابن ابی شيبه، ج ۱ ص ۳۹۴)

سوال : نو ايا دې ټولو صحابه وو خلاف سنت لمونځ کولو؟

سوال (۱۱۱) : حضرت ابو قلابه رحمه الله فرمائي چې ما د بوذا (عمرو بن سلمه رحمه الله) څخه بغیر بل هيڅ څوک په جلسه داستراحت ندی ليدلي. (بخاری، ج ۱ ص ۱۱۳)

نو ايا د دې ټولو صحابه وو، تابعينو او تبع تابعينو لمونځ د سنتو څخه مخالف وو؟

سوال (۱۱۲) : ايا په کوم صحيح، صريح، غير معارض حديث کې شته چې دوهم رکعت ته د پورته کيدلو په وقت کې دامام لپاره جهرأ الله اکبر سنت دی او د مقتدي او د منفرد لپاره سراً سنت دی؟

سوال (۱۱۳) : په کوم صحيح، صريح، غير معارض حديث کې راغلي دي چې دوهم رکعت ته د پورته کيدلو په وقت کې رفع اليدين کول منع او حرام دي؟

سوال (۱۱۴) : په کوم حديث صحيحه، صريحه کې شته چې په دوهم رکعت کې د ثناء لوستل منع او حرام دي او که چا و لوستله لمونځ يې باطل او يا مکروه دی؟

(۱۱۵) سوال: د دوهم رکعت شخه وروسته قعده فرض ده، که واجب ده او که سنت ده او که نفل؟

صريح حديث پيش کړئ؟

(۱۱۶) سوال: په دې قعده کې تشهد لوستل فرض دي او که واجب دي او که سنت دي او که نفل؟

رسول الله ﷺ ورته څه ويلي دي؟

(۱۱۷) سوال: که يو سړي په قعده کې سهوه شي اود التحيات پر ځای الحمد لله ووايي لمونځ يې

باطل دی او که مکروه؟

(۱۱۸) سوال: که څوک تشهد په اوچت او ازولولي لمونځ يې باطل دی او که مکروه؟

(۱۱۹) سوال: دريم رکعت ته د پاڅيدلو په وقت کې دامام لپاره الله اکبر جهراً سنت دی او د مقتدي

اود منفرد لپاره سرأ سنت دی، يو صحيح، صريح، غير معارض حديث په دليل کې پيش کړئ!

(۱۲۰) سوال: که يو سړي دريم رکعت ته د پورته کيدو په وخت کې رفع اليدين ونکړي، نو...

لمونځ باطل دی او که مکروه؟ صحيح صريح حديث پيش کړئ

(۱۲۱) سوال: د دريم رکعت په شروع کې که څوک ثناء ولولي لمونځ يې باطل دی او که مکروه؟

(۱۲۲) سوال: حضرت عبد الله بن مسعود ؓ د دريم او څلورم رکعت په اول کې فاتحه او سوره نه

لوستل (رواه احمد) نودده لمونځ باطل وو که مکروه؟

(۱۲۳) سوال: حضرت علي ؓ فرمائي چې په اولو دوو رکعتونو کې قران لوله او په وروسته

دوو رکعتونو کې تسبيح لوله، مصنف ابن ابی شيبه ج ۱ ص ۴۰۹ مصنف عبد الرزاق ج ۲ ص ۱۶۱ داسې

لمونځ صحيح دی او که فاسد؟

دلامذهبو خنخه (۲۸۰) پوښتنې

(۱۲۴) سوال: د فرض په دریم او په څلورم رکعت کې دفاتحې سره د سورت په یوځای کولو باندې لمونځ باطلېږي او که نه؟

(۱۲۵) سوال: د سنتو او دنوافلو په دریم او څلورم رکعت کې دفاتحې سره د سورة یوځای کول جایز دي او که نه؟ صریح حدیث پیش کړئ!

(۱۲۶) سوال: د څلورم رکعت په شروع کې رفع الیدین جایز دي او که ممنوع؟ که ممنوع ورته وائي نو د ممنوع والي لپاره یې صریح حدیث پیش کړئ؟

(۱۲۷) سوال: اخره قعده فرض ده او که واجب ده او که سنت ده او که نفل؟ صریح حدیث پیش کړئ چې رسول الله ﷺ ورته د فرض یا سنت یا واجب یا نفل لفظ ذکر کړی وي؟

(۱۲۸) سوال: که د څلورم رکعت خنخه وروسته قعده ترینه هیره شوه او پنځم رکعت ته پاڅیدلو، بیا په ولاړه وریاد شو چې قعده ترینه پاتې ده، نو بیرته به کیني؟ او که نه سجده سهوه پرې واجب ده؟ او که لمونځ یې باطل دی؟ رسول الله ﷺ په دې باره کې څه ویلي دي؟

(۱۲۹) سوال: د څلورم رکعت خنخه وروسته یې قعده وکړه او بیا پنځم رکعت ته ودریدو، په پنځم رکعت کې ورته یاد شو چې غلط شوی دی، بیرته کیناستو، نو داسې به لمونځ څرنگه پوره کوي؟ صحیح حدیث خنخه طریقه وښائي؟

(۱۳۰) سوال: اخري قعده یې وکړه، لکن په سهوه پنځم رکعت ته پاڅیدلو، کله یې چې رکعت پوره کړو نو خپله غلطې ورته یاده شوه، نو داسې به خپل لمونځ څرنگه پوره کوي؟ رسول الله ﷺ صراحة ده ته څرنگه چل ښودلی دی؟

(۱۳۱) سوال: په اخري تشهد کې درود شریف لوستل سنت دي او که فرض؟ د صریح حدیث څخه جواب راکړئ.

سوال (۱۳۲): درود شریف جهرأ سنت دی او که سرأ؟ په جواب کې صحیح، صریح حدیث پیش کړئ

سوال (۱۳۳): که درود شریف پاتې شي او سلام وگرځوي دلمانځه څه حکم دی؟ رسول الله ﷺ ددې لمانځه په باره کې څه ویلي دي؟ اود سهواً پرېښودلو اود قصداً پرېښودلو څه حکم دی؟

سوال (۱۳۴): درود شریف څخه وروسته دُعا فرض ده که واجب ده او که سنت؟ د صریح حدیث څخه جواب رکړئ!

سوال (۱۳۵): درود شریف څخه وروسته دعا جهرأ سنت ده او که سرأ؟ صحیح حدیث په جواب کې پیش کړئ

سوال (۱۳۶): په دې دعا کې لاسونه پورته کول شته او که نه؟

سوال (۱۳۷): دلمانځه په اخر کې سلام فرض دی؟ که واجب دی او که سنت دی او که مستحب دی؟ صریح حدیث پیش کړئ چې په فرضوالي، سنتوالي او یا واجبوالي باندې پکې تصریح شوي وي.

سوال (۱۳۸): یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړئ چې د امام جهرأ سلام ته یې سنت ویلي وي او د مقتدي سرأ سلام ته یې سنت ویلي وي!

سوال (۱۳۹): در رسول الله ﷺ څخه ثابته ده چې دلمانځه څخه وروسته یې ذکر بالجهر کړی دی؟ (مشکوٰة ج ۱/ ص ۸۸) نو دا ذکر بالجهر چا منسوخ کړو؟

سوال (۱۴۰): ایا رسول الله ﷺ دلمانځه څخه وروسته د لاسونو د پورته کولو سره د دعا څخه منع کړی ده؟

سوال (۱۴۱): د فرائضو څخه وروسته سنن، رسول الله ﷺ په مسجد کې کړي دي؟ او که کور ته به تلواو هلته به یې کول؟ که چاپه مسجد کې وکړل حکم یې څه دی؟ او که چاپه کور کې وکړل حکم یې څه دی؟

دلامذهبوڅخه (۲۸۰) پوښتنې

سوال (۱۴۲): نن سبا د خلکو معمول دی چې د فرضو څخه وروسته سنن په مسجد کې کوي، نو دا

جايز دي او که ناجايز؟

سوال (۱۴۳): ايا رسول الله ﷺ هر ورځ د سهار د لمانځه څخه وروسته د قرآن درس کړی دی او که نه

بې دی کړی؟ که کړي يې وي ثبوت پيش کړئ او که نه يې وي کړی، نو بيا دا ووايي چې دا طريقه د رسول الله ﷺ څخه څومره موده وروسته شروع شوه؟ او جايز ده که بدعت؟

سوال (۱۴۴): ايا په صحيح البخاری شريف کې د لمانځه طريقه تفصیلاً په ترتيب سره موجوده ده

؟

سوال (۱۴۵): ايا په مسلم شريف کې د لمانځه طريقه تفصیلاً په ترتيب سره موجوده ده؟

سوال (۱۴۶): ايا په سنن نسائي کې د لمانځه طريقه تفصیلاً په ترتيب سره موجوده ده؟

سوال (۱۴۷): ايا په جامع ترمذي کې د لمانځه طريقه تفصیلاً په ترتيب سره موجوده ده؟

سوال (۱۴۸): ايا په سنن ابی داود کې د لمانځه طريقه تفصیلاً په ترتيب سره موجوده ده؟

سوال (۱۴۹): ايا په سنن ابن ماجه کې د لمانځه طريقه تفصیلاً په ترتيب سره موجوده ده؟

سوال (۱۵۰): ايا د صحاح سته ووپه کوم کتاب کې د لمانځه طريقه تفصیلاً په ترتيب سره موجوده

ده؟ که جواب نفی وي نو بيا دی شپږو محدثينو لومونځ په کومه طريقه کولو؟

سوال (۱۵۱): ايا رسول الله ﷺ په خپله نگرانی کې داسې کوم کتاب ليکلی دی چې په هغې کې

د لمانځه مکمله طريقه تفصیلاً په ترتيب سره موجوده وي او تر ننه پورې په امت کې متداول وي؟

سوال (۱۵۲): ايا په خلفاء راشدینو کې کوم خليفه راشد په خپله نگرانی کې د لمانځه داسې کوم

جامع کتاب مرتب کړی دی چې تر ننه پورې ورته تلقي بالقبول حاصله وي؟

(۱۵۳) سوال: په دې امت کې د ټولو څخه مخکې چا د لمانځه د طريقې تفصيلي او مرتب تدوين

کړی دی؟ چې ترننه پورې متداول وي.

(۱۵۴) سوال: کله چې په کورونو يا په مسجدونو کې خلک لمونځونه کوي او کوم يو عالم په

لاود سپيکر باندې تقرير کوي چې د لمونځ کونکو په لمانځه کې خلل غورزوي، نو ددې تقرير جواز په حديث صحيحه، صريحه، غير معارضه کې وښايی؟

(۱۵۵) سوال: مثلاً زید په عمر و باندې د زنا ته مت و لگولو، يعنې يو سړي په بل سړي باندې

د زنا ته مت و لگولو، نو دې ته مت لگونکي ته به څومره حد ورکولی شي؟ داسې ايت يا حديث په جواب کې پيش کړی چې صراحة د نارينه وو حکم پکې وي، په ښځه باندې يې مه قياسوی؟

(۱۵۶) سوال: د تعليم يافته سږي د ښکار حکم په قران او په حديث کې ذکر شوی دی، اوس که چا

زمرې، پرانگ، ليوه يا خنزير ته تعليم ورکړو، نو ددې ځناورو ښکار چې وژلي يې وي حلال دی او که حرام؟

(۱۵۷) سوال: مېرک چې په غوړيو کې و غورزېږي نو ددې حکم خوپه حديث کې ذکر شوی دی،

ليکن که د پيشو بچې، کوکړی، د شادي (بيزو) بچې، چينډه، کينجا پور، مار، نولې، چرمخکې، وغيره په غوړيو کې و غورزېږي نو د غوړيو څه حکم دی، پاک دي! او که ناپاک دي؟

(۱۵۸) سوال: که په تيلو، په شورو، په شربت، په سرکه، په مستو، يا په تروو (شرومبو) کې

مېرک مېشي، نو ددې حکم په صحيح، صريح حديث کې وښايی! په غوړيو قياس مه کوئ؟

(۱۵۹) سوال: بيع العنب بالزبيب جايزه ده او که ناجايزه ده؟ د صحيح، صريح حديث څخه جواب

راکړی په بيع الرطب بالتمر باندې يې قياس مکوئ؟

(۱۶۰) سوال: رسول الله ﷺ د سرو زرو په کاسو او پيالو کې د خوراک څخه منع کړی ده او حرام يې

ورته ويلي دي، ليکن د سرو زرو په کوزه باندې اودس کول، د سرو زرو د لوبښي څخه تيل لگول، د سرو زرو

په قلم باندې ليکل کول، دسروزروپه سلائي باندې رانجه کول، دسروزرو د بوتل څخه عطر لگول جايز دي او که ناجايز؟ په جواب کې صحيح صريح حديث پيش کړئ! دقياس څخه کار مه اخلئ.

سوال (۱۶۱): رسول الله ﷺ فرمائي چې که څوک قضای حاجت ته ځي نو دځان سره دې د استنجاء لپاره درې تيگي واخلي، ليکن که څوک په تيگو استنجاء ونه کړي، بلکې په لوتويي وکړي، يايې په ټوټويي په تشناب کاغذ باندې وکړي نو جايزه ده او که ناجايزه؟ دجواز او يا عدم جواز صريحي لفظ په حديث کې وښائی او همدارنگې ددې شيانو نومونه په حديث کې وښائی! په تيگه باندې قياس مه کوئ.

سوال (۱۶۲): دوينځوپه باره کې دالله ﷻ حکم شته چې که دوي زنا وکړه (فعلیهن نصف ماعلي المحسنات من العذاب) ليکن که غلام زنا وکړي، نوده ته به څومره حد ورکولې شي؟ صريح ايت يا صريح حديث پيش کړئ، چې دغلام دزنا حد په کې ذکر شوی وي، په وينځه باندې قياس مکوئ.

سوال (۱۶۳): دالله ﷻ فرمان دی چې که تاسو د جنابت په حالت کې وئ! او اوبه پيدانه شوی نو تيمم وکړئ! ليکن ښځه که دحيض يا دنفاس څخه پاکه شي او اوبه نه وي نو دې ښځې ته تيمم جايز دی او که ناجايز؟ صريح ايت يا حديث پيش کړئ، چې دحائضې او نفاسې لفظ پکې وي په جنب باندې قياس مکوئ.

سوال (۱۶۴): دالله ﷻ ارشاد دی چې ﴿أَوْ جَاءَ أَحَدُ مِّنْكَ مِنَ الْغَائِطِ﴾ الايه.

ترجمه: غايط غټ او دس ماتي ته وائي! يعنې که څوک دغټ او دس ماتي څخه فارغ شي او اوبه پيدانکړي نو تيمم دی وکړي، ليکن که څوک دوړو کي او دس ماتي څخه فارغ شي، يايې خروج ريح وشي، يا ستاسو په نيز مس الذکر وکړي، يا مس المرأة وکړي او اوبه پيدانه شي نو دده لپاره تيمم جايز دی او که ناجايز؟ دصريح ايت يا حديث څخه جواب را کړئ! په غايطو باندې قياس مکوئ.

سوال (۱۶۵): الله ﷻ فرمائي ﴿فَإِنْ لَّمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا﴾ يعنې که اوبه پيدانه شوی، نو تيمم وکړئ، ليکن که اوبه موجودی وي مگر دڅښلو لپاره نورې اوبه نه وي، نو اوس که په دې اوبو باندې

اودس وکړي دتندي خخه خرايږي، يا داوړود لمدولولپاره نورې اوبه نه وي، يا داوړود استعمال له وجهې مريض کيدو، نودې سړي ته په دې حالتونو کې تيمم جايز دی او که ناجايز؟ دصحيح، صريح حديث خخه جواب را کړئ.

(۱۶۶) سوال: رسول الله ﷺ فرمائي چې که مچ دخوراک په شي کې وغورزيدلو (فامقلوه ثم انقلوه) نو غوپه پکې ورکړئ يايې ترينه اوباسئ، ليکن که چينځه، ماشې، مار، کينجاپورپه اوبو کې وغورزيبزي نو اوبه نجسيږي او که نه؟ ددې حيواناتونو مونه صراحه دجواز يا عدم جواز سره په قران يابه حديث کې وښائي قياس مه کوئ.

(۱۶۷) سوال: الله فرمائي چې کوم سړی چې په حالت د احرام کې عمد اکوم يو حيوان قتل کړي يايې ښکار کړي نو په ده باندې دم دی، نو د عمد حکم خو ذکر شو، ليکن که قتل صيد په خطايي سره وو، نو يايې څه حکم دي؟ صريح حديث پيش کړئ په عمد باندې قياس مکوئ!

(۱۶۸) سوال: نن سبا ټول غير مقلدين دمينښې غوښه خوري، شودی يې څښي، مستې او تروې ئې څښي، نوددې دحللولالي لپاره صريح ايت يا حديث پيش کړئ په اوبښ او غوا باندې قياس مه کوئ.

(۱۶۹) سوال: الله دقرض په باره کې د شهادت نصاب خودلې دی ﴿وَأَسْتَشْهَدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رَجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ﴾ چې دوه سړي دي، يايو سړی او دوه ښځې دي، نو اوس سوال دادی چې په ميراث، وصيت، امانت، غصب او په نورو مالي معاملاتو کې د شهادت نصاب څومره دی؟ دصحيح حديث خخه جواب را کړئ! دا ټول معاملات په قرض باندې مه قياسوئ.

(۱۷۰) سوال: په حديث کریمه کې راځي چې سپې کله په لوخي کې خوله ووهي نو اوه ځلې دې ومينځلې شي، لکن سوال دادی چې که سپې په لوخي کې متيازې وکړي، ياپکې غټه گندگي وکړي، يا

دلامذهبو شخه (۲۸۰) پوښتنې

پکې قی وکړي، یا د سپي په وینه ککړ شي، نو خو ځلې به مینځلې شي؟ صریح حدیث پیش کړئ! په لاهو باندې قیاس مه کوئ!

سوال (۱۷۱) : رسول الله ﷺ د الله ﷻ شخه بیایا غوښتنه کوله تردې چې په اووه حرفونو د تلاوت اجازت یې حاصل کړو، بیا په عهد عثمانی کې صحابه کرامو بالا تفاق په یو حرف باندې په لوستلو اجماع وکړه، نو اوس سوال دادی چې په کوم ایت کریمه یا په کوم صحیح، صریح، غیر معارض حدیث کې راغلي دي چې تر عهد عثمانی پورې قرآن په اووه حرفونو لولئ او بیا تر قیامت پورې یې صرف په یو حرف لولئ، شپږ حرفونه منسوخ دي؟

سوال (۱۷۲) : د رسول الله ﷺ په زمانه کې د شرابي لپاره کوم خذنه وو مقرر، کله به یې په څپړو وهلو، کله به یې په څادرونو وهلو، کله به یې په څپلیو وغیره وهلو، بیا حضرت عمر ؓ د صحابه کرامو سره مشوره وکړه، نو په مشوره کې حضرت علی ؓ خپل قیاس داسې بیان کړو چې: کله شرابي شراب وڅښي، نودده عقل زیالیږي او بیا افتراگانې کوي او یوې خاصی افتراء ته چې قذف ورته وائي اتيادورې حد مقرر دی، لهذا شرابي تنه دې هم اتيادورې حد ورکړل شي، نو په دې باندې د ټولو صحابه وواجماع منعقد شوه، نو اوس سوال دادی چې داسې کوم ایت او یا حدیث شته چې په هغې کې راغلي وي چې تر عهد صدیقی پورې زمانه حدیثو باندې عمل وکړئ، لکن په عهدي عمري کې د حضرت علی ؓ د قیاس له وجهې زما احادیث منسوخ کړئ او تر قیامت پورې د حضرت علی ؓ قیاس قانون جوړ کړئ!؟

سوال (۱۷۳) : حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنهما د حضرت زید بن ثابت ؓ شخه پوښتنه وکړه چې یو ښځه مړه شوه او ددې ښځې خاوند او مور او پلار ژوندي دي، نوددې میراث به څرنگه تقسیمېږي؟ نو حضرت زید ؓ فوراً جواب ورکړو چې ددې په مال کې نصف د خاوند دی او د مابقیه ثلث دمور دی او باقی د پلار دي عبد الله بن عباس رضی الله عنهما پوښتنه وکړه چې ایادامسئله د قرآن شخه مانوځوده؟

زید بن ثابت رضی اللہ عنہ ورته وفرمایل چې دازما رایه ده، غیر مقلدینو! تاسو ددې مسئلې حل دصحيح، صريح، غیر معارض حدیث څخه پېش کړئ؟

(۱۷۴) سوال: زید د بکړوه غاښونه مات کړل، نو په زید باندې څومره دیت دی؟ په جواب کې صحيح، صريح، غیر معارض حدیث پېش کړئ؟

(۱۷۵) سوال: رسول الله ﷺ فرمائي چې د قضايې حاجت په وخت کې قبلې ته مخ او شامه اړوئ بلکې (شرق او غربوا) مشرق يا مغرب طرفته مخ کوئ (بخاری).

نود بخاري ددې حدیث څخه معلومېږي چې قبله مغرب طرفته نده، نو اوس که کوم افغانی یا پاکستانی ووايي چې د بخاري د حدیث څخه معلومېږي چې قبله مغرب طرفته نده، زه د اهل جغرافیه خبره نه منم چې قبله مغرب طرفته ده، په قران یا په حدیث کې وښایه چې قبله مغرب طرفته ده، نو غیر مقلدین به دې سړي ته د قران او د حدیث څخه څه جواب ورکوي؟

(۱۷۶) سوال: الله ﷻ د والدینو په باره کې فرمائي چې: ﴿فَلَا تَقُلْ لَهُمَا آفٌ﴾ اهل قیاسو ورته علت اذی بیان کړی ده، معنی دا چې والدینو ته ضرر مه رسوئ! نو د مور او د پلار و هل هم حرام دي او کنځلې ورته هم حرامې دي، ځکه چې په دې کې هم والدینو ته ضرر رسیږي، نو غیر مقلدین چونکې قیاس ته د ابلیس عمل وائي، نو ددوي څخه پوښتنه کوو چې د مور او د پلار مخ ته لاړې توکول او په مور او پلار باندې متیازې کول د کوم ایت او حدیث له وجهې ممنوع دي؟

(۱۷۷) سوال: حضرت عمر رضی اللہ عنہ یوه ښځه د سزاء لپاره راوغوښته، ددې ښځې دویرې څخه حمل وغورزیدلو، حضرت عمر رضی اللہ عنہ صحابه را جمع کړل او مشوره یې ورسره وکړه. حضرت عثمان رضی اللہ عنہ وفرمایل چې تايواځې د تادیب اراده کړې وه، نو لکه د چا بچی چې د ویرې څخه مړ شي هېڅ سزاء ورباندې نوي.

دلا مذهبو خنخه (۲۸۰) پوښتنې

هدارنگې ته هم برې الذمه يې، لکن حضرت علي ؑ ورته وفرمايل چې ته گناهگار نه يې، مگر دا واقعۀ نفل خطاء ته ورته ده، فلهاذا ته ديت ورکړه، حضرت عمر ؓ احتياطاً د حضرت علي ؑ د قياس اتباع وکړه.

نو غير مقلدين چونکې قياس ته د شيطان کار وائي، نو خپله دې قياس نکوي او نه دې دامتي قول په دليل کې پيش کوي، بلکې صريح ايت، يا حديث دې پيش کړي چې که د چا دشور له وجهې دده د ښځې بچي مړ شوي يې حمل ساقط شو، نو د دې شرعي حکم څرنگه دی؟

(۱۷۸) سوال: رسول الله ﷺ فرمائي چې (لَا يَقْضِي الْقَاضِي بَيْنَ اثْنَيْنِ وَهُوَ غَضْبَانٌ)

يعنې قاضي دې د غوصې په حالت کې فيصله نکوي، اهل قياس ورته علت را پيدا کوي، چې هغه اختلاط د عقل دی، نو په هر ځای کې چې اختلاط د عقل وي قاضي دې فيصله نکوي، لکه په حالت د غم کې، په حالت د ويرې کې، په حالت د مرض وغيره کې، نو غير مقلدين چونکې د قياس خنخه منکر دي، نو دوي دې د غم، د ويرې او د مرض په حالت کې د قاضي د فيصلې د جواز او يا د ممانعت لپاره صحيح، صريح، ايت او يا حديث پيش کړي.

(۱۷۹) سوال: زيد قسم وکړو چې زه به د بکر د کور يوه کپله ووهې. هم نه خورم او نه به يې يو غرپ اوبه ښم، اوس اهل قياس وائي چې که دې سړي د بکر د کور ووهوي و نه خوره او اوبه يې و نه ښملي، لکن اوبه يې ترينه واخستې، يا يې ترينه سره زراوسپين زراوختل، نو داسې حانث دی او د قسم کفاره دی درکړی، نو غير مقلدين چونکې د قياس خنخه منکر دي، نو دوي دې په صريح، صحيح حديث باندې ثابت کړي چې زيد پخپل قسم کې حانث دی او که نه؟

(۱۸۰) سوال: زيد قسم وکړو چې زه به د بکر سره خبرې نه کوم، له دې څخه وروسته يې د بکر سره خبرې ونکړې، ليکن په يوه کاسه يې ورسره خوراک وکړ او يا نور داسې کارونه يې وکړل چې هغه انځور والی کارونه وو، اهل قياس فرمائي چې زيد حانث دی، کفاره پرې لازمه ده، غير مقلدين دې صحيح، صريح حديث پيش کړي چې داسې حانث دی او که ندی حانث؟

(۱۸۱) سوال: کومه ښځه چې داستحاضې دوښې له وجهې معذوره وي، نوددې حکم خوپه حدیث کې ذکر شوی دی، لیکن که کوم سړي رعاف دایم وي، اویایې انفلاق الریح وي اویایې سلسل البول وي، نواهل قیاس داسې په مستحاضه باندې قیاسوي او ستاسوپه نیز خو قیاس دابلیس کاردی، له دې وجهې ددې معذورینو لپاره کوم صحیح، صریح، مرفوع، غیر مقطوع حدیث پیش کړئ! چې دوي به څه کوي؟

(۱۸۲) سوال: زید زینب ته درې طلاقه ورکړل. ییایې د بکر سره نکاح وکړه، بکرو فاته شو، یایې د زینب سره خلع وکړه، یایې د محکمې په ذریعه باندې نکاح فسخه کړه او عدت یې تیر شو، نوددې ښځې نکاح دوباره د زید سره جایزه ده او که نه ده؟ په طلاق یې مه قیاسوئ! بلکه صریح حدیث پیش کړئ؟

(۱۸۳) سوال: د غلام لپاره څو ښځې جایزې دي؟ د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کې د صحابه وورضی الله عنهم په دې باندې اجماع منعقد شوه چې د غلام لپاره د دوو څخه زیاتې ښځې ندي جایزې، لیکن غیر مقلدین خوا اجماع نه مني، نودوي دې صریح ایت یا حدیث پیش کړي چې د غلام لپاره د څو ښځو سره نکاح جایزه ده؟

(۱۸۴) سوال: غلام د درېو طلاقونو او که د دوو طلاقونو اختیار لري او که دیونیم طلاق؟ په جواب کې صحیح، صریح حدیث پیش کړئ؟

(۱۸۵) سوال: اللَّهُ ﺭَﺭَﻣَﺎﺋِﻲ ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ﴾ یعنې که یو سړي خپله مسلماننه ښځه د جماع څخه مخکې طلاقه کړه، نوددې طلاق قبل الدخول په صوره کې په دې مؤمنه ښځه باندې عدت نشته، لیکن که کوم سړي خپله یهودی یا عیسوی ښځه قبل الدخول طلاقه کړي، نو په دې باندې عدت شته او که نشته؟ په جواب کې ایان اویا صحیح حدیث پیش کړئ؟ په مؤمنه باندې قیاس مه کوئ! ځکه چې قیاس ستاسوپه نزد د شیطان کاردی.

سوال (۱۸۶): یوسړي خپلې ښځې ته طلاقې پټې ورکړو، بیا ښځه په عدت کې وه چې داسې مړ شو، حضرت عثمان رضی الله عنه دې ښځې ته په میراث کې برخه ورکړه او ټولو صحابه وورضی الله عنهم ورسره اتفاق وکړ. (اعلام الموقعین ص: ۲۱۰ ج اول) د حضرت عثمان رضی الله عنه دفتوی د کوم آیات یا صریح حدیث څخه ماخوذه ده؟

سوال (۱۸۷): یوسړي خپلې ښځې ته وویل چې ته په ماحرامه یې! ددې په باره کې صحابه درې ډلې شو، حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه او حضرت عمر رضی الله عنه او ددوي په تقلید کې عبدالله بن عباس رضی الله عنهما فرمائي چې دا قسم دی او حضرت علی رضی الله عنه او حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه فرمائي چې دا درې طلاقه دي.

او حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائي چې دا یو طلاق دی، هر صحابي دامسئله په خپله رایه باندې بیان کړې ده، غیر مقلدین خورایې ته کفر او شرک وایي، له دې وجهې څخه دی دوي ددې درې واړه پد مابین کې په کوم ایت او یا په کوم صحیح، صریح حدیث باندې فیصله وکړي! ځکه چې الله تعالی فرمائي: ﴿فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ﴾.

سوال (۱۸۸): مسواک وهل من سنن الوضوء دي او که من سنن الصلوة دي او که من سنن الوضوء والصلوة دواړه دي؟ صحیح صریح حدیث پیش کړئ چې رسول الله صلی الله علیه و آله په یو باندې صراحة تلفظ کړی وي.

سوال (۱۸۹): یوسړي اودس وکړو، لیکن مسواک یې استعمال نه کړو، نودده اودس وشواو که نه؟

سوال (۱۹۰): په اودس کې څومره شیان سنت دي چې دهغې د پریښودلو باوجود اودس صحیح کیږي؟

سوال (۱۹۱): آیا د موجوده برش (توټ پیسټ) په استعمال سره د مسواک ثواب حاصلیږي او که نه؟

صحیح، صریح حدیث پیش کړئ، چې یا پکې د نفې د ثواب ذکر وي او یا پکې ذکر د اثبات د ثواب وي؟

(۱۹۳) سوال: که د مسواک د استعمال په وجه د څاخوله ویني شوه، نو اوس که انتظار کوي چې وینه ودریږي جماعت ورڅخه تیریږي، نو داسې به مسواک پرېږدي او که جماعت؟ په جواب کې صحیح، صریح حدیث پیش کړئ

(۱۹۴) سوال: ستاسو په نیزموني پاکه ده. (فتاوی علماء حدیث، ج ۱ ص ۴۲) نو خوړل یې جایز دي او که ناجایز؟ په جواب کې صریح حدیث ذکر کړئ چې د منی د خوراک سره پکې د جواز او یاد عدم جواز تصریح شوی وي

(۱۹۵) سوال: ستاسو په کتابونو کې د سپي متياز او غولو ته پاک ويلي شوي دي (نزل الابرار، ج ۱ ص ۵۰) د دې پاکوالي په قران يا حدیث ثابت کړئ! او که تاسو وائي چې زمونږ اکابر و د قران او حدیثو په نوم باندې خلکو ته دوهکې ورکولې او دا خبره یې غلطه کړې ده، نو بیا تاسو د سپي د متياز وړاندې غولونې پاکي په قران، يا حدیث ثابته کړئ! صریح حدیث پیش کړئ چې د سپي په غولو او متيازو پکې د پاکۍ او یاد ناپاکۍ سره تصریح شوي وي.

(۱۹۶) سوال: په یو کلي کې یو کوهی دی، چې مړسپې پکې غورزیدلې دی او گندگي پکې غورزیدلې ده او د حیض ټوټې پکې غورزیدلې دي، نو ایا د دې کوهي څخه اوبه څښل او اودس کول جایز دی او که ناجایز؟

(۱۹۷) سوال: کوهی د څه شي په غورزیدلو نجسېږي او که نه؟ که نجسېږي، نو د پاکۍ طریقه یې په صحیح حدیث کې وښائي.

(۱۹۸) سوال: یو لیونی په شودو کې متیازې وکړې، اکابر اهل حدیث خو وائي چې که خوندرنگ اوبوي یې بدل شوی نه وي، نو څښل یې جایز دي. (عرف الجادی ص ۹ بدور الاهله ص ۹ نزل الابرار ج ۱)

دلامذهبو شخه (۲۸۰) پوښتنې

اص ۱۰. نو که دخپلو اکابرو خبره منئ! نو دپاکۍ لپاره په دلیل کې ایت او یا حدیث پیش کړئ! او که نه یې منئ، نو دناپاکۍ لپاره یې ایت یا حدیث پیش کړئ.

(۱۹۹) سوال: دښځې دفرج رطوبت پاک دی او که ناپاک؟ په جواب کې صحیح، صریح حدیث پیش کړئ.

(۲۰۰) سوال: (الخمر) شراب پاک دي او که ناپاک؟ په صحیح، صریح حدیث کې دشرابو دلفظ سره په پاکۍ او یا ناپاکۍ باندې تصریح وښائي.

(۲۰۱) سوال: غیر مقلدنو اب صدیق حسن خان لیکلي دي چې که دلمونځ کونکي په جسم باندې ګندګي (متیازې غول، د حیض وینه) لګیدلې وي نو لمونځ یې نه باطلیږي (بدورالاهله ص ۳۸)

(۲۰۲) سوال: غیر مقلدنو اب نور الحسن لیکلي دي چې په نجسو جامو کې (چې متیازې او غول او د حیض وینه) پرې لګیدلې وي لمونځ صحیح دی؟ (عرف الجادی، ص ۲۱)

(۲۰۳) سوال: په لمانځه کې چې دښځې، یا د سړي شرمګاه بالکل لوڅه وي، لمونځ ورسره جایز دی؟ (عرف الجادی ص ۲۱، بدورالاهله ص ۳۹)

(۲۰۴) سوال: دځای پاکوالې د لمانځه د صحت لپاره شرط ندی (بدورالاهله او عرف الجادی ص ۲۱)

(۲۰۵) سوال: فوت بالرانو او کرکټیانو ته جایز دي چې دمازیګر لمونځ دوخت څخه مخکې په ظهري کې وکړي. (فتاوی ثنائیه، ج ۱ ص ۶۳۱، ۶۳۲)

(۲۰۶) سوال: دخپلې مور او دخور او دلور او دنورو محرماتو ټول بدن ته کتل جایز دي بغیر دقبل او ددبر شخه. (عرف الجادی ص ۵۲)

(۲۰۷) سوال: نواب وحید الزمان لیکلي دي چې داسې ښځې په نکاح کړې چې فرج یې تنګ وي او ددیر شهوت څخه خولې لګوي او دجماع په حالت کې لوټ په لوټ اوږي. (لغات الحدیث، ج ۲ ص ۲۷)

(۵۶) ددوه سوه يو خخه تردوه سوه او مې پورې مسايلو ته په دليل كې يو يو ايت، يا يو يو صحيح، صريح حديث پيش كړئ!

(۲۰۸) سوال: عيسويان وائي چې الله ﷺ د عيسى عليه السلام په صورت كې ظاهر شوى دى، هندوان وائي د خنزير په شكل كې ظاهر يږي، ليكن غير مقلدو حيد الزمان ليكي چې الله ﷺ چې كوم صورت وغواړي په هماغه صورت ظاهر يږي (هدية المهدي، ج ۷ ص ۷ وج ۹ ص ۹)

(۲۰۹) سوال: غير مقلد نواب و حيد الزمان ليكلي دي، چې: رام چندر، لچهن، كرسن، زراتشت، دهاتما بده، ټول انبياء او صالحين وواو په مونږ وواجه ده چې دا الله ﷺ په ټولو انبياء و و بلاتفرقه ايمان راوړو (هدية المهدي، ج ۸ ص ۸۵)

(۲۱۰) سوال: كه څوك دا عقیده ولري چې د پيغمبرانو او اولياوو سماع دعا مو خلكو خخه وسيله ده، حتى چې دوي د ټولې ځمكې د هر ځاى خخه خبرې او ريډلې شي، نودده دا عقیده شرك نه دى (هدية المهدي، ج ۸ ص ۸۵).

(۲۱۱) سوال: د دې عقيدې په بنياد كه څوك يا رسول الله ﷺ مدد، يا غوث الاعظم مدد، يا علي مدد ووايي نو دا شرك ندى، له دې وجهې به نواب صديق حسن خان غير مقلد (وهايي) دا وظيفه كوله چې:

قبله شى دين مددي كعبه ايمان مددي

ابن قيم مددي قاضي شوكانى مددي

(هدية المهدي ج ۷ ص ۲۳ و ص ۲۴)

ده دوه سوه اتمې خخه تردوه سوه يولسمې پورې مساييل په قراني ايت او يا په صحيح حديث باندې ثابت كړئ! او يا اعلان وكړئ چې زموږ مشرانو اهلجد يثوبه د قران او د حديث په نوم باندې د كفر خدمت كولو او بيا د خپل ځان اعتماد پيش كړئ چې تا سوهم دخپلو مشرانو پشان د قران او حديث نوم اخلى،

دلامذهبوڅخه (۲۸۰) پوښتنې

نوڅوک د اضمانت کوي چې تاسو د کفارو خادمان نه یئ؟ یو طرفته یې درام چنډر، لږهمن، کرشن، مهاتما بدھ سره دومره محبت ته گوره اوبل طرفته یې د سید الکونین محمد رسول الله ﷺ سره دشمنۍ ته گوره چې وحید الزمان غیر مقلد او نواب صدیق حسن خان لیکي چې :

درسول الله ﷺ زیارت ته تلل جایز ندي او سفر ورته کول امور د جاهلیت دي (عرف الجادی ص ۶۰)
دی سفر ته چې څوک جایز وائي هغه په الله ﷻ او په اخرت باندې ایمان نه لري او د ایمان د حلالت څخه محروم دي. (عرف الجادی ص ۱۰۳)

سوال (۲۱۳): نو ددې مسئلې لپاره یو صریح ایت او یا یو صحیح، صریح حدیث پیش کړئ؟

سوال (۲۱۳): څوک چې مدینې منورې ته لاړ شي په هغه واجب ده چې درسول الله ﷺ روضه مبارکه وړانه کړي او د خاورو سره یې برابره کړي (عرف الجادی ص ۶۰)

نو د غیر مقلدینو د هندوستان د بت خانو، دانگریزانو او د سکهانو د کلیساگانو او د درمسالو نوسره کارنشته، بلکې اول اول به درسول الله ﷺ روضه مبارکه وړانوي.

محترم لوستونکو! د [نزل الابرار] یو څو مسایل به نور هم ذکر کړو. دا بزعمهم حق مسائل دي او د مسایل د غیر مقلدینو په نیزد کوم مجتهد امتي مسایل ندي چې د خطایې احتمال پکې راشي، بلکې درسول الله ﷺ د فقهي مسایل دي چې د خطایې څخه معصوم دي.

سوال (۲۱۴): دیو سړي څخه په شهوت سره مني خارج شوه، لکن ده د آلي د تناسل سر په گوته باندې بند کړو، د شهوت د سکون څخه وروسته مني خارج شوه، نو په دې سړي باندې غسل فرض نه دی.

سوال (۲۱۵): که کوم سړي دغوا، یاد مینې او یاد خرې سره جماع وکړه، نو غسل ورباندې ندی فرض.

سوال (۲۱۶): که کومې ښځې د خره یا د شادي آله د تناسل په ځان کې داخله کړه، نو غسل پرې ندی فرض.

(۲۱۷) سوال: که محض د خیال په وجه شهوت راغی او مني خارج شو، نو غسل نه دی فرض.

(۲۱۸) سوال: چا چې د ژوندی ښځې سره جماع وکړه، لیکن انزال ونه شو، نو غسل پرې نه دی فرض. (نزل الابرار، ج ۱ ص ۲۳)

(۲۱۹) سوال: که چا خپله آله د تناسل پخپل ځان کې داخله کړه غسل پرې نه دی فرض.

(۲۲۰) سوال: که چا دمړې ښځې سره جماع وکړه نوراجع دادی چې غسل پرې نه دی فرض.

(۲۲۱) سوال: که چا د خړه، پیل، شادي، یاسپي وغیره آله د تناسل په خپله شرمگاه کې داخله کړه، نو غسل پرې نه دی فرض.

(۲۲۲) سوال: که کومې ښځې دمړشوي سړي آله د تناسل په خپله شرمگاه کې داخله کړه، نو غسل پرې نه دی فرض.

(۲۲۳) سوال: که د کوم هلك سره چالواطت وکړو غسل پرې نه دی فرض.

(۲۲۴) سوال: کومه ښځه چې خپله گوته په خپله شرمگاه کې ووهي غسل پرې نه دی فرض.

(۲۲۵) سوال: کومه ښځه چې لرگې، یا بانجان، یا لیرو په خپله شرمگاه کې ووهي نو غسل پرې نه دی فرض.

(۲۲۶) سوال: کومه ښځه چې بانجان په شرمگاه کې ووهي بانجان مخکې لارشي، لکن لاس په شرمگاه ونه لگيږي نو اودس یې نه ماتيږي.

(۲۲۷) سوال: کوم سړی چې د باکرې ښځې سره جماع وکړي او هغه حامله شي، لکن بکارت یې زایل نه شي نو غسل پرې نه دی فرض. (نزل الابرار، ج ۱ ص ۲۴).

دلامذهبوڅخه (۲۸۰) پوښتنې

(۲۲۸) سوال: که کوم سړی یا ښځه لرگې په خپل دُبر کې ووهي، لکن وچ راووي نو غسل پرې نه دی فرض. (نزل الابراج، ج ۱ ص ۲۰).

(۲۲۹) سوال: څوک چې دخپلې ښځې دُبر زنی وکړي، نو نه ورباندې حدشته اونه تعزیر، بلکې انکار پرې هم نه دی جایز. (نزل الابراج ص ۱۲۲ هدیة المهدی ج ۱ ص ۱۲۲).

(۲۳۰) سوال: که کومه ښځه متعه (په اجرت باندې زنا) وکړي، نو په دې باندې نه حدشته اونه تعزیر، بلکې انکار پرې هم نه دی جایز. (نزل الابراج ص ۱۲۲ هدیة المهدی، ج ۱ ص ۱۲۲).

(۲۳۱) سوال: د زنا څخه د پیداشوې لور سره نکاح جایزه ده (عرف الجادی ص ۱۰۹).

(۲۳۲) سوال: د نظر بازی څخه د بچ کیدلو لپاره مشیت زني واجب ده (عرف الجادی ص ۲۰۷).

(۲۳۳) سوال: د نظر بازی د جواز لپاره سپین ږیرې (غیر مقلد وها بی هم) د نو جوانې (غیر مقلدې وها بی) تې رو دلې شي. (نزل الابراج، ج ۲ ص ۷۷).

(۲۳۴) سوال: بعض صحابه ووهم مشیت زني کړی ده (معاذ الله) (عرف الجادی ص ۲۰۷).

(۲۳۵) سوال: په مشیت زني کې هيڅ جرح نشته لکه د بدن دنور و فضلاتو په ایستلو کې چې هيڅ جرح نشته. (عرف الجادی، ص ۲۰۷).

(۲۳۶) سوال: د مشیت زني په کونکي باندې نه حدشته اونه تعزیر (عرف الجادی ص ۲۰۸).

اوسني غیر مقلدين که دې مسایلو ته صحیح وائي نو د دې هر مسئلې د اثبات لپاره دي په دلیل کې یو یوایت او یا یو یو حدیث پیش کړي او که وائي چې زموږ مشرانو اهل حدیثو د قران او سنت په نوم دروغ ویلي دي او د امسایل غلط دي نو بیاد دې هرې مسئلې په خلاف یو یوایت او یا یو یو صحیح صریح حدیث پیش کړي بهر حال د دې مسائلو موافق یا مخالف یو یو حدیث پیش کړي.

(۲۳۷) سوال: د اکابرو د سوالونو بيا يادول

محترم مولو ستونکو! دا يو حقيقت دی چې په هندوستان باندې د انگریز د دورې څخه مخکې پدې ملکونو کې ټول خلک اهل سنت و الجماعت احناف وو، ددوي مساجد د اختلافاتو د افتراق سره بالکل نا اشنا وو، لیکن انگریزانو په دې مساجدو کې د جگړو او د اختلافاتو د راپیدا کولو لپاره یوه بې مذهبه فرقه راپیدا کړه، ددې فرقې وکیل مولوی محمد حسین بهالوي چې د مرزا قادیاني خادم وو، ددې انگریزانو په خلاف د جهاد د حرمت فتوی ورکړه او د جهاد په خلاف یې یوه مستقلة رساله ولیکله په نامه (الاقتصاد فی مسائل الجهاد). او د پېښور څخه یې تر کلکتې پورې د جهاد په خلاف کوشش وکړ او ددې په بدل کې د انگریزانو لخوا څخه پوره ونازول شو، ډیرې ځمکې یې ورکړې او غټ نواب شو.

نودغه انگریزي نواب د مسلمانانو په مابین کې د انتشار لپاره یو اشتهاړ چاپ کړ او هغه مسایل چې د خیر القرون څخه تر دغه وخته پورې په امت کې معمول او متواتر وو ددې مسایلو د مشکو کولو لپاره او د دلسو سو کلونو د علماء و څخه د ځان د جیگ حسابولو لپاره یې د خود ساخته شرطونو سره لس سوالونه مرتب کړل، ده په دې شرطونو کې د مرزا قادیاني تقلید شخصې کړی وو، دده شرط دا وو چې ددې سوالونو جواب به په قراني ایت او یا په داسې حدیث را کوئ چې صحیح وي او په صحت کې یې هیڅ خبره نوي او همدارنگې به پدغې مسئلې باندې چې د کومې لپاره په دلیل کې پیش شوی دی نص صریح او قطعی الدلالت وي، ده د حسن لذاته او حسن لغیره احادیثو څخه انکار وکړ، حالانکې دا بېلا بېلا تفاهات و. او همدارنگې امام نووي په مقدمه د شرح د مسلم شریف کې د صحیح حدیث لس قسمه ذکر کړي دي، په دې کې یې د نهو قسمونو څخه انکار وکړ. او همدارنگه یې د قطعي او صریح الدلالت څخه ماسوی دنورو ټولو دالتونو څخه انکار وکړ. یعنې د اسلام د علمي سرمایې د (۹۸) برخو څخه یې انکار وکړ، نو علماو و ته صفا معلومه شوه چې دا جاهل او د مسلمانانو لپاره د لستونې ماردی، لیکن بعضې جاهل عوام او بعضې نیمچه ملایان دده د فریب په دام کې ونښتل او د خیر القرون د مسلک څخه واوختل او دده په تقلید کې گرفتار شول، لیکن چونکې دا د دین د مسایلو څخه ناخبره وو، نو دده سره دخلکو تسلي نه

کیدله، نو د سلفو څخه خو بیزاره شوي وو او دده سره یې تسلي نه کیدله، له دې وجهې پکې اکثر د قادیانیت (منکرین د ختم نبوت) او د نیچریت (منکرین د معجزاتو) په سمندر لاهو شول، لکه چې خپله قاضي عبدالاحد خاپنوري غیر مقلد په خپل کتاب په نامه د (کتاب التوحید والسنة، ج ۱ ص ۲۶۲) کې په دې حقیقت باندې اقرار کړی دی.

او همدارنگه مولوي محبوب احمد امرتسري لیکلي دي: څومره چې معلومات دي هغه دادی چې د امرتسر په خوا او شاعلاقو کې چې څومره خلک مرتد او عیسائي شوي دي، هغوي مخکې غیر مقلدین وو. (الکتاب المجید ص ۸)

خپله مولوي محمد حسین بهالوي وروسته ددې حقیقت اقرار کړی دی. هغه لیکلي دي: چا چې مطلق تقلید پرېښي دی په هغوی کې اکثر و اسلام ته د متارکې سلام کړی دی او څه پکې په فسق ظاهري او یا د څه مصلحت له وجهې په فسق خفي باندې گرفتار شوي دي. (اشاعة السنة / ۱۸۸۸ سنه، علماوو چې کله ولیدل چې ددې سړي له لاسه په زرگونو خلک قادیانیا، نیچریان او عیسویان شواو په زرگونو نور د خیر القرون په امامانو باندې بد گمانه شول او د حق دین څخه بیزاره شول، نو علماوو دده شرط مخې ته کیښود او دده څخه یې داسې سوالونه وکړل:

اول: ته دخپل شرط موافق کوم ایت یا صحیح حدیث چې دهغې په صحت کې هیڅ خبره نه وي او هغه ستا په دعوی باندې نص صریح او قطعي الدلالت وي؛ پیش کړه ځکه چې ستا په نیز د لیل صرف او صرف په ایت او په دغه قسم حدیث کې منحصر دی او باقی نهه نوي فیصده احادیث قابل د استدلال ندي او همدارنگه اجماع او قیاس هم قابل د استدلال ندي، لیکن ددې سوال په جواب کې دغه شخص اوده ټول جماعت تر ننه پورې خوار او ذلیل دي او خپل جهالت یې منلی دی.

دوهم: په اول سوال باندې علماء پوهیږي او دعوا مو په مابین کې ددوي د جهالت د ثابتولو لپاره یې تر ننه لاندې سوالونه وکړل، په دې سوالونو باندې د سلو کلونو څخه زيات وخت تیر شوی دی، مگر په ټولو

غير مقلدينو باندې ترننه پورې ددې سوالونو جوابونه قرض دي، كوم لامذهبان چې مړه شوي دي هغوي د اقرض د ځان سره قبر ته وړي دي او كوم چې ژوندي دي هغوي ته يې مونږ بيا ورپه يادوو او ورته وايو چې د الله ﷻ په خاطر ددې سوالونو جوابونه راوړئ! او خپل جماعت مطمئن كړئ! او كه نه يې شي كولي، نو بيا خپله اسلحه په ځمكه كيږدئ او خلك د قاديانيت، نيجريت او عيسويت طرفته ته مه دعوتوئ.

په جواب كې به دخپل شرط موافق يا صريح ايت پيش كوي او بيا به داسې صحيح حديث پيش كوي چې په صحت كې يې هيڅ خبره نه وي او همدارنگه په دې مسايلو نص صريح او قطعي الدلالت وي.

(۲۳۷/۱) **سوال:** ايا رسول الله ﷺ هميشه ركوع ته د تللو په وخت كې او دركوع څخه

د سرد او چټولو په وخت كې رفع اليدين كړي دي؟

(۲۳۸/۲) **سوال:** ايا رسول الله ﷺ هميشه هميشه په لمانځه كې په سينه باندې لاسونه ايښي دي؟

(۲۳۹/۳) **سوال:** ايا رسول الله ﷺ هميشه هميشه په هر لمانځه كې امين په جهر سره ويلی دی؟

(۲۴۰/۴) **سوال:** ايا حديث د قرائت خلف الامام د (اذا قرء القرآن) دايت څخه وروسته روايت

شوی دی؟

(۲۴۱/۵) **سوال:** ايا الله ﷻ او ايا رسول الله ﷺ خلك د تقليد شرعي څخه منع كړي دي؟

(۲۴۲/۶) **سوال:** ايا اجماع او قياس حرام دی؟

(۲۴۳/۷) **سوال:** ايا د درې طلاقو څخه وروسته بغير د حلالې، د اول ميره سره نكاح كول جايز دي؟

(۲۴۴/۸) **سوال:** ايا ستاسو دايمه يې اربعه و و تقليد فرض دی چې هغه عبارت دی د ابن تيميه -

داود ظاهري - ابن حزم - او شوکاني زیدي شيعه څخه؟

(۲۴۵/۹) **سوال:** ايا احاديث په صحاح سته و و كې منحصر دي؟

دلامذهبو خخه (۲۸۰) پوښتنې

(۲۴۶/۱۰) سوال: په دې پرفتن دور کې هر عامي سړي ته په قران او په حديث باندې بلا تحقيقه عمل کول او خلکو ته ورباندې حکم کول څومره ثواب لري؟

(۲۴۷/۱۱) سوال: ايا بغيرد عذر خخه جمع بين الصلوتين جايزه ده؟

(۲۴۸/۱۲) سوال: ايا کوم احاديث چې امام اعظم رحمه الله ته په سند د شيوخو صحابه وويثقاتو نابینور سيدلي دي، هغې ته د مابعد خير القرون والا خلکو د اقوالوله وجهې ضعیف وييل جايز دي؟

(۲۴۹/۱۳) سوال: ايا هغو حاجيانو ته مشرکين وييل جايز دي چې در رسول الله ﷺ د زیارت په نیت باندې سفر کوي او دې ته رسم د جاهلیت او مکروه او حرام وييل څرنگه دی؟

(۲۵۰/۱۴) سوال: ايا د حرمينو شريفي نوټول مقلدين مشرکين او بدعتيان دي؟

(۲۵۱/۱۵) سوال: د بې اودسۍ په حالت کې د انجيل دلو ستلو څه حکم دی؟

(۲۵۲/۱۶) سوال: يو سړي داودس خخه وروسته د سروينسته وخرپيل، نودې به تجديد دضوء کوي؟ او که په سرباندې به دوباره مسح کوي؟ او که بل څه به کوي؟

(۲۵۳/۱۷) سوال: په رنگولو باندې د خنزير مار، مړک، پوستکي پاکيږي او که نه؟

(۲۵۴/۱۸) سوال: اوبه چې څومره لرې وي تيمم جايز گرځي؟

(۲۵۵/۱۹) سوال: کوم سړي چې اودس او تيمم نه شي کولې هغه به لمونځ څرنگه کوي (مسئله د ناقد الطهورين)؟

(۲۵۶/۲۰) سوال: د مقطوع اليدين والرجلين ومجروح الوجه څه حکم دی؟ هغه به بې اودسه لمونځ کوي او که مسح به کوي او که تيمم؟

نوټ: څه د پاسه سل کاله بعد که څوک اراده لري چې دی سوالونو ته جواب ووايي، نو دخپل شرط لحاظ دی ضرور وساتي، یعنې په جواب کې دی یا ایت پیش کړي او یا دی داسې صحیح، صریح حدیث پیش کړي چې په صحت کې یې هیڅ کلام نوي او قعطی الدلالت وي.

همدارنگې لا مذهبو ته پکار ده چې دخپل داسې یو عالم څخه جواب راوړي چې دهغه جواب ټولولامذهبو ته د منلو وړ وي، ځکه ستاسو هیله مشهوره ده، لکه څرنگه چې منکرین د حدیث دخپلو علماوو کتابونه چهاپوي او تقسیموی یې اوبالکل دقران کریم نوم ورکوي، لکن د مناظرې په وخت کې ورته دقران څخه مخالف وایي، همدارنگه ستاسو د جماعت هر فرد دخپلو لویو لویو علماوو کتابونو ته دقران اود حدیث څخه مخالف وایي اود خپلو ټولو کتابونو څخه انکار کوي.

(۲۵۷) سوال: په قران او په حدیث کې صراحه وښائي چې گناه په دوه قسمه ده، صغیره او کبیره، ځکه ستاسو د عوه ده چې هره مسئله په قران او په حدیث کې صراحه موجوده ده، په جواب کې دقران اود حدیث څخه علاوه به بل څه دمنلو وړ نه وي.

(۲۵۸) سوال: دگناه کبیره او گناه صغیره جامع او مانع تعریف دقران اود حدیث څخه پیش کړئ دامتې قول به دمنلو وړ نه وي

(۲۵۹) سوال: دگناه کبیره لپاره سزایو قسم ده؟ یعنې یواځې حدودی او که دوه قسمه ده (خداو تعزیز)؟ په جواب کې یا صریح ایت او یا حدیث صحیح، صریح پیش کړئ.

(۲۶۰) سوال: د خداو د تعزیر جامع او مانع تعریف دقران اود حدیث څخه پیش کړئ، دغیر معصوم امتي خبره دمنلو وړ نه ده.

(۲۶۱) سوال: آیا حدود په شبهاتو باندې ساقطیږي او که نه؟ په جواب کې قران یا حدیث صحیح صریح پیش کړئ

دلامذهبوڅخه (۲۸۰) پوښتنې

(۲۶۲) سوال: شهبه په څو قسمه ده؟ او د هر قسم لپاره د قرآن او د حديث څخه جامع او مانع تعريف پيش کړئ.

(۲۶۳) سوال: په (ترمذی ج ۱ ص ۲۲۹ او به ابن ماجه ص ۱۷۸) کې حديث دی چې (من اتى بهيمة فلا حد عليه). يعنې که چا د څاروي سره جماع وکړه حد ورباندې نشته نو ايا ددې مطلب دادی چې د څاروي سره بدفعلي حلاله ده؟

(۲۶۴) سوال: ښځې فرضي روژه نيولی وه، خاوند يې ورسره جماع وکړه، نو دا جماع حلاله ده او که حرامه؟ ايا د واره به سنگسار يې او که نه؟ او ايا په دې باندې حد شته او که نه؟

(۲۶۵) سوال: يوسړي دخپلې ښځې سره د حيض په حالت کې جماع وکړه، نو دا جماع حلال له ده او که حرامه؟ او حد ورباندې شته او که نه؟

(۲۶۶) سوال: يوسړي دخپلې ښځې سره د نفاس په حالت کې جماع وکړه، نو دا جماع يې حلاله ده او که حرامه؟ او حد ورباندې شته او که نه؟

(۲۶۷) سوال: يوی ښځې فرض حج کولو او د احرام په حالت کې ميره ورسره جماع وکړه، نو په دې دراره به څومره حد ليريږي؟

(۲۶۸) سوال: يوسړي دلامذهبو د فقهې محمدي بزمهم تلاوت کولو او د احيای يې پکې ولوستلو چې د منی خوړل جايز دي (فتاوی علماء حديث ج ۱ ص ۴۲) نزل الابراج ص ۴۹).

نوده د منی ټينگه فالوده وخوره، نو په ده باندې څومره حد دی؟

(۲۶۹) سوال: يوسړي د سود روپۍ وخورې چې يقينا او قطعاً حرامې دي، نو په دې سر د څور باندې څومره حد دی؟

(۲۷۰) سوال: يوسړي بلا اضطراره د خنزير غوښه وخوره نو دی سړي ته به څومره حد ورکولې شي؟

(۲۷۱) سوال: یو لامل مذهبه سړي وینه وڅښله

(۲۷۲) سوال: بل لامل مذهبه سړي متیازې وڅښلې

(۲۷۳) سوال: بل غیر مقلد غول وخورل په دې هریو باندې په قران او په حدیث کې څومره حد دی؟

(۲۷۴) سوال: هغه زنا چې موجه د حدده او هغه چې موجه د تعزیرده جامع او مانع تعریف یې د قران او حدیث څخه بیان کړی؟

(۲۷۵) سوال: غیر مقلدین په فقه حنفی باندې اعتراضونه کوي یو اعتراض یې دا هم دی چې په فقه حنفی کې لیکل شوي دي چې (لاحد علی زنا المستاجرة) یعنې په اجرت باندې په زنا کونکې ښځې حد نشته (عالمگیری ص ۲۲۸ ج ۲) غیر مقلدین لیکي چې: (سبحان الله څومره فحاشي الخ)

د عوامو ذهن ته دا ورکوي چې په دې زنا باندې دا حنا فو په نیز حد نشته او په کوم شي باندې چې حد نوي هغه جایزوي، نو په اجرت باندې زنا دا حنا فو په نیز جایزه شوه. مونږ وایو چې په اجرت باندې زنا گناه کبیره ده او دا حنا فو په یو قول وړ باندې حد دی. والحق وجوب الحد کالمستاجرة للخدمة (در مختار، ج ۳ ص ۱۵۷)

او په یو قول باندې د شبه له وجهې حد ساقط دی، لیکن تعزیر شته او دا دو هکه عوامو ته ورکوي چې په کوم شي باندې حد نوي هغه جایزوي، ځکه چې د بهایمو سره په جماع باندې حد نشته، بلکې تعزیر دی خویا هم جماع ورسره حرامه ده او همدارنگه د حیض په حالت کې جماع او دا حرام په حالت کې جماع حرامه ده او حد وړ باندې نشته بلکې تعزیر دی، د سود درو پیو په خوړلو باندې حد نشته بلکې تعزیر دی او بیا یې هم خوړل حرام دي، د خنزیر د غوښې په خوړلو باندې حد نشته بلکې تعزیر دی او بیا یې هم خوړل حرام دي.

نو مونږ د غیر مقلدینو څخه پوښتنه کوو چې په کوم ایت او یا حدیث کې راغلي دي چې په کوم شي باندې حد نوي هغه جایزوي او همدارنگه چې په کوم شي باندې حد نوي په هغې تعزیر هم نوي؟

دلامذهبوڅخه (۲۸۰) پوښتنې

(۲۷۶) سوال: دا حنفو د فقه په کتاب (فتح القدیر، ج ۵ ص ۴۲) او د حدیثو په کتاب (طحاوی ج ۲ ص ۹۶) کې یې لیکلي دي چې: که څوک دخپلې مور، خور، یا لور سره نکاح ته حلال ووايي، نو هغه کافر، مرتد، او واجب القتل دی. غیر مقلدین ولې په فقه حنفی بهتان لگوي چې احناف د مور، خور، لور او دنورو محرماتو سره نکاح ته جایز وائي.

(۲۷۷) سوال: احناف در رسول الله ﷺ د فرمان مطابق (من وقع علی ذاة محرم فاقتلوه) دخپلې محرمې سره نکاح کونکي ته تعزیر بالقتل ورکوي، د کوږو او د سنگسارولو حد نه ورکوي او غیر مقلدین د سلو کوږو یا د سنگسارولو حد ورکوي. نزل الابراج ۲ ص ۲۹۸ نو غیر مقلدین دی په صریح ایت یا صحیح صریح حدیث کې ورته حد ثابت کړي؟

(۲۷۸) سوال: دا حنفو دا تعزیر بالقتل د کوم صحیح صریح حدیث څخه خلاف دی؟

(۲۷۹) سوال: د غیر مقلدینو په نیزمته (یعنې په اجرت باندې زنا) جایزه ده، نه حد لري او نه تعزیر. بلکې انکار ورباندې هم جایزه نه دی (هدیه المهدی، ج ۱ ص ۱۲۲)

(۲۸۰) سوال: یو سړي د نذر لغير الله وده و خوږه، په دې سړي باندې په قران او په حدیث کې څو دورې حدود دي؟

غیر مقلدین دی دخپلې دعوی موافق د هر سوال په جواب کې د قران کریم صریح ایت او یا صحیح صریح غیر معارض حدیث پیش کړي او د غیر مقلدینو د کتابونو څخه چې کوم مسایل رانقل شوي دي که داوسنیو غیر مقلدینو په نیزد امسایل غلط وي، نو ددوي د غلطو ثابتولو لپاره دی دهرې هرې مسئلې په خلاف یو یو ایت او یا یو یو صحیح صریح حدیث پیش کړي او همدارنگه دی اقرار وکړي چې د غیر مقلدینو لیکل شوي کتابونه د قران او د حدیث څخه مخالف دي او که ددوي په نیزد امسایل صحیح وي نو بیا دې ورته موافق یو یو ایت یا یو یو صحیح صریح حدیث پیش کړي!

د سوال يوه آسانه طريقه:

هدا يه څلور جلد ه کتاب دی او د هرې مسئلې له پاره يې په دليل کې کله قرآن، حديث، اجماع او قياس څلور واره پېش کړي وي. او کله يې په دوي کې يواځې يو دليل يعنې يواځې قرآن کریم، يا يواځې حديث، يا يواځې اجماع او يا يواځې قياس پېش کړی وي. او کله يې په دوي کې دوه ذکر کړي وي او کله يې درې ذکر کړي وي.

نو صاحب د هدايې چې کله د يوې مسئلې له پاره په دليل کې يواځې او يواځې اجماع پېش کړی وي او يا يې د يوې مسئلې له پاره په دليل کې صرف او صرف قياس پېش کړی وي او صرف په (لاند) سره يې دليل ويلي وي، نور آيت او حديث يې نه وي ذکر کړی، نو د ټولې دنيا لا مذهبانو ته چلېنډ دی. چې: د دې مسئلې حل دې صراحتاً په قرآن او يا په حديث کې وښايي او د خپلې دعوي مطابق چې (اهل حديث کی دو اصول اطيعوا الله و اطيعوا الرسول) ده؛ د دې مسئلې حل پيدا کړي. داسې مسئلې په زرگونو نه بلکې په لکونو دي چې لا مذهباني يې د خپلو اصولو مطابق د حل کولو شخه عاجز دي، له دې وجې اکثر ولا مذهبو پخپلو دارالافتاگانو باندې لوجې لگولی دي چې: د معاملاتو د حل شخه عاجزه يو.

* * *

«هَلْ مِنْ مُبَارِزِيَّائِزُنِي»

دغیرمقلدینو سره دبحث کولو یوڅو طریقې

په لومړنۍ برخه کې د بحث په اړه د بحث د اړوندو اړوندو اړوندو

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د غیر مقلدینو سره د بحث کولو یو څو طریقې

اوله طریقه: کله چې در سره غیر مقلد مخامخ شو، نویو ساده قران کریم راوخله او کوم یو د حدیثو کتاب هریو چې وي راواخله او ورته ووايه چې ماته د لمانځه مکمله طریقه په دې قران او یاد حدیثو په دې کتاب کې راوښايه، چونکه لمونځ د لسانی او د بدني عبادت مجموعه ده نو اول ترینه د هر ذکر او عمل د حکم پوښتنه وکړه، مثلاً د تکبیر تحریمه او د تکبیر تحریمه سره د رفع الیدین څه حکم دی؟ فرض دی؟ او که واجب دی؟ او که سنت دی؟ او که نفل؟

دا حکم صراحتاً په قران او یا په حدیث کې راته وښايه، یعنې د فرض، یا د واجب، یا د سنت، او یا د نفل لفظ راته وښايه. هغه یې تر قیامت پورې نه شي بنودلی، نو مخکې یې مه پرېږده چې موضوع بدله کړي، نو چې ډیر تنگ شي مجبور به شي او درته به ووايي چې زه هیڅ شي ته فرض او واجب او سنت او نفل نه وایم، ځکه چې یو شي ته فرض، یا واجب، یا سنت، یا نفل ویل بدعت دی، نو ته ورته فوراً ووايه چې ډیره ښه ده دستخط وکړه چې در کوع رفع الیدین او امین بالجهر او قرائت خلف الامام نه فرض دي او نه واجب دي او نه سنت دي او نه نفل. بلکه فرض، یا واجب، یا سنت، یا نفل ویل ورته بدعت دی او څوک چې ورته فرض، یا واجب، یا سنت، یا نفل وایي هغه بدعتي دی.

او بیا ورته د دوي په کتابونو کې وښايه چې لیکلي یې دي چې: امین بالجهر سنت دی، یا رفع الیدین سنت دی، وغیره. نو ورته ووايه چې اوس ستا په خپله فتوی ستا په بدعتوالي کې څه شک پاتې شو؟

بیا ورته ووايه چې زه امام نه یم، بلکې د بل امام مقتدي یم، فرض لمونځ د امام پسې کوم او سنت او نفل لمونځ یواځې کوم، نوماته په قران یا د حدیثو په کوم کتاب کې وښایه چې الله ﷻ او یا رسول الله ﷺ امر کړی وي چې مقتدي او یواځې لمونځ کونکی دی تکبیر تحریمه، ثناء، تعوذ، تسمیه، امین، درکوع او د سجدې تسمیحات، تشهد، درود شریف، دعا، او سلام، سرأ او یا جهرأ لولي، هر جواب چې یې در کولو ته ورته وایه چې قران او یا د حدیثو کتاب را واپوه او د اجواب راته پکې وښایه، هغه به یې هیڅکله په صریحو الفاظو په قران او په حدیثو کې ونه شي ښودلی، نویاترینه لیکل واخله، چې ستا د لمونځ طریقه صراحتاً په قران او په حدیث کې نشته، بلکې خپل لمونځ د فلانکي ملا په تقلید باندې کوي! بیا هغه د شیخ سره همدا طریقه وکړه، ته به وگورې چې هغه به هم کرکړې کوي او ښکاره به شي چې دوي د قران او د حدیث په نوم باندې څومره دروغ وائي.

دوهمه طریقه: کله چې درسره غیر مقلد مخامخ شو، نو د فقه یو کتاب را واخله! مثلاً هدايه را واخله، یا فتاوی عالمگیری، یا بل پښتو، یا فارسي د فقهې کتاب را واخله! او په ترتیب سره د اول څخه یوه یوه مسئله لوله او غیر مقلد ته وایه چې ددې هرې هرې مسئلې په خلاف راته یو یو ایت او یا بویو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کوه، چې کومه مسئله غلطه ثابته شي زه به په هغې مسئلې باندې سور خط کش کوم. بیا راته دهغې مسئلې په ځای باندې د صحیحې مسئلې صورت په کوم ایت، یا په کوم صحیح، صریح، غیر معارض حدیث کې ثابت کړه، تردې چې ته ماته د فقهې ددې کتاب ټولې مسئلې غلطې ثابتې کړې او دهغې په ځای په قران او یا په حدیث کې راته صحیحې مسئلې وښایئ، نوزه به حنفي مذهب پرېږدم او ستا مسلک به قبول کړم، ان شاء الله ته به وگورئ چې دېرې صفحې د یوې مسئلې څخه به هم نه شي اوښتلې او یو طرف او بل طرفه به موضوع بدلوي.

درېمه طریقه: کله چې د غیر مقلد سره مخامخ شوی، نو د حدیثو یو کتاب مثلاً طحاوی شریف، یا مصنف ابن ابی شیبه، یا مصنف عبدالرزاق را واخله او متعارض احادیث شروع کړه او غیر مقلد ته ووايه چې ددې تعارضاتو رفع د امتی په قول، یا د امتي په جوړو شویو اصولو باندې مه پیش کوه، بلکې ددې تعارضاتو رفع

په قران، یا په صحیح، صریح، غیر معارض حدیث باندې وکړه، هغه به یې تر قیامت پورې هم ونکړي شي، نو صرف یو صورت ورته پاتې کیږي او هغه دا چې دکوم ملا، یا دکوم مجتهد په تقلید کې ددې متعارضاتو په مینځ کې تطبیق وکړي او یا په کوم یو راجح باندې عمل وکړي.

ددې دریو طریقو څخه به تاته معلومه شي چې دا خلک د قران او د حدیث څخه بالکل جاهل دي، صرف په اسلافو باندې بد گمانی، او د دوی په خلاف باندې بد زيانی ته عمل بالحدیث وائي.

رسول الله ﷺ فرمائي چې د قیامت د قرب یوه علامه داده چې (لعن أخر هذه الامة أولها)

یعنې وروستني خلک به په مخکینو باندې طعن او تشنیع کوي، کیدی شي چې لامذهبان ددې وجهې ځانونو ته اهل حدیث وایي چې ددې حدیث مصداق دي.

کارغه گندگي خوري اومښوکه خنډي

لامذهبان (وهايان) هغه چاته چې دامام ابوحنفيه رحمه الله تقلید کوي مشرکان او بدعتیان وائي، لیکن دوی پخپله بیا په علم لغت کې د لغت په امامانو باندې اعتماد کوي، چې دادلغت دامامانو تقلید دی، په فن د اسماء الرجال او په فن د اصول حدیث کې د مقلدو و محدثینو تقلید کوي، په علم صرف او په علم نحو کې ددې علومو دامامانو تقلید کوي، په علاج کې د اکثراو د طبیب تقلید کوي، په قانوني مسئلو کې د قانون پوهانو تقلید کوي، لیکن په علم فقه او د دین په معاملو کې د خپلو نااهلو نام نهادو مولویانو تقلید کوي، او د اهل پرېښودل او د نااهلو تقلید کول د قیامت علامه ده، رسول الله ﷺ فرمائي چې: اذا وسد الامر الى غير اهله فانتظر الساعة، صحیح البخاري.

یعنې چې کارونه نااهل ته وسپارل شو، نو بیا د قیامت (یعنې د تباهی او د بربادۍ) انتظار کوه، د غیر مقلدینو مثال دهغه مریض دی چې د سپیشلسټ د اکثرو په ځای د موچي څخه علاج کوي، یا دهغه ځنگلي په شان دی چې د قانون په باره کې د جولا سره مشورې کوي، یا دهغه قادیاني په شان دی چې په تفسیر کې د عبد الله بن عباس رضی الله عنه په ځای د مرزا قادیاني پیروي کوي، یا دهغه چاپه شان دی چې په

حديثو کې دامام بخاري او دامام مسلم په مقابل کې پرويز ته ناقد او محقق وائي، لامذهبه خلک دي ددې تقليد ونه پوه ماين کې فرق دقران او حديث څخه واضحه کړي.

که يو حمار بحث و وائي چې لغت، نحو، صرف، بلاغة، او اصول، دقران او حديث څخه مخالف دي نو دده په حماريت کې هيڅ څوک شک نکوي، همدارنگې دهغه چا حماريت اظهر من الشمس دی چې فقهي ته دقران او حديث څخه مخالفه وائي، که فقه دقران او حديث څخه خلاف وي نو په قران او په حديث کې به د فقهي صفت نه کيدلې، رسول الله ﷺ فرمائي من یردالله به خیرا یفقهه فی الدین. او همدا راز رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمايي چې: (فقیهٌ واحدٌ اشدَّ علی الشیطان من الف عابدٍ).

لطيفه: يو ځلې يو لامذهبه نام نهاده شيخ الحديث يو نوجوان حنفي سره مخامخ شو او پوښتنه يې ترينه وکړه چې ايا ته مقلدي يې؟ هغه نوجوان ورته وويل: چې هو! زه مقلديم، ځکه چې زه امېم، په قران او په حديث نه پوهېږم، زما بله چاره نشته سوى ددي څخه چې په کوم عالم اعتماد وکړم او دهغه په رهنمايي کې په دين باندې عمل وکړم، شيخ الحديث ورته وويل چې په چا اعتماد کوي؟ نوجوان ورته وويل: چې ته هم عالم يې زه په تا اعتماد کوم او ستا په رهنمايي کې په دين عمل کوم، نو ستا مقلد يم. کله چې شيخ الحديث دا خبره راوړيدله نو خاموش شو. نوجوان ديو څه خاموشۍ څخه وورسته ورته وويل چې:

شيخ صاحب که چيرته مادرته ويلی وي چې زه دامام ابو حنيفه رحمه الله تقليد کوم. يعنې دامام صاحب پد رهنمايي کې په دين باندې عمل کوم، نو ټول قران به دې زما په خلاف تلاوت کولو، کله به دې د ابو جهل متعلق ايتونه په مات تطبيقول، کله به دې دا حبارو او درهبانيينو متعلق ايتونه په مات تطبيقول، کله به دې ماته مشرک ويلې! کله به دې دامام صاحب د قياس له وجهې ماته شيطان ويلې! او کله به دې ويلې چې تقليد د سبي ټټې ته وائي، کله به دې راته ويلې چې ته محمدي نه يې! کله به دې راته ويل چې ته نبي ﷺ نه منې! مگر چې کله زه ستا تقليد ته تيار شوم، نو نه دې زما په خلاف کوم ايت تلاوت کړو او نه دې کوم حديث تلاوت کړو، نو معلوم يږي چې اصل اختلاف په تقليد کې نه دی. صرف دامام صاحب سره حسد لري! چې څرنگه

خلک د امام صاحب تقلید کوي او زما تقلید ولې نه کوي؟ نوزه د ډاکټر په ځای د مداري څخه علاج نه کوم، همدارنگه د امام اعظم ابو حنیفه رحمه الله په ځای ستا غوندې د نا اهلو تقلید نه کوم!

د لا مذهبو اود مقلدینو په منځ کې په راهنما کې فرق دی

لا مذهبان: د څوارلسمې صدۍ د خپلو نام نهادو د ملایانو په راهنمایی کې په دین باندې د عمل کولو د عوه کوي ځکه چې ټول عمر د همدوي لیکل شوي کتابونه گوري او د همدوي بیانونه اوري او مقلدین حضرات د خیر القرون د مجتهدینو امامانو په راهنمایی کې په دین باندې عمل کوي، د څوارلسمې صدۍ ملایان په دوه ډالرو هم خرڅېدلی شي او مجتهدین امامان د ټول امت په اتفاق باندې پوهان، مجاهدین او امامان وو، د دوي په حق کې دا تصور هم نه شي کېدلی چې دین دې یې خرڅ کړي وي.

* * *

انگریزان او اہل حدیث

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

لامذهبه وکتوري اهلحدیث دانگریزانو پیداوار دي

لامذهبان په هندوستان کې د انگریزانو په زمانه کې انگریزانو را پیدا کړل او د انگریزانو په منظوري یې ځانونو ته د اهلحدیث نوم کېښودلو.

دلامذهبو اهل حدیثو سلسله پښو مشرانو ته رسیږي (۱) عبدالحق بنارسي (۲) نذیرحسین دهلوي (۳) نواب صدیق حسن خان (۴) نواب وحید الزمان (۵) عبد الله غزنوي.

داینځه واره په هندوستان کې وو او په هندوستان باندې دانگریزانو د حکومت په دور کې را پیدا شول، عبدالحق بنارسي د شاه اسماعیل شهید حنفي شاگرد دی نذیر حسین د شاه اسحق رحمۃ الله علیه حنفي شاگرد دی، نواب صدیق حسن خان د مولانا فضل الرحمن رحمۃ الله علیه گنج مراد آبادي حنفي مرید او شاگرد دی، وحید الزمان د مولانا سلامت الله کانپوري رحمۃ الله علیه حنفي شاگرد دی، عبد الله غزنوي د حبیب الله قندهاري رحمۃ الله علیه حنفي شاگرد دی.

۲: په هندوستان کې په (۱۸۵۷) عیسوي کې د جنگ آزادی معرکه وه، د سید احمد شهید رحمۃ الله علیه یو خلیفه مولانا سرفراز علي رحمۃ الله علیه حنفي دمجاهدینو امیروو، او جنگي قومندان دده یو مرید جنرل بخت خان حنفي رحمۃ الله علیه وو، دوي د بادشاه بهادر شاه ظفر حنفي سره یوځای شول، او دهلوي یې فتح کړو، په دغه معرکه کې حاجی امداد الله مهاجر مکي رحمۃ الله علیه مولانا قاسم نانوتوي رحمۃ الله علیه، مولانا رشید احمد گنگوښي رحمۃ الله علیه، مولانا رحمت الله کیرانوي رحمۃ الله علیه، حافظ ضامن شهید رحمۃ الله علیه وغیره احناف علماء هم ملګري وو، لکن بل طرف ته انگریزانو د داخلي منافقانو او د غیر مقلدینو ددې مذکورو مشرانو څخه ډېر کار واخیستلو او بېرته یې دهلوي ونيولو.

۳: نذیرحسین دمجاهدینو په خلاف فتوی ورکولی، دده فتاوی ده په نوم د فتاوی نذیریه، په هغې کې یې باب لگولی دی په نوم د کتاب الامارة والجهاد، هلته دده څخه پوښتنه شوی ده چې جهاد فرض عین دی او که فرض کفایي؟ نو نذیرحسین جواب ورکوي چې جهاد فرض کفایي دی، لکن د جهاد لپاره

يو څو شرطونه دي، چې ترڅو پورې هغه شرطونه نه وي موجود شوي جهاد نه کېږي او بيا په آخر کې ليکي چې نن سبا په هغو شرطونو کې يو شرط هم نشته، فتاویٰ نذيريه ج دريم صفة (۲۸۴)

د انگریزانو سره د جهاد په باره کې ترېنه پوښتنه شوې ده، نو دې ورته په جواب کې ليکي چې: علاوه لا دا چې مونږ معاهدین يو، مونږ د سرکار سره عهد کړی دی، نو بيا څرنگه د عهد څخه مخالفت کوو؟ د عهد شکنۍ ډېر مذمت په حدیثو کې راغلی دی، فتاویٰ نذيريه ج (۲) ص (۲۸۴)

۴: غیر مقلدینو به د مجاهدینو جهاد ته غدر وېلو او د جهاد په خلاف یې دوه رسالې ولیکلې، یوه نواب صدیق حسن خان ولیکله په نوم د ترجمان وهايه، او بله محمد حسین بهالوي ولیکله په نوم د الاقتصاد فی مسائل الجهاد، په دې دواړو رسالو کې یې د الفتویٰ جاري کړې چې د انگریزانو په خلاف جهاد حرام دی او د (۱۸۵۷) کال په جنگ آزادی کې د اولسوزرو څخه زیاتو شهیدانو شو علماو ته یې مردار وویل.

۵: د نذیر حسین سوانح نگار ليکي چې: عین د غدر (جهاد) په حالت کې یوه انگریزه مسنرلیسنس په زخمي حالت کې نذیر حسین په داسې حالت کې کور ته راوستله چې هرېچی د انگریزانو د بښمن وو، مڼه یې درې میاشتې په کور کې وساتله او دهغې یې پوره علاج او خدمت وکړو، که پدغه وخت کې ظالم باغیان (مجاهدین - از ناقل) خبر شوي وای نو د نذیر حسین د کور په تباہ کولو کې به یې هېڅ تاخیر نه وی کړی، باغیان (مجاهدین) په څنګ کې مسجد ته راغلي وو، لیکن تر درېو میاشتو پورې پدې پوه نه شول چې په څنګ کې حویلی کې څومره کسان دي، کله چې درې میاشتې بعد پوره امن قائم شو، او انگریزه پوره صحتمنده شوه، نو نذیر حسین انگریزي کېمپ ته ور وړله، چې ددې کار نامې په عوض کې ورته یو زر درې سوه روپۍ انعام میلاو شو - الحیات بعده المات (۱۲۷)

۶: په هندوستان باندې د انگریزانو د دورې څخه مخکې د غیر مقلدینو هېڅ مدرسه، هېڅ مسجد او هېڅ کتاب نشته، ددوي د هر کتاب، هرې مدرسې او هر مسجد تاریخ د انگریزانو د دورې څخه شروع دی

(٧) د غير مقلدينو سر گروه نواب صديق حسن خان غير مقلد (وهايي) ليکلي دي چې: (د غدر په زمانه کې زموږ هر غټ او پروکې دانگريزي سرکار خير خواهان وو. (ترجمان وهاييه ص ٥).

(٨) بياليکي چې: ملخصاً که څوک دانگريزي دولت مخالف وو هغه ټول هغه خلک وو چې مذهبي ازادي يې نه خوښوله او ټول د يو خاص مذهب پابند وو، چې د پلار او د نیکه دوخت څخه يې راروان دی (ترجمان وهاييه ص ٥).

(٩) بياليکي چې: د تاريخ د کتابونو څخه معلومېږي چې کوم امن، پراخي او ازادي، په دې انگريزي حکومت کې د ټولو خلکو نصيب شوې؛ په بل هېڅ حکومت کې نه وه او د دې بله هېڅ وجه نشته بغير له دې چې انگريزي دولت هر مذهب ته ازادي ورکړې ده. مسلمان وي او که هندو او که بل د هر مذهب والا وي، د کوم اشتهار چې په ډير زور او شور سره د دربار قصرې څخه په ډهلي کې ټول مشرانوته واورول شو. (ترجمان وهاييه، ص ٨)

(١٠) بياليکي چې: او غټه خبره داده چې مونږ صرف قران او سنت دخپل ځان لپاره دستور العمل گرځولی دی او دمخکښو غټو غټو مجتهدينو طرف ته ځان منسوبول شرم گڼو او دغه مذهبي ازادي عين انگريزي قانون دی، نه مذهبي تعصب، البته کوم خلک چې دمخکښو مجتهدينو تقليد ته فرض يا واجب وائي که هغه دمحمد بن عبدالوهاب نجدي تقليد هم وکړي نو د تعجب خبره نده، او څوک چې دمخکښو مجتهدينو تقليد شرم او عار گڼي هغه به دمحمد بن عبدالوهاب نجدي تقليد څرنگه وکړي؟ (ترجمان وهاييه، ص ٢٠)

(١١) بياليکي: ديو مذهب تقليد هم واجب ندي.... د مذهب ازادي هم يو عجيب نعمت دی، او د مذهب پابندي د نيچريت وي او که دمقلدينو مذهب وی او که دمبتدعينو مذهب، ياد حنفيانو مذهب وي، او يا بين وي، دا يوه لويه بلا ده او دانگريزي حکومت د عداوت سبب دی. (ترجمان وهاييه، ص ٢٩).

(١٢) مونږ د مذهب دنوم څخه تخته، مونږ ته د مذهب منل بالکل رټل دي، زموږ د احوال دی چې د هر مذهب نه ازاد يو (ترجمان وهاييه ص ٣٠)

(۱۳) بیالیکی چې: داخلک (غیر مقلدین) په خپل مذهب کې هغه آزادي غواړي چې د کومې
 اشتهار چې بیایا انگریزي حکومت جاري کړی وو، خصوصاً چې د هلي دربار جاري کړی وو، چې د ټولو
 دربارونو سردار دی، چا چې د تقلید په رد کې څومره رسایل لیکلي دي، هغه د مذهب د قید څخه ازاد دی
 او کوم مقلدینو چې دې رسالو ته جواب لیکلی دی هغوي، د یو خاص مذهب پابند دي، د دوي د مذهبي آزادي
 سره څه تعلق نشته، نو د مذهب آزادي دې انگریزي حکومت ته او هغه چاته چې د مذهب د آزادي اظهار کوي
 مبارک وي، تاسو خپله سوچ وکړئ چې د انگریزي حکومت دشمنان هغه څوک دي چې د یو خاص مذهب
 اسیران دي؟ او که هغه څوک دي چې د مذهب د پابندی څخه ازاد دي او د انگریز د دروازي فقیران دي؟
 ترجمان وهايه، ص ۳۲)

(۱۴) بیالیکی چې: بعضې خلکو د انگریزي حکومت په وینا حنفی مذهب پرې نښودلو، هغه
 د انگریزانو دشمنان دي، مونږ د انگریزي حکومت په خدمت کې دومره قرباني ورکړه چې مذهب مو پرې نښودلو،
 لا مذهب شو او د انگریزي حکومت د دروازي فقیران شو، مونږ به څرنگه د انگریزي حکومت مخالفت وکړو؟
 د ملکي عاليې معظمي دام اقبالها اشتهار د ټولو خلکو سره د مذهبي آزادي وعده کړې ده. (ترجمان وهايه ص ۴۵).

(۱۵) د حنفیانو په باره کې لیکي چې: دوي په مذهبي تعصب، په تقلید شخصي، په ضد او په پلرني جهالت
 باندې ولاړ دي او کوم سهولتونه چې د انگریزي حکومت له وجهې د هندوستان رعیت ته برابر شوي دي، هغه یې شاته
 غورزولي دي او عالم امن ته نه پرېږدي، دوي غواړي چې ټول مسلمانان دي د یو خاص مذهب پابند وي او د انگریزي
 حکومت سره یې خپل تعصب ښه ښکاره کړی دی او غواړي چې کله موقع په لاس ورشي نو فساد جوړ کړي، لکه د
 غدر په زمانه کې چې یې جوړ کړی و. (ترجمان وهايه، ص ۵۶).

یعنې که ټول په یو مذهب وي، نو په دوي کې به اتفاق وي او په یو اتفاق به یې د انگریزي حکومت سره
 جهاد کولی، مونږ د دوي اتفاق ته نه پرېږدو، ددې لپاره چې انگریزان یې غمه وي او د دوی سورې په مونږ باندې بر
 قرار وي. په سنه ۱۸۷۵ کې د لا مذهبو د یو مذهبي مشر مولوي محمد حسین څخه یو سوال وشو چې ایاد هندوستان
 د انگریزي حکومت په خلاف اسلحه اخیستل مناسب دي او که نه؟

هغه په جواب کې لیکي چې:

(۱۶): جهاد او مذهبي جنگ په مقابله د انگریزي حکومت کې او یا په مقابله د داسې حاکم کې چې کوم مذهبي ازادي ورکړې وي؛ د شریعت له رویه عموماً خلاف او ممنوع کار دی او هغه خلک چې د انگریزي حکومت په خلاف او یا د بل کوم بادشاه په خلاف چې د مذهبي ازادۍ اعلان یې کړی وي اسلحه راواخلي او مذهبي جهاد کوي دا ټول باغیان دي او د باغیانو د سزا مستحق دي. د انگریزي حکومت په خلاف جهاد کول د سنتو څخه مخالفت دی او د ایمان د موحدینو څخه مخالف دی. د انگریزي حکومت په خلاف اسلحه رااخیستل د ایمان او د اسلام څخه مخالف دي. (ترجمان وهاپیه، ص ۱۶)

خلاصه دا چې د تقلید شخصي پېرینېدلو اصل سبب د انگریزانو په خلاف د جهاد مخالفت وو او جهاد ته حرام ویل وو، مسلمانان په فروعی اختلافاتو کې مصروفول وو، د امام اعظم رحمه الله د تقلید شخصي په حرمت نه له دوي سره کوم قرآني ایت وو او نه ورسره کوم حدیث وو او نه ورسره د امت اجماع وه. بلکې د دوي سره صرف او صرف یو دلیل وو چې هغه د ملکې وکتوري اشتهار وو.

(۱۷) په جرم اعتراف: مولوي محمد مبارک غیر مقلد چې د مولوي عطاء الله حنیف خاص شاگرد وو؛ لیکي چې: د جماعت غریبا اهل حدیث بنیاد د محدثینو د مخالفت لپاره ایښودل شوی دی او یواځې دغه مقصد یې نه وو، بلکې د سید احمد شهید رحمه الله د جهادي تحریک مخالفت به یې کولو او انگریزان به یې خوشحالول. نواب صدیق حسن خان لیکي چې:

(۱۸) د مذهب تقلید واجب ندی او اقرار او قول پوره کول او په خپل عهد او میثاق قائم کیدل د ټولو فرضونو څخه غټ فرض دی او د حاکمانو اطاعت او د رئیسانو انقیاد د ټولو واجبو څخه غټ واجب دی. (ترجمان وهاپیه، ص ۲۹)

یعنې تقلید نه دی واجب، بلکې د انگریزانو اطاعت او اتباع غټ واجب دی.

(۱۹) ٲول اهل سنت والجماعت امام ابو حنيفه رحمه الله ته امام اعظم وایي، حنفي وي، كه شافعي وي، كه مالكي وي او كه حنبلي وي؛ د ٲولو په نزد امام اعظم دی. (تذكرة الحفاظ ذهبي ج ۲ ص ۱۵۸) فقيه الملة والاسلام دی (ذهبي ص ۸۴ خلاصه خزر جي ص ۴۴۵)

احد ائمة الاسلام والسادة الاعلام واحدا لائمة الاربعة اصحاب المذاهب المطبوعة (البدايه والنهايه ج ۱۰ ص ۱۰۷) دی

ليکن د غير مقلدينو په نيز امام ابو حنيفه رحمه الله ته امام اعظم ويل شرک او کفر دی، ځکه چې ددوي د ٲول جماعت له طرفه ددې القابو ادرس بدل وو، لکه چې ددوي د يو خط څخه ظاهر يږي چې ملکي وکتوري ته يې ليکلی وو.

مضمون يې داسې دی چې : په حضور د فيض گنجور کوئين ملکه عاليه معظمه وکتوريه دي گړت قيصره هند بارک الله فی سلطنتها. مونږ ممبران د اهل حديث دخپل ٲول جماعت له طرفه ملکي عاليې معظمې ته د جوبلي د جشن د زړه له کومي مبارکي وايو.

ستاسو په سلطنت کې چې کومه مذهبي ازادي راغلې ده د هغې څخه ز مونږ جماعت ته غټه برخه په نصيب شوی ده، ځکه چې مذهبي ازادي ز مونږ جماعت ته حاصله شوی ده، په خلاف دنوروا سلامي فرقو، له دې رڼې ستاسو د سلطنت په استحکام باندې د اجماعت ډير خوشحاله دی او دوي د زړه څخه د مبارکۍ چيغې ټاير زور سره درته وایي (اشاعة السنة ج ۹ ص ۲۰۶ شماره نمبر ۷).

(۲۰) مولنا عبد الخالق رحمه الله چې ددې فرقي د شيخ الكل ميان نذير حسين خسردی ليکلي دي چې: ددې نوې فرقي باني مباني عبد الحق دی، چې ديو څو ورځو څخه په بنارس کې اوسيدو، حضرت امير المؤمنين سيد احمد شهيد د بعضي غلطو حرکاتو په وجه دخپل جماعت څخه خارج کړو او د حرمينو د علماوو څخه يې دود د قتل فتوی راوړه، مگر په څه چل د هغه څخه و تنبتيدلو او بچ شو. (الحياة بعد الممات ص ۲۲۸) نتایج التقليد ص ۳ تنبيه الضالين ص ۱۳

(۲۱) بیالیکی چي: دام المومنین رضی اللہ عنہا گستاخ مولوی عبدالحق بنارسنی بانی غیر مقلدیت پہ بنکارہ ویل چي عایشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا حضرت علیؓ سرہ جنگیدلہی دہ، کہ توبہ یی نہ وی ایستلہی، نو مرتدہ مہ شوی دہ (معاذ اللہ)

اودا بہ یی ہم ویل چي صحابہ وورضی اللہ عنہم علم زما د علم خخہ یرکم وو، حکہ چي پھغوی کپ د هریو پنخہ پنخہ احادیث یاد وو اوماتہ ددوي ٲول احادیث یاد دي. (کشف الحجاب ص ۴۲) مصنفہ قاری عبد الرحمن صاحب شاگرد شاه اسحق صاحب.

(۲۲) بل اعتراف:

نواب صدیق حسن خان غیر مقلد لیکلی دي چي: پە دې زمانہ کپ یوہ ریاکارہ او شہرت پسندہ فرقہ راپیدا شوې دہ، چي دھر قسم خامیو او نقصانونو باوجود دحان لپارہ د قران اود حدیث د علم او پە هغې باندي د عمل دعوہ کوي، حالانکپ د علم اود عمل اود عرفان سرہ ددې فرقې د لرې خخہ ہم تعلق نشته، داخلکہ علومو عالیہ وو او آلیہ وو دواړو خخہ بالکل جاہل دي (الخطہ ص ۵۳)

اودا خلک د معاملاتو پە مسایلو کپ پە حدیثو کپ دپوہې خخہ بالکل خالي دي اود اہل سنتو پە طریقہ دیوې مسئلې استنباط ہم نہ شي کولی، دوي پە حدیث باندي د عمل پە حای د ژبې پە چالاکۍ اود سنتو د اتباع پە حای پە شیطاني وسوسو باندي اکتفاء کوي اودې تہ عین دین وایي، دا خلک دا سلام د جلاوت خخہ خالي الذہن دي اود نورو مسلمانانو پە نسبت غٲ تنگ زړي دي اود مسلمانانو پە خلاف یر سخت زړي دي. (الخطہ ص ۱۵۱)

يقولون عن قول خير البرية وهم شر البرية (الخطہ ص ۱۵۶)

پە اللہ ﷻ مې دې قسم وي چي شو مرہ د تعجب خبرہ دہ؟ دا خلک حانونو تہ خالص موحدین وایي اونورو خلکو تہ بدعتیان او مشرکان وایي. حالانکہ دوي د ٲولو خخہ زیات غالي اود دین پە بارہ کپ غٲا متعصب دي. فما هذا دين ان هذا الا فتنة في الارض وفساد كبير. (الخطہ ص ۱۵۴ و ص ۱۵۶)

(۲۳) بل اعتراف:

د غیر مقلدینو مشہور محدث او مؤرخ شاہجہان پوری (۱۹۰۰) عیسوی کے یو کتاب ولیکہ پہ نامہ (الارشاد الی سبیل الرشاد) پہ ہنھی کے یی لیکلی دی چہ :

دیو خہ زمانہی خخہ پہ ہندوستان کے یوہ نابلدہ فرقہ را پیدا شو ی دہ، چہ خلک ورسرہ بالکل ناا شنادی، مخکے بہ یر لرد دی خیال والا خلک وو۔ د دوی نوم اوس اوس اوریدل کیڑی۔ دوی خان تہ اہل حدیث، یا موحد، با محمدی وایی، مگر مخالفین ورتہ وھاییان او غیر مقلدین او لامذہبہ وایی۔ چونکے داخلک رکوع تہ دتلو پہ وخت کے اود رکوع خخہ د سرا وچتو لو پہ وخت کے لاسونہ جیگوي، لکھ خرنکے یی چہ پہ تکبیر تحریمہ کے جیگوي، لہ دی وچھی خخہ دوی تہ پہ بنگال کے (رفع الیدینی) ہم ویل کیڑی۔ (الارشاد الی سبیل الرشاد ص ۲۲ مع حاشیہ)

وھایی

چونکے پہ ہنھہ زمانہ کے د عثمانی اسلامی خلافت پہ خلاف دیہودو او نصارا او پہ سازش د محمد بن عبدالوھاب جماعت پہ عربو کے دقتل او غارت بازار گرم کری وو، یر مزارونہ یی ورن کرل، حتی چہ سعود در رسول اللہ ﷺ دروضی مبارکے د ورنولو قصد ہم وکرو، مگر ییای ورنانہ نہ کرلہ او پہ ابتداء کے یی اعلان وکرو چہ دیت اللہ شریف حج تہ بہ د وھاییانو خخہ سوی بل شوک نہ راخی، عثمانیان یی د حج خخہ منع کرل او ترہ یر وختہ پوری خلک د حج خخہ محروم وو او د شام اود عربو یر و خلکو تہ حج پہ نصیب نہ شو۔ (ترجمان وھاییہ ص ۳۶) او دوی د عربو خلکو خصوصاً د حرمینو اوسیدونکو تہ یر تکلیفونہ ورسول۔ (ترجمان وھاییہ ص ۴۰)

لہ دی وچھی عالم اسلام د دوی خخہ یر نفرت کولو۔ بریالی عالم مولوی فضل رسول بدیوانی د خپلو مخالفینو د بدناملو لپارہ مجاہدینو تہ وھاییان ویل۔ (ترجمان وھاییہ، ص ۴۴ ص ۴۷)

نو د غیر مقلدینو سرہ فکر پیدا شو چہ وھاییان مجاہدینو تہ اود حکومت برطانیہ باغیانو تہ وایی، نو د دی لپارہ جہ انگریزان وریاندی شکمن نہ شی، نو فوراً یی د انگریزانو د خوشحالو لپارہ کتابونہ ولیکل چہ : یو پکے پہ نامہ (ترجمان وھاییہ) وو۔ پہ ہنھی کے یی پہ یو بل خای کے لیکلی دی چہ :

(۲۴): مجاہدین حنفیان دی، چا اوریدلی دی چہ ترنتہ پوری کوم موحد، متبع سنت، پہ قران او پہ حدیث باندی چلیدونکی بی وفایی کرے دہ۔ او د اقرار د پربندو و مرتکب شوی دی، یا بغاوت تہ اماندہ شوی

دی، کومو خلکو چې په زمانه د غدر کې شر او فساد کولو اود انگريزي دولت د حاکمانو سره يې عناد کولو؛ هغه ټول حنفيان وو. (ترجمان وهاييه ص ٢٥)

(٢٥) کله چې انگريزانو په دهلي کې په زرهاوو علماء اعدام کړل، په لکونو عوام يې اعدام او قتل کړل او ترديرو ورځو پورې د قتل اود غارت بازار گرم وو، په زرگونو کورنۍ جلا وطنه شوې، نوددې مظلومانو په باره کې نواب صديق حسن خان ليکي چې: (اود حاکمانو اطاعت او رئيسانو ته انقياد په ملت باندې واجب دی اود ټولو واجباتو څخه غټ واجب دی. (ترجمان وهاييه ص ٧)

(٢٦) **متفقه فتوی:** جهاد او مذهبي جنگ په مقابل د انگريزي دولت کې هغه دولت چې ټولو ته يې مذهبي ازادي ورکړې ده، د شريعت له رويه ممنوع او حرام دی او کومو خلکو چې د انگريزي دولت په خلاف اسلحه راخيستي ده او مذهبي جهاد کوي؛ داخلک ټول باغيان دي اود باغيانو د سزا مستحق دي. په دې فتوی د ټولو غير مقلدينو متفقه طور باندې دستخط دی. (ترجمان وهاييه ص ٦١)

د انگريزي دولت په خلاف اسلحه راخيستل د اسلام اود ايمان خلاف عمل دی. (ترجمان وهاييه، ص ١٢١)

وکیل اهلحديث هند محمد حسين بټالوي

(٢٧): د انگريزي دولت په خلاف مذهبي جهاد هيڅکله نه دی جايز. (الاقتصاد فی مسايل الجهاد، ص ١١).

(٢٨): هندوستان سره له دې چې د عيسايي سلطنت په قبضه کې دی؛ دارالاسلام دی، په دې ملک باندې هيڅ بادشاه ته حمله نه ده جايزه، د عربو وي او که د عجمو، د سوهان مهدي وي او که خپله حضرت سلطان شاه د ايران وي، او که امير د خراسان وي. (الاقتصاد ص ٢٥)

(٢٩): د دغه عيسايي حکومت سره غدر کول او په ځان او مال سره ورباندې تعرض کول حرام دي (الاقتصاد ص ٣٤).

(٣٠) دا هغه خلک دي چې تقرير او تحرير اغايب او حاضر د انگريزي حکومت وفاداران دي او ددوي په خدمت او معاونت کې سرگرم دي. (الاقتصاد ص ٤٨)

(٣١) د انگريزي دولت په خلاف جنگيدل او د جنگيدونکو سره هر قسم امداد کول صراحتاً غدر او حرام دی. (الاقتصاد ص ٤٩).

(٣٢): له دوي سره جنگيدل شرعي جهاد نه دی، بلکې عناد او فساد دی، څوک چې د سنه ١٨٥٧ په نږدې شريک شوي دي، هغه گناهگاران دي، مفسدين او باغيان او بدکرداره دي، په دوی کې اکثر عوام بې لایع دي او کوم چې پکې خواص او علماء دي هغوی هم د اصلي علومو د دين څخه ناخبره دي، پوهان علماء بې ځکه په دې فساد کې نه شريکيږي. (الاقتصاد ص ٤٩)

(٣٣): هغه خلک چې ځانونو ته مجاهدين وايي په حرام مرگ باندې مړه کيږي، د جنتونو د خوشحالو څخه به محروم وي، داسې فسادونو ته جهاد ويل او په دې کې د شهادت په شوق شريکيدل سراسر جهالت او حماقت دی. (الاقتصاد ص ٧١)

(٣٤): مشهور غير مقلد عالم مولوي مسعود عالم ندوي ليکلي دي چې: د معتبرو او ثقه راويانو بيان دی چې محمد حسين بهالوي ته د دې رسالې (الاقتصاد) په عوض کې د انگريزانو له خوا ډيرې ځمکې ورکړل شوي. (پهلی اسلامي تحريک ٢٩)

(٣٥): يو بل غير مقلد عالم مولوي عبدالمجيد سوهډروي ليکلي دي چې: مولوی حسين بهالوي د اشاعة السنه په ذريعه د اهلحديثو ډير خدمت وکړ او د وهابي نوم دده په کوششونو سره په سرکاري دفترينو او کاغذونو کې منسوخ شو او د جماعت يې د اهلحديثو په نوم نامداره کړو، ده د انگريزي حکومت هم پوره خدمت وکړ او په انعام کې ورته ډير جائدونه هم په لاس ورغلل. (سیرت ثنائي ص ٣٧٢)

(٣٦): د هغې عريضې متن چې دوي انگريزي دولت ته ليکلې وه داسې دی چې: په خدمت د جناب سيکريټري گورنمنټ! مونږ ستاسو په خدمت کې د لاندې ليکو د اجازت او معافۍ غوښتونکي يو. په سنه ١٨٨٦ء کې مونږ خپله مياشتنۍ رساله اشاعة السنه شائع کړه، په هغې کې مونږ د دې خبرې اظهار کړی وو چې د وهابي لفظ عموماً د باغي او د نمک حرام په معنا کې استعماليږي، لهذا د دې لفظ استعمال د غې ډلې ته چې

اهلحدیث ورته وایي او همیشه د انگریزي حکومت نمک حلال او خیر خواهان دي. اودا خبره بیا بیا ثابت شوې هم ده او سرکاري خط او کتابت کې منلی شوې ده، مونږ په پوره ادب او انکساری سره گورنمنټ ته درخواست کوو چې هغوي په سرکاري طور سره دا دوهابي لفظ منسوخ کړي او ددې لفظ د ممانعت حکم نافذ کړي او مونږ د اهلحدیثو په نوم سره مخاطب کړي.

په دې عریضه د ټولو صوبو د اهلحدیثو دستخطونه ثبت دي. [اشاعة السنة ص ۲۴ شماره نمبر ۲].

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «وَعَدَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَزْوَةَ الْهِنْدِ، فَإِنْ أَذْرَكْنَاهَا أَتَيْتُ فِيهَا نَفْسِي وَمَالِي، فَإِنْ أَقْتُلَ كُنْتُ مِنْ أَفْضَلِ الشَّهَدَاءِ، وَإِنْ أَرَجَعْنَا أَبُو هُرَيْرَةَ الْمُحَرَّرُ» (الحديث نسائي: ج: ٢، ص: ٥٢).

عَنْ ثَوْبَانَ مَوْلَى رَسُولِ اللَّهِ، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «عِصَابَتَانِ مِنْ أُمْنِي أَخْرَزَهُمَا اللَّهُ مِنَ النَّارِ: عِصَابَةٌ تَغْزُو الْهِنْدَ، وَعِصَابَةٌ تَكُونُ مَعَ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ» (نسائي: ج: ٢، ص: ٥٢، مسند احمد: ج: ٥، ص: ٢٧٨، مجمع الزوائد: ج: ٥، ص: ٢٨٢).

الحمد لله هند احنافو فتح كرى دى، نو در رسول الله ﷺ ددي پيش گوئي مصداق احناف دي

دلا مذهب وكتوري اهل حديث و امام بخاري اود

صحيح البخاري سره سخت اختلاف

سكزيال : الشيخ ابو عبد الله محمد بن اسماعيل بن ابي حمزة البخاري رحمه الله تعالى

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام علي من لا نبي بعده.

أما بعد!

محترمو! زمونږ په ملكونو کې لا مذهبان ځانونو ته اهلحديث وايي، حالانکې دې ملکونو ته نه دوي حديث راوړي دي، او نه په حديث پوهيږي، ځکه چې په هندوستان باندې دانگريزانو ددورې څخه مخکې، دحديثو يوه شرحه هم داسې نه شته چې مؤلف يې لا مذهب وي، کله چې دلامذهبانو دا خافو سره بحث شي، نو لا مذهبان وايي چې مونږ ته دبخاري حديث راوښايه، دعوامو په خيال کې دا وراچوي چې دلامذهبانو مسلک دصحيح البخاري سره موافق دی مونږ به دلته دنمونې په طريقه يو څو مسایل وليکو دهغې څخه به تاسو ته معلومات وشي چې لا مذهب وکتوري اهلحديث نه دامام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ سره په عقايدو کې متفق دي، او نه دامام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ سره په اعمالو کې متفق دي او نه دصحيح البخاري په احاديثو باندې عمل کوي، ددوي سره صرف حديث النفس دی.

۱. په تقليد کې اختلاف

امام بخاري رحمه الله مقلد وو، دامام شافعي رحمه الله او يا دامام احمد رحمه الله په مذهب وو، ابو عاصم عبادي رحمه الله، امام تاج الدين السبكي رحمه الله، حضرت شاه ولي الله الدهلوي رحمه الله او نواب صديق حسن خان ورته شافعي مقلد ويلي دي. او ابو يعلى رحمه الله، علامه ابن تيميه رحمه الله او علامه ابن القيم رحمه الله ورته حنبلي مقلد ويلي دي.

علامه تاج الدين السبكي رحمه الله په طبقات الشافعية الكبرى کې ليکي چې (ذكر ابو عاصم العبادي ابا عبد الله في كتاب الطبقات وقال سمع من الزعفراني، وابي ثور، والكرابيبي، قلت

ونفقہ علی الحمیدی وکلہم من أصحاب الشافعی رحمہ اللہ (طبقات الشافعیۃ الکبری ج ۲ ص ۲۱۴)

ابو عاصم پہ خپل کتاب طبقات الشافعیۃ کہی دامام بخاری رحمہ اللہ ذکر کری دی او فرمایا یہی دی چہی دزغفرانی رحمہ اللہ، ابو ثور رحمہ اللہ، او ذکر ایسی رحمہ اللہ ٹخنہ یہی حدیثو سماع کری دہ، علامہ سبکی رحمہ اللہ فرمایا یہی چہی زہ وایم چہی امام بخاری رحمہ اللہ دحمیدی رحمہ اللہ ٹخنہ فقہہ لوستلہی دہ او دا ٲول شوافع وو۔

شاہ ولی اللہ الدہلوی رحمہ اللہ فرمایا یہی چہی: (ومن هذا القبیل محمد بن اسماعیل البخاری فانہ معدود فی طبقات الشافعیۃ ومن ذکرہ فی طبقات الشافعیۃ الشیخ تاج الدین السبکی وقال انہ تفقہ بالحمیدی، والحمیدی تفقہ بالشافعی، واستدل شیخنا العلامة علی ادخال البخاری فی الشافعیۃ بذکرہ فی طبقاتہم وکلام النووی الذی ذکرناہ شاهد لہ (الانصاف مع ترجمۃ وضاف ص ۶۷)

نواب صدیق حسن خان لیکلی دی چہی: فلنذكر نبذا من أئمة الشافعية ليكون الكتاب کامل الطرفین حایز الشرفین، وهؤلاء صنفان احدهما: من تشرف بصحبة الامام الشافعی، والآخر من نلاهم من الأئمة أم الأول فمنهم احمد خالد الجلال.... واما الصنف الثانی فمنهم محمد بن ادريس ابو حاتم الرازی ومحمد بن اسماعیل البخاری (امجد العلوم ج ۳ ص ۱۴۶)

همدارنگہ یہی لیکلی دی چہی: وقال الشیخ تاج الدین السبکی فی طبقات کان البخاری امام المسلمین، وقدوة المؤمنین وشیخ الموحدين والموعول علیه فی احادیث سید المرسلین، قال وقد ذکرہ ابو عاصم فی طبقات اصحابنا الشافعیۃ (الحطۃ فی ذکر الصحاح الستۃ ص ۲۸۰)

نودنواب صدیق حسن خان پہ نیز ہم امام بخاری رحمہ اللہ شافعی دی، ٹخنہ چہی دا اقوال یہی رانقل کری دی او سکوت یہی پری کری دی، بل طرف تہ قاضی ابو الحسین محمد بن ابی یعلیٰ الحنبلی پہ طبقات الحنابلہ ج ۱ ص ۲۷۱، کہی ورتہ حنبلی ویلی دی۔

ابن تیمیہ رحمہ اللہ پہ یو حای کې لیکي چې: وأیمة الحديث كالبخاري ومسلم والترمذي والنسائي وغيرهم ايضا من اتباعهما (ای احمد بن حنبل واسحاق بن راهویه) وممن يأخذ العلم والفقہ عنهما (فتاوی ابن تیمیہ ج ۲۵، ص ۲۳۲)

علامه ابن القيم رحمہ اللہ فرمایي چې: وكذلك البخاري ومسلم وابوداؤد والأثرم وهذه الطبقة من أصحاب احمد اتبع له من المقلدين المحض المنتسبين اليه (اعلاء الموقعين ج ۲ ص ۲۲۳)

بعضي خلک امام بخاري رحمہ اللہ ته مجتهد مطلق وايي او د شافعي والي لپاره يې داسې توجيہ کوي چې ده ته شافعي په دې اعتبار سره ویلی شي چې دده اجتهاد دامام شافعي رحمہ اللہ داجتهاد سره مطابق وو، لکن دا خبره دتحقيق څخه مخالفه ده، حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمایي چې: ان البخاري في جميع ما يورده من تفسير الغريب انما ينقله عن أهل ذلك الفن كأبي عبيدة والنضر بن شميل، والفراء وغيرهم، اما المباحث الفقهية فغالبا مستمدة له من الشافعي وأبي عبيد وأمثالهم واما المباحث الكلامية فأكثرها من الكرابيسي، ابن كلاب ونحوها (فتح الباري ج ۲ ص ۲۵۳، باب مايقول عند الخلاء)

نو که مجتهد مطلق وی، نو په فقهې مباحثو کې به يې دامام شافعي رحمہ اللہ او دامام ابو عبيد څخه استمداد نه کولو بلکې پخپله به يې اجتهاد کولو.

۲- که امام بخاري رحمہ اللہ مجتهد مطلق وی نو دده ذکر به په طبقات الفقهاء کې راغلی وو.

۳- د مجتهد لپاره خپل اصول وي چې دهغې اصولو په رڼا کې اجتهاد کوي او دامام بخاري رحمہ اللہ داسې اصول نشته.

۴- که امام بخاري رحمہ اللہ مجتهد مطلق وی نو د فقهې په کتابونو او په اختلاف الفقهاء کې به دده اقوال را نقل کيدلی، حالانکې دده فقهې قول څوک نه رانقلوي، امام ترمذي دامام بخاري رحمہ اللہ شاگرد دی، حديث دتصحیح او دتضعيف په سلسله کې دامام بخاري رحمہ اللہ اقوال رانقلوي، لکن په اختلاف الفقهاء کې دده قول نه رانقلوي، مولانا سرفراز خان صفدر رحمہ اللہ فرمایي چې امام بخاري رحمہ اللہ، شافعي المذهب وو، نه مجتهد مطلق وو او نه په دې معنی باندې شافعي وو چې دده اجتهاد دامام شافعي رحمہ اللہ داجتهاد سره مطابق وو، بلکې د دواړو وسعت نظری سره سره شافعي المذهب مقلد وو (طایفه منصوره ص ۱۱۱)

دامام بخاری سره سخت مخالفت

ددې په خلاف لامذهبو جعلی اهلحدیث تقلید ته شرک، گمراهي بدعت وایي (ضرب الشدید علی اهل التقليد ص ٦٤، سیاحت الجنان ص ٥، طریق محمدی ص ٢٣)
دصحیح البخاری اساس تقلید دی

امام بخاری رحمه الله روایت په رانقلولو کې په خپل شیخ باندې اعتماد کوي او دده شیخ په خپل شیخ اعتماد کوي او همدا د اعتماد سلسله ترنبی کریم ﷺ پورې روانه وي امام بخاری رحمه الله چې دخپل شیخ څخه حدیث اوري او رانقلوي یې نو په صحت الحدیث کې مطالبه ددلیل ترینه نه کوي چې همدې ته تقلید وایي.

دامام بخاری رحمه الله استاذان مقلدین وو

په صحیح بخاری کې قابل فخر احادیث ثلاثیات دي، په صحیح البخاری کې (٢٢) ثلاثیات دي چې یوولس یې دمکي بن ابراهیم حنفی رحمه الله څخه روایت کړي دي چې دامام صاحب رحمه الله بالذات شاگرد وو، شپږ یې دابو عاصم النبیل څخه روایت کړي دي چې داهم دامام صاحب شاگرد وو، درې یې دمحمد بن عبد الله الانصاري څخه روایت کړي دي چې داهم دامام صاحب په شاگردانو کې وو یو یې دخلا د بن یحیی الکوفي څخه روایت کړی دی او یو یې دعاصم بن خالد الحمصي رحمه الله څخه روایت کړی دی دصحیح البخاری ټول راویان تقریبا (٤١٠) دي پدې کې څه دپاسه (٢٠٠) عراقیان دي پدې کې تقریبا (٤٥) کوفیان دي او تقریبا (٨٥) پکې بصریان دي او باقي دنورو ښارونو دي دامام بخاری رحمه الله دیو څو هغو استاذانو نومونه چې دامام صاحب بالذات شاگردان دي، یا دامام صاحب شاگردانو شاگردان دي. (١) امام احمد تلمیذ ابو یوسف (٢) سعید بن ربيع، تلمیذ ابو یوسف (٣) امام ضحاک بن مخلد ابو عاصم النبیل تلمیذ امام صاحب (٤) عباس بن وکیع، تلمیذ ابو یوسف (٥) عبد الله بن یزید العدوي، تلمیذ امام صاحب (٦) عبید الله بن موسی تلمیذ امام صاحب (٧) علی بن جعد الجوهري، تلمیذ امام ابو یوسف (٨) علی بن حجر المروزي، تلمیذ ابو یوسف (٩) علی بن المدینی تلمیذ ابو یوسف (١٠) فضل بن عمرو دکین تلمیذ امام صاحب (١١) محمد بن صباح الدولابي، تلمیذ امام ابو یوسف (١٢) محمد بن عمرو بن جبلة تلمیذ امام محمد (١٣) محمد بن عبد الله المثنی

تلميذ امام صاحب (۱۴) محمد بن مقاتل، تلميذ امام محمد (۱۵) مكي ابن ابراهيم تلميذ امام صاحب (۱۶) هشام بن عبد الملك الباهلي، تلميذ امام محمد (۱۷) هشيم بن خارجة، تلميذ ابو يوسف (۱۸) يحيى بن صالح، تلميذ امام محمد (۱۹) يحيى بن معين تلميذ الصاحبين (۲۰) يحيى بن يحيى بن بكير، تلميذ ابو يوسف وغيرهم.

۲- دفعهي او دفقهاوو به عظمت كي اختلاف

دامام بخاری رحمه الله نظر:

دامام بخاري رحمه الله به نظر كي فقه دقرآن او حديث ثمره ده، فقهاء دامت ديوې دي، ددين پوهان دي، امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري (ج ۱ ص ۱۶) كي باب قائم كړي دي په نوم د: (باب من يرد الله به خيرا يفقهه في الدين)، ددي باب لاندې يې بيا دا حديث ذكر كړي دي چې: (من يرد الله به خيرا يفقهه في الدين وانما انا قاسم الخ)

همدارنگه يې په صحيح البخاري (ج ۱ ص ۴۷۹) كي در رسول الله صلى الله عليه وسلم دا حديث ذكر كړي دي چې (الناس معادن خيارهم في الجاهلية خيارهم في الاسلام اذا فقهوا) امام نووي رحمه الله د (اذا فقهوا) ترجمه كوي. (صاروا فقهاء عالمين بالاحكام الشرعية) (نووي شرح مسلم ج ۲ ص ۲۶۸)

رسول الله صلى الله عليه وسلم حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ته دعا وكړه چې: (اللهم فقهه في الدين) (صحيح بخاري ص ۲۶)

عبد الله بن عباس رضي الله عنه فرمايي چې: كونوا ربانين حكماء علماء، فقهاء (بخاري ج ۱ ص ۱۶)

حضرت عمر رضي الله عنه فرمايي چې: تفقهوا قبل أن تسودوا (ج ۱ ص ۱۷) امام بخاري په ماشومتوب كي دامام صاحب دشاگردانو (امام وكييع رحمه الله او عبد الله بن مبارك رحمه الله) دكتابونو څخه فقه زده كړه، (سير اعلام النبلاء ج ۱۲ ص ۲۲۷) همدارنگه يې دامام ابو حفص كبير رحمه الله شاگردي وكړه او (جامع سفیان) يې ترينه واوريدلو تاريخ بغداد ج ۲ ص ۱۱) يو ځل

دامام بخاري سره سخت مخالفت

امام ابو حفص رحمه الله دامام بخاري رحمه الله په باره کې وفرمايل چې (هذا شاب كيس ارجوا أن يكون له صيت ذكر) (سير اعلام النبلاء ج ۱۲ ص ۴۲۵)

امام بخاري رحمه الله ته قاضي وليد ابن ابراهيم پخپل ماشومتوب کې راغلو او دمحدثوالي شوق يې ښکاره کړو، امام بخاري ورته دمحدثوالي شرائط بيان کړل، وليد بن ابراهيم چې هغه شرايط واوريدل دده دوس څخه بهر وو نو خفه شو امام بخاري رحمه الله ورته وفرمايل چې:

فان لاتطيق تحمل هذه المشاق كلها فعليك بالفقه الذى يمكنك تعلمه وأنت فى بيتك قار، ساكن لا تحتاج الى بعد الاسفار ووطى الديار، وركوب البحار، وهو مع هذا ثمره الحديث وليس ثواب الفقيه بدون ثواب المحدث فى الآخرة وعزه بأقل من عز المحدث (تهذيب الكمال ج ۴ ص ۶۱۱ قديم)

لامذهبه وکتوري اهلحديثو نظر:

(۱) لامذهبه حکيم فيض عالم صديقي ليکي چې: زه بيا بيا ددې خبرې وضاحت ضروري گڼم چې دغه حنفی کوم دا سفار لهو الحديث مجموعه چې په دنيا کې خوره ده دمسلمانانو ديوې ډلې لپاره دگمراهۍ سبب جوړه شوی دی، ددې فقهې ديو لفظ تعلق هم دامام ابو حنيفه رحمه الله سره نه شته (اختلاف امت کالميه ص ۱۴، ص ۳۱۲)

(۲) دغرباء اهلحديث عبدالستار پخوانی امام دخپل پلار عبدالوهاب په علمي خدماتو کې ليکي چې زما پلار به ددغه فقهې مروج کتابونه دشریعت سره منافي گڼل او پدې باندې عمل کولو ته به يې گمراهي او حرام ويل (خطبه امارت ص ۱۳ مشموله رسايل اهلحديث ج دوم) همدارنگه ليکي چې ددغه فقهې خراب او گنده مسايل، (خطبه امارت ص ۱۵)

(۳) دلامذهبه مشهور مناظر طالب الرحمن ليکي چې: فقه حنفی ددومره گنده مسايلو څخه ډکه ده چې زما قلم او ژبه دهغې تحمل نه شي کولی الخ (اصلي حنفی نماز ص ۴)

(۴) لامذهبه ابو الکليم اشرف سليم ددغه فقهې مسايلو ته گمراه کن، شرمناک، انسانيت سوز، موجب لغت، خود ساخته، غير معتبر، غير مستند، مخرب الأخلاق او عقايد باطله وييلي دي، (احاديث نبويه اور فقه حنفیه ص ۳)

۳- په استقبال او استدبار الی الکعبة عند البول والغایط کې اختلاف

امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري ج ۱ ص ۲۶) کې حديث ذکر کړی دی چې: عَنْ أَبِي أُيُوبَ الْأَنْصَارِيِّ رضي الله عنه، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «إِذَا أَتَى أَحَدُكُمْ الْغَائِطَ، فَلَا يَسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ وَلَا يُؤَلِّهَا ظَهْرَهُ، شَرَّفُوا أَوْ غَرَّبُوا»

کله چې یو کس په تاسو کې بیت الخلا ته راغلو نو نه دی قبلي ته مخ اړوي او نه دې ورته شاه اړوي.

ددې حديث څخه معلومېږي چې کعبې شريفې ته استقبال او استدبار مطلقا ناجايز دي، په اباديو کې وي او که په صحراء کې، علامه ابن قيم رحمه الله فرمايي چې: وَأَصَحُّ الْمَذَاهِبِ فِي هَذِهِ الْمَسْئَلَةِ أَنَّهُ لَا فَرْقَ فِي ذَلِكَ بَيْنَ الْفَضَاءِ وَالْبَنِيَانِ لِبُضْعَةِ عَشْرٍ دَلِيلًا قَدْ ذَكَرْتُ فِي غَيْرِ هَذَا الْمَوْضِعِ (زاد المعاد في هدى خير العباد ج ۱ ص ۸)

پدې مسئله کې صحيح مذهب دادی چې د اباديو او د صحرا فرق نشته له وجې د ديار لسو دلايلو څخه چې ما په بل ځای کې ذکر کړي دي.

لکن ددې په خلاف لا مذهب جعلي اهل حديث ليکي چې: دغټو او دوړو متيازو په وخت کې قبلي ته مخ او شا اړول جايز دی، ناجايز والی يې په ځای پرېده مکروه هم نه دي، بلکې سنت دي (دستور المتقي ص ۴۵) وحيد الزمان ليکي چې: ولا يکره الاستقبال والاستدبار للاستنجاء (نزل الابراج ج ۱ ص ۵۳)

۴- دمنی په پاکۍ او ناپاکۍ کې اختلاف

دامام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ په نيز باندې مني نجسه ده، امام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ باب قائم کړی دی په نوم د (باب اذا غسل الجنابة او غيرها فلم يذهب أثره ج ۱ ص ۳۶)

لامذهب وحيد الزمان ددې عنوان لاندې ليکلي دي چې دامام بخاري په نيز مني نجسه ده (تيسير الباري ج ۱ ص ۱۷۰)

او دلامذهب جعلي اهلحديثو په نيز مني پاکه ده

وحيد الزمان ليکي چې: والمنى طاهر سواء كان رطبا او يابسا مغلظا او غير مغلظ (کنز الحقائق ص ۶ نزالابراج ج ۱ ص ۴۹)

دامام بخاری سره سخت مخالفت

نواب نور الحسن ليکي چې: مني هر چند پاک است، (عرف الجاری ص ۱۰)

نواب صديق حسن خان ليکي چې: ودر نجاست منی ادمی دلیلی نیامده (بدور الأهل ص ۱۵)

۵- په لږو اوبو کې دنجاست د غورزیدلو په وجه داوبو په پاکۍ او ناپاکۍ کې

اختلاف

امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري ج ۱ ص ۳۷ کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب البول فی الماء الدائم) او بیا يې حديث ذکر کړی دی چې رسول الله فرمايي چې: لا یبولن أحدکم فی الماء الدائم الذی لا یجری ثم یغتسل فیه.

هيشوک دې په ولاړو اوبو کې متيازې نه کوي، هغه چې روانې نه وي، چې وروسته بيا غسل هم پکې کوي. ددې حديث څخه معلومېږي چې په ولاړو اوبو کې چې نجاست و غورزېږي نو اوبه نجسېږي برابره خبره ده چې اوصاف ثلاثه يې متغير شوي وي او که نه، لکن ددې په خلاف لامذهبه جعلي اهلحديث ليکي چې لږې اوبه تر هغې پورې نه نجسېږي ترڅو يې چې خوند، رنگ او بوي نوي بدل شوی، لامذهبه نواب نور الحسن ليکي چې: (آب باران، ودریا، وچاه طاهر و مطهر است پليت نمی گردد مگر بنجاستی که بویامزه یا رنگ او را بر گرداند (عرف الجادی ص ۹)

لامذهبه وحید الزمان ليکي چې: لا یفسد ماء البثر ولو کان صغيرا والماء فيه قليلا بوقوع نجاسة او موت حیوان دموي او غیر دموي ولو انتفخ او تفسخ او تمعط بشرط أن لا يتغير أحد اوصافه (نزل الأبرار ج ۱ ص ۳۱)

۶- په غسل کې دمضمضې او استنشاق په وجوب کې اختلاف

دامام بخاري رحمه الله په نیز په غسل کې مضمضه او استنشاق واجب نه دي، امام بخاری په صحيح البخاري ج ۱ ص ۴۰ کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب المضمضة والاستنشاق في الجنابة) ددې لاندې لامذهبه وحید الزمان ليکي چې دامام بخاری رحمه الله په نیز په غسل کې مضمضه او استنشاق واجب نه دي دا حنافو په نیز په غسل کې واجب او په اودس کې سنت دي او اهل حديثو په نیز په غسل او اودس دواړو کې واجب دي (تيسير الباری ج ۱ ص ۱۸۸)

۷- داودس په اندامونو کې په مولات کې اختلاف

دامام بخاري رحمه الله په نیز په اودس کې د اندامونو په مینځلو کې مولات ضروري نه دی، امام بخاري رحمه الله په ج ۱ ص ۴۰) کې باب قائم کړی دی په نوم د (بَابُ تَفْرِيقِ الْغُسْلِ وَالْوُضُوءِ وَيُذَكِّرُ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنه): «أَنَّهُ غَسَلَ قَدَمَيْهِ بَعْدَ مَا جَفَّ وَضُوءُهُ» او بیا یې دا حدیث ذکر کړی دی چې: قَالَتْ مَيْمُونَةُ رضي الله عنها: «وَضَعْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَاءً يَغْتَسِلُ بِهِ، فَأَفْرَغَ عَلَى يَدَيْهِ، فَغَسَلَهُمَا مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا، ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ، وَغَسَلَ رَأْسَهُ ثَلَاثًا، ثُمَّ أَفْرَغَ عَلَى جَسَدِهِ، ثُمَّ تَنَحَّى مِنْ مَقَامِهِ، فَغَسَلَ قَدَمَيْهِ»

لامذهبه وحید الزمان د دې باب په فایده کې لیکي چې یعنی مولات نه کول، د ابو حنیفه رَحْمَةُ اللَّهِ او شافعي رَحْمَةُ اللَّهِ په نیز مولات واجب نه دی، دامام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ هم همدا مذهب دی (تیسیر الباری ج ۱ ص ۱۹۲)

لکن لامذهبان لیکي چې ترک دمولات بدعت دی، دلامذهبو سرگروه نواب صدیق حسن خان لیکي چې: (وترک ولاء در وضوء بدعت است و هرگز از انحضرت صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ واز حاکبان وضوئش تفریق میان اعضاء وضوء ثابت نگشته بلکه یکی را بعد دیگری می شست و میان غسل دو عضو بچیزی دیگر مشغول نمی شد پس تفریق رد است بر فاعل آن ووی غیر خالص است از مبتدع بودن و فعل ابن عمر بتمسک نیززد زیرا که کرده صحابی حجت نباشد اگر چه بصحت رسد (بدور الأهل ص ۲۸)

۸- په جماع بلا انزال باندې د غسل د وجوب په باره کې اختلاف

دامام بخاري رحمه الله په نیز د جماع بلا انزال په صورت کې غسل نه دی واجب امام بخاري رحمه الله په صحیح البخاري ج ۱ ص ۴۳) کې د غسل د وجوب او عدم وجوب مختلف احادیث ذکر کړي دي وروسته یې خپله رایه داسې ذکر کړي ده چې (قال ابو عبد الله الغسل احوط) یعنی د جماع بلا انزال په صورت غسل واجب نه دی البته احتیاط دادی چې غسل وکړی شي.

دامام بخاری سره سخت مخالفت

وحید الزمان لیکي چې: وههنا مذهب آخر ذهب اليه طائفة من الصحابة واختاره بعض اصحابنا كالامام البخاري وهو أنه لا يجب الغسل بالايلاج فقط اذا لم ينزل عملاً بحديث ان الماء من الماء (نزل الابراج ص ۲۳)

لکن ددې په خلاف بعضې غیر مقلدين د جماع بلا انزال په صورت کې غسل واجب گڼي، نواب نور الحسن لیکي چې: وجوب غسل بخروج منی از شهوت ست اگر چه بتفکر باشد وبملاقات هر دوختان اگر چه انزال نه شود (عرف الجاری ص ۱۴) وهکذا فی صلوۃ الرسول للحکیم صادق السیالکوتی ص ۶۳.

۹- دحایضې او دجنب لپاره دقرآن دلوستلو په جواز او عدم جواز کې اختلاف

دامام بخاري رحمه الله په نیز دحایضې او دجنب لپاره دقرآن لوستل صحیح دي، امام بخاري رحمه الله په صحیح البخاري ج ۱ ص ۴۴ کې داسې باب قائم کړی دی چې (باب تقضى الحيض المناسك كلها الا الطواف بالبيت)

ددې باب باندې امام بخاري رحمه الله ډیر اثار ذکر کړي دي، چې دهغوي څخه دا ثابتول غواړي چې دحایضې او دجنب لپاره دقرآن لوستل صحیح دي، وحید الزمان لیکي چې: دامام بخاري رحمه الله مذهب دار معلومېږي چې دحایضې او دجنب دواړو لپاره دقرآن لوستل صحیح دي (تیسیر الباری ج ۱ ص ۲۱۵)

لکن ددې په خلاف لا مذهب وکتوري اهل حدیث وایي چې: دحایضې او دجنب لپاره دقرآن لوستل صحیح نه دي، نواب نور الحسن لیکي چې: وجنب وحایض را در آمدن بمسجد وخواندن قرآن حرام است نه حلال (عرف الجادی ص ۱۵)

وهکذا فی صلوۃ الرسول ص ۶۹ و ص ۷۴، فقه محمدیه ج ۱ ص ۳۱

۱۰- دمس المرء په وجه د اودس په ماتیدلو کې اختلاف

دامام بخاري رحمه الله په نیز دمس المرء په وجه اودس نه ماتېږي، امام بخاري رحمه الله په صحیح البخاري ج ۱ ص ۵۶ کې حدیث ذکر کړی دی، حضرت عایشه رضی الله عنها فرمایي چې: «كُنْتُ

أَنَا مَبْنِيَّ بَيْنَ يَدَي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَجُلَايَ، فِي قِبْلَتِهِ فَإِذَا سَجَدَ غَمَزَنِي، زَهَبَهُ دَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَخِ كَيْ وَيدِه كيدلم او زما پښې به د نبي كريم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په قبله کې وى، پس كله به چې نبي كريم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سجده كوله نو زه به يې وسكوندم.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چې: وفي هذه الترجمة بيان صحتها ولو اصابها بعض جسده

(فتح الباری ج ۱ ص ۹۵۳)

لكن لامذهبه جعلى اهل الحديث د صحيح البخارى د دې حديث په خلاف ليكي چې مس المرأة ناقض

لپاره داودس دى (تيسير البارى ج ۱ ص ۱۴۲، فتاوى اهل الحديث ج ۱ ص ۲۸۱)

۱۱- دخپليو او دبوټونو سره لمونځ كول

امام بخاري رحمه الله په ج ۱ ص ۵۶ کې باب قائم كړى دى دى په نوم دباب الصلوة فى النعال

ددې لاندې يې دا حديث ذكر كړى دى چې: عَنْ سَعِيدِ بْنِ يَزِيدَ الْأَزْدِيِّ، قَالَ: سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ

مَالِكٍ رضي الله عنه: أَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِي نَعْلَيْهِ؟ قَالَ: «نَعَمْ»

وحيد الزمان په يوځاى کې ليكي چې: مستحبه داده چې په خپليو او په بوټانو کې لمونځ وكړي

شي (تيسير البارى ج ۱ ص ۲۷۸) او په نزل الابراج ج ۱ ص ۶۸ کې ليكي چې: وِدَسْنُ أَنْ يَصِلَ فِي النَّعْلَيْنِ

اذا كان طاهرين، لكن ددې په خلاف دنن سبا غير مقلدين په دې باندې عمل نه كوي، يعنې خپلى او

بوټان او باسي او بيا لمونځ كوي.

۱۲- داوښانو په غوځل کې دمونځ په مسئله کې اختلاف

امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري ج ۱ ص ۶۱ کې باب قائم كړى دى په نوم د(باب الصلوة فى

مواضع الابل) ددې لاندې وحيد الزمان ليكي چې دامام مالك رحمه الله او دامام شافعي رحمه الله په

نيز د اوښانو په غوځل کې مونځ مكره دى، لكن امام بخارى رحمه الله ورباندې رد كړى دى (تيسير

البارى ج ۱ ص ۳۰۴) ددې څخه وروسته وحيد الزمان ليكي چې: دامام بخارى رحمه الله په نيز باندې

داوښانو په غوځل کې بلا كراهته لمونځ جايز دى، لكن ددې په خلاف باندې وحيد الزمان خپل نظر

دامام بخاری سره سخت مخالفت

داسې ليکي چې حق داده چې د اوسنانو په غوځل کې لمونځ کول حرام دي او که څوک هلته لمونځ وکړي نو اعاده پرې لازمه ده (تيسير الباری ج ۱ ص ۴۳۲)

۱۳- په مسجد کې د منبر او دمحراب د جوړولو په باره کې اختلاف

امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاری ج ۱ ص (۷) کې د سلمة بن الأكوع يو حديث ذکر کړې دی چې: (کان جدار المسجد عند المنبر ما كادت الشاة تجوزها) د مسجد نبوي ﷺ د قبلي د دیوال او منبر په مابين کې دوامره فاصله هم نه وه چې يو پسه (ګډ) پکې تیر شي.

وحید الزمان د دې په تشریح کې ليکي چې د حديث څخه دا خبره را معلومه شوه چې په مسجد کې دمحراب او د منبر جوړول سنت نه دي، دمحراب جوړول خوبالکل نه دی پکار او منبر هم دلرګي څخه جدا جوړول پکار دي، چې د دیوال څخه جدا وي زموږ په زمانه کې دا عموم بلوا ده چې په هر مسجد کې محراب او منبر د خښتو څخه جوړولی شي (تيسير الباری ج ۱ ص ۳۴۲)

لامذهبه عبدالستار دده څخه هم يو څو قدمه مخکې ځي او ليکي چې په مسجد کې مروجہ محراب ناجایز او بدعت دی (فتاوی ستاریه ج ۱ ص ۶۳)

لکن د دې په خلاف نن سبا د غیر مقلدينو په ټولو مساجدو کې د منبر سره محراب هم موجود وي.

۱۴- په مکه مکرمه کې دسترې څخه بغير د مونځ کونکي په مخ کې په تیریدلو

کې اختلاف

دامام بخاری رحمه الله په نیز په هر ځای کې، (مکه وي او که غیر مکه) دسترې څخه بغير د مونځ کونکي په مخ کې تیریدل ممنوع دي، امام بخاری رحمه الله په صحيح البخاری ج ۱ ص (۷۲) کې باب قائم کړی دی په نوم (باب السترة بمكة وغيرها)، د دې باب لاندې لامذهبه وحید الزمان ليکي چې دامام بخاری رحمه الله مقصد دادی چې دسترې لګول په هر ځای کې لازم دي مکه وي او که غیر مکه وي او همدا د شوافعو او د احنافو قول هم دی او حنابله ليکي چې په مکه کې د مونځ کونکي مخې ته تیریدل جایز دي (تيسير الباری ج ۱ ص ۳۴۴)

لکن ددې په خلاف دغیر مقلدینو مسلک دادی چې په مکه کې بغیر دسترې څخه هم دموښځ کونکي مخې ته تیریدل جایز دي (فتاوی اهل حدیث ج ۱ ص ۴۵۷)

۱۵- په گرمۍ کې دماسپښین د موښځ په تاخیر کې اختلاف

امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاری ج ۱ ص ۷۶

کې باب قايم کړی دی په نوم د (باب الابراد بالظهر في شدة الحر) په سخته گرمۍ کې دماسپښین دموښځ یخول یعنې وروسته کول یې ترڅو چې هوا یخه شي.

بیا امام بخاري رحمه الله ددې باب لاندې ډیر احادیث ذکر کړي دي .

(۱) رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمائي چې: إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ. کله چې گرمي سخته

شي نو په یخۍ کې منځ کوئ.

(۲) «إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا عَنِ الصَّلَاةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»

کله چې گرمۍ تیزه شي نو په یخۍ کې لمونځ کوئ ځکه چې سخته گرمي د جهنم پراس دی.

(۳) ابردوا بالظهر فان شدة الحر من فيح جهنم (دماسپښین لمونځ په یخۍ کې کوئ ځکه چې

شده د گرمي د جهنم د پراس څخه دی.

لکن دصحيح البخاري ددې احاديثو په خلاف دلامذهبه جعلي اهل حدیثو مسلک دادی چې په هر

حالت کې لمونځ په اول وخت کې کول پکار دي . (فتاوی ثنائیه ج ۱ ص ۵۵۳، صلوة الرسول ۱۴۶.۲)

۱۶- دسهار د فرض لمونځ څخه وروسته تر لمر ختلو پورې او دمازیکر

لمونځ څخه وروسته تر لمر پریوتلو پورې د لمونځ په کولو کې اختلاف

امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاری (ج ۱ ص ۸۲، ص ۸۳) کې ددې مضمون لپاره یو څو

احادیث ذکر کړي دي.

(عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: " أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ بَيْعَتَيْنِ، وَعَنْ لِبَسَتَيْنِ وَعَنْ

صَلَاتَيْنِ: نَهَى عَنِ الصَّلَاةِ بَعْدَ الْفَجْرِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ، وَبَعْدَ الْعَصْرِ حَتَّى تَغْرُبَ الشَّمْسُ).

دامام بخاری سره سخت مخالفت

رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ددوه قسمه خرڅولو او ددوه قسمه اغوستلو او په دوو وختونو کې لمونځ څخه منع کړې ده، یو دسهار دلمانځه څخه وروسته ترڅو چې لمر راڅیژی او یو دمازیګر دلمونځ څخه وروسته ترڅو، چې لمر پریوزي.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ (رضي الله عنه)، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا صَلَاةَ بَعْدَ مَطْلِ حَتَّى تَرْتَفِعَ الشَّمْسُ، وَلَا صَلَاةَ بَعْدَ الْعَصْرِ حَتَّى تَغِيبَ الشَّمْسُ»

رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایي چې: نشته لمونځ وروسته دسهار دلمانځه څخه ترڅو چې لمر راڅیژی او نه شته مونځ وروسته دمازیګر دلمانځه څخه ترڅو چې لمر پریوزي.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (رضي الله عنه)، قَالَ: "نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صَلَاتَيْنِ: بَعْدَ الْفَجْرِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ، وَبَعْدَ الْعَصْرِ حَتَّى تَغْرُبَ الشَّمْسُ".

رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ منع فرمایلي ده ددوه لمونځونو څخه اول: وروسته دسهار دلمانځه څخه ترڅو چې لمر را وڅیژی، دوهم وروسته دمازیګر دلمانځه څخه ترڅو چې لمر پریوزي.

لکن ددې احادیثو په خلاف دلامذهبه جعلي اهلحدیثو مسلک دادی چې په دې وختونو کې تحیه مسجد، دطواف نوافل او دسهار سنت جایز دي، نواب نور الحسن لیکي چې: نیست نماز بعد از سج تا آنکه مهر آید مگر دو رکعت سنت صبح ونه بعد از عصر تا آنکه غایب گردد مگر دو رکعت طواف بلکه این نما در هر ساعت از روز و شب جایز است (عرف الجادی ص ۱۸)

۱۷- دفتو شوو لمونځونو په راګرزولو کې اختلاف

په صحیح بخاري ج ۱ ص ۸۳ کې امام بخاری داسې عنوان لگولی دی چې: باب من صلی بالناس جماعة بعد ذهاب الوقت.

ددې باب لاندې یې دا حدیث ذکر کړی دی چې: عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، جَاءَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ بَعْدَ مَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ، جَعَلَ يَسُبُّ كُفَّارَ قُرَيْشٍ، وَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا كَذْتُ أَنْ أَصَلِّيَ، حَتَّى كَادَتِ الشَّمْسُ أَنْ تَغْرُبَ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

وَسَلَّمَ: «وَاللَّهِ مَا صَلَّيْتُهَا» فَتَرَلْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بُطْحَانَ، فَتَوَضَّأَ لِلصَّلَاةِ وَتَوَضَّأْنَا لَهَا، فَصَلَّى الْعَصْرَ بَعْدَ مَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ، ثُمَّ صَلَّى بَعْدَهَا الْمَغْرِبَ).

همدا حديث امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري ج ۱ ص ۸۴ (باب قضاء الصلوة الأولى فالاولى) لاندې هم ذکر کړی دی، په همدې صفحه کې یې یو بل باب لگولی دی په نوم د (باب من نسي صلوة فليصل اذا ذكر) او ددې باب لاندې یې دا حديث ذکر کړی دی چې: (عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "مَنْ نَسِيَ صَلَاةً فَلْيُصَلِّ إِذَا ذَكَرَهَا، لَا كَفَّارَةَ لَهَا إِلَّا ذَلِكَ (وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي) [طه: ۱۴]"

ددې احاديثو څخه دوه شيان ثابت شو، يو دا چې دغذر، دخوب او يا هيرې له وجې چې لمونځ فوت شي نو دهغې قضائي لازمې ده، نو چې دغذر په صورت کې قضاء لازمه ده نو که ديو چا څخه قصدا لمونځ فوت شوی وي نو په هغه باندې په طريقې اولی سره قضائي لازمې ده.

دوهمه خبره ترينه دا معلومه شوه چې که ديو چا څخه دير لمونځونه فوت شوي وي نو په ترتيب سره دهغې اداء پکار ده، لکه دخندق دغزوې په موقع باندې فوت شوي لمونځونه نبي کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ او صحابه کرامو په ترتيب سره اداء کړل، دامام بخاري رحمه الله ترجمه الباب هم دهمدې تقاضی کوي. لکن ددې احاديثو په خلاف لامذهبې جعلي اهلحديث ليکي چې په قصد سره دپريښودلي شوو لمونځونو قضائي نه شته، صرف توبه او استغفار کافي دی، دستور المتقى ص ۱۴۹، فتاوى اهل حديث ج ۱ ص ۴۱۵، فتاوى ستاريه ج ۴ ص ۱۵۴، رسول اکرم کی نماز ص ۱۱۵).

۱۸- که امام په ناسته لمونځ کوي نو مقتدي به څرنگه کوي؟

دامام بخاري رحمه الله په نيز که امام په ناسته لمونځ کوي نو مقتدي به ورپسې په ولاړه لمونځ کوي، امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري ج ۱ ص ۹۱ کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب حد المريض أن يشهد الجماعة) مريض ته ترکومه حده پورې جماعت ته تلل پکار دي؟ ددې باب لاندې امام بخاري رحمه الله دحضرت عايشې رضي الله عنها حديث را نقل کړی دی، خلاصه يې داده

دامام بخاری سره سخت مخالفت

چې رسول الله ﷺ په خپل مرض الوفاټ کې ابو بکر صدیق رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ته حکم وکړو چې خلکو ته امامتي ورکړي، یوه ورځ د رسول الله ﷺ په مرض کې لږ تخفیف راغلو نو مسجد ته یې شریف ورسوو، ابو بکر صدیق رَضِيَ اللهُ عَنْهُ شاته شو، رسول الله ﷺ په جانماز باندي کېناستلو او ابو بکر صدیق رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ولاړ وو شاته مقتدیان ولاړ وو.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایي چې: وَاسْتَدِلَّ بِهِ عَلَى صِحَّةِ صَلَاةِ الْقَادِرِ عَلَى الْقِيَامِ قَائِمًا خَلْفَ الْقَاعِدِ (فتح الباری: ج: ۲: ص: ۱۵۶).

همدا د جمهورو صحابه وو رضی الله عنهم تابعینو رحمهم الله اود ائمه یې اربعه وو رحمهم الله مسلک دی، وروسته امام بخاری رحمه الله بل باب قایم کړی دی چې: (انما جعل الامام لیؤتم به) بیا یې ددې لاندې دوه داسې احادیث ذکر کړي دي چې په هغوي کې راغلي دي چې که امام په ناسته لمونځ کولو، نو تاسو هم ورپسې په ناسته باندي لمونځ کوئ، امام بخاری رحمه الله ددې توجیه کوي فرمایي چې: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: قَالَ الْحَمِيدِيُّ: قَوْلُهُ: «إِذَا صَلَّى جَالِسًا فَصَلُّوا جُلُوسًا» هُوَ فِي مَرَضِهِ الْقَدِيمِ، ثُمَّ صَلَّى بَعْدَ ذَلِكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَالِسًا، وَالتَّاسُ خَلْفَهُ قِيَامًا، لَمْ يَأْمُرْهُمْ بِالْقُعُودِ، وَإِنَّمَا يُؤْخَذُ بِالْآخِرِ فَالْآخِرُ، مِنْ فِعْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (بخاری: ج: ۱: ص: ۹۶).

ددې په خلاف لا مذهب به جعلي اهل حدیث وایي چې که امام په ناسته لمونځ کولو نو مقتدیان به هم ورپسې به ناسته لمونځ کوي (تیسیر الباری ج ۱ ص ۴۴۹)

۱۹- دامامت په مستحق کې اختلاف

امام بخاری رحمه الله په صحیح البخاری ج ۱ ص ۹۳ کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب أهل العلم والفضل أحق بالامامة)

ددې باب لاندې یې د ابو بکر صدیق رَضِيَ اللهُ عَنْهُ دامامت والا احادیث ذکر کړي دي، په دغه وخت کې ددې باب لاندې یې د ابو بکر صدیق رَضِيَ اللهُ عَنْهُ دامامت والا احادیث ذکر کړي دي، لکن ددې احادیثو او دامام بخاری نبی کریم ﷺ ورسره اقرء (أبی بن کعب رَضِيَ اللهُ عَنْهُ) امام نه کړو، لکن ددې احادیثو او دامام بخاری دمسلم په خلاف لا مذهب به جعلي اهل حدیث لیکي چې اولی بالامامة اقرأ دی، عبد الرحمن مبارکپوري

لیکي چې: قلت الظاهر الراجح عندي هو تقديم الأقرأ على الأفقه (تحفة الأحوذی ج ۱ ص ۱۹۷، عرف الجادی ص ۳۶)

۲۰- دجماعت دلمانځه په تخفیف کې اختلاف

امام بخاری رحمه الله په صحیح البخاری ج ۱ ص ۹۷، کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب تخفیف الامام فی القيام واتمام الركوع والسجود) ددې باب لاندې یې یو حدیث ذکر کړی دی، حضرت ابو مسعود انصاري رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فرمایي چې رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته دیو امام څخه شکایت وشو چې اوږد لمونځ کوي، نو رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ډیر په غوصه شو او وې فرمایل چې ایا تاسو خلک متفر کوي؟ هرڅوک چې په تاسو کې امامتي کوي نو دا اختصار لحاظ دې کوي، لکن لا مذهبه جعلی اهلحدیث ددې حدیث او دامام بخاری رحمه الله دمسلك په خلاف ډیر اوږد لمونځ کوي، دندیر حسین سوانح نگار لیکي چې لا مذهبه نذیر حسین به دسهار لمونځ په ۴۵، دقیقو کې کولو او دما سپین لمونځ به یې په نیمه گینته کې کولو (الحيات بعد الممات ص. ۲۷۷)

۲۱- په مانځه کې دبسم الله بالسر په باره کې اختلاف

امام بخاری رحمه الله په صحیح البخاری ج ۱ ص ۱۰۲) کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب ما یقرأ بعد التكبير) او ددې باب لاندې یې دا حدیث ذکر کړی دی چې: عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: " أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبَا بَكْرٍ، وَعُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا كَانُوا يَفْتَتِحُونَ الصَّلَاةَ بِ {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ}

رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ابو بکر صدیق رَضِيَ اللهُ عَنْهُ او عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ به ذا الحمد لله څخه لمونځ شروع کولو، یعنې الحمد لله به یې جهراً لوستله او اعوذ بالله او بسم الله به یې سرا لوستل دا مضمون په ډیرو احادیثو کې راغلی دی، لکن ددې په خلاف لا مذهبه جعلی اهلحدیث لیکي چې په جهري لمونځونو کې بسم الله جهراً لوستل بهتري، نواب نور الحسن لیکي چې (و در نماز جهري به بجهر ودر سري به سر- باید خواند) عرف الجادی ص ۳۶، وهکذا فی دستور المتقی ص ۹۲، لمحمد یونس دهلوي .

دامام بخاری سره سخت مخالفت

۲۲- په مقتدي باندې دسورة دلوستلو په وجوب کې اختلاف

امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري ج ۱ ص ۱۰۴، کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب وجوب القراءة للامام والمأموم في الصلوة كلها) نو امام بخاري په قراءت باندې تعبير کړی دی، داسې يې نه دي ويلي چې (باب وجوب الفاتحة للامام والمأموم) ددې څخه معلومېږي چې په امام او په مقتدي دواړو باندې دسورة فاتحې او د ورېسې سورة لوستل واجب دي، لکن ددې په خلاف لاهذه جعلي اهلحديث ليکي چې په مقتديانو باندې فقط دسورة فاتحې لوستل واجب دي (تيسير الباري ج ۱ ص ۴۹۸)

۲۳- د فرض مونغ په وروستنيو دواړو رکعتونو کې دضم دسورة په باره کې

اختلاف

امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري ج ۱ ص ۱۰۷)

کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب يقرأ في الأخيرين بفاتحة الكتاب)

او ددې باب لاندې يې دا حديث ذکر کړی دی چې: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقْرَأُ فِي الظُّهْرِ فِي الْأُولَيْنِ بِأَمِّ الْكِتَابِ، وَفِي الرَّكْعَتَيْنِ الْأَخِيرَتَيْنِ بِأَمِّ الْكِتَابِ»

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به په اولو دواړو رکعتونو کې سورة فاتحه او دوه سورتونه (په هر رکعت کې يو سورت) لوستل او په وروستنيو دواړو رکعتونو کې به يې سورة فاتحه لوستله، نو په وروستنيو دواړو رکعتونو کې در رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په عمل کې دسورة فاتحې سره دسورة ذکر ونه شو، لکن ددې په خلاف لاهذه جعلي اهلحديث ليکي چې د فرض په وروستنيو دواړو رکعتونو کې دسورة فاتحې څخه وروسته سورة هم لوستل شي (يجوز للرجل أن يقرأ بعد الفاتحة السورة في الأخيرين ايضا من الصلوة الرباعية) نزل الابراج ج ۱ ص ۷۸)

۲۴- مدرک د رکوع مدرک درکعت دی او که نه ؟

امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري ج ۱ ص ۱۰۸، کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب اذا ركع دون الصف) او ددې باب لاندې يې دا حديث ذکر کړی دی چې: عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ انْتَهَى إِلَى

النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ رَاكِعٌ، فَرَكَعَ قَبْلَ أَنْ يَصِلَ إِلَى الصَّفِّ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «زَادَكَ اللَّهُ حِرْصًا وَلَا تَعُدَّ»

ابوبکره رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْهُ په داسې حال کې مسجد ته راغلو چې نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په رکوع کې وو، نوصف ته درسيډلو څخه مخکې يې رکوع وکړه، نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ورته وفرمايل چې الله تعالى دې (په نيکو کارونو کې) نور حرص هم درکړي، لکن بيا داسې مه کوه، ددې حديث څخه دوه خبرې رامعلومې شوې، اول: دا چې مدرک درکوع مدرک در رکعت دی، او دوهم: دا چې په مدرک درکوع باندې دسورة فاتحې لوستل واجب نه دي، بلکې بغير دلو ستلو دسورة فاتحې څخه يې لمونځ کيږي، لکن ددې په خلاف لامذهبه جعلي اهلحديث ليکي چې مدرک درکوع مدرک در رکعت نه دی او نه يې بغير دلو ستلو دفاتحې څخه لمونځ کيږي (فتاوی نذيريه ج ۱ ص ۴۹۶) نواب نورالحسن ليکي چې: بې فاتحه نه نماز صحيح است ونه ادراک رکعت معتد به، (عرف الجادی ص ۲۶، لامذهبه وحيد الزمان ليکي چې: (ولو وجد الامام في الركعة لا يعتد بتلك الركعة لأن قراءة الفاتحة فرض عندنا) نزل الابراج ص ۱۳۳)

۲۵- دجمعي په ورځ دغسل په وجوب او عدم وجوب کې اختلاف

امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاری ج ۱ ص ۱۲۰، کې باب قائم کړی دی په نوم د(باب فضل الغسل يوم الجمعة) باب دی په بيان د فضيلت دغسل کې دجمعي په ورځ، علامه ابن حجر رحمه الله فرمايي چې: قَالَ الزَّيْنُ بْنُ الْمُيْبَرِ لَمْ يَذْكُرِ الْحُكْمَ لِمَا وَقَعَ فِيهِ مِنَ الْخِلَافِ وَافْتَصَرَ عَلَى الْفَضْلِ لِأَنَّ مَعْنَاهُ التَّرْغِيبُ فِيهِ وَهُوَ الْقَدْرُ الَّذِي تَتَّفِقُ الْأَدِلَّةُ عَلَى ثُبُوتِهِ. (فتح الباری ج ۲ ص ۳۵۷)

امام بخاري رَحِمَهُ اللَّهُ دغسل حکم ذکر نه کړو چې فرض دی او که واجب دی او که سنت؟ بلکې يواځې دفضل لفظ يې ذکر کړو دکوم څخه چې مقصود ترغيب دی، ځکه چې دا داسې درجه ده چې اډله ورباندې متفق دي، ايمه اربعه هم په دې متفق دي چې دجمعي په ورځ غسل سنت دی، لکن ددې په خلاف لامذهبه جعلي اهلحديث دجمعي دورځي غسل ته واجب وايي، نواب نورالحسن ليکي چې: وبراى جمعه واجب است، (عرف الجادی ص ۱۴)

دامام بخاري سره سخت مخالفت

لامذهبه وحيد الزمان ليكي چې: ولن يريد أن يصل الجمعة واجب (نزل الابراج ص ۲۵)

۲۶- دجمعي د لمانځه په وخت کې اختلاف

امام بخاري رحمه الله د صحيح البخاري ج ۱ ص ۱۲۳، کې باب قائم کړی دی په نوم د (بَابُ وَقْتُ الْجُمُعَةِ إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ وَكَذَلِكَ يُرَوَّى عَنْ عُمَرَ، وَعَلِيٍّ، وَالثَّوْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، وَعَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ) ددې باب لاندې يې دا حديث رانقل کړی دی چې: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي الْجُمُعَةَ حِينَ تَمِيلُ الشَّمْسُ»

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به د زوال څخه وروسته دجمعي لمونځ کولو، حافظ ابن حجر رحمه الله ددې په تشریح کې فرمايي چې: (جَزَمَ بِهَذِهِ الْمَسْأَلَةِ مَعَ وَقُوعِ الْخِلَافِ فِيهَا لِضَعْفِ دَلِيلِ الْمُخَالِفِ عَنْهُ). فتح الباری ج ۲ ص ۳۸۷، نو دامام بخاري رحمه الله په نیز علی یقین دجمعي دمونځ وخت دزوال څخه وروسته دی، لکن ددې په خلاف لامذهبه جعلي اهلحديث ليکي چې دجمعي دمونځ اداکول دزوال څخه مخکې هم جایز دي، لامذهبه نواب صديق حسن خان ليکي چې: (وقد ورد ما يدل على أنها تجزئ قبل الزوال (الروضة النديه ج ۱ ص ۱۳۷)

نواب نورالحسن ليکي چې: ووقت نماز جمعه نماز ظهر است وقبل از زوال هم جایز باشد (النهج المقبول فی شرايع الرسول ص ۲۸)
نواب وحيد الزمان ليکي چې: ووقتها من حين ارتفاع الشمس قدر رمح الى انتهاء وقت الظهر (نزل الابراج ج ۱ ص ۱۵۲)

۲۷- دجمعي د لمانځه په دوو اذانونو کې اختلاف

امام بخاري رحمه الله د صحيح البخاري ج ۱ ص ۱۲۵، کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب التَّأْذِينِ عِنْدَ الْخُطْبَةِ) دخطبې په وخت کې د اذان بيان او ددې باب لاندې يې دا حديث رانقل کړی دی چې: عَنِ الزُّهْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ السَّائِبَ بْنَ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: «إِنَّ الْأَذَانَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ كَانَ أَوَّلَهُ حِينَ يَجْلِسُ الْإِمَامُ، يَوْمَ الْجُمُعَةِ عَلَى الْمِنْبَرِ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَبِي بَكْرٍ، وَعُمَرُ رَضِيَ

اللَّهُ عَنْهُمْ، فَلَمَّا كَانَ فِي خِلَافَةِ عَثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَكَثُرُوا، أَمَرَ عَثْمَانُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ بِالْأَذَانِ الثَّالِثِ، فَأَذَّنَ بِهِ عَلَى الزُّورَاءِ، فَقَبِيتَ الْأَمْرَ عَلَى ذَلِكَ».

د رسول الله صلى الله عليه وسلم په زمانه کې به د جمعې اول اذان په هغه وخت کې کيدلو کله به چې امام (خطبې ته) کيناستلو، د حضرت ابو بکر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او د عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په زمانه کې هم همداسې کيدل د حضرت عثمان رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په زمانه کې خلک ډير شول، نو حضرت عثمان رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د دريم اذان (کوم چې د زوال څخه وروسته کولی شي) حکم وکړو، نو د زوراء په مقام کې وکړي شوي همدې طريقه په امت کې پاتې شوه، دا اذان د صحابه وو په موجوده گۍ کې وکړي شو او هيچا هم اعتراض ونکړو نو په دې اذان باندې د صحابه وو اجماع هم شوه، مخکې به دا اذان په زوراء مقام کې کيدلو او بيا په مسجد کې کيدلو او تر ننه پورې په مسجد کې کيږي، لکن د خليفه الراشد حضرت عثمان رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په خلاف په هغه وخت کې د موجودو ټولو صحابه وو په خلاف، د ټول امت د متواتر عمل په خلاف لا مذهب جعلي اهل حديث ورته بدعت وايي (وگوره فتاوى ستاريه ج ۳ ص ۸۵، فتاوى علماء حديث ج ۲ ص ۱۷۹، تيسير الباري ج ۲ ص ۲۱)

۲۸- وتر، تهجد او نقل جدا جدا لمونځونه دي او که يو لمونځ دی ؟

حضرت امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري ج ۱ ص ۱۳۵، کې يو عنوان قائم کړی دی په نوم د (ابواب الوتر) د دې لاندې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چې: (وَلَمْ يَتَعَرَّضِ الْبُخَارِيُّ لِحُكْمِهِ لَكِنْ إِفْرَادُهُ بِتَرْجُمَةٍ عَنْ أَبْوَابِ التَّهَجُّدِ وَالتَّطَوُّعِ يَقْتَضِي أَنَّهُ غَيْرُ مُلْحَقٍ بِهَا عِنْدَهُ) (فتح الباري ج ۱ ص ۱۷۸، کتاب الوتر)

امام بخاري د وټرو حکم بيان نه کړو، چې وټر فرض دي او که واجب دي او که سنت دي، لکن د تهجد او د تطوع څخه يې د وټرو لپاره جدا باب لگولی دی، د دې څخه معلوم يږي چې دده په نظر وټر د تهجد او د نفلو پورې ملحق نه دي، لکن د دې په خلاف لا مذهب جعلي اهل حديث ليکي چې وټر، تراويح او تهجد ټول يو لمونځ دی لا مذهب وحيد الزمان ليکي چې صحيح داده چې تراويح، تهجد، وټر او صلوٰة الليل ټول يو لمونځ دی (تيسير الباري ج ۲ ص ۷۷)

دامام بخاری سره سخت مخالفت

۲۹- دوترو په دعاء قنوت کې اختلاف چې قبل الركوع دي او که بعد الركوع ؟

امام بخاری حمه الله په صحيح البخاری ج ۱ ص ۱۳۶، کې یو روایت ذکر کړی دی : عَنْ عَاصِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ الْقُنُوتِ، فَقَالَ: قَدْ كَانَ الْقُنُوتُ قُلْتُ: قَبْلَ الرُّكُوعِ أَوْ بَعْدَهُ؟ قَالَ: قَبْلَهُ، قَالَ: فَإِنَّ فَلَانًا أَخْبَرَنِي عَنْكَ أَنَّكَ قُلْتَ بَعْدَ الرُّكُوعِ، فَقَالَ: «كَذَبَ إِنَّمَا قَنَتَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ الرُّكُوعِ شَهْرًا، أَرَاهُ كَانَ بَعَثَ قَوْمًا يَقَالُ لَهُمُ الْقِرَاءَةُ، زُهَاءَ سَبْعِينَ رَجُلًا، إِلَى قَوْمٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ دُونَ أَوْلَيْكَ، وَكَانَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَهْدٌ، فَقَنَتَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَهْرًا يَدْعُو عَلَيْهِمْ».

حضرت عاصم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چې ما د حضرت انس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه د قنوت په باره کې پوښتنه وکړه ؟ هغه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ راته و فرمايل چې قنوت شته ، بيا مې ورته وويل چې قبل الركوع دي او که بعد الركوع ؟ حضرت انس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ و فرمايل چې قبل الركوع دي ، بيا مې ورته يو سړی و خودلو چې هغه خو په تا حواله در کوله چې قنوت بعد الركوع دي ، حضرت انس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ و فرمايل چې هغه دروغ وايي، نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يوه مياشت بعد الركوع قنوت لوستلی وو، او زما په خيال وجه يې دا وه چې نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د اویا وو په شا او خوا کې قاريان مشرکينو ته ورليږلي وو هغه مشرکينو د معاهدې با وجود غدر وکړو هغه قاريان يې شهيدان کړل ، نو رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يوه مياشت قنوت (نازله) ولوستلو هغوي ته يې بنيرا کولې ، همدارنگه په صحيح البخاري ج ۲ ص ۵۸۶، کې روایت دی چې : (قَالَ عَبْدُ الْعَزِيزِ وَسَّأَلَ رَجُلٌ أَنَسًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ الْقُنُوتِ أَبْعَدَ الرُّكُوعِ أَوْ عِنْدَ فَرَاغٍ مِنَ الْقِرَاءَةِ؟ قَالَ: «لَا بَلْ عِنْدَ فَرَاغٍ مِنَ الْقِرَاءَةِ»)

یو سړي د حضرت انس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه پوښتنه وکړه چې قنوت در کوع څخه وروسته دی او که (د رکوع څخه مخکې) د قراءت څخه وروسته دی ؟ حضرت انس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ و فرمايل چې د (رکوع څخه مخکې) او د قراءت څخه وروسته دی ، لکن د دې احادیثو په خلاف لاهذه جعلی اهلحدیث وایي چې

قنوت در کوع خنجه وروسته دی، لامذهبه عبد الرحمن مبارکپوری لیکي چي: (يجوز القنوت قبل الركوع وبعده والمختار عندي بعده) تحفة الأحوذی ج ۱ ص ۲۴۳، وهکذا فی فتاوی علماء حدیث ج ۳ ص ۲۰۵، فتاوی اهلحدیث ج ۱ ص ۶۳۲)

تور دروغ

په فتاوی علماء حدیث کي يې په صحیح البخاری باندې حواله ورکړې ده چې قنوت بعد الركوع دی، حالانکې دا سخت دروغ دي، په صحیح البخاري کې دقنوت بعد الركوع يو حديث هم نشته، دیده باید.

سخته دوهکله

لامذهبه صادق سیالکوټی دصلوة الرسول ص ۳۵۹) په حاشیه کې په نسائي او په ابو داؤد باندې حواله ورکړې ده چې وتر بعد الركوع دي، حالانکې هلته دقنوت الوتر بیان نه دی بلکې دقنوت نازل بیان دی.

دمسلم په شارح نووي رحمه الله باندې يې هم حواله ورکړې ا و دنووي رحمه الله دومره عبارت يې رانقل کړی دی چې: (ومحل القنوت بعد رفع الرأس في الركوع في الركعة الاخيرة) حالانکې دامام نووي رحمه الله عبارت دومره نه دی، بلکې دامام نووي رحمه الله عبارت تعلق هم دقنوت نازل سره دی او ټول عبارت يې داسې دی چې: قَالَ عَبْدُ الْعَزِيزِ وَسَّالَ رَجُلٌ أَنَسًا رضي الله عنه عَنِ الْقُنُوتِ أَبْعَدَ الرُّكُوعِ أَوْ عِنْدَ فَرَاغٍ مِنَ الْقِرَاءَةِ؟ قَالَ: «لَا بَلْ عِنْدَ فَرَاغٍ مِنَ الْقِرَاءَةِ»

۳۰- په مسالت القصر کې اختلاف

امام بخاري رحمه الله په صحیح البخاري ج ۱ ص ۱۴۷، کې داسې باب قائم کړی دی چې: (بَابُ فِي كَمْ يَقْصُرُ الصَّلَاةَ وَسَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَوْمًا وَلَيْلَةً سَفَرًا» وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ، وَابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، يَقْصُرَانِ، وَيُقْطِرَانِ فِي أَرْبَعَةِ بُرْدٍ وَهِيَ سِتَّةٌ عَشَرَ فَرَسَخًا).

رسول الله صلى الله عليه وسلم ديوې شپې او ورځې په سفر کې هم قصر کړی دی او عبد الله بن عمر رضي الله عنهما او عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په څلورو بُردو کې چې شپاړس فرسخه کيږي

دامام بخاری سره سخت مخالفت

(یعنی په آته څلویښت میلۀ فاصلۀ) کې قصر کولو، یو فرسخ درې میلۀ دی، نو (۳×۱۶=۴۸) لکن دامام بخاری رحمه الله ددې قائم کړی باب په خلاف لامذهبہ جعلی اهلحدیث لیکي چې مسافۀ القصر حد نه لري او بعضې ورته نهه میلۀ حد ټاکي او بعضې ورته درې میلۀ حد ټاکي، و حید الزمان لیکي چې حد ورته نه دی مقرر (تیسیر الباری ج ۲ ص ۱۳۶، ثناء الله امرتسري لیکي چې حد یې درې میلۀ دی، فتاویٰ ثنائیہ ج ۱ ص ۶۳۰)

مفتي عبدالستار لیکي چې حد یې درې اويا نهه میلۀ دی، (فتاویٰ ستاریہ ج ۳ ص ۵۷) لامذهبہ اسماعیل سلفي لیکي چې زیاته صحیح خبره داده چې مسافه د قصر نهه میلۀ ده (رسول اکرم کې نماز ص ۱۰۶)

۳۱- دمانبام دلمانځه څخه مخکې په نفلو کې اختلاف

امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري ج ۱ ص ۱۵۷ کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب الصلوة نبل المغرب) ددې باب باندې يې دا دوه حديثونه ذکر کړي دي.

(۱) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ الْمُزَنِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «اصَلُّوا قَبْلَ صَلَاةِ الْمَغْرِبِ»، قَالَ: «فِي الثَّالِثَةِ لِمَنْ شَاءَ كَرَاهِيَةً أَنْ يَتَّخِذَهَا النَّاسُ سُنَّةً»

رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمايل چې دمانبام دلمانځه څخه مخکې لمونځ کوي په دریم حل نبی کریم صلى الله عليه وسلم وفرمايل چې دچا چې خوښه وي (هغه دی يې کوي) رسول الله صلى الله عليه وسلم دا خبره نه خوښوله چې خلک دې يې سنت جوړ کړي.

(عَنْ مَرْثَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْبَزْزِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: أَتَيْتُ عُقْبَةَ بْنَ عَامِرٍ الْجُهَنِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَقُلْتُ: أَلَا أُغْجِبُكَ مِنْ أَبِي تَمِيمٍ يَزَكُّ رَكَعَتَيْنِ قَبْلَ صَلَاةِ الْمَغْرِبِ؟ فَقَالَ عُقْبَةُ: «إِنَّا كُنَّا نَفْعَلُهُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»، قُلْتُ: فَمَا يَمْنَعُكَ الْآنَ؟ قَالَ: «الشُّغْلُ»

ابو تميم رحمه الله به دمانبام دلمونځ څخه مخکې دوه رکعتۀ نفل کول، حضرت مرثد رحمه الله حضرت عقبه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ته وفرمايل چې ايا زه تاته دا بو تميم تعجبني خبره ونکړم؟ هغه دمانبام دلمانځه

څخه مخکې دوه رکعتہ نفل کوي، حضرت عقبه رَضِيَ اللهُ عَنْهُ وفرمايل چې دا مونځ به مونږ د نبی کریم صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم په زمانه کې کولو، حضرت مرثد رحمہ اللہ ورته وفرمايل چې اوس یې ولی نه کوي؟ حضرت عقبه رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ورته وفرمايل چې اوس مصروف یم.

امام بخاري رَحْمَةُ اللّٰهِ ددې دواړو حديثونو څخه دا ثابتوي چې دادوه رکعتہ سنت نه دي، خپله رسول الله صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم دې ددوو رکعتونو ته سنت ويل مکروه وگڼل، په دوهم حديث کې راغلل چې صحابه کرامو دا دوه رکعتہ پرېښي وو او دا بعيدہ ده چې صحابه کرام رَضِيَ اللّٰهُ عَنْہُ دى سنت پرېږدي، لکن ددې دواړو حديثونو په خلاف دلامذهبو په نيز دمانځ دمانځه څخه مخکې دوه رکعتہ لمونځ سنت دي، بلکې ددې دواړو رکعتونو تارک ظالم او بدعتي دي (فتاوى علماء حديث ج ۴ ص ۲۳۲، ص ۲۳۵)

۳۲- دحضرت عايشې رضی اللہ عنہ داتو رکعاتو والا حديث

امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري ج ۱ ص ۱۵۴ کې باب قائم کړی دی، په نوم د (باب قيام النبي صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم بالليل في رمضان وغيره) او ددې باب لاندې يې دحضرت عايشې رضی اللہ عنہا دا حديث را نقل کړی دی چې: عَنْ مَرْثَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْيَزَنِيِّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْہُ، قَالَ: أَتَيْتُ عُقْبَةَ بْنَ عَامِرٍ الْجُهَنِيَّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْہُ، فَقُلْتُ: أَلَا أُعْجِبُكَ مِنْ أَبِي تَمِيمٍ يَزْكُرُ رَكَعَتَيْنِ قَبْلَ صَلَاةِ الْمَغْرِبِ؟ فَقَالَ عُقْبَةُ: «إِنَّا كُنَّا نَفْعَلُهُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»، قُلْتُ: فَمَا يَمْنَعُكَ الْآنَ؟ قَالَ: «الشُّغْلُ»

رسول الله صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم به (ټول کال) په رمضان او غير رمضان کې يوولس رکعتہ کول (اته رکعتہ تهجد او درې رکعتہ وتر) اول به يې ډير اوږده اوښه څلور رکعتہ وکړل، بيا به يې همداسې نور څلور رکعتہ وکړل، او بيا به يې درې رکعتہ وکړل، حضرت عايشه رضی اللہ عنہا د رسول الله رَضِيَ اللّٰهُ عَنْہُ څخه پوښتنه کوي چې ايا ته د وترو څخه مخکې اوده کيږي؟ نبی کریم صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم ورته وفرمايل چې زما سترگی ویدې وي لکن زړه مې وينښ وي.

لامذهب جعلي اهل حديث دتروايحو په باب کې دحضرت عايشې رضی اللہ عنہا دغه مذکور حديث پيش کوي، حالانکې اولاً خودې حديث تعلق دتروايحو سره نه دی بلکې په دې حديث کې دټول

دامام بخاری سره سخت مخالفت

کال (رمضان وغیره) دمونځ یعنې دتهجد و بیان دی او ثانیاً دا چې لامذهبان د تراویحو په باب کې هم په دې حدیث باندې عمل نه کوي.

۱- په دې حدیث کې د خلورو خلورو رکعتونو ذکر دی او لامذهبان دوه دوه رکعتونه کوي.

۲- په دې حدیث کې د انفرادي لمونځ بیان دی او لامذهبیان یې په جماعت سره کوي.

۳- په دې حدیث کې د کور د لمونځ بیان دی او لامذهبان یې په مسجد کې کوي.

۴- په دې حدیث کې و تر د خوب څخه وروسته ذکر شوي دي او لامذهبان یې مخکې کوي.

۵- په دې حدیث کې ټول کال (رمضان وغیر) د درېو رکعتو و ترو ذکر دی او لامذهبان ټول کال د پنځو غونډې تهراری کوي چې و تریو رکعت دي.

۶- په دې حدیث کې دا هم راغله چې نبی کریم ﷺ و تریو اخی کول او لامذهبان یې په جماعت سره کوي.

۳۳- د جنازې په مونځ کې دامام د اودریدلو په ځای کې اختلاف

دامام بخاري رحمه الله په نیز دنارینه وواو دزنانه وو دواړو په جنازه کې امام ته پکار ده چې دمري دملا په استقامت باندې ودریږي، امام بخاري رَحْمَةُ اللهِ بِهِ صَحِيحُ الْبَخَارِيِّ ج ۱ ص ۱۷۷) کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب این يقوم من المرأة والرجل) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایي چې: وَلِهَذَا أُورِدَ الْمُصَنَّفُ التَّرْجَمَةَ مَوْرِدَ السُّؤَالِ وَأَرَادَ عَدَمَ التَّفْرِقَةِ بَيْنَ الرَّجُلِ وَالْمَرْأَةِ. (فتح الباری: ج ۳ ص ۲۰۱).

لامذهبه وحید الزمان لیکي چې دامام بخاری رحمه الله په نیز امام ته پکار دي چې دنارینه او دزنانه دواړو دملا په استقامت ودریږي (تیسیر الباری ج ۲ ص ۲۹۲)، لکن ددې په خلاف دلامذهبو مسلک دادی چې امام به دنارینه دسر په استقامت او دزنانه دملا په استقامت باندې اودریږي (تیسیر الباری ج ۲ ص ۲۹۱، فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۲۰۸)

۳۴- په سماع الموتی کې اختلاف

امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري ج ۱ ص ۱۷۸، کې باب قائم کړی دی په نوم د (بَابُ: الْمَيْتُ يَسْمَعُ خَفَقَ الثَّقَالِ) او ددې باب لاندې يې حديث ذکر کړی دی چې مړی دخلکو دپښو کشاری اوري (حَتَّى إِنَّهُ لَيَسْمَعُ قَرْعَ نِعَالِهِمْ، أَنَّهُ مَلَكَانِ).

لامذهبه وحيد الزمان ليکي چې ددې حديث څخه سماع الموتی ثابتیږي (تيسير الباري ج ۲ ص ۲۹۵) لکن ددې په خلاف دنن زمانې لامذهبان سماع الموتی نه مني او دشرک دروازه ورته وايي (انتخاب رسايل بهاؤ لپوري ص ۳۴)

۳۵- د مشرکينو په اطفالو کې اختلاف

دامام بخاری رحمه الله په نیز قول مختار دادی چې د مشرکانو ماشومان جنتیان دي، امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري ج ۱ ص ۱۸۵) کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب ما قيل في اولاد المشركين) حافظ ابن حجر رحمه الله ددې لاندې ليکي چې: هَذِهِ التَّرْجَمَةُ تُشْعِرُ أَيْضًا بِأَنَّهُ كَانَ مُتَوَقِّفًا فِي ذَلِكَ وَتَذْجَزَمَ بَعْدَ هَذَا فِي تَفْسِيرِ سُورَةِ الرُّومِ بِمَا يَدُلُّ عَلَى اخْتِيَارِ الْقَوْلِ الصَّائِرِ إِلَى أَنَّهُمْ فِي الْجَنَّةِ كَمَا سَيَأْتِي تَحْرِيرُهُ (فتح الباري: ج ۲: ص ۲۶۶).

لامذهبه وحيد الزمان ليکي چې دامام بخاري رحمه الله په نیز باندې مختاره داده چې د مشرکانو اولادونه جنتیان دي (تيسير الباري ج ۲ ص ۳۳۰) لکن ددې په خلاف لامذهبه جعلي اهل حديث وايي چې د مشرکانو اولادونه يا جهنميان دي او يا پکې توقف پکاردی (تيسير الباري ج ۲ ص ۳۳۱، السراج الوهاج شرح مسلم ج ۲ ص ۶۱۲، لنواب صديق حسن خان)

۳۶- دميقات څخه مخکې د احرام په تړلو کې اختلاف

دامام بخاري رحمه الله په نیز دميقات څخه مخکې د احرام تړل نه دي جايز، امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري ج ۱ ص ۲۰۶، کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب فرض مواقيت الحج والعمرة) ددې باب لاندې حافظ ابن حجر رحمه الله ليکي چې: (وَهُوَ ظَاهِرٌ نَصِّ الْمُصَنِّفِ وَأَنَّهُ لَا يُجِزُ الْإِحْرَامَ بِالْحَجِّ

دامام بخاري سره سخت مخالفت

وَالْعَمْرَةَ مِنْ قَبْلِ الْأَيْمَاتِ) دامام بخاري رحمه الله په نيز باندې د ميقات څخه مخکې د حج او د عمرې احرام نه دی جايز، لامذهبه و حيد الزمان ليکي چې کيدی شي چې دامام بخاري رحمه الله په مذهب باندې د ميقات څخه مخکې احرام ناجايز وي (تيسير الباري ج ٢ ص ٤٣٨) لکن ددې په خلاف د لامذهبه په نيز د ميقات څخه مخکې د احرام تر ل جايز دي، لامذهبه نواب صديق حسن خان ليکي چې: ويجوز الاحرام بالحج بما فوق الميقات ابعد من مكة سواء دويره أهله وغيرها ومن الميقات أفضل (السراج الوهاج ج ١ ص ٤٠٥)

٣٧- د احرام په حالت کې دنکاح په جواز او عدم جواز کې اختلاف

دامام بخاري رحمه الله په نيز باندې د احرام په حالت کې دنکاح تر ل جايز دي، امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري ج ١ ص ٢٤٨، کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب تزويج المحرم) بيا يې دا احاديث ذکر کړي دي. (١) (عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَزَوَّجَ مَيْمُونَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا وَهُوَ مُحْرِمٌ).

(٢) (أَنْبَأَنَا ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: «تَزَوَّجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُحْرِمٌ».

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د احرام په حالت د حضرت ميمونه رضي الله عنها سره نکاح وکړه، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چې: (کأنه يحتاج الى الجواز لانه لم يذكر في الباب شيئا غير حديث ابن عباس في ذلك ولم يخرج حديث المنع كأنه لم يصح عنده على شرطه (فتح الباري ج ٩ ص ١٦٥) امام بخاري رَحِمَهُ اللهُ د محرم دنکاح په جواز باندې استدلال کوي، ځکه چې په دې باب کې يې يواځې د ابن عباس رضي الله عنهما د جواز حديث ذکر کړی دی، کيدی شي چې د منع حديث دامام بخاري رحمه الله په شرط باندې نه وي بزاير، لامذهبه و حيد الزمان ليکي چې: کيدی شي چې پدې مسئله کې دامام بخاري رحمه الله نظر دامام ابو حنيفه رحمه الله او د اهل کوفه و سره متفق وي (تيسير الباري ج ٣ ص ٤٢) لکن ددې په خلاف لامذهبه جعلي اهل حديث ليکي چې په حالت د احرام کې نکاح ناجايزه ده (تحفة الأحمدي ج ٢ ص ٨٨)

۳۸- دبخاري روايت ته موضوعي ويل

امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري ج ۱ ص ۵۵۱، کې فرمايي چې دنکاح په وخت کې د حضرت عايشې رضي الله عنها عمر شپږ کاله وو او دواډه په وخت کې نهه کاله وو.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: «تَزَوَّجَنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا بِنْتُ سِتِّ سِنِينَ»

وَتَكَحَّ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا وَهِيَ بِنْتُ سِتِّ سِنِينَ، ثُمَّ بَنَى بِهَا وَهِيَ بِنْتُ تِسْعِ سِنِينَ»

لكن لامذهبه فيض صديقي عالم دي رواياتو ته موضوعي وايي (صديقه كائنات ص ۸۰)

۳۹- دغزوي د خندق په تاريخ كې اختلاف

دامام بخاري رحمه الله په نيز غزوه د خندق په څلورم كال د هجرت باندې وه، امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري ج ۲ ص ۵۸۸، کې باب قائم كړی دی په نوم د (باب غزوة الخندق) او بيا فرمايي چې: (قال موسى بن عقبة كان في شوال سنة اربع) په څلورم كال د هجرت د شوال په مياشت کې د خندق غزوه پېښه شوه، لکن د دې په خلاف لامذهبه صفي الرحمن مبارکپوري ليکي چې صحيح داده چې غزوه د خندق په پنځم كال د هجرت وه، (وكانت غزوة الخندق سنة خمس من الهجرة في شوال على اصح القولين) (الرحيق المختوم عربي ص ۳۵۱)

۴۰- دافک د حديث په باره كې اختلاف

امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري ج ۲ ص ۵۹۳، کې باب قائم كړی دی په نوم د (باب حديث الافك) همدارنگه يې په ص ۶۹۶ کې د (ان الذين جاءوا بالافك) لاندې اوږد حديث ذکر كړی دی او دا حديث تقريباً ټولو محدثينو او مفسرينو ذکر كړی دی، لکن لامذهبه فيض عالم صديقي ليکي چې دا واقعه د حضرت عايشې رضي الله عنها نه ده او امام بخاري رحمه الله د دې روايت په معامله کې مرفوع القلم دی د دې واقعي ديورايي ابن شهاب زهري په باره کې ليکي چې ابن شهاب د منافقينو او كذاينو څخه وو اکثر گمراه كن او دروغژن روايات ده ته منسوب دي صديقه، كائنات ص ۱۰۵، ص ۱۰۶، ص ۱۰۷)

۴۱- درضاعت په مسئله کې اختلاف

دامام بخاري رحمه الله په نيز د قليل او د كثير څخه حرمت درضاعت ثابتېږي، امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري ج ۲ ص ۶۴، کې باب قائم کړی دی په نوم د (قوله باب من قال لارضاع بعد حولين لقوله عز وجل: حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ مَا يَحْرَمُ مِنْ قَلِيلِ الرِّضَاعِ وَكَثِيرِهِ) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چې: (قوله باب من قال لارضاع بعد حولين لقوله عز وجل: حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ مَا يَحْرَمُ مِنْ قَلِيلِ الرِّضَاعِ وَكَثِيرِهِ)، لکن ددې په خلاف د لامذهبو په نيز د حرمت درضاعت لپاره کم از کم پنځه ځلې دتي روډل ضروري دي (تيسير الباري ج ۷ ص ۳۲)

۴۲- دقرآن په مده الختم کې اختلاف

دامام بخاري رحمه الله په نيز د ختم لپاره موده نه ده متعينه، امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري ج ۲ ص ۷۵۵، کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب في كم يقرأ القرآن) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چې: كَانَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبُخَارِيُّ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِذَا كَانَ أَوَّلَ لَيْلَةٍ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ يَجْتَمِعُ إِلَيْهِ أَصْحَابُهُ فَيَصِلُ بِهِمْ وَيَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ عَشْرِينَ آيَةً وَكَذَلِكَ إِلَى أَنْ يَخْتُمَ الْقُرْآنَ وَكَانَ يَقْرَأُ فِي السَّحَرِ مَا بَيْنَ التَّصْفِ إِلَى الثَّلَاثِ مِنَ الْقُرْآنِ فَيَخْتُمُ عِنْدَ السَّحَرِ فِي كُلِّ ثَلَاثِ لَيَالٍ وَكَانَ يَخْتُمُ بِالنَّهَارِ فِي كُلِّ يَوْمٍ خَتْمَةً وَيَكُونُ خَتْمُهُ عِنْدَ الْإِفْطَارِ كُلِّ لَيْلَةٍ وَيَقُولُ عِنْدَ كُلِّ خَتْمَةٍ دَعْوَةٌ مُسْتَجَابَةٌ. (هدى السارى مقدمه فتح البارى ص ۴۸)

امام بخاري به د تراويحو په هر رکعت کې شل شل ايتونه لوستل، نو په تراويحو کې همدا سې د ختم سلسله روانه وه، او په پيشمني (تهجدو) کې به يې د ثلث څخه تر نصف پورې قرآن لوستلو، نو په هر ودرېو شپو کې به يې دلته هم ختم کولو او روزانه به يې بل ختم هم کولو، نور روزانه به يې د هر روژه ماتې په وخت کې قرآن ختمولو، لامذهبو وحيد الزمان ليکي چې دامام بخاري رحمه الله په نيز د قرآن د ختم لپاره څه معيار نه دی مقرر (تيسير الباري ج ۶ ص ۵۴۰) لکن ددې په خلاف لامذهبو جعلي اهل حديث ليکي چې د درېو ورځو څخه به کمو کې د قرآن ختمول مکروه دي (تيسير الباري ج ۳ ص ۱۳۱ ج ۲ ص ۵۲۵)

۴۳- حايضي بنحې ته د ورکړل شوی طلاق په وقوع او لاوقوع کې اختلاف

دامام بخاري رحمه الله په نيز حايضي بنحې ته ورکړل شوی طلاق واقع کيږي، امام بخاري رحمه الله د صحيح البخاري په ج ۲ ص ۷۹۰) کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب اذا طلقت الحايض يعتد بذلك الطلاق) حايضي بنحې ته ورکړل شوی طلاق په طلاقونو کې شميرلی شي، بيا يې د دې باب لاندې د عبد الله بن عمر رضی الله عنهما حديث ذکر کړی دی، د حديث په آخر کې راځي چې: (حسبت علی بتطليقة) کوم طلاق چې ما خپلې بنحې ته ورکړی وو هغه په ما باندې شمار کړلی شو، همدا د ايمه اربعو و مسلك هم دی لکن د دې په خلاف لامذهبه جعلي اهل حديث دا طلاق لغوه کني (تيسير الباري ج ۷ ص ۱۶۴)

۴۴- په يو مجلس کې د دريو طلاقونو په درې والي کې اختلاف

دامام بخاري رحمه الله په نيز په يو مجلس کې درې طلاقونه به په دريو باندې حسابولی شي، امام بخاري په ج ۲ ص ۷۹۱) کې باب قائم کړی دی په نوم د (بابُ مَنْ أَجَارَ طَلَّاقَ الثَّلَاثِ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: {الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ} امام بخاري رحمه الله الطلاق الثلاث مطلق ذکر کړی دی، هغو دريو طلاقونو ته هم ورځي چې په يو ځای باندې ورکړل شوي وي، او هغو دريو طلاقونو ته هم ورځي چې جدا جدا ورکړل شوي وي، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چې: (وَالَّذِي يَظْهَرُ لِي أَنَّهُ كَانَ أَرَادَ بِالْثَرْجَمَةِ مُطْلَقَ وَجُودِ الثَّلَاثِ مُفْرَقَةً كَانَتْ أَوْ مَجْمُوعَةً) (فتح الباري ج ۷ ص ۲۳۵) دامام بخاري مطلق درې طلاقه مراد دي په يوه خوله وي او که بيل بيل وي بيا يې د حضرت عايشې رضي الله عنها حديث ذکر کړی دی چې: (أَنَّ رَجُلًا طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا، فَتَزَوَّجَتْ فَطَلَّقَ، فَسُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَتَحِلُّ لِلأَوَّلِ؟ قَالَ: «لَا، حَتَّى يَذُوقَ عُسَيْلَتَهَا كَمَا ذَاقَ الْأَوَّلُ»

يو سري خپله بنحې په دريو طلاقونو باندې طلاقه کړې وه، هغې بنحې بل ميره وکړو هغه هم طلاقه کړه، بيا د نبی کریم صلی الله علیه و سلم څخه پوښتنه وشوه چې ايا اول خاوند ته اوس رواده؟ نبی کریم صلی الله علیه و سلم ورته وفرمايل چې نده روا، ترڅو پورې چې ورسره دوهم خاوند همبستري نه وي کړي

دامام بخاری سره سخت مخالفت

لکه د اول خاوند په شان، په صحیح البخاری ص (۷۹۲)، کې فرمایي چې (قال أهل العلم اذا طلق ثلثا فقد حرمت عليه)

لکن ددې په خلاف د لامذهبه جعلي اهلحدیثو مسلک دادی چې په یو مجلس کې درې طلاقه به په یو حسابولی شي.

۴۵- په کافرانو ښځه او خاوند کې چې ښځه مسلماننه شي نو په فرقت کې اختلاف

دامام بخاری رحمه الله په نیز چې مشرکه ښځه مسلماننه شي او خاوند یې کافروي، نو فرقت واقع شو (باب اذا اسلمت المشركة والنصرانية تحت الذی او الحربي) صحیح البخاری ج ۲ ص ۷۹۶، فتح الباری ج ۹ ص ۴۲۰) لکن ددې په خلاف لامذهبه جعلي اهلحدیث لیکي چې فرقت نه واقع کیږي، بلکې عدت به تیروي (تیسیر الباری ج ۷ ص ۱۹۹)

۴۶- د قرباني په ورځ کې اختلاف

دامام بخاری رحمه الله په نیز د قرباني لپاره صرف یوه ذوالحجې ورځ مقررده، امام بخاری رحمه الله باب قائموي په نوم د (باب من قال الأضحى يوم النحر) صحیح البخاری ج ۲ ص ۸۳۳) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایي چې دامام بخاری رحمه الله ددې باب څخه ملومېږي چې د قرباني لپاره صرف یوه ذوالحجې ورځ مقررده (وقيل مراده لاذبح الا فيه خاصة يعنى كما تقدم نقله عن قال به) (فتح الباری ج ۱۰ ص ۸) لکن ددې په خلاف لامذهبه جعلي اهلحدیث لیکي چې د قرباني ورځې څلور دي.

۴۷- په عیدگاه کې د قرباني په مسئله کې اختلاف

امام بخاری رحمه الله په صحیح البخاری ج ۲ ص ۸۳۳، کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب الأضحى والمنحر بالمصلی) ییایې احادیث ذکر کړي دي چې: (عن نافع قال قال عبد الله ينحرفي المنحر، قال عبید الله يعنى منحر النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ).

‘ (عَنْ نَافِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَخْبَرَهُ، قَالَ: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَذْبَحُ وَيَنْحَرُ بِالْمُصَلَّى»

عبد الله بن عمر رضی الله عنهما به در رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دعمل مطابق په عیدگاه کې قربانی کوله، لکن ددې په خلاف تاسو گورئ چې دلامذهبانو معمول په کورونو کې دقربانی کول دي.

۴۸- دمصافحي باليدین په باره کې اختلاف

امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري ج ۲ ص ۹۲۶، کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب المصافحة) ورپسې يې متصل بل باب قائم کړی دی په نوم د (بَابُ الْأَخْذِ بِالْيَدَيْنِ وَصَافَحَ حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، ابْنُ الْمُبَارَكِ يَبْدِيهِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ) باب دی په باره دستري مشي کې په دواړو لاسونو، حماد بن زيد عبد الله بن مبارک سره په دواړو لاسونو باندې ستري مشي وکړه (تيسير الباری ج ۸ ص ۱۷۸) ددې په خلاف لامذهبه جعلي اهلحديث په يو لاس باندې مصافحي ته سنت او په دواړو لاسونو باندې مصافحي ته خلاف سنت وايي (فتاوی نذيريه ص ۴۲۰)

۴۹- په حجيت القياس کې اختلاف

دامام بخاري رحمه الله په نيز قياس حجت دی، امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري ج ۲ ص ۱۰۸۸، کې باب قائم کړی دی په نوم د (مَنْ شَبَّهَ أَضْلًا مَعْلُومًا بِأَضْلٍ مُبَيَّنٍّ، قَدْ بَيَّنَّ اللَّهُ حُكْمَهُمَا، لِيُنْفِخَ السَّائِلَ). ديو معلوم تشبيه ورکول ديو واضح امر سره، دکوم حکم چې الله بيان کړی وي ترڅو چې پوښتنه کونکی پوه شي، ددې لاندې يې بيا احاديث ذکر کړی دی چې په هغوي کې دقياساتو واقعات دي.

۱- دبنحی دبحي قياسول د اوبن په بچي باندې.

۲- دالله تعالی دقرض قياسول دبنندگانو په قرض باندې، لکن ددې په خلاف لامذهبه جعلي اهلحديث دحجية القياس څخه منکر دي، (نواب نور الحسن ليکي چې: وبعد از آن که اجماع چیزی نیست قياس مصطلح که انرا دليل رابع قرار داده ان خود مکفی المؤنة شد و نماند، مگر آنکه ادله دين اسلام و ملت حقه خير الانام منحصر در دو چیز است یکی کتاب عزيز و دیگر سنت مطهره وما وراي اين هر دو حجت نيره و برهان قاطع نیست (عرف الجادی ص ۳)

لامذهبه وحيد الزمان ليکي چې: و اصول الشرع اثنان الكتاب والسنة وزاد بعضهم الاجماع مطلقا والقياس الصحيح ايضا، والحق أن الاجماع الظني والقياس ليستا بحجتين ملزمتين ولعن

احقاق الحق ج ۲
 مظهر تان آقناعيتان (هدية المهدي ج ۱ ص ۲) پدي چيغو خو نور دلامذهبيانو خولې وشكيدې چې:
 (الحدیث کی دو اصول: اطیعوا الله واطیعوا الرسول)

۵۰- په حجة الاجماع کې اختلاف

دامام بخاري رحمه الله په نیز اجماع حجت ده، امام بخاري په صحيح البخاري ج ۲ ص ۱۰۸۹، کې يې باب قائم کړی دی په نوم د (بَابُ مَا ذَكَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَصَّ عَلَى اتِّفَاقِ أَهْلِ الْعِلْمِ، وَمَا أَتَّجَعَ عَلَيْهِ الْحَرَمَانِ مَكَّةَ، وَالْمَدِينَةَ... الخ).

لکن ددې په خلاف لامذهبه جعلي اهلحديث اجماع حجت نه گڼي، (لغات الحديث ج ۲ ص ۹۱)

۵۱- داجتهاد په جواز کې اختلاف

امام بخاري رحمه الله اجتهاد جايز گڼي، امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري ج ۲ ص ۱۰۹۲ کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب أجرة الحاكم إذا اجتهد فأصاب أو أخطأ) بيا يې ددې باب لاندې حديث ذکر کړی دی چې: (عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ رضي الله عنه، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَدَهْ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ، وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَدَهْ ثُمَّ أخطأَ فَلَهُ أَجْرٌ)

مجتهد ته دخطايي په صورت کې يو اجر دی او حق ته درسيډلو په صورت کې ورته دوه اجره دي، لکن ددې په خلاف لامذهبه جعلي اهلحديث داجتهاد اتو سره سخت مخالف دي، نور بې شماره مثالونه دي چې غير مقلدينو پکې دامام بخاري رحمه الله دمسلك او دصحيح البخاري دحديثونو سره مخالفت کړی دی.

۱- لکه په صحيح البخاري ج ۱ ص ۳۳، کې راغلي دي چې نبی صلی الله علیه وسلم په یو مد او بو باندې اودس کولو، لکن غیر مقلدین پرې عمل نه کوي.

۲- په صحيح البخاري ج ۱ ص ۳۹ کې راغلي دي چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم به په یو صاع او بو باندې غسل کولو، لکن غیر مقلدین پرې عمل نه کوي.

۳- په صحيح البخاري ج ۱ ص ۵۱، کې حديث دی چې نبی کریم ﷺ په يوه جامه کې لمونځ کولو، لکن دغير مقلدينو پرې عمل نشته.

۴- په صحيح البخاري ج ۱ ص ۷۴، کې يو باب دی په نوم د (باب اذا حمل جارية صغيرة على عنقه في الصلوة) لکن غير مقلدين پرې عمل نه کوي، نور هم داسې په سلگونو مسائل دي چې لامذهبه جعلي اهل حديث پرې عمل نه کوي، حقيقت دادی چې لامذهبان نه قرآن مني او نه حديث مني او نه د صحيح البخاري سره مينه لري، ددوي سره صرف او صرف حديث النفس دی او بس.

د صحيح بخاري په باره کې د غير مقلدينو يو څو نظرونه

د غير مقلدينو په بخاري شريف باندې مشهوره شرحه تيسير الباري ده، ددې څخه ما سوا نورې دومره تفصيلې شرحې نه لري، لدې وجې به ددې شرحې څخه يو څو حوالې رانقل کړو.

۱- امام بخاري رحمه الله په ج ۱ ص ۳۹ کې باب لگولی دی په نوم د (باب من بدأ بالحلاب أو الطيب عند الغسل) ددې باب لاندې ابن حجر رحمه الله د اسماعيلي خبره رانقلوي چې الله جل جلاله دی په امام بخاري رحمه الله باندې رحم وکړي او د غلطۍ څخه هېڅوک ندی خلاص، امام بخاري دا گمان کړی دی چې حلاب يو قسم خوشبويي ده حالانکې حلاب لوبښي ته وايي (إنما الحلاب إناء). [فتح الباري ج ۱ ص ۳۸۳].

دلته وحيد الزمان ليکي چې: اکثر خلک وايي چې هر څومره غټ عالم هم چې وي غلطې ترينه کيږي، د امام بخاري رحمه الله څخه هم دلته غلطې شويده، هغوی گمان کړی دی چې حلاب د لگولو کوم شی دی حالانکې حلاب يو قسم لوبښی دی. [تيسير الباري ج ۱ ص ۱۸۷].

۲- امام بخاري رحمه الله په ج ۱ ص ۱۳۲ کې باب لگولی دی په نوم د باب فضل العمل في أيام التشريق، او ددې باب لاندې يې د (واذكروا الله في أيام معلومات) ألفاظ رانقل کړي دي، ددې لاندې علامه ابن حجر رحمه الله ليکلي دي چې اصل الفاظ د قرآن داسې دي چې: ويذكروا اسم الله في أيام معلومات. الآية [فتح الباري ج ۳ ص ۱۱۰].

دامام بخاري سره سخت مخالفت

پدي باندې وحييد الزمان ليکي چې: دامام بخاري الفاظ په قرآن کې نشته بلکې په سورة الحج کې آيت داسې دي چې: ويذكروا اسم الله في أيام معلومات. الآية [تيسير الباري ج ۲/ ص ۵۹].

۲- امام بخاري رحمه الله په جلد اول صفحه ۱۶۲ کې باب لگولی دی په نوم د (باب إذا قيل للمصلي تقدم أو انتظر فانتظر فلا بأس) ددې لاندې يې حديث راوړی دی چې: فقيل للنساء لا ترفعن رؤسكن حتى يستوى الرجال جلوسا. ددې څخه ثابتيږي چې دامام بخاري رحمه الله په نيز دا خبره بنځو ته په هغه وخت کې وشوه چې کله هغوي د مانځه په حالت کې وي، پدي باندې علامه ابن حجر رحمه الله د اسماعيلي قول راغلي دي چې دامام بخاري رحمه الله دا خيال غلط دی. [فتح الباري ج ۳/ ص ۲۲۸].

ددې لاندې وحييد الزمان ليکي چې: پدي حديث کې په کوم ځای کې راغلي دي چې دا کلام بنځو ته په هغه وخت کې ويلی شوی چې کله هغوي په مانځه کې کې وي؟ نو د باب دا مطلب را ايستل د حديث څخه مشکل دي. تيسير الباري ج ۲/ ص ۲۵۱.

۴- امام بخاري په جلد اول ص ۴۰۲ کې باب لگولی دی په نوم د (باب حمل النساء القرب الى الناس في الغزو) ددې لاندې ليکي چې: دتذفر معنى ده گندول دلته وحييد الزمان ليکي چې: دا صحيح نده ځکه چې دتذفر معنى ده او چتول [تيسير الباري ج ۴/ ص ۹۸].

علامه ابن حجر رحمه الله هم فرمايي چې: ددې معنى له وجې په امام بخاري رحمه الله باندې اعتراض کيږي. [فتح الباري ج ۶/ ص ۴۲۰].

۵- امام بخاري رحمه الله په دوهم جلد ص ۶۵۸ کې باب لگولی دی په نوم د (بَابُ {وَإِنْ خِفْتُمْ أَنْ لَا تَقْسُطُوا فِي الْيَمَانِ} او ددې باب لاندې يې يوروايت په داسې الفاظو ذکر کړی دی چې: (قَالَتْ عَائِشَةُ رضي الله عنها: وَقَوْلُ اللَّهِ فِي الْآيَةِ الْأُخْرَى: {وَتَزْعُبُونَ أَنْ تُنْكِحُوهُنَّ} [النساء: ۱۲۷]). پدي باندې وحييد الزمان اعتراض کړی دی چې: دا ظاهره ده چې دامام بخاري رحمه الله څخه په روايت کې يو څه

غلطي شويده ځكه چې وترغبون أن تنكحوهن په بل آيت كې ندى، بلكې په همدې يعنې د ويستفتونك في النساء په آيت كې دى. [تيسير الباري ج ۶/ ص ۸۰].

حافظ ابن حجر فرمايي چې: د صالح په روايت كې همدا سې دى حالانكې دا بل آيت ندى. [فتح الباري ج ۹/ ص ۲۰۸].

۶- امام بخاري رحمته الله په جلد دوهم ص ۶۶۵ كې باب لگولى دى په نوم د باب ما جعل الله من بحيرة) ددې لاندې يې ليكلي دي چې المايده د مفعول په معنى دى، لكه په عيشة راضية كې چې راضية د مفعول په معنى دى او لكه په تطبيقه باينة كې چې باينة د مفعول په معنى سره دى، پدې باندې غير مقلد وحيد الزمان اعتراض كړى دى چې: د بائنه تفصيل صحيح ندى. [تيسير الباري ج ۶/ ص ۱۱۶].

او حافظ ابن حجر رحمته الله هم ددې په ترديد كې د ابن التين قول را نقل كړى دى او فرمايلي يې دي چې: فهي فاعل على بابها. يعنې دا پخپله فاعلي معنى دى. [فتح الباري ج ۹/ ص ۳۵۲].

۷- امام بخاري رحمته الله په جلد دوهم ص ۷۲۲ كې باب لگولى دى په نوم د (ودأ ولاسواعاً ولايفوث ويعوق ونسراً) الآيه. ددې لاندې يې يو روايت راوړى دى، په هغې روايت كې يو راوي د عطاء په نوم دى، ددې لاندې حافظ ابن حجر ليكلي دي چې: دا راوي عطاء الخراساني دى مگر امام بخاري دا گمان كړى دى چې دا عطاء بن ابي رباح دى. [فتح الباري ج ۱۰/ ص ۲۹۲ و ص ۲۹۴].

وحيد الزمان ليكي چې دا راوي ضعيف دى، او دلته امام بخاري په خپل گمان كې غلط شوى دى. [تيسير الباري ج ۶/ ص ۴۳۵].

۸- امام بخاري رحمته الله په جلد دوهم ص ۸۶۷ كې باب لگولى دى په نوم د باب الثياب البيض او ددې لاندې يې يو روايت راوړى دى او بيا يې فرمايلي دي چې: ددې حديث مطلب دادى چې كوم سړى چې د زنكډن په وخت كې او يا ددې څخه مخكې د خپلو ټولو گناهونو څخه توبه او باسي او شرمنده شي، اولاله

دامام بخاري سره سخت مخالفت

إلا الله ووايي نوالله ﷺ يې گناهونه بنبي، حافظ ابن حجر رَحِمَهُ اللهُ دلته ليکي چې دامام بخاري رَحِمَهُ اللهُ دا خبره د حديث د ظاهر څخه مخالفه ده. [فتح الباري ج ۱۲/ص ۲۹۹]. او وحيد الزمان ليکي چې: زه وایم چې دادامام بخاري رَحِمَهُ اللهُ رايه ده په حديث کې د توبې ذکر نه شته. [تيسير الباري ج ۷/ص ۵۵۹].

۹- امام بخاري رَحِمَهُ اللهُ په ج ۲/ص ۶۵۶ باب لگولی دی په نوم د (باب لاتحسبن الذين يفرحون بما اتوا) ددې باب لاندې د روايت د راوړلو څخه وروسته يې ليکلي دي چې: تابعه عبد الرزاق عن ابن جريج، يعني هشام چې د ابن جريج څخه کوم روايت راوړی دی نو عبد الرزاق يې متابعت کړی دی، دلته وحيد الزمان ليکي چې خلکو په امام بخاري طعن کړی دی چې دا روايت يې ولې راوړی دی؟ حالانکې ښه امام بخاري د بسره بن صفوان حديث چې د مس الذکر په باب کې دی ندى راوړی ځکه چې په هغه حديث کې چې مروان کوم سړی بسري ته ددې حديث د اوریدلو لپاره ورليږلى وو، هغه مجهول الاسم او مجهول الحال دی، له همدې وجې امام مسلم دا حديث ندى راوړی. [تيسير الباري ج ۶/ص ۷۲].

۱۰- امام بخاري په جلد اول ص ۵۱۱ کې د حضرت ابو موسی رَحِمَهُ اللهُ روايت راوړی دی، په هغه روايت کې دا الفاظ دي چې: (عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، - أَرَى - عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) يعني زما په گومان دوي دا روايت د نبي رَحِمَهُ اللهُ څخه کوي، پدې ځای کې علامه ابن حجر رَحِمَهُ اللهُ ليکي چې: (وَالْقَائِلُ ذَلِكَ هُوَ الْبُخَارِيُّ كَأَنَّهُ شَكَّ هَلْ سَمِعَ مِنْ شَيْخِهِ صِبْغَةَ الرَّفْعِ أَمْ لَا) يعني ددې قایل امام بخاري دی، لکه چې دده شک وي چې دوي د خپل شيخ څخه د مرفوعوالي صيغه اوریدلې ده او کنه؟ [فتح الباري ج ۸/ص ۲۷۹].

او وحيد الزمان ليکي چې: دا قول دامام بخاري دی، دامام بخاري پدې کې شک دی چې محمد بن علاء دا حديث مرفوع کړی دی او که نه؟ لیکن امام مسلم بلاشکه مرفوع کړی دی. [تيسير الباري ج ۴/ص ۶۱۵].

د صحيح البخاري درواياتو څخه غلطيانې او شکونه

۱- امام بخاري رحمه الله باب لگولی دی په نوم د (باب: إِذَا أُقِيِمَتِ الصَّلَاةُ فَلَا صَلَوةَ إِلَّا الْمَكْتُوبَةَ) ددې لاندې يې روايت راوړی دی، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چې: حفاظو فرمايلي دي چې دلته د شعبه څخه دوه وهمه شوي دي. [فتح الباري ج ۲/ ص ۲۹۰] او وحيد الزمان ليکي چې: داد شعبه غلطې ده صحيح عبدالله بن مالک ابن بحينه دی. [تيسير الباري ج ۱/ ص ۴۳۸].

۲- امام بخاري رحمه الله په ج ۱ ص ۲۴۰ کې باب لگولی دی په نوم د باب المعتمر إذا طاف طواف العمرة، ددې لاندې يې روايت راوړی دی، په کوم کې چې داسې الفاظ دي چې: (فَتَأْذِي بِالرَّجُلِ فِي أَصْحَابِهِ، فَارْتَحَلَ النَّاسُ)، علامه ابن حجر دلته ليکي چې: (وَالَّذِي يَغْلِبُ عِنْدِي أَنَّهُ وَقَعَ فِيهِ تَحْرِيفٌ). [فتح الباري ج ۴/ ص ۱۱]. او وحيد الزمان هم ليکلي دي (تيسير الباري ج ۳ ص ۱۱)

۳- امام بخاري باب لگولی دی په نوم د (باب من ينكب أو يطعن في سبيل الله) ج ۱ ص ۲۹۲ ددې لاندې يې د حضرت انس رضي الله عنه روايت راوړی دی، په هغه کې داسې راغلي دي چې: رسول الله ﷺ د بنو سليم قبيلې اويا کسان د بنو عامر طرفته وليږل، پدې باندې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايلي دي چې: تحقيقي خبره داده چې دا کسان د بنو عامر د قبيلې څخه وو، او غداري ورسره بنو سليم (وَالْوَهُمُ فِي هَذَا السِّيَاقِ مِنْ حَفْصِ بْنِ عُمَرَ شَيْخِ الْبُخَارِيِّ). [فتح الباري ج ۶/ ص ۳۵۶]. او همدا خبره وحيد الزمان هم کوي. [تيسير الباري ج ۴/ ص ۵۱].

۴- امام بخاري رحمه الله په ج ۱ ص ۴۲۱ کې باب لگولی دی په نوم د (باب العون بالمدد) ددې لاندې په روايت کې راځي چې د بنو لحيان د قبيلې خلک رسول الله ﷺ ته راغلل، او د خپل کافر قوم په خلاف يې ترينه امداد وغوښتلو، رسول الله ﷺ ورسره اويا انصاري صحابه وليږل، بيا دوي د بئر معونه په مقام کې ورسره غداري وکړه، او دا صحابه يې شهيدان کړل، دلته وحيد الزمان ليکي چې: ويلی کيږي چې دلته د راوي څخه غلطې شويده ده ځکه چې دا صحابه رضي الله عنهم عامر بن طفيل وژلي وو. [تيسير الباري ج ۴/ ص ۲۲۲]. او فتح الباري هم دلته د راوي د وهم ذکر کړی دی. [ج ۶/ ص ۵۲۱].

دامام بخاری سره سخت مخالفت

۵- امام بخاري رحمه الله عليه په جلد اول ص ۴۳۴ کې باب لگولی دی په نوم د (باب ما يقول إذا رجع من الغزو) ددې لاندې يې د انس بن مالک رضي الله عنه روايت راوړی دی چې د عسفان څخه د راواپس کيدلو ذکر پکې دی، پدې باندې علامه ابن حجر رحمه الله اعترض کړی دی چې د عسفان غزوه په سنه ۶ هـ کې وه او رسول الله ﷺ چې أمثا حضرت صفية رضي الله عنها د ځان پسې ردیفه کړې وه، هغه په سنه ۷ هـ کې وه [فتح الباري ج ۶/ ص ۵۳۳]. او وحيد الزمان ليکي چې: دا د راوي غلطی ده، صحيح داده چې کله رسول الله ﷺ د خيبر څخه راواپس کيدلو. [تيسير الباري ج ۴/ ص ۲۳۵].

۶- امام بخاري رحمه الله عليه په جلد اول ص ۵۴۴ کې باب لگولی دی په نوم د (باب ما لقي النبي ﷺ وأصحابه من المشركين بمكة) ددې لاندې يې روايت کړی دی، پدې کې داسې راغلي دي چې کله رسول الله ﷺ سردارانو د قريشو ته بنير اوې وکړې نو أمية بن خلف، يا أبي بن خلف وويل، د شعبة پدې کې شک وو، امام بخاري رحمه الله پخپله دا وضاحت کړې دی چې د شعبة پدې کې شک وو، لکن وحيد الزمان ليکي چې: صحيح أمية بن خلف دی لکه څرنگه چې په نورو روايتونو کې راځي. [تيسير الباري ج ۵/ ص ۱۵۱].

۷- امام بخاري باب لگولی دی په نوم د باب قتل كعب بن الأشرف ج ۲/ ص ۵۷۶ ددې لاندې په روايت کې د يو وسق او د دوو وسقونو په مابين کې ترديد ذکر شوی دی، علامه ابن حجر رحمه الله د شک نسبت علي بن المديني ته کړی دی. [فتح الباري ج ۸/ ص ۲۴۰]. وحيد الزمان ليکي چې: دا شک د راوي دی او حافظ رحمه الله علي بن المديني ته منسوب کړی دی. [تيسير الباري ج ۵/ ص ۲۹۵].

۸- امام بخاري رحمه الله عليه په جلد ۲/ ص ۵۷۸ کې په باب د غزوة الأُحد کې د عبد الله بن عباس رضي الله عنه روايت راوړی دی چې داسې الفاظ پکې دي چې (قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ أُحُدٍ:)، وحيد الزمان ليکي چې: مشهوره داده چې نبي ﷺ دا خبره په غزوة بدر کې کړې وه. دا حد لفظ کيدی شي چې د راوي غلطی وي. [تيسير الباري ج ۵/ ص ۳۱۲].

او حافظ ابن حجر ليکي چې: (حَدِيثُ بَنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ أُحُدٍ هَذَا جِبْرِيلُ أَخَذَ بِرَأْسِ قَرَسِهِ الْحَدِيثَ وَهُوَ وَهُمْ مِنْ وَجْهَيْنِ. [فتح الباري ج ٨/ ص ٣٥٢].

٩- امام بخاري رحمه الله په جلد ٢/ ص ٥٨٥ کې باب لگولی دی په نوم د باب غزوة الرجيع او ددي لاندې يې داسې الفاظ را نقل کړي دي چې: (وَأَمَرَ عَلَيْهِمْ عَاصِمُ بْنُ ثَابِتٍ رضي الله عنه) وَهُوَ جَدُّ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا).

حافظ ابن حجر رحمه الله پدې باندې نيوکه کړې ده چې: تقدم أنه خال عاصم لاجده. [فتح الباري ج ٨/ ص ٣٨٣] او وحيد الزمان ليکي چې دلته غلطې شوي ده ځکه چې عاصم بن ثابت د عاصم بن عمر ماما دی. [تيسير الباري ج ٥/ ص ٣٣٤].

١٠- امام بخاري رحمه الله په جلد ٢/ ص ٥٩١ کې باب لگولی دی، په نوم د باب مرجع النبي صلى الله عليه وسلم من الأحزاب، ددې لاندې يې داسې الفاظ راوړي دي چې: «لَا يُصَلِّيَنَّ أَحَدُ الْعَصْرِ إِلَّا فِي بَيْتِي قُرَيْظَةَ» وحيد الزمان ليکي چې: د مسلم شريف په روايت کې د عصر په ځای د ظهر لفظ دی، او د دواړو روايتونو سند يو دی نو دا ضروري ده چې پدې دواړو کې يو روايت غلط دی، او بعضو بې تکلفه تطبيق کړی دی. [تيسير الباري ج ٥/ ص ٢٥٥]. او حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چې: زما په نزد قوي خبره داده چې دا اختلاف د راوي د حافظې د کمزورۍ له وجې دی. [فتح الباري ج ٨/ ص ٤١٢].

١١- امام بخاري رحمه الله په دوهم جلد ٦٢٠ صفحه کې (باب غزوة الطائف في شوال) لاندې په يو روايت کې داسې الفاظ راوړي دي چې: رسول الله صلى الله عليه وسلم په جعرانة کې پړاو وکړ، چې د مدينې او د طائف په مينځ کې يو ځای دی، علامه ابن حجر رحمه الله ليکي چې: شارح الدرر او ردي، ددې ترديد کړی دی ځکه چې د جعرانة په نوم ځای د مدينې او د طائف په مينځ کې ندي، بلکې د مکې او د طائف په مينځ کې دی. [فتح الباري ج ٩/ ص ١٠٨]. او وحيد الزمان ليکي چې: دا د راوي غلطې ده، صحيح داده چې جعرانة د مکې مکرمې او د طائف په مينځ کې دی. [تيسير الباري ج ٥/ ص ٤٨٧].

دامام بخاري سره سخت مخالفت

۱۲- امام بخاري رحمته الله په جلد دوهم ص ۶۲۸ کې د أسود عنسي لعنة الله عليه د قصې لاندې په يو روايت کې داسې الفاظ رانقل کړي دي چې: (وهي أم عبد الله بن عامر) يعنې هغه بنخده د عبد الله بن عامر مور وه، وحيد الزمان ليکي چې راوي د غلطي لوجې يو عبد الله حذف کړی دی صحيح داده چې داد عبد الله بن عبد الله بن عامر مور وه. [تيسير الباري ج ۵/ ص ۵۲۷]. او حافظ ابن حجر رحمته الله ليکي چې: (الصَّوَابُ أُمُّ أَوْلَادِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَامِرٍ). [فتح الباري ج ۹/ ص ۱۵۴].

۱۳- امام بخاري په جلد دوهم ص ۶۳۲ کې د باب حجة الوداع لاندې يو روايت راوړی دی، او د روايت په آخر کې يې ليکلي دي چې: (قال ابو اسحاق وبمكة أخرى) يعنې رسول الله صلی الله علیه و آله يو حج په هغه رخت کې هم کړی وو کله چې په مکه مکرمه کې اوسيدلو. وحيد الزمان دلته په ابو اسحاق اعتراض کړی دی چې: دا د ابو اسحاق خيال دی، صحيح داده چې رسول الله صلی الله علیه و آله په مکه کې داوسيدلو په وخت کې ډېر جونه کړي وو. [تيسير الباري ج ۵/ ص ۵۴۴ و کذا في فتح الباري ج ۹/ ص ۱۷۰].

۱۴- امام بخاري رحمته الله په جلد دوهم ص ۶۵۵ کې باب لگولی دی په نوم د (بَابُ {إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ} او ددې لاندې يې د روايت په سند کې داسې ويلي دي چې: أراه قال حدثنا أبو بكر. علامه ابن حجر رحمته الله ليکي چې: امام بخاري د خپل شيخ الشيخ په باره کې شکي دی. [فتح الباري ج ۹/ ص ۲۹۶]. او وحيد الزمان ليکي چې: دامام بخاري رحمته الله احتياط ته وگورئ چې د خپل شيخ الشيخ په باره کې يې لږ شک وو نو هغه يې ظاهر کړو. [تيسير الباري ج ۶/ ص ۶۸].

۱۵- امام بخاري رحمته الله په جلد دوهم ص ۲۶۱ کې د (بَابُ {لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ} لاندې يو روايت راوړی دی چې رسول الله صلی الله علیه و آله فرمايلي دي چې: (بَابُ {لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ}. يعنې فلانی راولئ کله چې هغه راغلو پداسې حال کې چې هغه سره مشاونې او تخته ياد ملا هلوکې وو. وحيد الزمان ليکي چې: دا د راوي شک دی چې دا تخته وه او که د ملا هلوکي وو. [تيسير الباري ج ۶/ ص ۹۵].

۱۶- امام بخاري رحمه الله په جلد دوهم ص ۸۱۶ کې باب لگولی دی په نوم د (باب ما كان السلف يدخرون في بيوتهم) او ددې لاندې يې داسې الفاظ را نقل کړي دي چې: وقال ابن جريج قلت لعطاء أقال حتى جئنا المدينة قال: لا. وحيد الزمان ليكي چې: كيداى شي چې د عطاء خخه ددې حديث په بيانولو کې غلطې شوي وي. [تيسير الباري ج ۷/ ص ۳۰۲].

۱۷- امام بخاري رحمه الله په جلد دوهم ص ۸۲۳ کې باب لگولی دی په نوم د (باب الخذف والبندقة) ددې لاندې په روايت کې يې داسې الفاظ را نقل کړي دي چې: نهى عن الخذف أو كان يكره الخذف. وحيد الزمان ليكي چې: داد راوي شك دی، لکن دامام أحمد په روايت کې بغير د شك خخه داسې دي چې: نهى عن الخذف. [تيسير الباري ج ۷/ ص ۳۴۳] وفتح الباري ج ۱۲ ص ۲۶].

۱۸- امام بخاري رحمه الله په جلد دوهم ص ۸۳۷ کې باب لگولی دی په نوم د (بَابُ تَرْخِيصِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْأَوْعِيَةِ وَالظُّرُوفِ بَعْدَ النَّهْيِ) ددې لاندې په يو روايت کې يې داسې الفاظ راوړي دي چې: لما نهى النبي ﷺ عن الأسقية. يعنى خكه چې تبي ﷺ په مشكونو کې د شربت جوړوله خخه منع كړې وه. پدې باندې وحيد الزمان په اعتراض کې ليكي چې: پدې روايت کې غلطې شويده او صحيح داده چې: (نهى عن الانتباز إلا في الاسقية). [تيسير الباري ج ۷/ ص ۱۱۷] او علامه ابن حجر رحمه الله د قاضي عياض خخه را نقلوي چې د الأسقية لفظ د راوي وهم دی په اصل کې د عن الأوعية الفاظ دي. [فتح الباري ج ۱۲/ ص ۱۵۹].

۱۹- امام بخاري رحمه الله په جلد دوهم ص ۸۹۰ کې باب لگولی دی په نوم د باب طيب الكلام او ددې لاندې يې په يو روايت کې ليكلي دي چې: (قَالَ شُعْبَةُ: أَمَا مَرَّتَيْنِ فَلَا أَشْكُ).. وحيد الزمان ليكي چې: رسول الله ﷺ داسې ويلي دي لکن په دريم حل کې زما شك دی. [تيسير الباري ج ۸/ ص ۲۹].

٢٠- امام بخاري رحمته الله عليه په جلد دوهم ص ٩٦٥ کې باب لگولی دی په نوم د (بَابُ: يَنْبِضُ اللَّهُ الْأَرْضَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ) ددې لاندې يې روايت راوړی دی او په هغې کې يې داسې الفاظ راوړي دي چې قال: سهل او غيره وحيد الزمان ليکي چې: دا د راوي شک دی. حافظ ابن حجر رحمته الله عليه فرمايي چې: ماته ددې دويم سري نوم ندی معلوم. [تيسير الباري ج ٨/ ص ٢٥٤] او حافظ ابن حجر رحمته الله عليه فرمايي چې: (وَالْغَيْرُ الْمُبْتَهَمُ لَمْ أَقِفْ عَلَى تَسْمِيَّتِهِ). [فتح الباري ج ١٤/ ص ١٦٣].

په صحيح بخاري کې منسوخ روايات هم شته

١- امام بخاري رحمته الله عليه په جلد دوهم ص ٦١٩ کې باب غزوة الطائف کې يو روايت د حضرت يعلى عليه السلام څخه را نقل کړی دی ددې په باره کې وحيد الزمان ليکي چې: قسطلاني رحمته الله عليه فرمايلي دي چې: د حجة الوداع حديث ددې لپاره ناسخ دی. [تيسير الباري ج ٥/ ص ٤٨٨].

٢- امام بخاري رحمته الله عليه په جلد ٢/ ص ٨٣٥ کې باب لگولی دی په نوم د (بَابُ مَا يُؤْكَلُ مِنَ الْحُومِ الْأَصْحَايِ وَمَا يُتْرَكُ مِنْهَا) ددې لاندې يې د حضرت علي عليه السلام روايت راوړی دی چې رسول الله صلی الله علیه و آله ددې څخه منع کړې ده چې د قرباني غوښه دريو ورځو څخه زياته وساتل شي، پدې ځای باندې وحيد الزمان ليکي چې: صحيح داده چې د نهې حديث منسوخ دی. [تيسير الباري ج ٧/ ص ٤٠٥].

کيدای شي چې راوي ته د خپل روايت خلاف نوي رسيدلی

١- امام بخاري رحمته الله عليه په جلد اول ص ٢٤٠ کې باب لگولی دی په نوم د (بَابُ الْإِعْتِمَارِ بَعْدَ الْحَجِّ بِغَيْرِ هَذِي)، ددې لاندې وحيد الزمان ليکي چې: حضرت عايشه رضي الله عنها خودلته وايي چې: ما بغير د قرباني حج کړی دی لکن د مسلم په روايت کې راځي چې رسول الله صلی الله علیه و آله د حضرت عايشې رضي الله عنها له طرفه هم قرباني وکړه خو کيدای شي چې حضرت عايشه رضي الله عنها نوي خبره شوي. [تيسير الباري ج ٣/ ص ٩].

۲- امام بخاري په ج ۱/ ص ۴۰۷ کې باب لگولی دی په نوم د (بَابُ الْمِجَنِّ وَمَنْ يَتَرَسُّ بِئْسَ صَاحِبِهِ) ددې لاندې د حضرت علي عليه السلام په روايت کې راځي چې رسول الله صلی الله علیه و آله د حضرت سعد رضی الله عنه څخه بغير بل چا ته «فِدَاكَ اَبِي وَ اُمِّي» نه دي استعمال کړي، پدې باندې وحيد الزمان ليکي چې: په غزوة خندق کې هم رسول الله صلی الله علیه و آله دا جمله حضرت زبير رضی الله عنه ته استعمال کړې وه، خو کيدای شي چې حضرت علي رضی الله عنه ته خبر نوي رسيدلی. [تيسير الباري ج ۴/ ص ۱۱۴].

۳- امام بخاري رحمه الله په جلد اول ص ۴۱۵ کې باب لگولی دی په نوم د (باب التوديع عند السفر) ددې لاندې په روايت کې يې راوړي دي چې په اور باندې عذاب ورکول د الله جل جلاله خاصه ده، پدې باندې وحيد الزمان ليکي چې: د حضرت علي رضی الله عنه څخه د لوطي په باره کې په اور باندې سوځول منقول دي خو کيدای شي چې دا روايت ورته نوي رسيدلی. [تيسير الباري ج ۴/ ص ۱۴۶].

۴- امام بخاري رحمه الله په جلد اول ص ۵۴۱ کې باب لگولی دی په نوم د (باب أيام الجاهلية) ددې لاندې يې د حضرت عايشې رضی الله عنها حديث را نقل کړی دی. وحيد الزمان دلته ليکي چې: کيدای شي چې حضرت عايشې رضی الله عنها ته د هغې احاديثو خبر نوي رسيدلی چې په هغې کې جنازې ته د اودريدلو حکم راغلی دی او اوس جنازې ته اودريدل واجب ندي، لکن مستحب دي او که مکروه؟ پدې کې دوه ډوله دي: امام نووي رحمه الله فرمايي چې: مکروه دي. [تيسير الباري ج ۵/ ص ۱۴۰].

۵- امام بخاري رحمه الله په جلد ۲/ ص ۸۲۵ کې باب لگولی دی په نوم د (بَابُ مَا يُؤْكَلُ مِنَ الْحَرَمِ الْأَصْغَرِ وَمَا يُتَزَوَّدُ مِنْهَا) ددې لاندې يې د حضرت ابو عبيدة رضی الله عنه روايت راوړی دی په هغې کې راغلي دي چې حضرت علي رضی الله عنه د اختر په ورځ خطبه ولوستله او په هغې کې وفرمايل: رسول الله صلی الله علیه و آله تاسو ددې څخه منع کړي یی چې د قربانۍ غوښه دريو ورځو څخه زياته وساتئ. ددې لاندې وحيد الزمان ليکي چې: کيدای شي چې حضرت علي رضی الله عنه ته هغه حديث نوي رسيدلی چې په هغې کې د دريو ورځو څخه زيات د ساتلو اجازت راغلی دی. [تيسير الباري ج ۷/ ص ۴۰۵].

په بخاري شريف کې د کاتب خخه غلطيانې

۱- امام بخاري رحمۃ اللہ علیہ په جلد اول ص ۸۷ کې په (بَابُ الْأَذَانِ بَعْدَ الْفَجْرِ) کې په یو روایت کې داسې الفاظ را نقل کړي دي چې: (كَانَ إِذَا اعْتَكَفَ الْمُؤَذِّنُ لِلصُّبْحِ) پدې باندې وحید الزمان داسې اعتراض کړی دی چې: دا د کاتب خخه غلطی ده، داسې پکار وو چې: إِذَا سَكَتَ الْمُؤَذِّنُ. [تیسیر الباري ج ۱/ ص ۱۱۹].

۲- امام بخاري په ج ۱/ ص ۴۸۲ کې د (بَابُ يَغْكُمُونَ عَلَى أَصْنَامِ لَهُمْ) لاندې د حضرت جابر رضي الله عنه روایت راوړی دی. ددې حدیث په تشریح کې وحید الزمان لیکي چې: ددې حدیث مناسبت د ترجمه الباب سره مشکل دي او مخکې لیکي چې: کاتبانو په غلطۍ سره دا حدیث ددې باب لاندې راوړی دی. [تیسیر الباري ج ۴/ ص ۴۷۲].

۳- امام بخاري رحمۃ اللہ علیہ په ج ۲/ ص ۶۱۹ کې د (بَابُ غَزْوَةِ أُوطَايْنِ) لاندې په یو روایت کې دا الفاظ اړي دي چې: (وَعَلَيْهِ فِرَاشٌ). وحید الزمان لیکي چې: پدې کې غلطی شوې ده، ما نافية پکې پاتې شوې ده. [تیسیر الباري ج ۵/ ص ۴۸۳].

۴- امام بخاري په ج ۲/ ص ۶۸۱ کې د سورة ابراهيم لاندې په یو روایت کې ویلي دي چې: (قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رضي الله عنه): {هَادٍ} [الرعد: ۷]: «ذَاج». وحید الزمان لیکي چې: دلته کاتب غلطی کړې ده، ځکه چې دا کلمه په سورة رعد کې ده ددې آیت په تشریح کې چې: (إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ [تیسیر الباري ج ۶/ ص ۱۹۰]).

۵- امام بخاري رحمۃ اللہ علیہ په جلد ۲/ ص ۶۸۷ کې د سورة الکهف لاندې داسې الفاظ را نقل کړي دي چې: (وقال سعيد عن ابن عباس الرقيم اللوح من رصاص) پدې باندې وحید الزمان لیکي چې: دا تفسیر درقيم سره لګیږي، شاید کاتب په غلطۍ دلته لیکلې وي. [تیسیر الباري ج ۶/ ص ۲۱۷].

٦- امام بخاري رحمته الله په جلد ٢/ ص ٦٩٢ کې د سورة الانبياء لاندې ليکلي دي چې: (عميق بعيد) يعني د عميق معنى ده لرې. دلته وحيد الزمان ليکي چې: د اللفظ په سورة الحج کې دى: (مِنْ كُلِّ فُجْ عَمِيقٍ). کيداى شي چې کاتب په غلطۍ سره دلته ليکلى وي. [تيسير الباري ج ٦/ ص ٢٤٥].

٧- امام بخاري په جلد ٢/ ص ٧٢١ کې د سورة نوح لاندې ذکر کړي دي چې: وقال غيره دياراً احداً پدې باندې وحيد الزمان ليکي چې: مخکې د هيچا ذکر ندى شوى، کيداى شي چې: کاتب په غلطۍ سره مخکې د چا ذکر پرېښى وي. [تيسير الباري ج ٦/ ص ٤٣٤].

٨- امام بخاري په ج ٢/ ص ٧٧٤ کې د بلا عنوانه باب لاندې د حضرت انس رضي الله عنه روايت راوړى دى، ددې لاندې وحيد الزمان ليکلي دي چې: ددې حديث مناسبت د باب الوليمة سره دى، کيداى شي چې کاتب په غلطۍ سره دلته ليکلى وي. [تيسير الباري ج ٧/ ص ٧٨].

٩- امام بخاري رحمته الله په ج ٢/ ص ٩٩٩ کې د باب ذوى الارحام لاندې په يو روايت کې داسې الفاظ راوړي دي چې: (فَلَمَّا نَزَلَتْ: {وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِي} [النساء: ٣٣] " قَالَ: " نَسَخْتُهَا: (وَالَّذِينَ عَاقَدْتُ أَيْمَانَكُمْ)).

. الآية. وحيد الزمان ليکي چې: په اکثرو نسخو کې چې کوم عبارة منسوخ شوى دى داد کاتب غلطى ده. [تيسير الباري ج ٨/ ص ٥١٥].

١٠- امام بخاري رحمته الله په ج ٢/ ص ٧٤٥ کې د (بَابُ نَزَلِ الْقُرْآنُ بِلِسَانِ قُرَيْشٍ) لاندې د حضرت صفوان بن يعلى يو روايت راوړى دى، پدې باندې وحيد الزمان ليکي چې: اکثر علماء فرمايي چې ددې حديث ددې باب سره هيڅ تعلق نشته، بلکې د راروان باب سره يې تعلق دى، کيداى شي چې کاتب په غلطۍ سره پدې باب کې شريک کړى وي. [تيسير الباري ج ٦/ ص ٤٩٦].

واخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمين

د حرمینود علماؤ او د غیر مقلدینو سخت اختلاف

اليس هو الذي كان في السكينة والهدوء واليس هو الذي كان في السكينة والهدوء

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د حرمینو د علماوو او د غیر مقلدینو سخت اختلاف

په حرمینو کې (۸۰۰) کاله أحنافو علماوو د امامت او د خطابت خدمت کړی دی، بیا (۴۰۰) کاله پکې خلور جای نمازه وه، کله چې دانگریزانو په سازش باندې عثمانی ترکی خلافت د محمد بن عبد الوهاب نجدی او د مصطفی کمال اتاترک په لاس باندې ختم شو نو اوس هم د حرمینو علماء غیر مقلدین نه دي. بلکه هغوي اکثر حنبلي مذهبي دي. لا مذهب ان د عوامو په ذهنونو کې دا وسوسه ور اچوي چې: د حرمینو حکومت او امامان زموږ په شان غیر مقلدین دي. که زموږ مسلک غلط وي نو په حرمینو کې به نه وو، بیا که څوک ترینه پوښتنه وکړي چې ستاسو سره دې څه دلیل دی چې د حرمینو حکومت او امامان غیر مقلدین دي؟ نو غیر مقلدین ورته جواب ورکوي چې گوره هغوي هم زموږ په شان رفع الیدین او آمین بالجهر او قراءت خلف الامام کوي، حالانکه دا خبره بالکل غلطه ده، ځکه چې په دوه درې مسئلو کې شرکت د مذهب د وحدت دلیل نه شي کیدلی، که داسې شي نو بیا خو به روافض (شیعه گان) هم وائي چې د حرمینو حکومت او امامان روافض او شیعه گان دي، ځکه چې رفع الیدین او قراءت خلف الامام خو شیعه گان هم کوي. د لامذهبو او د حرمینو دهغو علماوو په مابین کې چې رفع الیدین کوي د بعضو علماوو ډیر فرقونه دي. اول دا چه د حرمینو علماء په مانځه کې رفع الیدین کوي. لیکن ورسره دا هم مني چې د نبی علیه السلام، د صحابه وو، او د تابعینو، او د تبع تابعینو څخه ترک د رفع الیدین هم په تواتر سره ثابت دی، او غیر مقلدین دانه مني. دوهم دا چې اهل حرم دا مني چې د ترک د رفع الیدین والا مونځ د سنتو سره مطابق دی، لیکن غیر مقلدین دروغ وائي چې نبی علیه السلام په ټوله زندگۍ کې یو مونځ هم بې رفع الیدین نه دی کړی. دریم دا چې د اهل حرمینو څخه چې پوښتنه وشي چې تاسو رفع الیدین ولې کوئ؟ نو هغوي صفا وائي چې موږ حنبلیان یو. او د امام احمد بن حنبل رحمه الله په نیز رفع الیدین راجح دی او د لامذهبو څخه چې پوښتنه وشي چې تاسو رفع الیدین ولې کوئ؟ نو دوي وائي چې زما تحقیق دا دی چې رفع الیدین ضروري دي، مخکې د رفع الیدین په تفصیل کې فرقونه لیکل شوي دي.

د لامذهبو (غیر مقلدینو) د اهل الحرمین څخه د براءة اعلان

د حرمینو اکثر علماء حنبلیان دي. او بیا په حنبلیانو کې په حنبلي عالمانو ابن تیمیه رحمه الله او په محمد بن عبد الوهاب نجدی الحنبلي باندې زیات اعتماد کوي، بل طرفته د دې ملکونو د غیر مقلدینو سرگروه نواب صدیق حسن خان لیکي چې: عبد الوهاب او د ده ځوی محمد دواړه حنبلیان وو، او زموږ د ملکونو خلک یا حنفیان دي، او یا عاملین بالحديث دي، او یا شیعه گان دي. په دې ملکونو کې یو حنبلي هم نشته. ترجمان وهايه ص ۳۲ همدارنگه لیکي چې: محمد بن عبد الوهاب النجدي حنبلي وو. او مونږ د هیچا په مذهب هم نه یو. ترجمان وهايه ص ۲۱. همدارنگه لیکي چې: محمد بن عبد الوهاب د امام احمد بن حنبل په مذهب وو. محمد بن سعود او د ده زوی عبدالعزیز د محمد بن عبد الوهاب مذهب ته ډیر رواج ورکړو. ترجمان وهايه ص ۳۲.

۱- د رسول الله عليه السلام عمل او فرمان: د مکې او د مدینې والاو په نیز د رسول الله عليه السلام فرمان او عمل هم حجت دی. [فقه الايمة الاربعة ص ۲۰۳ روضة الناظر لابن قدامة الحنبلي ص ۴۶] او د لامذهبو په نیز د رسول الله عليه السلام فرمان او عمل حجت نه دی. [بندور الاهله ص ۷۸، طریق محمدي ص ۵۹]. مقدمة نور العینین

۲- په یو وخت د څومره بنځوسره نکاح جائزه ده؟ د مکې او د مدینې د خلکو په نیز په یو وخت کې د څلورو څخه د زیاتو بنځو سره نکاح نه ده جائزه، العدة شرح العمدة فی فقه احمد بن حنبل ص ۳۷۲ منار السبیل فی شرح الدلیل ج ۲ ص ۱۴۴ او د فرقه اهل الحديث غیر مقلدینو په نیز چې د څومره بنځوسره غواړی نکاح کولی شی. [عرف الجادي ص ۱۱۱].

۳- د نکاح لپاره شاهدان: د مکې او د مدینې د خلکو په نیز په نکاح کې دوه شاهدان شرط دي، اعمدة الفقه ص ۹۰ او د اهل حديثو د فرقي غیر مقلدینو په نیز د نکاح لپاره د شاهدانو ضرورت نشته، [عرف الجادي ص ۱۰۷].

۴- د اهلحديث لقب: په مکه او په مدینه کې د اهلحديث په نوم هیڅ مسجد، هیڅ مدرسه او هیڅ محله نشته او د اهلحديثو غیر مقلدینو د فرقي مسجدونه او مدرسې د اهل حديثو په نوم باندې دي.

۵- د اهل حدیث معنی : د مکې او د مدینې خلک اهل حدیث یو علمي لقب گڼي. لکه اهل النحو، او اهل الصرف وغیره، یوه خاصه مذهبي فرقه یې نه گڼي. او د اهل حدیثو غیر مقلدینو فرقه یې د یوې دلگې یعنې د منکرینو د فقهې لپاره لقب گڼي.

۶- په نړیو جرابو باندې مسح : د مکې او د مدینې خلک په نړیو جرابو باندې مسح ته حرامه وائي. عمدة الفقه ص ۱۶] او د اهل حدیثو غیر مقلدینو فرقه په نړیو جرابو باندې مسح کوي.

۷- د ښځې سره لواطت : د مکې او د مدینې خلک د ښځې سره لواطت ته حرام وائي، المغني ج ۸ ص ۱۳۱ او د اهل حدیثو فرقه غیر مقلدین یې جائز گڼي، نزل الابراج ج ۲ ص ۳۵ هدیة المهدي ص ۱۱۸

۸- د استراحت جلسه : د مکې او د مدینې د خلکو په نیز جلسه د استراحت ضروري نه ده، عمدة الفقه ص ۲۵] او د فرقه اهل حدیث غیر مقلدینو په نیز سخته ضروري ده، عرف الجادي ص ۸۳ صلوۃ الرسول ص ۴۴۸].

۹- په خطبه کې د خلفای راشدینو ذکر : د حرمینو خلک په خطبه کې د خلفاء راشدینو ذکر کوي، المغني ج ۲ ص ۱۵۷ او فرقه اهل حدیث غیر مقلدین په خطبه کې د خلفاء راشدینو د ذکر کولو ته بدعت وائي. [هدیة مهدي ص ۱۱۰، نزل الابراج ج ۱ ص ۱۵۳]

۱۰- په مسجدونو کې محرابونه : په مکه او په مدینه کې په هر مسجد کې محراب شته، او فرقه اهل حدیث غیر مقلدین په مسجد کې د محراب جوړولو ته بدعت وائي، فتاوي ستاریه ج ۱ ص ۳۶، فتاوي اهل حدیث ج ۱ ص ۳۱۳

۱۱- د مانځه لپاره د بدن پاکوالی : د مکې او د مدینې د خلکو په نیز د مانځه لپاره د بدن پاکوالی شرط دی، عمدة الفقه ص ۲۳] او د فرقه اهل حدیث غیر مقلدینو په نیز د مانځه لپاره د بدن پاکوالی نه دی ضروري. [بدور الاهله ص ۳۸].

۱۲- د مانځه لپاره د جامو پاکوالی : د مکې او د مدینې د خلکو په نیز د مانځه لپاره د جامو پاکوالی شرط دی، عمدة الفقه ص ۲۳ او د فرقه اهل حدیث غیر مقلدینو په نیز د مانځه لپاره د جامو پاکوالی شرط نه دی. [کنز الحقائق ص ۴۷، بدور الاهله ص ۳۹ و ص ۴۰]

د حرمينو د علماوو او غير مقلدينو اختلاف

۱۳- د **خائ پاکوالی** : د مکې او د مدينې د خلکو په نيز په مانځه کې د خائ پاکوالی شرط دی،
العدة شرح العمدة ص ۶۸ او د فرقه اهلحديث غير مقلدينو په نيز د مانځه لپاره د خائ پاکوالی شرط
نه دی، [کنز الحقائق ص ۴۷، بدور الاهله ص ۴۰]

۱۴- په **مانځه کې تلل را تلل** : د مکې او د مدينې د خلکو په نيز په مانځه کې په تللو را تللو سره
مونځ فاسديږي، منار السبيل ج ۱ ص ۱۰۹ او د فرقه اهلحديث غير مقلدينو په نيز په مانځه کې په تللو
را تللو سره مونځ نه فاسديږي. [کنز الحقائق ص ۴۷، فتاوي نذيريه ج ۱ ص ۵۰۸].

۱۵- د **قرباني ورځې** : د مکې او د مدينې د خلکو په نيز د قرباني ورځې درې دي. يعنې ۱۰-۱۱-
۱۲ د ذولحجې، عمدة الفقه ص ۵۱ او د فرقه اهلحديث غير مقلدينو په نيز د قرباني ورځې څلور
دي. يعنې ۱۰-۱۱-۱۲-۱۳ د ذولحجې، فتاوي نذيريه ج ۳ ص ۴۰ رسائل بهاولپوري ص ۱۴۵.

۱۶- د **قرباني د کونکو تعداد** : د مکې او د مدينې د خلکو په نيز يوه قرباني صرف د يو سړي لپاره
کافي ده، عمدة الفقه ص ۵۱ او د فرقه اهلحديث غير مقلدينو په نيز يوه قرباني د ټول کور لپاره کافي
ده، اگر چې په کور کې سل کسان وي، فتاوي نذيريه ج ۳ ص ۴۵ فتاوي اهلحديث ج ۲ ص ۸۷
رسائل بهاولپوري ص ۱۴۶].

۱۷- په **چرگ او په هگۍ باندې قرباني** : د مکې او د مدينې د خلکو په چرگ او په هگۍ باندې
قرباني نه صحيح کيږي، منار السبيل ج ۱ ص ۴۷ او د فرقه اهلحديث غير مقلدينو په نيز په چرگ او په
هگۍ باندې هم قرباني صحيح کيږي. فتاوي ستاربه ج ۴ ص ۱۴۰].

۱۸- د **ختو خوړل** : د مکې او د مدينې د خلکو په نيز د ختو خوړل حرام دي، منار السبيل ج ۲ ص ۳۷۷
او د فرقه اهلحديث غير مقلدينو په نيز د ختو خوړل جائز دي، عرف الجادي ص ۴۳۶

۱۹- د **مړگ او دملا چرگ خوړل** : د مکې او د مدينې د خلکو په نيز د مړگ او د ملا چرگ خوړل
حرام دي، منار السبيل ج ۲ ص ۳۷۳

او د فرقه اهلحديث غير مقلدينو په نيز د مړگ او د ملا چرگ خوړل حلال دي، کنز الحقائق ص ۱۸۶

٢٠- د پيل او د ځنگلي پيشو خوړل : د مكې او د مدينې د خلكو په نيز د پيل او د ځنگلي پيشو

خوړل حرام دي ، منار السبيل ج ٢ ص ٣٧٢

او د فرقه اهلحديث غير مقلدينو په نيز د پيل او د ځنگلي پيشو خوړل حلال دي ، كنز الحقائق ص ١٨٦

٢١- د عرفې څخه مخكې همبستري : د مكې او د مدينې د خلكو په نيز په حج كې د وقوف عرفې

څخه مخكې په همبستري باندې حج فاسديږي ، العدة ١٧٤ او د فرقه اهلحديث غير مقلدينو په نيز نه

فاسديږي ، عرف الجادي ص ١٠١

٢٢- د مونځونو قضائي : د مكې او د مدينې د خلكو په نيز چې كوم مونځونه قضا شوي دي د عذر له

وجي يا بغير د عذر څخه د هغې قضائي شته ، المغني ج ١ ص ٦٤١ او د فرقه اهلحديث غير مقلدينو په

نيز چې كوم مونځونه بلا عذر قضا شي ، د هغې قضائي نه شته ، فتاوي اهلحديث ج ١ ص ٤١٥

٢٣- د مونځ فساد : د مكې او د مدينې د خلكو په نيز چې د امام مونځ فاسد شي نو د مقتديانو مونځ

هم ورسره فاسديږي ، منار السبيل ج ١ ص ١١١ او د فرقه اهل حديث غير مقلدينو په نيز چې د امام

مونځ فاسد شي نو د مقتديانو مونځ ورسره نه فاسديږي ، فتاوي اهلحديث ج ٢ ص ٢٤١ و ٢٤٢

٢٤- په مانځه كې ستر د عورت : د مكې او د مدينې د خلكو په نيز په مانځه كې د عورت پټول فرض

دي . او د ښځې ټول بدن عورت دی ، ماسوی د مخ ، د لاسونو او قدمونو څخه ، عمدة الفقه في المذهب

الحنبلي ص ٢٢ و المغني ج ١ ص ٦١٥ او د فرقه اهل حديث سرگروه نواب صديق حسن خان ليكي چې : د

ښځې بربنډه مونځ هم صحيح دی . د ميره په څنگ كې وي او كه د بل چا به څنگ كې وي . په هر صورت كې

صحيح دی . بدور الاهله ص ٣٩ ، عرف الجادي ص ٢٢ و هكذا في نزل الابراج ج ١ ص ٦٥ .

او يو څو نور اختلافات په لاندې نقشه كې وگورئ :

٢٥	د مكې معظمې او د مدينې منورې د خلكو نظريه	افغان ، پاك ، هند د غير مقلدينو (نظريه)
٢٥	د مكې او مدينې خلق د صحابه	فرقه اهل حديث (غير مقلدين) د صحابه

د حرمینو د علماوو او غیر مقلدینو اختلاف

۵	کرامو د اجماع او د امت د اجماع څخه منکر دي. (۱)	۵	کرامو د اجماع او د امت د اجماع قایل دي. (۱)
۲	فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین) د قیاس شرعي څخه منکر دي. (۲)	۶	د مکې او د مدینې خلک د قیاس شرعي قائل دي. (۳)
۲	د فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین) په نیز هر عالم او جاهل ته د اجتهاد او د تحقیق کولو حق حاصل دی. (۱)	۷	د مکې او د مدینې د خلکو په نیز هر یو کس ته د اجتهاد حق ندې حاصل. (۵)
۲	د فرقه اهل حدیث (غیر مقلدینو) په نیز د غیر مجتهد د پاره هم تقلید کول حرام او اجتهاد کول واجب دي. (۸)	۸	د مکې او د مدینې د خلکو په نظر کې د غیر مجتهد د پاره اجتهاد حرام او تقلید واجب دی. (۱)
۲	د فرقه اهل حدیث (غیر مقلدینو) په نیز د هر یو امام تقلید حرام او شرک دی. (۲)	۹	د مکې او د مدینې بعضې خلک د امام احمد بن حنبل او بعضې نور د نورو مذاهبو ثلاثه وو مقلدین دي. (۱)

۱- مکتوب الشیخ محمد بن عبدالله السبیل بحواله شرعی فیصلې ۶۴۸، تاریخ و هابیت حقائق کې اتنی مین ص ص ۱۷۱.

۲- طریق محمدی ص ۱۸۱، عرف الجادی ص ۱۱۱، آبی عقیده سیکھی ص ۲۷۳

۳- فتاوی ابن تیمیه ج ۱۹ ص ۷۶۲. بحواله شرعی فیصلی.

۴- معیار الحق ص ۱۳۱، ۷۹، هدیه المهدی ص ۸۲، عرف الجادی ص ۳، عقیده مسلم ص ۴۹، فتاوی ستاره ج ۱ ص ۱۷۸.

۵- شرعی فیصلی ۱۳۴، و هابیت حقائق کې اتنی مین ص ۹۸.

۸- آبی عقیده سیکھی ص ۲۵۳.

۳۰	دمکې اود مدینې دخلکو په نیز ټول مقلدین احناف، شوافع، مالکیان، او حنبلیان اهل سنت والجماعت فرقه ناجیه دي. (۳)	۳	د فرقه اهل حدیث (غیر مقلدینو) په نیز د الله پاک د لوی جنت مالکان صرف (اهل حدیث) دي باقي ټول. بدعتیان او مشرکان دي
۳۱	دمکې اود مدینې خلک د فقهې قائل دي. (۴)	۳ ۱	فرقه اهل حدیث (غیر مقلدینو) د فقهې څخه منکر دي. (۵)
۳۲	په مکه او په مدینه کې د فقهې نظام موجود دی. (۱)	۳ ۲	فرقه اهل حدیث (غیر مقلدینو) د فقهې نظام د کفر سره برابر گڼي. (۷)
۳۳	دمکې اود مدینې دخلکو په نیز د پیغمبر ﷺ د ستوپشان د خلفائې زاشدینو سبب هم د دین حصه ده.	۳ ۳	فرقه اهل حدیث (غیر مقلدینو) د خلفائې زاشدینو د ستو څخه منکر دي. (۸)
۳۴	دمکې اود مدینې خلک د پیغمبر ﷺ صحابه د حق معیار گڼي.	۳ ۴	فرقه اهل حدیث (غیر مقلدینو) صحابه کرام د حق معیار نه گڼي اود دې څخه

- ۱- سیرت شیخ محمد بن عبد الوهاب ص ۵۶، مکتوب الشیخ محمد بن عبد الله السبیل بحواله شرعی فیصلی ص ۲۱۷، تاریخ وهابیت حقائق کې آیینی مین ص ۹۸.
- ۲- الظفر المبین ص ۱۷، عقیده مسلم از گوندلوی، طریق محمدی ص ۱۸۷.
- ۳- شرعی فیصلی ص ۲۵۳، تاریخ وهابیت حقائق کې آیینی مین ص ۹۷.
- ۴- شرعی فیصلی ص ۳۲۰، تاریخ وهابیت حقائق کې آیینی مین ص ۹۸، ۹۹، ۱۷۴.
- ۵- ترجمان وهابیه ص ۲۴، عقیده مسلم ص ۴۷، برفقه کې معنی کې تحریف کردی.
- ۶- ترجمان وهابیه ص ۳۲۲، تاریخ وهابیت ص ۶۷.
- ۷- التحقيق فی جواب التقلید.
- ۸- بدور الاھله ج ۱ ص ۴۸، عرف الجادی ص ۱۰۱، ۲۰۷، فتاوی نذیریہ ج ۲ ص ۱۹۶، سیرت ثنائی ص ۱۹۶.

منکر دي. (١)			
فرقه اهل حديث (غير مقلدين) دا ښال ثواب څخه منکر دي. (٢)	٣ ٥	دمکې او دمدينې خلک دا ښال ثواب قائل دي. (٢)	٢٥
فرقه اهل حديث (غير مقلدين) د حياة النبي ﷺ څخه منکر دي او څوک چې د سماع النبي قائل وي هغوی ته مشرکان وايي. (٥)	٣ ٦	دمکې او دمدينې دخلکو په نيز نبي ﷺ په قبر مبارک کې ژوندی دی. او عند القبر دخلکو صلوٰة او سلام بالذات اوري. (٣)	٢٦
د فرقه اهل حديث (غير مقلدينو) په نيز د نبی کریم ﷺ د روضې مبارکې حفاظت او اوبدعت دی. او د دې روضې وړانول واجب دی. (١)	٣ ٧	دمکې او دمدينې دخلکو په نيز ديني غمير اقدس ﷺ د روضې مبارکې حفاظت او خدمت ضروري دی.	٢٧
فرقه اهل حديث (غير مقلدين) په يو مجلس کې درې طلاقه يو شماري اوبنځه دخاوند دپاره حلاله گڼي. (٨)	٣ ٨	دمکې او دمدينې دخلکو په نيز په يو مجلس کې ورکړی شوي درې (٣) طلاقونه به هم درې شميرلی کيږي. (٧)	٢٨

- طريق محمدی ص ٨٧، فتاوی ثنائیه ج ٢ ص ٢٥٢، فتاوی ستاره ج ٢ ص ٦٦.
- تاريخ وهابيت حقائق کې آينې مين.
- ترجمان وهابيه ص ١٦٢.
- تاريخ وهابيت ص ٩٠، ١٤١، فتاوی ابن تيميه ج ١٨ ص ٣٢٢.
- فتاوی ثنائیه ج ١ ص ١٠٧، عقیده مسلم از گوندلوی ص ٣٥٥، مجموعه رسائل بهاولپور ص ١٠٨.
- عرف الجادی ٦٠، الروضة النديه ج ١ ص ١٧٨، به مزاريه ميلي ص ١٦.
- مجله البحوث الاسلاميه.
- فتاوی ثنائیه ج ٢ ص ٢١٥، فتاوی اهل حديث ج ٢ ص ٥٠٥، اهل حديث کامذهب ص ٩٥، تنوير الافاق في مسئلة الطلاق.

فرقه اهل حديث (غير مقلدين) د درې طلاقو څخه وروسته د شرعي حلالې څخه منكر دي (١)	٣ ٩	دمكې او دمدينې خلك د درې طلاقو څخه وروسته د شرعي حلالې قائل دي.	٣٩
فرقه اهل حديث (غير مقلدين) سرتور لمونځ كوي او سنت يې هم گڼي. (٢)	٤ ٠	دمكې او دمدينې خلك سرتور سرتونځ نه كوي او په بازار كې هم سرتور سر نه گرزوي. (٢)	٤٠
فرقه اهل حديث (غير مقلدين) په لمانځه كې لاسونه په سينه تړي او خپل عمل سنت گڼي، او د نامه څخه لاندې د لاسونو تړلو ته خلاف سنت او بې كاره عمل وايي. (٣)	٤ ١	دمكې او دمدينې خلك په لمانځه كې د نامه د پاسه يا د نامه د لاندې لاسونه تړي او هيڅ يو ته خلاف سنت نه وايي.	٤١
فرقه اهل حديث (غير مقلدين) د سحر، ماينام او ماسخوتن په لمونځونو كې بسم الله په زوره لولي او داسنت گڼي. (٥)	٤ ٢	دمكې او دمدينې اما مان د سحر، ماينام او ماخوستن په لمونځونو كې د سورة فاتحې څخه مخكې بسم الله په زوره (تيز آواز) سره نه لولي او نه ئې سنت گڼي.	٤٢
فرقه اهل حديث (غير مقلدين) سجدې ته	٤	دمكې او دمدينې خلك سجدې ته د تللو په	٤٣

١ - حلاله كې چېرې.

٢ - مجله البحوث الاسلاميه.

٣ - محمدی نماز ص ١٧٢ ١٧٣.

٤ - قول حق ص ٦٢، صلوة النبي ﷺ ١٥٧، اختلاف امت كالميه ص ٧٨.

٥ - صلوة النبي كى حسين مناظر.

د حرمينو د علماوو او غير مقلدينو اختلاف

٣	وخت کې د گوندو څخه مخکې لاسونه په زمکه نه ږدي ^(١) .	د تللو په وخت د گوندو څخه مخکې په زمکه لاسونه ږدي او داسنت گڼي ^(٢) .
٤٤	دمکې او د مدينې د خلکو په نيز جلسه داستراحت سنت نده. او په نه کولو کې يې څه نقصان نشته.	فرقه اهل حديث (غير مقلدين) جلسه استراحت ډيره زياته ضروري گڼي ^(٣) .
٤٥	دمکې او د مدينې د خلکو په نيز د امام پسې د سورة فاتحې لوستل واجب ندي او د امام پسې دنه لوستونکي لمونځ صحيح دی ^(٤) .	د فرقه اهل حديث په نيز د امام پسې فاتحه لوستل فرض دي بغير د فاتحې د مقتدي لمونځ باطل دی ^(٥) .
٤٦	دمکې او د مدينې د خلکو په نيز کوم کس چې د امام سره درکوع په حالت کې شامل شي نو دهغه رکعت او شو.	د فرقه اهل حديث په نيز د امام پسې د فاتحې د لوستلو څخه غير کوم يو سړي چې د امام سره درکوع په حالت کې شامل شي نو دهغه رکعت ونشو، بلکې هغه به دارکعت دوباره ادا کوي ^(٦) .

١- كفيّة صلوة النبي ﷺ للشيخ عبدالعزيز بن عبدالله بن باز.

٢- محمدي نماز ص ١٤٠.

٣- رسول اکرم ﷺ کا طريقه نماز ص ٨٣، عرف الجادی ص ٣٠.

٤- كفيّة صلوة النبي ﷺ.

٥- فتاویٰ نذيريه ج ١ ص ٣٩٨، عرف الجادی ص ٢٦.

٦- مستزاد المتقى ص ١١١، نزل الابرار ج ١ ص ١٣٣، فتاویٰ نذيريه ج ١ ص ٤٩٦، عرف الجادی ص ٢٦.

٤٧	دمکې اود مدينې خلک درمضان په مياشت کې اوددې مياشتې څخه بغير هم درې رکعت و ترکوي (١).	٤ ٧	فرقه اهل حديث دروژې په مياشت کې درې اوبغير دروژې څخه يو رکعت وتر ادا کوي. (٢)
٤٨	دمکې اود مدينې خلک د جمعې په لمانځه کې د دوو اذانونو قايل دي اوداسنت گڼي.	٤ ٨	فرقه اهل حديث د جمعې ديو اذان قائل دي. اود دوو اذان څخه منکر دي. اودې ته بدعت وائي. (٣)
٤٩	دمکې اود مدينې امامان د جمعې په خطبه کې دخلفائې راشدينو اود صحابه کرامو ذکر کول فخر گڼي.	٤ ٩	د فرقه اهل حديثو په نيز د جمعې په خطبه کې دخضراتو خلفائې راشدينو اود صحابه کرامو ذکر کول بدعت دی. (٤)
٥٠	دمکې اود مدينې دخلکو په نيز (٢٠) شل رکعت تراويح مسنونې دي د پيغمبر ﷺ د زمانې څخه واخله تردې وخته پورې په مسجد حرام اومسجد نبوي کې صرف اوصرف (٢٠) شل رکعت تراويح اداء کيږي.	٥	فرقه اهل حديث (٢٠) شل رکعت سنت تراويح ته بدعت وايي او اته رکعت تراويح کوي. (٥)
٥١	دمکې اود مدينې خلک د جنازې لمونځ په ورو ورو آواز سره لولي. (٦)	٥ ١	فرقه اهل حديث د جنازې لمونځ جهراً لولي. (٧)

١- الهدى النبوة للشيخ محمد صابوني.

٢- دستور المتقى ص ١٤٤، عرف الجادى ص ٣٣.

٣- فتاوى ستاره ج ٣ ص ٨٥ و ٨٧، فتاوى علماء هند ج ٢ ص ١٧٩.

٤- هدية المهتدى ج ١ ص ١١٠ نزل الابرار ج ١ ص ١٥٣.

٥- دستور المتقى ص ١٤٢، صلوة الرسول.

٦- رساله التراويح للشيخ عطيه سالم مدرس مسجد نبوى ﷺ وقاضى مدينه منوره، رساله يتابع للمهر غلام رسول.

٧- فتاوى ثنائيه ج ١ ص ٥٢، فتاوى علماء حديث ج ٥ ص ١٥٢.

۵۲	دمکې اود مدینې دخلکو په نیز دا حدیثو په رڼاکې د بنځو اود سړو په لمانځه کې فرق دی.	۵ ۲	فرقه اهل حدیثو په نیز د زنانه و اود سړو د لمانځه په طریقه کې هېڅ فرق نشته. بلکه دوي فرق کولو ته په دین کې مداخلت وائی. (۱)
۵۳	دمکې اود مدینې دخلکو په نیز امام ابو حنیفه <small>رحمه الله</small> د مسلمانانو امام دی اود هغوي متبعین به تر قیامته پورې موجود وي (۲).	۵ ۳	د فرقه اهل حدیثو په نیز امام ابو حنیفه <small>رحمه الله</small> جهمی مرجئی، بدعتي او گمراه وو. العیاذ بالله. (۲)
۵۴	دمکې اود مدینې خلک خلفای راشدین رضی الله عنهم د نصوصو شرعیه وو فرمان بردار گڼي.	۵ ۴	او غیر مقلدین لیکي چې: د خلفای راشدینو <small>رضی الله عنهم</small> هغه احکام چې هغه د نصوصو شرعیه وو څخه خلاف وو امت هغه احکام رد کړي دي. (۴)

﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ الآية

دقراءة خلف الامام مسئله

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نحمده ونصلي على رسوله الكريم، اما بعد:

قال الله تبارك وتعالى: ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾

مخترمو ورونو! دا وخت د فتنو دور دی، هروڅ نوي نوي فتنې سرراپورته کوي کفري طاقتونو په يو اتحاد د اسلام په بنيادونو حمله کړې ده، د بې حياتي، بې شرمۍ، عياشۍ او فحاشۍ بازار يې گرم کړی دی. د حالاتو تقاضی دا وه چې مسلمانانو خپل اختلافات شاته غورزولي وای او د اتحاد او اتفاق په جذبه کفري سيلاب ته يو فولادي بلاک جوړ شوی وي، خو متاسفانه کله چې د اسلام او د کفر جنګ او مقابلې راغلې ده نو کفارو دا حکمت عملي په کار اچولې دی، چې د مسلمانانو څخه يې يو څو کسان په سرو او سپينو اخستې دي او د خپلو اصولو مطابق يې چې ډيوائل اينډ رول (*Divide and Rul*) (و جنګوه او حکومت وکړه) په خپل منځي اختلافاتو کې مصروف کړي دي.

د هندوستان د فتح پيش گوئي د رسول الله ﷺ په مبارکه ژبه داسې جاري شوې ده چې رسول الله ﷺ فرمايي: چې دوه ډلې به الله ﷻ د دوزخ د اور څخه ازاده کړي، يو هغه ډله ده چې د هندوستان سره جهاد کړي، دوه ډله هغه ده چې د حضرت عيسی عليه السلام سره په جهاد کې شرکت کوي. (مسند احمد ج ۵ ص ۲۷۸ ج ۲ ص ۵۲ و مجمع الزاويد ج ۵ ص ۲۸۲ و کنز العمال ج ۱۷ ص ۲۶۷)

او د پيش گوئی الله ﷻ د اهل السنة والجماعة احنافو په لاس باندې پوره کړه، د حنفی بادشاهانو په نيادت کې د هند فاتحین ټول صرف او صرف احناف مجاهدين وو، رسول الله ﷺ دې فاتحينو ته د خپل امت

بہترین خلک و بلی دی، اوصحابہ و ورضوان اللہ علیہم پہ دے فاتحینو کھی دشریکد لوتما کړی وه. الحمد للہ دادا احنافو لپاره ډیرد فخر خبره ده ځکه چې په دې احادیثو کھی دا احنافو په بهتری تقریبا تصریح شوي ده.

د اسلام د ورتلو څخه وروسته هلته تردولس سوه کلونو پورې صرف او صرف هغه نبوي ﷺ قوانین جاري وو چې دا احنافو مجاهدینو په واسطه ورسودل شوي وو، تردولس سوه کلونو پورې ټولو مسلمانانو صرف او صرف هغه نبوي ﷺ لمونځ کولو چې د حنفي مجاهدینو په ذریعہ ورخودل شوي وو، تردولس سوه کلونو پورې هیچا د امام پسرې الحمد للہ نه لوستله، هیچا درکوع رفع الیدین نه کول، هیچا په زوره امین نه ویلو، هیچا په سینہ باندې لاسونه نه کیښودل، هیڅ د اختلاف بوي نه وو، ځکه چې ټول اهل السنه والجماعه احناف وو، ددې حقیقت اعتراف غیر مقلدنو اب صدیق حسن خان داسې کوي:

(خلاصه دا چې د هندوستان د مسلمانانو دا حال دی چې د کله نه اسلام دلته راغلی دی، چونکه اکثر خلک د بادشاهانو طریقه او مذهب خوښوي، نو د اسلام د راتلو څخه ترننه پورې دا خلک د حنفي مذهب پابند وو او دي. اود همدې مذهب عالمان، فاضلان قاضیان، مفتیان او حاکمان وو). [ترجمان وهايبه ص ۱۰]

او علامه شکیب ارسلان دا حقیقت داسې ښکاره کوي چې: (د مسلمانانو اکثریت د امام ابوحنیفه رَحْمَةُ اللهِ پيروان او مقلدین دي، ټول د ترک اود بلقان مسلمانان او ټول د روس او افغانستان مسلمانان، ټول د چین او هندوستان مسلمانان، اود عربو اکثر مسلمانان، د شام اود عراق اکثر مسلمانان حنفي مسلکي دي. (حاشیه حسن المساعی ص ۶۹))

په (۱۹۱۱ عیسوي) کې چې کومه مردم شماری شوې ده دهغې تفصیل دادی چې په دنیا کې دي:

- ۱- اثنا عشری: یو کروړ او اووه دیرش (۳۷) لکهم. ۲- زیدی: دیرش لکهم. ۳- حنبلي: دیرش لکهم. ۴- مالکي: یو کروړ. ۵- شافعي: لس کروړه. ۶- احناف: له اووه دیرش (۳۷) کروړو نه زیات.

(انسائیکلو پیډیا اف اسلام)

پدې کې يې د غير مقلدينو ذکر نه دی کړی: ليکن کله چې دانگریزانو منحوس قدم هندوستان ته داخل شو، او اسلامي حنفي حکومت يې ختم کړو، په (۱۹۵۷م) کې د ازادۍ په جنگ کې احناف مجاهدين دانگریزانو سره په مقابلې مضر و، چې په زرگونو علماو ته دانگریزانو لخوا اعدام ورکړل شو، او ترديرو ورځو پورې يې قتل عام روان کړی و، نو يو طرف ته د احنافو مجاهدينو قتلول او تعذيبول روان وو، او بل طرف ته ملکې وکتوري د مذهبي ازادۍ اشتهاړونه خپاره کړل، چې حنفي مذهب پرېږدئ غير مقلدين او لاهېه شئ، نو د برطانوي حکومت خیر خواهان به وپيژندل شئ او څوک چې په حنفي مذهب کلک وي، هغه به د برطانوي حکومت څخه باغي شميرلې شي، ددې حقيقت اظهار غير مقلد عالم نواب صديق حسن خان داسې کړی دی چې (بعضې خلکو دانگریزي حکومت په امر حنفي مذهب پرې نه بنسود و هغوی دانگریزانو دشمنان دي، او مونږ دانگریزي حکومت دومره خدمت وکړ او ددوي په خدمت کې مودومره قرباني ورکړه چې مذهب مو پرې بنسود ولا مذهب شو او د سرکار برطانيه د دروازي فقيران شو.

مونږ به څرنگه ستاسو مخالفت وکړو؟ د ملکې عالي معظمې دام اقبالها اشتهاړ د ټولو سره د مذهبي ازادي وعده کړې ده) [ترجمان وهاييه ص ۴۵].

انگریزانو پخپلو کې د مسلمانانو د جنگولو لپاره هر قسم امدادونه تيار کړل، اختلاف جوړونکو ته بې شماره دولت او غټ غټ جائيدادونه ورکړل او ددغې زرخریدو غلامانو په کوشش سره يې د امت مسلمة اتحاد ټوټه ټوټه کړ او مختلفو فتنو سر راپورته کړو، په دې فتنو کې يوه فتنه په اکابرو باندې د عدم اعتماد (غير مقلديت) وه. ددې فتنې بانيينو د عمل بالحديث په نوم باندې د تقلید څخه انکار کولو، دهغو اعمالو درواجو لولو کوشش يې کولو چې يادائمه يې اربعه ووپه مينځ کې اختلافی وو، او يا بالکل متروک وو، په مساجدو کې يې اختلافات راوپارول، په اسلافيو بېدزباني شروع کړی، چې دهغې په وجه د الله ﷻ په کورونو کې د عبادت په ځای جنگونه شروع شول، فروعی مسائل يې د کفر او د اسلام معيار وگرځول، رفع الیدین او امين بالجهر وغيره فروعی مسائل يې د تضليل او د تفسیق

سبب جو رکړل، په هره اجتماع کې به یې په ډیر شور او زور سره بیانول، دا حنا فو په خلاف یې اشتها روڼه خپرول او د زرگونو روپیو انعامی چیلنچونه یې ورکول.

دا کابرو علماو د دیوبند همیشه دامسلک راروان دی چې اجتهادي او فروعی مسائل او د مخکې څخه مختلف فیها مسائلو باندې دومره زور ندي پکار چې مقابل طرف ته په کې د جهل او فسق نسبتونه وشي، اونه په عامو جلسو او تقریرونو کې دهغې بیانول پکار دي، ځکه چې فروعی مسائل د اهل سنت والجماعت د علماء په نیز تبلیغی او تکذیبی مسائل ندي، بلکې صرف ترجیحي مسائل دي. لکن بالعکس دغې زر خریدو غلامانو د خپلو ځانونو څخه بغیر ټولو اهل سنتو ته کافران، بدعتیان، فاسقان، جاهلان او بې نمازان ویل اکابرو ته جاهلان او فاسقان ویل یې اهمه فریضه وه، او په هر ځای کې فتنه او فساد جوړول یې لوی دیني کار گڼلو.

ددوی دافتنه دوامداره شوه، زمونږ په زمانه کې چې کله روسانو په افغانستان یرغل وکړ او په میلیونونو افغانان شهیدان شول، په میلیونونو ماشومان یتیمان شول، او د وینو سیلابونه روان وو، او د وینو او د سرونو په قیمت د کفر مقابله کیدله نو دغې لامذهبو د خپلو اکابرو په نقش قدم د اختلافاتو بازار گرم کړی وو. په مجاهدینو کې هم ننوتی وه او دوه تنظیمونه یې لرل.

دیو تنظیم مشري سیاف کوله چې اوس په صلیبي پارلمان کې د پیغلو جینکیو سره په یوه چوکۍ کې ناست وي او شپه او ورځ د دیموکراسۍ رباب وهي. او د بلې ډلې مشري مولوي جمیل الرحمن کوله. دده دتنظیم د مطبوعاتو مشر غیر مقلد مسلم دوست چې کله د کیوبا د زندان څخه راخلاص شو نو یو کتاب یې ولیکلو په نامه د: (ماتې زولنې) په هغې کې یې چې دده بد تاریخ څومره راښکاره کړی دی، نو په لوستلو یې خوله او په لیکلو یې قلم شرمیږي.

یو دهغې نه دا چې دا دسی آی ای (CIA) او آی ایس آی (ISI) ایجنټ وو. ورپرونو (دتنظیم مرکزي غړو) به یې د آی ایس آی جرنیلانو ته د زنا لپاره جینکۍ وروستلې، یعنې دتنظیم په سطحه به یې مرده گاوي کوله، د یتیمانو زخمیانو او شهیدانو په نوم به چې څومره روپی ورته راتلې هغه به یې

د قراءۃ خلف الامام مسئله

بالکل شخصي سرمايه گرزوله، او د صليبي يرغل په وخت کې يې ورېرونو په امريکايانو باندې عرب مجاهدين خرڅول... صاحب البيت ادری بما فيه، مونږ د اهم وايو چې که ته پکې شريک نوې نو څرنگه ورسره په تنظيم کې پاتې وي؟

خلاصه دا چې کله د امريکا په مشرۍ ټولو کفري طاقتونو په افغانستان باندې حمله وکړه او صليبي جنگ يې اعلان کړو، نو بيا هم د غوزر خريدو غلامانو د خپلورو حاني پلرونو سره هر قسم امداد وکړو.

لامذهبه سياف او لامذهبه سميع الله نجيبې چې د جميل الرحمن د مرگ څخه وروسته يې د دوي د تنظيم مشري کوله د صليبيانو سره په ښکاره ودرېدل، د صليبيانو په مقابل کې يې د جهاد د حرمت نواگانې ورکړې، او مجاهدينو او فدايانو ته يې د باغيانو نسبتونه وکړل. انگرېزانو هم ښه رياستونه او منصوبونه ورکړل.

زمونږ د ولايت ننگرهار مرکزي مدرسې، او مسجدونه يې ورته حواله کړل، د حج او اوقاف رياستونه يې ورکړل، دايف ايم راډيو گانې يې ورته جوړې کړې، ترڅو د جهاد د رسونه بند شي او دهغې په ځای خلک د رفع اليدين او آمين بالجهر په جنگونو کې مصروف شي.

کله چې زه د لغمان د عليشنگ په لاره کې د اسلام اباد د پول سره د صليبيانو په يو کمين وربرابروم او د مرتد صليبي زمريالي قومندان لخوا ونيول شوم د شپې په اته بجې: ۱/۸/۱۴۳۲ هـ.ق، ۴/۱۲/۱۳۹۰ هـ.ش او د لغمان د استخباراتو او د کابل د نود (۹۰) او د هفته (۱۷) په رياستونو کې د سخت تعذيب لاندې وم، نو همدغو زر خريدو غلامانو به د خپلې غلامۍ پوره حق ادا کولو او زموږ د علاقې لامذهبه به د ډک فلاينکو چونه زما په خلاف راتلل او زما تعذيب او توهين به يې زياتاوه. صرف په دې نصب چې مابه د حنفی مذهب دفاع کوله او د دوی په مخ کې يو څنډه وم. او چې کله د پلچرخي صليبي محبس ته نقل کړی شوم په پنځلسم د شوال سنه ۱۴۳۲ هـ.لته هم يو څو لامذهبونديانو اختلافاتو ته لمن وکړله. د لامذهبو کتابونه يې تقسيمول او د عوامو ذهنونه يې داسې جوړول چې حنفی لمونځ د قران او حديث څخه خلاف دی.

مونڊ تريو ڇه وخته پوري د خپلو اکابرو په طريقه صبر او تحمل کولو، ليکن کله چې حنفي عوامو بيا پوښتنې کولې چې ايا واقعي زموږ مذهب د قران او حديث څخه خلاف دی؟ ايا واقعي پدې ته قرائت خلف الامام او په ترک د رفع اليدين وغيره مسائلو باندې د احنافو سره يو حديث هم نشته؟ نو ديو څو مضمونونو د ليکلو اراده مې وکړه، خو چونکه زه په زندان کې يم او اسباب راسره نشته، له دې وجهې به يې دا مختصار سره وليکم. دزيات تفصيل لپاره د سرفراز خان صفدر رَحْمَةُ اللهِ اود محمد امين صفدر او کاروي رَحْمَةُ اللهِ کتابونه مطالعه کړئ.

والسلام

رحيم الله الحقاني الننجري

المحبوس في جدر الصليبين پلچرخي

۱۴۳۳/۳/۲۳ هـ ق

۱۳۹۰/۱۱/۲۷ هـ ش ۲۰۱۲/۲/۱۶ م

د قراءۃ خلف الامام مسئلہ

د اهل سنت والجماعت احنافو مسلک: په جهري او سري دواړه قسمه لمونځونو کې د مقتديانو لپاره د الحمد لله لوستل مکروه تحریمي دي (الدر المختار ج ١ ص ٥٤٤، اللباب فی شرح الکتاب للمیدانی، ج ٣ ص ٣٩).

د لامذهبو ویکتوري اهل حدیثو مسلک: د امام پسرې شاته د سورة فاتحې لوستل فرض دي بغير د لوستلو د الحمد لله څخه د مقتدي لمونځ نه کېږي (فتاوی علماء حدیث ج ٣ ص ١١٢).

د لامذهبو مغالطه

لامذهبان عوامو ته وايي چې: ستاسو لمونځ بې فاتحې دی او په يو حديث کې هم دا نه دي راغلي چې بې فاتحې لمونځ کېږي. او کله کله عوامو ته وايي چې: مونږ به داسې حديث پېش کړو چې: په هغې کې راغلي وي چې بې فاتحې لمونځ نه کېږي. او تاسو داسې حديث پېش کړئ چې په هغې کې راغلي وي چې بې فاتحې لمونځ کېږي.

الجواب: د فقهي مسئلې داسې نه ده چې: بې فاتحې لمونځ کېږي. نو چې داسې مسئلې پکې نشته نو دليل څرنگه درته پېش کړم؟

د فقهي مسئلې داسې ده چې: د يو امام قرئت د ټولو مقتديانو له پاره کافي دی.

نو د حنفي مقتدي مونځ بې فاتحې څخه نه دی لکه د يو کس اذان چې د ټولې محلې لپاره کافي دی، او د ټولې محلې مونځ سره د آذانې د يو امام خطبه د ټول مسجد د مقتديانو لپاره کافي ده او د ټولې محلې مونځ سره د خطبې دي. همدارنگه په تراويحو کې ١١٣ سورتونه چې قاري په تراويحو کې لولي نو دا د ټولو مقتديانو لپاره کافي دي او د ټولو مقتديانو تراويح سره د ختمه د قران دي نو همدارنگه د يو امام الحمد لله د ټولو مقتديانو له طرفه الحمد لله ده او د ټولو مقتديانو مونځ سره د الحمد لله دی اوس زموږ دعوې دا ده چې د امام الحمد لله د مقتديانو الحمد لله ده، او د مقتديانو لپاره د امام الحمد لله کافي ده، نو د مقتديانو مونځ د الحمد لله سره او شو، په دې باندې مونږ بې شماره احاديث لرو لکه د څلورم نمبر حديث لاندې به راشي ان شاء الله او د لامذهبو دعوې دا شوه چې د امام الحمد لله

مقتديانو لپاره نه ده كافي. نو دوي دي د عدم كفايت لپاره صرف يو حديث پيش كړي، د جمعي د خطبي په باره كښې په يو حديث كښې د لا صلوة الابفاتحة الكتاب په شان الفاظ دي، چې: لا جمعة الا بخطبة، سنن الكبرى للبيهقي ج ۳ ص ۹۶، نو د جمعي په ورځ صرف يو امام خطبه وائي بيا چې كله د مقتديانو څخه تپوس وشي چې ستاسو مونځ سره د خطبې دي، او كه بغير د خطبې دي؟ نو دوي ټول وائي چې سره د خطبې دي اوس كه څوك دى مقتديانو ته ووائي چې تاسو خو خطبه نه ده لوستلې نو ستاسو مونځ بهې خطبې دي نو دا به غلط وي، ځكه چې دوي به ورته وائي چې د امام خطبه زمونږ لپاره كافي ده، او د امام خطبه زمونږ خطبه ده، همدارنگه د امام الحمد لله د مقتديانو لپاره كافي ده. همدارنگه د تراويح د ختم القرآن څخه وروسته چې كله د مقتديانو څخه تپوس وشي چې تاسو ختم كړى دي؟ نو دوي وائي چې هو كړى مودى نو اوس كه څوك ورته ووائي چې تاسو خو قرآن ندى لوستلې نو تاسو ختم نه دى كړى نو دا به غلطه خبره وي ځكه چې د قاري لوستل د ټول مسجد د مقتديانو له طرفه لوستل دي، نو چې په يو سلو ديارلسو سورتونو كښې د امام لوستل د مقتديانو لپاره كافي دي، نو يواځې سورة فاتحې څه گناه كړې ده چې دلته د امام لوستل د مقتديانو لپاره نه دي كافي؟ حالانكه د كافي والي حديثونه هم شته دي

قراءة خلف الامام

چونكه قرآن كريم رباني كلام او آسماني صحيفه ده، له دې وجهې په أدله وواړبه ووكې د ټولو څخه اوچت مقام لري اوزمونږ د اختلافاتو فيصله كن كتاب دى، له دې وجهې په ټولو مسلمانانو لازمه او واجب ده چې په كومه مسئله كې ددوي په مابين كې اختلاف وي، د هر څه څخه مخكې دى قرآن كريم ته رجوع وكړي، كه د مسئلې حل په قرآن كې پيدا شو، نو د قرآن په روشنائې كې دي د خپل ځان لپاره د عمل لاره متعينه كړي، ځكه چې د قرآن كريم فيصله د خالق كايئات فيصله ده، او د خالق كايئات د فيصلې څخه مخ اړول لوى هلاكت او بربادي ده.

د قراءۃ خلف الامام مسئلہ

په حديث شريف کې راځي چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي . وَمَنْ ابْتَتَى الْهَدَى فِي غَيْرِهِ أَضَلَّهُ اللَّهُ، وَهُوَ خَبَلُ اللَّهِ الْمَتِينُ، وَهُوَ الذَّكْرُ الْحَكِيمُ، وَهُوَ الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ، وَمَنْ عَمِلَ بِهِ أَجْرًا، وَمَنْ حَكَمَ بِهِ غَدَلًا، وَمَنْ دَعَا إِلَيْهِ هَدَى إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ.. [ترمذی شریف، ج ۱، مشکوٰۃ شریف ج ۱ ص ۱۸۶].

کوم سړی چې قران پرېږدي او په بل شي کې هدايت لټوي الله ﷻ به يې گمراه کړي، د اقران کريم الله ﷻ مضبوطه رسی ده، د اذکر حکيم او صراط مستقيم دی، کوم سړی چې دده په تعليماتو او اصولو باندې روان وي او عمل پرې کوي هغه ته اجر ورکولی شي، او څوک چې د قراني تعليماتو طرف ته خلک رابلي هغه ته به د صراط مستقيم هدايت وکړی شي.

يعنې په هر حال کې مسلمان ته پکار دي چې دخپلې نیک بختۍ لپاره خپله عقیده او نظريه د قران ماتحت کړي، او د قران په هره اشاره باندې په زرگونه واري د ځان قربانو لوت ته تيار شي .
نو محترمو! راځي چې متنازعه مسئلہ (د امام پسرې د الحمد لله الخ د لوستلو څه حکم دی؟) د قراني تعليماتو په روشنائي کې حل کړو :

امام پسرې د الحمد لله لوستل

د قران کريم په رڼاکې مکروه تحريمي دي

الله ﷻ فرمائي: (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) [پ ۹ سورة اعراف].
ترجمه: او کله چې ولوستلې شي قران، نو غوږ کيږدئ تاسې هغه ته او چپ اوسئ له پاره د دې چې رحم در باندې وشي.

د جمهور سلفو او خلفو اتفاقاً فيصله ده چې په دې ايت کريمه کې د قراءۃ خلف الامام مسئلہ پوره واضحه شوې ده، او په دې باره کې يې صاف او ناطق حکم صادر کړې دی، يعنې د امام او مقتدي کارونه او وظيفې يې جدا جدا معينې کړي دي.

امام بخاري رحمه الله د لا تحرک به لسانک معنى داسې رانقلوي چې: فاستمع له وانصت ج
١ ص ٣- نو شوندي خوزول داستماع او د انصات سره منافي دي، همدارنگه امام بيهقي فرمايي چې
لا فرق بين السكوت والانصات (كتاب القراءات ص ٨٤).

دامام وظيفه: (قراءت کول دي) اود مقتدي وظيفه: (چپ دريدل او توجه کول دي).

مناسبه داده چې د مذکوره ايت کریمه په تشریح او تفسیر کې د صحابه وورضوان الله عليهم
اود تابعينو، اود تبع تابعينو رحمهم الله ارشادات عاليه او اقوال مبارکه پيش کړو، چې دې مقدس
جماعت د دې ايت څه مطلب بيان کړې دي؟

(١) - صحابه رضوان الله عليهم ټول د علم غرونه اود هدايه ستوري وو، ليکن بعضې صحابه کرام
د بعضې نورو څخه په علم، او فضل، فقهې فهم او بصيرت کې مخکې وو، په دوي کې يو حضرت
عبدالله بن مسعود ؓ دی، حضرت عبد الله بن مسعود ؓ ته الله ﷻ بعضې داسې جزئي فضائل ورکړي
وو چې بل هيڅ صحابي ورسره په کې نوو شریک، د قران په معلمينو کې عبد الله بن مسعود ؓ د ټولو
څخه ممتاز و فائق وو، په معلمينو د قران کې دده نمبر د ټولو څخه مخکې وو، رسول الله ﷺ فرمائي چې
: استقرؤوا القرآن من اربع:

(١) من عبد الله بن مسعود ؓ (٢) وسالم مولي ابي حذيفه ؓ (٣) واي بن کعب ؓ.
(٤) ومعاذ بن جبل ؓ. (بخاری شریف جلد اول، ص ٥٣١، ترمذی شریف جلد ٢ ص ٢٢٢).

ای صحابه وو! تاسو قران کریم د دې څلورو صحابه وو څخه زده کړئ! د عبد الله بن مسعود ؓ څخه
.. د سالم مولي د ابي حذيفه ؓ څخه. د ابي بن کعب ؓ څخه. اود معاذ بن جبل ؓ څخه. او په دې
څلورو کې اول نمبر عبد الله بن مسعود ؓ دی. حافظ الدنيا حافظ ابن حجر عسقلانی رَحْمَةُ اللهِ تَعَالَى
ددې حديث په تشریح کې ليکلي دي چې: وان البداية بالرجل في الذكر على غيره في امر يشترك فيه
مع غيره يدل على تقدمه فيه.

د قراءۃ خلف الامام مسئلہ

یعنی چہ دیو خو کسانو شرکت پہ یو فضیلت کپ ذکر کرل شي، نو په دې کسانو کپ چہ دچانوم اول ذکر شوی دی، په هغه کپ دا فضیلت دنورو څخه زیات وي.

ددې حدیث راوي حضرت عبداللہ بن عمرو بن العاص رضی اللہ عنہ فرمائی چہ په معلمینو دقران کپ دټولو څخه مخکې نوم د عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ دی، له دې وجهې زه دده سره سخت محبت کوم، اودا زما دخاصو محبوبینو څخه دی، په یو بل حدیث کپ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ په باره کپ داسې فرمائی چہ :

تمسکوا بعهد ابن ام عبد (ترمذی شریف جلد ۲ ص ۲۹۳) دابن مسعود رضی اللہ عنہ په هدایت او حکم باندې کلکی منگولې ولگوي!

په مسلم شریف دوهم جلد ص ۲۹۳) کپ د حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ څخه روایت دی چہ :

وَالَّذِي لَا إِلَهَ غَيْرُهُ، مَا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ سُورَةٌ إِلَّا أَنَا أَعْلَمُ، حَيْثُ نَزَلَتْ وَمَا مِنْ آيَةٍ إِلَّا أَنَا أَعْلَمُ نِمَّا نَزَلَتْ وَلَوْ أَعْلَمَ أَحَدًا هُوَ أَعْلَمَ بَكِتَابِ اللَّهِ مَنِّي تَبْلُغُهُ إِلَّا بِلِ رَكِبَتْ إِلَيْهِ.

په هغه الله صلی اللہ علیہ وسلم قسم کوم چہ دهغه څخه سوی بل معبود نشته، په قران کپ هیڅ داسې سورت اوایت نشته چہ ماته یې شان نزول نه وي معلوم چہ په کومه موقع او په کوم حالت کپ نازل شوی دی، او ماد خپل ځان څخه دقران کریم بل غټ عالم نه دی لیدلی، که په دغه دور یعنی دصحابه وړو رضی اللہ عنہم په دور کپ زما څخه دقران کریم بل غټ عالم وی اورسیدل ورته ممکن وی، نو مابه دهغه طرف ته رجوع کړی وی، اود هغه څخه به مې استفاده کړی وی نو د حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ څخه ددې ایت کریمه په باره کپ لاندې روایت منقول دی.

صلي ابن مسعود رضی اللہ عنہ فسمعنا سايقرمون مع الامام قال امان لكم ان تفهموا اما ان لكم ان تعقلوا !

وَاِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَاَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ [تفسير ابن جرير، ج ۹ ص ۱۰۳].

حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ یوه ورځ لمونځ کولو او یو څو کسانو په امام پسې قرائت لوستلو، کله چې عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ ددوی قرائت واوریدو (نودلمانځه څخه وروسته یې) ورته وفرمایل چہ ایا

پہ تاسو هغه وخت نہ دی راغلی چې دپوهې او د عقل څخه کار واخلئ! کله چې قران لوستلی شي نو تاسې هغه ته غوږ کیردئ او چپ اوسئ!.

اول راوي ابن جریر : احداثة الاعلام. [بغدادی / ۳ / ص ۱۶۳].

دوهم راوي ابو کريب : حافظ، ثقة، محدث الکوفة. [تذکره / ج ۲ / ص ۷۳ / تهذيب التهذيب / ج ۹ / ص ۳۸۶].

درېم راوي محاربي : دده نوم يحيى بن يعلى دی. ابو حاتم او ابن حبان ورته ثقة ويلي دي. [تهذيب التهذيب / ج ۱۱ / ص ۳۰۳].

څلورم راوي داود بن ابی هند دی. چې امام احمد سفيان ثوري، ابن معين، ابو صالح او نسائي وغيرهم ورته ثقة ويلي دي. [تذکره / ج ۱ / ص ۱۳۸].

پنځم راوي يسر بن جابر : ثقة دی. وقيل صحابي. [تهذيب التهذيب / ج ۱۱ / ص ۳۷۹].

(۲) د مذکور ايت کريمه تفسير د رئيس المفسرين حبر الأمة

حضرت عبدالله بن عباس ؓ څخه:

د حضرت عبدالله بن مسعود ؓ پسې دلوی درجې مفسر حضرت عبدالله بن عباس ؓ دی، رسول الله ﷺ ورته داسې دعا کړې ده چې: اللَّهُمَّ فَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَعَلِّمْهُ التَّائِيلَ. (مسند احمد ج ۱ ص ۳۲۸، ابن کثير، ج ۱ ص ۳).

يا الله ده ته په دين کې پوهه ورکړه، او د قران کريم په تاويل او تفسير کې مهارت ورکړه.

د حضرت عبدالله بن عباس ؓ څخه بل روايت دی چې: ضمني اليه رسول الله ﷺ قال اللَّهُمَّ عَلِّمْنِي الْحِكْمَةَ. (ترمذی شريف، ج ۲ ص ۲۲۳)

زه رسول الله ﷺ دخپلې مبارکې سينې سره يوځای کړم او وی فرمايل: يا الله ده ته په دين کې پوهه ورکړه! جليل القدر صحابي، دلوی مرتبی مفسر، اوبی نظيره محدث، حضرت عبدالله بن مسعود ؓ

د قراءه خلف الامام مسئله

د عبداللہ بن عباس په باره کې فرمائی چې : قال عبداللہ یعنی ابن مسعود رضی اللہ عنہ نعم ترجمان القرآن ابن عباس . (تفسیر ابن کثیر، ج ۱ ص ۳)

حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ فرمائی چې عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہ د قرآن کریم بهترین مفسر او شارح دی .

دومره لوی مفسر ددې ایت کریمه په باره کې داسې فرمائي چې :

ان رسول الله ﷺ قرء في الصلوة فقرأ اصحابه ورائه فخلطوا عليه فنزل: وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) فهذه مكتوبة ثم قال ابن عباس رضی اللہ عنہ: وان كنا لانستمع لمن يقرأ انا اذا لاجفى من الحمير.

رسول الله صلى الله عليه وسلم په لمانځه کې قراءت کولو صحابه وو هم ورپسې قراءت کولو، نو په رسول الله صلى الله عليه وسلم قراءت کې ددو شونو الله تعالی دا ایت نازل کړو چې (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) بیا عبداللہ بن عباس رضی الله عنه و فرمایيل چې که مونږ قرآن نه غوږ کېږدو نو مونږ به د خړه څخه هم ډیر ظالمان یو اسناده حسن (کتاب القراءات للبيهقي رقم ۲۲۳)

فانقیل: چې ددې حدیث په سند کې ابن لهیعه ضعیف دی؟

قلنا ۱- ابن لهیعه د مسلم، ابوداؤد، ترمذی، او ابن ماجه راوي دی امام احمد فرمایي: لم یکن بصر مثل ابن لهیعه وکثرت حدیثه وضبطه واتقانه امامان د حدیثو ورته الحافظ، الامام الکبیر، عالم محدث وایي، وگوره (العبر للذهبي ج ۱ ص ۱۳۵، تذکرة الحفاظ للذهبي، ج ۱ ص ۱۷۴، سیر اعلام النبلاء للذهبي، ج ۶ ص ۲۸۴، التهذيب لابن حجر ج ۳ ص ۲۴۱، التقريب لابن حجر ج ۱ ص ۳۰۹)

ترمذی په، باب ماجاء ما یجمل من اموال اهل الذمة کې دده حدیث ته حسن ویلي دي، علامه هیشمي په مجمع الزوائد کې په ډیرو ځایونو کې دده حدیث ته حسن ویلي دي، مثلاً حضرت جابر

حدیث چې لا یدخل الجنة (رواه احمد وفيه ابن لهیعه واسناده حسن ج ۱ ص ۲۱۳).

د عبد اللہ بن حارث د حدیث پہ آخر کھ فرمایي چي: رواہ البزار والطبرانی فی الکبیر وفيہ ابن لہیعہ وحديثه حسن ج ۱ ص ۳۸۷)

دمعاویہ بن خدیج د حدیث پہ آخر کھ فرمایي چي: رواہ احمد والطبرانی وفيہ ابن لہیعہ وهو حسن الحديث ج ۳ ص ۴۲۸)

او حافظ ابن کثیر فرمایي چي: الحسن وهو فی الاحتجاج كالصحيح عند الجمهور، الباعث الحثيث لابن كثير النوع الثاني ص ۳۵،

دوہم جواب: د عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہما موقوف روایت د دی مؤید دی، غیر مقتد زبیر علی زی یو ضعیفہ مرفوعہ تہ د تائید د موقوف لہ وجہ صحیح وایي (نور العینین لعلی زی ص ۳۳۳) او او د عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہما روایت ضعیف ندی بلکہ حسن دی نو د موقوف روایت نہ وجہی نورہم ورتہ قوت حاصل یزی د عبد اللہ بن عباس موقوف روایت دادی چي:

عن ابن عباس ؓ فی قوله تعالى: وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) يعني في الصلوة المفروضة، (تفسير ابن كثير، ج ۲ ص ۲۸، تفسير ابن جرير، ج ۹ ص ۱۰۳، كتاب القراءة ص ۸۸، روح المعاني، ج ۹ ص ۱۵۰)

حضرت عبد اللہ بن عباس ؓ فرمائی چي د (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا) شان نزول فرضي لمونخ دی.

(۳) دمذکورہ ایت کریمہ تفسیرد حضرت مقداد بن اسود ؓ خخہ:

وذكر البغوي عن المقداد انه سمع ناسا يقرءون مع الامام فلما انصرف قال اما ان لكم أن تفهموا (واذا قرئ القرآن فاستمعوا له وانصتوا) كما امركم الله.

امام بغوی د حضرت مقداد بن اسود رضی اللہ عنہ څخه روایت کوي چې ده د یو څو کسانو څخه واوریدل چې
 بامام پېسې یې قرائت کولو حضرت مقداد رضی اللہ عنہ ورته وفرمایيل چې ایاپه تاسو هغه وخت نه دی راغلې چې
 بغل او دېوې څخه کار واخلي کله چې قرآن لوستلی شي نو تاسې هغه ته غوږ کیردئ او چپ اوسې .

(۴) دمذکوره ایت کریمه تفسیر دمحمد بن کعب القرظي رضی اللہ عنہ څخه:

عن محمد بن کعب القرظي قال کان رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا قرء في الصلوة أجابه من
 وراءه، اذا قال بسم الله الرحمن الرحيم قالوا مثل ما يقول حتى تنقضي الفاتحة والسورة فليث ماشاء
 ثم ان يليث ثم نزلت واذا قرء القرآن فاستمعوا له وانصتوا لعلكم ترحمون فقرأ وانصتوا ، (اسناده
 صحيح على شرط مسلم، تفسیر ابن ابی حاتم الرازی ج ٤ ص ٢٥٩، رقم ٩٤٩٣)

صحابه و و به د نبي کریم صلی الله عليه وسلم پېسې سورة فاتحه او ورپېسې سورة لوستل بيا دا ایت
 نازل شو چې واذا قرء القرآن فاستمعوا له، نو بيا رسول الله صلی الله عليه وسلم قرائت کولو او صحابه

پورې

فانقل: داروایت مرسل دی ځکه محمد بن کعب القرظي تابعي دی؟

قلنا: مرسل حديث د جمهورو په نیز حجت دی ، قال الامام ابو جعفر محمد بن جرير الطبري
 اجمع التابعون بأسرهم على قبول المرسل ولم يأت عنهم انكاره ولا عن احده من الأئمة بعدهم الى
 نس المائتين (قواعد في علوم الحديث للعماني ص ١٤٦)

قال الامام عبدالرحمن الشهير بابن رجب الحنبلي قد استدل كثير من الفقهاء بالمرسل و حكي
 احتجاج بالمرسل عن اهل الكوفة وعن اهل العراق وحكاه الحاكم عن ابراهيم النخعي وحماد بن
 نعيمان وابي حنيفة وصاحبيه (شرح على الترمذی لابن رجب ص ٢٤٤، قال الامام المحدث ظفر
 مد العثاني، اما الاجماع فهو ان الصحابة والتابعين أجمعوا على قبول المراسيل من العدل، قواعد في
 علوم الحديث ص ١٤٠)

٢- ددې مرسل رویت تایید د عبد الله بن مسعود رضی الله عنهما او د عبد الله بن عباس رضی الله
 عنهما وغیره روایاتو څخه کیږي لهذا د مرسل معتضده دی او مرسل معتضده اتفاقا حجت دی.

(۵) د مذکورہ ایت تفسیر د حضرت مجاہد بن جبیر رَحْمَةُ اللّٰهِ خُذْہُ:

پہ تابعینو عظامو کې د ټولو څخه لوی مفسر حضرت امام مجاہد بن جبیر رَحْمَةُ اللّٰهِ دى دامبارى پخپل دور کې د ټولو څخه لوی مفسر وو، د حضرت سفیان ثوري رَحْمَةُ اللّٰهِ دا قول د امام مجاہد په باره کې مشهور دى چې: اذا جاءك التفسير عن مجاهد فحسبك به. (تفسیر ابن کثیر ج ۱ ص ۵).

چې کله د امام مجاہد رَحْمَةُ اللّٰهِ تفسیر درته ورسېږي نو د بل چا تفسیر ته حاجت نشته. حضرت امام مجاہد رَحْمَةُ اللّٰهِ فرمائي چې: عرضت المصحف علي ابن عباس ؓ ثلث عرضات من فاتحته الي خاتمته اوقفه عند كل اية وأسأله عنه. (تفسیر ابن کثیر، ج ۱ ص ۴)

ماقران کریم د اول څخه تر اخره پورې درې ځلې ریئس المفسرين حضرت عبد الله بن عباس ؓ ته وړاندې کړو د قران کریم په هر هرايت باندې به مې هغه ته وقف کولو، او دهغې په باره کې به مې ترینه پوښتنه کوله، امام مجاہد رَحْمَةُ اللّٰهِ د دې ایت کریمه په تفسیر کې فرمائي چې:

عن مجاهد في قوله تعالى: (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) في الصلوة. (تفسیر ابن جریر ج ۹ ص ۱۰۳، تفسیر ابن کثیر ج ۲ ص ۲۸۱، کتاب القراءة، ص ۱۰) یعنې مذکور ایت کریمه د لمانځه په باره کې نازل شوی دی.

عَنْ مُجَاهِدٍ رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِ قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الصَّلَاةِ فَسَمِعَ قِرَاءَةً فَنُتِيَ مِنَ الْأَنْصَارِ فَنَزَلَتْ {وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا} (کتاب القراءات للبيهقي رقم ۲۱۶، یو انصاري صحابي د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم شاته قرائت کولو نبی صلی اللہ علیہ وسلم واوریدلو نو دا ایت نازل شو چې اذا قرء القرآن فاستمعوا له وانصتوا.

(۶) د حضرت سعید بن مسیب رَحْمَةُ اللّٰهِ تفسیر:

عن سعید بن المسیب (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا) قال في الصلوة. [تفسیر ابن جریر ج ۹ ص ۱۰۳ کتاب القراءات، ص ۱۹]. یعنې مذکور ایت کریمه د لمانځه په باره کې نازل شوی دی.

(۷) د حضرت سعید بن جبیر رَحْمَةُ اللَّهِ تَفْسِير :

عن سعید بن جبیر (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا) فِي الصَّلَاةِ الْمَكْتُوبَةِ . (تفسیر ابن جریر، ج ۹ ص ۱۰۳ تفسیر ابن کثیر، ج ۲ ص ۲۸۱). حضرت سعید بن جبیر تابعی رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائی چې دغه مذکورایت کریمه د فرضی لمونځ په باره کې نازل شوی دی .

(۸) د حضرت حسن بصری رَحْمَةُ اللَّهِ تَفْسِير :

عن الحسن (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا) قَالَ فِي الصَّلَاةِ حَسَنُ بَصْرِي صَاحِبُ فَرَمَائِي چې دا ایت کریمه د لمانځه په باره کې نازل شوی دی . (کتاب القراءۃ، ص ۹۱)

(۱۰۹) د حضرت عبید بن عمیر او حضرت عطاء بن ابی رباح رَحْمَةُ اللَّهِ تَفْسِير :

قال عبید بن عمیر وعطاء بن ابی رباح انما ذالک فی الصلوة ((وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا)). [تفسیر ابن جریر ج ۹ ص ۱۰۳]. حضرت عبید بن عمیر رَحْمَةُ اللَّهِ او حضرت عطاء بن ابی رباح تابعی رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائی چې د مذکورایت کریمه شان نزول لمونځ دی .

(۱۱۰-۱۱۱) د حضرت ضحاک، حضرت ابراهیم نخعی، حضرت قتاده، حضرت شعبی، حضرت**سدي او حضرت عبدالرحمن بن زید بن اسلم رَحْمَةُ اللَّهِ تَفْسِير :**

قال الضحاک ، و ابراهیم النخعی ، و قتاده ، والشعبي ، والسدي ، و عبدالرحمن بن زید بن اسلم ان المراد بذلك فی الصلوة . (تفسیر ابن کثیر ج ۲ ص ۲۸۱) .
د اپورتني علماء کرام ټول پدې قایل دي چې : دا ایت کریمه د لمانځه په باره کې نازل شوی دی .

(١٧) د حضرت امام احمد بن حنبل رَحْمَةُ اللهِ تَقْسِير:

علامه ابن تیمیہ رَحْمَةُ اللهِ تَقْسِير امام احمد بن حنبل د مذکورہ ایت کریمہ پہ باره کې را نقل کوي چې د دې ایت کریمہ شان نزول لمونځ دی. و ذکر ابن حنبل الاجماع علي انها نزلت في الصلوة وذكر الاجماع علي انها لا تجب القراءة علي المأموم حال الجهر. (فتاوی ابن تیمیہ، ج ٢٢ ص ١٢٨ ص ١٥٠).

امام احمد په دې خبره اجماع نقل کړی ده، چې د دې ایت شان نزول لمونځ دی، او همدارنگه یې په دې اجماع نقل کړی ده چې کله امام په جهر قراءت کوي نو په مقتدی باندې قراءت واجب نه دی. په یو بل حای کې علامه ابن تیمیہ فرمائي چې:

و قول الجمهور هو الصحيح فان الله سبحانه وتعالى قال (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) قال احمد اجماع الناس علي انها نزلت في الصلوة. (فتاوی کبری، ج ٢٢ ص ١٦٨ المغنی لابن قدامة ج ٢ ص ١١٧)

د جمهورو قول صحيح دی ځکه چې الله ﷻ فرمائي چې کله قرآن لوستلی شي نو تا سوهغه طرفته توجه کوئ او چپ اوسئ، د دې لپاره چې په تا سورحم وشي، امام احمد فرمائي چې په دې خبره ډټولو اجماع او اتفاق دی چې دا ایت کریمه دلما نځه په باره کې نازل شوی دی.

په یو بل حای کې فرمائي چې: (فالنزاع من الطرفين لكن الذين ينهون عن القراءة خلف الامام جمهور السلف والخلف ومعهم الكتاب والسنة الصحيحة والذين اوجبوها على المأموم فحديثهم ضعفه الاثمة.) [تنوع العبادات / ص ٨٦].

په دې مسئله کې نزاع د دواړو طرفونو څخه ده، لکن کوم خلک چې د قراءه خلف الامام څخه منعه کوي جمهور سلف او خلف دي، او د دوي سره کتاب او سنت صحيحه دی. او کوم خلک چې قراءه خلف الامام ته واجب وايي د هغوی ايمه و حديث ضعيف گڼلی دی.

(۱۸) ده مذکوره حضراتو څخه علاوه نور جلیل القدر مفسرین مثلاً:

صاحب د تفسیر روح المعانی، ج ۹ ص ۱۵۱، صاحب د تفسیر مظهری، ج ۳ ص ۵۰۷، صاحب د تفسیر بیضاوی، ص ۳۰۸، صاحب د تفسیر معالم التنزیل ص ۴۷۴، صاحب د تفسیر ابو السعود، ج ۱ ص ۵۰۳، صاحب د تفسیر کشاف، ج ۱ ص ۵۲۳.

نو محترمو! د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه څخه نیولې تر علامه الوسی رحمه الله پورې تفاسیر وائی چې دا ایت کریمه د لمانځه په باره کې نازل شوی دی.

خلاصه دا چې په هندوستان باندې د انگریز د دورې څخه مخکې چې کوم تفسیرونه لیکل شوي دي دینوي په نیز د ایت کریمه د لمانځه په باره کې نازل شوی دی.

دا بن تیمه عبارت موو لوستلو چې امام احمد رحمه الله فرمائی چې په دې خبره د ټول اهل اسلام اجماع او اتفاق دی چې دا ایت کریمه د لمانځه په باره کې نازل شوی دی، او د دې اجماع را نقلونکي څه معمولي سړي نه دي، بلکې د اهل سنتو امام دی د مسلمانانو پیشوا دی، لوی مجتهد او د امام بخاری رحمه الله په شان محدثینو استاذ دی.

ددې وزني دلایلو څخه وروسته که څوک وائي چې دا ایت کریمه د خطبې په باره کې نازل شوی دی یاد کفارو او د مشرکانو په باره کې نازل شوی دی، نو تا سوپوه شی چې هغه د تعصب په اغزي لرونکې کنده کې غور زیدلی دی، او د (غلو) په بې پایانه صحرا کې ورک او حیران دی، او د حق لمن یې د لاسونو څخه وتلې ده.

د لامذهبو یو خندونکی حرکت

د غیر مقلدینو یو شمیر میدلي خوي او عادت دادی چې په هر ځای کې د دوي د مطلب سره موافقه خبره ازته پیدا شي براه خبره ده چې هغه هر څومره ضعیفه او کمزورې وي، هر څومره بیهوده او بیکاره وي،

هر څومره چې وهمي او خيالي وي، هغه دخپلې سينې پورې نښلوي، دخپلې غاړې هار ترينه جوړوي، اومضبوطې منگولې ورباندې لگوي.

ليکن کومه خبره چې ددوي د مذهب اود راڼي څخه مخالفه وي، هغه شاته غورزوي، اعراض ترينه کوي، بې ځايه تاويلات په کې کوي، ضعيفه اوييهوده توجيها تورتې جوړوي، اگرکه هغه دصحابه کرام رضوان الله تعالى عليهم، تابعينو عظامو او تبع تابعينو رحمهم الله څخه ثابته وي، دوي د حقايقو څخه سترگې پټوي، واقعيت شاته غورزوي، د صحيحو احاديثو څخه چشم پوشي کوي، د ضعيفو احاديثو څخه استدلال کوي.

دغير مقلدينو دا شرميدلې خوي ددينه ښه واضحه کيږي چې ددې ايت کریمه په باره کې صحابه کرام رضی الله عنهم فرمايي چې ددې شان نزول لمونځ دی، تابعين عظام رحمهم الله فرمايي چې: ددې ايت کریمه شان نزول لمونځ دی، امام احمد بن حنبل د ټولو سلفو او خلفو اجماع رانقلوي چې ددې ايت کریمه شان نزول لمونځ دی، ليکن غير مقلدين دا ټول شاته غورزوي، د ټولو څخه سترگې پټوي اوددې په مقابل کې يو ضعيف او مرجوح تفسير دسينو سره نښلوي، د غاړې هار ترې جوړه وي، په سترگوئي لگوي، اوساده مسلمانان ورباندې غلطوي، اوهغه مرجوح تفسير دادي چې دا ايت کریمه دکفارو اود مشرکينو په باره کې نازل شوی دی، کفارو اومشرکينو ته په کې حکم شوی دی چې هغوي قران کریم په پوره توجه سره واوري شور اوغال مغال ونکړي.

حالانکه دا تفسير نهايت مرجوح اوضيعفه دی، بلکې غلط اوباطل دی، ليکن ظاهراً ددوي دمطلب سره موافق دی، له دې وجهې څخه يې قبول کړی دی، اود جمهورو سلفو او خلفو صحيح تفسير چونکه ددوي دمطلب څخه مخالف دی، نوله دی وجهې ورپورې ټوټې اومسخرې کوي. (نعوذ بالله من ذلک) دې ته وائي مطلب پرستي، خود غرضي، اود تعصب په سمندر کې غوټې وهل. دغير مقلدينو دا خبره چې دا ايت کریمه دکفارو اود مشرکانو په باره کې نازل شوی دی، غلطه اوباطله ده ځکه چې.

(۲) - که په طریقی د فرض المحال د دې آیت نزول د کافرانو په باره کې شي، نو تر کافرانو پورې
 یې منحصرول غلط دي، ځکه چې په قران کریم کې هیڅ داسې حکم نشته چې د هغې تعميل صرف په
 کافرانو باندې واجب وي او په مسلمانانو باندې په هغې عمل کول ممنوع او حرام وي .

ترجمه: و وایه ای محمده! دوی ته چې راشی اچې زه ولولم هغه چې حرام کړي دي رب ستاسې پر تاسې باندې، چې شریکان مه نیسئ تاسې له دغه الله ﷻ سره هیڅ شی. اونیکی کوی تاسې له مور او پلار سره په نیکې کولو سره، اومه وژنې تاسې اولاد خپل له ویرې دفقراو خواری نه، مونږ بزق درکو و تاسوته، اومه دوی نډارم نیرژدې کیږی. ناروا کارونو ته، هغه چې ښکاره وي له دې بدو کارونو څخه او هغه چې پټ وي، اومه وژنئ تاسې نفس، هغه نفس چې حرام کړي دي الله ﷻ وژل یې مگروژنې یې په حقه سره، دا (څلور نهی اړوا) حکم کړی دی الله ﷻ تاسې ته په دې سره لپاره ددې چې عقل وچلوی په کې تاسې.

نوایا دغیر مقلدینو د منطق موافق دا ویل صحیح دي چې ددې احکامو مخاطبین صرف کافران او مشرکان دي؟ د کافرانو او مشرکینو لپاره شرک کول، دوالدینو نافرمانی کول، داولاد قتلول،

فحاشی. ته نزدی کیدل حرام او گناه ده، اود مسلمانانو لپاره دا کارونه جایز او مستحسن دي، مومنان دي شرک او قتل وغیره کارونه کوي؟

(۴) که په طریقي د فرض المحال دا خبره و منو چې مذکوره ایت کریمه د کافرانو اود مشرکانو په باره کې نازل شوی دی، نو ایاد او یل صحیح دي چې کافران او مشرکان د قرآن کریم د تلاوت په وخت کې دشوراو دغال مغال څخه منع دي، لیکن مسلمانانو ته جایز دي چې د قرآن کریم د تلاوت په وخت کې شوراو دغال مغال وکړي؟

(۵) که په طریقي د فرض المحال و منو چې ددې ایت کریمه شان نزول کافران او مشرکان دي، خو بیا هم د ټول امت په دې اتفاق دی چې د کوم ایت سبب د نزول اگر چې خاص وي لیکن حکم به یې عام وي. لکه څرنګه به چې خلکو د رسول الله ﷺ متبني حضرت ربه ﷺ ته زید بن محمد ویلي، نو الله ﷻ دا ایت شریف نازل کړو چې (مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ) الاية. لکن ددې حکم عام دی هر یو چې به خپل حقيقي پلار ته منسوبیږي.

نو ایا غیر مقلدین ددې ایت هم دا مطلب بیانوي چې صرف حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه رسول الله ﷺ ته په ولدیت مه منسوبوئ او نور متبني ګان منسوبوئ یا نور و افرادو ته د رسول الله ﷺ ولد ویل جایز دي؟ امام شافعي رَحْمَةُ اللهِ فرمایي چې: کله د ایت شان نزول بل شی وي لکن د احکامو دارو مدار په الفاظو باندې دی. [کتاب الأم / ج ۵ / ص ۲۴۱]. ابن تیمیه رَحْمَةُ اللهِ فرمایي چې: د قرآن کریم عمومي احکام تر اسبابو د نزول پورې مقید کول باطل دي. [الصارم المسلول / ص ۵].

ابن کثیر رَحْمَةُ اللهِ فرمایي چې: اعتبار عموم د لفظ لره نه وي، نه خصوص د سبب لره وي. [تفسير ابن کثیر / ج ۲ / ص ۹].

ابن قیم رَحْمَةُ اللهِ لیکي چې: د کومو اسبابو له وجهې چې عبادات مشروع شوي دهغې دوام نه دی ضروري. لکه څرنګه چې په طواف کې د رمل او په صفا او مروه کې د سعی سبب د مشرکانو اعتراض و

د قراءه خلف الامام مسئله

لکن سره ددې چې اوس هلته مشرکان نه شته، خو بیا هم دا حکم تر قیامت پورې باقی دی. [بدایع النوايد / ج ۳ / ص ۱۶۱].

حافظ ابن حجر رَحْمَةُ اللهِ فرمایلي دي چې: اعتبار عموم د لفظ ته وي، نه خصوص د سبب ته. [الباری / ج ۸ / ص ۱۴۱]. علامه سیوطی رَحْمَةُ اللهِ فرمایي چې: اعتبار عموم د لفظ لره وي، نه خصوص د سبب ته. [اتقان / ج ۱ / ص ۷۴]. قاضي شوکانی هم همد الیکلي دي. [نیل الاوطار / ج ۲ / ص ۱۲۹].
نواب صدیق حسن خان لیکي چې: خصوص د سبب ته هېڅ اعتبار نه وي. [دلیل الطالب / ص ۴۱۳ / بدور الاهله / ص ۲۰۹].

فان قيل: چې دا خبره لوی امام علامه امام رازي رَحْمَةُ اللهِ کړې ده چې: دا آیت د کفارو په باره کې نازل شوی دی.

قلنا: امام رازي په منطق او فلسفه کې امام دی، لکن په نقلیاتو کې سخت کمزوری دی، له دې وجهې دده په تفسیر کې ټول رطب او یابس راجمع دي. [لسان المیزان / ج ۴ / ص ۴۲۶].

امام سیوطي رَحْمَةُ اللهِ فرمایي چې: د امام رازي په تفسیر کې نور هر څه شته ما سواله تفسیر څخه. [در مشور / ج ۳ / ص ۱۵۵].

نواب صدیق حسن خان لیکي چې: مؤلف وی در علوم کلام و فنون رسمیه امام اهل زمان بعضی از اهل معرفت بعلم کتاب و سنت گفته اند. فیه کل شیء الا التفسیر. [اکسیر / ص ۱۰۴]. په بل ځای کې لیکي چې: رازی از علم حدیث خبر ندارد. [اکسیر / ص ۱۱۳].

فان قيل: چې بیا یې د سیاق او د سباق سره څه ربط دی؟

قلنا: د مؤمنانو درې مرتبې دي.

اول: د عین الیقین والا مرتبه. دوی ته (اصحاب البصیرت) وایي، چې توحید او معرفت ورته مشاهد دي.

دوہم: د علم الیقین والا مرتبہ. چي دی حقایقو ته حُان په استدلال باندې رسوي. دوی هادیان او

مہتدیان دي.

دريم: د حق الیقین والا مرتبہ ده. چي نه ورته اوله مرتبہ حاصله ده او نه دوهمه. یواځي د الله جل جلاله احکامو ته یې سر تیت کړی دی، دا عام مؤمنان دي چي د رحمت امید واري دي. نو په مخکي آیت کي په (هَذَا بَصَائِرُ) کي د لومړني طبقې او په (هُدًى) کي د دوهمې طبقې فضیلت او په (وَرَحْمَةً) کي د دریمې طبقې فضیلت ذکر شوی دی. او په (لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ) کي یې درې واړو ته د مومن لقب ورکړی دی. او په ورپسې آیت کي مؤمنانو ته امر کوي چي د قرآن کریم د قرائت په وخت کي چُپ شي او غوږ ورته کېږدي! نود مخکني آیت خاتمه په مؤمنانو ده اود وروستي آیت ابتداء په خطاب باندې ده، مؤمنانو ته؛ همدارنگه په مخکي آیت کي د دریو طبقو فضیلت وو او په ورپسې آیت کي د بصیرت، هدایت، اورحمت د سرچشمې قرآن ذکر دی. همدارنگه په مخکي آیت کي د رحمت ذکر دی او په وروسته آیت کي په (لعلکم تُرحمون) سره مستحقین د رحمت ذکر کوي. او ورپسې په (واذکر ربکم فی نفسک) کي د مؤمنانو د سردار سره خطاب دی، نو ددې شخه بل غټ ربط کوم دی؟

فان قيل: چي امام رازي رَحْمَةُ اللهِ فرمايي چي: که دا خطاب مؤمنانو ته وي نو بیا د (لعل) لفظ ورسره نه لگيږي، ځکه چي (لعل) د ترجمې له پاره راځي. او مؤمنان په هر حال کي د رحمت خداوندي مستحق دي.

قُلنا: لفظ د (لعل) د الله جل جلاله په جانب کي په معنا د وجوب مستعملیږي. [مدارک/ج ۱/ ص ۷۵/ کشاف/ج ۱/ ص ۹۲/ بیان القرآن/ج ۱/ ص ۱۰].

په قرآن کریم کي په بې شمېره ځایونو کي مؤمنانو ته د (لعلکم تُرحمون) اود (لعلکم تفلحون) الفاظ مستعمل شوي دي (یا ایها الذین کتب علیکم الصیام کما کتب علی الذین من قبلکم لعلکم تتقون وتوبوا الی الله جمیعا ایها المؤمنون لعلکم تفلحون) همدارنگه مؤمنانو ته هم رحمت په طریقې د لزوم او وجوب نه دی، بلکي فضل الهي دی.

همدارنگه که څوک ووايي چې دا د خطبې په باره کې نازل شوی دی نو دا ایت خو مکي دی نوایا په مکه مکرمه کې د جمعې لمونځ فرض وو؟

د لامذهبو د اعتراضونو څخه جوابونه

اول اعتراض: لا مذهبہ عبد الرحمن مبارکپوري ليکي چې علامه زيلعي رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ نصب الراية ج ۲ صفحه ۱۴ کې د بيهقي په حواله باندې د امام احمد بن حنبل رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ دا قول را نقل کړې دی چې پدې باندې اجماع ده چې دا آيت کریمه د لمانځه په باره کې نازل شوی دی، حالانکه دا خبره صحيح نه ده ځکه چې ما د بيهقي معرفت السنن والاثر او کتاب القراءه مطالعه کړل او دا قول مې پکې پيدا نکړو. (تحقيق الکلام ص ۶۰ ج ۲، تحفة الاحوذی ج ۱ ص ۲۰۹)

اول جواب: علامه زيلعي رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ په نقل کې ډير محتاط او ثقه دی. (الفوائد البهيه ص ۲۲۸) او يايې د امام بهيقي د کوم خاص کتاب نوم نه دی اخستی. امام بهيقي رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ کثير التصانيف دی نو مبارکپوري د دوو کتابونو د کتلو څخه وروسته څرنگه د عدم وجود اعتراض کوي؟

دوم جواب: نواب صديق حسن خان د جمهورو سره پدې خبره اتفاق کړی دی چې (وعدم علم او علم بعدم نیست) (بدورالاهله ص ۳۷۹)

مبارکپوري پخپله په يو ځای کې ليکي چې عدم نقل عدم وقوع لره مستلزم نه دی. (تحقيق الکلام ج ۲ ص ۱۳)

بعضې امامانو د حديث د قلتين د تصحيح نسبت امام طحاوي رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ ته کړی دی، نو مولانا شوق نيموي رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ ليکلي دي. چې ما په شرح معاني الاثر کې دا تصحيح پيدا نکړه نو مبارکپوري هلته په نيموي رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ باندې اعتراض کوي چې د تصحيح د نسبت کونکو د امام طحاوي رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ د کوم خاص کتاب نوم نه دي اخستی لهذا نيموي رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ ته پکار دي چې د امام طحاوي رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ نور کتابونه وگوري. نو مبارکپوري چې نيموي رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ ته دا مشوره ورکوي نو د خپل ځان په باره کې ښې ولې هيروي؟

درېم جواب: يواځې علامه زيلعي رَحْمَةُ اللَّهِ ددې قول ناقل نه دی. بلکه دا قول علامه موفق الدين ابن قدامه الحنبلي رَحْمَةُ اللَّهِ په المغني ج ۱ ص ۶۰۵ کې علامه شمس الدين ابن قدامه رَحْمَةُ اللَّهِ په شرح مقنع للكبير ج ۲ ص ۱۳ کې او حافظ ابن الهمام په فتح القدير ج ۱ ص ۲۴۱ کې او ملا علي القاري رَحْمَةُ اللَّهِ په شرح نقايه ج ۱ ص ۸۳ کې او ابن تيميه رَحْمَةُ اللَّهِ په خپله فتاوي ج ۲ ص ۱۲۸ و ص ۱۶۸ او په تنوع العبادات ص ۸۶ کې هم د امام احمد رَحْمَةُ اللَّهِ دا قول را نقل کړی دی، مبارکپوري دی دا کتابونه مطالعه کړي چې د علامه زيلعي رَحْمَةُ اللَّهِ د قول صداقت ورته معلوم شي.

څلورم جواب: د مبارکپوري هم مسلک عالم لا مذهب عبد الصمد پشوري ليکي چې: و الاصح كونها في الصلوة لما روى البهقي عن الامام احمد قال اجمعوا على انها في الصلوة (اعلام الاعلام في قراءة خلف الامام ص ۱۹۰) صحيح داده چې دا آيت کریمه د مانځه په باره کې نازل شوی دی، ځکه چې بیهقي رَحْمَةُ اللَّهِ د امام احمد رَحْمَةُ اللَّهِ څخه نقل کړی دی چې پدې باندې اجماع ده چې دا آيت کریمه د مانځه په باره کې نازل شوی دی دا کتاب د نواب صديق حسن خان د کتاب لقطه العجلان سره ضمیمه دی او دواړه یو ځای چاپ شوي دي.

دوهم اعتراض: دا آيت مکي دی، نو دا آيت په فاقرو ما تيسر من القرآن مدني آيت باندي منسوخ دی او د (فاقرو ما تيسر) د مدني والي دلائيل يي دا دي:

(۱) چې په دې آيت کې د جهاد او د قتال حکم دی او جهاد په مدينه کې فرض شو. [قيام الليل ص ۲]

(۲) همدارنگه امام سيوطي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې سورة مزمل نور ټول مکي دی إلهذه الآية فاقروا ما تيسر من القرآن، الاتقان ج ۱ ص ۱۳.]

(۳) همدارنگه په دې آيت کې د زکات حکم هم دی او زکوة په مدينه منوره کې فرض شوی دی.

الجواب : د فاقراو ما تيسر من القرآن آيت هم مكي دي ، او پدې آيت كې د قتال حكم نه دي ذكر شوى بلكه داسې پكې راغلي دي چې : (علم ان سيكون منكم مرضى و اخرون يضربون فى الارض) نو سين د استنبال ټي راوړى دى نو په استنبال كې يې د قتال او د جهاد زيرى وركړى دى ، فتح الباري ج ۱ ص ۳۹۳]

همدارنگه سيوطي رَحْمَةُ اللهِ لکه څرنگه چې ورته په اول كې مدني ويلي دي ، ليكن ورسې يې په پوره زور سره ددې ترديد كړى دى ، او ليكلي يې دي چې څوكا چې دې آيت ته مدني وائي هغوي د غلط نهى بنكاري . همدارنگه زكات په مكه كې فرض شو ، او د مقدار تعين او د وصولولو ترتيب يې په مدينه كې جوړ شو . تفسير ابن كثير ج ۴ ص ۴۳۹ ځكه چې سورة المؤمنون سورة حم السجده سورة لقمان وغيره سورتونه مكي دي او د زكوة حكم پكې موجود دى .

درېم اعتراض : مبارکپوري ليکي چې که ومنتو چې دا آيت د فاقروا ما تيسر له وجهې منسوخ نه دى ليکن د نسخ احتمال خويي شته وازا جاء الاحتمال بطل الاستدلال؟

الجواب : ۱) د نسخ مسئله ډيره غټه مسئله ده په نفس احتمالا تو باندې نه ثابتېږي ، بلكه د نسخ د اثبات لپاره د قطعيو او محكمو دلائلو ضرورت دى .

۲) دا احتمال د مبارکپوري څخه مخكې په څه د پاسه ديارلس سوه كلنه دوره د اسلام كې بل چا نه دى ذكر كړي ، نو كه دا احتمال په څه دليل باندې بناء وى نو په هندوستان باندې د انگرېزانو د دورې څخه كوم مخكني عالم به ذكر كړى وو .

۳) خپله مبارکپوري ليکي چې د فاقروا ما تيسر من القرآن څخه د قراءت فرضيت نه ثابتيږي تحفة الاخوان ج ۱ ص ۲۰۷ نو د هر مقتدي لپاره ترينه د قراءت وجوب څرنگه ثابت شو؟

(۴) خپله مبارکپوري ليکلي دي چې سورة مزمل مخکې نازل شوی دی، او دا إذا قرئ القرآن آیت وروسته نازل شوی دی. تحقیق الکلام ج ۲ ص ۲۹ نو په مخکې آیت باندې به وروستني آیت څرنگه منسوخ شي؟

(۵) د لامذهبو سرگروه نواب صديق حسن خان ليکي چې : دروي یک يا دو آیت منسوخ است باقي همه محکم. اول خذ العفو وأمر بالعرف، دوم وأعرض عن الجاهلین افاده الشیوخ ص ۶۰ نو محکم آیت څرنگه منسوخ شو؟

څلورم اعتراض: لامذهبان وائي چې د احنافو په نيز د دې دواړو آيتونو په مينځ کي تعارض دی لکه ملا جيون رحمه الله او صاحب د تلويح رحمه الله چې ليکلي دي، نو د دې تعارض سره سره به څرنگه ترينه استدلال صحيح شي؟

الجواب: زمونږ خبره په اشخاصو باندې نه ده بڼا بلکه په دلايلو باندې بڼا ده، او د دلايلو په اعتبار په دې دواړو آيتونو کې هيڅ تعارض نشته. ځکه چې حافظ ابن حجر رحمه الله د دواړو حکمونو د تعارض لپاره څلور شرطونه ليکلي دي.

❖ **اول شرط** دادی چې د دې دواړو حکمونو محل به يو وي.

❖ **دوهم شرط** دادی چې د دواړو حکمونو تقدم او تأخر به نه وي معلوم.

❖ **درېم شرط** دا چې يو ته به په بل باندې ترجيح نه وي حاصله.

❖ **څلورم شرط** دا چې د دواړو په مينځ کې به تطبيق هم ممکن نه وي شرح نخبۃ الفکر ص ۴۷

او په دې دواړو آيتونو کې د تعارض دا يو شرط هم نشته.

(۱) د دواړو آيتونو محل جدا جدا دی، دا إذا قرئ القرآن آیت د فرضي مونځ په باره کې نازل شوی دی او د فاقرو ما تيسر من القرآن آیت د تهجد و د مونځ په باره کې نازل شوی دی په ابوداود ج ۱ ص ۱۹۲ په عون المعبود ج ۱ ص ۵۰۳ وغيره کي په دې باندې تصريح شوې ده امام بهيقي ليکي چې و هذا مشهور

د قراءۃ خلف الامام مسئله

نماين اهل العلم، كتاب القرۃ ص ۱۵۳ حافظ ابن قيم ليكي چې دا آيت د تهجد و د مونځ په باره كې نازل شوى دى. اعلام الموقعين ج ۲ ص ۳۷۸ خطيب شرييني رَحْمَةُ اللهِ لِيكي چې د دې آيت كريمه شان نزل د تهجد و مونځ دى. السراج المنير ج ۴ ص ۲۴۸ علامه ابو السعود ليكي چې دا آيت د تهجد و د مونځ په باره كې نازل شوى دى، تفسير ابو السعود بركيير ج ۸ ص ۴۸۰ مباركپوري هم د روح المعاني څخه همدا مضمون را نقل كړى دى، تحفة الاحوذى ج ۱ ص ۲۰۷].

(۲) تقدم او تاخريي هم معلوم دى، خپله مباركپوري ليكي چې سورة مزما، مخكې او سورة الاعراف وروسته نازل شوى دى. تحقيق الكلام ج ۲ ص ۲۹].

(۳) بالفرض كه د دواړو آيتونو محل يوشى او تقدم او تاخريي معلوم نه شي نو بيا هم ادا قرئ القرآن ته ترجيح وركول پكار دى ځكه چې په صحيحو رواياتو كې د صحابو، او د جمهورو سلفو، او د خلفو څخه دا ثابته ده چې په واذا قرئ القرآن الخ كې مقتدي د قراءت خلف الامام څخه منع شوى دى.

(۴) همدا رنگه د دواړو آيتونو په مينځ كې تطبيق هم آسان دى هغه دا چې د واذا قرئ القرآن آيت د مقتدي په باره كې دى چې فرض مونځ په جماعت باندې كوي، او د فاقرو ما تيسر من القرآن آيت د تهجد و د مونځ په باره كې دى چې يواځي ادا كيږي.

او يا دا چې په واذا قرئ القرآن كې سورة فاتحه مراد ده، او په فاقرو ما تيسر من القرآن كې ما زاد على الفاتحه مراد ده، لكه څرنگه چې د عبد الله بن عباس رَضِيَ اللهُ عَنْهُ څخه په صحيح سند باندې مروى دى، چې د فاقرو ما تيسر څخه ما زاد على الفاتحه مراد ده. كتاب القراءات ص ۶ و ص ۱۵۳ و ص ۱۵۴ او چونكه ما زاد على الفاتحه مقتدي نه شي لوستلى، لهذا دا به د منفرد په حق كې وي، او يا د واذا قرئ القرآن حكم د مقتدي لپاره دى او د فاقرو ما تيسر حكم د امام لپاره دى، نو چې كله د جمع او د تطبيق دا صورتونه شته نو د تعارض د عوه باطله ده.

پنجم اعتراض: مبارکپوري ليکي چې کوم خلک چې دا آيت د قرأت خلف الامام د منسو خوالي لپاره پيش کوي هغوي دې اول دا ثابته کړي چې دا آيت د پنځو مونځونو د فرض والي څخه وروسته نازل شوی دی. تحقيق الکلام ج ۲ ص ۲۵

جواب: د قرأت خلف الامام د ممانعت، او د افتراض د صلواتو خمسو و په مينځ کې کوم تلازم دی؟ عقلي دی او که عرفي دی او که عادي دی؟ آیا د قرأت خلف الامام څخه ممانعت صرف په دې صورت کې متصور دی چې پنځه مونځونه فرض شي؟ او آیا د پنځو مونځونو څخه په کمو کې دا متصور نه دی؟

شپږم اعتراض: مبارکپوري ليکي چې دا آيت مکي دی، او د قرأت خلف الامام حکم په مدينه منوره کې راغلی دی، نو په مکي مقدم آيت باندې د متأخر مدني حکم په خلاف استدلال صحيح نه دی او په مدينه کې د قرأت خلف الامام په جواز باندې دا دلائل دي.

(۱) د حضرت ابو هريره رضي الله عنه قول دی چې څوک چې د امام پسرې الحمد لله ونه لولي د هغه مونځ نه کيږي، موطا امام مالک رحمه الله ص ۲۹.

(۲) د حضرت ابو هريره رضي الله عنه څخه روايت دی چې يو ځلې رسول صلي الله عليه وسلم صحابه وو ته مونځ ورکړو، کله چې د مانځه څخه فارغ شونو وې فرمائل، چې په تاسو کې چا زما پسرې قرأت کړی دی؟ ددې حديث په آخر کې دي چې د امام پسرې د سورة فاتحه څخه بغير بل هيڅ شی مه لولی. کتاب القرات ص ۵۱

او حافظ ابن حجر په دې اجماع را نقل کړې ده چې ابو هريره رضي الله عنه په ۷ هـ کې مسلمان شوی دی تلخيص الخبير ص ۱۱۴.

(۳) همدارنگه حضرت عبادة بن صامت رضي الله عنه مدني هم د قراة خلف الامام ذکر کړی دی، تحقيق الکلام ج ۲ ص ۲۸.

د قراءه خلف الامام مسئله

جواب: دا اعتراض بالکل باطل دی. د قرآن کریم د آیت د منسوخوالي لپاره د محکم او قطعي دلیل ضرورت دی، په خبر واحد باندې د قرآن د آیت منسوخول داسې دي لکه په شیشه باندې چې تیږه ماته وي، مولانا عبدالحی رَحْمَةُ اللهِ د احنافو ظابطه بیانوي او لیکي چې: (ان تخصیص العام بخبر الاحاد غیر جائز)، غیث الغمام ۲۷۵ د لامذهبانو سرگروه نواب صدیق حسن خان لیکي چې ناسخ مثل منسوخ باشد در قوت بلکه اقوی ازان چه در صورت ضعف مزیل قوي نه تواند شد و این حکم عقل است و اجماع بر آن دلالت کرده چه صحابه نص قرآن را به خبر واحد منسوخ نه کرده اند. (افادة الشیوخ بمقدار الناسخ والمنسوخ ص ۵).

(۲) حافظ ابن حجر رَحْمَةُ اللهِ عَنْهُ لیکي چې د متاخر الاسلام صحابي روايت د متقدم الاسلام د صحابي د روايت لپاره صرف د تقدم او د تاخير په بنا باندې ناسخ نه شي کیدلی. شرح نخبه الفکر ص ۴۷ نو د قرآني آيت لپاره څرنگه ناسخ شو؟

(۳) د حضرت ابو موسي اشعري رَحْمَةُ اللهِ عَنْهُ د حضرت جابر رَحْمَةُ اللهِ عَنْهُ د حضرت ابو الدرداء رَحْمَةُ اللهِ عَنْهُ د حضرت انس بن مالک رَحْمَةُ اللهِ عَنْهُ د حضرت عبد الله بن بجينه رَحْمَةُ اللهِ عَنْهُ د حضرت زيد بن ثابت رَحْمَةُ اللهِ عَنْهُ د حضرت ابوبکره رَحْمَةُ اللهِ عَنْهُ څخه چې منع د قرأت خلف الامام روايت شوی ده آیا دا مدني نه دي؟ بلکه خپله د حضرت ابوهريره رَحْمَةُ اللهِ عَنْهُ څخه هم منع د قرأت خلف الامام مروي ده.

(۴) د عباد بن صامت رَحْمَةُ اللهِ عَنْهُ څخه د خلف الامام د قيد سره هيڅ صحيح حديث نه دی روايت شوی وروسته به يې تحقيق راشي ان شاء الله او په موطا ص ۲۹ کې د ابوهريره رَحْمَةُ اللهِ عَنْهُ څخه هيڅ داسې حديث نه دی روايت شوی چې د هغې مفهوم دا وي چې که مقتدي فاتحه، لولي د هغه مونځ باطل دی د حضرت ابوهريره رَحْمَةُ اللهِ عَنْهُ مرفوع حديث چې د (خدا ج) لفظ پکې دی او د ابوهريره دا قول چې اقرء بها لنفسک يا فارسي ددې معنی هم بطلان الصلوة نه ده، ددې تحقيق وروسته راروان دی ان شاء الله.

(۵) که استدلال يواځې د احتمالاتو نوم وي، نو بيا ددې احتمال هم شته دي چې حضرت عباد رَحْمَةُ اللهِ عَنْهُ په بيعت عقبه اولی او يا عقبه ثانيه کې دا حکم اوریدلی وي. او دا اذاً قرء القرآن آیت دی په مدينه

کې نازل شوی وي لکه څرنگه چې حافظ ابن کثیر په ج ۴ ص ۲۵۴ همدارنگه نواب صدیق حسن خان په خپل تفسیر فتح البیان ج ۳ ص ۳۹۳ کې لیکلي دي چې سورة اعراف مدني دی، ځکه چې په دې سورت کې د موسی علیه السلام او د یهودو ذکر په تفصیل سره شوی دی او د یهودو مرکز مدینه منوره وه، کیدلی شي چې دا ایت دوه ځلې نازل شوی وي یو ځلې په مکه کې او بیا په مدینه کې لکه دامام مجاهد په روایت کې چې ددې شان نزول داسې ذکر شوي دي چې قال کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یقرأ فی الصلوة فسمع قراءة فتی من الانصار فنزل واذا قرء القرآن فاستمعوا له وانصتوا (کتاب القراءة للبيهقي رقم ۲۱۶، او انصار په مدینه منوره کې اوسیدل.

اووم اعتراض: لا مذهب ان د بهیقي څخه دا اعتراض را نقل کوي چې د واذا قرء القرآن... الخ شان نزول دادی چې صحابه کرامو رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ به د اقتداء په حالت کې په اوچت آواز باندې تکلم او خبرې کولې نو د دوي په باره کې الله پاک دا آیت نازل کړو. او د دې ثبوت دادی چې:

(۱) محمد بن دینار رَحِمَهُ اللهُ په خپل سند باندې د ابو هريرة رَضِيَ اللهُ عَنْهُ څخه روایت کوي چې صحابه کرامو به په مانځه کې خبرې کولې نو الله پاک دا آیت نازل کړو.

(۲) مؤمل بن اسماعیل رَحِمَهُ اللهُ هم ابو هريرة رَضِيَ اللهُ عَنْهُ څخه همدا مضمون نقل کړی دی.

(۳) عبد الله بن عامر رَحِمَهُ اللهُ هم د ابو هريرة رَضِيَ اللهُ عَنْهُ څخه روایت کړی دی چې صحابه و رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ به په اوچت آواز باندې خبرې کولې نو الله پاک دا آیت نازل کړو.

(۴) عاصم بن عمر رَحِمَهُ اللهُ د عبد الله بن عباس رَضِيَ اللهُ عَنْهُ څخه روایت کوي چې صحابه و به په مانځه کې خبرې کولې نو الله پاک دا آیت نازل کړو.

نو دا آیت د قرأت څخه د ممانعت په باره کې نه دی، بلکه د تکلم فی الصلوة او د رفع الصوت څخه ممانعت دی. کتاب القراءات ص ۱۷۷

د قراءۃ خلف الامام مسئلہ

(۱) الجواب : (۱) مخکې صحيح روايات او آثار او اقوال بيان شو چې د دې آيت شان نزول په مانځه کې د قرأت خلف الامام څخه ممانعت دی.

(۲) جواب: دوي چې په اعتراض کې کوم آثار ليکلي دي هغه ټول ضعيف دي. په اول روايت کې يو راوي محمد بن دينار رحمه الله دی چې امام ابن معين رحمه الله، دارقطني رحمه الله، او نسائي رحمه الله ورته ضيف ويلي دي عقيلي رحمه الله فرمائي چې د ده په حديث کې او هام دي، او ابو داود رحمه الله فرمائي چې د ده حافظه په اخيره کې متغيره شوې وه، تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۱۵۵ دوهم راوي پکې ابراهيم هجري دی چې امام ابن معين رحمه الله، نسائي رحمه الله، ابو ذرعه رحمه الله، ترمذي رحمه الله احمد رحمه الله، حربي رحمه الله، سعدي رحمه الله او ابو حاتم رحمه الله ټولو ورته ضيف ويلي دي. امام بخاري رحمه الله او ابو حاتم ورته منکر الحديث ويلي دي. ابن عدي رحمه الله ورته غير قابل د احتجاج ويلي دي. او علي بن الحسين رحمه الله ورته متروک ويلي دي ميزان ج ۱ ص ۳۱ تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۱۶۵].

(۳) په دوهم روايت کې مؤمل بن اسماعيل رحمه الله دی، امام بخاري رحمه الله ورته منکر الحديث ويلي دي، او علامه ذهبي رحمه الله فرمائي چې امام بخاري رحمه الله چې چاته منکر الحديث او وائي نو د هغو حديث روايت کول نه دي جائز. ميزان ج ۱ ص ۵، ابو حاتم رحمه الله ورته کثير الخطاء ويلي دي، ابن حبان رحمه الله فرمائي چې د ده په حديثونو کې خطاگانې ډيرې دي، يعقوب بن سفيان رحمه الله فرمائي چې اهل علمو ته د ده روايت څخه اجتناب پکار دی، ځکه چې دا منکر روايات بيانوي، ساجي رحمه الله ورته کثير الخطاء ويلي دي دارقطني رحمه الله او ابن سعد رحمه الله ورته کثير الخطاء او کثير الغلط ويلي دي، ابن قانع ترينه په يخطی سره تعبير کوي، محمد بن نصر المروزي رحمه الله ورته سيئ الحفظ او کثير الخطاء ويلي دي، ابو ذرعه رحمه الله وائي چې دی کثير الخطاء وو. ميزان الاعتدال ج ۳ ص ۲۲۱ تهذيب التهذيب ج ۱۰ ص ۳۸۰].

(۴) په دريم سند کې عبدالله بن عامر دی. امام احمد رحمه الله، ابو ذرعه رحمه الله، نسائي رحمه الله، ابو عاصم رحمه الله، ابو داود رحمه الله، دارقطني رحمه الله، محدث سعدي رحمه الله ورته ضيف ويلي دي.

امام ابن معین ورتہ لیس بشئ ویلی دی، او ابو احمد الحاکم ورتہ لیس بالقوی ویلی دی. ابن مدینی رَحْمَةُ اللَّهِ ورتہ دوه خله (ضعیف ضعیف) ویلی دی. ابو حاتم رَحْمَةُ اللَّهِ ورتہ متروک ویلی دی امام بخاری رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائی چې محدثین دده د حافظي څخه شکایت کوي میزان ج ۲ ص ۵۱ ولسان ج ۳ ص ۳۰۳ تهذیب ج ۵ ص ۲۷۵.]

(۵) په څلورم سند کې عاصم بن عمر دی چې امام احمد رَحْمَةُ اللَّهِ، ابن معین رَحْمَةُ اللَّهِ او جوزقاني رَحْمَةُ اللَّهِ ورتہ ضعیف ویلی دی. امام بخاری رَحْمَةُ اللَّهِ ورتہ منکر الحديث او ترمذی رَحْمَةُ اللَّهِ ورتہ متروک ویلی دی، میزان ج ۲ ص ۴ تهذیب التهذیب ج ۵ ص ۵۱ دا هغه آثار وو چې امام بهیقي پرې، ده. اعتراض بلاینگ درولی وو.

دریم جواب: امام بهیقي رَحْمَةُ اللَّهِ دا غلطی هم کړې ده چې په دې ضعیفو آثارو کې یې د تکلم فی الصلوة څخه صرف عام انساني تکلم مراد کړی دی، حالانکه د تکلم مفهوم عام دی. قراءۃ القرآن، تسبیح، تهلیل، تحمید، تکبیر او ټولو دعاگانو ته شامل دی. نو د نهی عن التکلم فی الصلوة څخه نهی د قراءۃ د سورة فاتحه پخپله راځي. ځکه چې په نفی د عام نفی د خاص راځي. د تکلم ماده کلام او کلمه ده او په قرآن کریم کې په ډیرو ځایونو کې د قرآن کریم آیتونو ته کلام الله، کلمات ربی، او کلمات ربک، استعمال شوي دي.

(۶) په صحیح روایت باندې ثابت ده چې د عام تکلم فی الصلوة څخه ممانعت د (قوموا لله قانتین) په وجه راغلی دی، کما فی البخاری ج ۱ ص ۱۶۰ و مسلم ج ۱ ص ۲۰۴ او دا د قرآن شان نزول خاص قراءۃ خلف الامام دی.

(۷) د عام تکلم فی الصلوة څخه نهی په مکه مکرمه کې راغلی ده، او که په مدینه منوره کې؟ نو حافظ ابن القیم زاد المعاد ج ۲ ص ۶۱ همدارنگه حافظ ابن کثیر البديیه والنهایه ج ۳ ص ۹۲ قاضي ابو الطیب الطبري بذل المجهود ج ۲ ص ۹۵ د دې دعوه کوي چې دا ممانعت په مکه مکرمه کې راغلی دی. او په دلیل کې د عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حديث پيش کوي چې عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

د قرأۃ خلف الامام مسئله

چې: جېشو څخه راغلونو په رسول الله صلي الله عليه وسلم باندې يې د مانځه په حالت کي سلام وکړ، ليکن د سلام جواب راغلو، ځکه نهی عن التكلم في الصلوة نازل شوې وه. ليکن حافظ ابن حجر رحمه الله ليکي چې د قوموا الله قاتنين له وجهې نهې عن التكلم راغلې ده، او دا آيت مدني دی، نو بجه داده چې نهې عن التكلم في الصلوة په مدينه کې راغلې ده. فتح الباري ج ۳ ص ۵۹۰ او دا قرأۃ قرآن آيت مکي دی.

انهم اعترضوا: زما ديو لاهې سره مناظره وه هغه ماته وويل چې ته تر قيامته پورې هم دانه يې ثابتولی چې په مکه مکره کې د جماعت مونځ وو، نو چې: مکه کې په جماعت باندې مونځ نه وو. دا آيت مکي دی نو څرنگه د قرأت خلف الامام څخه پکې منع راغله؟

الجواب: امام نووي رحمه الله ليکلي دي چې د جماعت سره مونځ د ابتداء د نبوت څخه مشروع وو. دوي شرح مسلم ج ۱ ص ۱۸۴ همدا رنگه حافظ ابن حجر ليکي چې د جماعت مونځ د ابتداء د اسلام څخه شروع وو. فتح الباري ج ۳ ص ۶۰ په مسلم ج ۲ ص ۲۹۶ او مستدرک ج ۳ ص ۵۹۲ کې روايت دی چې ابوذر غفاري رضي الله عنه مسلمان شو کله چې خپل قوم ته لاړو نو حضرت ايماء رضي الله عنه ابن رخصه ورته په جماعت باندې مونځ ورکولو حالنکه د حضرت ابوذر غفاري رضي الله عنه څخه مخکې په نارينه وو کې حضرت ابو بکر صديق رضي الله عنه او حضرت بلال رضي الله عنه او په زنانو کې حضرت خديجه رضي الله عنها مخکې مسلمان شوي وه. تذکره ج ۱ ص ۱۷ واکمال ص ۵۹۴ نو په دومره ابتدائي دور کې هم جماعت وو.

نهم اعترضوا: په دې آيت کې د استماع ذکر دی او استماع اوريدلو ته وايي او اوريدل خو صرف په جهري مونځونو کې متصور دی او ستاسو دعوه داده چې په سري مونځونو کې هم قرأت خلف الامام ممنوع دی.

الجواب: د استماع معنی اوريدل نه دي بلکه د دې معنی غوږ کيښودل او توجه کول دي. بيا بيا ډېره خبره ده چې قرأت اوري او کنه؟

د رسول الله صلي الله عليه وسلم غادت دا وو چې په کوم کلي به يې حمله کوله نو (وکان يستمع الاذان فان سمع اذانا امسک والا اغار، مسلم ص ۱۶۶ و ابو عوانه ج ۱ ص ۳۳۵ طيالسي ص ۱ و ص ۲ غوږ به يې کينډولو آذان ته نو که آذان به يې واوريدلو د حملې څخه به يې ځان بند کړو، او که نه حمله به يې اوکړه، د شرح تهذيب طالب هم په دې پوهيږي چې تقسيم الشئ الى نفسه او الى غيره محال دی او دلته يستمع تقسيم شوی دی، فان سمع - او الا - ته، نو د استماع څخه وروسته کله سماع راغلې ده، او کله نه ده راغلې، په صراح ص ۳۱۳ کې ئي ليکلي دي چې استماع گوش داشتن يعني غوږ کينډول، د لغتو امام ثعلب رَحْمَةُ اللهِ د اذًا قرئ القرآن مطلب داسي بيانوي چې معناه اذًا قرء الامام فاستمعوا الي قراءته ولا تتكلموا، تاج العروس ج ۱ ص ۵۹۱ د لغتو بل امام، امام راغب رَحْمَةُ اللهِ فرمائي چې: والاستماع الاصغاء، مفردات ص ۲۴۲.]

د انصات معنی :

د انصات معنی ده خاموش بودن. صراح ص ۶۹ په قاموس ج ۱ ص ۹۲ کې راغلي دي چې اَنْصَتَ، سَكَتَ يعني: د انصات معنی چې کيدل دي، او همدا سي په مغرب ج ۲ ص ۲۱۲ منجد ص ۸۸۳ کې هم دي. امام نووي رَحْمَةُ اللهِ ليکي چې الانصات السکوت د انصات معنی سکوت او چې کيدل دي، شرح مسلم ج ۱ ص ۲۸۳ امام بهيقي ليکي چې: اذلا فرق بين السکوت والانصات عند العرب، کتاب القراءات ص ۸۴.]

د سکوت معنی :

امام اللغت ابن خالويه رَحْمَةُ اللهِ فرمائي چې: نرف الرجل اذا انقطعت حجتة عند المناظرة و سکت او اسکت مثله اعراب ثلاثين سورة من القراءان ص ۷۶ يعني د مناظرې کولو په وخت کې چې يو سړی بالکل لا جوابه او چې شي نو په دې باندې د نرف اطلاق کيږي همدا رنگه چې څوک خپل کلام منقطع کړي هغه ته سکت او اسکت استعمالیږي. په منجد ص ۳۵۲ او په قاموس ج ۲ ص ۹۲ کې ئي ليکلي دي چې اسکت انقطع کلامه فلم يتکلم يعني د اسکت معنی دا ده چې کلام يې بالکل

د قراة خلف الامام مسئله

پېښور دلو، او هيڅ خبره يې ونکړه. په مجمع البحار ج ۲ ص ۱۲۵ کې يې ليکلي دي چې جري الوادي دلائل سکت اي انقطع يعني تردې ورځو پورې سيلاب روان وويي او دريدلو - امام راغب اصفهاني رحمه الله ليکي چې السکوت مختص بترک الکلام مفردات ص ۱۲۴ امام رازي رحمه الله فرمائي چې: لان السکوت عدی معناه انه لم يقل شيئاً ولم ينقل امراً ولم يتصرف في قول ولا فعل ولا شک ان هذا المعنى عدی محض، مناظرات امام رازي ص ۳۵

نو ددې څخه دا معلومه شوه چې څوک چې قرأت خلف الامام کوي هغه په هيڅ صورت هم په استماع او په انصات عمل نه دی کړی.

لسم اعتراض: د حضرت ابوهريرة رضي الله عنه څخه روايت دی چې ده د رسول الله صلي الله عليه وسلم څخه پوښتنه وکړه چې تاسو چې د تکبير تحریمه او د قرأت په مینځ کې کوم سکوت کوئ نو په دې کې څه وائي؟ نور رسول الله صلي الله عليه وسلم ورته وفرمائيل چې څه (د دې سکوت په حالت کې) دا دعا لولم چې: اللهم باعد بيني وبين خطاياي بخاري ج ۱ ص ۱۰۳ نو امام بهيقي رحمه الله فرمائي چې سکوت د پتو لوستلو سره منافي نه دی ځکه دلته د تکبير تحریمه څخه وروسته سکوت هم شوی دی او يو څه لولي هم. کتاب القراءة ص ۷۵.

الجواب: (۱) په آيت کریمه کي استماع او انصات ذکر شوی دی د سکوت او د اسکات ذکر صراحة نه دی شوی نو لا مذهب ان دی دا ثابت کړي چې استماع او انصات د لوستلو سره منافي نه دی. د استماع فرق خود سکوت او د اسکات سره ظاهر دی. او د لا مذهبانو محقق مبارکپوري ليکلي دي چې د انصات او د سکوت په مینځ کې هم فرق دی ځکه چې د انصات معنی سکوت مع الاستماع ده. تحقيق الکلام ج ۲ ص ۵۱ و تحفة الاحوذی ج ۱ ص ۳۵۸.

(۲) د زيد بن ارقم په حديث کې داسې الفاظ دي چې امرنا بالسکوت نو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې ددې معنی دا نه ده چې په مانځه کې مطلقاً سکوت وکړئ مه ثناء وايي، مه تسميع او تعميد وائي او مه تشهد او درود، بلکه ددې معنی داده چې د حکم سابق يعني د سلام او د کلام څخه

سکوت و کړئ نو دلته سکوت عن الکلام المتقدم مراد دی. فتح الباري ج ۳ ص ۶۰ نو محمد انور شاه کشميري رَحْمَةُ اللَّهِ دَا کلام په نظر کې نیسي او د ابو هريره رَحْمَةُ اللَّهِ عَنْهُ په حديث کې اسکات عن الکلام المتقدم مراد وي چې اسکات عن التکبير دی. فصل الخطاب ص ۷۸ يعني چې انقطاع د تکبير وشي نو بيا ته څه وایئ؟

(۳) همدارنگه که د دې ټولو څخه صرف نظر شونو بيا امام ابو بکر الرازي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې: په حديث کې لوستونکي ته سکوت مجازاً استعمال شوی دی، او په آيت کریمه کې حقيقي معنی مراده (انما سمیناه ساکتا مجازاً لان من لا یسمعه یظنه ساکتا الخ) (احکام القرآن ج ۳ ص ۴۹)

(۴) د بخاري په اول جلد دریمه صفحه کې راغلي دي چې سکوت د لوستلو سره منافي دی، ځکه چې په صحيح حديث کې راځي چې جبرائیل عَلَيْهِ السَّلَامُ به چې کله رسول صلي الله عليه وسلم ته قرآن ور اورلو نو رسول صلي الله عليه وسلم به هم د زده کولو لپاره پټ پټ لوستلو، (وکان یحرک شفثیه) نو الله پاک د شونډو د خوزولو څخه منع کړو او ورته وېرماښل چې لا تحرک به لسانک امام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ ټي ترجمه کوي چې فاستمع له وانصت، بخاري جلد ۱ ص ۳ د دې څخه معلومېږي چې پټ پټ لوستل هم د استماع او د انصات سره منافي دي.

(۵) الله پاک فرمائي چې فلما سکت عن موسي الغضب همدارنگه په حديث کریمه کي راځي چې سئل النبي صلي الله عليه وسلم عن الروح فسکت، بخاري ج ۱ ص ۲۴ نو آیا د دې هم دا معنی ده چې موسی عَلَيْهِ السَّلَامُ خپله غصه پټه پټه لوستله؟ او د سائلینو د سوال څخه وروسته نبي عَلَيْهِ السَّلَامُ پټ پټ لوستل کول؟

یوولسم اعتراض: په دې آيت کې د هغه قراءۃ خلف الامام څخه منع راغلی ده چې په جهر سره وي لکه څرنگه چې د لفظ د استماع څخه معلومېږي. خير الکلام ص ۳۵۱ همدارنگه د ابو هريره رضی الله عنه په روايت کې هم راغلی.

د قراءۃ خلف الامام مسئلہ

الجواب: دلته د مقتديانو د قراءت څخه منع راغلی ده، لکه څرنگه چې د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په حديث کې راغلي دي چې (فسمع انا ساق يقرمون مع الامام) او په جهر باندې د مطلق قرآن اطلاق مجاز آدی همدارنگه امر بالانصات د مطلق قراءت څخه منع راوړي. نو ايت مطلق دی و ادا قرآن ذکر پکې دی و ادا جهر ذکر پکې ندي او دا ابوهريره رضي الله عنه روايت ضعيف دی محمد بن دينار او ابراهيم هجري پکې ضعيفان دي دوم اعتراض د جواب لاندې تفصيل ليکل شوی دی.

دولسم اعتراض: مقتدي دې په سکتاتو د امام کې قراءت کوي نو په سکتاتو کې قراءت د استماع او د انصات سره منافي نه دی. او د سکتاتو ثبوت دادی.

۱. عبدالله بن عمر رضي الله عنه فرمائي چې کله امام سکت ته وکړي نو په دغه وخت کې دې مقتدي قرآن کوي ځکه څوک چې قرأت ونه کړي د هغه په مونځ کې خلل راځي. کنز العمال ج ۴ ص ۹۶.

۲. حضرت ابوهريره رضي الله عنه فرمائي چې رسول الله عليه السلام و فرمائي چې څوک چې د امام سره په فرض مونځ کې شریک شي نو هغه ته پکار دي چې د امام په سکتاتو کې سورة فاتحه ولولي. کتاب القراءه ص ۵۴ مستدرک ج ۱ ص ۲۳۸.

۳. عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده روايت کوي چې کله به چې نبي عليه السلام سکت ته وکړه نو په دغه وخت کې به صحابه کرامو قرأت کولو. کتاب القراءه ص ۶۹ و ص ۸۶.

۴. هشام بن عروه رضي الله عنه د خپل پلار څخه روايت کوي چې اي بچیه کله چې امام سکت ته کوله نو ته په دغه وخت کې قراءت کو، او کله چې امام قراءت کولو نو ته خاموش او سپره، ځکه چې په فرضي او يا په نفلي مونځ کې چې سورة فاتحه ونه لوستل شي نو مونځ نه کېږي. جزء القراءت ص ۵۸ کتاب القراءت ص ۸۷.

۵. حضرت ابو سلمه رضي الله عنه او يا د حضرت ابوهريره رضي الله عنه څخه روايت دی چې د امام لپاره دوه سکتې وي نو دا د سورة فاتحي د لوستلو لپاره غنيمت وگڼه. [جزء القراءت ص ۵۸ کتاب القراءت ص ۷۰].

۶. حضرت سعيد بن جبیر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بیان دی چې د سلفو طریقہ داوہ چې دوي به چې کله امامتي کوله نو ضرور به یې سکتہ کوله، د دې لپاره چې مقتدي سورة فاتحه ولولي. جزء القراءة ص ۵۷.]

الجواب :

(۱) اول خود لا مذهبو په نيزد صحابه وو موقوفات حجت نه دي، بدور الا هله ص ۹۵ ص ۱۲۹
۱۳۹ فتاوي نذيريه ج ۱ ص ۳۴۰ دليل الطالب ص ۱۶۱۷ او مخکني يو خو آثار موقوفات دي.

(۲) د دې څخه علاوه په دې آثارو کې يو هم صحيح نه دی ثابت، بلکه ټول ضعيف دي، علی الترتیب ئي تفصيل دا دی:

د ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ اثر:

(۱) دا اثر د عبدالله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نه دی، بلکه د عبدالله بن عمرو بن العاص رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دی.
راويانو په غلطۍ سره د عبدالله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نوم ذکر کړی دی. [وگوره کتاب القراءة ص ۴۵].

(۲) په دې اثر کې د سورة فاتحي تصريح نشته لهذا دا اثر مجمل دی.

(۳) د دې اثر په سند کې يو راوي مشي بن صباح دی چې کمزوری دی. امام بخاري رَحِمَهُ اللَّهُ فرمائي چې د ده په دماغو کې فتور وو، ضعفاء صغير ص ۳۰ امام نسائي رَحِمَهُ اللَّهُ ورته متروک ويلي دی. ضعفاء صغير للسنائي ص ۵۳ حافظ ابن حجر رَحِمَهُ اللَّهُ ليکي چې ضعيف وو. تقريب ص ۳۴۶ امام يحيي القطان رَحِمَهُ اللَّهُ او ابن مهدي رَحِمَهُ اللَّهُ د ده روايت نه قبلوي، امام احمد رَحِمَهُ اللَّهُ ورته ليس بشيئ وائي، ابن معين رَحِمَهُ اللَّهُ ورته ليس بذاك وائي، او ابن عدي رَحِمَهُ اللَّهُ ورته ضعيف وائي، ميزان الاعتدال ج ۳ ص ۷ امام ترمذي رَحِمَهُ اللَّهُ، ابن سعد رَحِمَهُ اللَّهُ، علي بن الجنيد رَحِمَهُ اللَّهُ، دارقطني رَحِمَهُ اللَّهُ، ابن حبان رَحِمَهُ اللَّهُ، ساجي رَحِمَهُ اللَّهُ، ابو احمد الحاكم رَحِمَهُ اللَّهُ، سحنون رَحِمَهُ اللَّهُ، او امام عقيلي رَحِمَهُ اللَّهُ دا ټول ورته ضعيف وائي، تهذيب التهذيب ج ۱۰ ص ۳۶].

د ابو هريرة حديث :

(۱) د دې په سند کې محمد بن عبد الله بن عبيد بن عمير رَحْمَةُ اللَّهِ دى . امام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ عَنْهُ وَرْتَه ضعیف وائي ضعفاء ص ۲۸ امام مسلم رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې امام يحيى القطان رَحْمَةُ اللَّهِ دده تضعیف کړی دی . مسلم ج ۱ ص ۲۰ . امام نسائي رَحْمَةُ اللَّهِ وَرْتَه متروک ویلی دی . ضعفاء صغیر ص ۱۲۵ امام بهیقي رَحْمَةُ اللَّهِ لیکي چې دا قابل د احتیاج نه دی ، کتاب القراءة ص ۵۴ . امام دارقطني رَحْمَةُ اللَّهِ وَرْتَه ضعیف ویلي دي ، دارقطني ج ۱ ص ۱۲۱ . امام ترمذي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې قوي نه دی ، ترمذي ج ۲ ص ۱ . امام يحيى بن معين رَحْمَةُ اللَّهِ هم ورته ضعیف ویلي دي . میزان الاعتدال ج ۳ ص ۷۷ لسان المیزان ج ۵ ص ۲۱۶ .

(۲) په دې حدیث کې د صلوٰة مکتوبه قید دی او فریق مخالف په تراویحو ، وترو ، او عیدینو کې هم قراءت خلف الامام فرض گڼي .

د حضرت ابوهريرة رَحْمَةُ اللَّهِ عَنْهُ یو بل ضعیف اثر هم شته لیکن د هغې په سند کې اسحق بن عبد الله بن ابي فروه نهایت کمزوری دی .

د عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده روایت :

د عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده په سند کې مشهور بحث دی . امام يحيى القطان رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې دا سند ځما په نیز ضعیف دی . ترمذي ج ۱ ص ۴۳ ص ۸۲ .

امام ابو داود رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې دا سند نیم حجت هم نه دی ، امام ابوذرعه فرمائي چې محدثین په دې باندې ځکه جرحې کوي چې دوي د خپل پلار څخه صرف یو څو روایتونه اوریدلي دي ، او دی د خپل پلار نیکه ټول غیر مسموع روایتونه بیانوي . میزان الاعتدال ج ۲ ص ۲۸۹ شرح نخبه الفکر ص ۱۰۰ . حافظ ابن حجر رَحْمَةُ اللَّهِ لیکي چې ده د ابيه عن جده له طریقه هېڅ نه دی اوریدلي هغه د کتاب څخه نقل کولو ، خالي د تدلیس څخه ئي کار اخستلو . طبقات المدلسین ص ۱۱ .

امام طحاوي رَحْمَةُ اللَّهِ هم دې سند ته منقطع او ضعیف وائي ، طحاوي ج ۱ ص ۴۵ .

امام حاکم رَحْمَةُ اللهِ هَم داسند مرسل او ضعیف گڻي. مستدرک ج ۱ ص ۱۹۷ محدث ابن حزم رَحْمَةُ اللهِ لیکي ڇي حديث عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده فصحيفة لا تصح محلي ابن حزم ج ۱ ص ۲۳۲ همدارنگه امام علي بن المديني رَحْمَةُ اللهِ هَم دى سند ته ضعیف وائي، تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۵۳ امام ميموني رَحْمَةُ اللهِ فرمائي ڇي ما د امام احمد بن حنبل رَحْمَةُ اللهِ خخه واوريدل ڇي هغه فرمائيل ڇي: له اشياء مناكير وانما يكتب حديثه يعتبر به فاما ان يكون حجة فلا ايضاً ص ۴۹ امام ابن حبان رَحْمَةُ اللهِ خپله فيصله ده په باره ځي داسي ذکر کوي ڇي في روايته عن ابيه عن جده مناكير كثيرة لا يجوز عندي الاحتجاج بشي منها، اسعاف المبطل برجال الموطا ص ۲۳].

حافظ ابن حجر رَحْمَةُ اللهِ فرمائي ڇي بعضي علماء ده توثيق او بعضي نوربي تضعيف کوي. بيا خپله فيصله داسي بيانوي ڇي: ومن ضعفه مطلقاً فمحمول علي روايته عن ابيه عن جده. [تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۵۱].

د عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده يوبل روايت هم شته ڇي که چا د امام په سکتاتو ځي قراءت ونکړو دهغه مونځ کامل نه دی اداء شوی، کتاب القراءات ص ۵۴ ص ۵۵

ليکن د دې په سند ځي د عمرو بن شعيب رَحْمَةُ اللهِ عن ابيه عن جده خخه ما سوي محمد بن عبد الله بن عبيد بن عمير رَحْمَةُ اللهِ دی ڇي ضعف ئي د ابو هريرة رَحْمَةُ اللهِ عَنهُ د حديث لاندي بيان شو.

د هشام بن عروة رَحْمَةُ اللهِ روايت:

دا روايت د موقوفوالي خخه علاوه ضعیف دی. د دې په سند ځي يورايي موسی بن مسعود رَحْمَةُ اللهِ دى امام احمد رَحْمَةُ اللهِ، ترمذي رَحْمَةُ اللهِ، ابن خزيمة رَحْمَةُ اللهِ او بن دار رَحْمَةُ اللهِ ورته ضعیف ويلي دي [ميزان ج ۳ ص ۲۸۱]. ابو حاتم رَحْمَةُ اللهِ فرمائي ڇي ده په کتابونو ځي غلطی وي، عمرو بن علی الفلاس رَحْمَةُ اللهِ فرمائي هيڅ د بصيرت خاوند محدث ده خخه احتجاج نه کوي. حاکم رَحْمَةُ اللهِ فرمائي ڇي قوي نه وو، ابن قانع رَحْمَةُ اللهِ فرمائي ڇي دا ضعیف دی، ساجي رَحْمَةُ اللهِ فرمائي ڇي ضعیف دی او دارقطني رَحْمَةُ اللهِ فرمائي ڇي کثير الوهم دی. تهذيب التهذيب ج ۱۰ ص ۳۷۱

ددې څخه علاوه په دې روايت کې د فصاعدا لفظ هم موجود دی، نو آيا لامذهبان مقتدي ته دا امر کوي چې سورة منظمه دی هم مقتدي په سکتاتو کې ولولي؟
د ابو سلمه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ياد ابو هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ اثر:

ددې په سند کې موسی بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دی چې په مخکې اثر کې يې حال معلوم شو، ددې څخه علاوه ددې هم پوره يقين نشته چې دا روايت د ابو سلمه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دی او که د ابو هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دی؟
د سعيد بن جبير رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ اثر:

ددې په سند کې يو راوي عبد الله بن رجا المكي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دی. امام احمد رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او ازدي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمائي چې دده په روايت کې نکارت دی. ميزان ج ۲ ص ۳۷ سا جي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمائي چې عنده مناكير. تهذيب التهذيب ج ۵ ص ۲۱۱ ددې سند دوهم راوي عبد الله بن عثمان بن خيشم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دی. دده په باره کې د محدثينو څخه متضاد اقوال منقول دي، امام ابن معين رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سره ددې چې ثقې يې ورته ويلي دي، خو بيا هم فرمائي احاديثه ليست بالقوية، امام ابو حاتم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ورته لابس به ويلي دي او ددې سره فرمائي چې وکان يخطي لا يحتج به، ميزان ج ۲ ص ۵۶ امام نسائي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ورته يو ځلې ثقې او بل ځلې ليس بالقوي ويلي دي. او امام علي بن المديني رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ورته منکر الحديث ويلي دي. [تهذيب التهذيب ج ۵ ص ۳۱۵] امام دارقطني رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ هم ورته ضعيف ويلي دي. [انصب الرايه ج ۱ ص ۳۵۳].

(۳) تردې ځای پورې د سکتاتو روايتي اړخ بيان شو، درايتي اړخ ټي دادی چې: په احاديثو کې د دؤو سکتو ذکر دی يوه سکته د تکبير تحریمه څخه وروسته ده، او په دې سکته کې خود سورة فاتحي گنجائش نشته دوهمه سکته د سورة فاتحي د قراءت څخه وروسته ده او داددې لپاره ده چې يتراد اليه نفسه نسائي ج ۱ ص ۱۰۳، ابو داود ج ۱ ص ۱۱۳، ترمذي، ج ۱ ص ۳۴، دارمي ص ۱۴۶].

د ساهد جوړولو لپاره ده او په دې سکته کې د سورة فاتحي قراءت ممکن نه دی. همدارنگه دا خو يوه سکته ده سکتات خو نه دي نو د سکتې څخه به سکتات څرنگه جوړوي؟

د لاهندو محقق مبارکپوري ليکي چي: بل السکته الثانية لان يتراد اليه نفسه كما صرح به قتادة، تحفة الاحوذی ج ۱ ص ۲۰۹.]

ابن تيميه رَحْمَةُ اللهِ فرمائي چي امام ابو حنيفه رَحْمَةُ اللهِ، امام احمد رَحْمَةُ اللهِ، امام مالک رَحْمَةُ اللهِ او جمهور اهل اسلام رَحْمَةُ اللهِ هيڻوڪ هم د دي قائل نه دي چي د سورة فاتحي ڏيندو وروسته به امام باندې دومره سکتو واجب ده چي مقتديان پکي سورة فاتحه ولولي، او نه چا د دي به استجاب باندې قول کړي دي، تنوع العبادات ص ۸۵.]

په فتاوی کي ليکي چي: ولم نرى نزاعاً بين العلماء انه لا يجب علي الامام ان يسكت ليقراء المأموم بالفاتحة ولا غيرها (الي ان قال) ولا يستحب للامام السكوت ليقراء المأموم عند جماهير العلماء وهذا مذهب مالک و ابي حنيفه و احمد بن حنبل وغيرهم، فتاوي ج ۲ ص ۱۴۶

قاضي محمد بن عبد الله ابوبکر بن العربي المالکي الاندلسي المتوفي ۵۴۳ هـ فرمائي چي عجباً كيف يقدر المأموم في الجهرية علي القراءة - اينازع القرآن الامام؟ ام يعرض عن استماعه؟ ام يقرأ اذا سكت؟ قيل له فان لم يسكت وقد اجمعت الامة علي ان سكوت الامام غير واجب فمتي يقرأ؟ عارضة الاحوذی بحواله اوجز المسالك ج ۱ ص ۲۴۸

تعجب دادي چي مقتدي څرنگه به قراءۃ خلف الامام باندې قادر دي؟ آيا د امام سره په قراءت کي منازعت کوي؟ او که د استماع څخه اعراض کوي؟ او که په هغه وخت کي قراءت کوي کله چي امام سکتو وکړي؟ نو که امام سکتو ونکړي نو مقتدي به ئي کله ولولي؟ څکه چي د ټول امت په دي اتفاق دي چي به امام باندې سکتو نه ده واجب. حافظ ابن القيم رَحْمَةُ اللهِ ليکي چي: په هيڅ صحيح حديث کي دانه ده ثابتې چي رسول الله عَلَيْهِ السَّلَامُ د دي لپاره سکتو کړي وي چي امام سورة فاتحه ولولي. غيث الغمام ص ۱۷۵.]

نودا خبره به عقل څرنگه ومني چې شريعت محمدي صلي الله عليه وسلم دى په مقتدي باندې نرات خلف الامام فرض كړې وي، او د قراءه موقع دې يې ورته نه وي وركړې، دا خوداسې ده لكه يو شاعر چې وائي:

درميان قعر دريا تخته بندم كړدې
بازمي گوئي كه دامن ترمكن هوشيار باش

همدارنگه كه امام د دې لپاره سكته كوي چې مقتدي سورة فاتحه ولولي نو دا خو امام د مقتدي تابع شو او در رسول الله عَلَيْهِ السَّلَام د دې فرمان څخه صريح مخالفت راغلو چې انما جعل الامام ليونم به، احكام القرآن ج ۳ ص ۵۱].

ديارلسم اعتراض: لا مذهب به مباركپوري ليكي چې د احنافو خپله په دې ايت باندې عمل نشته ځكه چې كله چې احناف د امام پسې په داسې حال كې اقتداء وكړي چې امام فاتحه شروع كړې وي نو دې خامخا تكبير تحريره وائي، او د تكبير تحريره لوستل د آيت د استماع او د انصات سره منافي دي؟
الجواب: د آيت شان نزول قراءت خلف الامام دى، نو په مقتدي باندې استماع او انصات دى، امام ابن جرير ليكي چې: فالانصات خلفه لقراءته واجب من كان مؤتمبا به. او كوم سړي چې لاتر اوسه مقتدي نه دى او يائي د اقتداء اراده ده. نو هغه د دې مخاطب نه دى، او داسې لاتر اوسه مقتدي نه دى، ځكه چې تكبير تحريره د احنافو د تحقيق مطابق شرط دى. هدايه ج ۱ ص ۸۲ و شرط الشئ خارج عنه كنز ص ۳۰].

خوارلسم اعتراض: لا مذهب به مباركپوري ليكي چې بيا احناف ولې د امام پسې د قراءه فاتحې په وخت كې ثناء وائي؟ آيا د سبحانك اللهم لوستل د استماع او د انصات سره منافي نه دي؟
الجواب: محققينو احنافو په دې تصريح كړى ده چې كله چې امام قراءت د سورة فاتحې شروع كړي نو په دغه وخت كې مقتدي ته د ثنا لوستل نه دي جائز.

وگوره فتاوي قاضي خان ج ۱ ص ۴۲ فتاوي سراجيه ص ۱۶ فتح القدیر ج ۱ ص ۳۴۵ کبيري ص ۳۰۴ په جهري لمونځونو کي مقتدي ته د امام د قراءت معلومات په آساني سره کيږي او په سري مونځونو کي به له قرائنو او شواهدو څخه اندازه لگوي.

فان قيل چې په منية المصلي ص ۶۵ کي ئي ليکلي دي چې کله چې مقتدي امام په داسې حالت کې ونيسي چې سورة فاتحه ئي شروع کړي وي نو په دغه وخت کې به بالاتفاق ثناء لولي؟

قلنا: د دې اتفاق څخه د تمامو احنافو علماؤ و اتفاق نه دی مراد بلکه صرف د امام ابو يوسف او د امام محمد اتفاق مراد دی. صغيري ص ۱۲۸، کبيري ص ۳۴۹.

(۲) قاضي شوکاني ليکي چې: و ظاهر التقيد بقوله من القرآن يدل علي انه لا بأس بالاستفتاح حال القراءة بما ليس بقرآن كالتعوذ والدعاء - نيل الاوطار ج ۲ ص ۲۲۶

يعني دمن القرآن ظاهر قيد په دې دلالت کوي چې د امام د قراءت په وخت کې د ثنا، د تعوذ او د دعا وغيره چې قرآن نه وي د هغې په لوستلو کې هيڅ حرج نشته.

او د لا مذهبو سرگروه نواب صديق حسن خان ليکي چې: يعني فلا تقرأوا بشئ من القرآن وغيره ونحو آن دلالت دارند بر آنکه منهي عنه نزد قراءت امام همان قرآن کریم است فقط، واما قراءه توجه واستعاذه ونحو آن پس لا بأس به است ونهي متناول آن نيست ونه بوجهي از وجوه برآن دلالت دارد. دليل الطالب ص ۲۹۴ دې څخه معلومېږي چې د امام د قراءت په وخت کې مقتدي ته صرف د قرآن قراءت ممنوع دی او حديث د فلا تقرأوا بشئ من القرآن د دې تائيد کوي.

پنځلسم اعتراض: احناف د سهر په مانځه کې پخپله استماع او انصات نه کوي ځکه چې د سهر جماعت ولاړ وي نو د احنافو په نيز اول د سهر د ستو کول پکار دي، او بيا په جماعت کې شريکيدل پکار دي.

الجواب: په آيت کریمه کې مخاطب مقتدي دی، او دالاتر اوسه مقتدي شوی نه دی. علاوه لا دا چې د محققينو احنافو د تحقيق مطابق چې اول د سهر جماعت ولاړ وي نو سنت د مسجد څخه بهر کول پکار دي او

که بهر نحائی نه و نو بیا په جماعت کې شریکیدل پکار دي، حافظ ابن الهمام فرمائي چې: و اشد ما يكون كراهية ان يصليهما مخالطا للصف كما يفعله كثير من الجهلة، فتح القدیر ج ۱ ص ۳۴۱

شپاړسم اعتراض: مبارکپوري ليکي چې دغه مذکور آيت خطبي ته هم شامل دی، حالانکه ستاسو په نیز چې کله خطيب يا اياها الذين امنوا صلوا عليه وسلموا تسليماً ووائي. نو سامعين دي پټ پټه درود شريف ولولي. شرح وقايعه ج ۱ ص ۱۷۵ لهذا تاسو هم په استماع او په انصاف باندې عمل ونکړو. تحقيق الکلام ج ۲ ص ۴۳

الجواب: مخکې دا تحقيق تير شو چې د آيت شان نزول صرف او صرف لمونځ دی، د آيت د نازلیدلو په وخت کې د خطبي وجود نه وو. البته بالتبع پکې خطبه داخله ده. ويجوز في التابع ما لا يجوز في المتبوع. د بالتبع څخه ظاهري مخالفت. څرنگه په بالذات کې مخالفت جائز کوي؟ علاوه لا دا چې اگر چې بعضې اضافو په زړه کې د درود شريف د لوستلو اجازت ورکړی دی لیکن محققينو منع کړې ده. قاضي خان ليکي چې: ومشاينا قالوا بانه لا يصلي علي النبي عَلَيْهِ السَّلَامُ يمكن بعد هذه الحالة خاتمه ج ۱ ص ۸۷.

په فتاوي سراجیه ص ۱۷ کې ليکي چې: فقيه حسام الدين رَحْمَةُ اللَّهِ د پټو لوستلو اجازت ورکړی دی لیکن شمس الائمہ سرخسي رَحْمَةُ اللَّهِ د پټو لوستلو څخه هم ممانعت کړی دی او په مبسوط د سرخسي ج ۲ ص ۲۹ کې هم د پټو لوستلو څخه د ممانعت ذکر دی، او حافظ ابن الهمام رَحْمَةُ اللَّهِ ليکي چې د محققينو بيان دا دي چې چونکه استماع او انصاف فرض دی، لدې وجهې د امام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ په نیز د خطبي په وخت کې په پټه درود شريف د لوستلو اجازت نشته. فتح القدیر ج ۲ ص ۴۲۱.

اولسم اعتراض: مبارکپوري ليکي چې د خطبي په وخت کې د استماع او د انصاف دومره تاکيد دی چې کوم سړی چې د خطبي په وخت کې خبرې کوي نو ته ورته دومره هم نشي ويلي چې چپ شه. په صحيح حديث کې راځي چې: اذا قلت لصاحبك يوم الجمعة انصت فقد لغوت، بخاري ج ۱ ص ۱۲۸ مسلم ج ۱ ص ۲۸۱ د دې څخه معلومه شوه چې د خطبي په وخت کې دومره خاموشي پکار ده چې اربال معروف او نهی عن المنکر هم په دغه وخت کې ساقط دی لیکن د دې سره سره رسول الله

عَلَيْهِ السَّلَامُ فرمائي چې: «إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ، فَلْيَرْكَعْ رُكْعَتَيْنِ، وَلْيَنْجِزْ فِيهِمَا» مسلم ج ۱ ص ۲۷۸ په تاسو کې چې څوک په داسې حالت کې راغلو چې امام خطبه لوستلې دوه رکعتونه مونځ دی د اختصار سره وکړي نو چې مونځ جائز شو او په مانځه کې خامخا د قران قرائت کيږي نو معلومېږي، دا چې د خطبې په حالت کې د قران قراءت د استماع او د انصات سره منافي نه دی. نو د مانځه په حالت کې به هم د قران قراءت د استماع او د انصات سره منافي نه وي.

الجواب: مبارکپوري دلته د امام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ قِيَّاس رانقل کړو. او په نورو ځايونو کې لاندې بيان قیاس ته د شیطان کار وائي.

(۲) د جمهورو مسلمانانو په نيزد خطبې په وخت کې د مونځ کول صحيح نه دي، امام نووي رَحْمَةُ اللَّهِ لیکي چې: د امام مالک رَحْمَةُ اللَّهِ، امام لیث بن سعد رَحْمَةُ اللَّهِ، امام ابو حنیفه رَحْمَةُ اللَّهِ او د جمهورو صحابه وؤ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او د تابعینو رَحْمَةُ اللَّهِ مسلک دا دی چې د خطبې په وخت کې مونځ صحيح نه دی. د حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، حضرت عثمان رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او حضرت علي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ همدا مسلک دی. نووي شرح مسلم ج ۲ ص ۴۱۵

علامه عراقی فرمائي چې د حضرت ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عروه بن زبیر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، مجاهد رَحْمَةُ اللَّهِ، عطاء بن ابي رباح رَحْمَةُ اللَّهِ، سعید بن المسیب رَحْمَةُ اللَّهِ، محمد بن سيرین رَحْمَةُ اللَّهِ، امام زهري رَحْمَةُ اللَّهِ، قتاده رَحْمَةُ اللَّهِ، ابراهيم نخعي رَحْمَةُ اللَّهِ او د قاضي شريح رَحْمَةُ اللَّهِ همدا مذهب دی. فتح الملهم ج ۲ ص ۴۱۵.

امام ترمذي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې د کوفي د فقهاوو او د محدثينو همدا مسلک دی. ترمذي ج ۱ ص ۱۶۷. رسول الله عَلَيْهِ السَّلَام فرمائي چې: یصلي ما کتب له ثم ینصت اذا تکلم الامام، بخاري ج ۱ ص ۱۲۱ مسلم ج ۱ ص ۲۸۳ طيالسي ص ۶۵ (د امام د راتلو څخه مخکې) چې څومره مونځ ورته مقرر وي هغه دی وکړي بیا چې امام خطبه شروع کړه نو چپ دې شي، نو د دې صحيح حديث څخه معلومه شوه چې د خطبې په وخت کې د چپ کیدلو څخه بغير بله چاره نشته، او حضرت نبیسه الهذلي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د رسول الله

عَلَيْهِ السَّلَامُ مخه روايت کوي چې : فان لم يجد الامام خرج صلي ما بداله وان وجد الامام قد خرج جلس فاستمع وانصت - الحديث مجمع الزوائد ج ٢ ص ١٧١ و قال رواه احمد ورجاله رجال الصحيح خلا شيخ احمد وهو ثقة ... انتهى كه امام د خطبې لپاره نه و وراوتلی نو چې څومره مونځ كول غواړي و دې ئي كړي . او چې كله امام د خطبې لپاره راووتلو نو په دغه وخت كې دې هر سړي كيني او چې دې شي علامه هيشمي فرمائي چې : د دې روايت ټول راويان د بخاري او د مسلم راويان دي د امام احمد د استاذ څخه ما سوا ، ليكن هغه هم ثقه دي . د دې صحيح حديث څخه هم معلومه شوه چې د خطبې په وخت كې د مونځ اجازت نه شته .

معترض چې په اعتراض كې كوم حديث پيش كړی دی نو هغه د يوې خاصې واقعي سره تعلق لري . بيا بعضې راويانو د نقل بالمعنى په اعتبار د عموم جامه وراغوستې ده ، اصل واقعه دا وه چې حضرت سليك غطفاني رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د يرې غريبې ښكار شوی وو ، كله چې رسول صلى الله عليه وسلم دده خراب حالت وليدلو نو د څنډې اراده ئي ورته وكړه ، او حكم ئي ورته وكړو چې پاڅيږه او دوه ركعته مونځ وكړه ، او دا حكم ئي د دې لپاره ورته وكړو چې خلك دده خراب حالت وگوري او د زړه د اخلاصه چنده ورسره وكړي ، د روايت اصل الفاظ داسې دي چې : جَاءَ رَجُلٌ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ بَيْتَهُ بَدْءًا فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : «أَصَلَّيْتَ؟» قَالَ: لَا قَالَ: «صَلِّ رَكْعَتَيْنِ، وَحَثَّ النَّاسَ عَلَى الصَّدَقَةِ».. الحديث نسائي ج ١ ص ١٥٨ رسول الله عَلَيْهِ السَّلَامُ خطبه لوستله چې په دې وخت كې يو سړی چې حالت ئي ډير خراب و وراغلو . نو رسول الله عَلَيْهِ السَّلَامُ ورته وفرمائيل چې آيا مونځ دې كړی دی ؟ هغه ورته وفرمائيل چې نه ، نو رسول الله عَلَيْهِ السَّلَامُ ورته وفرمائيل چې پاسيږه او دوه ركعته مونځ وكړه ، او خلك ئي په صدقه باندې تيز كړل . د مسند احمد د روايت الفاظ داسې دي چې رسول الله عَلَيْهِ السَّلَامُ وفرمائيل چې : ان هذا الرجل دخل المسجد في هيئة بذة فامرته ان يصلي ركعتين وانا ارجوان بظن له رجل - فيتصدق عليه فتح الباري ج ٢ ص ٣٢٦

داسې مسجد ته په خراب حالت كې راغلو نو ما ورته امر وكړو چې دوه ركعته لمونځ وكړه ، او څه اميد لرم چې څوك دده په خراب حالت باندې خبر شي نو صدقه به ورباندې وكړي ، نو د دې څخه معلومه

شوه چي دا يوه مخصوصه واقعه وه، نو بعضي راويانوروايت بالمعنى وكړو، او د عموم جامه ئي ورتنه ورواغوستله، په يوروايت كې داسې هم راغلي دي چې: و امسك عن الخطبة حتى فرغ من صلوته. دارقطني ج ۱ ص ۱۶۹، زيلعي ج ۲ ص ۲۰۳ د دې سري د مانځه څخه تر فارغيدلو پورې نبي ﷺ خطبه درولى وه. په يوروايت كي الفاظ داسې دي چې: (اركع ركعتين ولا تعد لمثل هذا). دارقطني ج ۱ ص ۱۶۹ ته دوه ركعتونه مونځ وكړه خوييا داسي مه كوه، نو چونكه دا سري نهايت غريب وو نو رسول الله ﷺ ورته امر وكړو چې دوه ركعتونه لمونځ وكړي د دې لپاره چې خلگوته دده خراب حالت ښكاره شي، او چنده ورسره وكړي، او كله چې په دوهمه او دريمه جمعه باندې راغلو نو بيا ورته رسول الله ﷺ فرمايل چې پاڅيږه او مونځ وكړه. فتح الباري ج ۱ ص ۴۹۹. او دا هم د دې لپاره چې خلگ دده خراب حالت وگوري او چنده ورسره وكړي، كله چې دا په دوهمه جمعه باندې راغلو. رسول الله ﷺ خطبه لوستله نو وې فرمايل چې: ان يصدقوا عليه وان يصلي ركعتين. جزء القراءن ص ۳۷ خلگ دې په ده باندې صدقه وكړي او ده ته ئې د دوه ركعتونه مونځ حكم وكړو.

(۳) په اعتراض كې د ذكر شوي حديث الفاظ داسې دي چې: اذا جاء احدكم يوم الجمعة والامام يخطب فليركع، الحديث، يخطب صيغه د مضارع، ده نو خطبه په استقبال كې ده، نو معنى دا شوه چې كوم سري چې راغلو په داسې حالت كې چې امام د خطبې لوستل غوښتل، او د خطبې اراده ئې كړې وه، نو د خطبې څخه مخكې دې دوه ركعتونه مختصر مونځ وكړي. امام نسائي په سنن الكبرى كې د دې حديث لپاره داسې باب قائم كړى دى چې: باب الصلوة قبل الخطبة نو د امام نسائي د تحقيق مطابق دا واقعه د خطبې څخه مخكې مخې ته راغلى وه، همدا معنى علماؤ په نظر كې نيولى ده او دى خطب ترجمه ئې په يريد الخطبة سره كړې ده، وگوره ده فتح الملهم ج ۲ ص ۲۱۷ فيض الباري ج ۲ ص ۳۴۴.

انكسار اعتراض: ابن تيميه رحمه الله فرمائي چې داسې سكوت چې ذكر، دعا، او قراءت پكې نه وي. نه مامور به دى، او نه عبادت دى بلكه د وسوسو لپاره يو سبب دى، نو د سكوت څخه بهتره داده

د قراءۃ خلف الامام

چې د الله پاک په ذکر کې مشغول شي، او بهتر ذکر د قرآن تلاوت دی، لهذا په سري مونځونو کې د امام پسرې د سورة فاتحې لوستل مستحب دي فتاوي ج ۲ ص ۱۵۰

الجواب: د مقتدي وظيفه په نص کې استماع او انصات دی، قراءه نه دی، او د نص په مقابل کې نياس ته هيڅ اعتبار نشته.

(۲) د سورة فاتحې څخه وروسته امام سورة لولي، او په دې وخت کې د جمهورو سلفواو خلفو په شان ابن تيميه رَحْمَةُ اللَّهِ هَم د مقتدي لپاره د سکوت حکم کوي، نو چې د ما زاد على الفاتحه په وخت کې سکوت د وسوسو سبب نه دی، نو د فاتحې په وخت کې سکوت څرنگه د وسوسو سبب شو؟

نولسم اعتراض: په اِذَا قَرَأَ الْقُرْآنَ فَاسْتَمِعُوا له و انصتو کې امر په استماع او په انصات شوی دی لیکن د ما زاد على الفاتحه په باره کې دی. نو د فاتحې څخه وروسته د سورة د لوستلو په وخت کې به مقتدي چپ ولاړ وي.

الجواب: په دې کې شک نشته چې د الحمد څخه نيولی تر والناس پوري ټول قرآن دی، لیکن د قرآن کریم، د صحیحو احادیثو، او د صحابه کرامو رَحْمَةُ اللَّهِ عَنْهُمْ اَوْ د تابعینو رَحْمَةُ اللَّهِ د اقوالو په رڼا کې د قرآن خاص اطلاق په کوم سورت باندې راغلی دی؟ او د قرآن اولین او بالذات مصداق کومه حصه ده؟

الله پاک فرمائي چې: **وَلَقَدْ آتَيْنَكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ**. باره ۱۴ سورة الحجر، ابو هريره رَحْمَةُ اللَّهِ عَنْهُ فرمائي چې رسول عَلَيْهِ السَّلَام فرمائي چې ام القرآن هي السبع المثاني و القرآن العظيم. بخاري ج ۲ ص ۲۸۳ د ام القرآن او د قرآن عظيم مصداق دغه او آيتونه د سورة فاتحې دی، د دې څخه علاوه حضرت ابو سعيد بن المعلي رَحْمَةُ اللَّهِ عَنْهُ، او د حضرت أبي بن كعب څخه په بخاري، او په موطا امام مالک رَحْمَةُ اللَّهِ وغيره کتابونو کې په صحیحو احادیثو باندې دا ثابته ده چې د قرآن عظيم اول نمبر مصداق سورت فاتحه ده، او همداسې قول د حضرت عمر رَحْمَةُ اللَّهِ عَنْهُ، حضرت علي رَحْمَةُ اللَّهِ عَنْهُ، د حضرت ابن مسعود رَحْمَةُ اللَّهِ عَنْهُ، د ابن عباس رَحْمَةُ اللَّهِ عَنْهُ، د ابراهيم نخعي رَحْمَةُ اللَّهِ د عبد الله بن عبید بن عمير رَحْمَةُ اللَّهِ د ابن ابي مليکه رَحْمَةُ اللَّهِ د شهر بن حوشب رَحْمَةُ اللَّهِ، د حسن بصري رَحْمَةُ اللَّهِ، د امام مجاهد رَحْمَةُ اللَّهِ، د

قتاده رَحْمَةُ اللَّهِ او نورو اکابرو رحمهم الله شخه مروی دی. او امام ابن جریر رَحْمَةُ اللَّهِ او ابن کثیر رَحْمَةُ اللَّهِ همدې ته ترجیح ورکړې ده، او لیکلي یې دي چې: فهذا نص في ان الفاتحة هي السبع المثاني والقران العظيم تفسیر ابن کثیر ج ۲ ص ۵۵۷

نودا آیت مطلق دی او سورة فاتحه دې آیت فرد کامل دی. نو دا حکم به په سورت فاتحه باندې خصوصاً او په نورو سورتونو باندې عموماً جاري کولی شي.

سليم اعتراض: فاتحه قراءت ندی بلکه قرات د وروسته سورتونو دي.

الجواب: فاتحه قراءت دی ۱- أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْكُتُ بَيْنَ التَّكْبِيرِ وَبَيْنَ الْقِرَاءَةِ إِسْكَاتَةً... الخ (صحيح بخاري ج ۱ ص ۱۰۳) باب ما يقول بعد التكبير دلته قراءه د فاتحې مراد دی.

۲- امام بخاري باب لکوي په نوم د باب وجوب القراءة للامام والمأموم او ددې لاندې دا حديث رواړی چې لاصلوته لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب.

۳- عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَسْتَفْتِحُونَ الْقِرَاءَةَ بِ {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} (نسائي ج ۱ ص ۱۴۳) باب البداءة بفاتحة الكتاب قبل (السورة)

۴- عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «يَسْتَفْتِحُ الصَّلَاةَ بِالتَّكْبِيرِ وَالْقِرَاءَةِ بِ {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} (صحيح مسلم ج ۱ ص ۱۹۴، باب أعضاء السجود والنهي عن كف الشعر.

يوېستم اعتراض: واييان وايي چې فاتحه قرآن ندی حکه چې الله تعالی فرمايي چې (وَلَقَدْ أَتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِ وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ)، نو د سبعا من المثاني شخه سورة فاتحه مراده ده او د القرآن العظيم شخه مابقی قرآن مراد دی؟

الجواب: که فاتحه قرآن نه شي نو د قرآن سورتونه به (۱۱۳) شي حالانکې د قرآن سورتونه په اجماع سره (۱۱۴) دي (البرهان في علوم القرآن ص ۴۵۱)،

۲- فاتحه په قرآن کې داخله ده او مستقلة يې د عظمت له وجې ذکر کړې ده لکه (تنزل الملائكة والروح) جبرائيل عليه السلام په ملائکو کې داخل دی خو مستقل يې د عظمت له وجې ذکر کړی دی.

دوه ويشتم اعتراض: حافظ ابن الهمام رَحْمَةُ اللَّهِ د اذاً قرأ القرآن مطلب داسې بيان کړې دی چې په فاستمعوا کې ئې په جهري لمونځونو کې مقتديان د قراءت څخه منع کړي دي. او په وأنصتوا کې ئې په سري مونځونو کې د قراءت څخه منع کړي دي. نو مبارکپوري په دې باندې درې اعتراضه کړي دي.

(۱) ابن همام رَحْمَةُ اللَّهِ د انصات معنی سکوت رافهمولی ده، حالانکه د انصات معنی مطلق سکوت نه دی بلکه سکوت مع الاستماع دی.

(۲) د ابن همام رَحْمَةُ اللَّهِ تفسير بالرأيه دی.

(۳) په سري مونځونو کې د سماع څخه بغير تدبير څرنگه متصور دی؟

تحقيق الكلام ص ۴۹ ج ۲

الجواب: د مبارکپوري دري واړه اعتراضه مردود دي

(۱) مبارکپوري استماع او سماع يو ګرځولي دی. حالانکه د نهم اعتراض د جواب لاندې د استماع او د سماع فرق واضح شو

(۲) د ابن الهمام تفسير بعينه د قرآن کریم، د صحيحو احاديثو او د جمهور امت تفسير دی.

(۳) که مبارکپوري په دوکه کې مبتلا وي چې د استماع څخه سماع مراد ده نو مخکې بيان شو چې د استماع او سماع په منځ کې د زمکي او د آسمان فرق دی، او که دا پدې غلط فهمۍ کې مبتلي وي چې د انصات لپاره بغير د سماع څخه تحقق نشته، نو دا هم باطله ده ځکه چې د انصات په مفهوم کې من وجه

استماع او توجه شامله ده، لیکن سماع پکې هیڅکله نه ده شامله، په یو حدیث کې داسې راځي چې: و ان نأی و جلس حیث لا یسمع فأنصت و لم یبلغ کان له کفل من الاجر. ابو داود ج ۱ ص ۱۵۱. د دې حدیث څخه معلومه شوه چې د انصات لپاره سماع شرط نه ده، همدارنگه پکې استماع او توجه هم من وجه شامله ده. انصات بغیر د استماع څخه هم راځي او سره د استماعه هم راځي، حافظ ابن حجر لیکي چې: فالانصات هو السکوت وهو يحصل لمن یستمع و لمن لا یستمع کان یكون مفکرا فی أمر آخر. بحواله فتح الملهم ج ۲ ص ۲۰.

مسئله د قرائت خلف الامام د احادیثو په رڼا کې

اول حدیث: عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ رضی اللہ عنہ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَطَبَنَا قَبْلَ لَنَا سُنَّتَنَا، وَعَلَّمَنَا صَلَاتَنَا، فَقَالَ: "إِذَا صَلَّيْتُمْ فَأَقِيمُوا صُفُوفَكُمْ، ثُمَّ لِيُؤْمَكُمُ أَحَدُكُمْ فَإِذَا كَبَّرَ الْإِمَامُ فَكَبِّرُوا، وَإِذَا قَرَأَ فَأَنْصِتُوا وَإِذَا قَالَ {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ} [الفاتحة: ۷] فَقُولُوا: آمِينَ. (صحیح مسلم ص ۱۷۴ ج ۱، و ابو داود شریف ج ۱ ص ۱۴۰، و ابن ماجه ص ۶۱، مسند ابو عوانه ج ۲ ص ۱۳۳، بهیقي ص ۱۵۵ ج ۱، دار قطنی ج ۲ ص ۳۲۸، محلی ابن حزم ج ۳ ص ۲۴۰ مشکوٰۃ ج ۱ ص ۸۱ جامع صغیر اللسیوطي ص ۳۰ مغنی ابن قدامه ج ۱ ص ۶۰۲ فتاوی ابن تیمیه ج ۲ ص ۱۴۴ نیل الاوطار ج ۲ ص ۲۴۹ نصب الرايه ج ۲ ص ۱۴ توجیه النظر ص ۲۴۰ شرح بلوغ المرام ج ۱ ص ۲۴۵ فتح الباری ج ۲ ص ۲۰۱ زهر الربی ج ۱ ص ۱۴۶ درایه ص ۹۹ ابن کثیر ج ۲ ص ۲۸۰ اعلاء السنن ج ۴ ص ۴۲ کتاب القراءات ص ۸۷ کنز العمال ج ۲ ص ۶۶ و ۱۸۶ فتح القدیر ج ۱ ص ۲۴۱ شرح وقایه ص ۸۳ عون الباری ج ۲ ص ۳۶۴ عون المعبود ج ۱ ص ۳۲۵ عمدة القاری ج ۳ ص ۷۰ آثار السنن ج ۱ ص ۸۵ الجواهر النقی ج ۱ ص ۱۵۳ جزء القراءة ص ۵۶ تنوع العبادات ص ۸۶ وغیره، و احسن الکلام فی ترک القراءة خلف الامام ص ۲۳۵)

د حضرت ابی موسی اشعری رضی اللہ عنہ څخه روایت دی چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مونږ (صحابه کرامو) ته خطاب و فرمایلو، نو مونږ ته یې دستتو تعلیم را کړو، او دلمانځه د اداء کولو طریقه یې راته وښودله، نو وی

فرمايل چې اول (دلمانځه د شروع کولو څخه مخکې) صفونه برابر کړي، بيا دې يو شخص امامتي درکړي، نو کله چې هغه امام تکبير ووايي نو تاسو تکبير ووايي، او کله چې امام قراءت کولو، نو تاسو چې اوسئ، او چې کله امام غير المغضوب عليهم ولا الضالين ووايي نو تاسو امين ووايي.

وجوه استدلال:

محترم لوستونکو! دا حديث صحيح، صريح، او مرفوع دی، او دا خافولپاره ښکاره او واضح دليل دی، په دې حديث کې رسول الله ﷺ د ډير اهميت سره دلمانځه طريقه بيان کړې ده، او په لمانځه کې يې دامام اود مقتدي وظائف او ذمه واري په ډير وضاحت او صراحت سره بيان کړي دي، چې هيڅ شک او شبهه په کې نه پاتې کيږي.

رسول الله ﷺ دامام وظيفه خودلې ده چې (قراءت کول) دي، اود مقتدي وظيفه يې هم خودلې ده چې (صرف چې ودریدل) دي. امام بخاري رحمه الله (لا تحرك به لسانك) لاندې ليکلي دي چې فاستمع له وانصت (بخاري ج ۱ ص ۳) نو شوندي خوزول د استماع او د انصات سره منافي دي، همدارنگه امام يېهقی رحمه الله فرمايي چې (لا فرق بين السكوت والانصات) (كتاب القراءات ص ۸۴)

چونکه دا روايت مطلق دی، سري او جهري دواړو لومونځونو ته شامل دی، لهذا دې حديث په ښاندي د مقتدي لپاره په هيڅ لمانځه کې د قراءت گنجائش نشته دی، سري وي او که جهري وي.

د حضور ﷺ مقصد دامام اود مقتدي په وظيفو باندې رڼا اچول وو، نو دا نا ممکنه ده چې رسول الله ﷺ دامام ياد مقتدي وظيف پرېښي وي، ځکه که داسې شي نو په تبليغ د احکامو کې به کوتاهي راشي، او په پيغمبر ﷺ کې دا کوتاهي ناممکنه ده، او دا هم ناممکنه ده چې د مقتدي د احکامو د بيانولو په وخت کې د مقتدي خپل حکم بيان نه کړي، بلکه دده د حکم عکس بيان کړي. مثلاً که د مقتدي په ذمه باندې دامام پسې قراءۃ فرض وي نو دا نا ممکنه وه چې رسول الله ﷺ ورته د قراءۃ د کولو په ځای د قراءۃ د نه کولو امر کړي وي.

(۲) - دامام اود مقتدی په مابین کې چې کوم اقوال او افعال مشترک دي، هغه رسول الله ﷺ په ښه تشریح او توضیح سره بیان کړي دي. مثلاً تکبیر تحریمه دامام اود مقتدی په مابین کې مشترکه فریضه ده رسول الله ﷺ یې داسې بیانوي چې (اذا کبر فکبروا) چې کله امام الله اکبر ووايي نو تاسو هم الله اکبر ووايي. رکوع مشترکه فریضه ده رسول الله ﷺ یې داسې بیانوي چې. (اذا رکع فارکعوا) چې کله امام رکوع وکړي نو تاسو هم رکوع وکړئ.

سجده مشترکه فریضه ده رسول الله ﷺ یې په یو حدیث کې داسې بیانوي (اذا سجد فاسجدوا) چې کله امام سجده وکړئ، نو تاسو هم سجده وکړئ، نو کله چې رسول الله ﷺ دامام اود مقتدی مشترک فرائض بیانول او قراءه ته هم غیر مقلدین مشترک فرض وائي.

نودلته یې ولې د مقتدی لپاره داسې ونه فرمایل چې کله امام قراءت وکړي تاسو هم قراءت وکړئ. (اذا قرء فاقراءوا) ؟

بلکې د قراءه ضد انصاات یې ذکر کړو، نو که قراءت د مقتدی لپاره فرض وي، نود) اذا کبر فکبروا و اذا رکع فارکعوا) په شان یې (اذا قرء فاقراءوا) ولې نه ویلي، اوداسې یې ولې وویلي چې (اذا قرء فانصتوا) ؟

(۳) - رسول الله ﷺ ددې حدیث په اخر کې داسې فرمایلي دي چې : اذا قال غیر المغضوب عليهم ولا الضالین فقولوا امین.

یعنې چې کله امام غیر المغضوب عليهم ولا الضالین ووايي، نو تاسو امین ووايي، نو که قراءه په مقتدی باندې فرض وی، نور رسول الله ﷺ به داسې ویلي وو، چې : اذا قلتم غیر المغضوب عليهم ولا الضالین فقولوا امین.

چې کله تاسو غیر المغضوب عليهم ولا الضالین وویل نو ورپسې امین ووايي.

لکه څرنگه چې (فقولوا امين) کې (قولوا) صيغه د جمع ده، همدارنگه بيا (قلتم) صيغه د جمع پکار وه. د مسلم شريف جلد اول ص ۱۷۶ کې په روايت کې الفاظ داسې دي چې (اذا قال القارئ غير المغضوب عليهم ولا الضالين فقال من خلفه امين. چې کله دلوستلو والا غير المغضوب عليهم ولا الضالين ووايي نو کوم خلک چې دده څخه وروسته ولاړ دي هغوي دې امين ووايي.

په دې حديث کې دلوستلو نسبت صرف امام ته شوی دی، داددې خبرې واضح دليل دی چې د سورة فاتحې لوستل صرف د امام فريضه ده، د مقتدي کار صرف خاموشي او توجه کول دي، البته د امين په ويلو کې مقتدي دلوستلونکي (امام) سره برابر شريک دی.

د حديث بلا غبار صحیح دی: امام احمد بن حنبل ورته صحيح وييلي دي: (مسند احمد، ج ۱۲ ص: ۳۸۶) امام مسلم ورته صحيح وييلي: (مسلم، ج ۱۱ ص: ۱۷۴، درايه، ص: ۹۴) امام نسائي ورته صحيح وييلي: (فتح الملهم، ج ۱۲ ص: ۲۲) امام ابن تيميه ورته صحيح وييلي: (فتاوى ص: ۴۱۲، وتنوع العبادات ص: ۸۶) حافظ ابن حجر ورته صحيح وييلي: (فتح الباری، ج ۱۲ ص: ۲۰۱) امام ابن خزيمة ورته صحيح وييلي: (برهان العجايب ج ۱ ص: ۱۰۴).

د غير مقلدينو سرگروه نواب صديق حسن خان ورته صحيح وييلي دي: (عون الباری، ج ۱ ص: ۳۲۳) اود دوي څخه ماسوی په لسگونو محدثينو ورته صحيح وييلي دي، چې د بعضو نومونه سره دحوالو په احسن الکلام فی ترک القراءۃ خلف الامام، ص: ۲۵۷ الی ص: ۲۵۹ کې کتلی شئ.

د غير مقلدينو لخوا څخه په دې حديث باندې اعتراضونه

اود هغوي څخه جوابونه

اول اعتراض: غير مقلدين اعتراض کوي چې په دې حديث کې د (اذا قرء فانصتوا) زيادت صحيح نه دی، ځکه چې همدغه حديث د حضرت انس رضي الله عنه څخه هم روايت شوی دی اود بې بې عايشې

رضی اللہ عنہا خخہ ہم روایت شوی دی . (ترمذی ج ۲ ص ۷۲، بخاری ص ۱۵۰) اوپہ دی دوارو روایتونو کی د (اذقرء فانصتوا) الفاظ نشته ؟

جواب : ددی جواب دادی : چې دازيادت بی له شکه صحیح او ثابت دی، خپله امام مسلم رحمۃ اللہ علیہ ددی حدیث تصحیح کړې ده، اوپه مکمل صحیح مسلم کې دایواځینې مقام دی چې امام مسلم رحمۃ اللہ علیہ په صریحو الفاظوپه کې د حدیث تصحیح کړی ده، اوددی علت داوو چې کله امام مسلم دخپل کتاب املاء کوله اود اشعري رحمۃ اللہ علیہ دغې حدیث ته ورسیدلوپه کوم کې چې د سلیمان التیمی رحمۃ اللہ علیہ په طریقه د (اذقرء فانصتوا) الفاظ مروی دي، نوپه دې وخت کې دامام مسلم رحمۃ اللہ علیہ شاگرد ابوبکر بن اختابی النضر رحمۃ اللہ علیہ ددی حدیث د صحت په باره کې پوښتنه وکړه، نوامام مسلم رحمۃ اللہ علیہ جواب ورکړو چې . ترید احفظ من سلیمان . او فرمائی انما وضعت ههنا ما اجمعوا علیه (مسلم ج ۱ ص ۱۷۴ / باب التشهد في الصلوة)

یعنی د سلیمان خخه ډیر غټ حافظ نشته، اود بی بی عایشی رضی اللہ عنہا اود حضرت انس رضی اللہ عنہ په حدیثونو کې د (اذقرء فانصتوا) د جملې عدم موجودیت مضرندی، ددی ډیر مثالونه په احادیثو کې شته چې دیو صحابي په حدیث کې د بل صحابي د حدیث خخه زیاده موجودوي، دداسې احادیثو لپاره د (زیادة الثقة مقبولة) قانون جوړ شوی دی (قسطلاني ج ۱ ص ۸ علامه حازي کتاب الاعتبار ص ۲۰ ترمذی کتاب العلل ص ۲۴۰) علاوه لدا چې د حضرت انس رضی اللہ عنہ خخه په دوو نورو روایتونو کې دازيادت مروی دی، په یو روایت کې د (اذقرء فانصتوا) الفاظ دي . (کتاب القراءة للبهقي ص ۱۱۳) اوپه بل روایت کې په مذکوره حواله د (اذقرء الامام فانصتوا) الفاظ دي .

چې دوهم روایت په کې قابل د استدلال دی اوپه دې باندې شوي اعتراضونه او جوابونه په بی نظیر کتاب (احسن الکلام) ص ۲۳۹ خخه تر ص ۲۸۷ پورې کتلې شی . دا کتاب علامه سرفراز خان صفدر رحمۃ اللہ علیہ لیکلی دی اوپه دې موضوع کې لاجواب کتاب دی .

دوہم اعتراض:

غير مقلدینودوہم اعتراض دا کړی دی چې په دې حدیث کې سلیمان تیمی رَحْمَةُ اللَّهِ د قَتَادَةَ رَحْمَةُ اللَّهِ څخه په روایت کولو کې متفرد دی، نوله دې وجهې ددې حدیث څخه دلیل نیول صحیح نه دي.

(۱) جواب:

سلیمان تیمی رَحْمَةُ اللَّهِ د قَتَادَةَ رَحْمَةُ اللَّهِ څخه ددې زیاده په نقل کولو متفرد ندی بلکې.

الف: عمر بن عامر رَحْمَةُ اللَّهِ: حَدَّثَنَا أَبُو حَامِدٍ مُحَمَّدُ بْنُ هَارُونَ الْحَضْرِيُّ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْقُطَيْبِيُّ، ثنا سَالِمُ بْنُ نُوحٍ، ثنا عُمَرُ بْنُ عَامِرٍ، وَسَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ يُونُسَ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ حِطَّانَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الرَّقَاشِيِّ، قَالَ: صَلَّى بِنَا أَبُو مُوسَى، فَقَالَ أَبُو مُوسَى: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُعَلِّمُنَا إِذَا صَلَّى بِنَا قَالَ: «إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ، فَإِذَا كَبَّرَ فَكَبِّرُوا، وَإِذَا قَرَأَ فَأَنْصِتُوا» (سنن دارقطني ج ۱ ص ۳۳۰ والسنن الكبرى للبيهقي، ج ۲ ص ۱۵۶ باب من قال يترك المامون القراءة)

ب: سعيد بن ابی عروبه رَحْمَةُ اللَّهِ. (سنن دارقطني ج ۱ ص ۳۳۰ والسنن الكبرى للبيهقي ج ۲ ص ۱۵۶).

د حضرت قَتَادَةَ رَحْمَةُ اللَّهِ څخه ددې زیاده په نقل کولو کې د سلیمان تیمی رَحْمَةُ اللَّهِ متابعت کړی دی، امام بهیقي رَحْمَةُ اللَّهِ او امام دارقطني رَحْمَةُ اللَّهِ اگر چې د عمر بن عامر رَحْمَةُ اللَّهِ او سعيد بن ابی عروبه رَحْمَةُ اللَّهِ په روایت کې سالم بن نوح رَحْمَةُ اللَّهِ ضعیف گڼلې دی. او د دوی د متابعت د نا اعتبار گڼلو څخه یې کړې ده، مگر علامه نیموی رَحْمَةُ اللَّهِ په اثار السنن (ص ۸۷) او مولنا سرفراز خان صفدر رَحْمَةُ اللَّهِ په احسن الکلام (ص ۲۴۰/۲۴۱) کې مسکت (چپ کوونکي) جواب ورکړي دي، او د سالم بن نوح رَحْمَةُ اللَّهِ روایت یې د استدلال قابل گڼلې دی.

سالم بن نوح رَحْمَةُ اللَّهِ تَعَالَى خُخه دمسلم په لاندې صفحو کې روايتونه دي. (ج ۱ ص ۲۳۶ باب من احق بالامامة - ۲۹۹ كتاب الفسوق - ۳۵۰ - ۳۵۶ - ج ۲ ص ۱۸۶ - ۲۲۴ - ۲۹۵ - ۳۴۴ - ۳۹۷ - ۳۹۸ وغيره) نوپه ده دضعف فتوى په ټول مسلم دضعف فتوى ده.

ج : علامه نيموى رَحْمَةُ اللَّهِ تَعَالَى په تعليق التعليق کې بل تابع هم ورته ذکر کړى دى فرماتى : قلت ثم ظفرت بصحيح ابى عوانه بتوفيق الله تعالى فوجدت فيه متابعا لخرلسليمان التيمي قال حدثنا سهل بن بحر الجندني سابورى قال حدثنا عبد الله بن رشيد حدثنا ابو عبيدة عن قتاده عن يونس بن جبير عن حطان بن عبد الله الرقاشي عن ابى موسى الاشعري ؓ قال قال رسول الله ﷺ اذا قرء الامام فانصتوا واذا قال غير المغضوب عليهم ولا الضالين فقولوا امين. (اثر السنن ، ص ۸۷) وفي البعض ۸۱ باب في ترك القراءة خلف الامام في الجهزية (صحيح ابن عوانة رقم ۱۳۴۱ بيان اجازة القراءة الخ

(۲) جواب : که ومنو چې سليمان تيمى رَحْمَةُ اللَّهِ تَعَالَى دقتاده رَحْمَةُ اللَّهِ تَعَالَى خُخه په روايت کولو کې منفرد

دى، نو ياد او ايو چې سليمان بن تيمى رَحْمَةُ اللَّهِ تَعَالَى ثقہ دى. [مسلم / ج ۱ / ص ۱۷۴ / درايه / ص ۹۴ / تهذيب التهذيب / ج ۴ / ص ۲۰۲ / تذکره / ج ۱ / ص ۱۴۲]. اوزياده ثقہ مقبول دى. [قسطلاني / ج ۱ / ص ۸ / كتاب الاعتبار / ص ۴۰ / كتاب العلل / ج ۲ / ص ۲۴۰ / ان الزيادة من الثقة مقبولة مستدرک / ج ۱ / ص ۳۰ / كتاب العلم / شرح نخبه الفكر / ص ۳۷ / توجيه النظر / ص ۲۶۳ / تحفة الاحوذى / ج ۱ / ص ۲۰۵ / والزيادة مقبولة بخارى / ج ۱ / ص ۲۰۱ / باب العشر فيما يسقى من ماء السماء والماء الجاري / تدريب الراوى / ص ۱۵۶].

(۳) جواب : دمحمد انورشاه کشميري رَحْمَةُ اللَّهِ تَعَالَى دخبرې لنديزدادى : چې د (انما جعل الامام

ليؤتم به) حديث دخلوروا صحابو کرامو رضوان الله عليهم خُخه مروى دى، دحضرت ابوهريرة ؓ او حضرت ابو موسى اشعري ؓ په حديث کې دا کلمه شته چې (اذا قرء فانصتوا) او دحضرت انس ؓ او حضرت بى بى عايشى رضی الله عنها په حديث کې دا زياده نه دى موجود.

د قراءۃ خلف الامام مسئله

ددې وجه داده چې رسول الله ﷺ دوه ځلې دا ارشاد فرمایلي دی، یو ځلې یې په پنځم کال د هجرت په واقع د وقوع عن الفرس کې، کله چې نبی کریم ﷺ په ناسته لمونځ کولو او صحابه وورضوان الله علیهم وریسې په ولاړه لمونځ کولو، نور رسول الله ﷺ هغوی ته په ناستې د لمانځه کولو اشاره وکړه، او د لمانځه څخه وروسته یې ورته دا حدیث و فرمایلو، او د دې حدیث په اخر کې یې ورته و فرمایلو: حضرت بی بی عایشی رضی الله عنها په روایت کې الفاظ داسې دي چې: اذا صلی جالساً فصلوا جلوساً. (ابوداود ص ۸۹) باب الامام یصلی من قعود) او د حضرت انس رضی الله عنه په روایت کې الفاظ داسې دي چې: واذا صلی قاعدا فصلوا قعوداً اجمعون (ترمذی، ج ۱ ص ۷۲) په دې حدیث کې د رسول الله ﷺ اصل مقصد دا وو چې: کله امام په ناستې لمونځ کوي نو مقتدیان دې هم وریسې په ناسته لمونځ کوي (اگر چې دا حکم بیا د رسول الله ﷺ د مرض وفات په واقع باندې منسوخ شو ځکه چې هلته رسول الله ﷺ په ناسته لمونځ کولو او صحابه وریسې ولاړه).

او د بعضو نورو ارکانو ذکر یې ضمناً وکړو. حاصل دا چې دلته استیعاب مقصود نه وو، نو ځکه رسول الله ﷺ په دې موقعه د (اذا قرء فانصتوا) د جملې ذکر ونه کړو، او په دې وخت کې حضرت ابوهریره رضی الله عنه او حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه په مدینه منوره کې نه وو، ځکه واقع د سقوط عن الفرس په پنځم کال د هجرت باندې وه، او حضرت ابوهریره رضی الله عنه په اوم کال د هجرت باندې ایمان راوړي وو، او حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه په حبشو کې وو او د ا مبارک هم په اوم (۷) کال د هجرت مدینې منورې ته راغلو.

دوهم ځل رسول الله ﷺ په اوم (۷) کال د هجرت، یا د اوم کال څخه هم وروسته دا ارشاد و فرمایلو، او په دې حدیث کې د رسول الله ﷺ مقصد دیوې قاعدې کليي بیانول وو، چې مقتدي ته د امام متابعت پکار دی نوله همدې کبله رسول الله ﷺ په ټولو ارکانو کې د متابعت طریق وښودله، او دا اذ قرء فانصتوا کلمه یې په کې زیاته کړه. نو د حضرت انس رضی الله عنه او د حضرت عایشی رضی الله عنها حدیث واقع ج داده او سیاق یې هم. مختلف دی او د حضرت ابو موسی رضی الله عنه او حضرت ابوهریره رضی الله عنه د حدیث

واقعہ اوسياق جدا دی، نوپہ یوکې د (اذقرء فانصتوا) د عدم موجودیت ثخنہ دانہ لازمیبی چي پھ دوهم کي ددي وجودضعیف دی .

حضرت ابو موسی اشعری رضی اللہ عنہ پھ دي روايت کي د (اذقرء فانصتوا) د جملې دصحيح گھونکو محدثینو فهرست سره دحوالپه (احسن الکلام) ص ۲۵۷ ثخنہ تر ۲۵۹) پوري کتلی شی . لا مذهب ان پھ قتاده رحمۃ اللہ علیہ هم اعتراض کوي چي : قتاده رحمۃ اللہ علیہ مدلس دی . [تحقیق الکلام / ج ۲ / ص ۸۱] . اوپه سلیمان التیمی هم د تدلیس اعتراض کوي .

جواب:

۱ - سلیمان التیمی او قتاده رحمۃ اللہ علیہ د بخاري اود مسلم ثقہ راویان دي اوپه بخاری او مسلم کي ترینه دپري عنعنې دي . وگوره : [بخاری / ج ۱ / ۱۵۴ = ج ۱ / ص ۴۶۱ / ج ۲ / ص ۷۹۰ = ۷۹۱ = ۷۹۴] .

۲ - د مدلس تدلیس پھ صحیحینو کي مضر نه دی امام نووي رحمه الله فرمایي واعلم ان ماكان في الصحيحين عن المدلسين بعن ونحوها فمحمول على السماع من جهة اخرى [مقدمه نووی / ص ۱۸ / ج ۱ / ص ۲۰۹ / فتح المغیث / ص ۷۷ / تدرب الراوی / ص ۱۴۴] .

۳ - سلیمان التیمی وحدثنا قتاده پھ الفاظو تصریح کړې ده حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ النَّظْرِ - الثَّبِي، حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي (السليمان التيمي) حَدَّثَنَا قَتَادَةُ.... ابوداؤد ج ۱ ص ۱۴۷)

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ الْأَشْعَثِ السَّجِسْتَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ النَّظْرِ الثَّبِي، حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي (السليمان التيمي) حَدَّثَنَا قَتَادَةُ. (صحيح ابى عوانة رقم ۱۳۳۹) قتاده پھ هغو مدلسينو کي دی چي دهغوي پھ هيخ کتاب کي هم دحديث دصحت سره منافي ندی معرفت علوم الحديث للحاكم ص (۱۰۳)، والاحكام لابن حزم ج ۲ ص ۱۴۱، فصل من يلزم قبول نقله الاخبار)

لامذہبہ زبیر علی زی مجبور شوی دی او اقراری کړی دی چې دا حدیث صحیح دی (نصر الباری از علی زی ص ۲۸۳)

(۲) دوهم حدیث

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ، فَإِذَا كَثَرُوا فَكَبِّرُوا، وَإِذَا قَرَأَ فَأَنْصِتُوا، وَإِذَا قَالِ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ فَقُولُوا: اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ" (شريف جلد ۱ ص ۱۰۷ - ابن ماجه شريف ص ۶۱) (طحاوی شريف ص ۱۲۸ مشکوة شريف ص ۸۱) (ابوداود، ج ۱ ص ۸۹، مسند احمد، ج ۴ ص ۴۱۵، جزء القراءة، ص ۵۶، كتاب القراءة، ص ۹۱، مسلم، ج ۱ ص ۱۷۴)

د حضرت ابوهريره رضي الله عنه څخه روايت دی چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې امام ددې لپاره جوړ شوی دی چې دده پسې اقتداء وکړي شي، پس کله چې هغه (امام) الله اکبر ووايي نو تاسو الله اکبر ووايي، او کله چې هغه قراءه کوي، نو تاسو چپ ودریرئ، او کله چې هغه سمع الله لمن حمده ووايي نو تاسو ربنا لک الحمد ووايي.

په دې حدیث کې هم رسول الله ﷺ په واضحه طریقه بیان کړی دی، چې د امام وظیفه قراءه کول دي. اود مقتدی وظیفه چپ ودریدل دي، اودا حدیث هم د مخکې په شان مطلق دی، سري او جهري دواړو لپاره شامل دی.

د غیر مقلدینو لخوا په دې حدیث باندې د اعتراضونو څخه ځوابونه

غیر مقلدین اعتراض کوي چې د حضرت ابوهريره رضي الله عنه په دې روايت کې د (اذا قرء فانصتوا) په زیادت کې خالد احمر رحمه الله متفرد دی.

اول جواب: خالد احمر بالاتفاق ثقة دی (بغداد، ج ۹ ص ۲۲ و تهذيب التهذيب، ج ۴ ص ۱۸۱ تذکره، ج ۱ ص ۲۵) و زیادة الثقة مقبولة.

دوہم جواب: پہ نسائی (جلد اول ص ۱۴۶) د (تاویل قوله تعالى واذا قرئ القرآن الخ) د عنوان

لاندي محمد بن سعد انصاری رَحْمَةُ اللَّهِ چي ثقہ دی دده متابعت کری دی۔

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُبَارَكِ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ الْأَنْصَارِيُّ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَجْلَانَ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ، فَإِذَا كَبَّرَ فَكَبِّرُوا، وَإِذَا قَرَأَ فَأَنْصِتُوا» قَالَ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ: كَانَ الْمُخَرَّجِيُّ يَقُولُ: هُوَ يُقَالُ يَغْنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ الْأَنْصَارِيُّ. (سنن النسائي ج ۱ ص ۱۶۴، باب تاویل قوله تعالى واذا قرء القرآن)

همدا وجه ده چي کله دامام مسلم رَحْمَةُ اللَّهِ شخه د حضرت ابوهريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د حديث په باره کې پوښتنه وشوه، نو هغه وفرمايل چي د حضرت ابوهريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د حديث زما په نيز صحيح دی (ج ۱ ص ۱۷۴) نو د حضرت ابوهريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د حديث بالکل بي غباره دی۔

دوهم اعتراض: د ابوهريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په حديث کې محمد بن عجلان مدلس دی، همدارنگه

د ختلاط ښکار دی؟

قلنا: د اول شق جواب دادی محمد بن عجلان د صحيح بخاري معلقا او د صحيح مسلم او دستنو اربعه وورايي دی، ثقة عند الجمهور، صدوق وكثير الحديث تهذيب لابن حجر ج ۵ ص ۲۲۵، علامه شمس الدين الذهبي د محمد بن عجلان د معنعن جديشونو تصحيح کړی ده۔

۱- حدثني ابن عجلان عن القعقاع، تعليقات الذهبي في التلخيص ج ۱ ص ۴۳

۲- حدثنا ابن عجلان عن سعيد المقبري (حواله بالا ج ۱ ص ۱۳۱)

۳- عن محمد بن عجلان عن سمي (حواله بالا ج ۱ ص ۳۵۲)

۴- عن بان عجلان عن عياض بن عبد الله ايضا (ج ۱ ص ۳۸۲)

او دوهم شق جواب دای ۱-: چې بعضي علماء وود محمد بن عجلان په رواياتو کلام کړی دی لکن هغه رواياتو کې دی چې په طريقه د سعيد المقبري عن ابی هريره وي، کتاب العلل للترمذي ج ۷۱۶، تهذيب التهذيب ج ۵ ص ۷۴۲، بيا هم ابن حبان او علامه ذهبي ددې دير سخت تردید کړی (تهذيب التهذيب ج ۵ ص ۷۴۲) امام ابن حبان فرمايي چې فهذاما حمل عنه قديما قبل اختلاط عيفة (تهذيب التهذيب ج ۵ ص ۷۴۲) نو خو اعتراض د سعيد مقبري په طريقه دی چې اما مانو ب ورکړی دی او زموږ روايت د سعيد مقبري په طريقه ندی بلکې د زيد بن اسلم په طريقه دی.

۲- امام نووي رحمه الله مختلط راوي لپاره يو قانون باينوي چې: وحکم المختلط أنه لا يحتج روى عنه في الاختلاط اوش ک في وقت تحمله ويتحج بما روى عنه قبل الاختلاط، وماکان في صحيحه عنه محمول على الأخذ عنه قبل اختلاطه (تهذيب الاسماء واللغات للنووي ج ۱ ص ۴۴۲)

۳- همدارنگه د محمد بن عجلان دوه متابعه موجودي يو خارجه بن مصعب وقد رواه خارجه بن صعب ايضا يعنى عن زيد بن اسلم دوهم يحيى بن العلاء، وقد رواه يحيى بن العلاء الرازي كما رواه سنن الكبرى للبيهقي ج ۲ ص ۱۵۷)

دريم اعتراض: غير مقلدين دوهم اعتراض دا کوي چې د ابو موسى اشعري رضي الله عنه او د ابو هريره رضي الله عنه د (اذا قرء فانصتوا) څخه مراد د ما زاد على الفاتحه قرات دی، يعنې چې کله امام ومقتدي د الحمد لله د قراءت څخه فراغ شي نو بيا دې امام قراءت کوي او تاسو چې ودريرئ، ځکه چې دا قراءت فانصتوا عام دی او د حضرت عبادۃ رضى الله تعالى عنه حديث د سورة فاتحه پورې خاص دی. تحفة الاحوذی (ج ۱ ص: ۲۶۰) همدا اعتراض فتح الباری (ج ۲ ص: ۱۹۲) هم نقل کړی دی.

جواب: دا تاويل قطعاً باطل دی، ځکه چې په صحيح مسلم، ص: ۱۷۴ او په ابو عوانه، ج ۱۲ (۱۳۲) کې د حديث الفاظ داسې دي چې: (واذا قرء فانصتوا واذا قال غير المغضوب عليهم ولا الضالين

فبقولوا آمین) اول امر په انصاف شوی دی اویسائی وروسته فرمایلي دي چې : (واذا قال غیر المغضوب ... الخ

نو مقابل طرف دي ووايي چې : د غیر المغضوب عليهم ولا الضالین څخه مخکې کوم قرائت دی چې دامام وظيفه په کې لوستل او دمقتدي وظيفه په کې چپ او دریدل دي ؟
کیدي شي چې دوي به دثناء په ځای کې سورة یاسین ته سنت وایي ، چې امام به یې لولي او مقتديان به ورته چپ ولاړوي .

حاصل دا چې په دې حدیث کې دمقتدي لپاره د سورة فاتحې د قرائت څخه د ممانعت حکم اولاً وبالذات دی ، او د مابقی قرائن د قرائت ممانعت ثانیاً وبالتبع دی .

فان قيل : چې غیر مقلدین لیکي چې واو دمطلق جمع لپاره دی په ترتیب دلالت نه کوي ؟

قلنا اولاً : دا خبره صحیح نه ده چې : واو په ترتیب دلالت نه کوي څوک چې وایي واو د ترتیب لپاره نه دی ، د دې معنی داده چې ترتیب ضروري او واجب نه دی ، دامعنی یې هیڅکله نه ده چې ترتیب ناجایز او حرام دی .

وثانیاً : اګر چې جمهور ایمه فرمایي چې واو د ترتیب لپاره نه دی لکن بعضي اکابر ایمه رحمهم الله فرمایي چې واو د ترتیب لپاره دی .

صاحب د مغنی اللیب فرمائی چې : قطرب ، ربعی ، فراء ، ثعلب ، ابو عمرو الزاهد ، هشام او امام شافعي رحمهم الله فرمایي چې واو مفید د ترتیب دی . (مغنی اللیب ج ۲ ص : ۳۱)

همدارنگه علامه رضی فرمائی چې : (ونقل بعضهم عن الفراء و الکسائي و ثعلب والرعي وابن درستی و به قال بعض الفقهاء انها للترتيب) (ج ۲ ص : ۳۰۶) همداخبره امام نووی هم کړه ده : (مسلم ، ج ۱ ص : ۳۲)

وثالثاً : په حدیث کې درې جملې دي :

(۱) إِذَا كَبَّرَ فَكَبِّرُوا

(۲) وَإِذَا قَرَأَ فَأَنْصِتُوا

(۳) وَإِذَا قَالَ غَيْرَ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ فَقُولُوا آمِينَ.

نوچي واو مفيد د ترتيب لپاره نه دی ، نو بيا خود ريمه جمله داو لې څخه هم مخکې کړه ، اول غير المغضوب عليهم ولا الضالين ووايي ، بيا په اذا کبر فکبروا عمل وکړئ او بيا اول په اذا قراء فانصتوا عمل وکړئ ، بيا په اذا کبر فکبروا عمل وکړئ

(۳) دريم حديث

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انْصَرَفَ مِنْ صَلَاةٍ جَهَرَ فِيهَا بِالْقِرَاءَةِ فَقَالَ: «هَلْ قَرَأَ مَعِيَ أَحَدٌ مِنْكُمْ آيَةً؟» قَالَ رَجُلٌ: نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ: «إِنِّي أَقُولُ مَا لِي أُتَارَعُ الْقُرْآنَ» قَالَ: فَانْتَهَى النَّاسُ عَنِ الْقِرَاءَةِ فِيمَا جَهَرَ فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْقِرَاءَةِ مِنَ الصَّلَاةِ حِينَ سَمِعُوا ذَلِكَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ .. (ترمذی ، ج ۱ ص ۶۵) باب ماجاء في ترك القراءة خلف الامام اذا جهر بالقراءة) .. (نسائی ، ج ۱ ص ۱۴۶) ترك القراءة خلف الامام فيما جهر به) (موطا امام مالک ص ۶۹) ترك القراءة خلف الامام فيما جهر به) (ابوداود ، ج ۱ ص ۱۴۰) باب من رای القراءة اذا لم يجهر) (ابن ماجه ، ص ۶۱) باب اذا قرأ الامام فانصتوا) (سنن کبری للبيهقي ، ج ۲ ص ۱۵۷) (کتاب القراءة للبيهقي ص ۱۱۷ رقم الحديث ۲۹۳) (جزء القراءة خلف الامام للبخاری ص ۸۱ رقم ۱۷۳)

د حضرت ابو هريره رضي الله عنه څخه روايت دی چې نبی ﷺ علیه السلام د يو جهري لمونځ څخه فارغ شو نو پوښتنه يې وکړه چې ايا په تاسو کې چا زما پسې قراءه کړې دی ؟ (سره د دينه چې ټول صحابه موجود وو) په دوی کې صرف يوسړي وويل چې هو يا رسول الله ما ستاسو پسې قراءت کړې دی .

رسول الله ﷺ ورته وفرمايل چي مپه زړه کي ويل چي ولې زما سره د قرآن په قرائت کي جگړه روانه ده؟ دامنازعت او کشمکش ولې کيږي؟ ددی ارشاد څخه وروسته صحابه کرام رضوان الله عليهم اجمعين منع شول د قراءۃ څخه درسول الله ﷺ سره په جهري لمونځونو کي، کله يې چي دا خبره درسول الله ﷺ څخه واوريدله (انازع ای اداخل فی وأشارک وأغالب عليه) دبل چاپه حق کي مخاصمه کول، داد سهار دلمانځه واقع وه. (سنن کبری للبيهقي ج ۲ ص ۱۵۷ سنن ابی داود، ج ۱ ص ۱۳۰)

چي تمام صحابه کرام په کي موجود وو، لیکن د نبی ﷺ پسې قرائت کونکي صرف یو سړی وو، چي هغه هم ددې قراءت په وجه درسول الله ﷺ له طرفه تهدید شو.

که چیرته دامام پسې قرائت فرض وی، نور رسول الله ﷺ به ددې فرض ادا کونکي ته تهدید نه ورکولو، بلکې هغه ته به یې افرین او شاباسی ویلی وی.

د غیر مقلدینو په نیزدغه قرائت کونکي صحابي ﷺ د فرضو ادا کونکي وو، او باقي ټول صحابه رضوان الله عليهم چي قرائت یې نه کولو تارکین د فرضو وه، نو مونږ د غیر مقلدینو څخه پوښتنه کوو چي: مناسب خوداده چي تارک د فرضو ته تهدید ورکړل شي، نور رسول الله ﷺ ولې دلته اداء کونکي د فرضو ته تهدید ورکړی دی او تارکینو د فرضو ته یې هیڅ هم نه دي ویلي؟

مونږ د غیر مقلدینو څخه پوښتنه کوو چي رسول الله ﷺ خپلو مقتديانو صحابه ووت ته د قرائت کولو امر کړی وو او که نه؟ که کړی یې وي نو بیا دا امر مونکي ته تهدید ورکول څه معنی لري؟

ایا دا ممکنه ده چي رسول الله ﷺ دی یو ځلې دیوې خبرې امر وکړي او بیا دی ددې امر مونکي ته تهدید کړي؟

همدارنگه داراته ووايي چي هغه صحابه رضوان الله عليهم چي د نبوة دشععی پتنگان وو او درسالت د لمر فدايان وو، هغه صحابه رضوان الله عليهم چي درسول الله ﷺ په ادنی اشاره باندي په

زرگونو واري خان قربانو لوت ته تياروو، څرنگه ممکنه ده چې په دې ټولو کې دې صرف يو صحابي در رسول الله ﷺ امر منلی وي او باقي ټولو دې مخالفت کړې وي؟

همدارنگه د اهِم وواڼي چې تاسو د امام پسرې قراءۃ ته فرض وائي حالانکه په همدغه قراءۃ باندې رسول الله ﷺ د خفګان اظهار کړې دی، او يو صحابي يې ورباندې تهديد کړی دی نو کوم شی چې در رسول الله ﷺ د خفګان سبب وي څرنگه فرض کيدې شي؟

په دې حديث کې د منع د قرائت درې دليله دي:

۱- هل قرأ معي احد منکم؟ استفهام انکاري دی.

۲- مالی أنزع القرآن؛ ولې زما په حق کې منخاصمه کيږي؟ نو معلومه شوه چې قراءت د امام حق دی مقتدی ته پکې مداخله ندی جايزه.

۳- فاتتهی الناس پدې مسئله کې نص دی.

په دې حديث باندې د لامذهبو اعتراضونه او دهغې څخه جوابونه

اول اعتراض: غیر مقلدين اول اعتراض دا کوي چې ددې حديث مدار په (ابن اکيمۃ الليثي) باندې دی او هغه مجهول دی.

اول جواب: ابن اکيمۃ الليثي ثقه راوي دی، او ډيرو محدثينو دده توثيق کړی دی.

اوقاعده داده چې دکوم راوي توثيق محدثين وکړي، نو پر هغه باندې بيا د جهالت الزام نه لگيږي او د ابن اکيمۃ د غير مجهول کيدلو لپاره غټ دليل ذاتی چې امام مالک رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ په موطا کې داروايت ذکر کړی دی او د ټول امت په دې اتفاق دی چې په موطا کې ټول روايتونه صحيح دي.

دوهم جواب: امام ماردیني رَحْمَةُ اللهِ فرمائی چې دابن اکیمه رَضِيَ اللهُ عَنْهُ روایتونه په صحیح ابن حبان کې موجود دي، امام ترمذی دده روایتونو ته حسن وائي، او په ابوداؤد کې دده په روایتونو سکوت شوی دی او دامام ابوداود سکوت د حسن دلیل دی.

ابن سعد رَحْمَةُ اللهِ فرمائي چې ابن اکیمه دنده نوي کال په عمر په سنه ۱۰۱ هـ) کې وفات شوی دی. ابن ابی حاتم فرمائی چې ماد خپل پلار څخه دده په باره کې پوښتنه وکړه هغه راته وویل چې (هو مقبول الحديث).

ابن حبان فرمائی چې دده نوم عماره دی او دوزور نوم یې عمر دی او دواړه ثقه دي ابن معین وائي چې دده څخه محمد بن عمر روایتونه کوي او کافي دی ستاد تسلی لپاره روایتونه دابن شهاب دده څخه سعید بن المسیب رَحْمَةُ اللهِ به دده حدیثونو ته غوړنېولو. (تهذيب التهذيب، ج ۱۷ ص: ۴۱۱، الجوهر النقی، ج ۲ ص: ۱۵۸، و مرقات، ج ۱ ص: ۵۳۴)

ابن تیمیه ورته صحیح الحديث ویلي دي (فتاوی ج ۱۲ ص: ۱۴۵) حافظ ابن حجر ورته ثقه ویلي دي. (تقریب ص: ۲۷۶) مبارکپوري لیکلي چې هغه ثقه دی اود اوساطو تابعیتو څخه دی (تحفة الاحوذی ج ۱ ص: ۲۵۴)

(وهذا كله ينفي الجهالة، وهكذا قال الجواهر النقي في ذيل السنن الكبرى للبيهقي، ج ۲ ص ۱۵۸) باب من قال يترك المأموم القراءة فيما جهر فيه الامام بالقراءة

دوهم اعتراض: دا کوي چې په دې حديث کې د (فانتهي الناس عن القراءة مع رسول الله ﷺ) جمله دامام زهري ادراج دی.

اول جواب: دا دامام زهري رَحْمَةُ اللهِ ادراج نه دی بلکې د حضرت ابو هزيره رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قول دی لکه څرنگه چې په (ابوداود جلد اول ص ۱۲۰).

باب من رای القراءة اذالم یجهر) کې د ابن السراج په طریقہ ددې تصریح شوی ده چې (وقال ابن السراج في حديثه قال معمر عن الزهري قال ابوهريرة رضي الله عنه فانتهي الناس)

بعضې خلکو چې دامغالظہ ذکر کړې ده چې دا جمله دامام زهري رحمه الله ادراج دی ددې سبب د ابوداود د خڅه معلومېږي، امام ابوداود رحمه الله داسې فرمايلي دي چې (قال سفیان وتکلم الزهري بكلمة لم اسمعها فقال معمر انه قال فانتهي الناس)

يعني سفیان رحمه الله فرمائي چې کله امام زهري رحمه الله په خپله حلقه د درس کې دا حديث بيانولونود (مالي انازع القرآن) خڅه وروسته جمله ما واوريدله، نو ما د سبق د شريک ملگري معمر رحمه الله خڅه پوښتنه وکړه چې استاذ خڅه و فرمايل؟ نو معمر رحمه الله جواب ورکړو چې (انه قال فانتهي الناس) نو څرنگه چې معمر رحمه الله ددې قول نسبت امام زهري رحمه الله ته وکړونو د ځينې خلکو په ذهن کې دا خبره راغله چې دا دامام زهري خپله مقوله ده او حال دا چې دا په حقيقت کې د حضرت ابوهريرة رضي الله عنه قول دی.

دوهم جواب: که په طريقې د فرض المحال دا خبره ومنو چې دا دامام زهري ادراج دی نو بيا هم دا خبره بديهي ده چې امام زهري رحمه الله به د صحابه کرامو عمل ليدلي وي، بيا به يې دا ارشاد فرمايلي وي.

درېم جواب: دا جمله د (فانتهي الناس عن القراءة) دا حانفو د استدلال لپاره موقوف عليه نده، بلکې د دوی استدلال د (مالي انازع القرآن) خڅه پوره کيږي.

درېم اعتراض: دا کيږي چې خپله دا ابوهريرة رضي الله عنه خڅه مروی دي چې دوي د قرائت خلف الامام په باره کې فرمايلي دي چې (اقربها في نفسك) ترمذی ج ۱ ص ۶۵) ولوله الحمد الله په زړه کې.

اول جواب: د اقربها في نفسك معنی داده چې د تلفظ خڅه پرته الحمد الله په زړه کې لوله، يعنې دامام قراءته مکمله توجه کوه چې د بته کلام نفسي وائي.

دوهم جواب: (في نفسك) کلمه کله د حالت د انفراد لپاره مستعملېږي نو (دا قراء بها في نفسك) معنی داشوه چې (اقرا حال كونك منفردا) او ددې نظير شته، په يو حديث قدسي کې ذکر شوي دي چې

(فان ذكرني في نفسه ذكرته في نفسي وان ذكرني في ملاء ذكرته في ملاء خير منهم) بخاری ، ج ۲ ص ۱۱۰۱ (کتاب الرد علي الجهميه . مسلم ج ۲ ص ۳۴۳) باب فضل الذكر والدعاء .

په دې حديث کې د فې نفسه تقابل د (في ملاء) سره راغلی دی ، چې دا خبره واضحه کوي چې د فې نفسه شخصه د انفراد حالت مراد دی .

دریم جواب : دا جمله د حضرت ابو هريرة رضی اللہ عنہ خپل اجتہاد دی چې د مرفوعو احادیثو مقابلہ نه شي کولې ځکه چې د دوی اود شوافعواصول دادي چې (العبرة بما روی لا بما رای) یعنې که چیرته درای فتوی دده دهغه روایت خلاف وي چې پنخپله ده روایت کړې دی ، نو عمل په حدیث پکار دی درای فتوی ته اعتبار نشته .

خلورم اعتراض : غیر مقلدین لیکي چې په دې حدیث کې صرف په جهري لمونځ کې دامام پسې د قراءت څخه منع راغلي ده . حالانکه احناف په سري او په جهري دواړو لمونځونو کې د قراءت څخه انکار کوي ، نو دعوی عامه ده او دلیل خاص دی .

جواب : صحیح ده چې مونږ دا وایو چې په جهري او په سري دواړو لمونځونو کې مونږ قراءت خلف الامام ته مکروه تحریمي وایو ، لکن مونږ دا نه دي ويلي چې زموږ د انکار لپاره صرف همدا یو حدیث دلیل دی ، په جهري لمونځونو کې د ممانعت لپاره یو دلیل داشو او نور دلایل څه مخکې تیر شو او څه وروسته را روان دي .

پنځم اعتراض : غیر مقلدین اعتراض کوي چې صحابه وو د نبی کریم صلی الله علیه وسلم پسې په جهر قرائت کولو ، ځکه نبی صلی الله علیه وسلم تهديد کړل ؟

قلنا: ددې توجیه سره د نبی صلی الله علیه وسلم د اجمله منافي ده چې: هل قرء معی احد منکم انفا، حُکمه چې که صحابه و و په جهر قرائت کولی نو نبی صلی الله علیه وسلم ته به معلوم و و نو بیا یې پوښتنه ولې کوله؟

دا جمله خو په دې دلالت کوي چې نبی صلی الله علیه وسلم ته سبب د منازعت نه و و معلوم، دلته سبب د منازعت دا و و چې قرائت خلف الامام مکروه تحریمي دی او مقتدیانو به چې مکروه عمل و کړ و نو په نبی صلی الله علیه وسلم به اثر کیدلو لکه په یو بل حدیث کې راځي چې (ما بال أقوام لا یحسنون الطهور و انما یلبس علينا القرآن اولئک ..

(۴) خلورم حدیث:

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ كَانَ لَهُ إِمَامٌ، فَقَرَأَهُ الْإِمَامُ لَهُ قِرَاءَةً». (اللفظ لابن ماجه ص ۱۶) و اخرجه محمد في الموطا ص ۹۸ - ۹۹ (ابن أبي شيبة، ج ۱ ص ۳۷۶) (عبد الرزاق، ج ۲ ص ۱۳۶) (طحاوي، ج ۱ ص ۱۰۶) (بهیقي في سننه ج ۲ ص ۱۶۰) (بهیقي کتاب القراءة، ص ۱۲۴) (دارقطني ج ۱ ص ۳۲۳ - ۳۲۴).

د حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې هغه څوک چې دامام په اقتداء کې لمونځ کوي نو دده لپاره دامام قراءه کافي دی.

یعنې کوم سړی چې دامام پسې لمونځ کوي نو دده لپاره د مستقل قرائت ضرورت نشته، بلکې دامام قرائت د مقتدي قرائت دی، او دامام لوستل د مقتدي لوستل دي، په دې حدیث شریف کې هم د سړي او د جهري قید نشته، لهذا دا حدیث کریمه د خپل عموم په بناء باندې هر لمانځه ته شامل دی.

فانقیل: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایي چې: طرق هذا الحديث كلها معلولة.

ددې حديث لپاره تقريباً څلويښت سندونه دي، نو د سندونو په اعتبار دا څلويښت حديثه شو چې اکثر په کې معلول دي مگر بعضې صحيح او قوي دي او هغه ضعيف هم د تعدد د اسنادو ده و چې نه مرتبي د حسن ته رسيدلي دي، قوي په کې دا لاندې دي:

مسند احمد منيع، مسند احمد، مصنف ابن ابی شيبة، مصنف عبد بن حميد، موطاء محمد، مستدرک حاکم نو د حافظ رحمه الله خبره په خپله تتبع بناء ده، همدارنگه دا حديث د اتو (۸) صحابه وو څخه روايت شوی دی، جابر، ابن عمر، ابوسعيد، ابوهريرة، ابن عباس، انس، علي او عمران بن حسين رضي الله عنهم. (معارف ج ۳ ص ۲۵۵) مولانا عبد الحی رحمه الله فرمايي چې: وتخلص منه ان بعض طرقه صحيحة او حسنة وبعضها صحيحة مرسله مقبولة وبعضها ضعيفة ينجبر ضعفها بتعدد الطرق فارتفعت الى درجة الحسن وبه ظهر انه قول الحافظ ابن حجر في تخريج احاديث الراعي ان طرقه كلها معلولة ليس على ما ينبغي وكذا قول البخاري في رسالة القراءة خلف الامام انه حديث لم يثبت عند اهل العلم لا يخلو من خدشات واضحة (التعليق الممجّد ص ۹۸)

فان قيل: چې د له ضمير امام ته راجع دی؟

قلنا: د له ضمير من مبتداء ته راجع دی ځکه چې جمله خبر واقع شي نو عائديې مبتداء ته راجع وي

د غير مقلدينو يوې مغالطې ته غاښ ماتونکی جواب

غير مقلدين عوامو ته د امغالطه ورکوي چې: د احنافو مقتديانو لمونځ بې فاتحي دی، ځکه چې دوی په امام پسرې الحمد لله الخ نه لولي او رسول الله ﷺ فرمائي چې (لا صلوة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب) دهغه چا لمونځ نه دی صحيح چې الحمد لله ونه لولي.

کله کله احنافو ته وايي چې: تاسو داسې حديث راوړئ چې په هغه کې راغلي وي چې: بغير د فاتحي څخه د مقتدي لمونځ کيږي. او مونږ به داسې حديث راوړو چې په هغه کې راغلي وي چې: بې له فاتحي لمونځ نه کيږي.

نور رسول الله ﷺ ددې مغالطې دفعه داسې کړې ده چې دامام قراءت دمقتدي قرائت دی، نو حنفی مقتدي الحمد لله پريښي نده، ځکه چې امام الحمد لله ولوستله، نو همداد مقتدي لوستل دي، بلکې دده لپاره دوه اجره دي ځکه چې په بل حديث کې راځي چې دلوستونکي لپاره يواځې اود اوريدونکي لپاره دوه اجره دي، د غير مقلدينو ددې دليل لپاره چې: (لا صلوة لمن لم يقرء بفاتحة الكتاب) به بې شميره جوابونه وروسته ذکر کړو. ان شاء الله تعالى. دا حديث بالکل صحيح دی امام خاکم په معرفت علوم الحديث ۲۳ نوعه کې دا حديث مشهور گڼلی دی. (ص: ۹۲)

خو بيا هم په دې حديث يو څو اعتراضونه اود هغې څخه چپکونکي جوابونه واورئ.

اول اعتراض: اول اعتراض دا کيږي چې د حديث حافظانو دا حديث په حضرت جابر ﷺ باندې موقوف گڼلی دی او وييلي دي چې کوم ثقه راوي دا حديث مرفوع ندی ذکر کړی.

جواب: علامه الوسي رحمه الله د روح المعاني د سورة اعراف د دوه سوه او څلورم نمبر ايت لاندې ليکلي دي چې حضرت سفيان ثوري، حضرت شريك، حضرت جرير، حضرت ابو الزبير رحمهم الله په صحيحو طريقو باندې دا حديث مرفوع ذکر کړی دی.

که يو ثقه راوي په رفع کې متفرد شي نو قبول يې واجب دی، او چې تفرد نه وي لکه څرنگه چې دلته دی نو بيا خو بې په طريقه اولی قبول واجب دي. دا حديث امام الايمه ابو حنيفه ﷺ هم مرفوع ذکر کړی دی.

دوهم اعتراض: دا حديث د عبد الله بن شداد ﷺ بن الهادي ﷺ عن جابر بن عبد الله ﷺ په طريقه مروی دی.

(سنن دارقطني ج ۱ ص ۳۲۴) اود حضرت عبد الله بن شداد ﷺ سماع د حضرت جابر ﷺ څخه نده ثابته.

جواب: ددې اعتراض جواب دادی چې حضرت عبد الله بن شداد ﷺ صحابي دی ځکه چې حافظ ابن حجر ليکلي دي چې. (ان له روثه) ده رسول الله ﷺ ليدلي دي. (تقريب ص: ۲۰۲ فتح الباری ج ۳ ص: ۳۷ و ج ۴ ص: ۳۵۶) وهکذا في الاستيعاب في معرفة الاصحاب، ج ۱ ص: ۳۹۹، وتهذيب التهذيب، ج ۵ ص: ۲۵۲)

نو پۛ همدې اساس داد جابر ؑ معاصر دی، اگر چي پۛ اصحابو کرامو کي دکشرا تو صحابه و ووله جملې څخه دی، نو دا حدیث صحیح علی شرط مسلم دی او که چیرته پۛ طریقې د فرض المحال د عبدالله بن شداد ؑ سماع د جابر ؑ څخه ثابته نه شي، بیا به مرسل د صحابی شي، او مرسل حدیث حجت دی. (مقدمه مروی ص: ۱۷، توجیه النظر ص: ۲۴۵، والخطه ص: ۱۰۶ و دلیل الطالب ص: ۳۲۵، زاد المعاد ج ۱ ص: ۱۰۵ / کتاب العلل / ج ۲ / ص ۲۳۹)

او مرسل د صحابي خوا جماعاً حجت دی. (مقدمه فتح الملهم ص: ۳۴، نووی ص: ۱۷ و ص: ۲۸۴ و شرح مهذب ج ۱ ص: ۴۸۳، و تدریب الراوي ص: ۶۶، والتعلیق الحسن، ج ۱ ص: ۷۷ و نیل الاوطار ج ۱ ص: ۳۴۱ و دلیل الطالب ص: ۱۸۹۶)

دویم اعتراض: دریم اعتراض دا کیږي چي پۛ (دارقطنی جلد اول ص ۳۲۵) وغیره کي دا حدیث د عبدالله بن شداد ؑ عن ابی الولید ؑ عن جابر بن عبدالله ؑ پۛ طریقہ مروی دی ددې څخه معلومېږي چي عبدالله بن شداد ؑ دا حدیث نیغ پۛ نیغ د جابر ؑ څخه نه دی اوریدلی، بلکي پۛ مینځ کي دا ابو الولید واسطه شته او ابو الولید مجهول دی.

جواب: ددې جواب دادی چي ابو الولید پخپله د عبدالله بن شداد ؑ اسم کنیه ده. (معرفة علوم الحديث ص: ۱۷۸، تاریخ بغداد ج ۱ ص: ۴۷۳ جامع المسانید ج ۱ ص: ۳۳۸، تهذيب التهذيب ج ۵ ص: ۲۵۱) لسان المیزان ج ۱ ص: ۲۲۸ تقریب ص: ۲۰۲

په اصل کي روایت دارنگي دی چي (عن عبدالله بن شداد ؑ بن الهادابي الولید ؑ عن جابر ؑ) مگر کوم کاتب پۛ غلطی سره د ابی الولید څخه مخکي د (عن) لفظ زیات کړی دی او حقیقت دادی چي د عبدالله بن شداد ؑ اود جابر ؑ پۛ مینځ کي کومه واسطه نشته.

خلوړم اعتراض: ددې حدیث مدار پۛ امام ابو حنیفه، حسن بن عماره، لیث بن ابی سلیم او جابر جعفی رحمهم الله باندې دی او دا ټول ضعیف دي. (دارقطنی جلد اول ص ۳۲۵) (کتاب القراءة للبيهقي ص ۱۳۲ رقم ۳۱۹).

جواب : په امام ابو حنيفه رَحْمَةُ اللَّهِ باندې طعن او تور لگول خپله اعتراض کونکي مجروح ګرځوي، د جرح اود تعديل د ټولو څخه مخکني عالم چې د ټولو څخه مخکې يې پنه رجالو کلام کړی دی، هغه امام شعبه بن الحجاج رَحْمَةُ اللَّهِ دی چې دامير المومنين في الحديث په لقب سره مشهور دی هغه دده په باره کې فرمائي چې: (كان والله ثقة ثقة).

د جرح اود تعديل دوهم لوی عالم يحيى بن سعيد القطان رَحْمَةُ اللَّهِ به د امام صاحب په قول فتوی وړکوله او فرمايل به يې چې (انه لا علم هذه الائمة بما جاء عن الله ورسول الله ﷺ).

او حسن بن عماره مختلف فيده راوي دی او صحيح خبره داده چې: دده احاديث حسن دي، او همدارنگې ليث بن ابي سليم هم مختلف فيده راوی دی. علامه هيثمي رَحْمَةُ اللَّهِ په ډيرو ځايونو کې دده توثيق کړی دی او فرمايلي يې دي چې (ثقة مدلس) (مجمع الزوائد ج ۲ ص ۱۶) باب في المساجد المشرفة).

او همدارنگې امام ترمذی رَحْمَةُ اللَّهِ د باب التمتع لاندې دده د يو حديث تحسين کړی دی. (ترمذی، ج ۱ ص ۱۳۲) ابوب الحج (ترمذی ج ۲ ص ۱۹۹)

او هر چې جابر جعفي رَحْمَةُ اللَّهِ دی نو نفعه بن شکه چې ضعيف راوی دی، خپله امام ابو حنيفه رَحْمَةُ اللَّهِ دده تضعيف کړی دی. (اسن المطالب في احاديث مختلف المراتب ص ۲۵۸ حرف لا)

ليکن د حديث مدار په ده باندې نډی، بلکې زموږ سره ددې حديث متعددې طريقې شته چې په هغې کې ډېورتنیور او يانو څخه يو راوی هم نه شته يو څو طريقې به دلته ذکر کړو.

اوله طريقه : حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ حَسَنِ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ الخ (مصنف ابن ابی شيبه، ج ۱ ص ۳۷۷).

دوهمه طريقه : حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، رضي الله عنه الخ بحواله مسند عبد بن حميد. (روح المعاني سورة اعراف رقم الاية، ۲۰۴) (وفتح القدير جلد اول ص ۲۳۹) (ومسند احمد ج ۱۳ ص: ۳۳۹ والجواهر النقي ج ۱۲ ص: ۱۵۹).

بعضي خلک اعتراض کوي چې د حسن بن صالح رحمه الله سماع د ابو الزبير رحمه الله څخه نده ثابت ددي جواب دادی چې حسن بن صالح رحمه الله د ابو الزبير رحمه الله معاصر دی ځکه چې د حسن بن صالح رحمه الله پيدايښت په سنه (۱۰۰) هکې شوی دی او د ابو الزبير وفات په سنه ۱۲۸ هکې شوی دی. (احسن الکلام ص ۳۴۲) بحواله تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۱۱۹) لهذاپه دواړو کې معاصرت ثابت شواو د امام مسلم رحمه الله په نيز حديث د صحت لپاره معاصرت کافي دی.

درېمه طريقه : اخبرنا اسحق الارزق حدثنا سفيان وشريك عن موسى بن ابي عايشه عن عبد الله بن شداد عن جابر رضي الله عنه ... الخ.

دا سند بالکل سلسله الذهب دی او د شيخينو په شرط صحيح دی، ځکه چې اسحق الارزق د صحيحينو درجالو څخه دی، سفيان ثوري خود تعارف محتاج ندی، شريك د مسلم درجالو څخه دی، او موسى بن عايشه د صحاح سته وود مشهور وثقه راويانو څخه دی.

فتح القدير جلد اول، ص ۲۳۹ بحواله مسند احمد بن منيع، روح المعاني سورة اعراف رقم الاية، (۲۰۴) (اعلاء السنن، ج ۴ ص ۷۰)

څلورمه طريقه : عبد الرزاق عن الثوري عن موسى بن ابي عايشه رضي الله عنها عن عبد الله بن شداد بن الهاد الليثي الخ. (عبد الرزاق ج ۲ ص ۱۳۶).

پنځمه طريقه : حدثنا جابر بن نصر قال حدثنا يحيى بن سلام قال حدثنا وهب ابن كيسان عن جابر بن عبد الله... الخ. (شرح معاني الآثار، ج ۱ ص ۱۰۷) خلاصه داچې بلاشكه د جابر رضي الله عنه حديث صحيح ثابت دی.

غير مقلدين وايي چې ددې څخه مازاد على الفاتحه مراد دي لکن دا توجيه د قول بما لا يرضى به قائله ده، ځکه چې خپله حضرت جابر رضي الله عنه ددې څخه سورة فاتحه مراد کړې ده. هغه فرمايي چې: (من صلى ركعة لم يقرأ فيها بأم القرآن فلم يضل الا وراء الامام). او په يو مرفوع روايت کې هم دلته د سورة فاتحي ذکر راغلی دی. [طحاوی/ج ۱/ص ۱۰۷] (موطاء ص: ۲۸، ترمذی ص: ۴۲، هداية السائل ص: ۲۰۴). او راوي د خپل روايت په مراد د نورو خلکو څخه ښه پوهیږي.

(۵) پنځم حديث :

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضي الله عنه، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ صَلَّى خَلْفَ إِمَامٍ فَقَرَأَهُ الْإِمَامُ قِرَاءَةً لَهُ» (طحاوی شريف ص ۱۰۶)

د حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنه څخه روايت دی چې رسول الله صلي الله عليه وسلم فرمايلي دي چې کوم سړي د امام په اقتداء کې لمونځ کوي نو دده لپاره د امام قراءت کافي دی.

(۶) شپږم حديث :

عن جابر قال ان رجلا صلي خلف النبي صلي الله عليه وسلم في الظهر او العصر يعني يقرأ فاروي اليه رجل فنهأه. فإني فلما انصرف قال انتهاني ان اقرء خلف النبي صلي الله عليه وسلم؟ فَنَذَا كَرًا حَتَّى سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ صَلَّى خَلْفَ الْإِمَامِ فَإِنَّ قِرَاءَتَهُ لَهُ قِرَاءَةٌ».. (كتاب القراءة ص ۱۲۶) (مصنف عبد الرزاق ج ۲ ص ۱۳۶) رقم الحديث، ۲۷۹۷. (مسند ابی حنيفة برواية القاضي ابی يوسف ص ۲۳، رقم ۳)

د حضرت جابر رضی اللہ عنہ څخه روايت دی چې یو سړي د رسول الله ﷺ په اقتداء کې د ماسپښین، یادمازیگر لمونځ کولو او قراءت یې کولو، دلمانځه په مابین کې یو بل صحابي په اشاره باندې منع کړو، لکن هغه منعه نه شو. نو چې کله دلمانځه څخه فارغ شو قراءه کونکي سړي منع کونکي ته وویل چې تازه د رسول الله ﷺ پسې د قراءت څخه ولې منع کولم؟ دې دواړو وخیلو کې سره دا خبرې کولې چې رسول الله ﷺ د دوی خبرې واوریدلې. ویی فرماییل چې کوم سړي دامام په اقتداء کې لمونځ کوي، نودده لپاره دامام قرائت کافي دی، یعنې مستقل قرائت دې نکوي. ددې روايت څخه صفا معلومیږي چې دا حکم د جهري او د سړي دواړو لمونځونو لپاره دی.

(۷) اوم حدیث :

عَنْ أَبِي نُعَيْمٍ وَهَبِ بْنِ كَيْسَانَ، أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رضی اللہ عنہ يَقُولُ: مَنْ صَلَّى رَكْعَةً لَمْ يَفْرَأْ فِيهَا بِأَمِّ الْقُرْآنِ فَلَمْ يَصِلْ، إِلَّا أَنْ يَكُونَ وَرَاءَ الْإِمَامِ. (ترمذی ج ۱ ص ۶۶) وقال هذا حديث حسن صحيح. وموطأ امام مالك / ج ۱ / ص ۴۲.

حضرت جابر رضی اللہ عنہ فرمائي چا چې یو رکعت لمونځ وکړو او الحمد لله الخ یې په کې ونه لوستله، لمونځ یې ونه شو مگر دا چې دامام پسې یې اقتداء کړی وي، دا د جابر رضی اللہ عنہ فتوی ده، اودده دا فتوی د مرفوع حدیث سره بالکل موافقه ده لفظاً او معنی چې په طحاوی جلد اول ص ۱۰۷) کې ذکر شوی ده (عن جابرین عبد الله عن النبي ﷺ يقول من صلى ركعة لم يقرأ فيها بام القرآن فلم يصل الا وراء الامام).

(۸) اتم حديث :

عن انس ؓ قال صلى بنا رسول الله ﷺ ثم اقبل علينا بوجهه فقال اتقروا والامام يقرء ؟ فسكتوا فسألهم ثلاثا فقالوا انافعل قال فلا تفعلوا. (طحاوی شریف ص ۱۰۷) .

د حضرت انس ؓ څخه روايت دی چې رسول الله ﷺ مونږ ته د جماعت لمونځ را کړو، بيا زموږ طرفته متوجه شو او ويې فرمايل چې ايا تاسو د امام په اقتداء کې قرائت کوئ حالانکه امام هم قرائت کوي ؟ صحابه کرام چپ شول، رسول الله ﷺ درې ځلې داپوښتنه وکړه، پس صحابه ووو فرمايل چې هو مونږ د امام پسې قرائت کوو، نو رسول الله ﷺ وفرمايل چې اينده داسې مه کوئ.

(۹) نهم حديث :

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ ؓ، قَالَ: كَانُوا يَقْرَأُونَ خَلْفَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «خَلَطْتُكُمْ عَنِ الْقُرْآنِ» (طحاوی ص ۱۰۶ / کتاب القراءة ص ۱۴۴) (مصنف ابن ابی شيبه ص ۳۷۶) .
د حضرت عبد الله بن مسعود ؓ څخه روايت دی چې يو څو کسانو د رسول الله ﷺ په اقتداء کې لمونځ کولو او قراءه يې ورپسې کولو، رسول الله ﷺ تهديد کړل، اورته وفرمايل چې تاسو زما پسې د لوستلو په وجه په ماباندې د قران کريم قراءه خلط کړو.

(۱۰) لسم حديث :

عن الزهري رحمه الله عن انس ؓ ان النبي ﷺ قال واذا قرء فانصتوا. (کتاب القراءة ص ۱۱۳) .
امام زهري رحمه الله د حضرت انس ؓ څخه روايت کوي چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې کله امام قرائت کوي نو تاسو چپ اوسئ .

پہ دې روايت کې هم رسول الله ﷺ د امام او دمقتدي په وظيفو باندې رڼا اچولې ده، چې دمقتدي فريضه په ټولو لمونځونو کې چپ او دريدل، سکوت او انصاف دی او د امام فريضه قرائت کول دي، د دواړو بيله بيله وظيفه ده په دوي کې اشتراک نشته بلکې تقسيم دی.

(۱۱) يوولسم حديث :

په ابن ماجه (ص: ۸۸، طحاوی ج ۱ ص: ۲۳۵ مشکل الاثر ج ۲ ص: ۲۷، طبقات ابن سعد ج ۳ ص: ۱۳۰ نصب الرايه ج ۲ ص: ۵۱، درايه ص: ۱۰۰، فتح الباری ج ۲ ص: ۱۴۵) وغيره کتابونو کې حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه يو اوږد حديث دی، دهغې خلاصه داده چې کله رسول الله ﷺ په مرض الوفا باندې مبتلي شونو د امامتي فرائض يې حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه ته حواله کړل ابوبکر صدیق رضی الله عنه امامتي کوله.

يوه ورځ درسول الله ﷺ په مرض کې يوڅه تخفيف راغلو، نور رسول الله ﷺ په دوو کسانو باندې لاسونه اچولي وو، او ورو ورو مسجد ته راغی، درسول الله ﷺ دراتلو څخه مخکې ابوبکر صدیق رضی الله عنه لمونځ شروع کړی وو کله يې چې درسول الله ﷺ راتلل محسوس کړل، نو ورو ورو وروسته کيده، رسول الله ﷺ ورته اشاره وکړه چې پخپل ځای ودرېږه ابوبکر صدیق رضی الله عنه د جاي نماز څخه وروسته شو او رسول الله ﷺ په جاي نماز کيناستلو او امامتي يې شروع کړه او ابوبکر صدیق رضی الله عنه مکبر شو، درسول الله ﷺ اواز به يې په زوره ويلو او وروسته صفونو ته به يې رسولو، راروان الفاظ د توجه قابل دي.

(وَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنَ الْقِرَاءَةِ مِنْ حَيْثُ كَانَ بَلَغَ أَبُو بَكْرٍ ﷺ) رسول الله ﷺ قراءه دهغه ځايه شروع کړو تر کومه ځايه چې ابوبکر صدیق رضی الله عنه لوستلې وو. (ابن ماجه شريف ص ۸۸، مسند احمد ج ۱ ص: ۲۳۲)

په يوبل روايت کې الفاظ داسې دي چې: (فاستفتح النبي ﷺ من حيث انتهى ابوبکر ﷺ من القرآن) سنن الکبری ج ۳ ص: ۸۱، مسند احمد ج ۱ ص: ۲۳۲.

پس رسول الله ﷺ قراءۃ دھغه خایہ شروع کړو، ترکومه خایہ چې ابوبکر صدیق ؓ لوستلي وو. (سنن کبری للبيهقي، ج ۳ ص ۸۱)

په یو دریم روایت کې الفاظ داسې دي (فاستتم رسول الله ﷺ من حیث انتهي ابوبکر من القراءة) رسول الله ﷺ د هغه خای خنځه قراءۃ پوره کړو، په کوم خای چې ابوبکر صدیق ؓ اودرولي وو. (طحاوی شریف جلد اول ص ۱۹۸)

ددې حدیث خنځه معلومېږي چې در رسول الله ﷺ خنځه ټوله سورة فاتحه تیره شوې وه، او یا ترینه د سورة فاتحې اکثره حصه تیره شوی وه، ځکه چې رسول الله ﷺ سخت مریض و، په دوو کسانو یې لاسونه اچولي وو، او په قلاړه قلاړه مسجد ته روان وو، او ابوبکر ؓ در رسول الله ﷺ دراتللو خنځه مخکې لمونځ شروع کړی وو، نو ددې حالاتو خنځه صفا معلومېږي چې که سورة فاتحه مکمله نوي لوستل شوې نو اکثره حصه خوبه یې در رسول الله ﷺ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ له راتللو نه مخکې ضرور لوستل شوي وه، مگر ددې باوجود رسول الله ﷺ د لمونځ اعاده ونه فرمایله، دې لمونځ ته یې بیکاره او باطل ونه ویلو، بلکې صحیح یې وگڼلو نو که چیرته دامام پسې دفاتحې لوستل فرض وی، رسول الله ﷺ به د المونځ صحیح نه گڼلو، بلکې باطل به یې ورته ویلې وو او ددې لمونځ اعاده به یې کړې وه.

دا حدیث بالکل صحیح دی، دده ټول راویان ثقه ثبت او حجت دي. (فتح الباری، ج ۵ ص ۶۲۹).

(۱۲) دولسم حدیث :

عن ابي هريرة ؓ قال من ادرك ركعة من الصلوة فقد ادركها قبل ان يقيم الامام صلبه. (دارقطني جلد اول ص ۳۴۸)

د حضرت ابو هريرة ؓ څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې کوم سړی دامام سره په لمونځه کې په داسې وخت کې شریک شو چې امام درکوع خنځه ملانه وه نیغه کړي (بلکې په رکوع کې ورسره شریک شو) نو ده دارکعت ونیولو.

په دې حديث کې په پوره وضاحت او صراحت سره دا خبره معلومه شوې ده چې کوم سړی په رکوع کې دامام سره شریک شي، نودده دارکعت وشو، اودا خبره بديهي ده چې کوم سړی په رکوع کې دامام سره شریک شي دهغه څخه سورة فاتحه تیره شوې وي، ځکه چې امام اول فاتحه لولي اوبیارکوع ته ځي، مګر باوجود دینه چې دده څخه سورة فاتحه تیره شوی ده رکعت یې ادا شو، معلومېږي چې دامام پسې دفاتحي لوستل فرض نه دي ګنهدې سړي دارکعت به نه ووشوی.

دا حديث بالکل صحيح دی، غیر مقلدين هم په دې حديث عمل کوي، اوصحيح ورته وائي، لیکن د سورة فاتحي په باره کې یې نه مني.

(۱۳) دیارلسم حديث :

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ ۞ أَنَّهُ دَخَلَ الْمَسْجِدَ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَاكِعٌ فَرَكَعَ قَبْلَ أَنْ يَصِلَ إِلَى الصَّفِّ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "رَأَيْتَ اللَّهَ حِرْصًا وَلَا تُعَذِّبُ". (سنن کبری جلد اول ص ۱۰)

حضرت ابوبکره ۞ څخه روايت دی چې زه مسجد ته داخل شوم په داسې حال کې چې رسول الله ۞ رکوع کونکی وو (رکوع ته تللی وو) نوماصف ته درسيډلو څخه مخکې رکوع وکړه (اوپه ورو ورو صفت ته ورسيدم) رسول الله ۞ راته وفرمايل چې الله ۞ دې ستا حرص (په نيکو) نور هم زيات کړي بيا داسې مکوه.

اودا ظاهره ده چې حضرت ابوبکره ۞ د سورة فاتحي څخه بغير په رکوع کې شامل شوی دی، لکن ددې باوجود دده دارکعت رسول الله ۞ صحيح وګڼلو، اوده ته يې دلمانځه دراګرځولو حکم ونه کړو، نو که د سورة فاتحي لوستل په هر رکعت کې په مقتدي باندې فرض وي نو د ابوبکره ۞ د المونځ به څرنگه صحيح شوی و؟ دمدرک درکوع څخه تکبير تحریمه اوقیام نه ساقطېږي ځکه چې دادواړه فرض دي نو که د سورة فاتحي لوستل فرض وي، نو پکار ده چې دا هم نه وی ساقطه شوی.

غير مقلدين زړه نازړه اوددير مجبوريته وجهې دا حديث صحيح مني، اودا خبره کوي چې څوک دامام سره په رکوع کې شریک شي دهغه رکعت وشو، لکه چې غیر مقلد عالم مولوی شمس الحق عظیم آبادی په خپل کتاب (التعلين المغنی علی الدارقطني) کې ليکلي دي چې: وفي ذلك دلالة علي ادراك

الركعة بادراك الركوع وقد روى صريحاً عن ابن مسعود رضي الله عنه وزيد بن ثابت رضي الله عنه وابن عمر رضي الله عنه (التعليق المغنى ص ۳۴۷)

اوپه دي (حديث دابی بكرة رضي الله عنه) کي په دي خبره دلالت دی چې دامام سره په رکوع کي د شریک شوي مقتدي رکعت صحیح دی، اودا خبره صراحتاً حضرت عبداللہ بن مسعود رضي الله عنه حضرت زید بن ثابت رضي الله عنه او حضرت ابن عمر رضي الله عنه څخه مروی ده.

د غرباء اهل حديث د فرقي امام ابو محمد عبدالستار په خپل تفسير ستاري کي ليکلي دي چې: (يشکه چې درکوع مدرک درکعت مدرک دی، د صحابه و رضي الله عنه د تعامل څخه د دي پوره ثبوت پيدا کيږي، مگر د دي څخه په عدم وجوب دفاتحي باندي استدلال کول غلط او باطل دي، ځکه چې د قرئت وجوب د قيام په حالت کي دي درکوع په حالت کي ندي، او چې کله حالت بدل شونو حکم بدل شو). (تفسير ستاري ص ۳۶۷)

جواب: (۱) - د غير مقلد عبدالستار د اجواب غير صحيح دی، بالکل غير معقول او باطل دی، دده د اجواب بالکل په قياس بناء دی، او غير مقلدينو په ډيرو چيغو ستوني وشکول، په ډيرو کړکيوبي اوازونه کي ناستل، او په مختلفو لهجويي اعلانونه وکړل چې (اول من قاس ابليس عليه اللعنة) يعنې اول قياس ابليس کړی وو.

ابليس مجتهد نه و او اونه يې د بل مجتهد تقليد کولو، لکه د لا مذهبو په شان چې نه مجتهدين دي اونه د بل مجتهد تقليد کوي، نو د لا مذهبو غير مقلدينو او غير مجتهدينو د قياس بعينه د ابليس غير مقلد او غير مجتهد قياس دی، نو ستاسو د افعلي ابليسي فعل دی، او همدارنگي ستاسو مثال دهغه مردار خورکارغه دی چې مرداره خوري او مېنوکه څنډي، اول قياس ته شرک او مرداري وايي او بيا قياس کوي.

(۲) دا په کوم حديث کي راغلي دي چې درکوع په کولو باندي د لمونځ کونکي حالت بدليږي؟ اول خوتاسود اثابته کړی چې درکوع په کولو سره حالت څرنگه بدل شو؟ ايا لمونځ ختم شو؟ او که لمونځ کونکی بدل شو؟

(۳) د حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ د حدیث او دنورو احادیثو څخه چې په دې دلالت کوي چې رانیونکي دامام په رکوع کې هغه رانیونکي درکعت دی دا ظاهر یې چې در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په نظر مبارک کې رکوع د قیام په حکم کې ده، ځکه چې دامام سره په سجده کې د شریکیدونکي رکعت نه کیږي، او په رکوع کې د شریکیدونکي رکعت کیږي، هر کله چې رکوع د قیام په حکم کې شوه، نور رکوع ته د تللو په وجه حالت بدل نه شو.

نو چې کله رکوع په حکم د قیام کې ده او په رکوع کې په مقتدي باندې مستقل قراءۃ الحمد لله فرض نه دی، بلکې دامام قراءۃ ورته کافي دی، نو همدارنگه په قیام کې هم ورباندې مستقل لوستل الحمد لله فرض ندي، بلکې دامام قراءۃ ورته کافي دی.

(۴) - څوک چې د مقتدي لپاره دفاتحې لوستل مستقلاً فرض وائي نو هغوی ته پکار ده چې دیوولسم دولسم اودریالسم نمبر احادیثو او همدارنگې دنورو ډیرو احادیثو په خلاف د داود بن علی ظاهري تقلید وکړي.

داود بن علی ظاهري فرمائي چې څوک دامام سره په رکوع کې شریک شوه هغه رکعت ونه شو. او یادي د حضرت ابوالدرداء رضی اللہ عنہ د قول په شان قول وکړي په بهیقي کتاب القراءۃ کې یو روایت دی.

عن حسان بن عطية عن ابي الدرداء رضی اللہ عنہ قال لا ترک القراءة خلف الامام زاد ابن الحواري ولوان تقرا وانت راکع وفي رواية اخري عن ابي الدرداء قال لو ادركت الامام وهوراکع لاحتبت ان اقراء بفاتحة الكتاب کتاب القراءۃ بهیقي، ص ۵۲

حضرت حسان بن عطية رضی اللہ عنہ د حضرت ابوالدرداء رضی اللہ عنہ څخه روایت کوي چې ده فرمایلي دي چې دامام پسې د الحمد لله پریښودل مناسب نه دي، اگر چې په رکوع کې وي. په بل روایت کې ابوالدرداء رضی اللہ عنہ فرمائي چې که چرته زه دامام سره په رکوع کې شریک شم نو دا خوښوم چې سورة فاتحه په رکوع کې ولولم.

ددې اثر څخه هم د غیر مقلدینو قیاسي برج د خاورو سره برابر یږي، ځکه چې په دې اثر کې هم دا ابوالدرداء رضی اللہ عنہ په نیزر رکوع په حکم د قیام کې ده، نو درکوع په وجه حالت بدل نه شو.

اعتراض: غیر مقلدین دا اعتراض کوي چې دا حنافوپه نیزد تکبیر تحریمه لپاره قیام فرض دی، او په دې حدیث کې دا بوبکره رضی اللہ عنہ د قیام ذکر نشته نو ابوبکره رضی اللہ عنہ قیام ندی کړی، نو معلومیږي چې قیام هم فرض نه دی حالانکه دا حنافوپه نیزد قیام د لمانځه په ارکانو کې اهرم رکن دی، نو دا حنافوپه نیزد دوو فرضونو ذکر په دې حدیث کې ندی شوی یو د قیام، دوهم د تکبیر تحریمه فی القیام.

جواب: د غیر مقلدینو څخه مونږ یو بنسټه کوو چې ایا ابوبکره رضی اللہ عنہ تکبیر تحریمه کړی وو او که نه؟ که جواب اثبات وي نو په حدیث کې په کوم ځای کې ذکر شوی دی؟

که تاسو دا وائي چې د تکبیر تحریمه ذکر کولو ته ضرورت نشته، ځکه چې دا خبره بدیهه ده چې د تکبیر تحریمه څخه بغیر لمونځ نه کیږي، نو مونږ هم جواباً وایو چې د قیام ذکر کولو ته هم ضرورت نشته ځکه دا خبره ټولو ته معلومه ده چې تکبیر تحریمه بدون د قیام څخه نه صحیح کیږي، شوکاني او امام طحاوي رحمۃ اللہ علیہ په دې اجماع نقل کړې ده چې تکبیر تحریمه بدون د قیام څخه نه صحیح کیږي، او که جواب نفی وي نو بیا خود ټول امت دا جماع او تعامل څخه مخالفت راغلو، ځکه چې د تکبیر تحریمه څخه بغیر د هیچا په نیز هم لمونځ نه صحیح کیږي.

(۱۴) څوارلسم حدیث:

عن جابر رضی اللہ عنہ قال قال رسول الله ﷺ كل صلاة لا يقرء فيها بام الكتاب فهي خداج الا وراء الامام .
کتاب القراءة بهیقي ص ۱۳۶

د حضرت جابر رضی اللہ عنہ څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې: هر هغه لمونځ چې سورة فاتحه په کې ونه شي لوستلی، هغه ناقص دی مگر د امام پسې چې کوم لمونځ ادا کیږي، په هغه کې د سورة فاتحه د لوستلو ضرورت نشته.

(۱۵) پنځلسم حديث :

اخبرنا ابو سعد احمد بن محمد الماليني ناابواحمد عبدالله بن عدي الحافظ ناجعفر بن احمد الحجاج وجماعة قالوا نابحرين نصرنا يحيى بن سلام نامالك بن انس ناوهب بن كيسان قال سمعت جابر بن عبدالله يقول سمعت رسول الله ﷺ يقول من صلي صلوة لم يقرأ فيها فاتحة الكتاب فلم يصل الا وراء الامام . (كتاب القراءة ص ۱۳۶)

وهب بن كيسان رحمه فرمائي چې ماد جابر رحمه څخه واوريډل، هغه ويل چې مادر رسول الله ﷺ څخه واوريډل چې رسول الله ﷺ وفرمايل كوم سړی چې په لمانځه کې سورة فاتحه ونه لولي، دهغه لمونځ نه کيږي مگر د امام په اقتداء کې يې لمونځ کيږي، نومقتدي ددې څخه مستثنی دی، يعنې دهغه لمونځ کيږي او دمقتدي لپاره د مستقلو لوستلو ضرورت نشته.

(۱۶) شپاړسم حديث :

عن ابي هريرة رحمه قال قال رسول الله ﷺ كل صلوة لم يقرأ فيها بام القرآن فهي خداج الا صلوة خلف الامام . [كتاب القراءة بهيقي، ص ۱۷۱].

د حضرت ابو هريرة رحمه څخه روايت دی چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې هر هغه لمونځ چې سورة فاتحه په کې ونه لوستلی شي، هغه ناقص دی، مگر هغه لمونځ چې د امام په اقتداء کې وکړی شي.

يعنې په داسې لمونځ کې چې د امام پسې وي دمقتدي لپاره په کې د الحمد لله د لوستلو ضرورت نشته.

په دې روايت کې غير مقلدين هيڅ تاويل نه شي کولی، ځکه چې په دې روايت کې دخلف الامام اوام الكتاب په لفظونو تصريح شوې ده، او همدارنگه په دې حديث کې د سري او د جهري لمونځونو قيد هم نه شته بلکې د مطلق لمانځه حکم په کې ذکر شوی دی.

فان قيل: چي د (لا صلوة خلف الامام) الفاظ د خالد الطحان خطايي ده، حكه چي علاء بن عبد الرحمن د ابوهريرة رضى الله عنه موقوف اثر را نقل كړي او د زيات د پكې نشته لكه په كتاب القراءة للبيهقي ص. (۱۷۱)

قلنا: خالد الطحان د صحيحينو او د سنن اربعة ووبالاجماع ثقة راوي دى، (تقريب لابن حجر ج ۱ ص ۱۵۰) وزيادة الثقة مقبولة (صحيح البخاري ج ۱ ص ۲۰۱) باب العشر فيما يسقى من ماء السماء والماء لجاري.

۲- د ابوهريرة رضى الله عنه د دې حديث ډير شواهد دي مثلاً رواه الخلال باسناده عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضي الله عنه، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «كُلُّ صَلَاةٍ لَا يُقْرَأُ فِيهَا بِأَمِّ الْكِتَابِ فَهِيَ خِدَاجٌ إِلَّا أَنْ يَكُونَ وَرَاءَ إِمَامٍ».

وقد روى ايضا موقوفا عن جابر، المغنى لابن قدامه ج ۲ ص ۱۱۸، مسألة القرائت خلف الامام.

۳- عن جابر موقوفا، موطا مالك ص ۶۹، موطا امام محمد ص ۹۵، مسابيل احمد بروايت عبد الله ص ۷۸، ترمذي ج ۱ ص ۷۱، وقال الترمذي هذا حديث حسن صحيح.

(۱۷) اولسم حديث :

عن نافع عن ابن عمر رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ من كان له امام فقراءة الامام له قراءة . (كتاب القراءة ص ۱۵۷ تاريخ بغداد، ج ۱ ص ۹۷)

حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنه د رسول الله ﷺ څخه روايت كوي چي رسول الله ﷺ فرمايلي دي چي هغه څوك چي دامام په اقتداء كې لمونځ كوي نو د هغه لپاره دامام قراءه كافي دى . يعنې دده مستقل قراءه ته ضرورت نشته.

سورة فاتحه د دي امت خصوصيت دي . نسائي ص ۱۴۵] . الله پاک فرمائي چې ولقد اتينک سبعا

من المثاني و القرآن العظيم

اور رسول ﷺ چې معراج ته تللو نو په بيت المقدس کښي ئي ټولو پيغمبرانو ته امامتي ورکړه . اور رسول عليه السلام الله انبياؤ ته دا ونه ويل چې تاسو اول سورة فاتحه زده کړئ چې بياني زما پسي ولولئ ، ځکه چې زما په شريعت کښي بغير د لوستلو د فاتحي څخه مونځ نه کيږي . نو محمد ﷺ امام دي . او يولک څليرشت زره کم او زيات پيغمبران مقتديان دي . او دې مقتديانو پيغمبرانو پخپله فاتحه نه ده لوستلي ، بلکه د امام فاتحه ورته کافي وه . د غير مقلدينو د فتوي مطابق د دې يولک څليرشت زره څه کم او زياتو پيغمبرانو مونځ نه دي شوي ، نو که د قيامت په ورځ دا پيغمبران راپاڅيږي ، او غير مقلدين د مړۍ څخه ونيسي چې تاسو زمونږ مونځ ته ولې باطل ويلي دي ؟ نو لا مذهبه به څه جواب ورکوي ؟

لامذهبو واوري ! چې په جماعت باندي مونځ په دري قسمه دي

اول اعلى : چې امام هم پيغمبر او مقتديان هم پيغمبران وي لکه د معراج د شپي مونځ چې امام محمد وو او مقتديان زيات او کم يولک او څليرشت زره پيغمبران وو .

دوهم متوسط : چې امام پيغمبر وي او مقتديان امتيان وي . لکه نبي ﷺ به چې صحابه کرامو ته امامتي کوله :

دريم ادنى : چې امام هم امتي وي او مقتديان هم امتيان وي . لکه زمونږ د زماني د جماعت لمونځونه . نو چې په اعلي مونځ کښي د امام (محمد ﷺ) سورة فاتحه د مقتديانو لپاره کافي ده ، نو په متوسط او په ادني مونځ کښي په طريق اولي سره کافي ده . او چې د يولک او څليرشت زره څه کم او زياتو پيغمبرانو مونځ شوی دی . نو زمونږ مونځ په طريق اولې باندي کيږي .

موقوف احاديث

مسئلہ دقراءۃ خلف الامام د صحابه وو رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ دفتوو په رڼاکي

صحابه وورضوان الله عليهم براه راست د نبوت د لمر څخه فيض حاصلولو. راضي چې وگورو چې دغه براه راست فيض حاصلونکي د امام پسې دقراءۃ په باره کې څه نظر لري؟ ددوی اقوال او فتوی څه دي؟ الحمد لله ثم الحمد لله چې په دې سلسله کې د جلیل القدر و او عظیم المرتبه و و اکثرو صحابه کرامو رضي الله عنهم څخه د امام پسې دقراءۃ څخه نه صرف ممانعت راغلی دی، بلکې د امام پسې قراءۃ کونکو ته يې اخطارونه او تهديدونه ورکړي دي.

لوی تابعی حضرت مسروق رحمه الله فرمائي چې: وجدت علم اصحاب محمد ﷺ انتهي الي ستة الي عمرو علي و عبدالله بن مسعود و معاذ و ابي الدرداء و زيد بن ثابت رضي الله عنهم. [تذکرۃ الحفاظ جلد اول، ص ۲۴ / طبقات ابن سعد / ج ۲ / ص ۲۵ / مقدمه ابن الصلاح / ص ۲۶۲].

ماد (صحابه وورضى الله عنهم څخه د فيض د حاصلولو څخه وروسته) وليدل چې ددوی د ټولو علم په شپږو صحابه وورضى الله عنهم کې را جمع شوی دی.

هغه شپږ: حضرت عمر رضي الله عنه، حضرت علي رضي الله عنه، حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه، حضرت معاذ رضي الله عنه، حضرت ابو الدرداء رضي الله عنه او حضرت زيد بن ثابت رضي الله عنه دی.

امام حاکم هم د امام مسروق څخه همدا روایت رانقل کړی دی، لکن دهغه په روایت کې د حضرت عمر رضي الله عنه ذکر نه دی شوی، بلکې دوه نور صحابه پکې ذکر شوي دي. یو ابي بن کعب رضي الله عنه او بل ابو موسی اشعري رضي الله عنه. [مستدرک / ج ۳ / ص ۴۶۵].

لا مذهبہ مولوی عبد الرحمن مبارکپوري د دیني مسایلو د نشر او اشاعت په لحاظ صحابه کرام رضی الله عنهم په دریو طبقو تقسیم کړي دي. یوه طبقه هغه ده چې د دیني مسایلو نشر و اشاعت يې لږ

کړی دی، دې طبقې ته مقلین وائي، دوهمه طبقه هغه ده چې د دیني مسائلو نشر و اشاعت یې درمیانه کړی دی، دې طبقې ته متوسطین وائي، دریمه طبقه هغه ده چې د دیني مسائلو نشر و اشاعت یې ډیر کړی دی، دې طبقې ته مکثرین وائي مبارکپوري لیکلي.

وكان المكثرون منهم سبعة عمر بن الخطاب، وعلي بن ابي طالب وعبدالله بن مسعود، وعائشة ام المؤمنين، وزيد بن ثابت، وعبدالله ابن عباس، وعبدالله بن عمر رضوان الله عليهم اجمعين. [تحفة الاحوذى/ ج ۱/ ص ۱۱]

هغه صحابه چې د دين ډير نشر و اشاعت يې ډېر کړی دی (اوه) صحابه دي حضرت عمر، حضرت علي، حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت عائشه ام المؤمنين، حضرت زيد بن ثابت، حضرت عبدالله بن عباس او حضرت عبدالله بن عمر رضوان الله عليهم اجمعين.

لامذهبه نواب صديق حسن خان ليکي چې: هغه صحابه رضى الله عنهم چې د دين نشر و اشاعت يې ډېر کړی دی، په هغو کې عبدالله بن مسعود رضي الله عنه حضرت زيد بن ثابت رضي الله عنه حضرت ابن عباس رضي الله عنه او حضرت ابن عمر رضي الله عنه له ټولو څخه مخکې دي. [الجنة فى الاسوة الحسنة بالسنة/ ص ۵]. حسن اتفاق دادی چې د دې جليل القدر و صحابه و ورضوان الله عليهم فتوى دامام پسي د قراءۃ څخه منع کول دي.

(۱) حضرت زيد بن ثابت رضي الله عنه (المتوفى ۴۵هـ) فتوى

(الف) عن عطاء انه سأل زيد بن ثابت عن القراءة مع الامام فقال لا قراءة مع الامام في شئ من الصلوة. (مسلم شريف ج ۱ ص ۲۱۵ - نسائي شريف، ج ۱ ص ۱۱۱، مسند ابى عوانة، ج ۲ ص ۲۰۷ - طحاوى شريف ص ۱۰۸).

حضرت عطاء بن يسار رضي الله عنه فرمائي چې ما د زيد بن ثابت رضي الله عنه څخه په امام پسي د قرائت په باره کې پوښتنه وکړه، هغه و فرمايل چې دامام پسي قرائت په هيڅ لمانځه کې نشته (سري وي او که جهري).

(باء) په مصنف ابن ابی شيبه او موطا امام محمد کې د حضرت زید بن ثابت ؓ فتوی په دی الفاظو مروی ده : عن زید بن ثابت ؓ قال من قرء خلف الامام فلا صلوة له . (موطا امام محمد ص ۴۶ / وفي البعض / ص ۱۰۰) (مصنف ابن ابی شيبه ، ج ۱ ص ۳۷۶ / کتاب القرائت / ص ۱۴۷)

حضرت زید بن ثابت ؓ فرمائي : کوم سړی چې په امام پسي قرائت وکړي دهغه لمونځ نه کیږي نودې فتوی مطابق دلامذهبولمونځ نه کیږي .

(ج) حضرت ثوبان ؓ د حضرت زید بن ثابت ؓ د فتوی په داسې الفاظو را نقلوي چې : (عن زید بن ثابت قال لا یقرء خلف الامام ان جهر وان خافت) (مصنف ابن ابی شيبه ج ۱ ص ۳۷۶)

حضرت ثوبان ؓ د حضرت زید بن ثابت ؓ څخه روایت کوي چې : دامام پسي قرائت نه کیږي ، برابره خبره ده چې امام په زوره قرائت کوي او که په پټه یې کوي .

د : عبید بن مقسم رَحِمَهُ اللهُ فرمائي چې : (انه سأل عبد الله بن عمر ؓ وزید بن ثابت ؓ و جابر بن عبد الله ؓ فقالوا : لا تقرؤا خلف الامام فی شیء من الصلوة) [طحاوی / ج ۱ / ص ۱۲۹] . ماله عبد الله بن عمر ؓ حضرت زید بن ثابت ؓ او حضرت جابر بن عبد الله ؓ څخه د قرائت خلف الامام په باره کې پوښتنه وکړه ، هغوي درې واړو راته وویل چې : په هیڅ لمونځ کې (سړي وي او که جهري) قرائت خلف الامام مه کوه .

لامذهبه نواب صديق حسن خان په دې حقیقت داسې اقرار کوي چې : (وزید بن ثابت ؓ گفته : لا قرائة مع الامام فی شیء) [رواه مسلم / و عن جابر بمعناه و هو قول علی ؓ وابن مسعود ؓ و کثیر من الصحابة رضوان الله تعالى عليهم] [هداية السائل / ص ۱۹۳] .

د حضرت زید بن ثابت ؓ د دې فتوی څخه دلرپه شان دامسئله واضحه کیږي چې دامام پسي هیڅ مقتدي په هیڅ لمانځه کې هیڅ قسم قرائت نه شي کولی .

(۲) حضرت عبدالله ابن عمر رضي الله عنهما المتوفى ۷۴ هـ فتوى

الف: نافع فرمايې چې: اَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - كَانَ إِذَا سُئِلَ: هَلْ يَقْرَأُ أَحَدٌ خَلْفَ الْإِمَامِ؟ قَالَ: إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ خَلْفَ الْإِمَامِ، فَحَسْبُهُ قِرَاءَةُ الْإِمَامِ، وَإِذَا صَلَّى وَخْدَهُ فَلْيَقْرَأْ، قَالَ: وَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا لَا يَقْرَأُ خَلْفَ الْإِمَامِ. [موطاء امام مالك ص ۲۹ / وفي البعض ص ۶۸، باب ترك القراءة خلف الامام وفي البعض ص ۹۵، باب القراءة في الصلوة خلف الامام (طحاوى شريف ص ۱۲۹) موطا امام محمد ص ۴۲ / دار قطنى / ج ۱ / ص ۱۵۴].

د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما څخه د قرئت خلف الامام په باره کې پوښتنه وشوه نو هغه رضي الله عنهما وفرمايل چې: په تاسو کې چا د امام پسې لمونځ کولو نودده لپاره د امام قراءه کافي دي او چې څوک يواځې لمونځ کوي هغه دى قراءه کوي او حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما د امام پسې قرائت نکولو.

ب: د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما د افتوى په موطا امام محمد کې په دې الفاظ مروي ده. عن ابن عمر رضي الله عنهما قال من صلي خلف الامام كفته قرائته. موطا امام محمد ص ۴۳)

حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائي چې چا د امام پسې لمونځ کولو نودده لپاره د امام قراءه کافي دي.

ج: قاسم بن محمد رضي الله عنه فرمايې چې: (كان ابن عمر رضي الله عنهما لا يقرء خلف الامام جهرا ولم يجهر) [كتاب القراءة / ص ۱۴۶]. عبدالله بن عمر رضي الله عنهما به په جهري او په سري دواړو لمونځونو کې په امام پسې قرئت نه کاوه.

د اهل حديثو په جامه کې د منکرينو د حديثو د ډلې محقق مبارکپوري د دې اثر په مقابل کې خپل حواس او عقل له لاسه ورکوي، او په يو ځای کې داسې ليکي چې: د عبدالله بن عمر رضي الله عنهما څخه دده پلار عمر رضي الله عنهما ډېر اعلم بالسنة وو، له دې وجهې به د عمر رضي الله عنهما اثر ته ترجيح ورکولى شي. [ابکار المنن / ص ۱۶۵].

او بيا دا مخطوط الحواس په بل خای کې داسې ليکي چې: يواځې دا خبره چې حضرت عمر رضي الله عنه د خپل زوی عبد الله بن عمر رضي الله عنه څخه زيات اعلم بالسنة دی ددې تقاضا نه کوي چې د حضرت عمر رضي الله عنه اثر ته دې د عبد الله بن عمر رضي الله عنه په اثر باندې ترجيح ورکړل شي. [ابکار المنن / ص ۲۲۴].

نوټ: د حضرت عمر رضي الله عنه اثر هم په ترک د قرائت خلف الامام کې را روان دی.

(۳) د حضرت جابر رضي الله عنه المتوفى ۷۸ هـ فتوی

عَنْ وَهْبِ بْنِ كَيْسَانَ أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - يَقُولُ: «مَنْ صَلَّى رَكْعَةً لَمْ يَفْرَأْ فِيهَا بِأَمِّ الْقُرْآنِ، فَلَمْ يُصَلِّ إِلَّا وَرَاءَ الْإِمَامِ». موطا امام محمد ص ۴۲ وقى البعض ص ۹۵، باب القراءة في الصلوة موطا امام مالك ص ۶۶، باب ما جاء في أم القرآن (ترمذی ج ۱ ص ۶۶)

د وهب بن کيسان رضي الله عنه څخه روايت دی چې ده د حضرت جابر رضي الله عنه څخه واوريدل چې څوک کوم رکعت لمونځ بغير دلو ستلو د الحمد لله څخه وکړي لمونځ يې ونه شو مگر هغه لمونځ چې د امام پسې وي.

يعنې د امام پسې د الحمد لله دلو ستلو ضرورت نشته، په دې حديث کې د غير مقلد مبارکپوري د اتاويل نه چلېږي چې د قراءۃ څخه مراد جهري دی، ځکه چې بيا به معنی داشې چې څوک کوم رکعت لمونځ وکړي او په دې کې په جهر سره الحمد لله ونه لولي لمونځ يې ونه شو. مگر د امام پسې دې يې په جهرنه لولي، ددې څخه د لازمېږي چې په منفرد باندې د سورة فاتحې لوستل جهراً واجب دي حالانکه په مسلمانانو کې هيڅوک ددې قايل نه دی.

لا مذهبان وايي چې:

۱۰- دا اثر په هغه صورت حمل دی چې مقتدي په داسې حالت کې د امام پسې اقتداء وکړي چې

امام په رکوع کې وي.

۲ - همدارنگه د احنافو د اصولو مطابق په مستثنی کې هېڅ حکم نه وي، لهذا د مقتدي له پاره په دې اثر کې څه حکم نشته. [خير الکلام / ص ۳۱۰].

الجواب: (مَنْ) حرف د معترض په نزد عام دی، او زموږ په نزد هم د شرطي والي له وجهې عام دی. او رکعت نکره موصوفه ده، نو په دې کې هم تعميم دی، نو تخصيص پکې د کوم ځای نه راغی؟

۲ - دا خبره چې په مستثنی کې حکم نه وي، د لاهو په بې خبرۍ باندې بناء ده. په توضیح / ص ۲۹۵ / الی ۲۹۸ پورې کې په تفصیل سره دا بحث ذکر دی چې استثناء د نفی څخه اثبات او د اثبات څخه نفی ده. کما فی کلمة التوحید.

(۴) د حضرت عبدالله ابن مسعود رضی الله عنه فتوی

(الف) عبدالرزاق عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَقْرَأُ خَلْفَ الْإِمَامِ؟ قَالَ: «أَنْصِتْ لِلْقُرْآنِ فَإِنَّ فِي الصَّلَاةِ شُغْلًا، وَسَيَكْفِيكَ ذَلِكَ الْإِمَامُ» [طحاوی شریف ص ۱۰۷ - موطا امام محمد ص ۴۵. مصنف ابن شیهه، ج ۱ ص ۳۷۶ / رجاله موثقون / مجمع الزوائد / ج ۲ / ص ۱۱۰] مصنف عبدالرزاق ج ۲ ص ۹۱، باب القرائت خلف الامام

د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه څخه روایت دی چې (دامام پسې) قرآن ته چپ شه! ځکه چې په لمانځه کې (نور) مصروفیت دی (یعنې د قرآن د اوامرو او دنواهیو، د وعید او د وعد، وغیره ته متوجه کیدل) اوتاته (د قراءه پاره کې) امام کافي دی.

فانقیل: چې پدې حدیث کې مطلق قرائت ذکر شوی دی د سورة فاتحې ذکر خو پکې نه شته؟

قلنا: د مطلق په نفی سره د مقید نفی راځي، لهذا چې د قرائت نفی راغله نو د فاتحې او د سورة دواړو نفی راغله.

(ب) د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د بېلې فتوی الفاظ داسې دي چې: «لَيْتَ الَّذِي يَقْرَأُ خَلْفَ الْإِمَامِ مُلِيًّا قُوَّةً تُرَابًا» (طحاوی شریف ص ۱۰۷)

حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ فرمائي چې هغه سړی چې دامام پسي الحمد لله لولي کاشکې چې دده خوله دخاورو څخه ډکه شوي وي .

(ج) حضرت عبداللہ ابن مسعود رضی اللہ عنہ لمونځ کولو، د يو څو کسانو څخه يې قراءۃ خلف الامام واوريدلو، کله چې حضرت عبداللہ ابن مسعود رضی اللہ عنہ دلماڼه څخه فارغ شو، نوويي فرمايل چې ايا په تاسو هغه وخت نه دی راغلې چې د عقل اود پوهې څخه کار واخلي؟ کله چې قرآن لوستلی شي نو غوږ ورته کيدئ او چپ اوسئ . [اعلاء السنن، ج ۴ ص ۴۳].

(د): د حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ د يو اثر الفاظ داسې دي چې: «لَأَنْ أَعْضَّ عَلَى جُمَرَةِ الْعُضَا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَقْرَأَ خَلْفَ الْإِمَامِ» [كتاب القراءة / ۱۱۶]. چې په انکار باندې خوله لگول د قرائت خلف الامام څخه راته ډېر خوښ دي.

(ه): په يوبل روايت کې اخي چې: (ان ابن مسعود رضی اللہ عنہ کان لا يقرأ خلف الامام فيما يجهر فيه و فيما يخافت فيه في الاولين ولا في الآخرين. و اذا صلى قرأ في الاولين بفتح الكتاب الحديث.) [موطأ امام محمد / ص ۹۶]. عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ به په امام پسي قرائت نه کاوه، نه په جهري لمونځ کې او نه هم په سري لمونځ کې. نه په اولو دواړو رکعتونو کې او نه په وروستيو دواړو رکعتونو کې. او چې کله به يې يواځې لمونځ کاوه، نو بيا به يې په لومړيو دواړو رکعتونو کې سورة فاتحه او ورسره بل سورة لوستلو.

(۵) د حضرت علي رضی اللہ عنہ فتوی

(الف) عَنْ دَاوُدَ بْنِ قَيْسٍ رَحِمَهُ اللَّهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَجَلَانَ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ: قَالَ عَلِيٌّ رضی اللہ عنہ: «مَنْ قَرَأَ مَعَ الْإِمَامِ فَلَيْسَ عَلَى الْفِطْرَةِ». (مصنف عبدالرزاق ج ۲ ص ۱۳۷ _ دارقطني ج ۱ ص ۱۲۱، [طحارۍ شريف ج ۱ ص ۱۰۷ / الجوهر النقي / ج ۲ / ص ۱۶۹] حضرت علي رضی اللہ عنہ فرمائي چې څوک دامام پسم قرائت کوي هغه په فطرت (سنت) باندې ندی، يعنې هغه په سنتو عامل نه دی، بلکې بدعتي دی .

(ب) د حضرت علي عليه السلام د فتوی په مصنف ابن ابی شیبه او په دارقطنی کې په داسې الفاظو مروي ده.

(ان عليا قال من قرأ خلف الامام فقد اخطا الفطرة، [مصنف ابن ابی شیبه / ج ۱ / ص ۳۷۶ و ص ۴۱۲ جدید رقم ۶، باب من کره القراءة خلف الامام، دارقطنی / ج ۱ / ص ۱۲۶] څوک چې د امام پسې قرائت کوي هغه دستو څخه مخالفت وکړو.

(ج) په مصنف عبدالرزاق او کنز العمال کې د حضرت علي عليه السلام د فتوی پداسې الفاظو مروي ده. (ان عليا قال من قرأ خلف الامام فلا صلوة له) مصنف عبدالرزاق ج ۲ ص ۱۲۹ و ص ۹۰، رقم ۴۸۱۳، باب القراءة خلف الامام [کنز العمال ج ۸ ص ۱۸۴] حضرت علي عليه السلام فرمائي چې څوک چې د امام پسې قراءه کوي دهغه لمونځ ونه شو.

(د) : حافظ ابو عمر بن عبد البر رحمه الله ليکي چې: (ثبت عن علي عليه السلام وسعد بن زيد بن ثابت عليه السلام انه قال: لا قراءة مع الامام لا فيما أسروا ولا فيما جهر. [بجواله الجواهر النقي / ج ۲ / ص ۱۶۹] د حضرت علي عليه السلام، حضرت سعد بن زيد بن ثابت عليه السلام څخه دا ثابته ده چې: په سري او په جهري دواړه قسمه لمونځونو کې قرائت خلف الامام نشته.

(۶) د حضرت عبدالله بن عباس عليه السلام فتوی

(الف) عن ابي جمره قال سالت عبدالله بن عباس عليه السلام أقرأ و الامام بين يدي قال لا. (طحاري شريف، ج ۱ ص ۱۲۹ / الجواهر النقي / ج ۲ / ص ۱۷۰).

د حضرت ابو جمره رحمه الله څخه روايت دی چې ما د حضرت عبدالله بن عباس عليه السلام څخه پوښتنه وکړه چې کله امام زما په مخ کې قرائت کوي نو ايا زه هم قرائت وکړم؟ هغه راته وفرمايل چې نه.

په دې فتوی کې د سري او د جهري قيد نشته، بلکې په مطلق لمونځ کې حضرت عبدالله بن عباس عليه السلام صراحة مقتدي د قراءه څخه منع کړی دی.

(ب) حضرت عكرمه رضي الله عنه فرمائي چي حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنه ته شكايث وشو چي (إِنَّ نَاسًا يَفِرُّونَ فِي الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ فَقَالَ: «لَوْ كَانَ لِي عَلَيْهُمْ سَبِيلٌ، لَقَلَعْتُ أَلْسِنَتَهُمْ، إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَرَأَ، فَكَانَتْ قِرَاءَتُهُ لَنَا قِرَاءَةً وَسُكُوتُهُ لَنَا سُكُوتًا».) (طحاوی شریف ج ۱ ص ۱۲۱)

يوڅو کسان (دامام پسي) په ماسپښين او مازيگر کې قراءه کوي حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنه ورته وفرمايل چې: بې شکه چې: رسول الله صلى الله عليه وسلم قرائت کاوه نو دهغه قرائت زمونږ له پاره قرائت و او دهغه صلى الله عليه وسلم سکوت زمونږ له پاره سکوت و. يعنې رسول الله صلى الله عليه وسلم چې امام و قرائت يې کړی دی او چې کله به مقتدي و نو سکوت يې کړی دی، نو زمونږ له پاره هم همداسې کول په کار دي. که زما وس رسيدلې مابه ددوی ژبې ديځ څخه رايستلې وي، په دې اثر کې اگر چې دخلف الامام کلمه نه شته ليکن په معمولي فکر را معلومېږي، ځکه چې د منفرد او دامام لپاره اتفاقا الوستل ضروري دي. په دې کې د جبر الامت عبد الله بن عباس رضي الله عنه څخه د چا د ژبې درا اېستلو اراده متصوره نه ده. اختلاف دمقتدي په قرائت کې دي، نو معلومېږي دا چې شکايت دمقتدي په باره کې وو. او هغه هم د ماسپښين او د مازديگر په سړي لمونځ کې و.

(۷) د حضرت عمر رضي الله عنه فتوی

الف: أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، قَالَ: لَيْتَ فِي قِمِّ الَّذِي يَقْرَأُ خَلْفَ الْإِمَامِ حَجْرًا (موطا امام محمد ص ۹۸ / مصنف عبدالرزاق، ج ۲ ص ۱۳۸ / منتخب كنز العمال / ص ۱۸۷ / الجواهر النقي / ج ۲ / ص ۱۶۹ / طحاوی / ج ۱ / ص ۱۲۹). حضرت عمر رضي الله عنه فرمائي چي کاشکې دهغه چا په خوله کې تيزه وي چې دامام پسي قرائت کوي. نو که دکوم عاشق رسول صلى الله عليه وسلم او عاشق صحابه کرامو رضوان الله عليهم طاقت وي، نو دلامذهبو په خوله کې دي تيگه ورتکوهي، ځکه چې ددوی قراءه خلف الامام په اجتهاد دندې بنا ځکه چې په دوی کې دا جهاد شرائط نشته اونه دبل مجتهد پيروي کوي بلکې صرف او صرف ناپوه تعصب دی.

(ب) پہ مصنف ابن ابی شیبہ کی دحضرت عمرؓ فتویٰ داسی رانقل شوې ده عَنْ نَافِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَأَنَسِ بْنِ سِيرِينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ: «تَكْفِيكَ قِرَاءَةُ الْإِمَامِ» (مصنف ابن ابی شیبہ، ج ۱ ص ۳۷۶)

دحضرت نافع او حضرت انس بن سيرين څخه روايت دی چې عمرؓ فرمايلي دي چې (دمقتدي لپاره دامام قرائت کافي دی). په يوه روايت کې راځي: حضرت عمرؓ فرمايي: کاشکې چې دهغه سړي په خوله کې نتن يعني بدبويه مُردارشی وي چې قرائت خلف الامام کوي. او په بل روايت کې (رضف) يعني گرمه تيره راغلي ده.

(۸) دحضرت سعدابن ابی وقاصؓ فتویٰ

الف: عَنْ سَعْدِ بْنِ وَقَاصٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: «وَدِدْتُ أَنَّ الَّذِي يَقْرَأُ خَلْفَ الْإِمَامِ فِي فِيهِ جَمْرَةٌ». [موطأ امام محمد ص ۹۸ / مصنف ابن ابی شیبہ، ج ۱ ص ۳۷۶ / جزء القراءة / ص ۱۱].

حضرت سعدبن ابی وقاصؓ فرمائي چې زما تمنا او خواهش دی چې دامام پسې د قراءۃ کونکي په خوله کې انگر وي.

(ب): أَنَّ سَعْدِ بْنَ ابِي وَقَاصٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: «وَدِدْتُ أَنَّ الَّذِي يَقْرَأُ خَلْفَ الْإِمَامِ فِي فِيهِ حَجْرٌ» [عمدة القاری / ج ۳ / ص ۶۷]. زه دا خبره خوښوم چې دامام پسې د قراءۃ کونکي په خوله کې تيره وي.

(۹) دحضرت عبدالله بن عمر، زيد بن ثابت او جابر بن عبدالله رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ فتویٰ

عن عبيد الله بن مقسم انه سأل عبد الله بن عمرؓ وزيد بن ثابتؓ وجابر بن عبد اللهؓ فقالوا لا يقرء في شي من الصلوة. (طحاوی شريف ص ۱۰۷).

حضرت عبيد الله بن مقسم روایت کوي فرمائي چي ده د حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنه او حضرت زيد بن ثابت رضي الله عنه او حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنه شخه دامام شاته د قرائت په باره کي پوښتنه وکړه هغوی ورته وفرمايل چي په يوقسم لمانځه کي (جهري وي يا سري وي) هم قرائت نشته.

(۱۰) دخلفاء راشدينو فتوی

عبدالرزاق فرمايي چي: وَأَخْبَرَنِي مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَبَا بَكْرٍ، وَعُمَرُ، وَعُثْمَانُ رضي الله عنهم، كَانُوا يَنْهَوْنَ عَنِ الْقِرَاءَةِ خَلْفَ الْإِمَامِ. [مصنف عبدالرزاق، ج ۲ ص ۱۳۹ / عمدة القاری، ج ۳ / ص ۶۷ / اعلی السُنن / ج ۴ / ص ۸۵]. امام عبدالرزاق فرمايي: چي ماته موسی بن عقبه خبر را کړو چي ابوبکر رضي الله عنه عمر رضي الله عنه او عثمان رضي الله عنه به صحابه منعه کول دامام پسې د قرائت شخه.

(۱۱) دلسو جليل القدر و صحابه و و فتوی

وذكر الشيخ السيذموني في كتاب (كشف الأسرار): عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: كَانَ عَشْرَةٌ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَنْهَوْنَ عَنِ الْقِرَاءَةِ خَلْفَ الْإِمَامِ أَشَدَّ النَّهْيِ: أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ وَعُمَرُ الْفَارُوقُ وَعُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ وَعَلِيٌّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ وَسَعْدُ ابْنُ أَبِي وَقَاصٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ وَزَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ، رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمْ، (عمدة القاری، شرح صحيح البخاری، ج ۴ ص ۴۹، باب وجوب القراءة للامام والماموم) په دې حديث کي دې لسو صحابه و و به د قرائت خلف الامام شخه په ډيری سختی سره منع کوله.

(۱۲) د اویا (۷۰) بدریانو فتوی

قال الشعبي ادرکت سبعین بدریا کلهم یمنعون المقتدی عن القراءة خلف الامام . (روح المعانی ج ۹ ص ۱۵۴) حضرت امام شعبی رَحْمَةُ اللهِ چي لوی تابعي دی فرمائي چي ما اویا (۷۰) بدری صحابه کرام لیدلي دي چي هغوی به خلک د امام شاته د قرائت څخه منعه کول .

مقطوع احادیث

د قرائت خلف الامام مسئلة د تابعینو رحمهم الله فتواگانوپه رڼاکي

د اصحابو کرامو اقوال او آثار تیر شول. اوس د تابعینو عظامو یو څو آثار او فتواگانې ذکر کوم. تر څو تاسو ته معلومه شي چي د خیر القرون د شیندلو ستورو، د اسمان د سیارو، تابعینو د قرئت خلف الامام په باره کي څه مسلک دی؟ په دې باره کي دوی د قران اود حدیث څخه څه رانهمولي دي؟

(۱) د حضرت ابراهیم نخعی المتوفی (۹۶هـ) فتوی

(الف) : عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَحْمَتُ اللَّهِ، "أَنَّهُ كَانَ يَكْرَهُ الْقِرَاءَةَ خَلْفَ الْإِمَامِ، وَكَانَ يَقُولُ: «تَكْفِيكَ قِرَاءَةُ الْإِمَامِ» (مصنف ابن أبي شيبة، ج ۱ ص ۳۷۷)

حضرت مغیره د حضرت ابراهیم نخعی رَحْمَةُ اللهِ څخه روایت کوي وائي چي حضرت ابراهیم نخعی رَحْمَةُ اللهِ د امام شاته قرائت ویل مکروه گڼل او فرمایلي یې چي د مقتدي لپاره د امام قرائت کافي دی .

(ب) : حضرت ابراهیم نخعی رَحْمَةُ اللهِ فرمایي چي: (أَوَّلُ مَا أَحْدَثُوا الْقِرَاءَةَ خَلْفَ الْإِمَامِ وَكَانُوا لَا يَقْرَأُونَ) [الجواهر النقي / ج ۲ / ص ۱۶۹ / شرح مقنع / ج ۲ / ص ۱۶۹] . یعنې اول خلکو د قرائت خلف الامام د بدعت ایجاد کړی دی او هغوی (صحابه کرامو او تابعینو رضوان الله تعالی علیهم) به قرائت خلف الامام نه کاوه .

ددې بدعت د شروع کېدلو تاریخ:

ابراهيم نخعی رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چي: دا بدعت د مختار په زمانه کې شروع شو، هغه به خلکو ته د ورځي لمونځونه ورکول، اود شپي لمونځونه به يې نه کول. دده د حاکميت له وجهي خلکو ورپسې د مجبوريت له امله لمونځ کاوه، لکن ورباندې بدگمانه وو، له دې وجهي خلکو به چي دده پسې لمونځ کولو نو دده په قرائت به يې اکتفاء نه کوله، بلکې خپل قرائت به يې کاوه. [مغني ابن قدامه / ج ۱ / ص ۶۰۶].

(۲) د حضرت سعيد بن جبیر رَحْمَةُ اللَّهِ فتوی

عَنْ أَبِي بَشِيرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ رَحْمَةُ اللَّهِ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْقِرَاءَةِ خَلْفَ الْإِمَامِ قَالَ: «لَيْسَ خَلْفَ الْإِمَامِ قِرَاءَةٌ». (مصنف ابن أبي شيبة، ج ۱ ص ۳۷۷)

حضرت ابی بشر رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چي ماد حضرت سعيد بن جبیر رَحْمَةُ اللَّهِ څخه د قرئت خلف الامام باره کې پوښتنه وکړه هغه راته وويل چي د مقتدي له پاره د امام شاته قرائت نشته.

(۳) د سعيد بن المسيب رَحْمَةُ اللَّهِ فتوی

عن ابن المسيب قال انصت للامام. (كتاب القرائت، ص ۹۱) حضرت سعيد بن المسيب رَحْمَةُ اللَّهِ فرمايلي دي چي دامام د قرئت لپاره خاموش اوسه! يعني دامام شاته د قرائت کولو ضرورت نشته.

(۴) د حضرت محمد بن سيرين رَحْمَةُ اللَّهِ فتوی

عن محمد قال لا اعلم القرائت خلف الامام من السنة. (مصنف ابن أبي شيبة، ج ۱ ص ۳۷۷)

حضرت محمد بن سيرين رَحْمَةُ اللَّهِ فرمايلي دي چي زه دامام پسې قرءه ويل سنت نه گڼم. يعني زما په نزد دامام شاته قرءه ويل د سنتو څخه خلاف او بدعت کاردی.

(۵) د حضرت علقمه بن قيس رَحْمَةُ اللَّهِ فتوی

(الف): عن ابي اسحق ان علقمه بن قيس قال ان الذي يقرأ خلف الامام ملي فوه ترا باور رضا.

(مصنف عبدالرزاق، ج ۲ ص ۱۳۹ رقم ۲۸۱۱، باب القرائة خلف الامام، موطا امام محمد ص ۴۵ باب

القراءة في الصلوة خلف الامام / الجوهر النقي / ج ۲ / ص ۱۶۹] حضرت علقمه فرمائي چي زما تمنا او ارزو ده چي د امام شاته د قرائه ويلو والاخوله د خاورو او ياد گرمو تيربو څخه ډكه وي.

(ب) : ابراهيم نخعي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمايي چي : (ما قرأ علقمة بن قيس قط فيما يجهر فيه ولا فيما لا يجهر فيه ولا الركعتين الاخيرين ام القرآن ولا غيرها خلف الامام) [التعليق الحسن / ج ۱ / ص ۹۰] حضرت علقمه په هېڅ سري يا جهري لمانځه كې قرائت خلف الامام نه دي كړي ، او نه يې په وروستنيو دواړو ركعتونو كې قرائت خلف الامام كړي دي ، نه يې فاتحه لوستلې ده ، او نه يې بل شي ، يعنې نه يې سورة لوستلې دي .

(٦) د حضرت اسود بن يزید فتوی

عبدالرزاق په خپل مصنف كې د سفيان ثوري څخه روايت كوي ، هغه د امام اعمش رَحْمَةُ اللَّهِ څخه او هغه د ابراهيم نخعي رَحْمَةُ اللَّهِ څخه او هغه د اسود بن يزید رَحْمَةُ اللَّهِ څخه روايت كوي فرمائي (قال وددت ان الذي يقرء خلف الامام ملي فوه ترابا .) مصنف عبدالرزاق ، ج ۲ ص ۱۳۹ وفي البعض ص ۹۰ ، باب القرائة خلف الامام رقم ۲۸۱۰ / الجوهر النقي / ج ۲ / ص ۱۶۹] مصنف ابن ابی شيبة رقم ۱۴ ، من كره القرائة خلف الامام)

زه دا خبره غوره گڼم چي د هغه چا خوله د خاورو څخه ډكه كړي شي چي د امام شاته قراءه كوي په مصنف ابن ابی شيبة ، ج ۱ ص ۳۷۶) كې يې د حضرت اسود بن يزید د افتوی په دې الفاظو را نقل كړي ده چي (عن الاسود بن يزید لان اعرض علي جمرة احب الي ان اقرء خلف الامام) د امام شاته د قراءه كولو څخه ماته دا بهتره ده چي په خوله كې سكروته (انگار) ونيسم .

(۷) د حضرت عمرو بن میمون رَحْمَةُ اللَّهِ فُتُو

عن اشعث رَحْمَةُ اللَّهِ عن مالک بن عماره او عامر رَحْمَةُ اللَّهِ قال سألت لا ادري کم رجل من اصحاب عبد الله بن مسعود کلهم يقولون لا یقرأ خلف امام منهم عمرو بن میمون . (مصنف ابی شیبہ ص ۳۷۷) وفي البعض ص ۴۱۳ رقم ۲۳، م کره القراءة خلف الامام

اشعث رَحْمَةُ اللَّهِ د مالک بن عامر رَحْمَةُ اللَّهِ څخه روایت کوي چې: ما د حضرت عبد الله بن مسعود رَحْمَةُ اللَّهِ د بې شماره شاگردانو څخه د قرائت خلف الامام په باره کې پوښتنه کړې ده، هغوی ټول په اتفاق سره د قرات خلف الامام قائل نه و، د هغوی له جملې څخه یو عمرو بن میمون رَحْمَةُ اللَّهِ هم دی.

نوټ: په دې اثر کې د اشعث استاد مالک بن عامر دی، مالک بن عماره نه دی. [تهذيب التهذيب ج ۱/ ص ۳۵۵].

(۸) د حضرت ضحاک رَحْمَةُ اللَّهِ فُتُو

په مصنف ابن ابی شیبہ کې دي چې (كان الضحاک ينهي عن القراءة خلف الامام) [مصنف ج ۱ ص ۳۷۷] حضرت امام ضحاک تابعی رَحْمَةُ اللَّهِ د قرائت خلف الامام څخه منعه فرمایلي ده.

(۹) د حضرت عروه بن زبير رَحْمَةُ اللَّهِ فُتُو

هشام بن عروه رَحْمَةُ اللَّهِ د خپل پلار عروه بن زبير رضی الله عنه څخه روایت نقل کړې دی چې (انه كان یقرء خلف الامام اذالم یجهر فیہ الامام) (موطا امام مالک کتاب القرائت، ص ۱۰۰).

حضرت هشام عروه بن زبير رَحْمَةُ اللَّهِ د امام شاته قرءه صرف په سري لمونځونو کې مني اوبس.

مسئله د قراءۃ خلف الامام د تبع تابعينو د فتواگانو په رڼا کې

(۱): د حضرت سفیان بن عیینہ رَحْمَةُ اللَّهِ فُتُو:

چې تبع تابعين اود لوړ مقام خاوند دی، دا د امام شاته په جهري اوسري لمونځونو کې د قرئت ویل ناجائز گڼي، د حضرت عبادہ بن صامت رَحْمَةُ اللَّهِ مرفوع حدیث دی چې:

(لاصلوة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب فصاعدا) سفيان بن عيينه رَحْمَةُ اللَّهِ فرمايي چي: دا د منفرد په

بارہ کې دی. (لمن يصلي وحده. (ابوداود ج ۱ ص ۱۱۹)

دا حديث دهغه شخص په باره کې دی چې هغه ځان ته لمونځ کوي، يعنې دا حديث د منفرد په باره کې دی، چې د منفرد لپاره لوستل واجب دي، د مقتدي په حق کې ندي، ځکه چې د مقتدي لپاره د امام قرءه کافي دی د امام سفيان بن عيينه رَحْمَةُ اللَّهِ ددې قول (لمن يصلي وحده) څخه واضحه شوه چې دده په نيز د امام شاته قرءه ويل ناجايز دي.

(۲) د حضرت سفيان ثوري رَحْمَةُ اللَّهِ فتوى:

امام سفيان ثوري رَحْمَةُ اللَّهِ په سري او جهري لمونځونو کې د امام پسې د يو قسم قرائت هم قائل ندي. [تفسير معالم التنزيل / ج ۳ / ص ۶۲۶]. او مباکپوري په تحفة الاحوذی کې ليکي چې: (قال سفيان الثوري واصحاب الراي لا يقرء خلف الامام فيما جهرا و سر) (تحفة الاحوذی / ج ۱ / ص ۲۵۷)

د سفيان ثوري رَحْمَةُ اللَّهِ او نورو اصحاب الراي مذهب دا دی چې په امام پسې قرائت ويل په سري او جهري لمونځونو کې درست ندي. قال الثوري: ولا يقرأ المأموم خلف الإمام شيئاً لا الفاتحة ولا السورة، فقه سفيان الثوري ص ۶۲، تحت لفظة، صلوا والمغني لابن قدامة ج ۲ ص ۱۱۸، مسئله نمبر ۱۸۳)

(۳) د امام عبدالله بن وهب رَحْمَةُ اللَّهِ فتوى:

رئس المحققين، سيد المحدثين، سند المفسرين، امام العصر، حضرت العلامة جناب مولانا سيد انور شاه کشمري رَحْمَةُ اللَّهِ فرمايلي چې د امام عبدالله بن وهب رَحْمَةُ اللَّهِ مسلک د امام ابن عيينه رَحْمَةُ اللَّهِ په شان دی، يعنې قرئت خلف الامام درست نه بولي. (فصل الخطاب ص ۸۰)

ريحانة الهند حضرت مولانا زکريا رَحْمَةُ اللَّهِ هم فرمايي چې: ابن وهب، او علامه أشهب او نور مالکي علماء د قرائت خلف الامام قايل نه دي. [اوجز المسالك / ج ۱ / ص ۲۳۹].

(۴) د حضرت امام اوزاعي فتوى:

حضرت امام اوزاعي رَحْمَةُ اللَّهِ هُم د امام شاته په سري او جهري لمونځونو کې قائل دوو جوب ندي. يواځې په سري لمونځونو کې د استحباب قائل دي، نه د جوب. لکه چې امام ابن تيميه وائي: ومذهب طائفة كالأوزاعي وغيره من الشاميين يقرئونها في السري استحبابا وهو اختيار جدنا). فتاوى ابن تيميه / ج ۲ / ص ۱۶۷ / وفي البعض / ص ۱۴۶.]

د امام اوزاعي څخه غير د شام دنورو علماء و مسلك هم دادي چې د امام پسي قرئت ويل نشته الا في السري استحبابا. او همدا زما د نيكه هم خوښ مسلك وو.

(۵) د حضرت عبدالله بن مبارك رَحْمَةُ اللَّهِ فتوى:

حضرت عبدالله بن مبارك رَحْمَةُ اللَّهِ هُم د امام پسي قرئت ضروري نه گڼي، بلكې فرمايي چې پ جهري لمونځونو کې چې والي پكار دي او په سري لمونځونو کې يې صرف اجازت دي.

لكه امام بخاري چې په جزء القراءة کې فرمائي چې: (قال ابو وائل عن ابن مسعود ؓ انصت للامام وقال ابن المبارك ان هذا في الجهر وانما يقرء خلف الامام فيما سكت الامام (جزء القراءة، ص ۱۲)

ابو وائل د حضرت عبدالله بن مسعود ؓ څخه روايت كوي چې وائي د امام شاته خاموش اوسېده.

عبدالله بن مبارك رَحْمَةُ اللَّهِ و فرمايل چې ددې څخه معلومه شوه چې د امام شاته په جنبيري لمونځونو کې خاموشي پكار ده، او په سري لمونځونو کې يې ويل پكار دي، هغه هم وجوبي نه بلكې جوازي، په جهري لمونځونو کې دده محقق مسلك ترك القراءة خلف الامام دي. [معالم التنزيل / ج ۳ / ص ۶۶۳ / روح المعاني / ج ۹ / ص ۱۳۵.]

غير مقلد عبد الرحمن مبارك پوري په تحفة الاحوذی کې چې شرحه د ترمذی ده ليكي: (فان عبد الله بن مبارك لم يكن من القائلين بوجوب القراءة خلف الامام) [تحفة الاحوذی / ج ۱ / ص ۲۵۷.]

حضرت عبداللہ بن مبارک رَحْمَةُ اللَّهِ دهنه خلکو شخه ندی چې په وجوب د قراءه خلف الامام قائل دي .
عبداللہ بن مبارک رَحْمَةُ اللَّهِ فرمایي چې : په کومه مسئله کې چې د امام ابو حنیفه رَحْمَةُ اللَّهِ اود سُفیان ثوري رَحْمَةُ اللَّهِ اتفاق راشي هماغه زما مسلک دی . [تحفة الاحوذی / ج ۱ / ص ۲۱۴] . اود د غودواړو حضراتو مسلک ترک القرائه خلف الامام دی .

(۶) د حضرت امام زهري رَحْمَةُ اللَّهِ فتوی

حضرت امام زهري رَحْمَةُ اللَّهِ چې د حدیثو عظیم امام دی ، په جهري مونځ کې د امام شاته قراءه ویل ناجایز بولي او په سري لمونځ کې صرف د جواز قائل دي لکه مولوی عبدالرحمن (مشهور غیر مقلد عالم) په تحفة الاحوذی کې لیکي چې : (قال الزهري ومالك وابن المبارك واحمد واسحق يقرء فيما اسر الامام فيه ولا يقرء فيما جهريه) [تحفة الاحوذی / ج ۱ ص ۲۵۰ مغنی بن قدامه . ص ۱۰۹ / کتاب القرائه / ص ۷۷۵ / شرح مقنع / ج ۲ / ص ۱۱] .

(۷) د حضرت امام اسحق بن راهويه رَحْمَةُ اللَّهِ فتوی

مولوي عبدالرحمن مبارکپوري په مذکوره بالا عبارت کې د اسحق بن راهويه رَحْمَةُ اللَّهِ هم د مسلک بيان کړی دی چې کوم د امام زهري ، امام مالک ، عبداللہ بن مبارک او امام احمد بن حنبل رحمهم الله مذهب و ، چې په جهري لمونځونو کې يې ويل ندي پکار .

علامه ابو الفضل شهاب الدين السيد محمود الوسی بغدادی په خپل تفسير روح المعانی کې لیکي : (وذهب قوم الي ان المأموم يقرء اذا اسر الامام ولا يقرء اذا جهرو هو قول عروة بن زبير واحمد واسحق رحمهم الله . (روح المعانی ص ۱۵۱) .

د علماوو ديو جماعت مسلک دادی چې مقتدي په سري لمونځونو کې قرئت کولې شي او په جهري لمونځونو کې جواز نه لري دا قول د عروة ، احمد او اسحق رحمهم الله دی .

(۸) د حضرت امام لیث بن سعد رَحْمَةُ اللهِ فتویٰ

د اهل مصر امام حضرت لیث بن سعد رَحْمَةُ اللهِ هَم د امام شاته قرائت ویل ضروري نه دی بللی، لکه چې ابن قدامه وائی (وهذا مالک في اهل الحجاز وهذا الثوري في اهل العراق، وهذا الوزاعي في اهل الشام، وهذا ليث في اهل مصر، ما قالوا لرجل صلي وقرا امامه ولم يقرأ هو صلوته باطلة) [مغنی بن قدامه ص ۶۰۶] جلد ۱/ شرح مقنع/ ج ۲ / ص ۱۳.]

دا د اهل حجاز امام مالک رَحْمَةُ اللهِ دی، او دا د اهل عراق ثوری رَحْمَةُ اللهِ دی، او دا د شام امام اوزاعی رَحْمَةُ اللهِ دی، او دا د مصر لیث بن سعد رَحْمَةُ اللهِ دی، د دغه امامانو څخه یو هم چاته دا فتویٰ نه ورکړي چې په امام پسې باید قرائت ویل شي او که نه لمونځ یې باطل دی.

مجتهدین ائمه خه وائي

(۱) د حضرت امام اعظم ابو حنیفه رَحْمَةُ اللهِ مسلک

دا خنافوپه نیز په جهری او سري دواړه قسمه لمونځونو کې د امام پسې قرائت مکروه تحریمی دی، (الدر المختار، ج ۱ ص ۵۴۴) صاحب د هدایې فرمایي: ولنا قوله عليه السلام من كان له امام فقرأه الامام له قراءة وعليه اجماع الصحابة (الهداية ج ۱ ص ۱۰۰ و فصل في القراءة) علامه عینی رحمه الله فرمایي چی: قال صاحب الهداية من اصحابنا على ترك القراءة خلف الامام اجماع الصحابة فسماه اجماعا باعتبار الاكثر ومثل هذا يسمى اجماعا عندنا.

د تفسیر ستاری د مؤلف دروغ :

د تفسیر ستاری مؤلف د تفسیر ستاری په (۳۵۶) نمبر صفحه کې لیکلي دي چې راشی زه تاسو ته وښایم چې د امام صاحب په دې مسئله کې دوه قوله دي، یو قدیم، او بل جدید. علامه شعرانی رَحْمَةُ اللهِ په میزان الکبریٰ کې لیکلي دي چې د امام ابو حنیفه رَحْمَةُ اللهِ او دده شاگرد امام محمد رَحْمَةُ اللهِ دا قول چې مقتدي به (الحمد لله) نه وائی دا قول قدیم یعنې زور دی، بیا امام صاحب او امام محمد له دغه قول څخه رجوع کړې ده. په

نوي قول کې يې فاتحه دمقتدي لپاره مستحبه او مستحسنه بللې ده، دده په پړوند تقليد کې همدغه خبره زمونږ د زمانې لामذهبه نياز محمد عرف امين الله پشاورې هم کړې ده (الحق الصريح ج ۴ \ ص: ۲۰۷)

(۱) لامذهبه دروغژن چې دامام محمد تصانيف، اود احنافو فقهاوو په مشهورو او متداولو معتبرو کتابونو کې داقول ونه مونده، نوپه سترگو کې يې خاورې اچول شروع کړل. ديو شافعي المسلكه د کتاب ميزان الكبرى چې د علامه شعراني رَحْمَةُ اللهِ كِتَاب دى، په هغې يې حواله ورکړه، افسوس چې د احنافو کتابونه دنړۍ په کونجونو کې شرقاً و غرباً موجود دي، دامام محمد کتاب موطا امام محمد او کتاب الاثار، خوپه هرځای کې ملاويږي، بيا هم ددې څخه صرف نظراو اعراض کول د حيرانتيا اود تعجب خبره ده.

ولې چې امام محمد رَحْمَةُ اللهِ په خپلو کتابونو کې دامسئله يو ځل نه بلکې باربار تصريحاً او تفصيلاً ذکر کړى ده (عيان راجه بيان) دداسې ښکاره او واضحه کتابونو پرځاى ديو بل مسلک د عالم کتاب ته رجوع کول دامطلب پرستې نډه نوڅه ده؟

ثانياً: دمؤلف دادروغې بنياده دي دکومو چې ده په ميزان الكبرى باندې حواله ورکړې ده. ميزان داول څخه تراخه مطالعه شوى دى، خودامام صاحب څخه پکې دادوه قوله نشته، لامذهبه هو ائي مرمي د علامه شعراني په سرويشتي ده. دمولا ناظفرا حمد عثمانى تحقيق په اعلاء السنن کې همدادى چې په ميزان الكبرى وغيره کتابونو د علامه شعراني کې بالکل دا خبره نشته.

ولم اظفر بهذا الكلام في كتب العلامة الشعراني، من الميزان، او كشف الغمة، ورحمة الامة (اعلاء السنن ص ۹۳ و ۹۴)

اوس: تاسو هم ښه پوهيږئ چې دامام ابو حنيفه رَحْمَةُ اللهِ او امام محمد رَحْمَةُ اللهِ مسلک پخپله دامام محمد رَحْمَةُ اللهِ په تصانيفو او کتابونو کې ذکر دى.

(۲) د حضرت امام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ مَسْلُك

دامام محمد په مشهور کتاب، کتاب الآثار کې يې ليکلي دي چې: (قَالَ مُحَمَّدٌ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ: لَا يَنْبَغِي أَنْ يُقْرَأَ خَلْفَ الْإِمَامِ فِي شَيْءٍ مِنَ الصَّلَوَاتِ) (کتاب الآثار ص ۱۸۷)

دامام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ همداسلک دی چې قرئت خلف الامام نشته په هيڅ لمونځ کې، سري وي او که جهري.

په بل ځای کې: امام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ په کتاب الآثار کې فرمائي چې: (مُحَمَّدٌ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو حَنِيفَةَ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ، قَالَ حَدَّثَنَا حَمَّادُ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ، قَالَ: «مَا قَرَأَ عَلْقَمَةُ بْنُ قَيْسٍ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ قَطُّ فِيمَا يُجْهَرُ فِيهِ، وَلَا فِيمَا لَا يُجْهَرُ فِيهِ، وَلَا فِي الرَّكْعَتَيْنِ الْآخِرَتَيْنِ أَمَّ الْقُرْآنِ، وَلَا غَيْرَهَا خَلْفَ الْإِمَامِ» قَالَ مُحَمَّدٌ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ: وَبِهِ نَأْخُذُ. لَا نَرَى الْقِرَاءَةَ خَلْفَ الْإِمَامِ فِي شَيْءٍ مِنَ الصَّلَاةِ يُجْهَرُ فِيهِ أَوْ لَا يُجْهَرُ فِيهِ) (کتاب الآثار، ص ۱۶۴).

امام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ فرمايي چې ماته امام ابو حنيفه رَحْمَةُ اللَّهِ خبرا کړی دی، هغه فرمائي چې مادحمد رَحْمَةُ اللَّهِ څخه اوریدلي دي، هغه د ابراهيم نخعی رَحْمَةُ اللَّهِ څخه روايت کوي، چې علقمه بن قيس رَحْمَةُ اللَّهِ دامام پسې قرئت نه لوستلو په سري او جهري لمونځونو کې او په دوو اخرو رکعتونو کې.

امام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې همداز مونږ مسلك دی مونږ قرئت خلف الامام جايز نه گڼو که لمونځ سري وي او که جهري وي.

په بل ځای کې: امام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ په خپله موطا باب القرائه فی الصلوة خلف الامام کې ليکي (ص ۱۳) وفي البعض ص ۹۵، (قَالَ مُحَمَّدٌ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ: لَا قِرَاءَةَ خَلْفَ الْإِمَامِ فِيمَا جَهَرَ وَفِيمَا لَمْ يُجْهَرَ فِيهِ. بِذَلِكَ جَاءَتْ عَامَّةُ الْأَخْبَارِ، وَهُوَ قَوْلُ أَبِي حَنِيفَةَ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ) (هكذا في سنن الطحاوي ج ۱ ص ۱۵۹، باب القرائه خلف الامام)

فانقيل: په هدايه کې دي چې: و دستحسن في السرية على سبيل الاحتياط، فيما يروى عن محمد؟

قلنا: محقق ابن الهمام پري رد كړى دى امام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې دامام شاته قراءۃ ويل نشته، كه جهري وي او كه سري وي، عام اثار او روايات په همدې دلالت كوي او دا قول دامام اعظم ابو حنيفه رَحْمَةُ اللَّهِ هم دى.

امام ابن الهمام رَحْمَةُ اللَّهِ: په فتح القدير (ص ۲۴۱ جلد ۱) كې ليكي: وَالْحَقُّ أَنَّ قَوْلَ مُحَمَّدٍ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ كَقَوْلِهِمَا، فَإِنَّ عِبَارَاتِهِ فِي كُتُبِهِ مُصَرَّحَةٌ بِالتَّجَافِي عَنْ خِلَافِهِ، فَإِنَّهُ فِي كِتَابِ الْآثَارِ فِي بَابِ الْقِرَاءَةِ خَلَفَ الْإِمَامَ بَعْدَ مَا أَسْنَدَ إِلَى عَلْقَمَةَ بْنِ قَيْسٍ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَا قَرَأَ قَطُّ فِيمَا يُجْهَرُ فِيهِ وَلَا فِيمَا لَا يُجْهَرُ فِيهِ.

قَالَ: وَبِهِ نَأْخُذُ لَا بَرَى الْقِرَاءَةَ خَلَفَ الْإِمَامَ فِي شَيْءٍ مِنَ الصَّلَاةِ يُجْهَرُ فِيهِ أَوْ لَا يُجْهَرُ، وَفِي مُوطَّئِهِ بَعْدَ أَنْ رَوَى فِي مَنَعِ الْقِرَاءَةِ فِي الصَّلَاةِ مَا رَوَى. قَالَ: قَالَ مُحَمَّدٌ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ: لَا قِرَاءَةَ خَلَفَ الْإِمَامَ فِيمَا جَهَرَ وَفِيمَا لَمْ يُجْهَرُ فِيهِ. بِذَلِكَ جَاءَتْ عَامَّةُ الْأَخْبَارِ، وَهُوَ قَوْلُ أَبِي حَنِيفَةَ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ. ((فتح القدير ج ۱ ص ۳۴۱))

• حق خبره داده چې دامام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ قول په عدم قرئت خلف الامام كې د شيوخينو رحمهما الله په شان دى. ځكه دامام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ په تصانيفو كې د دغه اختلاف صراحه نفى شوې ده.

امام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ په كتاب الاثار باب القراءۃ خلف الامام كې د علقمه بن قيس رَحْمَةُ اللَّهِ د سند ذكر كولو څخه بعد وويل چې علقمه رَحْمَةُ اللَّهِ په جهري او په سري لمونځونو كې دامام شاته قراءۃ ندى ويلي، اونه يې جواز وركړى دى، امام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ د دينه بعد بيا وفرمايل چې همداز مو پر مسلك هم دى چې مونږ دامام شاته په جهري او سري لمونځونو كې د قراءۃ د ويلو د جواز قائل بالكل نه يو. په (موطا امام محمد) كې هم امام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ دامام شاته د قراءۃ د ويلو د ممانعت روايات ذكر كړي دي او ويلي يې دي چې دامام شاته په جهري او په سري لمونځونو كې قراءۃ ويل ندي پكار، اكثره روايات د ممانعت راغلي او دا دامام ابو حنيفه رَحْمَةُ اللَّهِ مذهب هم دى.

علامہ شاہ انور شاہ کشمیری رحمہ اللہ فرمائی چې صاحب د ھدایې په نقل کې مثبت او په مذهب کې متقن دی، لہذا دانقل معتمد دی، صاحب البحر فرمائی چې: ان صاحب الھدایۃ لم یجزم بانہ قول بل ظاہرہ أنها رواية ضعيفة (مارف البحر ج ۱ ص ۳۶۳)

دامام ابو حنیفہ رَحْمَةُ اللّٰهِ اودامام محمد رَحْمَةُ اللّٰهِ مسلک چې صراحتہ واضحہ دامام محمد رَحْمَةُ اللّٰهِ په کتابونو کې ذکر دی. ددې پریخودل اودیوبل عالم د کتاب څخه استدلال کول، سره ددې چې دغه حوالہ هم غلطہ ده دشعراني په کتاب کې وجود نہ لري، انتہایي بې انصافي ده انتہائی دروغ دي (فالي اللہ المشتکي)

ثانیاً: بالفرض کہ دامام محمد رَحْمَةُ اللّٰهِ دا قول چې په سري لمونځونو کې مستحسنه او مستحبہ ده صحیح ثابت شي.

نوپه دې دمخالفینو مدعائہ ثابتیږي، ځکه چې غیر مقلدین خو دا دعوی کوي چې دامام شاته په جهرې او په سري لمونځونو کې د الحمد لله ویل فرض دي، اودامام محمد رَحْمَةُ اللّٰهِ دمذکور مفروض عبارت څخه زیات نہ زیات استحباب ثابتیږي، هغه هم په سري لمونځونو کې، نوپه دې قول دامام محمد رَحْمَةُ اللّٰهِ دغیر مقلدینو دا دعوی چې مقتدي په جهرې او سري لمونځونو کې کہ فاتحہ ونه وائي لمونځ یې نہ کیږي. څرنگه ثابتیږي؟ دعوی او دلیل کې خو مطابقت شرط دی (هغه مطابقت دلته نشته).

(۳) د حضرت امام مالک رَحْمَةُ اللّٰهِ مسلک

امام دارالھجرة حضرت امام مالک رَحْمَةُ اللّٰهِ هم دامام شاته په جهرې لمونځونو کې دمقتدي لپاره د سورة فاتحې دلوستلو قایل نہ دی نه وجوبا او نه استحبابا البتہ کہ مقتدي دامام قرائت نہ اوري نو بیا ورته قرائت کول دده په نیز مستحب دی اوپه سري لمونځونو کې یې اگر کہ اجازت ورکړی دی لکن واجب او فرض یې ورته ندي ویلي لکه امام مالک چې په موطا کې باب ترک القرائۃ خلف الامام فیما جهر فیہ الامام بالقرائۃ)

قال يحيى سمعت مالكا الامر عندنا ان يقرأ الرجل وراء الامام فيما لا يجهر فيه الامام بالقراءة ويترك القراءة فيما يجهر فيه الامام بالقراءة.

دامام مالک رَحْمَةُ اللَّهِ مشهور شاگرد امام یحیی رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائی چہی ما دامام مالک رَحْمَةُ اللَّهِ شخصہ اوریدلی دی چہی ویل به یی چہی زمونہ مسلک دادی چہی دمقتدی لپاره دسورۃ فاتحہ ویل دامام شاتہ پەسری لمانخہ کە دی اوپہ جهری کە یی نہ ویل دی.

قال مالک الامر عندنا انه لا يقرأ مع الامام، فيما جهر فيه الامام بالقراءة هكذا في التمهيد لابن عبد البر ج ٤ ص ٤٣٩، تحت رقم الحديث ٢٣٦، باب ترك القراءة خلف الامام فيما جهر فيه

مشهور غیر مقلد عبد الرحمن مبارکپوری لیکلی دی : (وقال الزهري ومالك وابن المبارك واحمد واسحق يقرء فيما اسرفيه ولا يقرء فيما يجهر به) (تحفة الاحوذی ص ٢٥٧ ج ١) وفي البعض ج ٢ ص ٢٥١، باب ما جاء في ترك القراءة خلف الامام.

امام مالک رَحْمَةُ اللَّهِ ابن المبارک رَحْمَةُ اللَّهِ، امام احمد رَحْمَةُ اللَّهِ او امام اسحق رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائی چہی پەسری لمونخونو کە مقتدی قراءۃ ویلی شی، اوپہ جهری لمونخونو کە دمقتدی لپاره قراءۃ بالکل نشتہ.

امام موفق الدین بن قدامہ حنبلی لیکلی دی : وَجُمْلَةُ ذَلِكَ أَنَّ الْقِرَاءَةَ غَيْرُ وَاجِبَةٍ عَلَى الْمَأْمُومِ فِيمَا جَهَرَ بِهِ الْإِمَامُ، وَلَا فِيمَا أَسْرَرَهُ. نَصَّ عَلَيْهِ أَحْمَدُ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ، فِي رِوَايَةِ الْجَمَاعَةِ. وَبِذَلِكَ قَالَ الزُّهْرِيُّ، وَالثَّوْرِيُّ، وَابْنُ عُيَيْنَةَ، وَمَالِكٌ، وَأَبُو حَنِيفَةَ وَإِسْحَاقُ رَحْمَةُ اللَّهِ، (مغنی ابن قدامہ، ص ٦٠٩)

حاصل دکلام داشو چہی دامام مالک رَحْمَةُ اللَّهِ پەنیز پە مقتدی باندي قرئت واجب نہ دی نہ پە جهری لمونخونو کە اونہ پەسری لمونخونو کە. [تحفة الاحوذی / ج ١ / ص ٢٥٧].

امام احمد رَحْمَةُ اللَّهِ په صراحت سره داويلي دي چې يو جماعت په دي (ترك القراءۃ خلف الامام) باندې قول كوي، د امام زهري امام سفيان ثوري، سفيان بن عيينه، امام مالك، امام ابو حنيفه او د امام اسحق رحمهم الله هم دغه مسلک دی.

د مذكوره واضحه الفاظو څخه د نصف النهار د آفتاب په شان معلومه شوه چې د امام مالك په نيز په سري او جهري لمونځونو كې قراءۃ دمقتدي لپاره واجب ندی.

په جهري لمونځونو كې خو منعه دی دده په نزد او په سري لمونځونو كې صرف د جواز حكم وركوي.

(۴) د حضرت امام شافعي رَحْمَةُ اللَّهِ مسلک

د امام شافعي رحمه الله دوه قوله دي اول دا چې په ټولو لمونځونو قرائت خلف الامام واجب دی او دوهم قول دا دی چې په جهري لمونځونو كې د قرائت خلف الامام اجازت دی او په سري لمونځونو كې نشته دا دوهم قول جديدي دی ځكه چې دا په كتاب الأم كې ذكر دی او كتاب الأم د امام شافعي جديدي كتاب دی، امام الحرمین ورت قديم ويلي دي، لکن دا يې وهم دی، حافظ ابن كثير په البدايه والنهايه ج ۱ ص ۲۵۲، كې صراحة ليكلي دي چې دا د امام شافعي رحمه الله جديدي تصنيف دی.

په كتاب الام كې امام شافعي فرمايي چې: قال الشافعي رحمه الله والعمد في ترك أم القرآن والخطاء سواء في أن لا تجزئ ركعة الا بها او بشي معها الا ما يذكر من المأموم ان شاء الله ص ۸۹، يعني د فاتحې او د ورپسې سورة څخه بغير لمونځ نه كيږي قصدا پاتې شوی وي او كه خطأ بغير دمقتدي څخه چې دهغه ذكر به راشي ان شاء الله، همدارنگه فرمايي چې فواجب على من صلى منفردا او اماما ان يقرأ بأم القرآن في كل ركعة لا يجزيه غيرها واحب ان يقرأ معها شيئا أیه او اكثر وسأذكر المأموم ان شاء الله تعالى ص ۹۳، يعني په امام او منفرد باندې د سورة فاتحې لوستل واجب دي ددې په ځای ورت بل سورة نه كافي كيږي او دمقتدي حكم به ذكر كړم ان شاء الله نو د امام شافعي رحمه الله په نيز دمقتدي حكم د امام او د منفرد په شان ندی نو دلته خويې د امام او منفرد حكم ذكر كړو او بيا ليكي چې:

(ونحن نقول كل صلوة صليت خلف الامام والامام يقرء قراءة لا يسمع فيها قرء فيها) (كتاب الام ص ۱۵۳، ص ۷)

ترجمہ: مونڊوايو هر لمونځ چي دامام شاته ادا کيږي او امام داسي قرء لولي چي مقتدي يي نه اوري نو مقتدي به قرء لولي.

دامام شافعي رَحْمَةُ اللَّهِ ددي عبارت څخه صافه ستره معلومه شوه چي دمقتدي لپاره د سورة فاتحي لوستل په جهري لمونځ کي درست ندي، فرضيت خولا په ځاي پريږده، مقتدي صرف په هغه لمونځونو کي چي سري وي فاتحه ويلی شي امام شافعي رَحْمَةُ اللَّهِ د (قراءة لا يسمع) په قيد سره مقتدي ته خپله وظيفه ورکړه، دامام شافعي رَحْمَةُ اللَّهِ مذکوره عبارت چي واضحه او صاف صريح دی، بيا هم چي څوک ده ته د وجوب قول منسوبوي، نو د حقائقو څخه سترگي پټوي، په خپلو خيالي فکرونو او وهمي تصورونو کي ډوب پاتې دی، دسترگو څخه دی د تعصب چشمي لرې کړي، دا خرت د مسؤليت احساس دي وکړي. ان شاء الله چي حقيقت به ورته څرگنده شي.

ابن قدامه حنبلي رَحْمَةُ اللَّهِ ليکي چي: وَجُمْلَةُ ذَلِكَ أَنَّ الْقِرَاءَةَ غَيْرَ وَاجِبَةٍ عَلَى الْمَأْمُومِ فِيمَا جَهَرَ بِهِ الْإِمَامُ، وَلَا فِيمَا أَسْرَرَهُ. نَصَّ عَلَيْهِ أَحْمَدُ رَحْمَةُ اللَّهِ، فِي رِوَايَةِ الْجَمَاعَةِ. وَبِذَلِكَ قَالَ الزُّهْرِيُّ، وَالْقُورِيُّ، وَابْنُ عُيَيْنَةَ، وَمَالِكٌ، وَأَبُو حَنِيفَةَ وَإِسْحَاقُ رَحْمَةُ اللَّهِ، وَقَالَ الشَّافِعِيُّ، وَدَاوُدُ رَحْمَةُ اللَّهِ: يَجِبُ؛ لِعُمُومِ قَوْلِهِ - عَلَيْهِ السَّلَامُ - «لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَا يَقْرَأُ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ» غَيْرَ أَنَّهُ خَصَّ فِي حَالِ الْجَهْرِ بِالْأَمْرِ بِالْإِنْصَاتِ، فَفِيمَا عَدَاهُ يَبْقَى عَلَى الْعُمُومِ. [مغنی ابن قدامه / ج ۱ / ص ۶۰۹].

د امام احمد بن حنبل رَحْمَةُ اللَّهِ مسلک

امام احمد بن حنبل رَحْمَةُ اللَّهِ هم په جهري لمانځه کي دامام شاته د قرائت کولو د جواز قائل ندي، بلکي امام احمد رَحْمَةُ اللَّهِ په جهري لمونځونو کي قراءه کول شاذ او خلاف اجماع بللې دی، لکه ابن تيميه

چې فرمائي: (بخلاف وجوبها في حال الجهر فانه شاذ حتي نقل احمد الا جماع على خلافه) (فتاوى ابن تيميه ص ۱۷۶ ج ۱)

ترجمه: يعنى سورة فاتحې ته د امام پسي په جهري لمونځونو کې واجب ويل شاذ او نادر قول دی، تردې چې امام احمد د دې قول په خلاف باندې اجماع ذکر کړې ده.

امام موفق الدين بن قدامه ليکي: (وجملة ذلك ان القراءة غير واجبة علي المأموم فيما جهريه الامام ولا فيما لا يجهريه نص عليه احمد في رواية الجماعة) (مغنى بن قدامه ص ۶۰۸ ج ۱) وفي البعض ج ۲ ص ۱۱۸

حاصل د کلام داشو چې د امام شاته په جهري لمونځونو کې د سورة فاتحې لوستل واجب ندي نه په جهري اونه په سري لمونځونو کې امام احمد رَحْمَةُ اللَّهِ هَمْ په دغه خبره باندې صراحت کړی.

مشهور غير مقلد عبدالرحمن مبارکپوری ليکلي په تحفة الاحوذی ص ۲۵۷ کې (قال الزهري ومالك وابن المبارك واحمد واسحق يقرء فيما سرفيه ولا يقرء فيما جهريه).

دغه مذکوره امامان صاحبان وائي چې په جهري لمونځ کې يې نشي لوستلی، او په سري لمونځ کې يې لوستلی شي (جوازاً).

په يوبل ځای ليکي: (وكذلك الامام مالك واحمد لم يكونوا قائلين بوجوب قراءة الفاتحة خلف الامام في جميع الصلوة) (تحفة الاحوذی ص ۲۵۷ ج ۱) همدارنگې عبدالله ابن المبارک او امام مالک امام احمد رحمهم الله هم د امام شاته په ټولو لمونځونو کې د قراءۃ خلف الامام قائل نه و.

د پيران پير حضرت شيخ عبدالقادر جيلاني رَحْمَةُ اللَّهِ فتوى

حضرت پيران پير عبدالقادر جيلاني رَحْمَةُ اللَّهِ د مقتدي لپاره قراءۃ درست نه بولي: (ان كان مأموماً ينصت الي قراءة الامام ويفهمها) (غنية الطالبين، ص ۲ ج ۱)

که لمونځ گوزار مقتدي و نو د امام د قراءه لپاره بايد چپ شي، اودده لپاره د امام د تلاوت داوړيدلو کوشش لازم دی.

د حضرت شيخ د ظاهري الفاظو څخه دا خبره د شيشی پشان ظاهري چي د مقتدي وظيفه په ټولولمونځونو کې داده چې په ډيره خاموشۍ سره د امام قراءه واوري او په خپله خاموش او غلې اوسيږي.

د ابن تيميه رحمه الله فتوى

وَأَيْضًا فَالْمَقْصُودُ بِالْجَهْرِ اسْتِمَاعُ الْمَأْمُومِينَ وَلِهَذَا يُؤْمَنُونَ عَلَى قِرَاءَةِ الْإِمَامِ فِي الْجَهْرِ دُونَ السِّرِّ فَإِذَا كَانُوا مَشْغُولِينَ عَنْهُ بِالْقِرَاءَةِ فَقَدْ أَمَرَ أَنْ يَقْرَأَ عَلَى قَوْمٍ لَا يَسْتَمِعُونَ لِقِرَاءَتِهِ وَهُوَ بِمَنْزِلَةِ أَنْ يُحَدِّثَ مَنْ لَمْ يَسْمَعْ لِحَدِيثِهِ وَيَخْطُبُ مَنْ لَمْ يَسْمَعْ لِحُطْبَتِهِ وَهَذَا سَفَهٌ تُزَرُّ عَنْهُ الشَّرِيعَةُ. وَلِهَذَا رُوِيَ فِي الْحَدِيثِ: (مَثَلُ الَّذِي يَتَكَلَّمُ وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ كَمَثَلِ الْخِمَارِ بِحِمْلِ أَسْفَارٍ) فَهَكَذَا إِذَا كَانَ يَقْرَأُ وَالْإِمَامُ يَقْرَأُ عَلَيْهِ. هَكَذَا ذَكَرَ فِي فَتَاوَاهُ تَحْتَ مَسْئَلَةِ الْقِرَاءَةِ خَلْفَ الْإِمَامِ. (ج ۱۲ ص: ۱۴۷ وتنوع العبادات ص: ۸۶).

او همدارنگې د امام د جهري لوستلو څخه مقصد مقتديانوته وراوړول دي، د همدې وجهي څخه مقتديان صرف په جهري مانځه کې د امام په قراءه باندې امين وائي، نو که مقتديان هم سورة فاتحه لولي، نو د دې مطلب دارا وځي چې امام ته به امر شوی وي چې داسې خلکو ته قراءه واوړوي چې هغوی ورته غوږ نه نيسي او د دې داسې مثال دی لکه یوسړی چې د داسې خلکو سره خبرې کوي چې غوږ ورته نه نيسي، او داسې خلکو ته خطبه وائي چې غوږ ورته نه نيسي، داسې خبرې کول او داسې خطبه لوستل حماقت دی چې شريعت مطهره ورباندې حکم نه کوي.

په يو حديث کې راغلي دي چې څوک د امام د خطبې په وقت کې خبرې کوي هغه دهغه خر په شان دي چې کتابونه پرې بار شوي وي نو همدارنگې هغه څوک دی چې د امام شاته قراءه کوي.

حاصل داچې :

(۱) - دا حنافو په نيز د امام پسې دفاتحي لوستل په هر لمونځ (جهري اوسري) کې مکروه تحریمي دی.

(۲) - دامام مالک رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ نيز په جهري لمونځونو کې دامام شاته قراءۃ کول ممنوع دی او په سري لمونځونو کې هم واجب نه دي بلکې صرف اجازت يې شته.

(۳) - دامام احمد بن حنبل رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ نيز دامام پسنې فاتحه لوستل شاذ او د اجماع څخه مخالف دی او په سري لمونځونو کې هم واجب نه دي.

(۴) - دامام شافعي رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ نيز په جهري لمونځونو کې دامام پسنې قراءۃ نشته او په سري لمونځونو کې صرف اجازت دی وچوب دلته هم نشته.

نو محترم لوستونکو د غير مقلدينو مذهب چې دامام پسنې دفاتحي لوستلو ته په هر لمونځ او په هر رکعت کې فرض او واجب وائي، هم د قرآن سره مخالف دی، او هم د حديثو سره، او هم د تابعينو او د تبع تابعينو دا قوالو سره، حتی د داود ظاهري سره هم مخالف دی ځکه چې داود ظاهري هم ورته فرض نه وائي. (احسن الکلام بحواله مغنی ابن قدامه جلد اول ص ۶۰۹) امام ترمذي دا مسلک د شد په لفظ سره ذکر کوي.

ابواب المحدثين او ترک القرائۃ خلف الامام

محدثين اول منسوخ او يا بيا ناسخ احاديث ذکر کوي امام نووي رحمه الله فرمايي چې وهذا عادة مسلم وغيره من ائمة الحديث يذكرون الاحاديث التي يرونها منسوخة ثم يعقبونها بالناسخ، (شرح مسلم للنووي ج ۱ ص ۱۵۶، باب الوضوء مما مست النار) نو ددې قانون مطابق محدثين اول د قرائت خلف الامام احاديث ذکر کوي او بيا د ترک د قرائۃ خلف الامام احاديث ذکر کوي لکه په موطا امام مالک کې اول: دا القرائۃ خلف الامام باب دی او بيا د ترک القرائۃ خلف الامام الخ باب دی همدارنگه په موطا امام محمد مصنف عبدالرزاق مصنف ابن ابی شيبه جزء القراءۃ للبخاري ابن ماجه، ابو داود، ترمذي، نسائي، طحاوي، وغيره کتابونو کې دي.

فان قيل: چې په منسوخ باندې خو عمل گناه ده نو ايا شوافع گناهگار دي؟

قلنا: منسوخ كله منصوصي وي او كله اجتهادي وي په اول باندې عمل گناه ده او قراءۃ خلف

الامام اجتهادي منسوخ دى.

كله چې په هند كې انگريزي پيداوار ويكتوري اهل حديثو غير مقلدينود احنافوپه خلاف يومحاذ جوړ كړواود احنافو دلمونځونو د فاسد كيدواعلان يې وكړونودهند علماوود دوى په جواب كې بې شميره كتابونه وليكل مولانا عبدالحى لکنوى رَحْمَةُ اللَّهِ (امام الكلام في القراءة خلف الامام) اوددې حاشيه (غيث الغمام في القراءة خلف الامام) وليكلو.

مولانا محمد قاسم نانوتوي رَحْمَةُ اللَّهِ (الدليل المحكم في ترك القراءة للمؤتم) او (توثيق الكلام في ترك القراءة خلف الامام) وليكل، او مولنا رشيد احمد گنگوہى رَحْمَةُ اللَّهِ (هداية المعتدى في قراءة للمقتدى) وليكل. او مولنا احمد على سهارنپوري رَحْمَةُ اللَّهِ (الدليل القوي على ترك القراءة للمقتدى) وليكه. او علامه شيخ محمد هاشم سندی رَحْمَةُ اللَّهِ (تنقيح الكلام في القراءة خلف الامام) وليكلو. او علامه ظهير حسن نيموي رَحْمَةُ اللَّهِ ډيرې رسالې وليكلې. بيا وروسته شاه صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ په فارسي ژبه يوه رساله وليكله په نامه د (فصل الخطاب في مسئلة أم الكتاب)، بيا يې دوهمه رساله په عربي وليكله په نامه د (خاتمة الخطاب في مسئلة فاتحة الكتاب). بيا مولنا ظفر احمد عثمانى رَحْمَةُ اللَّهِ په اعلاء السنن كې فاتحة الكلام في القراءة خلف الامام وليكله، بيا د ټولو څخه وروسته مولنا سرفراز خان صفدر صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ د (احسن الكلام في ترك القراءة خلف الامام) په نوم يو كتاب په دې موضوع وليكلو چې دې كتاب ته په دې موضوع د بحثونو تر ټولو ښه او جامع ذخيره ويلى شي. اوددې څخه علاوه كه څوك د لامذهبو په باره كې پوره معلومات غواړي نو د علامه محمد امين صفدر او كاپوي رَحْمَةُ اللَّهِ كتابونه دي وگوري، چې ډير جامع كتابونه پكې (تجليات صفدر) او (مجموعة الرسائل) دي.

په امام پسي ۰ فاتحي دلوستلو د قائلينو دعوہ او دلايل

د لامذهبو دعوی د ټول امت په خلاف دا ده چې د مقتدي لپاره په هر رکعت کښې د سورة فاتحي لوستل فرض او يا واجب دي . او د دې د لوستلو څخه بغير يې مونځ نه کيږي .

امام المناظرين ، حجة الله في الارض ، مولانا محمد امين صفدر او کاروي رَحْمَةُ اللهِ فرمائي چې حنفي مناظر ته پکار دی چې د مناظرې په ميدان کښې د غير مقلدينو څخه د دعوي د تفصيل لپاره د لاندینيو خبرو وضاحت وغواړي .

(۱) په يوه شپه او ورځ کښې د امام پسي اولس (۱۷) رکعتنه مونځ کيږي ، په دې کښې په يوولسو (۱۱) سري رکعتونو کښې د مقتدي لپاره د امام قراءت کافي نه دی ، نه د سورة فاتحي قراءت ورته کافي دی ، او نه د باقي سورة ، لدې وجې په مقتدي باندې په دې يوولسو رکعتونو کښې د سورة فاتحي لوستل فرض دي ، او د باقي سورة لوستل ورته مستحب دي .

(۲) په شپږو جهري رکعتونو کښې د امام سورة فاتحه د مقتدي لپاره کافي نه ده . له دې وجې په مقتدي باندې يې په سکتاتو کښې مستقلاً لوستل فرض دي او بغير د دې څخه يې مونځ نه کيږي او باقي سورة چې امام ولوستلو نو د مقتدي لپاره کافي دی له دې وجې مقتدي ته د باقي سورة لوستل حرام دي .

(۳) کله چې فاتحه په سکتاتو کښې فرض شوه ، نو سکتات موقوف عليه ، د فرضو شو ، او موقوف عليه د فرضو فرض وي ، نو په امام باندې سکتات فرض دي ځکه چې که امام سکتات ونه کړي ، نو مقتدي به سورة فاتحه په کوم وخت لولي ؟

(۴) کوم سړی چې د امام پسي درکوع په حالت کښې اقتداء وکړي . دده څخه دا فرض ساقط دي . او که نه ؟

(۵) کوم مقتدي چې مستقلاً فاتحه ونه لولي د هغه مونځ باطل دی ؟

مطالبه : لامذهبان دې صرف يو آيت او يا يو حديث وښايي چې په هغې کښې د لامذهبو دا پوره دعوه موجوده وي .

قرآني دلائل:

د انصاف او د ديانت تقاضا خودا وه . چې لکه څرنگه چې مونږ د بي شماره صحابه وورضى الله عنهم او د تابعينو رحمهم الله او د تبع تابعينو رحمهم الله څخه د ﴿إِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا﴾ ترجمه او تفسير رانقل کړو، چې دا د ممانعت د قرات خلف الامام په باره کښې نازل شوي دي . نو همدارنگه دي غير مقلدينو هم د خپلي دعوي د اثبات لپاره يو ايت او د دي ترجمه او تفسير کم از کم صرف د يو صحابي څخه په صحيح سند باندې پيش کړى وى . چې د فلاني ايت په باره کښې فلانى صحابي وائي چې د دي شان نزول دا دي چې قراءت خلف الامام فرض دى . ليکن يقين وکړئ چې د دنيا د کتابخانوپه هيڅ کوم اسلامي کتاب کښې دا خبره نه شته . چې فلاني صحابي يا تابعي ويلي دي چې د فلاني آيت شان نزول دا دي چې قراءت خلف الامام فرض دى . که څوک د يو ايت په باره کښې د يو صحابي روايت داسي پيش کولي شي نو راميدان ته دي شي . (هل من مبارز يبارزني) .

ليکن د دي سره سره هم مجوزينود قراءت خلف الامام په خپل گمان د يو څو آيتونو څخه د استدلال ناکام کوشش کړي دي .

اول آيت : وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى ١٠٦ - پ ٢٧ سورة نجم رکوع ٢

د دي څخه معلومېږي چې د امام قراءت صرف د امام لپاره دى او د مقتدي لپاره د مستقلي سورة فاتحي د لوستلو ضرورت دى .

(الجواب : ١) د هيڅ صحابي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او يا تابعي رَحِمَهُ اللَّهُ څخه نه ده ثابته چې د دي آيت شان نزول ئي قراءت خلف الامام گرزولې وي .

(۲) په دې آيت كېنې نه د فاتحي لفظ شته، نه د خلف الامام لفظ شته. نه د امام لفظ شته، او نه د مقتدي لفظ شته، نو د دې آيت د لامذهبو د دعوي سره هيڅ تعلق نه شته.

(۳) په ما زاذ علي الفاتحة كېنې ولې د امام قراءت د مقتدي لپاره كافي دى؟ د امام ستره ولي د مقتدي لپاره كافي ده؟ كله چې مقتدي د امام سره د ركوع په حالت كېنې شريك شي نو هلته ولې د امام سورة فاتحه د مقتدي لپاره كافي ده؟ په جهري مونځونو كېنې امام په جهري باندې فاتحه لولي او غير مقلدين مقتديان ئي په پټه لولي. دلته ولي د امام جهري د مقتديانو لپاره كافي دى؟

(۴) د آيت كريمه معني داده چې په كومو كارونو كېنې چې نيابت او وكالت كار نه وركوي لكه د توحيد عقیده د رسالت عقیده، د معاد عقیده، او نور اصولي امور، نو هلته هر سړي ته خپل عمل او خپله عقیده په كار وړځي د بل چا عقیده او عمل ورته نه كافي كيږي.

او په كومو كارونو كېنې چې نيابت او وكالت صحيح وي په هغې كېنې هم په اصل كېنې موكل ته د خپلي سعي او كوشش بدلهرسيږي. او د هغه سعي داده چې ده د ځان لپاره وكييل او نائب منتخب كړى دى. نو ساعي كله موجد وي كله عامل وي كله داعي وي او كله سبب وي.

دوهم آيت: وَادْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً (الاية).

لامذهبان وائي چې د دې آيت معني داده چې فاتحه په زړه كېنې پټه پټه وائي. خير الكلام ص ۶۸

الجواب: (۱) د دې آيت كه د اشان نزول وى نو دا به د صحابه وؤ رضى الله عنهم، او د تابعينو رحمهم الله او د جمهورو سلفو رحمهم الله او د خلفو څخه هيڅ كله پټ نه وو پاتې شوى.

(۲) لامذهبان كه وائي چې دا آيت عام دى سورة فاتحي ته هم شامل دى، نو بيا ئي ولې باقي سورة ته هم نه شاملوي؟ او ولې باقي سورة په زړه كېنې پټه پټه وائي؟

(٣) امام سيوطي رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ تتيجه الفكر كنبسي ليكلي دي چې د دې آيت څخه مراد ذكر قلبي دي. ذكر لساني نه دي مراد. كذا في الدليل المبين ص ٣٦١

(٤) كه په طريقي د فرض المحال و منو چې دا آيت د مانځه په باره كنبسي نازل شوى دى. نو بيا مونږ وايو چې په دې كې منفرد او امام ته د قراءت حكم دى. كما يدل عليه وا ذكر - ولا تكن - ځكه چې دا صيغې د مفرد دي. او د مقتديانو حكم په مخكې آيت كنبسي په صيغې د جمع سره ذكر شوى وو. چې: فاستمعوا له وانصتوا - لعلكم ترحمون.

(٥) حافظ ابن كثير رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ فرمائي چې د مقتديانو د قراءت لپاره د دې آيت څخه استدلال بعيد مناف للانصات المأموره. تفسير ابن كثير ج ٢ ص ٢٨٢

فان قيل: چې دا تفسير د زيد بن اسلم رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ څخه را نقل شوى دى. كتاب القراءۃ للبيهقي ص ١٠١ (رقم ٢٥٧)

قلنا: دا تفسير روايت او درايه غلط دي. درايه ځكه غلط دي چې ابن كثير ورته بعيد او منافي للانصات ويلى دي. همدارنگه د زيد بن اسلم رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ څخه روايت دي چې: كانوا يقرءون خلف الامام فنزلت واذا قرئ القرآن الاية. مغني ج ١ ص ٦٠٥ نو د ده څخه په صحيح سند باندې منع د قراءت خلف الامام روايت شوي ده.

په دې آيت كې نه دا امام ذكر شته او نه د مقتدي، همدارنگه نه پكې د قرائت ذكر شته او نه د سورة فاتحي.

او روايت ځكه غلط دى چې د دې تفسير سند داسې دى چې اخبرنا ابو عبد الله الحافظ أنا ابو علي الحافظ أنا ابو عمر الحرشي نا الفضل بن محمد الشعراني نا ابراهيم بن حمزه نا عبدالعزيز بن محمد قال سمعت زيد بن اسلم الخ نو په سند كې يو راوي فضيل بن محمد الشعراني دى چې ايمه د جرح او

تعديل دده په باره کې فرمايي: تكلّموا فيه فرماہ بالكذب، انه كان غاليا في التشيع (ميزان الاعتدال للذهبي ج ۲ ص ۴۹۰ رقم الترجمة ۱۷۲۷) همدارنگه د دې تفسير په سند كښي عبد العزيز بن محمد رَحْمَةُ اللَّهِ سَيِّئُ الحفظ. او خطا كار دی. ابو زرعه رَحْمَةُ اللَّهِ لِيَكِي چې سَيِّئُ الحفظ. امام احمد رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې يخطي، ابن سعد رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې يغلط، او ساجي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې كثير الغلط. تهذيب التهذيب ج ۶ ص ۳۵۴

دريم آيت: وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ. پ ۱۰ بني اسرائيل ۲

الجواب (۱): د آدم عَلَيْهِ السَّلَام څخه نيولې ترد انگریزانو د دورې پورې په کوم کتاب کښې راغلي دي. چې جائز کار ته ئې وزر ویلی وي؟ جائز او فرض کار عبادت وي. او په دې آیت کښي وزر ذکر شوی دی. که نه ئې شي پيش کولې نو بيا خو لږ د خپل ضمير څخه و شرميرئ.

(۲) آیا سورة فاتحه وزر دی او که مازاد علی الفاتحه؟ په یو سلو څوار لسو سورتونو کښي یواځې سورة فاتحې ته ولې وزر وائي؟

څلورم آيت: وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا. الاية، نو څوک چې د سورة فاتحې د لوستلو څخه اعراض کوي هغه د دې وعيد مستحق دی.

الجواب (۱): د اذّا قرئ القرآن آیت چې په اجماع د امت، او د صحیحو روایاتو مطابق، د قراءت خلف الامام په باره کښي نازل شوی دی. هلته لا مذهبان وائي چې نه دا د کفارو په باره کښي نازل شوی دی. او دا آیت چې بالا تفاق د کفارو او د منافقینو په باره کښي نازل شوی دی. نو دلته لا مذهبان وائي چې نه دا د قراءت خلف الامام په باره کښي نازل شوی دی.

(۲) آیا لا مذهبانو! د اذّا قرئ القرآن فاستمعوا له وانصتوا څخه اعراض نه دی کړی؟ او خپله د دې آیت مصداق نه دی گرزیدلی؟

بعضي لا مذهباً نو د فاقرو ما تيسر من القرآن شخه هم استدلال كړی دی لیکن مخکې ذکر شو چې هغه آیت د تهجد و د مانځه په باره كې نازل شوی دی .

له احادیثو څخه استدلال

(۱) د حضرت عبادۀ بن صامت رضی اللہ عنہ حدیث:

د قراءه خلف الامام د قائلینو تر ټولو د اعتماد وړ او قوي دليل د حضرت عبادۀ بن صامت رضی اللہ عنہ حدیث دی .
عَنْ عَبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ رضی اللہ عنہ، قَالَ: صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصُّبْحَ، فَتَقَلَّتْ عَلَيْهِ الْقِرَاءَةُ، فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ: إِنِّي أَرَاكُمْ تَقْرَءُونَ وَرَاءَ إِمَامِكُمْ، قَالَ: قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِي وَاللَّهِ أَقَالَ: لَا تَفْعَلُوا إِلَّا بِأَمِّ الْقُرْآنِ، فَإِنَّهُ لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِهَا.

عبادۀ بن صامت رضی اللہ عنہ فرمائي چې رسول الله ﷺ د سهار لمونځ وکړو، نو قراءه وړياندي دروند شو، چې کله دلمانځه څخه فارغ شونو وي فرمايل چې زه گورم تاسو چې د امام پسې قراءه کوئ! مونږ جواب ورکړو چې هو قسم دی چې مونږ د اکار کړی دی! رسول الله ﷺ ورته وفرمايل چې بيا د امام پسې قراءت مکوي! بغير الحمد لله څخه (يعني دا په امام پسې لولي) ځکه نشته دی لمونځ دهغه چا لپاره چې الحمد لله ونه لولي .

الجواب : د عبادۀ بن صامت رضی اللہ عنہ دا حدیث په دريو طريقو روایت شوی دی .

(الف) په صحيحينو کې مرفوع روایت دی چې: ان رسول الله ﷺ قال لا صلوة لمن لم يقرء بفاتحة الكتاب [بخاری ج ۱ ص ۱۰۴ / مسلم ج ۱ ص ۱۶۹].

ددې حدیث دوه معنی گانې دي يوه د صحابي او بله د وهابي ، واييان يې داسې معنی کوي (چې: نه صحيح کيږي لمونځ دهغه چا چې الحمد لله ونه لولي) دا معنی نده صحيح، ځکه چې پدې کې يې د (با) معنی حذفه کړه، دا د داسې الفاظو معنی ده چې لا صلوة لمن لم يقرء فاتحة الكتاب ، حالانکې پداسې الفاظو حدیث ندی راغلی، د صحابي معنی داده چې دهغه چا لمونځ نه کيږي چې قرائت ونکړي د فاتحة الكتاب سره، يعني چې د فاتحة الكتاب سره سورة ونه لولي او د فاتحة الكتاب سره سورة

منفردہ یعنی یواہی لمونخ کونکی لولي مقتدي يې نه لولي، نو دا حديث د يواہي لمونخ کونکي په باره کې شو، د دوهمې توجیه لاندې يې لږ نور تفصيل هم راروان دی او همدا معنی د حضرت جابر رضی الله عنه د حديث نه را فهمیږي، حضرت جابر رضی الله عنه فرمايي چې دا حديث د منفرد په باره کې دی، کما سیاتی.

(ب) دا حديث په مصنف ابن ابی شيبه رحمه الله، او طحاوی رحمه الله په احکام القرآن کې او علامه ابن تیمیہ رحمه الله پخپله فتاوی کې د محمود بن الربيع رحمه الله څخه نقل کړی دی.

قَالَ: صَلَّيْتُ صَلَاةً وَإِلَى جَنِّي عِبَادَةُ بْنُ الصَّامِتِ رضي الله عنه قَالَ: فَقَرَأَ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ. قَالَ: فَقُلْتُ لَهُ: يَا أَبَا الْوَلِيدِ، أَلَمْ أَسْمَعْكَ تَقْرَأُ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ؟ قَالَ: «أَجَلْ؛ إِنَّهُ لَا صَلَاةَ إِلَّا بِهَا» لَفْظُهُ لَابْنِ أَبِي شَيْبَةَ (مصنف ابن ابی شيبه ج ۱ ص ۳۷۵) (فتاوی ج ۲ ص ۱۷۸)

محمود بن الربيع رحمه الله فرمائي چې مادعبادة بن صامت رضي الله عنه په څنگ کې لمونخ کولو نو هغه دامام پسرې الحمد لله لوستله، ماترې پوښتنه وکړه چې تادامام پسرې الحمد لله ولوستله؟ هغه وفرمايل هو! دهغه چالمونخ ندی صحيح چې الحمد لله ونه لولي.

(ج) دا حديث کريمه په ترمذی کې په هغه الفاظو مروي دی چې مونږ اول وليکل چې: قَالَ: صَلَّيْتُ رَسُوْلَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصُّبْحَ، فَتَقَلَّتْ عَلَيْهِ الْقِرَاءَةُ، فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ: إِنِّي أَرَاكُمْ تَقْرَءُونَ وَرَاءَ إِمَامِكُمْ، قَالَ: قُلْنَا: يَا رَسُوْلَ اللهِ، إِي وَاللهِ، قَالَ: لَا تَفْعَلُوا إِلَّا بِأَمِّ الْقُرْآنِ، فَإِنَّهُ لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِهَا.

په دې درې طريقو کې اوله طريقه صحيح ده، لکن صريحه نه ده ددې حديث څخه ددوي استدلال نه صحيح کيږي، د ديرو وجهونه په دې حديث کې د مقتدي لفظ نشته، اونه پکې د خلف الامام لفظ شته دی، نو ددې حديث څخه د مقتدي د قرائت خلف الامام له پاره استدلال څرنگه صحيح شو؟

فان قيل: چې په دې حديث کې د (مَنْ) لفظ عام دی، مقتدي ته هم شامل دی.

قلنا: د (مَنْ) لفظ په عموم کې نص قطعي نه دی، ځکه چې ډېر کړتې په دې کې تخصیص مراد وي، لکه: (۱) (وَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ) [سورة شوری] حالانکه دا استغفار یواځې د مؤمنانو له پاره دی. (۲) (عَامِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ) [سورة تبارک] دلته د لفظ د (مَنْ) څخه یواځې الله مراد دی. (۳) حضرت رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایي چې: (لتتبعن سنن من كان قبلكم) [بخاری / ج ۲ / ص ۱۰۸۸] دلته له (مَنْ) څخه یواځې یهود او نصاری مراد دي.

همدارنگه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمایي چې انما هلك من كان قبلكم (صحيح مسلم ج ۲ ص ۳۳۹) حالانکې دلته د من څخه مراد صرف عصاة او نافرمانه خلک دي.

(۴) ملا جيون فرمایي چې: (مَا وَمَنْ يَحْتَمِلَانِ الْعُمُومَ وَالْخُصُوصَ) [نور الانوار / ص ۷۵].
(۵) سيد شريف فرمایي چې: (الموصولات لم توضع للعموم بل هي للجنس يحتمل العموم والخصوص) [شرح مواقف / ج ۲ / ص ۴۵۸].

نو کله چې د (مَنْ) کلمه په عموم کې قطعي نص نه شو، نو دا د چا په حق کې ده؟ مونږ به په کلکو دلايلو سره دا ثابته کړو چې: دا د امام اود منفرد په باره کې ده. ان شاء الله.

(۱) سفيان ابن عيينه رَحِمَهُ اللَّهُ فرمائي چې: (لمن يصلي وحده) ابوداود ج ۱ ص ۱۱۹) دا دهغه چا په باره کې دی چې ځانته لمونځ کوي.

همدارنگه امام اسماعيلي چې په شوافعو کښي لوي امام وو تذکره ج ۵ ص ۱۴۹ فرمائي چې دا حديث د منفرد په باره کښي دی. بذل المجهود ج ۲ ص ۵۲

همدارنگه امام موفق الدين ابن قدامه الحنبلي رَحِمَهُ اللَّهُ ليکي چې اما حديث عبادة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ الصحيح فمحمول علي غير المأموم و كذا لك حديث ابي هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ. (مغني ج ۱ ص ۶۰۶، وفي البعض ج ۲ ص ۱۱۸)

يعني د عبادۀ رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ حَدِيث او د ابو هريره رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ حَدِيث د مقتدي په باره كښي نه دي .
بلكه د امام او د منفرد په باره كښي دي .

همدارنگه امام شمس الدين فرمائي چې : فالحديث الاول الصحيح محمول علي غير المأموم
وكذلك حديث ابي هريره رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ . شرمقنع للكبير ج ٢ ص ١٢] . همدارنگه امام ابن عبدالبر
فرمايي چې دا د منفرد په باره كې دى (التمهيد لابن عبدالبر ج ٤ ص ٤٤٩ ، الاستذكار ، ج ١ ص ٤٧٠)

او د دوي شخه علاوه حضرت جابر بن عبدالله رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ فرمائي چې حديث ذ لاصلوة لمن يقرأ
بفاتحة الكتاب فصاعداً . د منفرد په باره كښي دى . حضرت جابر رضى الله عنه فرمايي چې :

مَنْ صَلَّى رَكْعَةً لَمْ يَقْرَأْ فِيهَا بِأَمِّ الْقُرْآنِ، فَلَمْ يُصَلِّ إِلَّا أَنْ يَكُونَ وَرَاءَ الْإِمَامِ (ترمذي باب
ما جاء في ترك القراءة خلف الامام اذا جهر بالقراءة ج ١ ص ٧١ ، موطا امام مالك ص ٦٦ ، باب
ما جاء في أم القرآن .

امام احمد رحمه الله فرمايي چې : هذا رجل عن اصحاب النبي صلى الله عليه وسلم تأول قول
النبي صلى الله عليه وسلم ، لاصلوة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب أن هذا اذا كان وحده .

او حضرت عبدالله بن عمر رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِمَا فرمائي چې دا د منفرد په باره كښي دى . موطا امام مالك
ص ٢٩ و في البعض ص ٦٨ . همدارنگه امام احمد بن حنبل رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ فرمائي چې دا د منفرد په باره كښي
دى . ترمذي ج ١ ص ٤٢] .

اعتراض : مبارکپوري اعتراض كړى دى چې حديث د (من) د لفظ له وجې عام دى . نو د دې
تخصيص به په كتاب او په سنت باندې صحيح وي . د امام احمد رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ او د سفيان بن عيينه رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ
قولونو باندې نه دى صحيح .

الجواب: مبارکپوری یواہی د سفیان بن عیینہ رَحْمَةُ اللَّهِ اود امام احمد رَحْمَةُ اللَّهِ نومونہ ذکر کوی۔ اود جابر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ اود عبد اللہ بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نومونہ نہ اخلی۔ صرف خپلو ملگرو ته موقتہ تسلی ورکوی۔ (۲) مخکی آیتونہ، او حدیث، اود لغتو د امامانو قولونہ ولیکل شو چې کلمہ د (من) په عموم کبسي نص نہ وی۔

(۳) د دوي دا خبره چې دا حدیث د منفرد په باره کبسي دی خپله د همدې حدیث د فصاعداً - د مازاد - اود ماتیسره وغیره الفاظو څخه په استدلال باندې بناء دی، لکه په دوهمه او دریمه توجیه کبسي به چې راشي ان شاء الله۔

(۴) د جمهورو مسلمانانو په دې اتفاق دی چې کوم مقتدي چې د امام سره د رکوع په حالت کبسي شریک شتی نو ده نه پخپله سورة لوستلی دی او نه ئي د امام څخه اوریدلې دی، لیکن بیا هم د ده دا رکعت صحیح دي۔ امام شافعي رَحْمَةُ اللَّهِ هم دا خبره کوي۔ کتاب الام ج ۱ ص ۸۷]۔ نووي شرح مسلم ج ۱ ص ۱۳۵ امام ابن تیمیہ هم دا خبره کوي۔ منهاج السنة ص ۵]۔

او همدا د امام مالک، امام شافعي، سفیان ثوري، امام اوزاعي، امام ابو ثور، امام احمد بن حنبل، امام اسحق بن راهویه رَحْمَةُ اللَّهِ، او په صحابه وؤ کبسي د حضرت علي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حضرت ابن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حضرت زید بن ثابت رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ اود حضرت عبد اللہ بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مسلک دی۔ امام الکلام ص ۶۰ و اوجز المسالک ج ۱ ص ۲۴۰ و اعلاء السنن ج ۴ ص ۳۲۹]

او همدا مسلک د لامذهبو مشرانو هم مختاره کړی دی۔ وگوره [بدور الاهله ص ۶۵ و دلیل الطالب ص ۳۴۳ از نواب صدیق حسن خان، و نیل الاوطار ج ۲ ص ۱۱۳ للشوکانی و تحفة الاحوذی ج ۱ ص ۲۶۱ للمبارکپوری و عون المعبود ج ۱ ص ۳۳۴ لشمس الحق عظیم ابادي]۔

نو دا تخصیص د لامذہبہو پہ شمول ٿولو مسلمانانو کڙی دی . دلته ولي د من د لفظ پہ عموم باندې قول نہ کوی ؟

(۵) همدارنگہ گونگی چي سورة فاتحه نہ شي لوستلې هغه هم د دي حديث څخه مستثنی دی .

لامذہبان وائي چي د معذور حکم جدا دی . لیکن مونږ وایو چي هر څرنگه وي د دي لفظ د من څخه مستثنی شو . او د عموم قانون مات شو :

دوهمه توجیه: شاه صاحب په (تصل الخطاب فی مسئلة ام الكتاب) کې بهترینه علمي توجیه کړې ده، حاصل یې دادی چي: کوم افعال بلا واسطه متعدي وي، هغه افعال په واسطه د باء سره هم متعدي کیدلې شي، البته په دواړو صورتونو کې په معنی کې فرق وي، ځکه چي کله بلا واسطه متعدي وي، نو هلته مفعول به کل مفعول وي، یعنې په مفعولیت کې ورسره بل څه شریک نه وي. او چي کله په واسطې د باء متعدي وي نو هلته مفعول به بعض مفعول وي، یعنې په مفعولیت کې ورسره بل څه شریک وي. نو قرء چي کله متعدي بالذات وي مفعول به یې ټول مقروء وي، او چي کله متعدي وي په واسطې د باء سره نو مفعول به یې بعضي مقروء وي، یعنې مفعول به به هم لوستلې شي او بل څه به هم ورسره لوستلې شي.

لکه د نبی کریم ﷺ د قرائت بیان چي کيږي نو په بعضي احادیثو کې داسې الفاظ راځي چي: یقرء بالطور (بخاری ج ۱ ص ۱۰۶) (قرء فی المغرب بالطور) (بخاری ج ۱ ص ۱۰۵) کان یقرء فی الفجر بـ ق والقرءان المجید (مسلم ج ۱ ص ۱۸۷)

په دې احادیثو کې قرء متعدي دی په واسطې د باء سره، معنی یې داده چي نبی کریم ﷺ یواځې سورة طور او سورة (ق) ندي لوستلي، بلکې ددې سره یې سورة فاتحه هم لوستلې ده، ددې په خلاف په یو حدیث کې قرء متعدي بالذات دی: (قرء علیهم سورة الرحمن) [ترمذی ج ۲ ابواب التفسیر سورة الرحمن]

نوددي معنی داده چې يواځې سورة رحمن يې ولوستلو، داقاعده د زمحشري په کتاب (المفصل) کې ذکرده او په تفسیر کشاف کې د (وَهْزَىٰ إِلَيْكَ بِجُنْحِ اللَّغَلَةِ) د تشریح څخه هم مستفاده ده.

نو په حدیث کریمه کې فاتحه الکتاب باندې بڼه داخله شوی ده، نو دا دې طرف ته اشاره کوي چې په لمانځه کې به صرف سورة الفاتحه نشي لوستلی، بلکې بل څه به هم ورسره لوستلې شي یعنې ضم د سورة به هم ورسره وي.

ابن قیم رَحْمَةُ اللَّهِ لِيَكِي چې: (هذا لا يعطى الاقتصار عليها بل يشعر بقراءة غيرها معها) [بدايع الفوائد/ ج ۴ / ص ۷۶].

نو د حدیث دا معنی نده چې دهغه چا لمونځ نه صحیح کیږي چې سورة فاتحه ونه لولي بلکې معنی یې داده چې دهغه چا لمونځ نه صحیح کیږي چې د سورة فاتحې سره سورة ونه لولي، نو د بل سورة او د سورة فاتحې یو حکم دی، او دواړه په یو حدیث کې ذکر شوي دي، د دواړو لوستل په امام او منفرد حقیقه واجب دي. نو دا حدیث د امام او د منفرد په باره کې شو.

او په مقتدي باندې خود سورة لوستل ندي واجب، بلکې د امام لوستل ورته کافي دي، نو د الحمد لله لوستل به هم نوي واجب بلکې د امام لوستل به ورته کافي وي.

دويمه توجیه: ددې ټولو څخه غوره او بهترینه توجیه شاه صاحب داسې کړې ده چې د حضرت عبادۀ په دې حدیث کې د (فصاعدا) زیاده په صحیح روایتونو کې ثابت دی پوره حدیث داسې دی: (لا صلوة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب فصاعدا) (مسلم ج ۱ ص ۱۶۹) باب وجوب القراءة في كل ركعة

ددې څخه معلومیږي چې د سورة د پیوسته کولو او د فاتحه الکتاب د لوستلو یو حکم دی. او سورة لوستل خو په مقتدي باندې نه دي واجب، بلکې په امام او په منفرد باندې یې لوستل واجب دي، نو معلومیږي چې دا منفرد او د امام په باره کې دی.

امام بخاری رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ جزء القراءة کي ددي کلمی (فصاعدا) په زیاده اول اعتراض دا کړی دی چې داصر ف معمرفرد دی اونورو راویانو داندی ذکر کړی، نولدي کبله دادا اعتبار وړندی .

اول جواب : معمرفنايت ثقه دی . (و زیاده الثقة مقبولة)

دوهم جواب : حقیقت دادی چې دفصاعدا په زیاده کي معمرفمفردندی حکه چې دنوروثقه راویانو څخه هم مروی دی لکه دسفیان بن عیینه رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ څخه کمافی روایه سنن ابی داود جلد اول ص ۱۱۹) .

دامام اوزاعی رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ څخه کمافی کتاب القراءة للبهیقي ص ۱۱) معارف السنن ج ۳ ص ۲۲۳) دشعیب بن ابی حمزه رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ څخه په پورتنی حواله ، همدارنگي دعبدالرحمن بن اسحق څخه کمافی معارف السنن ج ۳ ص ۲۲۳) . همدارنگه د صالح بن کیسان څخه هم مروی دی . [عمدة القاري ج ۳ / ص ۶۹] . ددي لفظ په ځای په ابوداود کي د (ماتیسر) اود (مازاد) الفاظ هم مروی دی . [ج ۱ / ص ۱۱۸] .

دوهم اعتراض : که دازیاذه صحیح شي نو ددي څخه د دواړو وجوب نه ثابتیږي بلکي دسورة فاتحي وجوب اودزاید سورة استحباب ترینه ثابتیږي ، اوددي دلیل دادی چې سیبویه فرمایلي دي چې دفصاعدا کلمه د (ایجاب ماقبله وتخیر مابعده) لپاره راځي مثلاً که یوسړی ووايي چې : (بعه بدرهم فصاعدا)

نود محاورې له مخې ددي مطلب دادی چې په یوه روپی یې خرڅول واجب دي ، اوددي یوې څخه چې کومې زیاتې دی په هغې کي اختیار دی ، نوله همدې کبله په حدیث کي دفاتحي فرضیت اودزیادت تخیرواو استحباب دی .

جواب : فصاعدا کلمه یواځي په (ایجاب ماقبله وتخیر مابعده) کي نده منحصره ، بلکي ددیرومعانیو لپاره راځي یوه معنی خوبلاشکه د (ایجاب ماقبله وتخیر مابعده) ده لکه : (بعه بدرهم فصاعدا) .

دوهمه معنی ده : (ادخال مابعدہ فی حکم ماقبلہ) لکه عربان وائي : (مشیت میلین فصاعدا) چې معنی یې داده چې د میلینو څخه زیات هم د میلینو په حکم یعنې په مشی کې داخل دی .

دریمه معنی د : (توزیع الاحاد علی الاحاد) ده لکه (بعته بدرهم فصاعدا) یعنې مادیو جنس بعضې افراد په یوه روپې خرڅ کړی دی او بعضې نور مې دیوې روپې څخه په زیاتو خرڅ کړی دی

نود حدیث کریمه : (لاصلوة لمن لم یقرء بفاتحة الكتاب فصاعدا) قیاس کول په (بعته بدرهم فصاعدا) او په (مشیت میلین فصاعدا) باندې یې نه قیاسول ترجیح بلا مرجح، بلکې ترجیح المرجوح ده ، ځکه حدیث کریمه جمله خبریه ده او مقیس علیه (بعته بدرهم فصاعدا) جمله انشائیة ده، او همدارنگې په حدیث کې نفی ده او په مقیس علیه مثال کې اثبات دی، نو حدیث کریمه په (مشیت میلین فصاعدا) باندې قیاس دی اود (ادخال مابعدہ فی حکم ماقبلہ) لپاره دی، اود ددې لپاره دوه قرینې نورې هم شته اوله دا چې د فصاعدا لفظ د ترکیب په اعتبار د فاتحة الكتاب څخه حال واقع شوی دی، نو تقدیر د عبارت داسې دی چې : لاصلوة لمن لم یقرء بفاتحة الكتاب حال کونها صاعداً الى سورة غیرها.

او حال قیدوي او نفی چې کله په کلام مقید بقید داخله شي نو اکثرًا نفی د قید راوړي، او کله نفی د مقید او د قید دواړو راوړي. نو چې کله فصاعدا د فاتحة الكتاب لپاره قید شو، او نفی پرې داخله شوه، نو د نفی به یا صرف د فصاعدا لپاره وي، او یا به د فاتحې او فصاعدا دواړو لپاره وي، یواځې د فاتحې نفی په هیڅ صورت کې نه شي راتللې. یعنې دلمانځه فساد به یا صرف د سورة په پرېښودو راځي نو یواځې سورة به واجب وي، او یا به د سورة او د فاتحې دواړو په پرېښودو لور اځي نو دواړه به واجب وي. دوهمه قرینه داده چې په ځینو روایتونو کې د فصاعدا پر ځای د (وماتیسر) الفاظ دي کما فی روایة ابن سعد (امرنا ان نقرء بفاتحة الكتاب وماتیسر) (ابو داود ج ۱ ص ۱۱۸) باب من ترک القراءة فی صلوته بهیقي ج ۲ ص ۶۰ باب الاقتصار علی قراءة بعض السور

او په ځینو کې د فمازاد الفاظ دي کما فی روایة ابی هريرة . (ابو داود ج ۱ ص ۱۱۸) (بهیقي ج ۲ ص ۳۷)

اوپه داسې روايتونو کې (ادخال مابعدہ في حکم ماقبلہ) متعين دى اود (ايجاب ماقبلہ و تخيير مابعدہ) هيڅ تصور هم نه شي کيدلې، نودواړه واجب شو.

څلورمه توجيه: داد محدثينو قانون دي چې راوي الحديث اعرف بالمراد من غيره. نيل الاوطار ج ١ ص ٢٥٦ للشوکاني. مبارکپوري ليکي چې: وقد تقرر ان راوي الحديث ادري بمراد الحديث من غيره. تحفة الاحوذى ج ١ ص ٢٥٧.]

همدارنگه ليکي چې: و مذهب الشافعي و محقيقي الاصوليين ان تفسير الراوي مقدم اذا لم يخالف الظاهر. قاله النووي تحفة الاحوذى ج ٢ ص ٢٣٥ نو د دي قانون په نظر کښي نيولو سره مونږ وايو چې: د عبادۀ بن صامت رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ حديث په متعددو سندونو روايت شوي دي. ليکن مرکزي راويان پکي ١٠... امام ابوبکر بن ابي شيبه رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ ٢. امام سفيان بن عيينه رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ ٣. امام زهري رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ ٤. امام مالک رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ ٥. امام اسحق بن راهويه رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ ٦. امام عبد الله بن وهب رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ ٧. امام احمد رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ ٨. امام عبد الرزاق بن همام رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ ٩. امام معمر بن راشد رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ ١٠. امام اوزاعي رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ ١١. او حضرت امام شافعي رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ وغيره دي

دا ټول حضرات دلته د من د کلمي د عموم قائل نه دي. په دوي کښي څوک منفرد مراد وي، څوک منفرد او امام مراد وي، څوک سري او جهري دواړه مونږونه مستثني کوي، او څوک ترينه جهري مونږ مستثني کوي. او مدرک د رکوع څو ټول مستثني کوي.

پنځمه توجيه: که لامذهبان خامخا په دي اصرار کوي. چې دا روايت عام دي. مقتدي ته هم شامل دي نو هغوي ته پکار دي چې د امام پسي په جهري قراءت وکړي لکه څرنگه چې حضرت عبادۀ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ هم په جهري کولو.

لکه څرنگه چې امیریماني رَحْمَةُ اللَّهِ لیکي چې: فهذا عبادة رَحْمَتِهِ عَلَيْهِ رَاوِي الْحَدِيث قَرَأَهَا جَهْرًا
خلف الامام لانه فهم من كلامه . انه يقرأ بها خلف الامام جهراً وان نازعه . سبل السلام ج ۱ ص ۲۶۱
شپږمه توجیه: په حدیث کې د قراءۃ څخه مراد عام دی چې حقیقه وي لکه قراءۃ دامام
اود منفرد او که حکماوي لکه قراءۃ دمقتدي لکه څرنگه چې در رسول الله ﷺ ارشاد دی: (من كان له امام
فقراءة الامام له قراءة) (سنن ابن ماجه ص ۶۱) باب اذا قرء الامام فانصتوا

هغه څوک چې دامام په اقتداء کې لمونځ کوي نودده لپاره دامام قراءۃ کافي دي . نو امام حقیقه
قراءۃ کوي او همدغه دمقتدي لپاره حکما قراءۃ دی، ددې یو څه تفصیل دا حنا فوپه د لایلو کې د څلورم
نمبر حدیث په تشریح کې تیر شوی دی .

د دوهمې طریقې توجیه

پاتې شوه دوهمه طریقه نودهغې توجیهات دادي :

(۱) - دا د حضرت عبادۃ بن صامت ؓ خپل اجتهد دی یعنې هغوی د (لا صلوة لمن لم
یقرء) حدیث دامام، مقتدي. او منفرد درې وارو لپاره برابر گڼلی دی، اود دې څخه یې دا حکم مستنبط
کړی دی، چې په مقتدي باندې هم دفاتحې لوستل واجب دي، مگر دده استنباط د مرفوعو احادیثوپه
مقابله کې دلیل نه شي کیدی .

(۲) - ددې حدیث څخه دا حنا فود مذهب تائید کیږي، ځکه چې ددې حدیث څخه دا څرگندیږي چې
اکثرو صحابه ؓ وواو تابعینو د امام پسې قرائت نه کولو، که چیرته داسې نه وي نو حضرت محمود بن
الربیع رَحْمَةُ اللَّهِ به د حضرت عباد ؓ د قرائت له وجهې د تعجب سوال نه کولو، دده تعجب ددې خبرې دلیل
دی چې د عبادۃ ؓ دا عمل د ټولو صحابه وواو تابعینو د تعامل څخه مخالف وو .

(٣) - د حضرت محمود بن الربيع رَحْمَةُ اللَّهِ د سوال څخه دا ظاهر يږي چې ده خپله قرائت خلف الامام نه وو کړې او د دې باوجود ورته حضرت عبادۀ رَحْمَةُ اللَّهِ د لمانځه د راگرځولو حکم هم ونه کړو، د دې څخه معلومه شوه چې د حضرت عبادۀ رَحْمَةُ اللَّهِ په نيز هم د فاتحې لوستل د مقتدي لپاره واجب نه وو.

د دريمې طريقې جواب:

اوس صرف دريمه طريقه پاتې شوه. دا طريقه صريحه ده لکن غير صحيحه ده. امام احمد رَحْمَةُ اللَّهِ، علامه ابن تيميه رَحْمَةُ اللَّهِ، حافظ ابن عبد البر رَحْمَةُ اللَّهِ او نورو محققينو محدثينو دې حديث ته دلاندې اعتراضونو له وجهې ضعیف ويلي دي.

(١) - د دې حديث يو راوی مکحول دی، مکحول اول او دوهم حديث گډوډ کړی دی او دريم روايت يې ترينه جوړ کړی دی.

وجهه يې داده چې د عبادۀ رَحْمَةُ اللَّهِ په دې حديث کې د محمود بن الربيع رَحْمَةُ اللَّهِ ډير شاگردان دي، مگر ټولو يايه اوله او يايه دوهمه طريقه روايت کړی دی، هيچا د قراءه خلف الامام حکم صراحتاً د رسول الله ﷺ طرفته نه دی منسوب کړی دا نسبت صرف مکحول رَحْمَةُ اللَّهِ کړی دی او حديث يې په دريمه طريقه روايت کړی دی او مکحول رَحْمَةُ اللَّهِ اگر چې ثقه دی مگر د جرح او تعديل علماو و تصريح کړې ده چې په ډيرو وختونو کې دده

څخه په روايتونو کې وهم کيدلو. د دې وهم پوره تفصيل علامه ابن تيميه پخپله فتاوی کې کړې ده. (ج ٢ ص ١٧٨) طبع دار الكتب الحديثية بمصر

او همدارنگه امام ترمذی رَحْمَةُ اللَّهِ د دې حديث د نقل کولو څخه وروسته همدغه حديث د امام زهري رَحْمَةُ اللَّهِ په طريقه نقل کړی دی، چې په هغې کې يواځې داسې الفاظ دي چې: (لا صلوة لمن لم يقرء بفاحة الكتاب) او يايې ورپسې فرمايلي دي چې: (وهذا أصح)

(٢) د دې حديث په سند کې سخت اختلاف موندلی کيږي دلاندې وجهونه.

الف: په بعضو طريقو کې سند دارنگه دي (مکحول عن عبادة الصامت) (سنن دارقطني ج ۱ ص ۳۱۹) باب وجوب قرائت ام الكتاب في الصلوة خلف الامام (او په دې کې انقطاع ده) فان مکحول لم يسمع من عبادة بالاتفاق)

ب: په بعضو طريقو کې دارنگې دي (مکحول عن نافع بن محمود بن ربيع عن عبادة بن صامت) [ابوداود ج ۱ ص ۱۱۹] باب من ترک القراءة في صلوته/ و کتاب القراءة / ص ۴۳]

ج: په بعضو کې دارنگې دي (مکحول عن نافع بن محمود عن محمود بن الربيع عن عبادة بن الصامت عن النبي ﷺ). (الاصابة في ترجمة محمود ج ۳ ص ۳۸۶) (معارف السنن، ج ۳ ص ۲۰۳)

د: په بعضو کې دارنگې دي (مکحول عن محمود عن ابي نعيم انه سمع عبادة بن الصامت عن النبي ﷺ) [دارقطني ج ۱ ص ۳۱۹ / مستدرک / ج ۱ / ص ۲۳۸]

ه: په بعضو کې دارنگې دي (مکحول عن رجاء بن حيوة عن عبدالله بن عمرو). (معارف السنن، ج ۳ ص ۲۰۳).

و: په بعضو کې دارنگې دي (مکحول عن عبدالله بن عمرو). (معارف السنن ج ۳ ص ۲۰۳)

ز: په بعضو کې دارنگې دي چې رجاء عن محمود بن الربيع عن عبادة بن الصامت موقوفاروايت کړې دي. (معارف السنن ج ۳ ص ۲۰۳) نو دا حديث وقفا او رفعا، اتصالا وانقطاعا، هم مضطرب دي. (وهل بعد هذا الاضطراب الشديديكون الحديث حجة).

(۳) د دې حديث په متن کې په ديار لسو طريقو اضطراب دي. (معارف السنن، ج ۳ ص ۲۰۳)

فقد ذكر الشيخ البنوري ثلاثة عشر لفظا في حديث عبادة بن الصامت.

(۴) مکحول مشهور مدلس دي [معرفة علوم الحديث / ص ۱۱۱ / تذكرة / ج ۱ / ص ۱۰۱ / میزان / ج ۱ / ص ۱۹۸] / تهذيب التهذيب / ج ۱۰ / ص ۲۹۲ / قانون الموضوعات / ص ۲۹۸]. او داروايت دده عن غنه ده.

مشهور غير مقلد مبارکپوري وائي چې: دا مدلس دی [ابکار المنن/ ص ١٧٧] همدارنگه وايي چې: د مدلس عنعنہ نه قبلېږي. (ابکار المنن ص ٢٢٥)

(٥) دمکحول شاگرد محمد بن اسحق دی، اودهغه تفردات او عنعنې مشکوکې دي.

محمد بن اسحق رَحْمَةُ اللَّهِ د مغازیو امام دی، لکن د جرح اود تعدیل پنځه نوي فیصده علماء فرمايي چې: په احکامو او سننو کې دده د زوایت وجود او عدم یو برابر دي. وگوره لاندې کتابونه:

امام نسائي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې: قوي نه دي. ضعفاء صغیر ص ٥٢ - ابو حاتم رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي ضعیف دي. العلل ج ١ ص ٤٢٣ - ابن نمیر رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې دا د مجهول روایانو څخه باطل روایات رانقلوي. بغدادی ج ١ ص ٢٢٧ - دارقطني رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې: دده د حدیث څخه استدلال صحیح نه دي. ایضاً ج ١ ص ٢٣٢. سلیمان تیمي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې: کذاب دي. هشام بن عروہ رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې کذاب دي. یحیی بن سعید قطان رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې کذاب دي. تهذیب التهذیب ج ٩ ص ٤٥. امام مالک رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې د جال من الدجاله: دا د جالانو څخه یو د جال دی. میزان ج ٣ ص ٢١ و تهذیب التهذیب ج ٩ ص ٤١. همدارنگه ورته امام مالک رَحْمَةُ اللَّهِ کذاب ویلی دی. بغدادی ج ١ ص ٢٣٢. جریر بن عبد الحمید رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې زما دا خیال نه راتلو چې زه به ترهغه زمانې پورې ژوندی یم په کومه کښي به چې خلک د محمد بن اسحق څخه هم حدیث اوري. تهذیب التهذیب ج ٢ ص ٣٠٦. ابو ذرعه رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې د محمد بن اسحق په حق کښي هیڅ صحیح نظر نه شته. تبجیه النظر ص ٢٨٠. امام بهیقي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي جي محدثین او د حدیثو حافظان د محمد بن اسحق د تفرداتو څخه تختي. الجوهر النقي ج ١ ص ١٥٥. علامه مارديني رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې په ابن اسحق کښي د محدثینو په نیز مشهور کلام دی، الجوهر النقي ج ١ ص ١٥٥ عبد الله رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې زما والد امام احمد رَحْمَةُ اللَّهِ چې وو لم یکن یحتج به فی السنن، بغدادی ج ١ ص ٢٣٠ و تهذیب التهذیب ج ٩ ص ٤٤ حبل بن اسحق رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې امام احمد بن حنبل رَحْمَةُ اللَّهِ به فرمايل چې ابن اسحق ليس بحجة بغدادی ج ١ ص ٢٣٠ و تهذیب التهذیب ج ٩ ص ٤٤. ایوب ابن اسحق رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې ما د

امام احمد رَحْمَةُ اللَّهِ شَحْه دده د تفرد د قبلو لو په باره کښي پوښتنه وکړه هغه وفرمائل چې : لا والله ، بغدادي ج ۱ ص ۲۳۰ ابن معين رَحْمَةُ اللَّهِ ورته ليس بذاک ، ضعيف ، او ليس بالقوي ویلی دی . بغدادي ج ۱ ص ۲۳۱ و تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۴۴ علي بن المديني رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي لم يضعفه عندي الا روايته عن اهل الكتاب . تهذيب ج ۹ ص ۴۵ مشهور او پخوانی مؤرخ ابو الفرج محمد بن اسحق بن نديم رَحْمَةُ اللَّهِ المتوفي ۳۸۵ هـ په خپل کتاب الفهرست کښي فرمائي چې : مطعون عليه ، غير مرضي الطريقة (الي ان قال) وكان يحمل عن اليهود والنصارى ، ويسميهم في كتبه اهل العلم الاول ، واصحابه يضعفونه ، ويتهمونه اهـ ، الفهرست لابن نديم ص ۱۴۲

امام ترمذي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې بعضي محدثينو په ده کښي دده د حافظي د خرابۍ له وجې کلام کړی دی . کتاب العلل ج ۲ ص ۲۳۷ . امام نووي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې هغه راويان چې د صحيح شرطونو برابر نه وي . په هغوي کښي يو محمد بن اسحق دی . مقدمه نووي ص ۱۶ . علامه ذهبي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې دده روايت د صحت د مرتبې څخه راغورزېدلي دي ، او د حلالو او د حرامو په مسئله کښي دده د روايت څخه استدلال صحيح نه دی . تذکره ج ۱ ص ۱۶۳ . حافظ ابن حجر رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې په احکامو کښي د ابن اسحق روايت حجت نه دي . خصوصاً په هغه وخت کښي چې متفرد وي . او ياد کوم ثقه راوي د روايت څخه مخالف وي . درايه ص ۱۹۳ . ابن القيم رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې امام احمد د ابن اسحق روايتونه منکر گڼلي دي . او ضعيف ئي ورته ویلي دي . زاد المعاد ج ۱ ص ۱۴۳ . شوکاني رَحْمَةُ اللَّهِ ليکي چې : ابن اسحق ليس بحجة لا سيما اذا عنعن . نيل الاوطار ج ۱ صفحه ۲۳۴ د لامذهبانو سرگروه نواب صديق حسن خان د يو حديث په تحقيق کښي ليکي چې : در سندش نيز همان محمد بن اسحق است و محمد بن اسحق حجت نيست . دليل الطالب ص ۲۳۹ کومو خلقو چې د محمد بن اسحق څخه دفاع کړی ده . نو شيخ الهند محمود الحسن رَحْمَةُ اللَّهِ په ايضاح الادله ص ۴۵ کښي دندان شکن جوابونه ورکړي دي .

فان قيل: چہ حافظ ابن حجر رَحْمَةُ اللّٰهِ لِيْکِي: سليمان تيمی رَحْمَةُ اللّٰهِ چہ پہ محمد بن اسحق باندی جرحہ کرے دہ نو سليمان تيمی د جرح او د تعديل د امامانو خندہ نو، او امام مالک د خپلو الفاظو خندہ رجوع کرے دہ.

الجواب: کہ پہ طریقی د فرض المحال و منو چہ سليمان التيمی د امامانو د جرح او د تعديل خندہ نه وو. نو جارحین خو نور هم ډیرو و لکه هشام بن عروہ رَحْمَةُ اللّٰهِ، يحيى بن المديني رَحْمَةُ اللّٰهِ، جریر بن عبد الحميد رَحْمَةُ اللّٰهِ، امام نسائي رَحْمَةُ اللّٰهِ، خطيب رَحْمَةُ اللّٰهِ، ابن نمير رَحْمَةُ اللّٰهِ، دارقطني رَحْمَةُ اللّٰهِ، ابو ذرعه رَحْمَةُ اللّٰهِ، علامہ ذهبي رَحْمَةُ اللّٰهِ وغيره وغيره نو آيا دا هم د جرحي او د تعديل امامانو نه دي. همدارنگه دا خبره چہ امام مالک رَحْمَةُ اللّٰهِ د خپلې خبرې خندہ رجوع کرے دہ، صرف د خولې دعوي دہ. چہ هيخ حقيقت نه لري. خطيب ليکي چہ: واما كلام مالک رَحْمَةُ اللّٰهِ في ابن اسحق فمشهور غير خاف علي احد من اهل العلم بالحديث. بغدادی ج ۱ ص ۲۲۴ همدارنگه ابن الجوزي رَحْمَةُ اللّٰهِ ليکي چہ: اما محمد بن اسحق فمجروح، شهد بکذبه، مالک رَحْمَةُ اللّٰهِ و سليمان التيمی رَحْمَةُ اللّٰهِ و وهيب بن خالد، و هشام بن عروہ رَحْمَةُ اللّٰهِ، و يحيى بن سعيد رَحْمَةُ اللّٰهِ و قال ابن المديني رَحْمَةُ اللّٰهِ يحدث عن المجهولين باحاديث باطله. نصب الرايه ج ۲ ص ۲۵۰.]

همدارنگه امام بهيقي رَحْمَةُ اللّٰهِ ليکي چہ: وَكَانَ مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ لَا يَرْضَاهُ، وَيُحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْقَطَّانُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ لَا يَزْوِي عَنْهُ، وَيُحْيَى بْنُ مَعِينٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ يَقُولُ: لَيْسَ هُوَ بِحُجَّةٍ، وَأَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ يَقُولُ: يُكْتَبُ عَنْهُ هَذِهِ الْأَحَادِيثُ - يَغْنِي الْمَغَازِي وَيُخَوِّهَا - فَإِذَا جَاءَ الْحَلَالُ وَالْحَرَامُ أَرَدْنَا قَوْمًا هَكَذَا - يُرِيدُ أَقْوَى مِنْهُ - فَإِذَا كَانَ لَا يُحْتَجُّ بِهِ فِي الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ فَأَوَّلَى أَنْ لَا يُحْتَجَّ بِهِ فِي صِفَاتِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى، وَإِنَّمَا نَقَمُوا عَلَيْهِ فِي رَوَايَتِهِ عَنْ أَهْلِ الْكِتَابِ، ثُمَّ عَنْ ضَعْفَاءِ النَّاسِ وَتَذْلِيلِهِ أَسَامِيَهُمْ، فَإِذَا رَوَى عَنْ ثِقَةٍ وَبَيَّنَّ سَمَاعَهُ مِنْهُمْ فَجَمَاعَةٌ مِنَ الْأَيْمَةِ لَمْ يَرَوْا بِهِ بَأْسًا، (كتاب الاسماء والصفات ص ۲۹۷)

نو امام احمد رَحْمَةُ اللّٰهِ په مغازي کښي اگر چہ ورته حسن ويلي دی. ليکن په احکامو او په سننو کښي ئي ورته سخت ضعيف ويلي دی. لامذهبان چہ د بعضي امامانو خندہ دہ توثيق رانقل کوي. نو

مونڊ هغه منو ليکن صرف په مغازيو او په تاريخ کښې، نه په احکامو او په سننو کښې، د حافظ ابن الهمام رَحْمَةُ اللَّهِ اود علامه عيني رَحْمَةُ اللَّهِ توثيق ته د دومره جم غفیر په مقابل کښي اعتبار نه شته. اود دي سره سره مونږ الزاماً وايو چې د لامذهبو شيخ الكل نذير حسين الدهلوي په معيار الحق ص ۲۴۲ کښي ليکي چې د غزالي رَحْمَةُ اللَّهِ، دروياني رَحْمَةُ اللَّهِ، د دبوسي رَحْمَةُ اللَّهِ د صاحب د هدائي رَحْمَةُ اللَّهِ اود ابن الهمام رَحْمَةُ اللَّهِ اود بعضي مالکيانو توثيق او تضعيف ته اعتبار نه شته.

پاتي شو د بن اسحق مدلس والي نو دا خود ټولو په نيز منل شوی دی، لکه څرنگه چې: علامه هيثمي رَحْمَةُ اللَّهِ، حافظ ابن حجر رَحْمَةُ اللَّهِ، لامذهبه قاضي شوکاني لامذهبه نواب صديق حسن خان، لامذهبه شمس الحق عظيم آبادي، او لامذهبه مبارکپوري د ده په مدلس والي باندې صفا اقرار کړی دی. - وگوره مجمع الزوايد ج ۱ ص ۱۵۰ و تقريب ص ۳۱۳ و نيل الاوطار ج ۴ ص ۴۳ و دليل الطالب ص ۲۳۹ و تعليق المغني ج ۱ ص ۱۲۰ و ابکار المنن ص ۴۵ و تحفة الاحوذی ج ۱ ص ۲۹۱

فان قيل: چې امام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ ورته ثقه ويلي دي.

قلنا: د دومره جم غفیر او د جمهورو په مقابل کښي د امام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ ذاتي رائي ته اعتبار نه وي. د لامذهبو سرگروه نواب صديق حسن خان په يو ځای کښي ليکي چې د جمهورو په نيز حسن حديث حجت دی او د امام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ په نيز نه دی (والحق ما قاله الجمهور). دليل الطالب ص ۸۸۲ قاضي شوکاني رَحْمَةُ اللَّهِ هم د امام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ مذکور مسلک رانقلوي او بيا ليکي چې (والحق ما قاله الجمهور). نيل الاوطار ج ۱ ص ۴۲

(۲) که رشتيا هم محمد بن اسحق ثقه وی نو امام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ ترينه په خپل کتاب صحيح البخاري کښي ولې کوم يو روايت نه راوړو؟

فان قيل: چې امام شعبه رَحْمَةُ اللَّهِ ده ته امير المحدثين ويلي دی.

قلنا: د لامذهبو محقق مبارکپوري ليکي چې: د امير المحدثين (د) لقب څخه توثيق نه رايي. قلت لادلالة في هذا علي كونه ثقة قابلاً للاحتجاج. تحفة الاحوذی ج ۲ ص ۷۵

همدارنگه په بل حُائ كښي ليكي چې : فان مجرد كونه من كبار المحدثين لا يسندزم كونه ثقة . تحفة الاحوذى . ج ٢ ص ٧٥

فان قيل : چې علي بن المديني رَحْمَةُ اللهِ ، او امام احمد رَحْمَةُ اللهِ هم ورته ثقه ويلى دى .

قلنا : مخكي د دوي اقوال مفصل وليكل شو چې دوي ورته مطلقاً ثقه نه دى ويلى ، بلكه صرف په مغازيو كښي ئي ورته ثقه ويلى دى . او په احكامو او په سننو كښي ئي ورته سخت ضعيف ويلى دى .

فان قيل : چې احناف ولي د آذان ، د قطع د سرقي ، او د تعجيل افطار په مسائلو كښي د محمد بن اسحق ثخه استدلال كوي ؟

قلنا : په دي مسائلو كښي د احنافو سره يواځي د محمد بن اسحق روايتونه نه دي . بلكه بي شماره حديثونه دي چې ناظرين ئي پخپل خپل حُائ كښي كتلي شي . (نيل الاوطار ص ٢٣٤ _ ج ١) دليل الطالب ص ٢٣٩

(٦) - د ابوداود په روايت كې نافع بن محمود راغلي وهو مجهول . [ميزان الاعتدال ، ص ٢٢٧ _ ج ٣ قال الطحاوي لا يعرف فكيف يصح او يكون سنده حسنا الجوهر النقى ج ٢ ص ١٦٥ او قال ابن عبد البر نافع مجهول (تهذيب ج ٦ ص ٥١٩) قال ابن قدامه فانه غير معروف (المغنى لابن قدامه ج ٢ ص ١١٨) قال ابن حجر مستور من الثالثة (تقريب ص ٥٨٨) او د مجهول راوي په باره كې امام نووي رحمه الله فرمايي چې والجمهور على أنه لا يحتج به (مقدمة مسلم ص ١٧) امام بيهقي فرمايي چې : (ولم يكلفنا الله أن نأخذ ديننا عنم لانعرفه) كتاب القراءة للبيهقي ص ٣٩٥

نودا حديث معلول دى ، حتى چې حافظ شمس الدين ذهبى شافعى په ميزان الاعتدال كې د محمود بن الربيع د ترجمې لاندې دې حديث ته معلول ويلى دى .

(٧) دا حديث صحيح داده چې موقوف دى ، مرفوع نه دى . ابن تيميه رَحْمَةُ اللهِ فرمائي چې : وضعفه ثابت بوجوه و انما هو قول عبادة بن الصامت ، تنوع العبادة ص ٨٦

دا حديث ډيرو وجوځه ضعيف او معلول دی، او دا مرفوع نه دي. بلکه د عبادۃ بن صامت رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قول دي. او په بل ځای کې ليکي چې: وهذا الحديث معلل عن ائمة الحديث كاحمد وغيره من الائمة، وقد بسط الكلام علي ضعفه في غير هذا الموضع وبين ان الحديث الصحيح قول رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لا صلوة الا بأمر القرآن فهذا هو الذي اخرجاه في الصحيح، ورواه الزهري عن محمود بن الربيع عن عبادۃ اما الحديث فغلط فيه بعض الشاميين واصله. ان عبادۃ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ كان يوماً في بيت المقدس فقال هذا - فاشتبه عليهم المرفوع بالموقوف علي عبادۃ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ اه، فتاوي ج ٢ ص ١٥٠.

امام احمد او نورو امامانو دی حديث ته معلول ويلی دی. او په يو بل ځای کې ئي په ډير تفصيل سره دي ضعف بيان کړی دی.

او د دي وضاحت ئي کړي دي. چې د رسول الله عَلَيْهِ السَّلَام صحيح حديث کوم چې په بخاري او په مسلم کې دی، او کوم چې زهري د محمود بن الربيع رَحْمَةُ اللهِ لَهُ طريقه د عبادۃ بن صامت رَضِيَ اللهُ عَنْهُ څخه روايت کړی دی صرف دا دی چې لا صلوة الا بأمر القرآن، پاتې شو دا حديث چې د خلف الامام زیاده پکې دی، نو په دې کې د بعضې شامي راويانو غلطې شامله ده، او د دې دليل دا دي چې يوه ورځ عبادۃ بن صامت رَضِيَ اللهُ عَنْهُ په بيت المقدس کې دا حديث بيان کړو، او خپل قول چې د خلف الامام قيد دی. دا ئي هم بيان کړو نو په راويانو باندې مرفوع او موقوف کړوډ شو.

فان قيل: چې امام ترمذي رَحْمَةُ اللهِ وَرْتَهُ حسن ويلی دی؟

قلنا: چې علامه ذهبي رَحْمَةُ اللهِ د امام ترمذي رَحْمَةُ اللهِ په دي تحسين باندې رد کړی دی. تهذيب التهذيب ج ٩ ص ١٢١ شمس الحق ليکي چې د امام ترمذي رَحْمَةُ اللهِ په تحسين چا اتفاق نه دی کړی. تعليق المغني ج ١ ص ٢٢٢ د ترمذي په صحيح اعتماد نه شته. فتح الملهم ج ٢ ص ٤٣٠ لا مذهبه مبارکپوري ليکي چې: د امام ترمذي په تحسين باندې هيڅ اعتماد نه شته. [تحفة الاحوذی ج ١ ص ٢٠٤، ٢٢٠، ٢٢٨، ٣٧٦، و ابکار المنن ص ٢٠١ و ص ٢٣٦].

فان قيل: چې امام حاکم رَحْمَةُ اللهِ د دې صحيح کړی ده؟

قلنا : علامہ ذہبی رَحْمَةُ اللّٰہِ فرمائي چي امام حاکم رَحْمَةُ اللّٰہِ د موضوعي حديثونو تصحيح هم کوي . تذکرۃ ج ۳ ص ۲۳۱ . پەبل حائي کي ليکي چي امام حاکم رَحْمَةُ اللّٰہِ د ساقط الاعتبار حديثونو تصحيح هم کوي . ميزان ج ۳ ص ۸۵ . ابن تيميه رَحْمَةُ اللّٰہِ فرمائي چي حاکم د موضوعي او د جعلي حديثونو تصحيح هم کوي . کتاب التوسل ص ۱۰۱ . لامذهبه صديق . حسن خان ليکي چي د حاکم تصحيح ليس بشيئ ده . دليل الطالب ص ۶۱۸ . اولامذهبه مباني ليکي چي د حاکم په تصحيح کي کلام دي . ابکار المنن ص ۶۴ . نو کله چي د دي روايت د سند حال تاسو وکتلونو د دارقطني رَحْمَةُ اللّٰہِ - د خطابي رَحْمَةُ اللّٰہِ او د بهيقي تصحيحات بي دليله شو .

۸ : د صحيح احاديثو سره د تطبيق لپاره مونږ دا وايو چي په دي حديث کي د خلف الامام د لفظ خنجه خلقيت زماني مراد دی يعني کوم سړی چي د امام د سلام خنجه وروسته خپل مونځ پوره کوي نو هغه که سورة فاتحه ونه لولي نو مونځ ئي نه دی شوی نو دا روايت د مسبوق په باره کې شو ، او دا توجه د تطبيق د احاديثو لپاره بالکل صحيح ده ، ځکه چي خلف يو مکاني وي او بل زماني . په مکاني کې خو ئي استعمال هر څوک مني . او د خلف زماني لپاره يو څو مثال ده دا دي .

۱ . وَقَدْ خَلَّتِ النَّذْرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ : پ ۲۲ سورة الاحقاف .

۲ . د یتیمانو په باره کي بي عدالتي کونکو ته الله پاک فرمائي چي : لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَةً ضُعْفًا .

[پ ۱ النساء]

۳ . وَيَسْتَنْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ : پ ۴ العمران

۴ . رسول الله عَلَيْهِ السَّلَام فرمائي چي : و تسبحون و تحمدون و تكبرون خلف كل صلوة ، بخاري

[ج ۱ ص ۱۱۶]

فان قيل : چي مسبوق خويواخي سورة فاتحه نه لولي بلکه ضم د سورة هم ورسره کوي ، اولته د لا تفعلوا الابام القرآن الفاظ دي .

قلنا: د ضم د سورة لپاره مونږ د فصاعدا او د مازاد او ماتيسرو وغيره څخه استدلال کوو:

(٩) په دې حديث کې د. (لا تفعلوا الا بام القرآن) الفاظ دي او په دې کې دنهې څخه استثناء شوی ده او چې کله دنهې څخه استثناء وشي نو د مستثنی ابحاث ثابتيږي نه وجوب. [امام الکلام / ص ٢٢٤].

فان قيل: په دې حديث کې د. (لاصلوة لمن لم يقرء بها) الفاظ په وجوب دلالت کوي.

قلنا: دا جمله د فاتحې د لوستلو تعليل نه دی، بلکې استشهاد دی او مطلب دادی چې د فاتحې په لوستلو کې حرج نشته. والفرق بين العلة والشاهد ان العلة ما كان مدار الحكم في تلك المسئلة خاصة والشاهد ما لا يكون مدارافيه وانما يلائمه فيذكر لاجل ملايمته ومناسبته. (معارف السنن، ص ٢٠٨).

(٢) دليل د حضرت ابو هريرة رضي الله عنه حديث

وَرَوَى أَبُو هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: مَنْ صَلَّى صَلَاةً لَمْ يَقْرَأْ فِيهَا بِأَمِّ الْقُرْآنِ، فَهِيَ خِدَاجٌ، هِيَ خِدَاجٌ، غَيْرُ تَمَامٍ، فَقَالَ لَهُ حَامِلُ الْحَدِيثِ: إِنِّي أَكُونُ أحيانًا وَرَاءَ الْإِمَامِ، قَالَ: اقْرَأْ بِهَا فِي نَفْسِكَ. (مسلم ج ١ ص ١٦٩ واللفظ للترمذي)

رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې بغير د الحمد لله د لوستلو څخه لمونځ ناقص دی، نور اوي پوښتنه وکړه چې زه خو کله د امام پسې يم ده ورته وويل چې په زړه کې يې وايه.

(١) جواب: اول خو علام بن عبد الرحمن رَحِمَهُ اللهُ د محدثينو په نزد ضعيف دی.

(٢) دوهم: دا چې په دې حديث کې دوه جزء دي، يو جزء مرفوع دی چې په هغې کې يواځې دوه مره دي چې د سورة فاتحې د لوستلو څخه بغير لمونځ نامکمل دی، مگر دا د احنافو دنورو دلايلو په رڼا کې د امام اود منفرد لپاره دي، (وکذلك حديث ابى هريرة فهو محمول على غير المأموم) (المغني ج ٢ ص ١١٨)

دوہم جزء: پہ ابوہریرہ رضی اللہ عنہ موقوف دی، چہ ہغوی دفاتحہ پہ بارہ کہہ فرمایلی دی چہ (اقرء بہافی نفسک) د حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ خپل اجتہاد دی چہ د مرفوعو احادیثو پہ مقابلہ کہہ حجت نہ شي کیدلې او د غیر مقلدینو پہ نیز د صحابی قول حجت ندی (فتاویٰ نذیریہ ج ۱ ص ۲۴۰، عرف الجادی ۲۸)

(۳) دریم: دا چہ د اقرء بہافی نفسک د معنی ہم کیدې شي چہ د تلفظ خخہ بغیر فاتحہ پہ زہ کہہ لولہ. چہ دې ته کلام نفسي وایي.

(۴) او خلورم: دا چہ د فی نفسک محاورہ د حالت د انفراد لپارہ ہم مستعملېږي نو دا قرء بہافی نفسک معنی داشوہ چہ (اقرء حال کونک منفردا) او داداسې دی لکه پہ یو حدیث قدسی کہہ چہ ذکر شوي دي. (فان ذکرني في نفسه ذكرته في نفسي وان ذكرني في ملأ ذكرته في ملأ خير منهم) پہ دې حدیث کہہ د فی نفسہ تقابل د فی ملأ سرہ راغلی دی، نو حالت د انفراد ترینہ مراد دی، همدارنگہ اللہ تعالیٰ فرمایي (وَكُلُّ هُمْ فِي أَلَيْسِهِمْ قَوْلًا لِيَلْغَا)، صاحب د روح المعانی فرمایي (ای قل لهم خالیا لایکون معهم لأحد)

(۵) پنجم داچہ: خداج پہ رکنیت او فرضیت باندې دلالت نہ کوي، نو دې خخہ د لا مذہب دعوہ چہ فرضیت دی خرنګہ ثابتہ شوہ؟

(۶) دا حدیث مبہم دی او د حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ نور احادیث مفسر دي و المفسر يقضى على المبهم (بخاری، ج ۱ ص ۲۰۱)، قال ابن حجر لا يقبل الحديث المبهم، (شرح نخبۃ الفکر ص ۹۸) هغه مفسر روایات مخکې ذکر شولکہ: اذا قرء فانصتوا، (سنن ابن ماجہ: باب إذا قرء الامام فانصتوا وعن أبي هريرة رضی اللہ عنہ) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كُلُّ صَلَاةٍ لَا يُقْرَأُ فِيهَا بِأَمٍّ الْكِتَابِ فَهِيَ خِدَاجٌ إِلَّا صَلَاةُ خَلْفِ الْإِمَامِ» (کتاب القرائۃ للبيهقي رقم ۴۰۴)

(۳) حضرت ابو قلابہ رضی اللہ عنہ روایت

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِأَصْحَابِهِ: «هَلْ تَقْرَءُونَ خَلْفَ إِمَامِكُمْ؟» فَقَالَ بَعْضُ نَعَمْ، وَقَالَ بَعْضُ: لَا، فَقَالَ: «إِنْ كُنْتُمْ لَا بُدَّ فَاعِلِينَ، فَلْيَقْرَأْ أَحَدُكُمْ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ فِي نَفْسِهِ» (ابن ابی شیبہ، ج ۱ ص ۳۷۴، عبدالرزاق، ج ۲ ص ۱۲۷)

جواب: ابو قلابہ سخت مدلس دی اوددی سرہ سرہ دا حدیث ہم متناً او سنداً سخت مضطرب دی۔
پہ ٹینو سندونو کی (عن ابی قلابہ عن انس) دی [جزء القراءة / ص ۵۴ / کتاب القراءة / ص ۸۴ / دار قطنی / ج ۱ / ص ۱۲۹]۔

او پہ ٹینو کی د (عن ابی قلابہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم) دی۔ [جزء القراءة / ص ۵۴ / کتاب القراءة / ص ۱۲۹ / بیہقی / ج ۲ / ص ۱۶۶]۔ او پہ ٹینو کی (عن ابی قلابہ عن محمد بن ابی عایشہ عن رجل عن اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم) دی [دار قطنی / ج ۲ / ص ۱۶۶]۔ او پہ بعضو کی (عن ابی ہریرہ) دی [دار قطنی / ج ۱ / ص ۱۲۹]۔ ہمدارنگہ پہ بعضو متنونو کی دا حدیث پہ (فلا تفعلوا) سرہ ختم شوی دی۔ [کتاب القراءة / ص ۴۹ / الجوهر النقی / ج ۲ / ص ۱۶۷]۔

پہ ٹینو کی یواخی د (لیقرء بفاتحة الكتاب) ذکر دی۔ [جزء القراءة / ص ۵۴]۔ (اعلاء السنن، ج ۴ ص ۱۰۴) او نور جوابونہ یی مخکی تیر شوی دی۔

دابوقنادہ روایت: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "أَتَقْرَءُونَ خَلْفِي؟" قَالُوا: نَعَمْ قَالَ: "فَلَا تَفْعَلُوا إِلَّا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ". (بیہقی، ج ۲ ص ۱۶۶)

جواب: امام بیہقی رحمۃ اللہ علیہ خپلہ دې حدیث تہ مرسل ویلی دی۔ [سنن الکبری / ج ۲ / ص ۱۶۶] او ہمدارنگہ ددې حدیث پہ سند کی یوراوی مالک بن یحییٰ ضعیف دی، نور احادیث ہم شتہ خو یا ضعیف دی او یا پہ حالت دانفراد حملیبی۔ او نور جوابونہ یی د عبادۃ بن صامت رضی اللہ عنہ حدیث پہ تشریح کی تیر شوی دی۔

محترم و ورورنو! د قرآن کریم ایت کریمه، په لسگونو احادیث، د صحابه وو، تابعینو او تبع تابعینو فتوی، دائمه مجتهدینو مسلک، د پیران پیر شیخ عبدالقادر جیلانی رَحْمَةُ اللهِ وَاِمام ابن تیمه رَحْمَةُ اللهِ د عباراتو څخه د نصف النهار په شان دا خبره واضحه کیږي چې په مقتدي باندې د سورة فاتحې لوستل فرض او واجب ندي، بلکې ممنوع او محظور دي: اودا هم تاسو واوریدل چې مانعین د قراءۃ خلف الامام یواځې احناف نه دي بلکې جمهور مسلمانان دي، جمهور فقهاء او محدثین دي، او کوم روایات چې پیش کوي هغه صحیح صریح او مرفوع دي، د دې روایاتو (۹۵) فیصده راویان ثقه، ثبت، حافظ، او حجتو الی څخه علاوه د بخاری او د مسلم مرکزی راویان دي، اولکه څرنگه چې د مؤذن اذان د ټولې محلې لپاره کافي دی، یو اقامت د ټول جماعت لپاره کافي دی، دامام ستره د ټولو مقتدیانو لپاره کافي ده، د خطیب خطبه د ټولو حاضرینو د جمعې لپاره کافي ده. نو همدارنگې د حدیث د کفایت له وجهې دامام قراءۃ د ټولو مقتدیانو لپاره کافي دی. اود حدیث د کفایت د حضرت جابر بن عبدالله رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، حضرت ابو الدرداء رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، حضرت انس رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، حضرت عبدالله بن عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، حضرت علی رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، حضرت عبدالله بن عباس رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، حضرت ابوسعید خدری رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، حضرت نواس بن سمعان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، او حضرت ابوهریره رَضِيَ اللهُ عَنْهُ څخه مروی دی.

لامذهبان که د تعصب چشمي لري کړي، زړه د کثافاتو څخه صفا کړي او مذکور دلائل په غور او فکر سره مطالعه کړي، نو امید دی چې بیا به دا حنا فو په خلاف اشتهارونه چاپ نه کړي، اونه به دا حنا فو لمونځ ته باطل اوبې کاره ووايي.

د الله رَضِيَ اللهُ عَنْهُ نه غواړو چې دې رسالې ته قبولیت وروښي او اهل زیغو مبتدعینو ته یې د هدایت ذریعه وگرزوي او د افراط او د تفریط د مهلکې کندې څخه یې راوباسي، او په صراط مستقیم باندې روانیدو توفیق ورکړي. په اخر کې ټولو لامذهبو ته چیلنج ورکوو چې که د چا ښکرونه بیا هم خارج ښکړي او تعصب نه پرېږدي نو مونږ تیار یو.

وصلي الله تعالى علي خير خلقه سيدنا محمد وعليه واصحابه اجمعين .

فهرس

- ١..... مؤلفه
 ٣..... د وكتورى اهل حديثو دوه مقصده وو:
 ٤..... دشيخ الهند رحمه الله جواب:
 ٤..... دشيخ الهند رحمه الله كرامت:

د مناظرې اصول

- ٧..... د مناظرې اصول
 ٨..... د مناظرې ثبوت
 ٩..... مناظره او علم المناظره
 ٩..... علم المناظره
 ١٠..... مناظره:
 ١٠..... معنى لغوي
 ١١..... اصطلاحي معنى
 ١٢..... اركان المناظره
 ١٢..... په دعوه كې حكم لگول ضروري دي
 ١٦..... دلائل
 ١٧..... ١- التقريب:
 ١٨..... ٢- التعليل:
 ١٨..... ٣- العلت:
 ١٨..... ٤- الملازمه والتلازم والاستلزام فى اصطلاحهم بمعنى واحد:
 ١٨..... الاسولة الواردة على دليل المعلن
 ٢٠..... الشاهد:
 ٢٤..... (٣) المعارضه:
 ٢٤..... تقسيم آخر فى المعارضه:
 ٢٧..... تعريف الغصب والتوجيه
 ٢٧..... د مدعي ذمه دارى
 ٢٧..... د مدعي عليه ذمه دارى
 ٢٩..... فايد: قدح الدليل او مصادره على المطلوب
 ٣٠..... اجزاء البحث
 ٣٣..... مقاطع المناظره

٣٣.....	د ثالث تفصيل
٣٣.....	حكم المناظره
٣٤.....	اداب المناظره
٣٥.....	دخبر واحد حكم
٣٥.....	دخبر واحد دحجيت دلايل
٣٦.....	خبر واحد مفيد لليقين ندى
٣٧.....	دلائل
٣٧.....	فائده اقسام الحديث
٣٧.....	دتواتر شروط:
٣٧.....	دتواتر اقسام:
٣٨.....	تواتر الاسناد:
٣٨.....	تواتر الطبقة:
٣٨.....	تواتر التوارث يا التعامل:
٣٨.....	تواتر القدر المشترك:
٣٩.....	دخبر متواتر حكم:
٣٩.....	دخبر واحد اقسام:
٤١.....	صيغ الاداء:
٤١.....	دحدثني او اخبرني فرق:
٤١.....	كتب الحديث
٤٨.....	دوهم تقسيما باعتبار كونه مقبولا وغير مقبول
٤٩.....	بيان الصحاح الستة
٤٩.....	مذاهب اصحاب صحاح سته:
٤٩.....	الجرح والتعديل
٤٩.....	الفاظ التعديل:
٥٠.....	الفاظ الجرح
٥٠.....	اقسام الجرح والتعديل، شروط قبول الجرح والتعديل او تعارض الجرح والتعديل
٥١.....	امام ابو حنيفه او علم الحديث
٥٦.....	دامام صاحب به تصانيفو كي اويا زره حاديت

د تقلید مسئله

٥٦.....	د تقلید مسئله
٥٧.....	د تقلید لغوي او اصطلاحی معنى

- ۶۰.....جامع او مانع تعريف
- ۶۱.....توضحيات
- ۶۶.....دغير مقلدسره مختصره مكالمه
- ۷۲.....دلامذهبو تعريفونه
- ۷۳.....دللامذهبو وپكتوري اهل حديثو وسوسي
- ۷۳.....اول اعتراض: دتقليد په معنى كې قباحه:
- ۷۵.....دوهم اعتراض: غير مقلدين يو اعتراض دا هم كوي چې مذهب خو بيت الخلاء ته وائي؟
- ۷۶.....درېم اعتراض: آيا د تقليد او د اتباع په منځ كې فرق شته او كه نه؟
- ۷۶.....اول دليل له قران كريم څخه
- ۷۷.....دوهم دليل له حديث مباركه څخه:
- ۷۷.....درېم دليل اجماع د اهل لغتو:
- ۷۷.....دللامذهبو د دليل څخه جواب:
- ۷۹.....څلورم اعتراض: ايا تقليد بې دليله خبرې منلو ته وايي؟
- ۸۱.....پنځم اعتراض: مقلدين په مناظرو كې ولې قران او سنت پيش كوي؟
- ۸۳.....ايا د مجتهد څخه مطالبه د دليل حرامه ده؟
- ۸۳.....ايا دا څلور اصول يوازې د مجتهد لپاره دي؟ شپږم اعتراض د لامذهبو شيخ الكل نذير حسين دهلوي اعتراض كوي
- ۸۴.....اوم اعتراض: وايان وايي چې موږ تقليد نه كوو بلكې تحقيق كوو:
- ۸۵.....اتم اعتراض: ايا د دتقليد له وجې په دين كې فرقې جوړې شوې؟
- ۸۵.....په لغوي معنى سره اختلاف په درې قسمه دى
- ۸۵.....(۱) بين الكفر والاسلام (۲) بين السنة والبدعة (۳) بين المجتهدين:
- ۹۱.....لسم اعتراض: ايا په عقائدو كې تقليد شته؟
- ۹۲.....يوولسم اعتراض: چې بيا خان ته ولې اشعريان يا ماتريدان وايي؟
- ۹۲.....دولسم اعتراض: چې بيا ولې دا نسبت امام ته نه كوي؟
- ۹۲.....دوولسم اعتراض: ايا په تقليد كې معدوح او مذموم ته تقسيم شته او كه هر تقليد واجب دى؟
- ۹۳.....د اهل السنة والجماعة دعوى
- ۹۸.....دلائل على الدعوى
- ۱۰۴.....د لامذهبيانو اعتراضونه
- ۱۰۸.....لطيفه: د يو لا مذهب سره زما مناظره وه
- ۱۱۰.....لامذهبان د اولي الامر يوه معنا هم نه مني
- ۱۱۱.....لامذهبان ولې داريري؟
- ۱۱۳.....دتقليد دوجوب لپاره درېم دليل

- ۱۱۶..... خلورم دليل دوجوب دتقليد.....
- ۱۱۹..... دتقليد دوجوب لپاره پنځم دليل.....
- ۱۲۲..... دتقليد دوجوب لپاره شپږم دليل.....
- ۱۲۳..... دتقليد دوجوب لپاره اووم دليل.....
- ۱۲۳..... د تقليد دوجوب لپاره له احاديثو څخه دلائل.....
- ۱۲۳..... اول يو څو عام الفهمه مثالونه.....
- ۱۲۶..... غير مقلدين دريم اعتراض كوي: چې ابو بكر رضي الله عنه اول خليفه وو دده اطاعت كيدلو.....
- ۱۲۶..... ۴- غير مقلدين خلورم اعتراض كوي: چې دخلفا وراشدينو له ستو څخه مراده ده چې.....
- ۱۲۶..... اعتراض: په خلورو كې كوم مذهب حق دی ؟.....
- ۱۲۷..... دوهم دليل: اذا حكم الحاكم الخ.....
- ۱۲۹..... دريم دليل: عَنْ عِكْرِمَةَ أَنَّ أَهْلَ الْمَدِينَةِ سَأَلُوا ابْنَ عَبَّاسٍ ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا.....
- ۱۳۱..... وهايان يو څو اعتراضونه نور هم كوي.....
- ۱۳۳..... (۴) بل اعتراض كوي: چې تاسې د مفتيانو مقلدين يې څكه چې يو سړی چې د مفتي خيره مني نو داڅو د مفتي مقلد شو.....
- ۱۳۴..... خلورم دليل: حديث معاذ بن جبل رضى الله عنه.....
- ۱۳۶..... پنځم دليل: حديث اسود بن يزيد رضى الله عنه.....
- ۱۳۷..... شپږم دليل: حديث حضرت عمرو بن ميمون رضى الله عنه.....
- ۱۳۷..... اووم دليل: حديث ابو موسى اشعري رضى الله عنه.....
- ۱۳۸..... اتم دليل: حديث حذيفة بن يمان رضى الله عنه ائى لا ادرى ما قدر بقائى فيكم الخ.....
- ۱۴۰..... نهم دليل: فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم رضى لكم ما رضى لكم ابن أم عبد.....
- ۱۴۲..... د لا مذهبو يو څو خبيث مسائل:.....
- ۱۴۲..... (جواب تركي به تركي).....
- ۱۴۲..... لسم دليل: حديث حارثة بن مضرب قال: كتب الينا عمر بن الخطاب رضى الله عنه.....
- ۱۴۳..... يوولسم دليل: حديث محمد بن جبير بن مطعم عن ابيه قال أنت امرأة النى صلى الله عليه وسلم فامرها الخ.....
- ۱۴۳..... دولسم دليل: دمكي مكرمي صحابه وو او تابعينو د عبدالله بن عباس رضى الله عنهما تقليد شخصي كولو.....
- ۱۴۳..... بيا دتابعينو په دور كې:.....
- ۱۴۴..... ديارلسم دليل: د تابعينو په دور كې دتولې دنيا څخه خلك حج ته راتلل الخ.....
- ۱۴۵..... څوارلسم دليل: حضرت ابو بكر صديق رضى الله عنه به چې په كتاب الله او په سنت كې الخ.....
- ۱۴۵..... پنځلسم دليل: حضرت عمر رضى الله عنه قاضي شريح ته وليكل: اقض بما فى كتاب الله الخ.....
- ۱۴۶..... شپاړسم دليل: امام شعبي رحمه الله چې دپنځو سوو صحابه وو رضى الله عنهم سره يې ملاقات شوى وو الخ.....
- ۱۴۶..... اولسم دليل: امام مجاهد رحمه الله چې جليل القدر تابعي دى فرمايي: اذا اختلف الناس الخ.....
- ۱۴۶..... اتلسم دليل: حافظ ابن عبدالبر رحمه الله دتابعينو دهر شهر د اهل الرايو مجتهدينو فهرست درج كړى.....

- ١٤٧..... نولسم دليل: حضرت علي رضي الله عنه رسول الله صلى الله عليه وسلم ته وفرمايل چي: يارسول الله الخ
- ١٤٧..... شلم دليل: وقال ابن عبد الملك بن ابي سليمان: سمعت سعيد بن جبير يقول اتستفتوني وفيكم ابراهيم النخعي
- ١٤٧..... يويشتم دليل: قال شعيب بن الحجاب رحمه الله قال لى الشعبي رحمه الله عليك بذلك الاصم الخ
- ١٤٨..... دويشتم دليل: روى احمد بن يحيى بن وزير عن ابن وهب قال لو كان بقى لنا عمرو بن الحارث الخ
- ١٤٨..... درويشتم دليل: قال الشعبي كان عبد الله لايقنت وقال لو قنت عمر لقنت عبد الله
- ١٤٨..... خلورويشتم دليل: عن اللحى عن ابيه أن عمر بن الخطاب خطب الناس بالجابية فقال الخ
- ١٤٨..... پنخويشتم دليل: حضرت عمر رضي الله عنه چي کله دمجوسي غلام د لاسه زخمي شو الخ
- ١٤٩..... شيروويشتم دليل: روى ابن سعيد باسناد قال اذا حدثنا ثقة عن على لم نتجاوزها الخ
- ١٤٩..... اوويشتم دليل: نواب صديق حسن خان په الجنة ص ٤٢ کي ليکلي دي چي
- ١٤٩..... اته ويشتم دليل: علامه ذهبي رحمه الله فرمايي چي ابو بکر الهذلي رحمه الله فرمايي الخ
- ١٤٩..... نه ويشتم دليل او دتبع الرخص حکم
- ١٥٢..... اجماع الأمة
- ١٥٧..... د لا مذهبيت يو خو خطرناک نتايج
- ١٦١..... عوامي دليل لافهام الناس
- ١٦٢..... د لا مذهبو ويکتوري اهل حديثو داغراضونو خخه جوابونه
- ١٦٢..... (١) اعتراض: په قرآن کي خو د مشرانو د پيروى مذمت راغلي دي؟
- ١٦٣..... (٢) اعتراض: ايا په قرآن کي د تقليد لفظ شته؟
- ١٦٤..... (٤) اعتراض: ايا په قبر کي به د تقليد پوښتنه کړي؟
- ١٦٥..... (٣) اعتراض: غير مقلدين اعتراض کوي چي ته حنفي يې او که محمدي؟
- ١٦٦..... (٥) اعتراض: ته د امام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ په مذهب يې او که د محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
- ١٦٨..... (٦) اعتراض: ته ولې د حنفي په خای خان ته مسلمان نه وايي؟
- ١٦٩..... (٧) اعتراض: ايا د دې خلورو واړو امامانو نومونه په قرآن او په احاديثو کي شته؟
- ١٦٩..... فائده:
- ١٧١..... (٨) اعتراض: د امام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ خخه مخکي خلک د چا په مذهب وو؟
- ١٧٤..... امام غزالي رحمه الله فرمايي په تقليد باندې د ټولو صحابه وو اجماع ده
- ١٧٥..... يو غټ دروغ:
- ١٧٨..... د شاولي الله رَحْمَةُ اللَّهِ د قول مطلب
- ١٧٩..... (٩) اعتراض: دين مکمل دی نو فقهي ته څه ضرورت دی؟
- ١٨٠..... (١٠) اعتراض: صاحبين ولې د امام صاحب سره اختلاف کوي؟
- ١٨١..... (١١) اعتراض: غير مقلدين دامامانو يو خو اقوال ليکي او وائي چي امامانو خپله له تقليد کولو خخه منع کړي ده؟
- ١٨٢..... (١٢) اعتراض: چي امام صاحب خپله فرمائي (اذا صح الحديث فهو مذهبي)

- ۱۸۴..... (۱۳) اعتراض: غیر مقلدین وائي چې امام صاحب چرته ويلي دي چې زما تقليد وکړي؟
- ۱۸۴..... (۱۴) اعتراض: په دې څلورو مذهبو کې کوم مذهب حق دی؟
- ۱۸۴..... اود حق څه معنی ده؟
- ۱۸۶..... (۱۵) اعتراض: غیر مقلد وائي چې مونږ اهل الحديث يو او په قرآن او په حديث باندې عمل کوو.
- ۱۸۷..... اعتراض: غیر مقلدین وائي چې په قرآن کریم کې الله تعالی فرمائي واعتصموا بحبل الله جميعا ولا تفرقوا الخ
- ۱۸۸..... (۱۶) اعتراض: غیر مقلدین وائي چې ته ديو امام پسې ځي او زه په څلورو
- ۱۸۸..... امامانو پسې ځم؟
- ۱۹۰..... (۱۷) پوښتنه: د چا تقليد واجب دی؟
- ۱۹۱..... (۱۸) پوښتنه: تقليد په چا واجب دی یعنې مقلد به څوک وي؟
- ۱۹۲..... خلک په درې قسمه دي:
- ۱۹۳..... (۱۹) پوښتنه: دمجتهد او د مفتي شرائط کوم دي؟ او ایا مجتهد دېل چا تقليد
- ۱۹۳..... کولی شي؟ او ایا مقلد فتوی ورکولی شي؟
- ۱۹۷..... (۲۰) پوښتنه: غیر مقلدین څو وائي چې مونږ عالمان يو او تقليد د جاهلانو لپاره دی؟
- ۲۰۰..... (۲۱) پوښتنه: د تقليد څه حکم دی فرض دی که واجب دی که سنت دی اوکه مباح دی اوکه حرام دی
- ۲۰۱..... (۲۲) پوښتنه: د تقليد د تارکینو څه حکم دی؟
- ۲۰۲..... (۲۳) پوښتنه: په مذاهبو اربعه وو کې کوم يو مذهب غوره دی؟
- ۲۱۰..... ۲۴- سوال: ایا محدثینو تقليد منلو؟
- ۲۱۰..... دامام صاحب رحمه الله د شوری اراکین:
- ۲۱۲..... دامام بخاري رحمه الله اجمالي حالات
- ۲۱۵..... ديو څو محدثینو اجمالي حالات
- ۲۱۷..... تفاسیر
- ۲۱۷..... ۲۵- پوښتنه: غیر مقلدین څومره فرقې دي؟
- ۲۱۸..... ۲۶- پوښتنه: ددې دلې څو نومونه دي؟
- ۲۱۸..... ۲۷- پوښتنه: اهل حديث څه معنی ده؟
- ۲۱۹..... ۲۸- پوښتنه: لامذهبو دکوم تاریخ څخه ځانونو ته دانوم ایښی ده؟
- ۲۲۰..... ۲۹- پوښتنه: ایا رسول الله ﷺ یا شافعي یا حنبلي یا مالکي و؟
- ۲۲۰..... ۳۰- پوښتنه: خبره د اُمتي منل پکارده اوکه دیغمبر؟
- ۲۲۲..... ۳۱- پوښتنه: فقه څنگه د قرآن او د حدیث تشریح ده؟
- ۲۲۳..... ۳۲- پوښتنه: ایا دا څلورواړه مذاهب مجموعه اسلام دی اوکه هر يو جدا جدا مکمل اسلام دی؟
- ۲۲۴..... ۳۳- پوښتنه: په رسول الله ﷺ څلور اسلامه نازل شوي وو او که يو؟
- ۲۲۴..... ۳۴- پوښتنه: دا حنفی، مالکي او شافعي د اسلام اقسام دي؟

۲۳۳.....	لامذهبه وکتوري اهلحديث دانگريزانو پيداوار دي.....
۲۳۴.....	۳۶- پوښتنه: غيرمقلدين وايي چې دلايل صرف دوه دي يوقرآن او بل حديث.....
۲۳۴.....	آيا داخبره صحيح ده ؟.....
۲۳۵.....	چلنج:.....
۲۳۹.....	د (أَوَّلُ مَنْ قَاسَ إِبْلِيسُ) حقيقت.....
۲۴۱.....	۳۸- پوښتنه: ته د امام صاحب په ځای ولې د محمد ﷺ په مذهب نه کپړي ؟.....
۲۴۳.....	د گستاخی انتها.....
۲۴۳.....	ای غیر مقلدینو!.....
۲۴۳.....	۳۹- پوښتنه: آيا په هندوستان کې د انگرېزانو له دور څخه مخکې داسې کومه ډله وه چې ځانونو ته يې محمدي.....
۲۴۴.....	۴۰- پوښتنه: د بخاري اود احاديثو د نورو کتابونو پښتو، فارسي او اردو ترجمې راووتلې.....
۲۴۴.....	نو اوس مذهب ته څه ضرورت دی ؟.....
۲۴۶.....	۴۱- پوښتنه: امام ابوحنيفه رحمه الله خو په خپل لاس کوم کتاب نه دی ليکلی نو څرنگه يې تقليد کوي؟.....
۲۴۷.....	۴۲- پوښتنه: آيا اهلحديث اهل سنت والجماعت دي او که نه؟.....
۲۵۰.....	۴۳- پوښتنه: آيا امام اعظم رسول الله ﷺ دى او که امام ابوحنيفه رَحْمَةُ اللهِ؟.....
۲۵۰.....	۴۴- پوښتنه: آيا رښتيا امام اعظم رَحْمَةُ اللهِ د قرآن او د حديث په مقابله کې.....
۲۵۷.....	۴۵- پوښتنه: آيا رښتيا امام صاحب رَحْمَةُ اللهِ د ضعيفو احاديثو څخه استدلال کړی دی؟.....
۲۵۸.....	۴۶- پوښتنه: آيا رښتيا احناف په خبر واحد باندې قياس مقدم کوي؟.....
۲۶۰.....	د احنافو په نزد ضعيف حديث هم په قياس باندې مقدم دی.....
۲۶۳.....	۴۷- پوښتنه: د حديثو څخه د مخالفت الزامونه ولې په نورو ايمه وو نه لگيري؟ او صرف په امام صاحب ولې لگير؟.....
۲۶۶.....	۴۸- پوښتنه: د حديثو څخه د مخالفت څه معنى ده؟ او داجتهادياتو ثبوت.....
۲۷۹.....	۴۹- پوښتنه آيا هره رايه مذومه ده ؟.....
۲۷۹.....	په احاديثو او په آثاروکې مذومه رايه.....
۲۸۵.....	د تقليد مختلف درجات.....
۲۸۵.....	(۱) دعوامو تقليد:.....
۲۸۶.....	(۲) دمتبحر عالم تقليد:.....
۲۸۷.....	(۳) دمجتهد فى المذهب تقليد:.....
۲۸۷.....	(۴) دمجتهد مطلق تقليد:.....
۲۸۷.....	دلامذهبه وکتوري اهل حديثو دعوى.....
۲۹۱.....	دلامذهبو ددلالتو څخه اجمالي جوابات.....
۲۹۴.....	دلامذهبو ددلالتو څخه تفصيلي جوابونه.....
۲۹۴.....	(۱) دغيرمقلدينو اول دليل:.....

- ۲- دغیرمقلدینو دوهم دلیل: ۲۹۷
- وضاحتونه ۳۰۰
- ۳- دغیرمقلدینو درېم دلیل: ۳۰۰
- د نیازمحمد عُرْف امین الله پشاورې یوڅو دلائل ۳۰۱
- اول دلیل: والذین یؤمنون بما أنزل الیک وما أنزل من قبلک وبالآخرة هم یوقنون الایه ۳۰۱
- دویم دلیل: قوله تعالی: ولاتقف ما لیس لک به علم ۳۰۲
- دلامذهبهو په نیز دشوکانی مقام ۳۰۴
- پنځم دلیل: أم حسبتم أن تدخلوا الجنة ولما یعلم الله الذین الخ ۳۰۴
- شپږم دلیل: لامذهبه خناس لیکي چې: فان تنازعتم فی شیء فردوه الی الله والرسول الخ ۳۰۷
- اووم دلیل: لامذهبه خناس لیکي چې: یوم تقبل وجوههم فی انار یقولون یالیتنا الخ ۳۰۸
- اتم دلیل: لامذهبه خناس لیکي چې: اذ تبر الذین ابتعوا من الذین اتبعوا الخ ۳۱۰
- نهم دلیل: لامذهبه خناس لیکي چې: واذا قیل لهم تعالو الی ما انزل الله والی الرسول الخ ۳۱۰
- لسم دلیل: لامذهبه خناس لیکي چې: افلا یتدبرون القرآن أم علی اقبلو افعالها الخ ۳۱۰
- دغیر مقلدینو بل دلیل: ۳۱۱
- وهایت ۳۱۱
- دمحمد بن عبدالوهاب دحکمرانی مختصر تاریخ ۳۱۳
- غیرمقلدین که شیعه کان او قادیانیان**
- مولوی عبدالحق بنارسی اوقاضی شوکانی: ۳۱۷
- دعبدالحق بنارسی علی الاعلان شیعه والي: ۳۱۸
- دمحدث پاني پتي مولنا قاری عبدالرحمن تبصره ۳۲۰
- دروافضو تولي علامي پدي فرقه کي موجوددي: ۳۲۰
- دغیرمقلدینو مجتهد وحید الزمان: ۳۲۶
- وحید الزمان دشیخینو دفضیلت قایل نه دی: ۳۲۶
- دوحید الزمان دمعایوه سره دشمني: ۳۲۶
- دللامذهبهومحدث وحید الزمان اقراري شیعه دی ۳۲۷
- زمونږ دزمانې دغیر مقلدینو شیخ الكل نیازمحمد عرف امین الله پشاورې لیکلي دي: ۳۲۷
- د لا مذهبو او روافضو له صحابه وو سره په دشمني کې موافقت ۳۲۸
- حضرت عایشه صدیقه رضی الله تعالی عنها ۳۳۰
- د صحابه وو رضی الله تعالی عنهم د حجتیت څخه په انکار کې ۳۳۲
- د لامذهبو او روافضو موافقت ۳۳۲
- د خلفای راشدینو قول او فعل هم د روافضو اود لامذهبو په نزد حجت نه دی: ۳۳۳

۳۳۴..... غیر مقلدین او قادیانیان **حجة الاجماع والقياس**

۳۴۳..... حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه:
 ۳۴۶..... داجماع او قیاس دحجیت دلائل
 ۳۴۶..... صحیح بخاری:
 ۳۴۹..... دامام صاحب رَحْمَةُ اللهِ وَرَاحَتُهُ (پیش گوئی)
 ۳۴۹..... ترمذی او اجتهاد:
 ۳۵۲..... مدعی:
 ۳۵۲..... سایل:
 ۳۵۲..... اوله: (وکتوری) اهل قرآن:
 ۳۵۲..... دوهمه: (وکتوری) اهل حدیث:
 ۳۵۳..... دریمه اهل السُّنَّت والجماعت:

دلامذهبو وایانو خغه د لمانخه او متعلقانو په باره کې ۲۸۰ پوښتنې

۳۵۵..... سوالات
 ۳۶۷..... دشوکاني او دعبده الله روپړي فريونه
 ۴۰۰..... د سوال يوه آسانه طريقه:

د غیر مقلدینو سره د بحث کولو یو خو طریقې

۴۰۲..... دغیرمقلدینو سره د بحث کولو یو خو طریقې
 ۴۰۳..... دوهمه طريقه:
 ۴۰۴..... کارغه گندگي خوري اومېنوکه څنډي
 ۴۰۵..... لطيفه:
 ۴۰۶..... د لا مذهبو اود مقلدینو په منځ کې په راهنما کې فرق دی

انگریزان او اهل حدیث

۴۰۸..... لامذهب وکتوري اهلحدیث دانگریزانو پیداوار دي
 ۴۱۲..... (۱۷) په جرم اعتراف :
 ۴۱۶..... وکیل اهلحدیث هند محمدحسین بتالوي

د لامذهب جعلي اهلحدیثو د امام بخاری او دصحیح البخاری سره سخت اختلاف

۴۲۳..... دامام بخاری رحمه الله استاذان مقلدین وو
 ۴۲۴..... ۲-دفتھی او دفتهاوو په عظمت کې اختلاف
 ۴۲۵..... دلامذهب وکتوري اهلحدیثو نظر:
 ۴۲۶..... ۴-دمنی په پاکی او ناپاکی کې اختلاف

- او دلامذهبه جعلی اهلحدیثو په نیز مني پا که ده ٤٢٦
- ٥- په لرو او یو کې دنجاست د غورزیدلو په وجه داو یو په پاکی او ناپاکی کې اختلاف ٤٢٧
- ٦- په غسل کې د مضمضې او استنشاق په وجوب کې اختلاف ٤٢٧
- ٧- داودس په اندامونو کې په مولات کې اختلاف ٤٢٨
- ٨- په جماع بلا انزال باندې د غسل د وجوب په باره کې اختلاف ٤٢٨
- ٩- د حایضې او دجنب لپاره د قرآن د لوستلو په جواز او عدم جواز کې اختلاف ٤٢٩
- ١٠- دمس المرء په وجه د اودس په ماتیدلو کې اختلاف ٤٢٩
- ١١- دخپلیو او دبوټونو سره لمونځ کول ٤٣٠
- ١٢- داوښانو په غوجل کې د مونځ په مسئله کې اختلاف ٤٣٠
- ١٣- په مسجد کې د منبر او دمحراب د جوړولو په باره کې اختلاف ٤٣١
- ١٤- په مکه مکرمه کې دسترې څخه بغیر د مونځ کونکي په مخ کې په تیریدلو کې اختلاف ٤٣١
- ١٥- په گرمی کې د ماسپښین د مونځ په تاخیر کې اختلاف ٤٣٢
- ١٦- دسهار د فرض لمونځ څخه وروسته تر لمر ختلو پورې او دمازیگر ٤٣٢
- لمونځ څخه وروسته تر لمر پریوتلو پورې د لمونځ په کولو کې اختلاف ٤٣٢
- ١٧- دفوت شوو لمونځونو په راگزولو کې اختلاف ٤٣٣
- ١٨- که امام په ناسته لمونځ کوي نو مقتدي به څرنگه کوي؟ ٤٣٤
- ١٩- دامامت په مستحق کې اختلاف ٤٣٥
- ٢٠- دجماعت دلمانځه په تخفیف کې اختلاف ٤٣٦
- ٢١- په مانځه کې دبسم الله بالسر په باره کې اختلاف ٤٣٦
- ٢٢- په مقتدي باندې دسورة د لوستلو په وجوب کې اختلاف ٤٣٧
- ٢٣- د فرض مونځ په وروستیو دواړو رکعتونو کې دضم دسورة په باره کې اختلاف ٤٣٧
- ٢٤- مدرک د رکوع مدرک درکعت دی او که نه؟ ٤٣٧
- ٢٥- دجمعي په ورځ دغسل په وجوب او عدم وجوب کې اختلاف ٤٣٨
- ٢٦- دجمعي د لمانځه په وخت کې اختلاف ٤٣٩
- ٢٧- دجمعي دلمانځه په دوو اذانونو کې اختلاف ٤٣٩
- ٢٨- وتر، تهجد او نقل جداجدا لمونځونه دي او که یو لمونځ دی؟ ٤٤٠
- ٢٩- دوترو په دعاء قنوت کې اختلاف چې قبل الركوع دي او که بعد الركوع؟ ٤٤١
- تور دروغ ٤٤٢
- سخته دوهکه ٤٤٢
- ٣٠- په مسافت القصر کې اختلاف ٤٤٢
- ٣١- دمانبام دلمانځه څخه مخکې په نفلو کې اختلاف ٤٤٣

- ٣٢- حضرت عايشې رضی الله عنه داتو رکعاتو والا حديث ٤٤٤
- ٣٣- جنازې په مونځ کې دامام د اودريدلو په ځای کې اختلاف ٤٤٥
- ٣٤- په اسماع الموتی کې اختلاف ٤٤٦
- ٣٥- دشرکینو په اطفالو کې اختلاف ٤٤٦
- ٣٦- دمیقات څخه مخکې داحرام په تړلو کې اختلاف ٤٤٦
- ٣٧- داحرام په حالت کې دنکاح په جواز او عدم جواز کې اختلاف ٤٤٧
- ٣٨- دبخاري روايت ته موضوعي ويل ٤٤٨
- ٣٩- دغزوې دڅنډ په تاريخ کې اختلاف ٤٤٨
- ٤٠- دافک دحديث په باره کې اختلاف ٤٤٨
- ٤١- درضاعت په مسئله کې اختلاف ٤٤٩
- ٤٢- دقرآن په مدة الختم کې اختلاف ٤٤٩
- ٤٣- حايضې ښځې ته د ورکړل شوی طلاق په وقوع او لاوقوع کې اختلاف ٤٥٠
- ٤٤- په يو مجلس کې ددريو طلاونو په درې والي کې اختلاف ٤٥٠
- ٤٦- دقرباني په ورځ کې اختلاف ٤٥١
- ٤٧- په عيدگاه کې دقرباني په مسئله کې اختلاف ٤٥١
- ٤٨- دمصافحي باليدین په باره کې اختلاف ٤٥٢
- ٤٩- په حجيت القياس کې اختلاف ٤٥٢
- ٥٠- په حجية الاجماع کې اختلاف ٤٥٣
- ٥١- داجتهاد په جواز کې اختلاف ٤٥٣
- د صحيح بخاري په باره کې د غير مقلدينو يو څو نظرونه ٤٥٤
- په صحيح بخاري کې منسوخ روايات هم شته ٤٦٣
- کيدای شي چې راوي ته د خپل روايت خلاف نوي رسيدلی ٤٦٣
- په بخاري شريف کې د کاتب څخه غلطیاني ٤٦٥

د حرمينو د علماوو او دغير مقلدينو سخت اختلافات

- دحرمينو د علماوو او د غير مقلدينو سخت اختلاف ٤٦٨
- دلأذهبو (غير مقلدينو) داهل الحرمین څخه د براءة اعلان ٤٦٩
- ١- د رسول الله عليه السلام عمل او فرمان : ٤٦٩
- ٢- په يو وخت دخومره ښځوسره نکاح جائزه ده ؟ : ٤٦٩
- ٣- د نکاح لپاره شاهدان : ٤٦٩
- ٤- د اهلحديث لقب : ٤٦٩
- ٥- د اهل حديث معنى : ٤٧٠

٤٧٠	٦- په نړيو جرايو باندي مسح :
٤٧٠	٧- د ښځي سره لواطت :
٤٧٠	٨- د استرحت جلسه :
٤٧٠	٩- په خطبه کې د خلفائ راشدينو ذکر :
٤٧٠	١٠- په مسجدونو کې محرابونه :
٤٧٠	١١- د مانځه لپاره د بدن پاکوالی :
٤٧٠	١٢- د مانځه لپاره د جامو پاکوالی :
٤٧١	١٣- د ځان پاکوالی :
٤٧١	١٤- په مانځه کې تلل راتلل :
٤٧١	١٥- د قربانی ورځې :
٤٧١	١٦- د قربانی د کونکو تعداد :
٤٧١	١٧- په چرگ او په هگۍ باندي قرباني :
٤٧١	١٨- د ختو خوړل :
٤٧١	١٩- د مړک او دملا چرگگ خوړل :
٤٧٢	٢٠- د پيل او د څنگلي پيشو خوړل :
٤٧٢	٢١- د عرفې څخه مخکې همبستري :
٤٧٢	٢٢- د مونځونو قضائي :
٤٧٢	٢٣- د مونځ فساد :
٤٧٢	٢٤- په مانځه کې ستر د عورت :
٤٧٢	دمکې معظمې اودمدینې :
٤٧٢	منورې دخلکو نظريه :
٤٧٢	افغان، پاک، هند :
٤٧٢	دغير مقلدينو (نظريه) :

د قراة خلف الامام مسئله

٤٨٠	دقراة خلف الامام مسئله :
٤٨٧	د لامذهبو مغالطه :
٤٨٨	قراة خلف الامام :
٤٨٩	امام پسي دالحمدلله لوستل :
٤٨٩	د قران کريم په رڼاکې مکروه تحريمي دي :
٤٩٠	دامام وظيفه :
٤٩٢	اول راوي ابن جرير :

- دوهم راوي ابو كريب : ٤٩٢
- دريم راوي محاربى : ٤٩٢
- خلورم راوي داود بن ابى هند دى ٤٩٢
- پنجم راوي يسر بن جابر : ٤٩٢
- (٢) د مذکور ايت كريمه تفسير د رئيس المفسزين جبر الأمة ٤٩٢
- حضرت عبدالله بن عباس ؓ خخه : ٤٩٢
- (٣) د مذکور ايت كريمه تفسير حضرت مقداد بن اسود ؓ خخه : ٤٩٤
- (٤) د مذکور ايت كريمه تفسير د محمد بن كعب القرظى ؓ خخه : ٤٩٥
- (٥) د مذکور ايت تفسير د حضرت مجاهد بن جبير ٤٩٦
- (٦) د حضرت سعيد بن مسيب ٤٩٦
- (٧) د حضرت سعيد بن جبير ٤٩٧
- (٨) د حضرت حسن بصرى ٤٩٧
- (٩-١٠) د حضرت عبيد بن عمير او حضرت عطاء بن ابى رباح رَحْمَةُ اللَّهِ تفسير : ٤٩٧
- (١١-١٦) د حضرت ضحاک، حضرت ابراهيم نخعی، حضرت قتادة، حضرت شعبی، حضرت سدى : ٤٩٧
- (١٧) د حضرت امام احمد بن حنبل رَحْمَةُ اللَّهِ تفسير : ٤٩٨
- (١٨) ده مذکور حضراتو خخه علاوه نور جليل القدر مفسرين مثلا : ٤٩٩
- د لامذهبو يو خندونكى حرکت ٤٩٩
- د لامذهبو د اعتراضونو خخه جوابونه ٥٠٥
- مسئله د قرائت خلف الامام د احاديثو په رڼا كې ٥٣٤
- د غير مقلدينو لخوا خخه په دې حديث باندې اعتراضونه او دهغوي خخه خوابونه ٥٣٧
- (٢) دوهم حديث ٥٤٣
- د غير مقلدينو لخوا په دې حديث باندې د اعتراضونو خخه خوابونه ٥٤٣
- (٣) دريم حديث ٥٤٧
- په دې حديث باندې د لامذهبو اعتراضونه او دهغې خخه جوابونه ٥٤٩
- (٤) خلورم حديث : ٥٥٣
- د غير مقلدينو يوې مغالطې ته غاښ ماتونكى جواب ٥٥٤
- (٥) پنځم حديث : حديث جابر بن عبد الله قال قال رسول الله من صلى خلف امام الخ ٥٥٩
- (٦) شپږم حديث : عن جابر قال أن رجلا صلى خلف النبي صلى الله عليه وسلم فى الظهر الخ ٥٥٩
- (٧) اوم حديث : عن ابى نعيم بن كيسان رضى الله عنه أنه سمع جابر بن عبد الله يقول الخ ٥٦٠
- (٨) اتم حديث : عن انس رضى الله عنه قال صلى بنا رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم اقبل علينا بوجهه الخ ٥٦١
- (٩) نهم حديث : عن عبدالله بن مسعود رضى الله عنه قال كانوا يقرءون خلف النبي صلى الله عليه وسلم الخ ٥٦١

- (١٠) لسم حديث : عن الزهري رحمه الله عن أنس أن النبي صلى الله عليه وسلم قال وإذا قرء فانصتوا الخ..... ٥٦١
- (١١) يولسم حديث : به ابن ماجه ص ٨٨، طحاوي ج ١) كفي الخ..... ٥٦٢
- (١٢) دولسم حديث : عن ابى هريرة رضى الله عنه قال من ادرك ركعة من الصلوة الخ..... ٥٦٣
- (١٣) ديارلسم حديث : عن ابى بكره رضى الله عنه أنه دخل المسجد والنبي راكم الخ..... ٥٦٤
- (١٤) خوارلسم حديث : عن جابر رضى الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كل صلوة الخ..... ٥٦٧
- (١٥) بنخلسم حديث : اخبرنا ابو سعد بن محمد الماليني الخ..... ٥٦٨
- (١٦) شيارلسم حديث : عن ابى هريرة رضى الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كل صلوة الخ..... ٥٦٨
- (١٧) اولسم حديث : عن نافع عن ابن عمر رضى الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من كان الخ..... ٥٦٩
- لامذهبو واوري ! چې به جماعت باندي مونځ په دري قسمه دي..... ٥٧٠
- موقوف احاديث..... ٥٧١
- مسئله دقراءة خلف الامام د صحابه وو رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ دفتو په رناکي..... ٥٧١
- (١) دحضرت زیدبن ثابت رَضِيَ اللهُ عَنْهُ (المتوفى ٤٥هـ) فتوى..... ٥٧٢
- (٢) دحضرت عبدالله ابن عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ المتوفى ٧٤هـ فتوى..... ٥٧٤
- (٣) دحضرت جابر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ المتوفى ٧٨هـ فتوى..... ٥٧٥
- (٤) دحضرت عبدالله ابن مسعود رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فتوى..... ٥٧٦
- (٥) دحضرت على رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فتوى..... ٥٧٧
- (٦) دحضرت عبدالله بن عباس رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فتوى..... ٥٧٨
- (٧) دحضرت عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فتوى..... ٥٧٩
- (٨) دحضرت سعدابن ابى وقاص رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فتوى..... ٥٨٠
- (٩) دحضرت عبدالله بن عمر، زيد بن ثابت اوجابر بن عبدالله رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ فتوى..... ٥٨٠
- (١٠) دخلفاء راشيدينو فتوى..... ٥٨١
- (١١) دلسو جليل القدر و صحابه وو فتوى..... ٥٨١
- (١٢) داويا (٧٠) بدريانو فتوى..... ٥٨٢
- مقطوع احاديث..... ٥٨٢
- دقرائت خلف الامام مسئله دتابعينو رحمهم الله فتواگانوپه رناکي..... ٥٨٢
- (١) دحضرت ابراهيم نخعي المتوفى (٩٦هـ) فتوى..... ٥٨٢
- (٢) دحضرت سعيدبن جبیر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فتوى..... ٥٨٣
- (٣) دسعيدبن المسيب رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فتوى..... ٥٨٣
- (٤) د حضرت محمد بن سيرين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فتوى..... ٥٨٢
- (٥) دحضرت علقمه بن قيس رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فتوى..... ٥٨٣
- (٦) دحضرت اسودبن يزيدي فتوى..... ٥٨٤

- ٥٨٥..... (٧) دحضرت عمرو بن ميمون رَحْمَةُ اللَّهِ فتوى
- ٥٨٥..... (٨) دحضرت ضحاک رَحْمَةُ اللَّهِ فتوى
- ٥٨٥..... (٩) دحضرت عروه بن زبير رَحْمَةُ اللَّهِ فتوى
- ٥٨٥..... مسئله دقراءة خلف الامام د تبع تابعينو د فتواگانو په رڼا کې
- ٥٨٨..... (٦) دحضرت امام زهری رَحْمَةُ اللَّهِ فتوى
- ٥٨٨..... (٧) د حضرت امام اسحق بن راهويه رَحْمَةُ اللَّهِ فتوى
- ٥٨٩..... (٨) دحضرت امام ليث بن سعد رَحْمَةُ اللَّهِ فتوى
- ٥٨٩..... مجتهدین ائمه څه وائي
- ٥٨٩..... (١) د حضرت امام اعظم ابوحنيفه
- ٥٩١..... (٢) د حضرت امام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ مسلک
- ٥٩٣..... (٣) دحضرت امام مالک رَحْمَةُ اللَّهِ مسلک
- ٥٩٥..... (٤) د حضرت امام شافعی رَحْمَةُ اللَّهِ مسلک
- ٥٩٦..... د امام احمد بن حنبل رَحْمَةُ اللَّهِ مسلک
- ٥٩٧..... د پيران پير حضرت شيخ عبدالقادر جيلاني رَحْمَةُ اللَّهِ فتوى
- ٥٩٨..... د ابن تيميه رَحْمَةُ اللَّهِ فتوى
- ٥٩٩..... ابواب المحدثين او ترك القراءة خلف الامام
- ٦٠١..... په امام پسي د فاتحي دلوستلو د قائلينو دعوه او دلايل
- ٦٠٢..... قرآني دلائل:
- ٦٠٦..... له احاديثو څخه استدلال
- ٦٠٦..... (١) دحضرت عبادة بن صامت ؓ حديث:
- ٦١٦..... ددوهمې طريقې توجیه
- ٦١٦..... پاتې شوه دوهمه طريقه نودهنې توجيهات دادي:
- ٦١٧..... ددریمې طريقې جواب:
- ٦٢٦..... (٢) دليل دحضرت ابوهريرة ؓ حديث
- ٦٢٨..... (٣) دحضرت ابو قلابه ؓ روايت
- ٦٢٨..... دابوقتادة روايت

